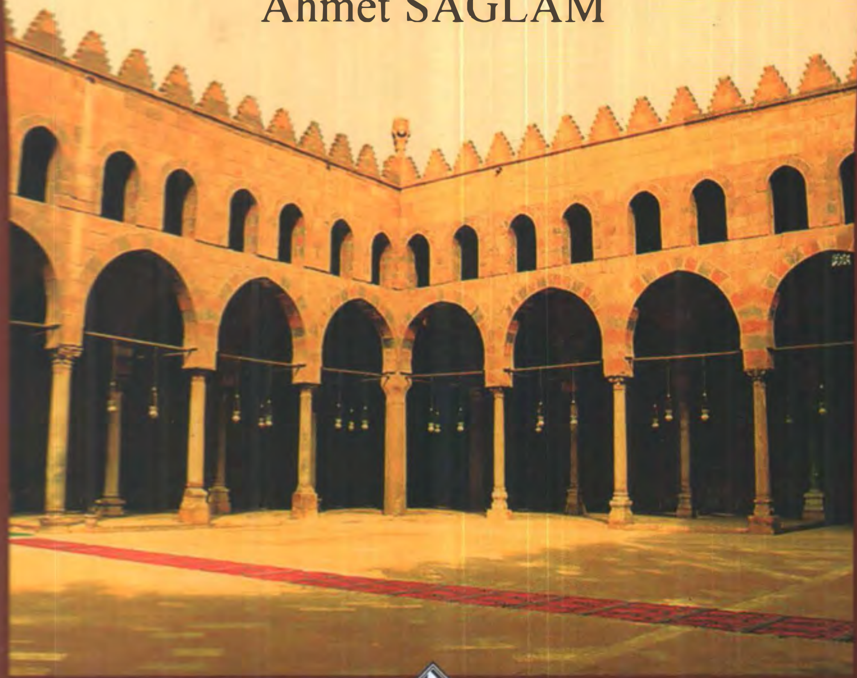
Ahmet SAĞLAM

EN-NÂSIR MUHAMMED DEVRİ
Memlûk Türk Devleti

EN-NÂSIR MUHAMMED DEVRİ

Memlûk Türk Devleti

Ahmet SAĞLAM

TÜRK TARİH KURUMU

Muhterem Hocam Prof. Dr. Nadir Özkuyumcu'ya Saygılarımla…

EN-NÂSIR MUHAMMED DEVRİ MEMLÛK TÜRK DEVLETİ

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1. 1. Dizi – Sayı:45

EN-NÂSIR MUHAMMED DEVRİ MEMLÛK TÜRK DEVLETİ

Ahmet SAĞLAM

ANKARA, 2021

Sağlam, Ahmet, 1978-
en-Nâsır Muhammed devri Memlûk Türk Devleti / Ahmet Sağlam. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

xlvii, 441 s. : resim (çoğu renkli), harita ; 23 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-1-1. Dizi-Sayı: 45)

Bibliyografya ve indeks var.
ISBN 978 - 975 - 17 - 4937 - 6

1. Muhammed b. Kalavun (Memlük Sultanı ; 1285-1341) 2. Memlük Devleti _ 1250-1517. I. E.a. II. Dizi.

962.02

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 20.08.2020 tarihli ve 804/19 sayılı kararı gereği 1000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4937-6

İnceleyiciler: Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Prof. Dr. Cüneyt KANAT

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:

Girişim Ajans Ofset Matb. Bas. Yay. Dağ. Kırt.
Gıda İnş. Eğt. Dan. Rek. Bil. Mak. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA
Tel: 0 (312) 384 22 23 • E-mail: girisimahmet@hotmail.com

Baskı Hazırlık:

Sata Reklam / www.satareklam.com

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HÂRİCİ GELİŞMELER

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SULTAN EN-NÂSIR MUHAMMED'İN SİYASÎ KİŞİLİĞİ

ÖN SÖZ

Bu çalışma Manisa-Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne 2015 yılında sunulan *Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un Siyasi Faaliyetleri (684-741/1285-1341)* adlı doktora tezinin ilâvelerle yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.

Sultan en-Nâsır Muhammed, Türk ve İslâm tarihinin mümtaz şahsiyetlerinden birisidir. *el-Melikü'n-Nâsır* unvanıyla Memlûk Türk Devleti'nde 1293-1294, 1299-1309 ve 1310-1341 yılları arasında üç kez tahta oturmuş, üçüncü saltanat döneminde kendi otoritesini tesis ederek teşkil ettiği devlet yapısı sayesinde küresel bir güç olarak öne çıkmayı başarmıştır. Tarihçiler bu devri Memlûk ve Mısır tarihinin haşmetli bir devri olarak niteleme konusunda hemfikirdir. Bu haşmetli çağın nasıl tesis edildiğine dair ilk saltanatından vefatına değin iç ve dış siyasi gelişmeler, idarî, askerî, mâlî alanlardaki ıslahat çalışmaları, sultan merkezli devlet nizamının bölgesel ve küresel siyaset üzerindeki etki ve sonuçları bu çalışmanın konularıdır. Bunun yanında bir bütün olarak ele alındığında biyografi çalışması olarak en-Nâsır Muhammed ve ailesine dair mufassal bilgiler Memlûk devlet ve saltanat yapısında etkili olan unsurlara dair bir perspektif sunar.

Üstad Ahmet Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş* adlı eserinde Memlûklere dair bir-iki sayfalık çok kısa verdiği malumat arasında en-Nâsır Muhammed devrini; "***Nasıreddin Muhammed yalnız Memlûk değil tekmil Türk tarihinde mühim mevki tutan bir şahsiyettir. Mısır'daki İslâm devri bilhassa Türk devri eserlerinin başlıcaları onun zamanında vücuda getirilmiştir***"[1] şeklinde özetlemiştir. Yine önde gelen batılı Memlûk tarihi araştırmacıları Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemini özelde Memlûk genelde Mısır kültür ve medeniyet tarihinin zirve noktası olarak vurgulamıştır. İngiliz şarkiyatçılardan Stanley Lane-Poole ve Arap kökenli Amerikalı İslâm tarihçisi Philip K. Hitti bu dönemi Mısır kültür ve medeniyetinin doruk noktası, S. J. Glubb devletin gücü-

1 Ahmet Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 179.

nün ulaştığı zirve noktası olarak tanımlar.[2] Yine Amalia Levanoni de "Memlûk Sultanlığının Altın Çağı" olarak niteler.[3] Nitekim çalışmamız en-Nâsır Muhammed'in ortaya koyduğu bu sıra dışı devrin oluşumunu sağlayan ve bizzat Sultan tarafından tesis edilen siyasî-idarî-askerî düzeni ele almaktadır.

Memlûk Türk Devleti (1250-1517) Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesine üç asra yakın hâkim olmuş bir Türk-İslâm devletidir. Çağdaşı kaynaklarda *ed-Devletü't-Türkiye* olarak geçen Memlûk Türk Devleti, tarihin tanık olduğu en büyük Türk-İslâm devletlerinden birisidir. Yeryüzünün en hareketli coğrafyalarında, kadim medeniyetlerin kurulduğu bu topraklarda uzun soluklu siyasî teşekküller kurma becerisi gösteren Türkler anavatanlarından uzakta, ilk kez bir hanedanın yönetmediği bir devlet ile kutsal topraklara hâkim olmuşlardır. Bu meyanda Ortaçağın en önemli siyasî ve askerî gelişmeleri olan Haçlı seferleri ve ardından Moğol istilâları ile Türk-İslâm dünyasının inkıraza uğradığı bir dönemde tarih sahnesine çıkarak doğudan ve batıdan gelen istilâcı güçlerin saldırılarını akîm bırakmıştır. Bunun yanında sıra dışı bir dönemde stratejik öneme haiz bir bölgenin üç asra yakın idaresini elinde tutarak Batılıların keşif olarak nitelediği yeni coğrafi merkezlerin oluşumu ve kıta Amerika'sının sömürgeleştirilmesi Memlûk dış politikasının dolaylı olarak bir sonucudur.

Selçuklu devlet geleneğinde bir teşkilât yapısına sahip olan Memlûk Türk Devleti, Osmanlı devlet yapılanmasını etkilemiş, siyasî, askerî ve kurumsal mahiyette model teşkil etmiştir. Esasen bu devletler aynı siyasetin farklı coğrafyalarda gelişen devlet anlayışlarının devamları mahiyetindedir. Açıkçası Kıpçak Türkleri idaresindeki Memlûk Türk Devleti, adını Türklükten meşruiyetini de İslâmi kurumlardan almıştır. Haçlılar ve Moğolları kutsal topraklardan uzaklaştırıp Türk-İslâm dünyasının hâmiliğini üstlenmişler, çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed devrinde İslâm dünyasını temsil eden siyasî bir unsur olarak Osmanlı öncesinde küresel bir güç olmuşlardır. Sultanlar Kutuz, Baybars, Kalavûn ile el-Eşref Halil Haçlıları kutsal topraklardan tamamen temizlemişler, Moğol

2 Stanley Lane-Poole, *The Story of Cairo,* London 1918, s. 215; Sir John Glubb, *Soldıers of Fortune: The Story of The Mamlukes,* Newyork, 1973, s. 226; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi,* I-IV, (Çev. Salih Tuğ), c. IV, s. 1101-1102; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nāşir Muḥammad ibn *Qalāwūn,* 1310-1341. ", *Mamlūk Studies Review* IV, 2000, s. 222.

3 Amalia Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784-923/1382-1517)", *The New Cambridge History of Islam:* The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries, Edited By Manbel Fıerro, Vol. II, s. 250.

İlhanlı saldırılarını da Suriye'den püskürtmüşlerdir. Nitekim Mısır, Suriye ve Hicaz'ın dışında güneyde günümüz Sudan sınırından kuzeyde Adıyaman Kahta ve Besni'ye değin geniş sınırlar devletin hâkimiyet alanıdır. "*Bağdat'ı Moğol-İlhanlı işgalinden kurtarıp şehri yeniden İslâm halifesine teslim etmek*" şeklinde devletin genel dış politika hedefini özetleyen muhteris Memlûk Sultanı el-Eşref Halil, yok saydığı, gücendirdiği üst düzey emirlerin suikastı ile siyasi bir cinayete kurban gitmiş, gelişmeler en-Nâsır Muhammed'e Memlûk saltanat tahtının yolunu açmıştır. Doğrusu bu cinayet iç ve dış politikada dengeleri alt üst etmiş, devlet çok geçmeden fetret devrine (693-709/1293-1310) sürüklenmiştir. İlk önce en-Nâsır Muhammed daha sonra da bazı emirler kısa süreliğine tahta oturmuşlar, ancak sonu alınamayan dâhili kavgalar Kalavûn'un hayatta kalan genç yaştaki tek oğlu en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez tahta oturtulmasıyla siyasî krizlerden kurtulma yoluna gidilmiştir. İç politikada yaşanan bu istikrarsızlık İlhanlıların Suriye'yi işgali ile sonuçlanmış, bölge istikrarsız bir ortama itilmiştir. Ne var ki emirlerin saltanat kavgaları arasında kukla bir sultan hüviyetinden öteye geçmeyen hatta üst düzey emirlerin keyfi uygulamalarına meşruiyet kazandıran en-Nâsır Muhammed bu sıkıntılı dönemden kurtulup kendi iktidarını tesis etmek için politik manevralara başvurmuş, neticede üçüncü kez gerçek bir sultan olarak tahtına oturmayı başarmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed birinci saltanatında (693-694/1293-1294) tahttan uzaklaştırılırken, ikinci saltanatında (698-708/1299-1309) tahtı terk etmek zorunda kalmıştır. Nihayet Memlûk grup çatışmalarının baskısı altında geçen bu iki dönemde kazandığı tecrübelerle otuz yılı aşan üçüncü saltanat dönemini (709-741/1310-1341) kendi otoritesine göre tesis etmiş, güçlü ve otokrat bir sultan olarak öne çıkmayı başarmıştır. Bu dönem Haçlı saldırıları ve Moğol istilâları sonrası uzun süredir ilk kez Mısır ve Suriye'de istikrarın hâkim olduğu birçok açıdan parlak bir devir olarak öne çıkar. Suriye 1300'lerin başında yüz gün boyunca İlhanlılar tarafından işgal edilirken izlenen başarılı iç ve dış politika sayesinde 1340 yılında Sivas, Bağdat, Musul ve Diyarbakır'da en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbeler ve darp edilen paralar söz konusudur. Bu politikanın bir sonucu olarak İlhanlılar yıkılma sürecine itilirken Anadolu'da Türk beyleri konumlarını güçlendirme fırsatı yakalamışlardır.

Kitabımızın içeriğinden bahsedelim. Nitelik ve tür açısından zengin tarihi kaynaklara dair malumat sonrası giriş, dört bölüm ve sonuç kısmından oluşur. Birinci bölümde en-Nâsır Muhammed'in ailesinden, ikinci bölümde iç politikadan, üçüncü bölümde dış politikadan son bölümde Sultan'ın siyasi kişiliğinden bahsettik. Açıkçası giriş kısmında devletin kısaca siyasî tarihinden, idarî ve askerî

kadroların yetiştiği memlûk nizamı ile Memlûk Türk Devleti'nin kendine özgü orijinal saltanat yapısı ve kurumlarına dair gerekli malumat verdik. *Birinci* bölümde en-Nâsır Muhammed'in ailesi, doğumu ve bayram havasında kutlanan sünnet merasiminden söz ettik. İç politikayı tahsis ettiğimiz *ikinci* bölümü en-Nâsır Muhammed'in üç kez tahta oturmasından hareketle üç kısımda ele aldık. Genç Sultan'ın birinci ve ikinci saltanat dönemleri üst düzey emirlerin gölgesinde başkentte yaşanan Bahrî ve Burcî memlûk grup mücadeleleri, tahtından uzak kaldığı sürgün dönemlerinde tahta oturan sultanlar ve dönemleri hakkında çok fazla detaya girmeden bilgi verdik. İstikrarı tesis edemeyen bu gâsıp sultanlar Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294-1296), Hüsameddin Lâçîn (696-698/1297-1299) ve Baybars el-Çaşnigîr (708–709/1309–1310)'dir. Doğrusu devletin başına geçmek yani sultan olmak için güçlü ve nüfuzlu olmak gerekir. Bu bakımdan gelenek ölen sultanın oğlu tahta oturtularak geçici de olsa iktidar tesis edilir, güçlü ve nüfuzlu emir dengeleri lehine çevirerek hazırlığını tamamlar ve şartlar oluştuğunda tahtın sahibi olur. Açıkçası adı geçen bu sultanlar Memlûk saltanat yapısına uygun hareket etmiş olsalar da bazı askerî ve siyasî gelişmeleri fırsat bilip dengelerin tamamen kendi lehlerine dönüşmeden baskın bir şekilde tahta oturmuşlardır. Dolayısıyla bu üç sultanı gâsıp sultanlar olarak isimlendirdik. Daha sonra en-Nâsır Muhammed'in gerçek saltanat dönemi olan ve otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemini üçüncü kısımda ele aldık. Sultan üçüncü saltanat döneminin başında kendi siyasî otoritesini tesis etmek için giriştiği üst düzey emirleri tasfiye politikaları daha sonra da bu dönemde siyasî otoritesine hizmet edecek reformları, lağvedilen ve ihdas edilen kurumları ele aldık. Bu kurumları yöneticileri ile anlatarak kurumların devlet yapısında kişilerin ne derece etkili olduklarına temas edip sonuçları bağlamında niçin kaldırıldığı ve yeni kurumların nasıl ihdas edildiğini ele almış olduk. Nihayet dâhili gelişmeleri tamamladık. *Üçüncü* bölümü dış politikaya tahsis ettik. Dış gelişmeleri aktif dış gelişmeler ve diplomatik münâsebetler başlıkları altında ele aldık. Yakın komşuluktan kaynaklı aktif olarak münâsebetlerin ve mücadelelerin yaşandığı İlhanlılar, Çukurova Ermenileri, Haçlılar, Afrika'daki devletler ile iyi ilişkilerin teati edildiği Anadolu beylikleri ve tâbi devletler Hicaz ve Yemen ile olan ilişkileri "Hârici Gelişmeler" kısmında, yine elçiler aracılığıyla teati edilen ve karşılıklı mektuplaşmalarla tesis edilen münâsebetleri de "Diplomatik İlişkiler" kısmında ele aldık. Burada dış politikadaki gelişmeleri üç saltanat dönemini de kapsayacak şekilde bir bütün halinde değerlendirdik. Neticede dış politikada devletin genel bir duruşu, değişmez bir anlayışı ve münâsebeti söz konusudur. *Dördüncü* yani son bölümde en-Nâsır Muhammed'in siyasî kişiliği ve

devlet adamlarıyla olan münâsebetlerini ele alarak Sultan'ın dönemini inşâ ederken oynadığı kişisel rolünü anlatmaya çalıştık. *Sonuç* kısmında ise çalışmamızla alakalı tespitleri dile getirip dönemle alakalı yapılan çalışmalar hakkında özellikle yeni araştırmacılara kılavuzluk yapması, bir ufuk çizmesi açısından görüş ve tavsiyelerde bulunduk.

Çalışmamızla alakalı bazı hususlara temas edelim. Yazım üslûbuna dair mühim bir konu olan Arapça, Türkçe, Farsça ve Moğolca isim, unvan, kurum ve eser adlarının yazımında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin transkripsiyon sistemini kullandım. Hâlihazırda kullandığımız birçok Arapça isimleri günümüz imlâsıyla yazmaya özen gösterdim. Ancak günümüzde pek kullanılmayan Türkçe adların yazımında Türkçe'ye hâkim olan dönemin biyografi müellifi Safedî (ö. 764/1363)'nin *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* adlı eserinde isimlerin imlâsına dair bilgilerini dikkate alarak yazdım. Tarihlerle alakalı olarak önemli siyasî ve askerî hadiseleri tarih düşerken hicri takvim ile miladi takvimi birlikte verdim. Son olarak devletin adının dönemin çağdaş kaynaklarında *ed-Devletü't-Türkiye* yani *Türk Devleti* olarak zikredildiği için bu hususu vurgulamak adına 'Memlûk Türk Devleti' olarak ifade etmeyi uygun gördüm. Bu hususta basit bir örnek ile devrin çağdaşı Safedî (ö. 717/1317) *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk* adlı eserinde *Memlûk Türk Devleti* adını aynen kullanır. Dolayısıyla dönemi ele alırken o devrin yazıya akseden hakikatin tercümanı olmak istedim.

Bu mütevazı çalışmamız hazırlanırken kaynak temin eden İSAM Kütüphanesi yetkililerine, yardımlarını aldığım saygıdeğer hocalarıma ve bazı dostlarıma müteşekkirim. Başta konunun belirlenmesinde tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN'a; Memlûk tarihi üzerine yaptığı araştırmalarından istifade ettiğim, kaynakların kullanımı hususunda görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım ayrıca birçok konuda beni yönlendiren kitap olarak yayınlanmasında emeği olan Prof. Dr. Cüneyt KANAT'a; görüş ve tavsiyeleriyle çalışmamıza katkılar sunan Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ'a; çalışma dönemimin kaynakları başta olmak üzere zengin kütüphanesini benimle paylaşan Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Lisans, Yüksek Lisans, Doktora eğitimim boyunca derslerini aldığım ufuk açıcı görüşleriyle tarihçi olarak yetişmemde emekleri olan iki hocama ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Kıpti Kilisesi üzerine bitirme tezi olarak hazırladığım Arapça çeviri ile beni Mısır tarihine yönlendiren, görüş ve tavsiyelerde bulunan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet ÇELİK'e, yine Mısır Türk-İslâm tarihinin bir dönemi olan Tolunoğulları ve İhşidiler devri gayrimüslimler üzerine

yaptığım Yüksek Lisans çalışmamda ve daha önce doktora tezi olarak hazırladığım bu kitap çalışmamda danışmanlığımı yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU'ya akademik hayatım boyunca minnettarım.

Akademik hayatımda çok özel bir yere sahip Prof. Dr. Fatih DEMİREL'e, çalışmamı okuyarak katkılar sunan ortaçağ tarihi öğretim üyeleri Doç. Dr. Ömer SUBAŞI, Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YİĞİT, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih YALÇIN'a ayrıca Kıpçak Türkçe adların okunmasında yardımcı olan Doç. Dr. Sinan UYGUR'a, kitabın basımına karar veren Türk Tarih Kurumu yetkililerine ve emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Son olarak emekleri ödenmez anneme ve babama (merhum), her zaman desteğini ve yardımını aldığım, zahmetime katlanan kıymetli eşim Fatma'ya, oğlum Mehmet Fatih'e ve kızlarım Feriha ile Kadriye'ye en derin şükran ve saygılarımla…

Ahmet SAĞLAM
Burdur /2021

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
age.	Adı Geçen Eser
B.t.y.	Basım Tarihi yok
B.y.y.	Basım Yeri Yok
b.	bin, ibni (oğul, oğlu anlamında kullanılır)
bk.	bakınız
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c.	cilt
Çev.	Çeviren
ÇÜİFD	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DGBİT	Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
GÜSBE	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
h.	Hicrî Takvim
İA	İslâm Ansiklopedisi
KE:	Kamil Eron Koleksiyonu
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
m.	Miladî Takvim
Nşr.	Neşreden
ö.	ölüm yılı
SAD	Selçuklu Araştırmaları Dergisi
Sad.	Sadeleştiren
s.	sayfa

TAD	Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi
Thk.	Tahkîk
TDVY	Türk Diyanet Vakfı Yayınları
TİD	Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi
Trc.	Tercüme
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	tarih yok
v.d.	ve diğerleri
Yay.	Yayıncılık, Yayınları, Yayınlayan.

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

İslâm tarihinde Memlûk dönemi tarihçilik açısından çok önemli bir yere sahiptir. Sayı, tür ve nitelik bakımından oldukça zengindir.[4] İbn Abdülhakem (182-257/803-870)[5] ile başlayan İslâmi dönem Mısır mahalli tarih yazıcılığı Memlûkler döneminde zirveye ulaşır.[6] İslâm tarihinde en çok tarih eserinin yazıldığı ve önemli birçok tarihçinin Türk olduğu[7] Memlûkler dönemi hem İslâm tarihçiliği hem de Türk tarihçiliği[8] açısından gelişme göstermiştir. Ayrıca dönem tarihçi-

4 Donald Presgrave Little, *An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources fort he reign of al-malik an-Nasır Muhammad ibn Qala'ûn*, Wiesbaden 1970, s. 1; a.mlf., "Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs", *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge University Press, 2008, I, 412-444; İsmail Yiğit, "Memlükler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 754. Robert Irwin, "Mamluk Literature", *Mamlûk Studies Review*, VII-I, (2003), 1-29; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2010, s. 72.

5 İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütuhu Mısr ve'l-Mağrib* (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1995; İbn Abdülhakem'in bu eseri mahalli tarih yazıcılığının ilkleri arasında gösterilmektedir. Nadir Özkuyumcu, "İbn Abdülhakem", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 278-279.

6 Tarihçilik açısından memlûk tarihçilerinin eserlerini incelediğimizde genelde *el-havâdisât ve'l-vefeyât* türü çalışmalar olduğunu görmekteyiz. Belirli usule göre kaleme alınmış bu çalışmalar klasik İslâm tarihçiliğini esas alır. Her yıl iktidarda bulunan başta Sultan olmak üzere halifeler, vezirler, nâibler, eyalet valileri isim isim verilir. Bu ayrıntılı bilgi değişiklik olmadığı takdirde bir sonraki yıl verilmez, görevlerinin başında olduklarına dair hatırlatmadan sonra olaylara geçilir. Her saltanat değişimi en ince detayına varıncaya kadar ara başlıklar altında ele alınır. Her sene sonunda vefat eden ilmi ve askerî sınıfa mensup ünlü kişiler hakkında bilgiler verilir. Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *TİD*, 1983, s. 32.

7 Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), İbn Devâdârî (ö. 736/1336), Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), Zehebî (ö. 748/1347), Safedî (ö. 764/1363), İbn Dokmak (ö. 809/1407), Aynî (ö. 855/1451), İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ve İbn İyas (ö. 930/1524) Memlûkler döneminin Türk kökenli tarihçileridir. Türkçe ad ve kavramların yazılışında kimliklerini belirgin bir şekilde yazı üslubunda ortaya koyan müellifler çalışmalarında Türklük kavramı ve bilincine yönelik ifadelere sık sık yer verirler.

8 Ulrich Harmann, "Turkish Legends in the Popular Historiography of Medieval Egypt," in *Proceeding of the Vith Congress of Arabic and İslâmic Studies*, ed, Frithiof Rundgren (Leiden 1975), s. 99, 102; Robert Irwin, "Mamluk Literature", s. 3-4. *"Türk asıllı olan Memlûk tarihçileri Türkçe bildiklerinden sultanlarla, emirlerle daha kolay dostluk kurabiliyorlardı. Böylece olayların aslını daha iyi öğrenmekteydiler. Sarayda Türkçe konuşulduğu için orada söylenenleri ve dedikoduları anlayıp eserlerine aktarma imkânına sahiptiler. İbn Devâdâri, Aynî ve İbn Tağriberdî gibi. İyi Türkçe bilmenin olayların doğru anlaşılıp aktarılmasındaki önemini İbn Tağriberdî, tarihçi İbn Hacer el-Askalânî'nin Sultan Barsbay'ı âzat eden efendisinin adını yanlış vermesine şaşar ve İbn Hacer'i Memlûklerle samimi ilişkileri olmadığından mazur görür. "* Samira Kortantamer, "Memlûklerde Türk Kültürü", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 175.

lerinin çok farklı meslek gruplarından olmaları da dikkat çekmiştir.[9] Bunların yanında Mısır mahalli tarih yazımında en çok eser verilen bir bölge olarak bu dönem öne çıkmıştır. Esasen bu gelişmeler vakıf çalışmalarının bir sonucudur. Gerek yöneticilerin ilmiye sınıfını himayeleri gerekse memlûk emirlerinin ulaştıkları mevkilerinin getirisi olan zenginliklerini hem sadaka-i cariye anlayışı ile dini-içtimai faydasından istifade etmek hem de evlâdü'n-nâs[10] olarak isimlendirilen çocuklarına maddi anlamda iyi bir gelecek bırakma kaygısıyla kurdukları vakıflarla açıklanabilir.[11] Böylece geçim derdinden uzak emirlerin çocukları diğer bilim dallarının yanında tarih çalışmaları da telif etmişler, Moğolların Bağdat'ta kesintiye uğrattığı ilmi ve kültürel faaliyetler Memlûk Türk Devleti yöneticileri sayesinde Kahire ve Şam'da canlanarak devam etmiştir.[12] Bunun yanında Mısır ve Suriye'de idarî kadrolardaki emirlerin anadili olan Türkçe'nin gayri Türk memurların öğrenmeleri için yazılmış Türkçe sözlük ve gramer kitapları[13] ile müellifi ve

9 Little, "Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs", s. 420.

10 Memlûk emirlerinin hür olarak doğan oğullarından teşekkül eden sosyal ve askerî bir grup. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Evlâdü'n-Nâs", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, 1995, s. 525-526.

11 İbn Haldun (ö. 808/1406), yaşadığı çağda eğitim ve öğretim merkezinin Kahire olduğunu, doğunun ve batının ilmi faaliyetler yönündeki içler acısı durumunu belirttikten sonra Kahire'nin ilim, sanat ve hüner merkezi olarak kalmasını binlerce yıllık medeniyet merkezi olmasının yanında Eyyûbiler ve sonrasında kurulmuş olan Türk Devleti'ne borçlu olduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam eder; *"Memlûk kökenli Türk emirlerinin arkalarında bırakacakları servetlerine sultanların el uzatarak çocuklarına bir şey bırakmayacaklarından servetlerinin kaybolmasından korkarak bunları vakfetmişlerdir. Bundan dolayı Türk emirler pek çok medrese, tekke, zaviye, Hân ve imaretler bina edip, bol gelirler temin eden vakıflar bağlamışlar, bu vakıflarına evlatlarının nezâret etmesini yahut gelirlerinin bir hissesinin evlatlarına verilmesini şart ve bu suretle evlatlarının geçinmesini de temin etmişlerdir. Bununla beraber bu Türkler hayır ve hayratı seven iş ve maksatlarında ecir ve sevap arayan insanlardır. İşte bundan dolayı Mısır'da vakıflar çoğaldı. Vakıflar çok olduğu için de Mısır'da ilim ve fenler çoğaldı. İlmin çeşmeleri kaynayıp taştı"* İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001, c. I, s. 548-549; a.mlf., *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1997, c. II, s. 453-455.

12 İbn Haldun, *İber*, c. I, s. 546-547; a.mlf., *Mukaddime*, c. II, s. 448-449, 453-454.

13 en-Nâsır Muhammed'in III. döneminin başında Berberî asıllı Arap gramercisi Ebu Hayyan tarafından kaleme alınmış *Kitâbü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk* (Türklerin dilini anlama kitabı) önemli bir eserdir. Çalışma Türkçe bilmeyen Araplara Türkçeyi öğretmekten başka müellifinin ifadesiyle; "Türk dilinin büyük bir kısmını lügat, sarf ve nahiv bakımından kaydetmektir" diye özetlediği amacı göstermektedir ki kitap bilimsel bir yaklaşımla teorik amaçla kaleme alınmıştır. Özellikle Türk boyları hakkında verdiği bilgiler önemlidir. 712 (1312) yılında yazılan bu gramer çalışmasından başka müellifi meçhul *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğulî* (Eserin 3/2'si Arapça-Türkçe sözlüğüdür) çalışma dönemimizde yazılmış Türkçe sözlüklerdir. Bunların dışında sonraki dönemlerde *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğa-*

çevirmeni Türk olan çeşitli sahalarda Türkçe eserler kaleme alınmıştır.[14] Ortaçağda Türk dili üzerine en güzel eserlerin bu dönemde yazıldığını söylemek abartılı olmasa gerek. Son olarak et-Tarsûsî (ö.758/1357)'nin siyasetnâme alanında kaleme aldığı eserin adı *Tuhfetü't-Türk*'tür.[15]

Kitabımız, Memlûk Türk Devleti (ed-Devletü't-Türkiye[16]) sultanları içerisin-

---

tî't-Türkiyye, Kitâbu Bulgati'l-Muştâk fî Lugati't-Türkî ve'l Kıfçak, El-Kavânînü'l-Külliyye li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Luğati't-Türkiyye Türkçeyi anlamak için kaleme alınmış eserlerdir. Bu çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Recep Toparlı, "Kıpçak Dili ve Edebiyatı", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821.

14 Memlûkler döneminde Türkçe yazılmış eserler şunlardır. *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi, İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn, Kitâb fi'l-Fıkh bi Lisânî't-Türkî, Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-İbâdât, Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysî's-Semerkandi, Münyetü'l-Guzât, Kitâb fi'l-İlmi'n-Nüşşâb, Kitâbü'l-Hayl, Baytaratu'l-Vâzıh.* Adlarından da anlaşılacağı üzere edebi, dini, hukukî, askerî, tıb ve veterinerlikle alakalı konuları içermektedir. Türkçe eserlerin Burcî Memlûkler (1382-1517) yani Çerkes Memlûklerin muktedir olduğu dönemde yazılması ilginç olup devletin sukutuna kadar Türkçe'nin her sahada hâkim bir dil olduğunun en bariz göstergesidir. Bu çalışmalarla ilgili detaylı bilgi için bk. Toparlı, "Kıpçak Dili ve Edebiyatı", s. 814-821.

15 Necmeddin Ebû İshak et-Tarsûsî (ö. 758/1357), *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibü en Yu'mele fi'l-Mülk,* (Haz. Ve Çev. Muhammed Usame Onuş, Editör. Özgür Kavak), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.

16 Devletin adına dair Memlûk tarihçileri *Türk Devleti* [*Devletü't-Türk* (=Türk Devleti) ya da *ed-Devletü't-Türkiyye* (=Türkiye Devleti)] adını kullanmışlardı. Tarih yazıcılığında alışık olmadığımız bu durum oldukça manidardır. İslâm tarihçiliğinde *türk, etrâk* gibi ifadelere alışığız ancak ilk kez kaynaklarda Türk Devleti ifadesi yer alıyor. Esasen sırf bu konunun ad meselesinin tafsilatlı bir çalışma konusu yapmayı düşünüyoruz. Okuyucuda bir izlenim bırakması açısından özet mahiyetinde dönemin çağdaşı kaynak isimlerinden ve öne çıkan yazarların bu husustaki kullanımlarından bahsedelim. *Memlûk Türk Devleti* adını aynen kullanan Safedî (ö. 717/1317)'dir. Safedî (Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Haşimi Abbasi Safedî), *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasar Sîret Men Veliye Mısr Mine'l-Mülûk : (Yüerrihu min Asrî'l-Firâeneti ve'l-Enbiyâi Hatta Sene 717 h.)* , (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmüri), Beyrut 2003/1424, s. 145, 148, 149. Safedî, bu eserinde Firavunlardan yaşadığı devre kadar Mısır tarihini kısa bilgilerle anlatır.

Devletin adı olarak *Devletü't-Türk* (=Türk Devleti) ya da *ed-Devletü't-Türkiyye* (=Türkiye Devleti) ifadesini kullananlar için bakınız. Baybars el-Mansûrî, (ö.725/1325), *Zübde,* s. 1; İbn Devâdârî (736/1336 sonrası), *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 12; Nüveyrî (ö.1333), *Nihâye,* c. XXIX, s. 267; İbn Kesîr (ö.1373), *el-Bidâye,* c. XVII, s. 308; İbn Haldun (ö.1406), *İber*, c. V, s. 426; Kalkaşendî (ö.1418), *Subhu'l-'Aşâ,* c. III, s. 434-439; c.IV, s.6; Makrîzî (ö.1442), *Hıtat,* c. II, s. 208, 211, 215, 218, 220; İbn İyas (ö.1524), *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 288.

Eser adları olarak *Türk Devleti* ifadesini kullananlar vardır. Bahusus çağdaşı müelliflerin eserlerine *ed-Devletü't-Türkiye* (=Türkiye Devleti) ismini vermeleri dikkat çekicidir. Bu konuda bk. Baybars el-Mansûrî (ö.725/1325)'nin *Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiye*'si, İbn Devâdârî (ö. 736/1335 sonrası)'nin *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbari'd-Devleti't-Türkiye*'si, İbn Habîb (ö.1377)'in *Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk*'ı, İbn Dokmak (ö.1407)'ın *Nüfhatü'l-miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiye*'si öne çıkan eserlerdir. Ayrıca müellifi meçhul *Türk Devleti Tarihi* anlamını taşıyan bir eserin künyesi şöyledir. "*Tarîhu'd-devleti't-Türkiyye (650-*

de en uzun süre tahtta kalmayı ve en kudretli sultanlardan biri olarak öne çıkmayı başaran en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn (1285-1341)'un hayatını özellikle üçüncü saltanat dönemi (709-741/1310-1341) siyasî faaliyetlerini konu almaktadır. Şüphesiz bu devir Mısır ve Suriye'de istikrarlı bir dönemdir. Sultan siyasî dengeleri lehine çevirerek ödün vermediği otoritesiyle saltanatı boyunca gücünü Mısır ve Suriye'nin imarına ve kalkınmasına harcamıştır. Çeşitli sahalarda muhtelif amaçlara hizmet eden birçok yapı inşâ etmiştir. Sultanın yanı sıra emirler ve nâibler de âdeta yarışırcasına bölgelerinin bayındır hale gelmesine gayret göstermişlerdir. Nitekim mimarî, edebi, dini, kültürel birçok alanda hayranlık uyandıran abidevî eserler ortaya çıkmıştır.[17] Velhâsıl birçok alanda görülen bu gelişmeler tarihçilik alanında da kendini göstermiştir. Bu dönem ve yakın dönemde Mısır ve Suriye'de birçok tarihçinin yetişmesinde ve tarihçilik anlayışının gelişmesinde Sultan'ın payının olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla İbn Haldun ve haleflerinin tezahür etmesini, bu dönemdeki istikrarın yanında yoğun imar faaliyetlerinin ilim hayatına kazandırdığı geniş imkânların ve yoğun tarihî çalışmaların devamının bir neticesi olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca çalışma dönemimizde ya-

---

805/1252/1402)" [Cambridge, U.L. Ms. Qq. 147]. Son dönem Memlûk müelliflerinden birçok alanda eser eren Aynî (762-855/1361-1451) *es-Seyfü'l-Mühennedfî Sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed Şeyhu'l-Mahmûd,* (Thk. Fehîm Muhammed Ulvî Şeltût), Kahire 1998, künyeli eseri Türk Devleti vurgusu dikkat çeker. Memlûk devri otoriter müelliflerden Makrîzî'nin *Sülûk, Hıtat* gibi eserlerinde, İbn Tağriberdî'nin *Nücûm*'un de aynı vurgu dikkat söz konusudur. Ebu Hayyân (ö.745/1344)'ın devletin konuşma dili olan Türkçe'yi anlamak için kaleme aldığı *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk (Tükler'in Lisanını Anlama Kitabı)* adlı eseri söz konusudur. Ayrıca Memlûkler döneminde Türkçe'yi anlamak için yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Toparlı, "Kıpçak Dili ve Edebiyatı", s. 814-821. Zeki Velidi Togan, Memlûkler'in 1250-1382 yılları arasında hükümet sürenleri *Türk Memlûkleri* olarak tesmiye ederken (Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 179) Şehabeddin Tekindağ, *Türk Memlûk Devleti* (Tekindağ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 27-28) şeklinde isimlendirmeyi uygun görmüşlerdir. Ayrıca Memlûkler dönemine dair Türk kültürü hakkında bk. Kortantamer, "Memlüklerde Türk Kültürü", s. 173-190.

17 İlmî faaliyetler o denli yoğun bir bakıma öyle güzel eserler ortaya çıkmıştır ki, örneğin baytarlık üzerine ortaçağda yazılan en mükemmel çalışmalar Memlûkler devrinde hususiyle de çalışma dönemimizde yazılmıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Taceddin İbn Hinna (1242-1307), *Kitâbü'l-Baytar*, I-II, (Ed. Fuat Sezgin), Wissenschaften 1984. İbn Hinna'nın dışında yine bu alanda en güzel çalışmanın müellifi İbn Münzir çalışma dönemimizde yaşamıştır. Çalışması için bk. Ebû Bekr b. Bedreddin b. Münzir, İbnü'l-Münzir (ö. 741/1340), *Kitâbu'n-Nâsırî* ya da *Kamilü's-Sınâateyn fi'l-Baytara ve'z-Zertaka* (Thk. Abdurrahman İbrik), Haleb 1993. Eser Osmanlı sultanı IV. Mehmed (1642-1693) döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Baytarlık üzerine diğer çalışmalar için bk. Muhittin Eliaçık, "Tarihçi Atâ'nın Atçılık ile ilgili eseri: Et-Tuhfetü'l-Fârisîn fi-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidî", *Turkish Studies*, Volume 8/ 7 Summer 2013, s. 149-156.

şayan meşhur bilim adamlarının tarih çalışmaları[18] ile Mısır ve Suriye'nin farklı bölgelerinde yetişen tarihçiler vardır.[19] Öyle ki, çalışma dönemimizin tarihçilerini diğer dönemlerden farklı olarak *Mısırlı Çağdaş Tarihçiler* ve *Suriyeli Çağdaş Tarihçiler* şeklinde tasnif etmek mümkündür. Son olarak kaynakları yazıldığı dilden hareketle Arapça, Farsça kaynaklar şeklinde zikretmenin söz konusu kaynakları yazan çeşitli milletlere mensup müellifleri kucaklayıcı ortak bir nokta olduğu bir vakıadır.

I. Vekayinâmeler

A. Arapça Kaynaklar

1. en-Nâsır Muhammed'in Çağdaşı Mısırlı Müellifler

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde bir süre saltanat nâibliği yapan **Baybars el-Mansûrî** (ö. 725/1325), Sultan Kalavûn'un memlûklerinden olup memlûk nizamından yetişmiş Türk kökenli tarihçilerdendir. Askerî kimliğinin yanında fakîh kimliğiyle de temayüz etmiştir. Sultan Kalavûn ve oğulları el-Eşref Halil ile en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri boyunca önemli idarî ve askerî birçok görevler îfa etmiş, Moğollar ve Haçlılara karşı birçok savaşta yer almıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminin ilk yıllarında saltanat nâibliği görevinde bulunmuştur. Bu durum eserinin önemini artırmakta ve dönemin en otoriter kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Baybars el-Mansûrî'nin eserleri umumî tarihi bilgiler içeren, yaratılıştan 724/1324 yılına kadar olan hadiseleri anlatan *Zübdetü'l-Fikre fi Târîhi'l-Hicre*[20] ile 647-711 (1249-1311) yılları arasını anlattığı *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Dev-*

18 Örneğin yönetici sınıfından tarihçi ve coğrafyacı Hama valisi Ebü'l-Fidâ (ö. 632/1331), askerî sınıftan Baybars el-Mansûrî, (ö. 725/1325), tefsir alanında tarihçi İbn Kesîr (ö. 1373), hadis alanında Birzali (ö. 739/1339), Zehebî (ö. 748/1347) ve ansiklopedik eser telif eden coğrafyacı Ömerî (ö. 749/1349) ile bürokrasi sınıfından Nüveyrî (ö. 733/1333) çalışma dönemimizde yaşamış tarihçilerdendir. Ayrıca popülaritesi günümüzde hala devam eden İbn Teymiyye (ö. 728/1328) de bu dönemde yaşamıştır.

19 Mısır'da yetişmiş birçok tarihçinin yanı sıra çalışma dönemimizden örnek verirsek Halep'te İbn Habîb el-Halebî, Safed'te Safedî, Hama'da Ebü'l-Fidâ, Dımaşk'ta Birzalî, İbn Kesîr, İbn Cezerî ve daha birçok sayısız müverrih yetişmiştir.

20 Baybars el-Mansûrî, Rukneddin Baybars ed-Devâdâr en-Nâsırî el-Mansûrî, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre* (Thk. D. S. Richards). Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419; Asri Çubukçu, "Baybars", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. V, s. 220/221.

letî't-Türkiyye[21] adlı Memlûk Türk Devleti tarihidir ki, bu eseri çalışma konumuz olan en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn için kaleme almıştır.[22] Nitekim bu eserinin sonunda şunları yazar;

> "Bu sireti (tarihi) derleyen, yüce Allah'a muhtaç kul der ki: İşte mübarek En-Nâsırîye Sultanlığı'nın hazinelerine hizmet ederek Türk Devleti'ne ait olan Tuhfetu'l-Mulûkîye adındaki ansiklopediden özet olarak ayrı bir cilt hâlinde yazdığım bu eseri burada bitiriyorum... Onun saltanatını ve dönemini kıyamete dek devam ettirip kuşaktan kuşağa aktarması için Allah'a dua ediyorum. İfadelerimdeki eksiklik ve yanlışlıktan dolayı kusurumu mazur görünüz. Çünkü Türklerin tarih alanında iddiaları ve yetişmiş elemanları olmadığı için, benim de bu alanla kusurum olmuştur..."

Müellif Memlûk Devleti'nde sultandan sonra en üst düzey idarî bir mevki olan saltanat nâibliğini görevini sürdürürken tutuklandığı 711/1312 yılına kadar yaşanmış hadiseleri anlatır. Müellifin hadiselerin tanığı olmasının yanında birçok resmi belgeler, fermanlar, özellikle Memlûk-İlhanlı mücadelesi ve münâsebetlerinde en-Nâsır Muhammed ile İlhanlı Hükümdarı Gâzân Hân arasında yapılan yazışmaları vermesi çalışmamız için önemlidir.

Memlûkler dönemi evlâdü'n-nâs sınıfından yani memlûk olarak getirilip emirliğe kadar yükselen askerlerin çocuklarından olan Türk asıllı **İbnü'd-Devâdârî** (ö. 1336 sonrası) dönemin öne çıkan önemli tarihçilerindendir. Dokuz ciltlik umumi bir tarih çalışması olan *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Ğurer* adlı eserinin son iki cildi istifade ettiğimiz çalışmalarıdır. Memlûklerin kuruluşundan başlayarak 698/1298-1299 yıllarına kadar olan devreyi anlattığı sekizinci cildi *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devletî't-Türkiyye*[23] en-Nâsır Muhammed'in doğumunu (15 Muharrem 684 / 23 Mart 1285) ve birinci saltanat dönemini anlatır. Diğer cildi ise *ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* adlı dokuzuncu aynı zaman-

21 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devletî't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987. Bu eserin 648-681 (1248-1282) yılları arasını anlatan kısmı Prof. Dr. Rahmi Er danışmanlığında Yüksek Lisans Tezi olarak Türkçe'ye çevrilmiş olup ayrıca TTK tarafından basılmıştır. Hüseyin Polat, *et-Tuhfetu'l-Mulukiyye fi'd-Devletî't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, TTK yay. Ankara 2016.

22 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 239-240.

23 İbn Devâdârî, Seyfeddin Ebû Bekr b. Abdullah b. ed-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, I-IX, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fi Ahbâri'd-Devletî't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), c. VIII, Kahire 1971; *ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, (Thk. Hans Robert Roemer) c. IX, Kahire 1960/1379; Cevat İzgi, "İbnü'd-Devâdârî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, Ankara 2000, s. 11-13.

da son cildi adından da anlaşıldığı üzere Sultan en-Nâsır Muhammed dönemini anlatan hususi bir vekayinâmedir. Bu eser de 698/1298-1299 ila 736/1335-1336 yılları arasındaki önemli hadiseleri ele alır. Siyasî, diplomasi, askerî, edebî, mimarî her açıdan istifade ettiğimiz nadir eserlerdendir.

Hususi tarih çalışmalarından birisi de **Yûsufî** (676-759/1277-1358)'nin *Nüzhetü'n-Nâzır fî Sîreti'l-Meliki'n-En-Nâsır*[24] adlı iki ciltlik eseridir. Eser diğer kaynaklarda yer almayan yazışmalara, tevkî ve menşûrlara, biyografilere yer verir. Birinci cildi kayıp olan eserin II. cildi 733-739/1332-1340 yılları arasını ele alarak en-Nâsır Muhammed'in saltanatının sonlarına doğru yaşanan hadiselere ışık tutar. Ayrıca kayıp olan birinci cildinden Aynî başta olmak üzere Makrîzî, İbn Tağriberdî gibi önemli Memlûk tarihçilerinin yanı sıra birçok müellif çalışmasından bolca istifade etmiştir.

Memlûkler döneminin öne çıkan çalışma alanlarından birisi şüphesiz ansiklopedik eserlerin telif edilmesidir. Bu müelliflerin öncülerinden olan **Nüveyrî** (677-733/1279-1333) en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı aynı zamanda üst düzey memurlarındandır. Nüveyrî birçok kurumda görev almış Mısır ve Suriye'de değişik dîvânların yöneticiliğinde bulunmuştur. en-Nâsır Muhammed'in kendi adına inşâ ettiği "*en-Nâsıriyye Medresesi*"nin[25] bir müddet yönetiminde bulunan Nüveyrî, sık sık Sultan'ın huzuruna çıkmasının yanında Sultan adına yetki kullanan nadir memurlardandır. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* adlı 33 ciltlik eserini 721/1321 yılında başlamış 733/1333'de tamamlamıştır.[26] Sultan'a ithaf ettiği dev hacimli eseri, her biri kendi içinde beş kısma ayrılan toplam beş bölümden oluşur. Nüveyrî, 20 ciltten oluşan son bölümünde Hint, Çin ve Türk devletlerinden hususi olarak da Memlûk Türk Devleti'nin kuruluşundan 731/1331 yılına kadar geçen dönemi anlatır. Önemli hadiseleri başlıklar vererek tasnif eden Nüveyrî, birçok belgenin, mektupların günümüze ulaşmasını sağla-

24 Yûsufî, Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yûsufî, *Nüzhetü'n-Nâzır fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* (Thk. Ahmet Hutayr), Beyrut 1986. (2 ciltlik eserin 1. cildi kayıp olup 2. cildi mevcuttur). Mustafa Kılıç, "Yusufî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, s. 42-43.

25 Ahmet Sağlam, "Mısır-Kahire en-Nâsıriyye Medresesi Vakfiyesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, Mart 2017, s.249-268.

26 Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), c. XXXII-XXXIII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut 2004; Kratchhkowwsky, "Nüveyrî", *İA*, İstanbul 1964, c. IX, s. 374-375; Mustafa Öz, "Nüveyrî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306.

mış, idarî, askerî, ilmi şahsiyetler hakkında doyurucu bilgiler vermiştir. Özellikle çalışma dönemimizdeki hadiseleri müşahede etmesi bakımından çok önemli ansiklopedik bir kaynaktır..

Ansiklopedik eser kaleme alan ender tarihçilerinden birisi de **Ömerî** (700-749/1301-1349)'dir. en-Nâsır Muhammed'in son döneminde sır kâtipliğini yapan Ömerî aynı zamanda coğrafyacı ve ediptir. Hicretten başlayarak 743/1343 yılına kadar getirdiği *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*[27] adlı çalışması 27 cilt olup iki ana kısma ayrılır ki birinci kısım fiziki coğrafya'ya ikincisi kısım da milletlere ve tarihlerine tahsis edilmiştir. Eserinin III. cildi çalışma sahamız olan Mısır ve Suriye coğrafyasının yanında idarî, adlî ve bürokratik kurumlar hakkında bilgiler verir. Yine aynı cildinde en-Nâsır Muhammed'in kişiliği, tuğrası ve imzası hakkında çağdaş müelliflerde olmayan nadir bilgiler vardır. Bunun yanında *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf* adlı Memlûk devlet teşkilâtı üzerine kaleme aldığı mühim eserin de sahibidir. Babası ve biraderiyle birlikte üst düzey memur sınıfından olan Ömerî, babası Mısır'da özel sekreter olarak görev yaparken kendisi de aynı görevi Suriye'de yapmıştır. Ayrıca çalışmasını yaparken çalışma dönemimizi hâvî 693-744/1293-1343-44 yılları arasındaki bilgileri çağdaşı Suriyeli tarihçi Zehebî (ö. 748/1347-48)'nin *Kitâbü Düveli'l-İslâm* adlı eserinden iktibas ettiği düşünülür.

Kıpti asıllı Memlûk tarihçisi **Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil** (ö. 759/1358 sonrası), İbnü'l-Adîm el-Mekîn'in "*el-Mecmû'u'l-Mübârek*" adlı umûmî tarih çalışmasına zeyil olarak yazdığı *en-Nehcü's-Sedîd* adlı eseri Sultan Baybars dönemiyle başlayıp en-Nâsır Muhammed'in vefatıyla sona erer (658-741/1259-1341). Mısır ve Suriye'nin yanı sıra Hicaz ve Yemen'i de içine alan eser müellifin kendi bilgi ve gözlemlerine dayandığından çalışmamız için önemli bir kaynaktır.[28] Ancak şunu hatırlatmalıyız ki, Mufaddal İbn Ebi'l-Fedâil'in çalışmasını neşreden Blochet, Mufaddal'ın çalışmasının Nüveyrî'den yapılan özentisiz bir kısaltma olduğunu iddia ederek iyi bir tarihçi olmadığını gelişi güzel kaleme aldığını hatta Kıpti birisi

27 Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010; Abdülaziz el-Alevi, "İbn Fazlullah el-Ömerî" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 483-484.

28 Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürrü'l-Ferîd fîmâ ba'de't-Tarîhi İbni Amîd*, (Thk. E. Blochet 658-716; Samira Kortantamer, *Agypten und Strien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal b. Abi l-Fadâil*, Freiburg, 1973; Casim Avcı, "Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 364-365.

olarak (her bilgiye rahat ulaşamayacağından varsayımla) mükemmel bir tarihçi olmasının beklenemeyeceğini ileri sürmüştür.[29]

Dönemin en kısa tarih yazıcılarından olan **Safedî** (ö. 717/1317)'nin *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasar Sîret Men Veliye Mısr minel-Mülûki* adlı eseridir.[30] Sultan'ın özel nedimliğini de yapan Safedî vezirlik dairesinde sıradan bir memur olarak çalışmıştır. Şunu belirtmekte yarar var. Bahse konu Safedî (ö. 1318 ??) ile biyografik kaynaklar kısmında bahsedeceğimiz *el-Vâfî ve'l-Vefeyât'ın* sahibi çağdaşı Safedî (ö. 762/1363) farklı müelliflerdir.

2. En-Nâsır Muhammed'in Çağdaşı Suriyeli Müellifler

Eyyûbî hanedanına mensup devlet adamı kimliğinin yanında tarihçi ve coğrafyacı olan **Ebü'l-Fidâ** (672-732/1273-1331), en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde Hama valisi olarak vefat ettiği 732/1331 yılına kadar yöneticilik yapmıştır. Hama'da sırasıyla nâib (710/1310), melik (=emir) (712/1312) ve sultan (720/1320) unvanlarıyla yöneticilik yapmış Sultan ile sultan-vali ilişkisinden çok dostane ve arkadaşçadır. Yılda iki üç defa Kahire'ye bolca hediyelerle geldiğini hatta en-Nâsır Muhammed ile birlikte hac ibadeti için kutsal topraklara gitmişlerdir. Geniş kültürlü bilge bir yönetici olarak karşımıza çıkar. Ebü'l-Fidâ 'nın tarih üzerine kaleme aldığı *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer* ya da *Târîhu Ebi'l-Fidâ*[31] adlı çalışması yaratılıştan başlayarak 729/1329 senesinde sona ermektedir. Hadiseleri yaşayan ve müşahede eden bir valinin kaleminden çıkmış olması eserin önemini daha da artırmaktadır. Tarih, fıkıh ve edebiyat türünde verdiği eserleriyle meşhur **İbnü'l-Verdî** (ö. 749/1349) Ebü'l-Fidâ 'nın *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*'e 18 yıllık ilaveyi hâvî bir *Tetimme*[32] yazmıştır.

29 Little, *An introduction,* s. 31-32.

30 Safedî, Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Haşimi Abbasi Safedî, *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasar Sîret Men Veliye Mısr Mine'l-Mülûk : (Yüerrihu min Asri'l-Firâeneti ve'l-Enbiyâi Hatta Sene 717 h.)* , (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmüri), Beyrut 2003/1424; Krenkow, "Safadî", *İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1979, c. X, s. 50.

31 Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyûbî, Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebi'l-Fidâ,* I-II, (Thk. Mahmûd Deyyub), Beyrut 1997/1417; Brockelman, "Ebü'l-Fida", *İA*, İstanbul 1987, c. IV, s. 78; Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

32 İbnü'l-Verdi, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi, *Târîhu İbni'l-*Verdi = Tetimme*tü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Thk. Ahmed Rıfad Bedrevi), I-II, Beyrut 1970; İsmail Durmuş, "İbnü'l-Verdi", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 239-240.

İbn Şâkir **el-Kütübî** (ö. 764/1363) İbn Hallikan (ö. 681/1282)'ın meşhur biyografi çalışması *Vefeyâtü'l-A'yân*'ın[33] devamı olarak kaleme aldığı *Fevâtü'l-Vefeyât*'ın müellifidir. Konumuzla ilgili bir diğer çalışması asrısaadetten başlayarak 760/1360 yılına kadar getirdiği umumi tarih kitabı *Uyûnü't- Tevârîh*[34] kronolojik sıraya dikkat ederek hadiseleri anlatmış ve o yıl vefat eden önemli şahsiyetler hakkında bilgi vermiştir.

Muhaddis ve tarihçi olan **Birzâlî** (665-739/1267-1339) Suriyeli tarihçilerden biridir. Şam'daki birçok medresede baş müderrislik yapmış olup dönemin diğer tarihçilerine nispetle yaygın bir şöhrete sahip değildir. en-Nâsır Muhammed dönemi Suriye tarihi hakkında bilgiler veren Birzalî'nin *el-Vefeyât li'l-Birzalî* ya da *Târîhu'l-Birzalî*[35] adlı biyografi çalışması 665/1267 yılından vefat ettiği 739/1339 yılları arasını hâvî bir vekayinâmedir. Başta İbni Kesîr olmak üzere pek çok tarihçi eserinden iktibas etmiştir.

Yine "*Târîhu Havadisi'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbiri ve'l-A'yâni min Ebnâihî*" ya da "*Târîhu'l-Cezerî*" adlı meşhur eserin sahibi **İbnü'l-Cezerî** (658-738/1268-1338) dönemin Suriyeli çağdaşı tarihçilerindendir.[36] Hicretten itibaren kronolojik olarak hadiseleri anlattığı ve her yılın sonuna o yıl vefat edenlerin hayatları hakkında bilgi verdiği çalışmasında 677/1278 yılından itibaren olayların tanığı bizzat kendisidir. Çalışmamızda 689-738/1290-1337 yıllarını konu alan ve üç cilt olarak Ömer Abdüsselam Tedmûrî tarafından yayınlanan eserinden yararlandık. Vefeyat kısmı siyasî olaylardan daha fazla yer almaktadır. Mizzî, Zehebî, Birzalî ve Yûnînî gibi birçok tarihçinin eserinin güvenirliği ve nadir bilgileri ihtiva etmesi dolayısıyla başvurdukları kaynaklar arasındadır. Şunu hatırlatmakta yarar var. Ne yazık ki, eserin 700-725/1300-1325 yılları arası yoktur.

33 İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yâni ve Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968; Abdülkerim Özaydın, "İbn Hallikan", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, s. 17-19.

34 Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî, *Uyûnü't-Tevârîh* (Thk. Afif Nayif Hatum), Beyrut 1996; Abdülkerim Özaydın, "İbn Şâkir el-Kütübî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 8-9.

35 Birzali, Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf Birzali, *Tarih*, Topkapı Sarayı, Ktp. , III. Ahmed, Nr. :2951-2; *el-Vefeyât li'l-Birzalî*, (Thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kündüri), Kuveyt 2005/1426; Ali Yardım, "Birzâlî" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1992, s. 216.

36 İbnü'l-Cezerî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dımeşkî, *Târîhu Havâdisi'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâti'l-Ekâbiri ve'l-Â'yâni min Ebnâihi* = *Târîhu'l*-Cezerî, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1998/1419; A. S. Bazmee Ansari, "Cezerî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1993, s. 506-507.

Yûnînî (ö. 726/1325-26) çağdaşları Birzalî ve İbn Cezerî gibi ilmiye sınıfına mensup bir tarihçidir. Sibt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'atü'z-Zemân*'ının devamı olarak kaleme aldığı *Zeylü Mir'âti'z-Zemân*[37] adlı eserin müellifidir. Sibt İbnü'l-Cevzî'nin ölümüyle başlayıp 711/1311'lere kadar gelen çalışması, konumuzun ilk dönemleri için çağdaş bir tarihçi olarak önemlidir. Araştırmacılar Yuninî'nin ufak tefek kısaltmalar veya ilavelerle çalışmasının İbn Cezerî'nin bir kopyası olduğunu iddia ederler.[38]

Hadis ve tarihçilik alanında şöhret sahibi bir bilgin olan **Zehebî** (673-748/1274-1347) aslen Diyarbakırlı Türkmen bir aileye mensup olup Suriye ve Mısır bölgesinde ilim tahsil etmiş, ayrıca Mısır ez-Zâhiriyye Medresesi'nde[39] hadis müderrisliği yapmıştır. İslâmiyet'in başlangıcından 9. asrın başlarına kadar onar yıllık bölümlere ayırarak olayları anlattığı ve sonuna da meşhur kimselerin hâl tercümelerini verdiği *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-Â'lâm*[40] isimli eseri Zehebî'nin meşhur tarih eseridir. Kırk bine yakın biyografinin yer aldığı birçok nadir rivâyetlerle süslü eser hicretten başlayarak onar yıllık bölümler halinde ihtiva ettiği yıllar adıyla Ömer Abdüsselam Tedmüri tarafından 53 cilde tekabül edecek şekilde neşredilmiştir. Hicretten başlayıp zeyli ile beraber 1-746/622-1345 yılları arasını anlattığı çalışmanın 691-700 ile 701-750 yıllarını konu alan iki cildinden istifade ettik. Neşrinde cilt olarak değil de yıllar olarak verildiği için biz de dipnotta hicri yıl olarak kullandık. Ayrıca yine hicretten başlayıp 764 /1363 yılına kadar her yılın altına o yıl vefat eden önemli kişiler hakkında bilgiler verdiği *el-Iber fî Haber men Ğaber*[41] adlı eserinin yanı sıra *Târîhu'l-İslâm*'da geniş olarak ele aldığı konuları özetleyerek verdiği *Düvelü'l-İslâm (et-Târîhu's-Sağîr)*[42] adlı diğer bir çalışmasından da yararlandık.

37 Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Ahmed el-Ba'lebekkî Yûnînî, *Zeylü Mir'ati'z-Zemâni*, I-IV, Haydarabad 1954; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yûnînî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 596-597.

38 Little, *An introduction*, s. 57-58.

39 Baybars tarafından inşâ edilen ez-Zâhiriyye Medresesi hakkında bk. Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *Kitabü'l-Mevâiz ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, I-II, Beyrut, B. t. y. , c. II, s. 378-379.

40 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-Â'lâm*, I-LIII, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), (H. 691-700/701-750 yıllarını konu alan 2 cildi), Beyrut 2000; Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 180-188.

41 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-'Iber fî Haber men Ğaber*, I-IV, (Thk. Ebu Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1985.

42 Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, I-II, *(et-Târîhu's-Sağîr)*, (Thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnaût), Beyrut 1999.

İbn Kesîr (701-774/1301-1373) müfessir, muhaddis ve fakih olarak yazdığı birçok eserinin yanında *el-Bidâye ve'n-Nihâye*[43] adlı eseriyle de müverrihliğini konuşturur. Kendisinin de ifade ettiği gibi Birzalî (665-739/1267-1339)'nin tarihini temel alarak hazırladığı eseri başlangıçtan 767/1365 yılına kadar önemli olayları kronolojik olarak ele alan umumi bir İslâm tarihidir. İbnü'l-Cevzî geleneğinde yazılan eser çalışmamızın çağdaşıdır. İbn Kesîr, başta yaşadığı çağ olmak üzere önceki dönemlerle alakalı araştırmalar için temel kaynaklardandır. Bu yönüyle çalışması ortaçağ Türk-İslâm tarihi için kıyas kabul etmeyen bir değere sahiptir.

Suriye'nin değişik eyaletlerinde müderrislik yapan, idarî ve dini görevlerde bulunan **İbn Habîb el-Halebî** (710-779/1311-1377) Sultan Kalavûn ve evlâdını hâvî *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*[44] adlı çalışması dönemimizle alakalı kaleme alınmış, hususî bir eserdir. Eserde dönemin öne çıkan siyasî hadiselerinin yanı sıra her yılın sonunda vefat eden önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verilmiştir. Yine Memlûk Türk Devleti'nden bahseden *Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk*[45] adlı diğer bir çalışması aynı konuları ihtiva eden bir çalışma olup birbirine olan benzerliklerinden dolayı biri diğerinin müsveddesi olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Halebî'nin çalışmalarının dili ağır edebî anlatım tarzıyla dikkat çeker.

3. Muahhar Memlûk Müellifleri

en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı olan tarihçilerin yanı sıra çalışma dönemimizin hemen sonrasında Mısır ve Suriye bölgesinde yaşayan önemli tarihçiler vardır. Bu tarihçiler olayları farklı müelliflerden okuyarak çağdaş tarihçilerin göz ardı ettiği bazı meselelere dikkat çekerek hatta dönemleri mukayese ederek kendi yorumlarıyla aktarmışlardır. Tarih felsefesi ve sosyoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen ve en-Nâsır Muhammed'in saltanatının sonlarına doğru dünyaya gelen **İbn Haldun** (732-808/1332-1406) bu dönem tarihçilerinin önderlerinden-

43 İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze 1998/1419; agm., *Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995; Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 132-134.

44 İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986; Süleyman Tülücü, "İbn Habîb el-Halebî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 508-510.

45 İbn Habîb el-Halebî, Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî, *Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami, Nr:849.

dir. *Kitabü'l-Iber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âserehüm min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*[46] isimli eserin müellifidir. Dünya tarihi olan bu eserin kendisinden çok birinci cildini oluşturan *Mukaddime*'si[47] meşhur olmuştur. Kitâbü'l-Iber adlı eserini yaratılıştan başlayarak yaşadığı döneme kadar getirmiş, bölgelere taksim ederek İslâm dünyasında tarih sahnesine çıkmış devletleri sırayla ele almıştır. Diğer tarihçilerden farklı olarak yıl yıl olayları ele almamış, önemli hadiselere değinerek anlatmıştır. Konumuzla alakalı en-Nâsır Muhammed´in saltanat dönemlerinde öne çıkan gelişmeleri özetleyerek vermiştir.

İbn Haldun, doğup büyüdüğü Tunus'u gençliğinde terk edip Fas ve Endülüs'ün çeşitli bölgelerinde üst düzey mevkilerde görev yapmıştır. Gittiği yerlerde ilmi faaliyetlerle iç içe bir hayat sürmüş, Mısır'a 784/1382 yılında gelmeden önce 779/1377 yılında Tilimsan'da[48] tamamladığı Mukaddime'sinde doğunun ve batının istilâlar ve iç çekişmeler yüzünden harap halinin aksine Mısır ve Kahire'de Türk Devleti yöneticilerinin kurduğu vakıflar sayesinde ilim ve fendeki gelişmişliğine dikkat çekmiştir.[49] Ayrıca ilim ve fendeki ilerlemenin toplumları kalkındıran en büyük âmil olduğunu açıkça belirtmiştir. Yine yaşadığı dönemle alakalı Endülüs-Emeviler'in istikrarsızlıklarından dem vurarak sonlarının yaklaştığına dair geçmişten örnekler vererek yaptığı tahliller önemlidir. Yine Mukaddimesinde ele aldığı halifelik, saltanat gibi müesseselerle ilgili verdiği bilgiler ve yorumlar ufuk açıcıdır.

İbn Haldun, tarihe farklı bir bakışla, tarihi geçmişte yaşanmış olayların nakledilmesinden ziyade bir bilim dalı olarak telâkki etmiştir. Hadiselerin sebep ve sonuçlarını ele alarak, toplumların gelenek ve göreneklerini sorgulayarak, tenkit ederek hatta bu toplumların inşa ettikleri devletlerin yapısal özelliklerine olan etkilerinden bahsederek tarihi gelişmelerin ele alınmasını, tarihin sosyolojik gelişmelerle beraber izahını vurgulamıştır. Devleti canlı bir organizma olarak tanımlamış, bir disiplin içerisinde ele almıştır. İlk kez dile getirdiği bu düşünceler hay-

46 İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Kitâbü'l-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve Men Âserehüm Min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkar), Beyrut 1421/2001.

47 İbn Haldun, *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1997; Tahsin Görgün, "İbn Haldun" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 538-555; Cengiz Tomar, "İbn Haldun" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 1-12.

48 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 44-45.

49 İbn Haldun, *İber*, c. I, s. 548-549; a.mlf., *Mukaddime*, c. II, s. 453-455.

ranlık uyandıran türdendir. Nitekim modern sosyoloji'nin kurucusu ve tarihi bir bilim dalı olarak ele almasıyla haklı bir övgünün sahibi olmuştur. Ayrıca Makrîzî (ö. 845/1442) ve İbn Tağriberdî (ö. 874/1470) ile devam eden bir tarihçi neslinin doğmasını sağlamıştır.

Muahhar tarihçilerden bir diğeri de **İbnü'l-Furat** (ö. 807/1405)'tır. Haçlı Seferleri ve Memlûk tarihi açısından ana kaynaklar arasında gösterilen *Târîhu İbnü'l-Furat*[50] kronolojik olarak ele alınmıştır. İbnü'l-Furat, günümüze ulaşmayan birçok kaynaklardan yararlanmış, arşiv belgelerine, antlaşma metinlerine yer vermiş, mahalli sultanlara gönderilen mektuplardan bahsetmiş ve bunları dikkatli bir biçimde tahlil etmiştir. Eser 501-799/1107-1396 yılları arasında vâki olayları hâvîdir. Ancak 522-546/1128-1149, 625-659/1228-1261 ve 687-788/1288-1386 yıllarına ait çalışma dönemimizle alakalı kısımlar ne yazık ki kayıptır. Biz diplomasi bölümünde ilk dönemler İlhanlı-Memlûk diplomasisinde çalışmadan istifade ettik.

Memlûkler dönemi evlâdü'n-nâs'dan **İbn Dokmak** (750-809/1349-1407) Hanefî fakîhi ve tarihçidir. Yaşamının son yıllarında kısa süre Dimyat valiliği yapan İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn*[51] adlı eserinde Hulefâ-yı Raşidîn devrinden başlayarak 805 (1402-3) yılına kadar geçen önemli olayları kronolojik olarak anlatmıştır. İbn Dokmak'ın *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye*[52] adıyla tesmiye ettiği Memlûkler dönemini hâvî çalışmasının Ömer Abdüsselam Tedmuri tarafından yapılan neşrinden istifade ettik. Devletin ismini Türk Devleti olarak açıkça vurgulayan İbn Dokmak en-Nâsır Muhammed'in Dokmak (Tokmak) adlı Türk memlûkünün soyundan geldiği için bu adla anılmıştır. İbn Dokmak "Mısır Tarihçisi" unvanını taşıyan tarihçiler arasındadır.

50 İbnü'l-Furât, Nasîruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Ali el-Mısrî el-Hanefî, *Târîhu İbnu'l-Furât=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, c. VIII-IX, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk), Beyrut 1967; Sadi S. Kucur, "İbnü'l-Furat", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, Ankara 2000, s. 45-46.

51 İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, I-II, (Thk. Muhammed Kemâleddin İzzedd Ali), Beyrut 985/1405.

52 İbn Dokmak, Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak, *Nüfhatü'l-Miskiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye:min Kitâbi'l-Cevheri's-Semin fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1999/1420; Asri Çubukçu, "İbn Dokmak", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, Ankara 1999, s. 415-416.

Memlûkler dönemi tarih yazıcılığının en önemli şahsiyetlerinden birisi şüphesiz **Makrîzî** (766-845/1364-1442)'dir. Mısır ve Suriye'de başta kadılık olmak üzere kâtiplik, müderrislik, muhtesiplik, imamlık, hatiplik, vakıf yöneticiliği gibi uzun dönem çeşitli görevler ifa ettikten sonra kendini tarih çalışmalarına hasreden Makrîzî, birçok eser telif etmiştir. Dönemin tarihçileri arasında en fazla şöhrete sahip olan Makrîzî, İslâmî dönem Mısır ve Kahire konusu ele alındığında başvurulacak temel kaynakların müellifidir. Mısır'ı iktisâdi, içtimaî ve siyasî yönden modern dönem tarihçiliğini aratmayacak bir anlayışla ele almış ve Kahire'nin tarihî geçmişini ortaya çıkarma çabasında olduğu görülür. Makrîzî'nin Mısır tarihinde yaşanmış kıtlıkları ele aldığı *İğâsetü'l-Ümmi bi Keşfi'l-Gummi ev Târihu'l-Mecâât fi Mısr*[53] adlı çalışmasından başka en çok istifade ettiğimiz eserleri Mısır'ın topografyası, şehirleri, kaleleri, su kanalları, tersâneleri, bahçeleri, çarşıları ve sokaklarından başka camiler ve medreseler hakkında doyurucu bilgiler sunan kısaca *el-Hıtat*[54] ile Mısır tarihini anlatan *es-Sülûk*'u[55] çalışmamız açısından başvurduğumuz temel kaynaklardır. en-Nâsır Muhammed döneminde inşâ edilen yapılar hakkında detaylı bilgiler sunan *el-Hıtat* ile en-Nâsır Muhammed dönemlerinde yaşanan siyasî gelişmeleri detaylı olarak anlatan *es-Sülûk* çalışmamızda başvurduğumuz ana kaynaklardır. Tek kusuru alıntı yaptığı müellifleri zikretmemesidir. Bunun yanında olayların sebep ve sonuçlarına dayalı analizlerle araştırmacıların önünü açmakta ve kadılık mesleğinin maharetini bu alana yansıtmaktadır. Çalışma dönemimizden bir asır sonra yaşamış olması olayları tarafsız ele almasında ve yorumlamasında önemlidir. en-Nâsır Muhammed'in vefatı (ö. 741/1341) sonrası şahsiyeti hakkında Şücâî'den naklen ilave bilgilerle aktardığı malumatlar önemlidir. Ayrıca şunu açıkça vurgulamak gerekir ki, çeviriler sayesinde XIX. yüzyılın ortalarında batılılar tarafından tanınan Makrîzî'nin çalışmalarından hareketle Mısır tarihinin taksimi söz konusudur. Örneğin çalışma alanımız olan *Memlûk Türk Devleti'nin* Memlûkler adıyla hatta Bahrî ve Burcî Memlûkler olarak isimlendirmesi Makrîzî'nin yaptığı tasnifle alakalıdır.[56]

53 Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümmi bi Keşfi'l-Gummi ev Târîhu'l-mecâât fi Mısr,* (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956.

54 Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *Kitabü'l-Mevâız ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,* I-II, Beyrut, B. t. y. ; a. g. e. , I-III, (Thk. Muhammed Zeynühüm-Mediha eş-Şarkâvî), Kahire 1997; Fuad Seyyid Eymen, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* Ankara 2003, c. XXVII, s. 448-451

55 Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Aşûr), Kahire, 1934, 1958; a. g. e. , I-X, (Thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Beyrut 1417/1997.

56 Makrîzî tarafından yapılan bu tasnif için bakınız. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 232.

Türk asıllı tarihçilerden aynı zamanda Hanefi fakîhi, hadis ve dil âlimi olan **Aynî** (762-855/1361-1451) Memlûkler döneminin önemli ilmi şahsiyetlerindendir. Ayntab (Antep)'da babasının 1382'de vefatıyla boşalan kadılık makamına geçen Aynî, daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. Burada Makrîzî'nin yerine Kahire muhtesipliğine getirilmesiyle aralarının açıldığı kaynaklarda zikredilir. Yine burada ilmi ve idarî görevlerde bulunur. Hadis müderrisliği, evkaf nâzırlığı, Kahire Hanefî başkadılığı ve muhtesiblik görevini bir arada yürüten Aynî, Sultan Zahir Çakmak döneminde bütün görevlerinden alınmış (m. 1449) ve son yıllarında kitaplarını ve emlakını satarak geçimini sağlamaya çalışmıştır. Aynî'nin Türk olması ve Türkçe'yi iyi bilmesi sultanlar nezdinde yüksek bir mevki tutmasını sağlamış ve müstesna görevlerde bulunmuştur. Zamanının çoğunu sarayda geçirmesi her çeşit bilgi ve belgeye ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Yaratılıştan 1446 yılına kadar getirdiği *Ikdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zemân*[57] adlı eseri bir tarih çalışması olup Memlûkler dönemini özellikle de Bahri Memlûkler devri için önemli kaynaklardandır. en-Nâsır Muhammed'in çağdaşlarından tarihçi Yûsûfî (ö. 759/1358)'nin günümüze ulaşmayan kayıp I. cildinden yaptığı alıntılar önemlidir. Ayrıca Makrîzî ile muhtesiplik görevinde halef-selef olmaları aralarının açılmasına kadar giden bir çekişmeyi doğurmuştur. Makrîzî'nin üslubundan farklı olarak nakil yaptığı müelliflerin adını vererek bahsettiği bilgiler Makrîzî'nin *es-Sülûk'u* ile mukayese edilmesini sağlamıştır. Ülkemizde Memlûk Tarihi üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Kazım Yaşar Kopraman "*Aynî'nin Ikdü'l-Cümân'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar*"[58] adıyla yaptığı doktora tez çalışması Aynî'nin eseri üzerine bilimsel anlamda ülkemizde yapılan ilk çalışmadır.

Memlûkler dönemi evlâdü'n-nâs sınıfına mensup tarihçilerin en büyüklerinden birisi şüphesiz **İbn Tağriberdî** (812-874/1409-1470)'dir. Türkçe'yi ve Türk tarihini iyi bilen İbn Tağriberdî'nin hocaları Makrîzî (ö. 845/1441) ve Aynî (ö. 855/1451)'nin vefatlarıyla Mısır tarihçilerinin önderi olmuştur. İbn Tağriberdî, Müslüman Mısır tarihçiliğinin altın devri sayılan XV. yüzyılın en başarılı tarihçilerinden birisidir. Mısır'ın fethinden başlayarak vefatından bir yıl öncesine kadar geçen dönemi (m. 641-1467) anlattığı *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr*

57 Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-Cümanfi Târîhi Ehli'z-Zeman: Asru Selâtîni'l-Memâlik* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1982; Ali Osman Koçkuzu, "Aynî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

58 Kazım Yaşar Kopraman, "el-Aynî'nin İkdü'l-Cüman'ında XV. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi İle İlgili Kayıtlar", *AÜDTCF,* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1971.

ve'l-Kahire[59] en önemli tarih eseridir. Hocası Makrîzî'den farklı bir yol izleyerek önce bir sultan dönemi öne çıkan siyasî ve toplumsal olaylar daha sonra o sultanın dönemi kronolojik sıraya göre o yıl vefat eden önemli kişilerin listesini ayrıca inşâ edilen yapılar ve toplumu olumsuz yönde etkileyen salgın, âfet, yangın gibi felâketler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca önemli olayların sonunda alıntı yaptığı Baybars el-Mansûrî, İbn Devâdârî, İbn Kesîr, Safedî, Nüveyrî, Birzalî, Zehebî ve Makrîzî gibi müellifleri konuşturarak hadiseleri detaylandıran bir disipline sahiptir. Diğer tarihçilerden farklı olarak olayların sebep ve sonuçlarına değinip tahliller yapmıştır.

Müfessir, muhaddis, fakîh ve dil bilimcisi olarak her alanda bıraktığı eserlerle tanınan **Süyûtî** (849-911/1445-1505) İslâmî bilimler sahasında sayısız eserler telif etmiş, tarih alanında özellikle konumuzla ilgili olarak Mısır ve Kahire tarihi üzerine yazdığı *Husnü'l-Mühadara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kahire*[60] isimli eserini kaleme almıştır. Süyûtî'nin bir başka eseri *Târîhu'l-Hulefâ*[61] en-Nâsır Muhammed'in halifeler ile ilişkileri bakımından yararlandığımız bir çalışmasıdır. Yine Süyûtî'nin çağdaşı evlâdü'n-nâs'dan olan **İbn İyas** (852-930/1448-1524)'ın *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'ı'd-Dühûr*[62] adlı tarih çalışması başlangıçtan başlayarak 1522 yılına kadar Mısır'ın Osmanlılar tarafından ilhakına yani Memlûklerin yıkılışına kadar anlatır. Eserini oluştururken 37 tarih kitabından istifade ederek yıl yıl başta siyasî meseleler olmak üzere sosyal ve ekonomik konuları ele almıştır. Tezimizle ilgili başlangıçtan 765 (1364) yılı hadiselerini anlattığı birinci cildin birinci kısmı başvurduğumuz son Memlûk kaynağıdır.

59 İbn Tağriberdî, Ebu'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî el-Atabekî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire, B.t.y.; *age.*, I-XVI, (Thk. Muhammed Hüseyn Şemseddin), Beyrut 1992/1413; Mustafa Çuhadar, "Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf bin Tağriberdî, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Yazmalarının Tavsifi", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*; (Basılmamış Doktora Tezi), 1991; Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağriberdî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, s. 385-388.

60 Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudeyrî es-Süyûtî, *Husnü'l-muhadara fi tarihi Mısr ve'l-Kahire*, I-II, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1967; Abdülkadir Karahan, "Süyutî", *İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 258-263; Halit Özkan, "Suyûtî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 188-189; Erkan Göksu, "Celaleddin Es-Suyûtî ve Tarihçiliği", *NÜSHA*, Yıl:7, Sayı:25, 2007, s. 37-53.

61 Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1964. Çalışmamızda eserin http://www. al-mustafa.com adresinde yayınlanan PDF'sinden yararlandık.

62 İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'ı'd-Dühûr*, I-V, (Thk: Muhammed Mustafa), Kahire 1975/1395; Muhammed Razûk, "İbn İyas", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 97-98.

B. Farsça Kaynaklar

Çalışma dönemimizde yazılmış Farsça vekayinâmeler genel olarak Moğollardan ve İlhanlılardan bahsetmekte, kısmen de olsa İlhanlı-Memlûk ilişkileri merkezinde bilgiler vermektedir. **Aksarâyî**'nin (ö. 733/1332-3) *Müsâmeretü'l-Ahbâr*'ı,[63] **Vassaf**'ın (663-734/1265-1334) *Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-Âsâr* adlı eserinin hülasası olan *Tahrîr*'i [64] **Hamdullah Müstevfi**'nin (680-750/1281-1350) *Tarih-i Güzîde*'si,[65] **Kaşânî**'nin (ö. VIII/XIV. Yüzyılın ortası) *Târîh-i Olcaytu*'su[66] ile **Reşidüddin Fazlullah**'ın (646-718/1248-1318) *Camiu't-Tevârîh*'i[67] çalışma dönemimize çağdaş Farsça kaynaklardır. İlhanlı veziri Reşidüddin, Gâzân'ın Memlûklere karşı düzenlediği seferlerin ve savaşların tanığı olarak İlhanlılar açısından olayları aktarır. Aynı zamanda da verdiği bilgileri Memlûk kaynaklarıyla kıyaslayarak doğru bilgilere ulaşmamıza yardımcı olur.

C. Ermenice Kaynaklar

Çukurova Ermeni Krallığı tarihini anlatan Kilikya müverrihlerinden **Gunstabl Simbat**'ın (1208-1277) *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*[68] ile **Hetum** (Hayton)'un *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*[69] çalışma dönemimizden bah-

63 Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çvr. Mürsel Öztürk), Ankara 2000; İsmail Aka, "Aksarâyî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. II, İstanbul 1989, s. 293.

64 Vassaf, Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf (ö. 730/1329-30), *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf,* (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994; Osman Gazi Özgüdenli, "Vassaf", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XLII, Ankara 2012, s. 558-559.

65 Hamdullah Müstevfi, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, *The Tarikh-i Guzida=Tarih-i Güzide,* Compled by Edward G. Browne), Leiden 1913/1331; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XV, İstanbul 1997, s. 454-455.

66 Kâşâni, Ebü'l-Kāsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî (ö. VIII. /XIV. yüzyılın ilk yarısı) "Tarih-i Olcaytu": (İnceleme-Çeviri Derya Örs), *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992; Derya Örs, "Kâşânî" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXV, Ankara 2002, s. 4-5.

67 Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ut-Tevârih,* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK basımı, Ankara 2013; Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullah-ı Hamedânî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.

68 *Başkumandan Simbat Vekayinamesi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), TTK Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946. Müellif 1152'den 1275 yılına kadar olan kısmı yazmış olup 1286-1331yılları arasını muhtemelen Mareşal Boudouin'in tamamladığı küçük hacimli eser olduğuna dair girişte malumat vardır.

69 Hetum, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi*, (Ter. H. D. Andreasyan), TTK Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946. Ermeni Kralı II. Hetum'nin Memlûkler'e karşı yaptığı savaşlara katılan Müverrih Hetum 1076'dan 1307 yılına kadar geçen hadiseleri anlatır.

seden önemli iki Ermeni kroniğidir. Bunların yanında Türkçeye çevrilmiş XIII. ve XIV. yüzyıllarda Ermenice yazılmış kronikler söz konusudur. Küçük hacimli olan bu kronikler bölgeye gelen Moğollar ile ilişkiler Türk-Moğol ilişkileri adı altında Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu konuda A. G. Galstyan'ın Rusça çalışması *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* [70] adıyla İlyas Kamalov tarafından Tükçe'ye çevrilmiştir. Diğeri de Hasan Oktay tarafından daha hacimlisi *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*[71] adlı çalışmadır. Her iki çalışma benzer kaynakların çevirisi olmakla beraber kısmen farklılıklar da mevcuttur.

II. Tabakât ve Terâcîm Kitapları

Memlûk tarihçilerinin eserleri genelde *el-havâdisat ve el-vefeyât* türü çalışmalardır.[72] Bahsettiğimiz zengin *el-havâdisat* türündeki vekayinâme eserlerin yanı sıra *el-vefeyât* türü tabakât ve terâcîm yani biyografik çalışmalar da söz konusudur. Oldukça zengin olan bu çalışmalar kroniklerde olmayan nadir bilgiler özellikle toplumsal yapı hakkında birçok konuyu aydınlatmaktadır. Özellikle çalışma dönemimizde kaleme alınmış bolca vefeyât türü çalışma vardır.

Memlûkler döneminin en önemli biyografi müellifi evlâdü'n-nâs'dan **Safedî** (696-764/1296-1363) çalışma dönemimizde yaşamış dönemin önemli ediplerindendir. Tarihî, edebî birçok eser telif eden Safedî'nin 14 bin önemli kişiyi hâvî biyografik çalışması *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*[73] ile çağdaşı 2017 kişinin biyografisini kaleme aldığı *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*[74] adlı eserleri son derece önemli biyografi çalışmalarıdır. Çalışmamızda bolca yararlandığımız bu eserleri kroniklerde dağınık ya da olmayan bilgileri bir arada vermesi bakımından önemlidir. Safedî'nin ayrıca fethinden yaşadığı döneme kadar Şam valilerini anlattığı *Tühfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*[75]

70 A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kamalov), İstanbul 2005.
71 Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul 2007.
72 Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", s. 32.
73 Safedî, Salahaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Türkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000; İsmail Durmuş, "Safedî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXV, İstanbul 1998, s. 447-450.
74 Safedî, Salahaddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdullah es-Safedî, *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, I-VI, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ıd), Dımaşk 1998/1418.
75 Safedî, Salahaddin Halil b. İzzeddin Aybek b. Abdullah es-Safedî, *Tühfetü Zevi'l-Elbâb fî Men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*, (Thk. İhsan bint Said, Hulusi- Züheyr Hamidan es-Samsam), Dımaşk 1991.

adlı yerel çalışması dönemimizin çağdaşı bir müellifin kaleminden çıkmış olması bakımından önemlidir.

Biyografi müelliflerinden **İbn Hacerel-Askalânî** (ö. 852/1449) 701-800/1302-1398 yılları arasında yaşamış 4500 kişinin biyografisini verdiği *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*[76] adlı çalışması ile yaşadığı 773-852/1372-1449 yılları arasını anlattığı *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*[77] adlı tarih çalışması dönemin önemli kaynaklarındandır. Yine **Yûnînî** (ö. 726/1325-26)'nin *Zeylü Mir'âtü'z-Zemân*'ı,[78] **Kütübî** (ö. 764/1363)'nin *Fevâtü'l-Vefeyât*'ı,[79] **İbn Tağriberdî** (812-874/1409-1470)'nin *el-Menhelü's-Sâfî*si[80] ile **Sehâvî**'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-Lâmi*'si[81] bu alanda başvurduğumuz önemli biyografi kaynaklarıdır.

III. Seyahatnâmeler

Ortaçağın en önemli seyyahı olarak şöhret kazanan **İbn Battûta** (703-770/1304-1368) çalışma dönemimizde yaşamıştır. Fas'ın Tanca şehrinden 725/1325 yılında 22 yaşlarında iken hac niyetiyle çıktığı yolculuğu onu dünyanın gelmiş geçmiş en büyük seyyahları arasına girmesini sağlamıştır. *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* adlı *Rihle*'si dilimize *İbn Battûta Seyahatnâmesi*[82] olarak çevrilmiştir. Sayısız çevirileri yapılmakla beraber çalışmamızda A. Sait Aykut'un çevirisinden yararlandık.

76 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *ed- Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-VI, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Dân), Haydarabad 1392/1972; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalâni", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

77 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*, I-IX, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Han), Beyrut 1986. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalâni", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

78 Yûnînî, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah Yûnînî, *Zeylü Mir'âti'z-Zemân*, I-IV, Haydarabad 1954.

79 Kütübî, Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübi, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I-IV, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut 1973-1974.

80 İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-Sâfî ve'l-Müstevfî Ba'de'l-Vâfî*, I-XIII, (Thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1984/1405.

81 Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi li Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, I-XII, (Nşr. Hüsameddin el-Kudsi), Kahire 1353-1355/1934-1936; Cengiz Tomar, "Sehâvî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 313-316.

82 İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levatî et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I-II, (Çvr. A. Sait Aykut), İstanbul 2000; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

Memlûk Türk Devleti'nin hâkim olduğu toprakların tamamını gezen İbn Battûta, bir keresinde en-Nâsır Muhammed'in başkanlığında düzenlenen bir mezâlim dîvânına tanık olmuştur.[83] Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez gittiği hac ibadetini birlikte ifa eden seyyah Mekke, Medine ve Yemen hakkında detaylı bilgiler verir. Memlûk topraklarının dışında Anadolu, Bizans, Altın Ordu Hanlığı ve İlhanlı toprakları, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezip yöneticileri ile de görüşen İbn Battûta siyasî ve toplumsal yapılar, inançlar, gelenekler hakkında bilgiler verir. Bölgelerin kendince sıra dışı özelliklerinden bahseder. Seyyahımız Avrupa dışında eski dünyanın tümünü gezmiştir. Kısacası çalışma dönemimizin zengin kroniklerine seyyah gözüyle somut bilgiler sunmakta ve görsel tasvirleriyle de araştırmacının ufkunu aydınlatmaktadır. Seyyahın çalışma dönemimizin çağdaşı olması ve dönem hakkında bilgiler aktarması çalışmamıza kıymet kazandırmaktadır.

Bu dönem seyyahlarından **Abderî** (ö. 737/1336)'nin kaleme aldığı *Rihle*'si[84] 688/1289 yılında Mağrib'den Mekke'ye hac yolculuğu için yaptığı seyahati anlatır. Eseri Mısır'ın daha çok entellektüel tarihi üzerinde durur. Son olarak **Marko Polo** (ö. 1324)'dan bahsetmekte yarar vardır. Memlûk devletinden pek bahsetmeyen seyyah Anadolu'ya giriş yaptığı bölge itibariyle Çukurova Ermenileri ve Anadolu hakkında kısmi bilgiler verir.[85]

IV. Coğrafya Kitapları

Ortaçağın önemli coğrafyacısı **Yâkut el-Hamevî**'nin (ö. 626-1229) *Mu'cemü'l-Büldân*[86] isimli eseri çalışma sahamızda geçen yer adları için başvurduğumuz temel bir kaynaktır. Yine dönemin çağdaşı **Ebü'l-Fidâ**'nın *Takvîmü'l-Büldân*[87]'ı

83 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 55-56.
84 Abderî, Ebu Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Abderî el-Hâhî, *er-Risaletü'l-Abderî* (Thk. Ali İbrâhim Kürdi, Tkd. Şakir el-Fehham), Dımaşk 1999; Nihad M. Çeti , "Abderî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1988, s. 67-68.
85 *Markopolo Seyahatnamesi*, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser.
86 Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1977/1397; Casim Avcı, "Yâkut el-Hamevî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 288-291.
87 Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *Takvimü'l-büldan*, (Ed. Fuat Sezgin, Haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer), Frankfurt 1992. (J. T. Reinaud ve William Mac Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 basımından tıpkıbasımdır.)

ile **Himyerî** (ö. 727/1327)'nin *er-Ravdü'l-Mi'sâr fî Haberi'l-Aktâr*[88] adlı çalışmaları şehirler hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca **İbnü'l-Verdî** (ö. 861/1471)'nin kaleme aldığı *Harîdetü'l-'Acâibi ve Ferîdetü'l-Garâibi*[89] adlı eseri, **Ömerî**'nin bahsi geçen ansiklopedik çalışmasının ilk dört cildi,[90] **Kalkaşendî**'nin III., IV. ve V. ciltleri[91] ve **Makrîzî**'nin *el-Hıtat'ı*[92] yer yer coğrafî bölgelerden bahseder. Bu anlamda yararlandığımız önemli kaynaklardır.

V. Teşkilât Kitapları

Memlûkler döneminde devlet teşkilâtı üzerine önemli eserler yazılmıştır. Bunlardan ansiklopedik eser telif eden müelliflerden **Nüveyrî**'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* isimli eserinin VI. cildi bazı devlet kurumlarından bahsederken VII. ve VIII. ciltleri kitabet ilmine yani yazışmalara tahsis edilmiştir.[93] Yine **Ömerî** eserinin III. cildini kurumlara tahsis ederken sırf bu alana dönük yazdığı *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*[94] adlı eserini devlet teşkilâtına tahsis etmiştir. Kurumların yöneticileri ile yapılan yazışmaları konu alır. Açıkçası çalışma Sultan en-Nâsır Muhammed'in ülke içi ve ülke dışı devlet adamları ile yaptığı yazışmalardan hareket edilerek telif edilmiştir. Kıymetli bir çalışmadır. Ayrıca diplomasi açısından da önemlidir. Yabancı devletler ve idarecileri hakkında bilgi vermekte ve hangi devletle nasıl yazışıldığını üslup ve usûl açısından ele almaktadır. Şüphesiz bu alanda en hacimli çalışmayı **Kalkaşendî** (756-821/1355-1418) yapmıştır. Arap edebiyatına ve kitabet ilmine olan vukûfiyeti sayesinde bir müddet kadılık

88 Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmünim es-Sanhâcî el-Himyerî, *Er-Ravdü'l-Mi'sâr fî Haberi'l-Aktâr* (Nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1975; Mustafa L. Bilge, "Himyeri", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XVIII, İstanbul 1998, s. 60-61.

89 İbnü'l-Verdi, Ebu Hafs Siracüddin Ömer, *Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib,* (Thk. Enver Mahmud Zenâtî,), Kahire 1428/2008; Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdi", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 238-239.

90 Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr,* c. I-IV, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010.

91 Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhü'l-A'şa fî Sınaati'l-İnşâ* c. III-IV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987.

92 Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *Kitabü'l-Mevâız ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,* I-II, Beyrut, B. t. y.

93 Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb,* c. VI-VIII, (Thk. Dr. Ali Bomalhimu), Beyrut 2004.

94 Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerif* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.

ve hocalık yaptıktan sonra vefatına kadar uzun yıllar dîvân-ı inşâ'da yani yazışma dairesinde kâtiplik yapmıştır. Kalkaşendî bu görevini sürdürürken inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneğini teşkil edecek olan *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*[95] adlı eserini kaleme almıştır. Ömerî'nin çalışmalarından iktibaslar yaparak kaleme aldığı hacimli eserinde bürokrasinin gelişimi ve kâtiplerin yetişmesi için önemli bilgiler vardır. Eser Memlûk dönemine ve önceki devirlere ait sayısız vesikadan faydalanılarak hazırlanmış, Memlûk devlet teşkilâtını teferruatıyla ele almıştır. Bu resmî evraklar dönem hakkında birinci el kaynak özelliğine de sahiptir. en-Nâsır Muhammed dönemiyle ilgili olarak da zengin vesikalar sunmaktadır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in tuğrasını gerçek çizimiyle veren tek kaynaktır. Kısaca Mısır Ortaçağ tarihi için bir hazine niteliğindedir.[96] Kalkaşendî'nin bir mukaddime, on bölüm ve bir sonuçtan oluşan dev hacimli eseri yirmi yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Eserin mukaddimesi kitabet ilmine dair konulardan bahseder. Birinci bölüm Türklerin de yer aldığı bazı toplumlardan, ikinci bölüm coğrafya'dan, üçüncü bölüm idarî görevlere haiz kimselerin künye ve elkablarından, dördüncü bölüm yazışmalar konusuna yer verirken eserin tarihi manada en önemli kısmını oluşturur. Yine eserin sonuç kısmına da posta teşkilâtının tarihçesi anlatılır. Bizim ulaşamadığımız ancak Kalkaşendî'nin bolca alıntılar yaptığı **İbn Nâzıru'l-Ceyş** (ö.786/1384)'in[97] *Kitâbü Teskîfi't-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerif* adlı çalışması Memlûkler döneminde inşâ dîvânı üzerine yazılan bir başka teşkilât kitabıdır. Ömerî'den sonra bu alanda eser kaleme alan İbn Nâzıru'l-Ceyş'tir. Her ikisini takip eden Kalkaşendî yeri doldurulamayacak önemli bir teşkilât müellifidir.

Kalkaşendî'den başka bu alanda eser veren bir diğer müellif de İbn Hacer'in talebesi ve Süyûtî'nin çağdaşı olan **Garsüddin Halil b. Şahin** (813-873/1410-

95 Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), c. I-XIV, Beyrut 1987. Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 265-267; Ramazan Kazan, "El-Kalkaşandi'nin Subhu'l-a'şa Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri", *NÜSHA*, Yıl:III:, Sayı:8, Kış 2003.

96 Kalkaşendî tuğralar hakkında bilgi verirken örnek olarak en-Nâsır Muhammed'in tuğrasını çizimiyle gösterir. es-Sultanü el-Melik e-Nâsır Nâsırü'd-Dünyâ ve'd-Dîn ibnüs-Sultani'ş-Şehîd el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavûn. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 164.

97 İbn Nâzıru'l-Ceyş hakkında bk. Asri Çubukçu, "İbn Nazıru'l-Ceyş", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 229-230.

1468)'dir. Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay'ın (1422-1438) baldızı ile evlenerek sultana yakınlaşmış ve tablhane emirliği, darphane nâzırlığı, vezirlik gibi merkezdeki idarî görevlerden başka Kerek, Kudüs, Malatya ve İskenderiye nâibliği ile Halep Atabekliği gibi pek çok idarî, askerî görevlerde bulunmuştur. Halil b. Şahin, Sultan Zahir Çakmak (1438-1453) döneminde kaleme aldığı *Zübdetü Keşfi'l-Memâliki ve Beyâni't-Turûkı ve'l-Mesâliki*[98] adlı kitabı bizzat görev yaptığı kurumların anlatıldığı bir eserdir. Devlet yöneticilerinin Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde ihdas ettikleri siyasî, idarî, askerî teşkilâtların işleyişi ve bu teşkilâtların yöneticilerinin vasıflarından bahseden çalışması değerli bir kaynaktır. Bu kaynakların yanı sıra teşkilât ile ilgili İbn Haldun'un Mukaddimesi ve Makrîzî'nin *el-Hıtat* adlı çalışması idarî, askerî, malî ve dini kurumlar hakkında bilgiler verir. Bu kaynakların dışında yukarıda detaylı olarak bahsettiğimiz kroniklerde dağınık halde kurumların başındaki görevlilerin müdahil olduğu hadiseler ve gelişmeler merkezinde yine biyografi çalışmalarında kişiler anlatılırken yöneticisi olduğu kurum hakkında bilgiler verilir.

VI. Diplomatik Kaynaklar

Çalışmamızda bir bölüm ayırdığımız diplomatik ilişkileri ortaya koyarken dayandığımız ana kaynaklar şüphesiz Memlûk kaynaklarıdır. Bu kaynaklarda detaylı olarak anlatılan elçilik teatileri ve tam metin halinde verilen inşâ sanatına örnek olarak kaleme alınmış mektuplar söz konusudur. Yûnînî, Baybars el-Mansûrî, Nüveyrî, Ömerî, İbnü'd-Devâdârî ve Kalkaşendî'nin daha önce bahsettiğimiz eserlerinde diplomatik vesikalar mevcuttur. Bu eserler gerek elçilik teatileri, elçilerin karşılanmaları ve ağırlanmaları hakkında gerekse elçilerin taşıdıkları mektupların içeriği hakkında önemli kaynaklardır.

Çalışma dönemimizle alakalı Muhammed Mahir Hammâde'nin adı geçen müelliflerin eserlerinden iktibas ederek birarada verdiği *el-Vesâiku's-Siyasîyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûki*[99] adlı çalışması Memlûkler dönemini hâvî vesi-

98 Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik fi Beyâni't-Turûkı ve'l-Mesâliki*, (Thk. Halil Mansur), Beyrut 1997/1417; Şükrü Çetin, "XV. Yüzyıl Memlük Kaynaklarından Zübdetu Keşfu'l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açıdan Değerlendirmesi", *Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008; Asri Çubukçu, "Halil b. Şahin", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, İstanbul 1997, s. 328-329.

99 Muhammed Mahir Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûkî*, Dımaşk 1978/1398.

kalardır. Bu kitap ahidnâmeler,[100] taklîdler,[101] tevkîler,[102] menşûrlar[103] ve mersûmların[104] yer aldığı zengin bir vesika kataloğudur. Bu çalışmada idarî, siyâsî, içtimâî, iktisâdî ve dini birçok alanda sultanın emirlerini ve yasaklarını içeren vesikalar vardır. Yine Memlûk Türk Devleti ile İspanya Aragon krallığı arasında en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemlerinde yapılan yazışmaları nakleden Aziz Suryal Atiya'nın *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330A. D.*[105] adlı çalışması ve bu çalışmadaki mektupların içeriğini aslına uygun olarak Arapça veren M. Cemaleddin Sürurî'nin *Devletü Beni Kalavûn*[106] adlı çalışması vesikaların bir arada verildiği ve istifade ettiğimiz çalışmalardır.

ARAŞTIRMALAR

Memlûk tarihini konu alan birçok bilimsel kitap ve makale söz konusudur. William Muir, Sir John Glubb, Robert Irwin, Claude Andre Clot, P. M. Holt, Said Abdülfettah Aşûr, Bernard Lewis, Linda Northrup, Kazım Yaşar Kopraman, İsmail Yiğit, Kasım Abduh Kasım, Muhammed Süheyl Takkûş[107] ile bu

100 Ahidnâmeler halifeler ve sultanlar adına kaleme alınan vesikalardır. Bu belge ile belge sahibine özel haklar verilir. Halife tarafından sultana verilen ahidnâme ile saltanatın meşruiyeti söz konusudur. Ayrıca Sultan halefini belirlediği bir ahidnâme yazdırır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112. Örnek ahidnâme yazıları için bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 114-115.

101 Taklîd; Sultan adına saltanat nâibi, eyalet nâibleri ve vezirler gibi üst düzey memurlar için kaleme alınan resmi yazılardır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112. Örnek taklîdler için bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 115-117.

102 Tevkî, Sultan adına ilgili memurlar için kaleme alınan yazılardır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 112.

103 Menşûr; askerleri ilgilendiren ordu ile alakalı bir belgedir. Sultan tarafından onaylanan menşûr belgesi ile bir emire iktalı arazisini tevcih edilmiş olur. Menşûr hakkında bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 117-120; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 157.

104 Gündelik işler hakkında kaleme alınan resmi yazılardır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 113.

105 Aziz Suryal Atiya, *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330*, A. D. 1966 (İlk baskısı 1938).

106 M. Cemaleddin Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, Kahire 1947.

107 William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A History of Egypt from the fall of the Ayyubıte dynasties to the conquest by the Osmanlıs A. D. 1260-1571*, Amsterdam 1968; Sir John Glubb, *Soldıers of Fortune The Story of The Mamlukes*, Newyork, 1973; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986; "Mamluk Literature", *Mamlûk Studies Review*, VII-I, (2003), 1-29; Claude Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul 2005; P. M. Holt, "An-Nasır Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity", *Egypt and Syria in the Fatımıd, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven 1995, s. 313-324; *Early Mamluk Diplomacy* (1260-1290), *Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden-New York-Köln, 1995; "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", (Ter. Samira Kontantamer), *Belleten* LII/202, 1988, s. 227-246; "The Sultanate of al-Manşûr Lachin (696-8/1296-9)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 36/3

alanda detaylı araştırmalar yapan David Ayalon[108] ve Reuven Amitai[109] Memlûk sahasının önemli araştırmacılarıdır. Çalışma dönemimizle alakalı yeri geldiğince bahseden bu araştırmacılardan başka özellikle farklı bakış açılarıyla detaylı kaleme alınmış araştırmalar da vardır. Bunlardan ilki kaynak analizi üzerinedir. Donald Presgrave Little'ın "*An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources for the reign of al-malik an-Nasır Muhammad ibn Qalawun*"[110] adlı çalışmasında h. 694, 699 ve 705 yıllarında vaki hadiseler değerlendirilmiştir. Devrin kaynaklarını Mısırlı ve Suriyeli olarak iki başlık altında ele aldıktan sonra en-Nâsır Muhammed sonrası tarihçileri de üçüncü bir başlık altında ele almıştır. Müellifler ve eserlerine dair geniş malumat verir. Açıkçası kaynaklar kısmını bu kitabımda örnek aldım. Little, birinci bölümde en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemleriyle ilgili 694/1294-1295, 699/1299-1300 ve 705/1305-1306 yıllarındaki olayların, gelişmelerin seyrini, nasıl ele alındıklarını cümle yapılarına varıncaya kadar detaylı bir biçimde irdelemiş ve kaynakları mukayese etmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise en-Nâsır Mu-

---

1973, s. 521-32; Said Abdülfettah Aşûr, *ez-Zâhir Baybars*, Kahire 1963; *el-Asru'l-Memâliki fî Mısr ve'ş-Şam*, Kahire 1976. Linda Northrup, *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and theconsolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.)*, Stuttgart 1998; "The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390", *The Cambridge History Of Egypt, Cambridge University Press*, 2008, I, s. 242-289; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlükleri", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 433-540; a.mlf., "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 99-126; İsmail Yiğit, *Memlükler 648-923/ 1250-1517*, İstanbul 2008; a.mlf., "Memlükler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 748-758; Kasım Abduh Kasım, *Asrı Selâtîni'l-Memâlik, et-Tarihü's-Siyasi ve'l-İçtimâî*, Kahire 1998; a.mlf., *el-Müerrihûn fi'l-Usûri'l-Vüstâ*, 1984 Kahire (II. Basım); a.mlf., "Muhammed b. Kalavûn", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, İstanbul 2005, s. 547-548; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şam*, (Nşr. Dârü'n-nefâis), Beyrut 1997/1418.

108 David Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom, " *İslâmic Culture* (1951): 91-104; a.mlf., "Aspects of the Mamluk phenomenon: The importance of the Mamluk institution", *Der Islam*, 53, 2 (1976), 196-225; a.mlf., "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV (1989), s. 238-247. Memlûkler ile ilgili yaptığı çalışmalarla bu alana tartışmasız en çok katkı yapan araştırmacı Ayalon'un bu makalelerinden başka 14 makalesinin bir arada verildiği *Islam and the Abode War* adlı çalışmasından istifade ettik. David Ayalon, *Islam and the Abode War* Military slaves and Islamic adversaries, Variorum, 1994.

109 Reuven Amitai, *Mongol and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 1996; a.mlf., "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review*, XII-I, 2008, 119-131.

110 Donald Presgrave Little, *An introduction to Mamluk historiography: an analysis of Arabic annalistic and biographical sources fort he reign of al-malik an-Nasır Muhammad ibn Qala'ûn*, Wiesbaden 1970.

hammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde görev alan ve Sultan'ın üçüncü kez tahta oturmasında aktif bir rol üstlenen ancak daha sonra gözden düşen Kara Sungur'un biyografisini Safedî, İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Tağriberdî'nin biyografi çalışmaları ışığında ele almış ve analiz etmiştir.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemiyle alakalı önemli iki çalışma söz konudur. Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasır Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*[111] adlı çalışmasında Memlûk devlet geleneğindeki değişimden söz eder. Bu anlamda en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemini, Baybars döneminde başlatılan ve Kalavûn döneminde de geliştirilen Memlûk kurumlarının işleyişinin aksadığı bir dönem olarak ele alır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in uygulamalarını eleştirerek bu dönemin inkıraza yol açan âmillerin temelinin atıldığı bir devir olduğunu ileri sürer. Birçok yerli araştırmacı tarafından en-Nâsır Muhammed hakkında başvuru çalışması olarak yanlışlıkla dipnotlarda atıfta bulunulan[112] bu çalışmada Amalia, ana kaynakları kullanarak en-Nâsır Muhammed dönemi memlûk nizamındaki değişimlere, idarî kurumlardaki farklı uygulamalara değinmiş ve liyâkatsiz kimselere emirlik tevcih edildiğinden bahsetmiştir. İddialarında bir yerde haklı görünse de dönemin iktidar anlayışını dikkate aldığımızda asıl sorunun tüm dengeleri kendi otoritesine göre tesis eden en-Nâsır Muhammed'in tahtını ehliyetli ve nüfuzlu bir halefine bırakamamasıdır. Sultan vefatının hemen öncesinde halefi olarak düşündüğü oğlu Anuk'un vefatı ve 28 yıl Suriye bölge nâibliği yapan Tengiz'in[113] kendisi tarafından idamı ile siyasî dengeler değişmiş ve en-Nâsır Muhammed'in ölüm döşeğinde baş gösteren emirler arasındaki çatışma vefatıyla ayyuka çıkmıştır. Kısaca en-Nâsır Muhammed sonrası ardı sıra yaşanan taht mücadeleleriyle sarsılan istikrar önce içeride daha sonra da dışarıda devleti sarsıntıya uğratmıştır. Dolayısıyla Amalia'yı haklı gösteren emareler söz konusu olsa da bizce asıl mesele en-Nâsır Muham-

111 Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasır Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*, Leiden 1995:E. J. Brill; a.mlf., "The Mamluk Conception of The Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug. , 1994), pp. 373-394.

112 Bu yanlış atıflar için örnek olarak bk. Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Hân ve Reformları*, İstanbul 2009, s. 140; Abdullah Mesut Ağır, "Memlûklarda Asabiyye", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 21, (2009), s. 8; Fatma Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011, s. XXVI-XXVII.

113 Emir Tengiz (ö. 740/1340) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 116-138; İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. IV, s. 156-168; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520; Fatma Akkuş, "Emir ve Devlet: Dımaşk Nâibi Emir Tengiz'in Hayatı", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14, s. 127-144.

med'in beceriksiz varislerinin yanında emirler arasındaki mücadelelerden kaynaklı siyasî istikrarsızlığın el-Eşref Halil sonrası olduğu gibi tekrar nüksetmesidir. Bunun yanında en-Nâsır Muhammed sonrası düzen bozulmuştur.[114] Makrîzî bu anlamda konuya temas etmiş, özellikle Memlûk rejiminin nizami birlikleri olan halka askerlerinin iktâ'larını terk edip ticaretle uğraşmalarına ve iktâ'lı toprakların harap durumuna işaret etmiştir.[115] Şunu da belirtelim ki, Amalia'nın Memlûkler dönemini genel olarak ele aldığı bir başka çalışmasında en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemini "Memlûk Sultanlığının Altın Çağı" olarak ele almasını hatırlatalım.[116] Konuyla alakalı bir mukayese yapmak gerekir ise Osmanlı devletinin en parlak dönemi olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman devrindeki farklı uygulamalar bazı kurumların inkırazına yol açmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı'da kötü gidişatın başlangıcı olarak gösterilmiştir.[117] Bu durum Amalia'nın iddialarıyla benzerlik arz etmektedir. Açıkçası başarılı iktidarlar dönemin şartlarına uygun güç ve nüfuzlarına paralel kendilerine özgü siyasî yapılar inşa ederler. Sonraki dönemin şartları öncesi ile benzerlik taşımaz. Reformlar özellikle de gelişmelerin seyrine uygun politik hamleler gereklidir. Bunları devreye sokamayanlar zaafı öncesi devirlerde arama çabasına girerler.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemiyle alakalı önemli ikinci bir çalışma da Hayat Nasır el-Haccî'nin *The Internal Affairs in Egypt During the Third Reign of Sultan Al-NāṣirMuḥammad B. Qalāwūn, 709-741/1309-1341*[118] adlı araştırmasıdır. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemi ile sınırlı olup, Mısır'da bu dönem göze çarpan iktisadi, içtimai ve dini konuların yanında sınırlı siyasî konular yer alır. Çalışmamız açısından konumuzla alakalı bir çalışma olup belirli bir bölgenin bir dönemini konu edinmesi sebebiyle çalışmamıza göre daha sınırlıdır. Oysa bizim çalışmamız en-Nâsır Muhammed'in üç dönemini bütün olarak ele

114 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 651; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, c. III, s. 98, 334; Tsugitaka, *State*, s. 236.

115 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 219.

116 Amalia Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784-923/1382-1517)", *The New Cambridge History of Islam:* The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries, Edited By Marıbel Fıerro, Vol. II, s. 250.

117 *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993, s. 36. XVII. Yüzyılda yaşamış bir Osmanlı müellifi olan Koçi Bey, risalesinde Sultan IV. Murat ve kardeşi Sultan İbrahim'e devletin kötü gidişatının önüne geçilmesi için her iki sultana tavsiyelerde bulunur. Sık sık da Kanuni devrine atıfta bulunarak kurumların ıslahı için alınacak tedbirlerden bahseder.

118 Ḥayat Nasır el-Haccî, *The Internal Affairs in Egypt During the Third Reign of Sultan Al-Nāṣir-Muḥammad B. Qalāwūn, 709-741/1309-1341*, Kuveyt 2000.

alıp tesis edilen haşmetli çağın öncesi ve sonrası sebep ve sonuçlarıyla en önemlisi de tüm siyasî yapılarıyla ortaya konulmasıdır. Yine konumuzla doğrudan alakalı olarak P. M. Holt, en-Nâsır Muhammed'in ailesini ve dünürlerini konu alan makalesinde[119] en-Nâsır Muhammed'in merkezdeki ve taşradaki üst düzey emirlerle yaptığı aileler arasındaki evlilikleri toplu bir bakış açısıyla ele almakta ve evlilikler aracılığıyla bir hanedanlık tesis ettiği ve bu hanedanlık ile devlete egemen olmaya çalıştığı izlenimi verdiğini iddia etmektedir. Esasen evlilikler sadâkatini test ettiği kendi memlûkü olan emirlerdir. Siyasi evlilikler, bu emirleri kontrol altına almanın bir başka yoludur. Siyasi otoritesine aykırı en ufak bir gelişmede derhal tasfiye edildikleri görülür. Dolayısıyla bu evlilikleri hanedanlıkla ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir.

Ülkemizin ortaçağ tarihi araştırmalarına öncülük eden duayen isimleri anmak bizim için bahtiyarlıktır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı,[120] Osman Turan[121] ile Faruk Sümer[122] Türkiye tarihinden bahisle yaptıkları çalışmalar ile son dönem Memlûk tarihi araştırmacıları Samira Kortantamer,[123] Cüneyt Kanat,[124] Süleyman

119 P. M. Holt, "An-Nasır Muhammad B. Kalavûn (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity", *Egypt and Syria in the Fatımıd, Ayyubid and Mamluk Eras,* Leuven 1995, s. 313-324.

120 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkîlatına Medhal*, Ankara 1988, (IV. Basım); "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten,* S: XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646; "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretne Devleti", *Belleten,* S:XXXII/126, S. 161-189.

121 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2004.

122 Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", *TAD,* Cilt. I, Sayı: I, (1963), s. 1-98; "Anadolu'da Moğollar", *SAD,* I (1969), s. 1-147; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı I-II, İstanbul 1999.

123 Samira Kortantaner, "Memlük Tarihçiliğine Genel Bir Bakış" *TİD,* 1983, s. 31-35; 'Memlüklerde Türk Kültürü", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 173-190; "Memlüklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *TİD* 1984, s. 27-45; *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üni. Edeb. Fak. Yayınları. No. 75, İzmir 1993.

124 Cüneyt Kanat, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:3, İstanbul 2000, 23–56; 'Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnıgîr 1309–1310", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XIII, (1998), 97–120; "Gazan Hân Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), 105–120; "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO* XIV, Çeşme 2000, 371–379. "Memlûk Devletinde Bir Hanedan Oluşturma Teşebbüsü: Kalavûn ve Oğulları", *CİEPO* XV, Londra 2002; "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklerden Burcî Memlûklar'a", Editör, Dünya Yayıncılık, ss. 541-546; "Memlûk Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile olan münasebeti", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu: Bildirileri,* 19-20 Ekim 2004, ss. 166-173.

Özbek,[125] Altan Çetin,[126] Fatih Yahya Ayaz[127] çalışma konumuzu hâvî tez, makale ve kitap çalışmalarıyla birçok konuya açıklık getirmişlerdir. Bu çalışmalar sadece bilgi aktardığımız araştırmalar değil aynı zamanda dönemin kaynaklarının üslup ve usûl açısından değerlendirilmesi hususunda bize kılavuzluk eden çalışmalardır. Yine en-Nâsır Muhammed'in inşâ ettirdiği sanat değeri yüksek yapılar üzerine araştırmalar yapan Ahmet Ali Bayhan, Phılıpp Speıser, Howayda al-Harithy ve Behrens-Abouseıf'in makaleleri[128] yararlandığımız modern araştırmalar arasındadır.

Memlûkler üzerine yapılan araştırmaların ve makalelerin yayınlandığı *Chicago Üniversitesi* bünyesinde *Mamlûk Studies Review* isimli dergi Memlûkler ile ilgili dünya genelinde yapılan modern araştırmaların genişçe listesini vermektedir. *Middle East Documentation Center'a (MEDOC)* ait internet sitesi[129] söz ko-

125 Süleyman Özbek, "Memlüklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt: 32, Sayı: 53, s. 155-172; "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143; "El-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dinî Siyaseti" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı, 9 (1994), s. 289-307; "Zübdetü'l-Keşfi'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt, 29, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan sayısı), s. 82-94; "Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars", Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

126 Altan Çetin, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Belleten*, Cilt: *LXXI* - Sayı: 262, 2007 Aralık, s. 909-921; "Memlûk Devleti'nde Cezalar ve İşkencelere Dâir", *Belleten,* Cilt: LXXIV-Sayı: 270 - Yıl: 2010 Ağustos, s. 351-368; "Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış", *TİD,* Cilt:XIX, Sayı:I, 2004, s. 39-54; *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, İstanbul 2007.

127 Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İstanbul 2009; "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Selus (ö. 693/1294), Ç. Ü. *İlahiyat Fak. Der,* V/1 (Adana 2005, s. 91-122; "Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)" *SÜİFD,* XV 2007, s. 1-32; *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2008; "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1, (Adana 2007), s. 45-94.

128 Ahmet Ali Bayhan, "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavûn Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:7, Erzurum 2001, s. 23-26; a.mlf., "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı:10, Erzurum 2003, s. 7-41; Phılıpp Speıser, "The Sultan al-Nasır Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation" *Mamlūk Studies Review*,XII/2 2008, s. 197-221; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nāşir Muḥammad ibn *Qalāwūn*, 1310-1341", *Mamlūk Studies Review* IV, 2000, s. 219-244; D. Behrens-Abouseıf, "Al-Nasır Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syrıa in the Fatımıd, Ayyubids and Mamluk Eras,* Leuven 1995, 267-284.

129 http://mamluk. unchicago. edu/MamlukStudiesRevew_I_1997. pdf

nusu derginin bütün sayılarına erişim imkânı sunmaktadır. Çalışmamızla ilgili bu makalelerden bolca yararlandık. Son olarak Memlûkler dönemine ait kavram ve terimlerle ilgili Muhammed Ahmed Dühman'ın *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Târihiyye fî Asri'l-Memlûkî*[130] adlı çalışması ile Abdülmün'im Mâcid'in Memlûkler devlet teşkilâtının yanı sıra sarayları, resmi törenleri vb. konuları ele alan *Nüzûmü Devleti Selâtîni'l-Memâlîk ve Rüsûmühüm fî Mısr,*[131] adlı çalışması ve Arapça kelimelerin Türkçe anlamı için Mevlüt Sarı'nın *Mevârîd*'i[132] sıkça başvurduğumuz çalışmalar olmuştutr. Fıkhi terimler için başvurduğumuz temel kaynağımız ise Ömer Nasuhi Bilmen'in *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*'dur.[133]

130 Muhammed Ahmed Dühman, *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Târihiyye fî Asri'l-Memlûkî*, Beyrut 1410/1990.
131 Abdülmün'im Mâcid, *Nüzûmü Devleti Selâtîni'l-Memâlik ve Rüsûmühüm fî Mısr,* I-II, Kahire 1979.
132 Mevlüt Sarı, *Mevârîd* (Arapça Türkçe Lügat), İstanbul 1982.
133 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1967.

GİRİŞ

Mısır, tarih boyunca medeniyetlere ev sahipliği yapmış, kutsal metinlere konu olmuş, su ve kara yollarının buluştuğu, dünya ticaret yollarının kesiştiği bir yer olarak jeopolitik ve jeostratejik açıdan her zaman önemini korumuştur. Nil nehri havzasında vadi ve delta çevresindeki bereketli topraklar bölgeyi cazibe merkezi kılarken, tarih boyunca küresel güçlerin hedefinde olmuştur. Nihayet Hz. Ömer zamanında (634-644) İslâm toprağı olan Mısır,[134] uzun süre Emeviler ve Abbasiler idaresinde kalmış, zamanla İslâm dünyasının önemli bir merkezi olarak öne çıkmıştır. Bunun yanında Türk tarihi açısında da çok özel bir yere sahiptir. Firavunlar döneminden sonra Mısır merkezli bir devlet Tolunoğlu Ahmed (868-884) tarafından kurulmuştur. Tolunoğulları (868-905) sonrası İhşidiler (935-969), Eyyûbiler (1171-1250) ve Memlûk Türk Devleti (1250-1517) ile devam eden Osmanlı ile XIX. yy.'da son bulan Mısır'daki bin yıllık Türk varlığı söz konusudur.[135] Eserleriyle, tarihi yapılarıyla bu varlık günümüzde yaşamaktadır. Türkler idaresinde Anadolu'dan çok önce Mısır'da devlet kurulması önemlidir. Yine Türk dili üzerine ortaçağda en güzel ve en eski eserlerin burada yazılması Türk tarihi açısından mühim bir husustur.

Memlûk siyasi yapısının en önemli özelliği Memlûk kimliğine haiz askerlerin Mısır'da devlet kurmasıdır. Açıkçası memlûk askerî sınıfına mensup Türklerin Mısır'da devlet kurmalarını sağlayan gelişmeler Müslüman yöneticilerin siyasî mevkilerini koruma kaygısıyla başlar. Doğrusu Türklerin askerî yetenekleri cezbedicidir. Bu anlamda mevcut askerî unsurlarına takviye amaçlı Türklerden yararlanma amacını güden bir çabanın sonucu olarak özenle getirilmişlerdir. Bir çok idarî-askerî-malî unsurları da barındıran bir yapı olarak bu mühim meseleye temas edelim. Meseleye İbn Haldun'un asabiyet kavramını ele alarak başlayalım. Asabiyet ortak bir ülkü uğruna muhaliflere karşı dayanışmadır. Bu noktada İbn Haldun devletleri bir canlıya benzetir. Her devlet doğar, büyür, gelişir ve zamanı geldiğinde de son bulur. Doğrusu kavminin ve akrabalarının yardımıyla kuru-

134 Mısır'ın fethi için bk. Nadir Özkuyumcu, *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Ankara 2007, (Kültür Bakanlığı e-kitap).

135 Cüneyt Kanat, "Mısır'da Bin Yıllık Türk Tarihi ve Bu Tarihin Mirası", *I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 09 Nisan 2006-15 Nisan 2016, ss. 1217-1221.

luş dönemini tamamlayan sultanların, sonraki aşama olarak devleti kendi şahsında birleştirerek yakınlarının tahakkümünden kurtulmak için başka bir unsura yani kendi neslinden olmayan yardımcılara olan ihtiyacı vurgular.[136] Bu meyanda Ortaçağ İslâm devletlerinin en önemli hususuna işaret eden İbn Haldun, devlet başkanının devlete hâkim olması için kudret ve şevket sahibi asabiyet erbabının sultana olan sadâkati üzerinde durur. Aslında bu tezlerinin kaynağı tarihi realitedir. Bu doğrultuda örnekler ile konuyu açalım. Hilafetin saltanata dönüştüğü Emevilerin kurucusu Halife Muaviye (661-680) asaletini ve gücünü aldığı Ümeyye kabilesinden başka siyasî otoritesinde en fazla dayandığı güç Kelb kabilesidir.[137] Halife Muaviye'nin özel muhafız birliği kurduğu Kelboğulları kabilesi hem iktidarını güçlendirmiş hem de bir hanedan oluşumunu sağlayan âmillerden biri olmuştur.[138] Yine Abbasiler iktidarı ele geçirirken zihniyet değişimi ile Emevilerin dışladığı toplumların desteğini almışlardır.[139] Abbasiler kuruluş aşaması sonrası İbn Haldun'un tezine somut bir örnek olarak iktidarı ele geçirmelerinde yardımcı olan unsurların önderleri Hz. Ali evladından Abdullah b. Ali ile Ebu Müslim Horasânî, Halife Mansur (754-775) tarafından tertip edilen siyasî entrikalarla tasfiye edilmişlerdir.[140] Oysa Ebu Müslim gayri Arap unsurların İran'da desteğini organize etmiş ve Abbasi ihtilâlinin başarılı olmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Abbasi halifeleri kendilerine sadâkatle bağlı bir kesim olarak İranlı bir aile olan Bermekiler'in[141] zamanla devlette söz sahibi olması aslında kudret ve şevket sahibi asabiyet erbabının devletin kuruluş aşaması sonrası teşkiline somut bir örnektir. Halifelerin yardımcı unsurları olan Bermekiler zamanla önemli kurumları ele geçirip devlet içinde güç olunca bu kez tedbir amaçlı Halife Harun Reşit (786-809) tarafından tasfiye edilmişlerdir. Abbasilerde devlete hâkim olmak

136 İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 460.

137 Halife Muaviye (661-680) Ümeyye ailesinden sonra özel olarak desteğini aldığı Kelb kabilesi sayesinde siyasî nüfuzunu artırmıştır. Hilafetin saltanata dönüştüğü istihlaf meselesi (halefini tayin etme) yani veliaht olarak gösterdiği oğlu Yezid, Kelb kabilesinden evlendiği hanımından doğmuştur. Nadir Özkuyumcu, "Kelb", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 203-204.

138 Muaviye'nin Kelb kabilesine mensup hanımı Meysun'dur. İrfan Aycan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4; S:2, Nisan 1990, s. 136.

139 Emeviler asabiyet mantığı ile hareket etmişler, Ümeyye, Kelb kabilesi başta olmak üzere kendilerine yakın duranlara sahiplenirken Araplar dâhil tüm unsurlara mesafeli davranmışlardır. Özellikle yeni Müslüman olan İranlı ve Orta Asya menşeli toplumlar Abbasilerin iktidar olmasında haklı bir paya sahiptirler.

140 Hakkı Dursun Yıldız, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. III, s. 64-69.

141 Bermekiler hakkında bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekiler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 517-520.

isteyen grupların çekişmesi daha da ilerleyerek Halife Harun Reşit'in oğulları Emin ile Memun arasındaki taht mücadelesi bir yerde "*Araplar mı İranlılar mı devlete egemen olacak?*" mücadelesine dönüşmüş,[142] İranlıların desteği ile iktidarda kalan Me'mun (812-833) sonrası ise Mu'tasım (833-842)'ın en büyük destekçileri Türkler olmuştur.[143] Maveraünnehir bölgesinden getirilen Türkler üstün askerî kabiliyetleri ile çok geçmeden halifelerin gözde birliklerinde yer almışlardır.[144] Abbasi halifesi Mu'tasım'ın hilafet dönemi (833-842) Türklerin memlûk adı altında askerî hizmetlerde yoğun olarak istihdam edildiği bir devirdir.[145] Ordu içinde diğer gruplardan tecrit edilerek Türklerden müteşekkil birliklerin oluşumu, zamanla Türk asıllı komutanların üst düzey siyasî-askerî mevkilere yükselmesini sağlamış, bu durum Türk memlûklerinin[146] nüfuzlarını artırmış ve giderek güçlenmişlerdir. Daha sonra da "*Sâmerrâ Devri*" olarak adlandırılan "*Abbasî Devleti'nde Türkler'in iktidar devresi*"[147] başkent ve eyaletlerde Türk asıllı memlûklerin idarî, askerî makamlarda söz sahibi oldukları bir dönem olmuştur.[148] Merkezi otoritenin zayıflamasına paralel eyalet valilerinin memlûk edinmesi zamanla başkentin otoritesini sarsmaya dolayısıyla da başkentten uzak bölgelerdeki valilerin bağımsız hareket etmesine yol açmıştır. Nitekim Mısır'da Tolunoğulları (868-905) devletini kuran Tolunoğlu Ahmed (868-884)[149] ile İhşîdiler (935-969) devletinin kurucusu Muhammed b. Togaç (935-946)[150] Abbasiler döneminde ilk uygulamalarını

142 Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", *DGBİT*, c. VI, s. 20.
143 Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları (868-905)*, (Haz. Fazil Gezenferoğlu), İstanbul 1997, s. 42-43; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 2000, s. 109.
144 Türklerin üstün askerî kabiliyet ve ahlaki özellikleri için dönemin çağdaşı Cahiz müşahedelerini anlatır. Bu konuda bk. Ramazan Şeşen, Câhız *Türklerin Faziletleri*, Yeditepe Yayınları, 2017 İstanbul, s.94-117.
145 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, s. 395; Elçibey, *Tolunoğulları*, s. 40; Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", s. 17-27; a.mlf., *İslâmiyet ve Türkler*, s. 107-108.
146 Memlûkler ile ilgili malumat verileceğinden kısaca şunu aktaralım ki, bu askerler halifelerin özel birliklerinde istihdam edilen askerlerdir. Bu konuyla ilgili bk. Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, (2005), s. 211-230.
147 Türkler için inşâ edildiğine inanılan bu şehir aynı zamanda Mutasım döneminde Abbasiler devletinin başkenti olmuştur. Halife Mutasım Türkler sayesinde hilafet makamını güçlendirirken aynı zamanda Türklerin devlet içinde nüfuzlarının artmasını sağlamıştır. Elçibey, *Tolunoğulları*, s. 42-43; Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 109.
148 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 434; Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 322-323.
149 Kazım Yaşar Kopraman, "Tolunoğulları", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. VI, s. 55-81; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 16.
150 Kazım Yaşar Kopraman, "İhşidiler", *DGBİT*, c. VI, s. 194-206; Nadir Özkuyumcu, "İhşîdiler", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 42.

gördüğümüz memlûk kökenli askerlerin devlet kuran oğullarıdır.[151] Özellikle Tolunoğulları dönemi (868-905) Nil'den Fırat'a Mısır ve Suriye tarihinin kaderinde önemli izler taşır. Tolunoğulları döneminde olduğu gibi İhşidiler, Fatımiler, Eyyûbiler ve Memlûkler dönemlerinde Suriye coğrafyası[152] Mısır'a bağlı bir merkez olarak varlığını idame ettirmiştir. Mısır, Türkler idaresindeki bu devletler sayesinde Firavunlar döneminden beri ilk kez yerinden yönetilmiş, Mısır'ın bolluk ve bereketi Mısırlıların istifadesine sunulmuştur.[153]

Mısır'da Tolunoğulları'ndan Memlûk Türk Devleti'ne değin kurulan devletler yoğun olarak memlûk istihdamını sürdürmüşlerdir.[154] Devlet yöneticileri her zaman desteğini alacakları sadâkatle bağlı siyasî-askerî bir unsurun varlığını korudukları gibi kendileriyle beraber devlete egemen olmalarını da sağlamışlardır. Kısaca en tepesinde sultanın olduğu nisbeten oligarşik bir idarî yapı tesis etmişlerdir. Açıkçası Memlûk saltanat yapısı kendine özgü şartlar ve özellikler taşır. Dolayısıyla bu saltanat yapısının çıkış noktası olan Memlûk nizamını ve temelinde bu nizamın olduğu saltanat yapısını ele alalım. Bunun yanında devletin kuruluşundan en-Nâsır Muhammed dönemine kadar olan siyasî dönemi daha sonra da çalışmamızda sık sık karşılaşacağımız kurumlar ve yöneticileri hakkında bilgi verelim.

I. MEMLÛK NİZAMI: SADÂKAT ESASLI ASKERÎ BİR SINIF TEŞEKKÜLÜ

Memlûk nizamı ortaçağlarda devlet yöneticilerine sadâkatle bağlı askerî bir sınıfın varlığını sağlamayı amaçlar. Abbasilerde uygulanmasına başlanan bu nizam Selçuklular'daki gulâmlık[155] müessesesinden mülhem ve Osmanlı'daki devşirme[156] sistemine ilham kaynağı olmuş, askerî bir nizamdır. Nizam zaman-

151 Detaylı bilgi için bk. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 69-203; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 435.

152 Memlûk kaynaklarında geçen *Bilâdü'ş-Şam* ile kastedilen Suriye coğrafyasıdır ki, günümüzde birbirinden bağımsız devletlerin (Filistin-İsrail-Ürdün-Lübnan-Suriye) kurulduğu bu coğrafya Kalkaşendî'nin ifadesiyle, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus ve Kınnesrin adlı beş bölgeden oluşmaktadır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 88-90. Günümüz Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Lübnan toprakları tarihteki Suriye coğrafyasının karşılığıdır.

153 Özkuyumcu, "Tolunoğulları", s. 34.

154 Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 48-52.

155 Erdoğan Merçil, "Gulâm", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 181-184; Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve Iktâ*, Kronik Kitap, 2017 İstanbul.

156 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İA*, c. III, s. 563-565; a.mlf., *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1988; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, Ankara 1994, s.

la halife-sultan-yönetici sınıfına sadâkatle bağlı idarî-askerî bir sınıfa dönüşmüş, insan kaynağı olarak her dem varlığına özen gösterilmiştir. Memlûk nizamı İslâm medeniyeti dışında uygulaması görülmeyen,[157] İslâmî kaidelerle tanzim edilmiş, idarî-askerî-hukukî-dini-iktisâdî-içtimaî bir müessesedir.[158] Esasen Abbasi hilafet ordusunun her zaman savaşa hazır asker ihtiyacını karşılamaya yönelik teşkilâtlanan bu nizam[159] zamanla devlette söz sahibi siyasî ve askerî liderlerin yetiştiği özel askerî okullara dönüşür. Abbasiler dönemi başlayan memlûk nizamının en gelişmiş devri Memlûk Türk Devleti'dir. Kuruluşundan yıkılışına devlet bu nizama dayanan idarî ve askerî bir yapı ile öne çıkar.

Ortaçağ dünya tarihinin en önemli siyasî, askerî ve toplumsal gelişmelerinden birisi Moğol istilâlarıdır. Bu istilâlar Abbasiler başta olmak üzere hanedanlar tarafından yönetilen birçok İslâm devletinin sonunu getirmiştir. Doğrusu bu istilâların konumuz açısından önemi memlûk nizamına insan kaynağı sağlamasıdır. Moğol savaş stratejisinin en önemli özelliği kuşattığı şehirleri muhasara altına alıp ele geçirdiği şehir halkından yükte hafif pahada ağır ne varsa alıp götürmek, esir aldığı sağlıklı ve askerliğe elverişli olanları da para karşılığı tacirlere satıp kazanç elde etmektir. Dolayısıyla bu devir Memlûk nizamının insan kaynağı istilâlarla esir alınıp köle pazarlarına düşen bu insanlar. Memlûk tacirleri tarafından Mısır'a getirilmişlerdir. Bu nizamdan yetişen askerler kendi irade ve idarelerinde Mısır'da bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır. Hatta Moğol istilâlarını Suriye'de durdurmuşlar, bir bakıma Moğollardan intikam almışlardır. Açıkçası istilâ ettikleri ülkelerin insanları anavatanlarından kilometrelerce uzakta Moğolları durdurarak hem öçlerini almışlar hem de yeni yurtlarına sadâkatle bağlı kalmışlardır. Kurulan bu yeni devlet çok geçmeden Türk-İslâm dünyasında oluşan siyasî boşluğu doldurmayı başarmıştır. Ayrıca devletlerini yeni bir anlayışla ve kurumlarla yeniden tanzim etmişlerdir. Bu kurumların en önemlisi sözünü ettiğimiz memlûk nizamıdır.

254-257. Her şeyden önce uygulamalar İslâm fıkhına=hukukuna uygun olarak yapılmaktadır. Osmanlı'daki yeniçeri ocağının kuruluşundaki ana felsefe her zaman savaşmaya hazır gerekli asker ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra her zaman sultana sadakatle bağlı idarî ve askerî kadrolarda eleman ihtiyacını karşılamak ve özellikle Rumeli'nin hızla Türk-İslâmlaştırılmasını sağlamaktır.

157 Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 211.

158 Gayri müslim bir ortamdan fahiş paralar verilerek getirilen memlûkler kadıların huzurunda işlemleri yapılır, önce iyi bir Müslüman daha sonra da iyi bir asker olarak yetiştirilirler, yetenek ve dirayetlerine göre askerî ve siyasî kurumların başında merkezde ve taşrada görev alırlar.

159 Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", s. 17-27; a.mlf., *İslâmiyet ve Türkler*, s. 106.

Aşağıda *memlûk* sözcüğü ve bu nizamın işleyişi hakkında bilgi vereceğiz. Öncelikle *köle* olarak çevirisi ve bu nizam için *köle asker* olarak *memlûk* sözcüğünü tanımlamak hatalıdır. Yeri geldiğinde zaman zaman dikkat çeken tartışmalarla meseleye farklı cephelerden bakmaya çalışacağız. Zira bu konu hâlen ülkemizde tam olarak irdelenmiş ve çözüme kavuşturulmuş değildir. Açıkçası Batılı çalışmalar da bu anlamda sınıfta kalmıştır. Yerli ve yabancı daha derin araştırmalara ihtiyaç vardır. Askerî tarih çalışmalarıyla tanınan David Nicolle *"Mamluk 'Askari"* adlı çalışmasında[160] bu hususta tenkitlerini açıkça ifade eder. Bu meyanda Batılı çalışmalardan etkilenerek ülkemizde meseleye yanlış yaklaşılmış, köle ya da kölemenler şeklinde çevirisinden hareketle hatalar zinciri birbirini takip etmiştir. Nitekim memlûk nizamından bahsederken *memlûk* sözcüğünün *beyaz köle* anlamında kullanımının yanlışlığını da dönemin kaynakları merkezinde ele alacağız. Burada önce sözcük anlamını daha sonra kimlik olarak bir memlûkü sosyal anlamda tanıtmayı, nereden nasıl getirildiklerine cevap vermeyi son olarak Kahire'de gördükleri muamele, aldıkları eğitim ve sonunda bahtı açık olanların saltanata doğru uzanan serüvenlerini yüzeysel olarak ele alacağız.

Memlûk sözcük olarak "*bir kimsenin mülküne dâhil olan şey*" demektir.[161] Arapça sahip olma (=malik olma) anlamına gelen **me-le-ke** (ملك) fiilinden türemiş ismi meful olup çoğulu *memâlik* yani *memlûkler*'dir.[162] Abbasiler dönemi itibariyle ıstılâhî bir kavram hâlini alarak yeni anlamlar kazanmıştır. Ortaçağ İslâm devletlerinde kullanılan memlûk hakkında yerli araştırmacılar, *"Hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, iktisadî, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip ücretli beyaz asker"*[163] olarak kavramı kullanırken Batılı araştırmacılar, *"Müslüman yöneticilerin ordularında asker olarak istihdam etmek amacıyla Orta Asya ya da Avrasya'dan satın alınan putperest beyaz Türk köleler"*[164] şeklinde '*beyaz Türk köle*' vurgusu ile kavramı hususileştirmişlerdir. Ayrıca David Ayalon, "*Asker olarak*

160 David Nicolle, *Mamluk 'Askarı 1250-1517*, New York 2014.

161 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1967, c. III, s. 346; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu ve diğerleri), İstanbul 2011, s. 1083.

162 Kur'an-ı Kerim'de <Mâ Meleket Eymânükum>, <Mâ Meleket Eymânühüm>, <Mâ Meleket Eymânühünne> ve <Mâ Meleket Yemînüke> şeklinde ayetlerde geçmektedir. en-Nisâ, 24, 25, 26; en-Nûr, 31, 33, 58; er- Rûm, 24, 25, 36.

163 Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 108-114; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 433; a.mlf., "Memlûkler", *Türkler*, Ankara 2002, c. VI, s. 99; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 41-42.

164 Ayalon, "The importance of the Mamluk institution", s.196-225; Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria:" s. 237.

eğitilen (özellikle Türk, Çerkes ve Gürcü asıllı) ve genellikle beyaz tenli bir köle'[165] yani '*beyaz asker köle*' olarak izah etmiştir. Açıkçası Batılı araştırmacıların kullandığı bu ifade dilimize de aynen geçmiş, 'köle' şeklinde kullanım yaygınlaşmıştır. Esasen sıkıntı buradadır. Batılıların ortaçağ Arapça kaynaklarında çokça geçen abd, rakîk, memlûk vb. sözcükler için tek bir sözcük yani "*slave*" sözcüğünü kullanmaları neticede de çevirilerden hareketle dilimize köle olarak çevrilip yaygınlaşması söz konusudur. Önemli bir diğer husus ülkemizde dil devrimi ile beraber sadeleştirme hareketinin bu yanlış kullanıma katkısı da göz ardı edilemez. Oysa tarihi ıstılahlar hangi devre ait olursa olsun sözcük anlamı değil kurumsal bir yapıyı ifade ettiğinden sözcüğün kendisi aynen kullanılmalıdır. Doğrusu tarihi ıstılahlar ait olduğu devrin tercümanıdır. Sadeleştirme yapalım derken kavram kargaşası ile basitleşen ve anlaşılmayan bir dil yapısı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sözcük aynen kullanılmalıdır.

Türkçemizde *köle* sözcüğü eskiçağlardan beri toplumun bir parçası olarak özgürlüğü olmayan bir sınıf için kullanılır. Oysa "memlûk" hür bir asker iken düşmana yenilip esir düşen ve satılarak başkasının mülküne geçen kişiyi ifade eden bir kavramdır. Ortaçağ İslâm dünyasında kendine özgü şartlar taşıyan bir sınıfın adıdır. Bu sınıfa mensup insanlar hukuken hür insanlar gibi muamele görmüşlerdir. Bu husus köle sınıfından tefrik için önemlidir. Şunu da ilave edelim ki, çalışma dönemimizde memlûk sözcüğü hiyerarşik üstünlüğü ifade etmek için bir bağlılık ifadesi olarak da kullanılmıştır. Sultanlar, beyler, emirler kendilerinin memlûkü olduğunu ifade ederek bir üst mevkiye sadâkatlerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla burada memlûk'ü ifade etmek için memlûk sözcüğünü kullanmak en doğrusudur. Ortaçağ tarihi araştırmacılarının öncüleri mütebahhir ilim adamlarımız Zeki Velidi Togan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osman Turan gibi üstadların memlûk sözcüğünü eserlerinde aynen kullandıklarını görüyoruz. Kuşkusuz kitabımızın girişinde bu konulara temas ederek her Memlûk tarihi kitap veya makalelerin daha girişinde "*Köle askerler tarafından yönetilen Memlûkler...*" şeklinde tarihi hakikate aykırı klişe sözlerin nihayet bulmasını temenni ederek araştırmacıların dikkatini çekmeyi arzuluyoruz.

Gelelim meselenin teferruatına. Köle kelimesinin kaynağı olarak dönemin cari hukuku olan İslâm hukukuna baktığımızda gündelik işlerde çalışan köleler ve hizmetçiler için farklı kavramlar kullanılmakta ve her birisi farklı bir kimliği

165 David Ayalon, "The importance of the Mamluk institution", s. 196-225; Robert Irwin, *The Middle East*, s. 3.

ifade etmektedir. Bu bağlamda sıradan bir köle için *rakîk,*[166] *rakabe,*[167] *kın,*[168] *milk-i yemin* ve sadece kadın köle manasına *cariye,*[169] *eme*[170] *ile memlûke*[171] kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.[172] Sözcük olarak *"teslimiyet ve itaat"* anlamına gelen *abd*[173] sözcüğü köle anlamında yaygın kullanılan bir söcüktür. Ayrıca yukarıda kısmen değindiğimiz üzere İslâm hukukunda kölelikle ilgili hükümlerin *memlûkler* için uygulanmayıp hürler hukukunun memlûkler için de uygulanmış olması hukuki anlamda önemlidir.

Çalışma dönemimizde kaynaklarda geçen *memlûk* sözcüğü ile kastedilen gündelik işlerde çalıştırılan ve yukarıdaki terimlerle ifade edilen sıradan köleler elbette değildir. Bu konuda yerli ve yabancı araştırmacılar hemfikirdir. Dilerseniz konuya farklı bir cepheden bakalım. Bu hususta Dönemin memlûk kökenli müelliflerinden Baybars el-Mansûri'nin eserinde geçen bir cümle aslında konuyu özetleyen bir mahiyettedir. Şöyle ki, Sultan el-Eşref Halil emirlerinden Lâçîn'i cezalandırdığını ifade ederken tahkîr mahiyetinde Emir Baydara'ya hitaben *"Gerçek bir köle olarak sana hediye ettim"*[174] anlamındaki Arapça ibare teknik açıdan incelendiğinde köle anlamına gelen *rik* kelimesi kullanılmış, köle ile memlûk

166 Makrîzî, Mısır Kahire'de sıradan kölelerin satıldığı yer olarak الرقيق سوق (=köle pazarı)'ndan bahsederken köle anlamında rakîk kelimesini kullanır. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 93. Makrîzî aynı eserinin bir başka yerinde köleler için ayrılmış iki oda ve aralarında memlûklerin yerlerinin bulunduğundan bahsederken ayrı ayrı rakîk (=köle) ve dikketü'l-memâlik (=memlûklerin oturdukları bank=kanepe) ifadelerini kullanması dikkat çekicidir. Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 374. Esirler için kullanılan *Rakik* için bk. Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 349.

167 Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 349.

168 Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 343.

169 Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 333.

170 Kur'an-ı Kerim'de kadın köle anlamına sadece *eme* kelimesi kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim, el-Bakara, 2/221, en-Nur, 31. *Eme* kelimesinin tafsilatı hakkında bk. İ., Ruveyda Sağlam, "Kur'an-ı Kerimde Kölelik Konusu", Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010, s. 58-60.

171 Bilmen, *Kamus*, c. III, s. 346.

172 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 99.

173 Muhammed Hamidullah, "Abd", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1988, s. 57.

174 Bu ibare aynen şöyledir. =رقا مملوكا لتيسير له حقا و هبتك Baybars el-Mansûri, *Zübde*, s. 293; a.mlf., *Tuhfe*, s. 134. Sultan Eşref Halil'in Hüsameddin Toruntay'ın yerine Nâibü's-saltana olarak atadığı Baydara aynı zamanda kendisine karşı yapılan suikastın tertipleyicisidir. Emir Baydara Sultan Eşref Halil'in katillerinden olup cinayet yerinde sultan ilan edilmiş ancak kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; a. mlf. *Tuhfe*, s. 136; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 792-793. Baydara'nın hayatı hakkında bk. İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. III, s. 493-495.

arasındaki fark bariz bir şekilde vurgulanmıştır.[175] Yine konuyla alakalı çalışma dönemimizden örnekler vermek gerekirse, çocuk yaştaki en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirip kalede göz hapsine alan Ketboğa[176] ile Kerek'e[177] sürgüne gönderen Lâçîn[178] her ikisi de babasının ve kendisinin memlûkü olduklarını vurgulayarak (sözde) sadâkatlerini bildirmişlerdir. Yine en-Nâsır Muhammed ikinci dönem saltanatının sonlarına doğru tahtını terk edip Kerek'e yerleştikten sonra Baybars el-Çaşnigîr ile yaptığı yazışmalarda kendisinden bahsederken *el-memlûk* ifadesini kullanmıştır. Mısır'da Sultan çocuğu olarak doğan ve iki kez tahta oturan en-Nâsır Muhammed'in bu tavrı zaman kazanmaya yönelik üçüncü kez tahta oturmak için kurgulanmış bir taktik olduğu muhakkaktır.[179] Konumuz bu değil.

175 Memlûk sözcüğünün köle anlamına değil de itaatini ve bağlılığını bildiren bir terim olması hasebiyle sultanların, emirlerin memlûk kökenleriyle asla gurur duymadıklarını hatta dönemin müelliflerinin yöneticilerinin etnik kökenine ve konuştukları dile vurgu yaparak devleti isimlendirmiş olmaları dikkat çekicidir. Dolayısıyla batılı yeni araştırmacılar memlûk kökenin öne çıkarılarak yapılan isimlendirmenin yanlışlığına değinerek bu konuda tez ve makaleler yayınlamışlardır. Şüphesiz bu durum konunun ülkemizde, derinlemesine bir tahlil ile yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konuyla ilgili bk. Koby Yosef, "The Term Mamlûk and Slave Status during the Mamluk Sultanate", *Al-Qantara*, XXXIV-1, 2013, s. 7-34; a.mlf., "Dawlat al-atrâk or dawlat al-memâlîk? Ethnic origin or slave origin as the defining characteristic of the ruling elite in the Mamlûk sultanate", *Jerusalem Studies in Arabic and İslâm*, 39 (2012), s. 387-411.

176 Ketboğa, hal edilen sultana; "*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin, benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*" diyerek sözde sadakatini bildirmiştir. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357.

177 Memlûkler döneminde nâiblik merkezi olan Kerek günümüzde Ürdün toprakları içerisinde bir yer olup müstahkem bir kalesi vardır. Kerek hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 376-378; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 241; Mustafa L. Bilge, "Kerek", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 278-279; Mahmud Adnan el-Bühayt, *Memleketü'l-Kerek fi'l-Ahdi'l-Memlûki*, Ürdün 1976.

178 Makrîzî'nin aktardığına göre Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'e hitaben; "*Bunların (ümera) seni sultan olarak göreceklerini bilseydim, vallahi tahtı sana devrederdim. Ben senin ve babanın memlûküyüm. Tahtı senin için koruyacağım. Sen Kerek'e git orada rahat edersin. Büyüyüp devleti yönetecek hale geldiğinde tahtına oturursun. Tek şartım da Hama sahibi gibi Dımaşk'ı bana vermendir.* "Bu sözleri duyan en-Nâsır Muhammed sağ bırakacağına dair yemin etmesini ister. Her ikisi de karşılıklı olarak sözlerine sadık kalacaklarına dair yemin ederler. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 832.

179 en-Nâsır Muhammed ilk mektubunda *babası yerinde gördüğü* Baybars el-Çaşnigîr'i son mektubunda daha da ileri bir ifade kullanarak kendisini *el-Memlûk Muhammed b. Kalavûn* şeklinde tanımlarken Baybars'a da *el-Melikî el-Muzafferî* (Sultanım el-Muzafferî) şeklinde hitap etmektedir. Nüveyrî'nin ortamı sakinleştirmek için yaptığını ileri sürdüğü bu ifadeleri Makrîzî bir aldatmaca olarak tanımlamıştır. en-Nâsır Muhammed'in Baybars el-Çaşnigîr için yazışmalarında kullandığı *el-Melikî el-Muzafferî* ifadesini İbn Tağriberdî sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir yaklaşım olarak açıklar. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s.

Ancak kullanılan sözcüğe ve kim tarafından kullanıldığına dikkat çekme bakımından önemlidir. Aslında kaynaklara baktığımızda *memlûk* kavramının anlam kaymasına uğrayarak bir tevazu anlamında kullanıldığı, muhatabın hizmetkârı şeklinde yorumlanabilecek modern dünyada dahi farklı ifadelerle karşılık bulan bir sadâkat terimi bir alttan alma, muhatabın gönlünü kazanmaya dönük ifadeler olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin Eyyûbi sultanlarının Halife'ye yazdıkları mektuplarında Halife'nin memlûkü olduklarını[180] ifadeleri, Karamanoğlu Musa Bey'in Sultan en-Nâsır Muhammed'e,[181] Dulkadiroğlu Karaca Bey'in oğlu Halil'in de Suriye bölge nâibi Tengiz'e hitaben[182] yazdıkları mektuplarında bölgelerinde Sultan en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri olduklarını açıkça dillendirmişlerdir. Son olarak dikkate değer bir örnek Sultan Yıldırım Beyazid'ın Memlûk Sultanı Berkuk'a hitaben memlûkü olduğunu[183] ifade etmesi ilginçtir. Elbette bu ifade muhatabının daha üstün olan siyasî statüsünü ifade etmek için kullanılmıştır. Açıkçası bu ifadeler memlûk sözcüğünün sıradan anlamından çıkıp anlam kaybına uğradığı siyasî ve diplomatik bir kavram olarak öne çıktığını gösterir. Dolayısıyla bu bilgiler memlûk kelimesinin gerçek bir kölelikle ilgisinin olmadığını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Her memlûk sözcüğünü köle ile anlamdırmanın ne denli hatalı olduğunu göstermesi açısından bu bilgiler önemlidir. Bu izahlardan sonra şöyle bir kanaata varmak mümkündür. *Memlûk*'ün karşılığı *köle*, *memlûkler* (=memâlîk) kelimesinin karşılığı olarak *kölemenler* kavramının kullanılması tuhaf olmasının da ötesinde hatalıdır. Hatta tarihi gerçeklere aykırıdır.

111; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 245. Çağdaş araştırmacılardan Saîd Abdülfettah Aşûr bu üslubu dâhiyane olarak nitelemektedir. *el-Asru'l-Memâliki fî Mısr ve'ş-Şam*, Kahire 1976, s. 120.

180 Salahaddin Eyyûbi halifeye hitaben *el-Hâdim* (hizmetkâr), halefleri de *el-Memlûk* kavramını kullanmıştır. Hatta Nasır b. el-Aziz *Ekallü'l-Memâlik* (memlûklerin en küçüğü) ifadesini kullanmıştır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 7.

181 Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Bahâeddin Musa Bey 735/1335 yılında hac farizasını ifa için gidişte olduğu gibi dönüşte sultanın bir müddet misafiri olarak kalmış ayrılma vakti geldiğinde sultanın emirlik tevcih ederek ikamet etme isteğini nazikçe geri çevirmiştir. Musa Bey, vatanından uzak yaşayamayacağını ifade ederek Karamanoğullarının, Sultan'ın **memlûkleri** olduğunu, Sultan'ın gölgesi altında inam ve ihsanı sayesinde rahat yaşadıklarını ifade etmiştir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 398-399.

182 Dulkadiroğlu Karaca Bey, oğlu Halil ile bir grup adamını Suriye bölge nâibi Tengiz'e göndererek Elbistan nâibliğini talep ederken bölgesinde sultanın **memlûkü** olarak hizmet etmek istediğini bildirmiş ve iki bin iğdiş atını da hediye olarak takdim etmiştir. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430-431.

183 İbnü'l-Furât, *Târîh*, c.IX, s.339; Cihan Yüksel Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar*, çev. Zeynep Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 15.

Sözcük anlamını izah ettikten sonra memlûkün hüviyet meselesini ele alalım. Selçuklu'daki gulâmlar ve Osmanlı'daki yeniçeriler prensip olarak temelde memlûk ile benzerlik taşır. Farklı bölgelerde farklı isimlerle adlandırılmışlardır. Her üçünün de öne çıkan özelliği savaş, istilâ ve benzeri durumlardan kaynaklı esir olmaktır. Esaret kimliğin en belirgin özelliğidir. Ya direk savaşlarda esir alınarak sisteme dâhil olurlar ya da savaş veya istilâ sonrası düşman ya da müstevlîler tarafından esir alınıp ticari bir metaya dönüştükten sonra tacirler aracılığı ile alım ve satımı yapılarak sisteme dâhil olurlar. Kısaca esir olarak hürriyetini kaybedip ticari bir meta olarak alınıp satılarak memlûk sınıfına girmektir. Örneklemek gerekir ise Harezmşahlı Sultan Kutuz[184] ve Moğol asıllı Sultan Ketboğa[185] savaş esiri iken memlûk sınıfına dâhil olmuşlar, daha sonra zamanla sultanlığa kadar yükselmişlerdir. Bu çerçevede Moğolların 1239-40 yıllarında *Deşt-i Kıpçak*[186] bölgesine[187] yaptıkları istilâlar[188] neticesinde esir pazarlarında bolca bulunan Kıpçaklar esir tacirleri tarafından Mısır'a getirilmişlerdir.[189] Dolayısıyla Kıpçak Türkleri

184 Kutuz'un annesi Sultan Celaleddin Harezmşah'ın kızkardeşi olup babası da Celaleddin Harezmşah'ın amcasının oğludur. (Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 306-307; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 40; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 458.) Bir savaş sırasında Moğollar'a esir düşmüş bir vesile ile satın alınarak Kahire'ye getirilmiştir. Türk ve Müslüman olup esaretten sultanlığa yükselmiştir. Kutuz hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 74-77; Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *İA*, c. VI, İstanbul 1977, s. 1057-1060; İsmail Yiğit, "Kutuz", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

185 Ketboğa, İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nun ordusunda genç bir asker iken Nüveyrî'ye göre Ayn-ı Calut Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebî, İbn İyas, ve İbn Tağriberdî'ye göre Birinci Humus Vakası (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavûn'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhane emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 303; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750*, s. 30-31; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavûn memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 203.

186 Kıpçak çölü veya Kıpçak bozkırı anlamına gelen Deşt-i Kıpçak, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, Dinyester ile İrtiş ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adıdır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2006, s. 180. İslâm kaynaklarında Doğu Avrupa- Batı Sibirya bozkır bölgeleri yani Kuman-Kıpçak sahası *Deşt-i Kıpçak* (Kıpçak Bozkırı) olarak zikredilmiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 188-193.

187 Kuman-Kıpçak ülkesi beş kısma ayrılır ki, Orta Asya, Yayık-Volga, Don-Donetz, Aşağı Dinyeper ve Tuna'dır. XIII. Yüzyıl Moğol istilası ile parçalanmalar, zorlaşan hayat şartları, hastalıklar ve kıtlıklar ile mücadeleler; bölge insanını, yöreye özgü bir gelenek olan sıhhatli gürbüz çocukların para karşılığı satımını zorunlu kılmıştır. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2005, s. 188-193.

188 İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, c. XII, s. 312-315; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 2-5.

189 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 1-3; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 268-269.

ilk dönem memlûkler içinde yoğun olarak bulunmuştur.[190] Yine esaretten başka kıtlık, açlık, kuraklık ve hastalık gibi doğal afet durumları, ailelerin zorunlu[191] ya da çocuklarını satmalarının adet olduğu durumlar[192] memlûk sisteminin önemli insan kaynaklarıdır. Bunların dışında özellikle en-Nâsır Muhammed döneminde olduğu gibi aileler çocuklarını fahiş ücretler karşılığında istikbalde yaşayacakları şaşalı günlerin hayali ve kendilerinin de fakirlikten kurtulacakları ümidiyle gönüllü olarak çocuklarını satmışlardır.[193] Nadiren de olsa tamamen hür olan kimseler memlûk sınıfına katılmıştır. Örneğin en-Nâsır Muhammed için Özbek Hân'dan gelen gelin alayında görevli Kavsûn,[194] hür bir insan iken resmi işlemler sonrası tacirlikten en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri arasına katılmıştır.

Bir *memlûk*'ün anayurdundan ayrıldıktan sonra Kahire'de asker olarak yetişmesine değin uzun bir yolculuk söz konusudur. Kuşkusuz bu yolculuğun en önemli öğesi hoca (=üstâd) lakaplı memlûk tacirleridir.[195] İnsan sarrafı, işinin ehli, geniş

190 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 2-3; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 268.

191 Çalışma dönemimizin çağdaşı olan Ömerî, eserinde Harezm ve Kıpçak bölgesini anlatırken söz konusu bölgede yaygın olan çocuk alım-satımları hakkında detaylı bilgi verir. Ravilerin isimlerini vererek naklettiği bilgilerde, söz konusu Kıpçak ülkesinde yöneticilerin tebaasından birine kızdığında malını gasbedip çocuklarını alıp sattığını, yine hırsızlığın meşru olup çalınan çocukların satıldığını ayrıca vergisini ödeyemeyen ailelerin çocuklarını satarak vergilerini ödeme yoluna gittiklerinden bahseder. Ömerî, 738 Recep ayında (Şubat 1338) Kıpçak Bozkırında dolaşıp Akça Kirman (Akkirman) ve Bulgar ülkesine geçen tacir eş-Şerif Şemseddin Muhammed el-Huseyni el-Kerbelâi'nin kendisine anlattığı bilgiyi paylaşarak, seyehati sırasında maiyetinde getirdiği memlûkleri ve cariyeleri ihtiyaçlarından dolayı satan anne ve babalarından satın aldığını naklediyor. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 149-150. Kıtlık dönemlerinde satılan çocuklar için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 224-225.

192 Kalkaşendî, maişet darlığından dolayı evlatlarını sattıklarından söz ederek gayri müslim olan özellikle Türk cinsinin cesareti, şecaati, vefakârlığının yanında çehresi güzel ve zarif insanlar olduklarından bahseder. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 458.

193 Makrîzî bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır; "Memlûk sultanı için, kişi başına 100 bin dirhem (5 000 dinar) ödeyen tacire bir baba karşı koyamaz, oğlunu satardı." Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 214.

194 Hür bir insan olan Kavsun en-Nâsır Muhammed'in dikkatini çekmiş ve sekiz bin dirhem ödeyerek memlûkleri arasına girmiştir. Yine tıbak'a göndermeden emirlik tevcih ettiği Kavsun sultanın damadı olarak gözde emirlerinden olmuştur. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 307-308. Kavsun (ö. 742/1341)'un hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 136-140; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 107-110; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 257-258; J. Van Steenbergen, "The Amir Qawsun: Statesman or Courtier? (720-741 AH/1320-1341 AD)" *In Egypt and Syria in the Fatımid, Ayyubid and Mamluk Eras*, III, ED. U. Vermeulen and J. Van Steenbergen, 2001, s. 449-466.

195 Sultan adına memlûk tedarik işiyle görevli bir memur olup, bu memura "*tâciru'l-memâlik*" denir. "*Onlar emiri*" rütbesindeki bu emir seyahate çıkmaz ancak ticareti kontrol ederdi. Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 213-215.

yetkilere sahip bu tacirler sultana yakın kimseler olup memlûk adaylarını en ince ayrıntısına kadar seçerek satın alırlar. İstedikleri memlûkü Kahire'ye getirmek için gerektiğinde fahiş ücret öderlerdi. Yukarıda da değindiğimiz gibi genelde Deşt-i Kıpçak bölgesine, Balkanlardan Orta Asya'ya değin geniş coğrafyaya ait[196] bu insanlar memlûk tacirleri tarafından belirli merkezlerden[197] toplanıp Kahire'ye getirilmişlerdir. Burada kendi satış yerlerinde resmi işlemleri tamamlanarak[198] başkent Kahire'de Kal'atü'l-Cebel'de[199] bulunan tıbaklara[200] kendi cinslerinin yanına yerleştirilmişlerdir. Böylece farklı coğrafyalardan getirilen bu insanlar daha önceki hayatlarından çok farklı bir yaşamın basamaklarını tırmanmaya başlarlar. Memlûklerin Kal'atü'l-Cebel'de eğitimleri Sultan Kalâvûn dönemi itibariyledir.

196 Devletin memlûk ihtiyacını Güney Rusya, Orta Asya ve Kafkas bozkırlarından tedarik ettiğini kaynaklar ifade etmektedirler. Çalışma dönemimizde ise daha çok Deşt-i Kıpçak denilen Altınordu devleti bozkırları başta olmak üzere Balkanlar, Karadeniz'in kuzeyi, Tebriz, Bağdat, Anadolu da dâhil memlûk tedarik edilen yerlerdir. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 149-150; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 456-457; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 524.

197 Memlûk adayları ilk dönemler Mısır'a gelmeden önce Sivas, Semerkant, Horasan ve Yabanlu Pazarı aracılığıyla getirilmişlerdir. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazaru, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar,* İstanbul 1985, s. 9-19; Kızıltoprak, *Türkler,* c. V, s. 326. en-Nâsır Muhammed döneminde bu merkezlerin yanı sıra Özbek ülkesi, Tebriz, Anadolu ve Bağdat memlûklerin tedarik edildiği önemli merkezlerdir. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 314.

198 Kadıların onayı ve tanıklıklarıyla gerçekleştirilen bu işlemler tamamen belgelendirmeye dayalıdır. Savaşlarda esir düşmedikleri müddetçe hür insanlar asla bu sisteme dâhil olmazlar. Zoraki elde tutulanlar hürriyetlerini ispatladıkları takdirde serbest kaldıkları gibi gasıplar cezalandırılırlar. Makrîzî, *Hıtat,* c. I, s. 374; c. II, s. 92, 213-214.

199 Kal'atü'l-Cebel, sadece sultanın ve ailesinin yaşadığı bir saray ve sultanın dairelerinin bulunduğu bir yer değil aynı zamanda memlûklerin yetiştirildiği kışlalar, tablHane, taştHane, üst düzey ümeranın köşkleri, çarşılar, meydanlar, camiler, hamamlar ve medreseleri de içine alan büyük bir külliye, saray-kale konumunda bir yerdir. Salâhaddin Eyyûbi (567-589/1171-1193) tarafından inşasına başlanan ve kardeşi Seyfeddin Melik Adil (596-615/1200-1218) döneminde tamamlanan saray-kale Kahire'deki Mukattam dağının bir tepesinin üzerindedir. Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde sultanların ikamet yeri olan Kal'atü'l-Cebel için bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 330-334; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. III, s. 372-379; Halil b. Şahin, *Zübde,* s. 23-24; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 201-206; Eymen, Fuad Seyyid, "Kahire", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIV, Ankara 2001, s. 174; Ahmet Ali Bayhan, "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* Sayı:10, Erzurum 2003, s. 7-41. Kal'atü'l-Cebel en-Nâsır Muhammed döneminde yenilenerek çehresi değişmiştir. Sultan buraya ikamet yeri olarak inşâ ettiği el-Kasru'l-Ablak isimli saraydan başka mezâlim dîvânının görüldüğü ve törenlerin düzenlendiği Eyvan ile cami inşâ etmiştir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. III, s. 373.

200 Tıbâklar (=Atbâk, tekili:tabaka) Sultan Baybars tarafından Kal'atü'l-Cebel'de inşâ edilen memlûklerin küttâbiye ve fürûsiyye eğitimi aldıkları okullar olup daha sonra Muhammed b. Kalavûn tarafından genişletilmiştir. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 92, 213-21; Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 223; Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History,* s. 13. Cengiz Tomar, "Tabaka", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXIX, Ankara 2010, s. 288.

Memlûklerin yetiştiği, ergenlik yaşına kadar temel İslâmi ilimlerin tedris edildiği sonrasında da askerlik sanatının talim edildiği okullar olan *tıbaklar* memlûk kimliğinin ve grup dayanışmasının kazandırıldığı önemli bir merkezdir.[201] Burası sosyal olarak bir memlûkün yetiştiği hayata bağlandığı bir merkezdir. Kişiliğin oluşması, çevre edinmesi hepsi bu okuldadır. Burada hiyerarşik idarî bir yapıda görev alan hadımlar[202] gözetiminde çok sıkı eğitimden geçirilirler. Başarılı bir şekilde eğitimlerini tamamladıktan sonra azat edilerek rütbesiz bir asker hüviyetinde memlûkü oldukları emirin ya da sultanın hizmetine girerler.[203] Esasen kendilerini satın alan ve azat eden emir ya da sultana karşı sadâkatleri her daimdir.

Mısır'da halk arasına karışmadan eğitimlerini tamamlayan memlûk askerlerinin okuldan mezun anlamına gelen i´tak yani azat olan bir memlûkün adı aslında her şeyi anlatır. Nisbesinin de olduğu bu uzunca ad aslında kimliğinin de izahıdır. Bu konuda çok güzel bir örnek kaynaklarda geçer. İlhanlı hükümdarı Gâzân Hân (694-703/1295-1304) ile Memlûk elçisi Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî arasındaki diyaloglar önemlidir. İbn Devâdâri'nin Emir Özdemir'den naklen aktardığı bu görüşmelerde Gâzân, *Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî* şeklindeki uzunca üç isimden oluşan adının sebebini sorduğunda Özdemir şöyle cevap verir: "Biz küçükken, tacirler bizi satın alıp Mısır'a getirir. Kendi adımızın yanında bizi getiren tacirin ismini de alırız. Yaşımız ilerlediğinde de bir lakabımız

201 Müslüman yapılıp sünnet edilen ve büluğ yaşına kadar dini eğitim alan bir memlûk tıbak'a yerleştirilmeden önce Türkçe bir isim alır. Tıbâk'ta acemi olarak geldiğinde "*ini*" ismiyle sorumlu olduğu bir "*ağa*"nın kontrolünde hareket eder. Aynı efendinin memlûkleri "*hûşdâş*" adıyla zikredilir ki *(günümüzde* aynı yıllarda askeri okullara ve polis kolejlerine girenlerin yanı sıra aynı yıllarda askerlik yapanların *tertip-devre* kelimelerini kullanmaları gibi) ilerde görev aldıklarında birbirlerini kollayan bu insanlar arasında grup dayanışması söz konusudur. Bir aile ortamı için gerekli kavramların ihdas edilip birbirlerine kaynaşmaları için yarışların düzenlendiği, asabiyet bağlarının aşılandığı tıbaklarda *fürusiyye* yani bir süvari için gerekli askerî eğitimler verilir. Bu eğitimler ferdi olmalarının yanı sıra kabak, çevgân (top oyunu), atıcılık gibi toplu yarışlar tertip edilir. Ayrıca azat oluncaya kadar evlenmelerine izin verilmez. Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 81-92.

202 Tavâşî hadım edilmiş özel memlûk eğitmenleridir. Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 227-228; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 81-82.

203 Makrîzî bu konuyla ilgili şu bilgileri verir; "*Devletin ilk döneminde memlûkler, anavatanlarından Mısır-Kahire'ye küçük çocukken getirilirlerdi. Genç memlûk kendi cinsinden yani ırkından olanlara tahsis edilmiş bir tabaka'ya yerleştirilirdi, çocuk yaştaki memlûk bir hadıma teslim edilerek Kur'an-ı Kerim'den gerekli olan bilgileri öğrenmeye başlardı. Her grup öğrenci için Kur'an-ı, yazmayı, şeriatın temellerini ve duaları öğretmek amacıyla her gün gelen din hocası veya fakih vardı. Fakîh yeni yetme memlûklere İslâm dininin temel bilimlerini tekrar ederek öğretirdi. Memlûk yetişkin çağına gelince silah kullanma sanatını, yay ve mızrak kullanmasını öğrenmiş olurdu*". Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 213-214; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 127-128.

olur. Memlûk ismim *Özdemir*, tacirim *Mücîriddin*'dir. Büyüyüp insanlar arasına karıştığımda (azat edilip Müslüman bir ad olarak) *Hüsameddin* lakabını aldım. İsimlerimiz benzediğinden karışmaması için bizi Mısır'a getiren tacire nisbet ediliriz", şeklinde verdiği cevap ile *Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî* olan isminin izahını yapar.[204] Memlûk askerleri bu örnekte olduğu gibi tacirlerinin nisbesinden başka genellikle memlûkü oldukları sultanın ya da emirin nisbesiyle de anılırlar. Çalışma dönemimizde çok azının sağ olduğu Eyyûbi Sultanı Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249)'un memlûkleri *es-Sâlihî* ya da *es-Sâlihiyye* nisbesiyle anılırken Baybars'ın memlûkleri *ez-Zâhirî* ya da *ez-Zâhiriyye*, Kalavûn'un memlûkleri *el-Mansûrî* ya da *el-Mansûriyye* ve el-Eşref Halil'in memlûkleri de *el-Eşrefî* ya da *el-Eşrefiyye* nisbeleriyle zikredilirler. Emir Rukneddin Baybars b. Abdullah el-Mansûrî[205] örneğinde olduğu gibi asıl adı Türkçe Baybars olup Müslüman olduktan sonra Rukneddin, memlûkü olduğu Kalavûn'a nisbetle el-Mansûrî ve bütün memlûklerin babaları meçhul olduğu için *"Allah'ın kulu"* anlamında babasının adı Abdullah'tır. Çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri *en-Nâsırî* ya da *en-Nâsıriyye* nisbesiyle anılırlar.

Bu bilgilerden sonra ıstılâhî anlamda memlûk sözcüğü ile; *"Memlûk tacirleri tarafından özenle seçilip Mısır-Kahire'ye getirilerek memlûk kimliği ile yerleştirildiği tıbaklarda dini, askerî eğitimini tamamlayıp azat edilen ve hiyerarşik bir nizam dâhilinde yükselerek idarî ve askerî mevkilerde söz sahibi olan imtiyazlı bir sınıf"* kastedilir. Son olarak şu hususu belirtelim ki, hür bir asker olarak efendisine sadâkati ölünceye kadar devam eder. Devletin başı olan sultan başta olmak üzere merkezde ve eyaletlerdeki idarî kadrolar bu sistemden yetişmiş memlûk kökenli askerlerin elindedir. Her memlûk askerî dirayet, cesaret ve yetenek gerektiren sıra dışı bir teamül ile en üst idarî mevkilerin kapısını aralama imkânı bulmakta, bahtı açık olanlar emirliğe hatta sultanlığa kadar yükselebilmektedirler. Memlûklerin bu gizemli yaşamı Hz. Yusuf'un[206] ibretlik yaşam hikâyesiyle de benzerlikler barındırır.

204 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 71-72.

205 Baybars el-Mansûri hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. II, s. 79-80; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 474-475.

206 Memlük devlet yöneticilerinin durumuna örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Yusuf kıssasını gösterebiliriz. (Yusuf Suresi, 1-111). Yakup (a. s.)'ın oğlu Yusuf'a gösterdiği aşırı ilgisini kıskanan diğer kardeşleri Yusuf'u kuyuya atarlar. Mısır'a giden tacirler tarafından kuyudan çıkarılarak Mısır'da köle olarak satılır. Kur'an-ı Kerim'de uzunca bir anlatımla dile getirilen hadise aynı zamanda Yahudiler'in Mısır'daki yaşamlarının başlangıcını oluşturur. Günümüz maliye bakanlığının muadili olmasının yanında dönemin en üst idarî bir birimin bir mevkinin başına geçen Hz. Yusuf, kölelikten sultanlığa yükselen Memlûk sultanlarına dini meşruiyet noktasında idol olduğunu düşünmek pek de uzak ihtimal değildir.

Hz. Yusuf Kardeşleri tarafından atıldığı kuyudan tacirler çıkarıp Mısır'da satışa sunmuşlar ve yaşanan gelişmelerle kendisini Mısır'da en üst idarî bir mevkie bulmuştur. Bu anlamda memlûk askerleri ailerlerinden bir şekilde ayrılıp çocuk yaşta geldikleri Mısır'da ilâhi bir lütfa mazhar olduklarına inanırlar.[207] Nihayet Yusuflar Mısır'ı yönetmenin onuruna nail olmak için birbiri ile yarışırlar. Sultan Baybars el-Bundukdârî (658-676/1260-1277)'ye İlhanlı hükümdarı Abâkâ (663-680/1265-1282)'nın[208] ve Sultan en-Nâsır Muhammed'e İlhanlı hükümdarı Gâzân Hân'ın soylu olmayıp köle asıllı olduklarını hâvi tahkîr mahiyetindeki ifadeleri[209] pek kâle alınmaz. Hatta Sultan Kalavûn'un (678-689/1279-1290) *el-Elfî*[210] lakabını sultan olduktan sonra da kullanmaya devam etmesi dikkat çekicidir. Velhâsıl bu nizamı şöyle özetlemek mümkündür. Siyasî otoriteleri güçlü ve kudretli kılmak için istihdam edilen memlûk kökenli askerler zamanla siyasî bir otorite, devlet yönetecek muktedir bir güç, devletleşecek bir sistem haline gelmişlerdir.[211] Varlıklarını devlet için hayat memat meselesi olarak görmüşler, devletin sahipleri olarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.

207 Kaynaklarda bu konuda doyurucu bilgiler vardır. Büyük emirlerden birinin Sultan Baybars'a; "Allah seni Yusuf'un yerine koydu ve kullarının canı senin elinde" şeklindeki ifadesi söz konusudur.(İbn Muhayzil, *Zeylü'l-Müferrici'l-Kurûbi fi Ahbâr Benî Eyyub*, (Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 2004, s. 89-90; Makrîzî, *Sülûk*, c. III, 1125.) Yine en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un pahalılıktan dem vuran bir yabancıya, ata yurdundan uzakta yaşayan bir kimliğe sahip olduğuna işaret ederek; "Sen garip, ben garip; Yusuf es-Sıddîk garip" sözü ile de Yusuf (a. s.)'a atıf vardır. Yusufî, *Nüzhe*, s. 297; Koby Yosef, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250–1517)", *Mamluk Studies Review*, XVI-2012, s. 65. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Ulrich Haarmann, "Joseph's Law—The Careers and Activities of Mamluk Descendants before the Ottoman Conquest of Egypt, " in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Philipp and Haarmann, Cambridge 2007, s. 61.

208 İlhanlı hükümdarı Abâkâ'nın (663-680/1265-1282) Memlûk sultanı Baybars'a gönderdiği elçi sultanın yüzüne; "Sen Sivas'ta satılmış bir memlûksün. Nasıl oluyor da kendisini yeryüzünün hükümdarları ile bir tutuyorsun?" diyerek aşağılayıcı bir üslup kullanır.(İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 140; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, (Thk. M. Abdülkadir Atâ), s. 55-56.) Ayrıca söz konusu diyaloğun İngilizce ve Türkçe versiyonları için bk. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s.121; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münâsebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XVI, (2001), s. 39-40.

209 Gâzân Hân ordusunun başında 9 Rabiulahir 699 (3 Ocak 1300) Pazar günü Dımaşk yakınlarında konakladığında itaatını bildirmek için huzuruna gelen Dımaşk'ın önde gelenlerine kim olduğunu sorduğunda, *Şâh Gâzân b. Argûn Hân b. Abâkâ Hân b. Hulâgu Hân b. Tûlûy Hân b. Çingiz Han*, cevabını verirler. en-Nâsır Muhammed'in babasının kim olduğunu sorduğunda ise sadece *"Elfî"* cevabını alır. Gâzân "Elfî'nin babası kim" diye sorduğunda ise hepsi sükût ederler. Gâzân, en-Nâsır Muhammed'in bir memlûkün oğlu olduğunu kendisinin ise soylu olduğuna işaret ederek en-Nâsır'ın sultanlığının meşruiyetinin olmadığını ima etmiştir. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, s. 280.

210 Arapça 'bin' rakamının karşılığı olan *"el-Elfî"* kelimesi Kalavûn'un çok fahiş bir ücrete "bin dinara" satın alındığına işarettir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 3; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 658; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VII, s. 325-326; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 470-472; a.mlf., "Mısır Memlükleri", *Türkler*, s. 99-126.

211 Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 44.

II. MEMLÛKTÜRK DEVLETİ: HAÇLI VE MOĞOL ZAFERLERİNİN MEŞRULAŞTIRDIĞI BİR DEVLET

Memlûk Türk Devleti (1250-1517) Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesine üç asra yakın hâkim olmuş bir Türk-İslâm devletidir. Bu devlet Haçlı seferleri ve Moğol istilâlarının Türk-İslâm dünyasında ortaya çıkardığı siyasî, askerî ve toplumsal gelişmelerin bir sonucudur. Haçlı seferleri ile Türk-İslâm dünyası sarsılmış, XIII. yüzyılda Orta Asya merkezli putperest Moğol istilâları ile de Türk-İslâm dünyası siyasî ve toplumsal istikrarsızlığa sürüklenmiştir. Haçlılar Doğu Akdeniz kıyılarındaki işgallerle bölgeyi tehdit ederken iç kesimlerde özellikle Suriye bölgesinde Eyyûbi hanedanına mensup yerel idareciler arasında öteden beri var olan çekişmeler bu dönemde iyice derinleşmiştir. Söz konusu iç ve dış tehdit ve tehlikelerin giderek Mısır'ı da tehdit etmesi üzerine son Eyyûbi sultanı es-Sâlih Eyyûb düşmanlarıyla mücadele etmek için sıradan birliklerden farklı özel askerî bir kuvvet teşkilini zaruri görmüştür. Nil nehrinin ortasında Ravza[212] adasına özel memlûk birlikleri yerleştirmiştir. Sayıları sekiz yüz ila on bin arasındaki bu askerler Moğol istilâsı sonrasında esir pazarlarına düşen Kıpçak ve Harezm kökenli Türkler'dir. Memlûk askerleri adada özenle eğitilmişler, Sultan es-Sâlih Eyyûb'e nisbetle *el-Memâlîkü's-Sâlihiyye* ya da Ravza adasının içinde olduğu Nil Nehri'ne Araplar arasında Nil Denizi (Bahru'n-Nîl) denilmesinden dolayı *el-Memâlîkü'l-Bahriyye* yani Bahrî Memlûkler diye isimlendirilmişlerdir. Bahrî Memlûk birliğine mensup askerler kısa sürede önemli askerî birliklerin başına geçmeleriyle efendileri Sultan es-Sâlih Eyyûb'ün otoritesini güçlendirmişlerdir. Ancak Mısır'ı ele geçirmek için sefere çıkan Fransa Kralı IX. Lois (1226-1270) Eyyûbî hanedan içi çekişmelerden de istifade ederek Dimyat'ı işgal etmiştir. Amacı Kahire'yi ele geçirmektir.[213] Bu arada es-Sâlih Eyyûb ağır hastalık sonrası vefat etmiş (23 Kasım 1249), Haçlılar da Mısır içlerine doğru ilerleyerek el-Mansûra[214] şehrini ele geçirmişlerdir. İşgale karşı direnen memlûk askerleri adlarını duyuracak fırsatı yakalamışlar, burada şehir içlerine dağılan Haçlı birlikleri memlûk askerleri tarafından önce durdurulmuşlar daha sonra sokak savaşları ile imha edilerek tamamına yakınını esir al-

212 Ravza; Nil nehrinin yatağında bulunan büyük adalardan birisi olup Eski Kahire'nin yakınında Kasru'l-Aynî'ye doğru uzanmakta ve nehir ada ile Cîze arasında bütün genişliği ile akmaktadır. Aziz S. Atiya, "Ravza", *İA*, c. IX, İstanbul 1964, s. 639.

213 Jean De Joınvıle, *Bir Haçlının Hatıraları* (Çev. Cüneyt Kanat), Ankara 2002, s. 95.

214 Mısır'da başkent Kahire'nin kuzeyinde yer alan bir şehirdir. Hamevî *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 211-212.

mışlardır. Fransa Kralı IX. Lois de esirler arasındadır. Memlûk askerlerinin adını duyuran ve Mısır'da yeni bir siyasî hareketin ortaya çıkmasını sağlayan bu zafer yeni bir dönemin de başlangıcı olur.[215]

Mısır Eyyûbî Sultanı Necmeddin es-Sâlih Eyyûb'un vefatı üzerine Hısn-ı Keyfâ'dan bölgeye gelen ve Dımaşk'ta sultan ilan edilen oğlu Tûrânşâh (1249-1250) Bahrî Memlûklerin kazandığı bu zaferi görmezden gelerek onlara soğuk davranır. Bunun üzerine es-Sâlih Eyyûb'ün dul eşi Şecerü'd-Dürr ile Bahrî Memlûkler, Tûrânşâh'ı ortadan kaldırmak için anlaşırlar. Aralarında Baybars el-Bundukdârî, Kalavûn es-Sâlihî, Câmedâr Aktây ve Aybek et-Türkmânî'nin bulunduğu üst düzey emirler Fareskûr'da[216] Tûrânşâh'a suikast tertip ederler. Tûrânşâh önce ahşap bir binaya sığınmış, ancak bina ateşe verilince çaresizce kendisini Nil nehrine atmıştır. Neticede ısrarlı takip sonucu yoğun ok atışları altında can vermiştir.[217]

Bahrî Memlûkler son Eyyûbî sultanı Tûrânşâh'ı devirdikten sonra efendilerinin dul eşi ve aynı zamanda hûşdâşeleri[218] olan Şecerü'd-Dürr (648-655/1250-1257) *Sultane* ilan edilir. İslâm tarihinde ilklerden olan bu gelişme aslında memlûk kökenli askerlerin kendi devletlerini de kurmalarına zemin hazırlamıştır. Cariyelikten sultanlığa yükselen Şecerü'd-Dürr'ün melikeliği aslında memlûk kökenli askerlerin İslâm tarihindeki ilk sultanlığıdır.[219] Şecerü'd-Dürr'ün melike-

215 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT,* s. 436-439; a.mlf., "Mısır Memlûkleri", *Türkler,* s. 100-101. VII. Haçlı seferinin akim bırakılması ve Kral'ın esir alınışında memlûk skerleri rolü için teferruatlı bilgi için bk. Kâzım Uzun, "VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti' Kuruluşu", *TİD,* XXXV/2, 2020, s. 727-751.

216 Mısır'da Dimyat'ın yakınlarındaki bir köydür. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. IV, s. 228.

217 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT,* s. 440-441; a.mlf., "Memlûkler", s. 101; Kanat, "Suikastlar", s.25-29. Söz konusu hadiseler yaşanırken olayların seyircisi olan bir haçlı esiri yaşadıklarını daha sonra kaleme almıştır. Tûrânşâh'ın katli için bk. Joınvılle, *Bir Haçlının Hatıraları,* s. 143.

218 Hûşdâş, efendileri aynı kimse olup birlikte eğitim alıp sultanın ya da emirlerin hizmetine girdikten sonra da arkadaşlıkları devam eden memlûklerdir. Burada hûşdâş kelimesinin müennesi olan *hûşdâşe* Hile kastedilen, aynı efendinin yani Sâlih Eyyûb'ün memlûkü olmalarıdır. Zira kadın olduğu için *tibâkta* eğitim görmeyen Şecerü'd-Dürr'ün erkek olan memlûklerin hûşdâşı olamaz. Kortantamer, "Şecer ud-Durr'un İntikamı", s. 212-218; Cengiz Tomar, "Şecerü'd-Dürr", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 404-405; A. Mesut Ağır, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecere d-Durr İsmet ed-Din Umm-i Halil (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Vol:3, Issue:13, 2010, s. 9-15. Hûşdâşlık ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 238-247.

219 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler,* s. 101-102.

liğine İslâm âleminin tepkisi[220] gecikmeyince Atabekü'l-Asâkir[221] İzzettin Aybek et-Türkmânî ile izdivaç yapmış ve böylece ilk Memlûk sultanı el-Melikü'l-Muizz İzzeddin Aybek (648-655/1250-1257)[222] tahta oturmuştur. Siyasî otoriteleri güçlü ve kudretli kılmak için istihdam edilen memlûk askerleri artık siyasî bir otorite, devlet yönetecek muktedir bir güç, devletin esas ve ana organı haline gelmişlerdir.[223] İktidarın Eyyûbilerden Memlûklere gasp yoluyla geçmesi hem Mısır'da yeni bir Türk-İslâm devletinin doğuşu anlamına gelmiş hem de saltanat değişimlerine örnek bir model olmuştur. Daha sonraki saltanat değişimleri devletin sükûtuna değin aynı model üzere şekillenmiştir.[224]

Bahrî Memlûklere mensup olmayan Sultan İzzeddin Aybek iç ve dış gaileleri[225] el-Bahriyye'nin yardımıyla bertaraf etmesine rağmen grup içi anlaşmazlığa düşer. Önce liderleri Atabek Farisüddin Aktay el-Cemdâr'ın[226] bir komplo ile öldürülüşü (18 Eylül 1254) daha sonra devlete tek başına hâkim olma hırsı ve Şecerü'd-Dürr'e karşı menfi tutumu Sultan Aybek'in hayatına mâl olmuştur (15 Nisan 1257).[227] Aybek'ten sonra veraset yoluyla Memlûk tahtına oturan oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nureddin Ali (655-657/1257-1259) henüz on beş yaşındadır ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu tehlike korkunç boyutlardadır. Bu günlerde Moğol Büyük Hân'ı Mengû Hân (649-657/1251-1259) tarafından İran,

220 Halife el-Musta´sım Mısır'a gönderdiği mektupla emirleri ayıplamış "Orada erkek kalmadıysa, size buradan bir tane göndereyim" diyerek Şecerü'd-Dürr'ün melikeliğini kabul etmemiştir. Oysa bu kadın-melike unvan olarak Salih Eyyub'dan olup ölen oğlu Halil adına resmi belgelerde, sikkelerde ve hutbelerde *"Ümm-i Halil el-Müsta´sımiyye es-Salihiyye, Müslümanların Müminlerin Annesi es-Salih'in Zevcesi"* şeklinde ibâreler kullanmıştır. İbn Abdüzzahir, Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah (ö. 692/1293), *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1396/1976, s. 245; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 368; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VI, s. 373-376; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 102.

221 Memlûk orduları başkumandanı olup sultandan sonra ordunun sevk ve idaresinden sorumlu olarak günümüz *Genel Kurmay Başkanlığı* denginde ancak dönemi itibarıyla hem siyasî hem de askerî işlerde söz sahibi bir mevkidir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18.

222 Aybek (ö. 655/1257) hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. IX, s. 263-267; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. I, s. 20-28.

223 Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 44.

224 Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklarden Burcî Memlûklar'a", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 541-546.

225 Bahrî Memlûkleri Haçlılar'dan sonra Eyyûbî hanedanına mensup en-Nâsır Yusuf'a karşı da mücadeleyi kazanırlar ve Ürdün Nehrine kadar bölge Bahrî Memlûklerin idaresine geçer. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 233.

226 Farisüddin Aktay (ö. 652/1254), hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. IX, s. 185-186; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 502-504.

227 Kanat, "Suikastlar", s.25-29.

Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmek üzere batıya gönderilen[228] Hülâgû (654-754/1256-1265), Bağdat'ı ele geçirerek Abbasi hilafetine son vermiş, daha sonra da Suriye'ye yönelerek Mısır'ı tehdit etmeye başlamıştır. Tehlike karşısında iç hesaplaşmaları bir tarafa bırakan emirler çocuk yaştaki sultanın kifayetsizliğini hesaba katarak tahttan indirmişler ve saltanat nâibi Kutuz'un sultanlığında anlaşmışlardır. el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (657-658/1259-1260)[229] Ali'yi önce Dımaşk'ta hapsettirmiş daha sonra da Bizans'a sürgüne göndermiştir.[230] Kutuz'un bu davranışı Memlûk Türk Devleti'nde veraset usulünün yerleşmesini de engelleyen bir teamülün başlangıcı olur. Ayrıca kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre hilafet makamını yeniden ihdas edip saltanatını meşrulaştırmak istemiştir. Ancak Moğollarla savaş hali bu teşebbüsüne fırsat vermemiştir.[231] Aynı zamanda Harezmşah ailesine mensup[232] olan Sultan Kutuz İslâm âleminin kaderinde önemli bir yer tutan ve tarihin akışını değiştiren Ayn Câlût Savaşı'nda (3 Eylül 1260)[233] Memlûk ordusuna emir komuta etmiştir. Cesareti, zekâsı, dirayeti ve savaş alanındaki şecaatiyle kazandırdığı zaferde büyük pay sahibidir. Moğollara tatmadıkları yenilgi acısını tattırmış ve bir yerde geçmişinin intikamını almıştır.[234]

228 Cüveynî, Alaaddin Ata Melik Cüveynî (ö.681/1238), *Tarih-i Cihan Güşa* (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, s. 497-498; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 13.

229 Kutuz (ö. 658/1260) hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 74-77; Tekindağ, "Kutuz", s. 1057-1060; Yiğit, "Kutuz", s. 500-501.

230 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 417-418; İbn Tağribirdi, *Nücûm*, c. VII, s. 287.

231 Abbasi hanedanından Ebu'l-Kasım Ahmed adında birisinin Irak'ın batısında bulunan Benû Mühennâ Araplarının yanına iltica ettiği haberi üzerine Sultan Kutuz o'nu Mısır'a getirterek Kahire'de halife ilan etmek düşüncesindedir. Yûnûnî, *Zeylü Mir'tü'z-Zemân*, c. I, s. 485; Süleyman Özbek, "el-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dinî Siyaseti" *TİD*, Sayı, 9 (1994), s. 289-307.

232 Kutuz'un annesi Sultan Celâleddin Harezmşah'ın kızkardeşi olup babası da Celaleddin Harezmşah'ın amcasının oğludur. Asıl adının Mahmud b. Memdûd olduğu nakledilir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 306-307; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 40.

233 Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm medeniyetine sekte vuran Moğol istilasını durduran bu savaş hakkında bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 49-51; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 302-304; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 50-52; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 55-58; John M. Smith, Jr., " 'Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-Siyâsiyye Beyne'l- Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ûlâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul 2013, s. 22-24.

234 Bilindiği üzere başta Sultan Kutuz olmak üzere Memlûkler Moğol ordularının istilâ ettikleri bölgelerden esir pazarlarına düşerek memlûk sistemine dâhil oluyorlardı. Bu zaferle Memlûkler yerlerini yurtlarını yakıp yıkan ailelerini perişan eden Moğollardan adeta intikam almışlardır.

Yüzyılın başından beri Türk-İslâm dünyasını yakıp yıkan bu büyük istilâ hareketi ilk kez Memlûkler tarafından durdurulmuştur. Memlûk askerleri bu zaferle İslâm âleminin umudu olmuş, Moğollara ve Haçlılara karşı Müslümanları himaye siyaseti gütmüşlerdir. Bu zaferin asıl yankısı ise kılıç hakkıyla yeni devletin kuruluşunun meşruiyet kazanmasıdır.[235] Memlûkler bu zafer sonrası bereketli topraklar üzerinde, Nil havzasından Fırat'a, kutsal topraklarda hâkimiyetlerini pekiştirme çabasına girişmişler, kısa sürede başarılı olmuşlardır. Taviz vermeyen disiplinli anlayışları sayesinde istikrarlı bir siyaset gütmüşlerdir. Doğrusu geçmişin yanlış siyasetinden ders çıkarmışlar, iktidar ve istikrara muhalif unsurlar bertaraf edilmiştir.

Ayn Câlût zaferinin sultanı Kutuz, selefinin kifayetsizliğini öne sürerek ele geçirdiği tahtın keyfini süremeden zaferin kahramanlarından Baybars el-Bundukdârî ve arkadaşları tarafından zafer dönüşü düzenlenen bir suikastla öldürülmüştür. Temelinde bir iç hesaplaşmanın yattığı bu suikast, önceden beri var olan ancak Moğol tehlikesiyle geçiştirilmiş bir iktidar mücadelesinin[236] ve Kutuz'un zafer öncesi söz verdiği Halep nâibliğini vermemesi[237] gibi sebepler yüzünden Baybars'ın bizzat Sultan'ı öldürmesiyle son bulmuştur.[238] Kutuz'un öldürüldüğünü duyan Atabek Farisüddin Aktay,[239] *"O'nu hanginiz öldürdü?"* diye sorunca, Baybars; *"Ben"* diye cevap vererek tahta oturmuştur. Hemen oracıkta sultanlığı herkes tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca Aktay; *"Saltanat Kal'atü'l-Cebel'de tahta oturmadan tamam olmaz"* diyerek bir an evvel kalede tahta oturmasını hatırlatmıştır.[240] Bu durum daha sonra *"Sultan'ı öldüren sultan olur"* şeklinde darb-ı mesel olmuştur.[241]

235 Süleyman Özbek, "Memlüklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar: Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 53, s. 158. Ayrıca devletin meşruiyet çabaları için bakılabilir. Süleyman Özbek, *Memlûkler Devlet ve Saltanat-I*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 15-19.

236 Sultan Aybek saltanatta kendisine rakip olarak gördüğü Bahri memlûklerin lideri Farisüddin Aktay'ı Kutuz'un da aralarında bulunduğu emirler bir komplo ile öldürmüş ve bunun üzerine Baybars, Kalavûn, Sungur ve el-Bahriyye emirleri Suriye'ye kaçmışlardır. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 391. Dolayısıyla Moğol tehlikesi ile ertelenen eski bir hesaplaşma yeniden gündeme gelmiştir.

237 Yûnûnî, *Zeylü Mirâ'tü'z-Zemân*, c. I, s. 365; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 426. Baybars verilen sözün yerine getirilmemesini de bahane ederek aslında Aktay'ın intikamını almıştır.

238 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 53-54; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 305-306.

239 Atabek Farisüddin Aktay (ö. 672/1273) hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî*, c. IX, s. 186-187; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 504-505.

240 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 3-4; Makrîzî, *Süluk*, c. I, s. 436-437. Saltanat değişiminin sıra dışı uygulaması hakkında bk. Daniel Beaumont, "Political Violence and Ideology in Mamluk Society ", *Mamluk Studies Review*, VIII-1, 2004, s. 218.

241 Özbek, "Meşruiyet Arayışları", s. 155-172.

Memlûk sultanlarının en büyüğü ve aynı zamanda devletin gerçek kurucusu kabul edilen el-Melikü'z-Zâhir Rukneddin Baybars el-Bundukdârî (658-676/1260-1277)[242] gerek devletin kuruluş aşamasında gerekse Ayn Câlût zaferinin kazanılmasında önemli bir paya sahiptir. Sultan olduktan sonra ilk icraatı hilafet kurumunu Mısır'da yeniden ihdas ederek hukukî meşruiyet[243] sorununu halletmiştir. Daha sonra bir dizi askerî seferler tertip etmiş, Haçlılara karşı giriştiği mücadeleler neticesinde 1265 Şubat ayında Kaysariyya, Yafa, Aslis ve Arsuf, 1266 yazında Safed ve Remle, 1268'de Antakya şehirlerini Haçlılardan geri almıştır. Moğolların 1265, 1269, 1271 yıllarında yaptıkları saldırıları geri püskürtmüştür. Moğollara karşı 1277 yılında kazandığı Elbistan zaferi ile Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirmiştir.[244] Baybars kurumsal mahiyette birçok nizamlar tanzim etmiştir. Askerî zaferlerin verdiği özgüvenle orduda emirler için hiyerarşik bir düzen getirmiş, ayrıca bu düzene göre iktâ' tanzimini yeniden düzenlemiştir. Yine dört mezhebe uygun adlî sistemin tesisi[245] ile Müslüman âlimlerin ve İslâm âle-

242 Sultan Baybars (ö. 676/1277) ve saltanatı hakkında bk. İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zahir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1396/1976; ***İbn Şeddâd**, Baybars Tarihi* (Trc. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 3-235; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 435-696; İbn Tağriberdî, Nücûm, c. VII, s. 175-258; Saîd Abdülfettah Âşur, *ez-Zahir Baybars*, Kahire 1963; M. Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c. II, s. 357-363; Süleyman Özbek, "Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars", Berikan Yayınevi, Ankara 2019; Kazım Yaşar Kopraman, "Baybars I", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 221-223; Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, (Trc. P. M. Holt), London 1992.

243 Halife *el-Müstensır Billah Ahmed Ebu'l-Kasım* 9 Haziran 1261 günü Sultan Baybars tarafından karşılanır. Başta devlet ricali, ümera ve kadılar olmak üzere karşılamaya gelenler arasında Müslümanlardan başka ellerinde İncillerle Hristiyanların, Tevratlarla Yahudilerin de göz kamaştırıcı karşılama merasimine katıldıklarından kaynaklar bahsetmektedir. İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zahir* s. 275; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 60-61; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 73; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 449; Özbek, "Meşruiyet Arayışları", s. 293. Şunu açıkça ifade etmek gerekir ki, hilafet makamı güçlü olanın Sultan olduğunu onaylamaktan öteye gitmemiştir. Ancak Memlûk sultanı Baybars ortaçağın bu en büyük dini-siyasî kurumunu Mısır'da yeniden ihya ederek İslâm âlemi nezdinde hem büyük bir saygınlık kazanmış hem de yapmak istediği askerî ve siyasî hareketlere meşruiyet kazandırmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bk. P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", (Ter. Samira Kontantamer), *Belleten* LII, 202, 1988, s. 227-246.

244 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 105-106.

245 Daha önce sadece Maliki mezhebine uygun adli bir sisteme sahip Mısır'da Sultan Baybars Hanefi, Şafiî ve Hanbelî fıkhını da uygulamıştır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 75-77; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 35. Bu uygulamanın ilki olarak Suriye'de Nureddin Zengi'nin dört mezhebe uygun kadı tayinini ve Mısır'da Bahrî Memlûkler'in kurucusu Eyyûbî sultanı Melik Sâlih Eyyûb tarafından dört mezhebe göre hukuk eğitimi verilen medreselerin inşasıyla Sünnî İslâm dünyasını kucaklayan bir anlayışı ortaya koymuştur. Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria:", s. 241.

minin teveccühünü kazanmıştır. Bunların yanında bir dizi idarî ve askerî düzenlemeler[246] ile disiplinli işleyen memlûk nizamı Memlûk Türk Devleti'ni bölgenin en güçlü ve uzun ömürlü devletleri arasına taşımıştır. Sultan Baybars bu uygulamalarının yanında merkezde ve eyaletlerde yaptığı icraatlarla bir yerde devletin gerçek kurucusu olmuştur.[247] Büyük Selçuklu bakıyesi bölgede mukim Türkmenlerin yanısıra Moğol istilâsından kaçan mülteci Türkmen gruplarını Gazze ile Antakya arasına ve Çukurova bölgesine, Haçlıların işgal ettiği yerlere yerleştirerek bölgenin günümüze değin devam eden demografik yapısını şekillendirmiştir. Seleflerinin taht mücadelesiyle geçen kısa dönemlerinin aksine uzun süren istikrarlı devri devletin kuruluş aşamasını tamamlayarak yükselme dönemine geçiş dönemidir. Bu dönemde devlet bölgenin en güçlü siyasî aktörü olmuştur. Baybars genellikle Suriye'de geçirdiği zamanının tamamını cihat hareketlerine adayarak sıkıntılara gark olmuş ümmetin imdadına koşmuş ve Türk-İslâm aleminde eşine az rastlanır bir asker olarak anılmayı hak etmiştir. Yaşamından sonra "*Mısır Aslanı*" olarak anılmış, hikâyeleri destansı öykülerle nesilden nesle aktarılmıştır. Esasen Baybars dönemi ile birlikte adını Türklükten meşruiyetini de başta hilafet olmak üzere İslâmî kurumlardan alan[248] Memlûk Türk Devleti tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Baybars'dan sonra oğulları Berke ile Sülemiş sırayla tahta geçirilmişlerdir. el-Melikü's-Saîd Berke (676-678/1277-1279)[249] babası Baybars'ın isteği doğrultusunda sultan olsa da büyük emirleri gücendirince kimse ile yazışmaması şartıyla Kerek'e sürgün edilmiştir.[250] Yerine kardeşi el-Melikü'l-Adil Bedreddin Sülemiş (678-1279)[251] tahta otursa da ağabeyi ile aynı kaderi paylaşarak[252] tahttan uzaklaş-

246 Levanoni, *A Turning Pointin Mamluk History*, s. 6.
247 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 106.
248 P. M. Holt, Memlûklerin hilafet kurumunu Mısır'a taşımasını seremonik bir hadiseden öte Halife-Sultan ilişkisinin yani karşılıklı biat ve yemin ahitleşmesinin Memlûk saltanatını meşrulaştırdığı gibi işgal altındaki Müslüman toprakları almak ve cihanşümul bir devlet yapısıyla hareket etme zorunluluğunu da beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227-228.
249 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 236-255, c. XXXI, s. 15-17.
250 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 255.
251 Hayatı hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 255-256; a. mlf. c. XXXI, s. 16, 135-136; İbn Tağriberdî, *el-Menhal*, c. VI, s. 13-14.
252 Baybars'ın oğlu Berke de saltanattan azledilerek kimse ile yazışmaması şartı ile Kerek'e gönderilmiştir. Yerine tahta oturan kardeşi Sülemiş te üç ay sonra azledilerek önce Kerek'e daha sonra Kalavûn tarafından Kahire'ye getirilmiş ve Eşref Halil döneminde de uzun zamandır tutuklu bulunan diğer kardeşi Hıdır ve Annesi ile İstanbul'a sürgün edilmişlerdir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 255, c. XXXI, s. 15-17, 135-136; İbn Tağriberdî, *el-Menhal*, c. VI, s. 13-14. Baybars'ın kızlarından birisi ile evli olan Lâçîn Sultan olduktan sonra İstanbul'da vefat eden Sülemiş'in mumyalanmış naaşı ile beraber annesi ve kardeşini Kahire'ye getirtir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 207.

tırılmış ve kısa bir süre sonra da Kalavûn (678–689/1279–1290) tahta geçmiştir. Kalavûn her iki sultan döneminde aktif görevleri deruhte etmiş, Atabek'i olduğu yedi yaşındaki Sülemiş'in saltanattaki yetersizliğini öne sürerek yerine geçmiştir.[253] Kalavûn, Baybars'ın memlûklerinin devlete tamamen hâkim olması ve müsait zamanın gelmesini beklediği yönünde yorumlanacak bu tavrı sorunsuz şekilde sultan olmasını sağlamış, hatta üç asra yakın hüküm süren Memlûk Türk Devleti'nde Kalavûn'dan sonra iki oğlu ile torunları dönemin şartları gereği Mısır'da sultan olmuşlardır (1279-1382).[254] el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavûn el-Elfî[255] Sultan Baybars'dan sonra devletin ikinci büyük sultanıdır. Baybars gibi Borçoğlu sülalesine mensup halis Kıpçak Türküdür.[256] Bin dinara[257] satın alındığı için *el-Elfî* nisbesiyle meşhur olmuştur.[258] Selefi Baybars'ın siyasetini aynen devam ettirmiş, Suriye bölgesine ısrarla saldıran Abâkâ komutasındaki Gürcü ve Ermeni askerlerinin yer aldığı müttefik Moğol İlhanlı ordusunu II. Humus Savaşı (30 Ekim 1281)'nda[259]

253 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 658.

254 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler,* s. 107.

255 Sultan Kalavûn (ö. 689/1290) hayatı ve saltanat dönemi hakkında bk. İbn Abdüzzahir, *Teşrîfü'l-eyyam ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansur* (Nşr. Murad Kamil), Kahire 1961; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 231-303; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I. s. 48-135; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 663-756; *Hıtat,* c. II. s. 238; Sobermheim, "Kalavûn" *İA,* İstanbul 1977, c. VI, s. 121-123; M. Hamza İsmail el-Haddad, *es-Sultanü'l-Mansur Kalavûn,* Kahire 1413/1993; Ali Aktan, "Bahri Memlüklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten,* Cilt *LIX*- Sayı:*226*, Aralık 1995, s. 605-620; Linda Northrup, *From slave to sultan: The career of al-Mansûr Qalawun and theconsolidation of Mamluk rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.),* Stuttgart 1998; İsmail Yiğit, "Kalavûn", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2001, c. XXIV, Ankara 2001, s. 227-228; S. Hilmi Özkan, "Sultan Kalavun ve Haçlıların Ortadoğu'dan Temizlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Prof. Dr. Kemal Göde Armağan Sayısı, İstanbul, 2013, ss. 503-526; Ağır, Mesut, "Memlûk Tarihçilerine Göre Sultan Kalavun Dönemi Siyasi Olayları", Ege Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2004.

256 İbn Abdüzzahir, *Teşrîf,* s. 43; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 3; *Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük,* Ankara 1993, s. 663.

257 Bir dinar yaklaşık 4,24 gramdır. Buna göre dirhem ise 2,97 gr. eder. Dinar altın para, dirhem ise gümüş paradır. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IX, Ankara 1994, s. 368-371. Dinar için bk. a.mlf., "Dinar", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IX, Ankara 1994, s. 352-355. Sato Tsugitaka, bir dinar altın paranın Büveyhi devri 14 dirhem gümüş paraya, Eyyûbî devri 38 dirhem gümüş paraya ilk dönem Memlûk devrinde de 20 dirhem gümüş paraya eşit olduğunu yazar. Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medievel Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun,* Leisen-New York-Köln 1997, s. 243.

258 İbn Abdüzzahir, *Teşrîf,* s. 43; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 175; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 3.

259 A. Mesut Ağır, "Sultan Kalavûn Devri Memlûk-İlhanlı Münâsebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış,* S:15, Ekim 2008, s. 1-10; Ömer Subaşı, *Gürcü Moğol İlişkisi-Güney Kafkasya 1220-1346,* Kitapevi yay. İstanbul 2015, s.126-130.

hezimete uğratarak Halep ve çevresi İlhanlı tehdidine karşı güvenli hale getirilmiştir. Abâkâ yenilgi üzerine kahrından ölmüş ve yerine geçen Ahmet Teküdâr (680-682/1282-1284)'ın müslüman olmasıyla ilişkiler kısa süreliğine de olsa sakinleşmiş hatta barış girişimleri yönünde mektuplaşmalar söz konusu olmuştur[260]

Sultan Kalavûn başkent Kahire'de yaşanan taht mücadelelerini dikkate alarak saltanatının ilk yıllarında 1282 yılında memlûkleri arasından kendisine sadâkatle bağlı yeni bir memlûk grubu oluşturmuş ve bunları kale buçlarına yerleştirmiştir. Başkent Kahire'de sultan ve hükümet üyelerinin ikamet ettiği saray kalenin burçlarına yerleştirmiştir. Kalavûn'un bu birliği tesis etmesindeki amacı, siyasetteki muhtemel hasmı ve aynı zamanda mensubu olduğu Bahrî Memlûklerinin nüfuzunu kırmak, kendi saltanatını güçlendirmek ve kendisine itaatte kusur etmeyecek bir kuvvet inşa etmektir. On iki bin memlûkü[261] arasından özenle seçtiği genelde Kafkas kökenli memlûklerini saray burçlarına yerleştirir. Son zamanlarında sayıları üç bin yedi yüzü bulan seçkin memlûk birliğine ikamet ettikleri yere nisbetle Burcî Memlûkleri (el-Memâlîkü'l-Burciyye) denilmiştir.[262] Bahrî Memlûkler gibi halkın içine karışmayan kale içinde burçlarda yaşayan bu memlûk grubu için Makrîzî, Kalavûn'un, "*Benim, çocuklarım ve Müslümanlar için bir sur ve kale gibi koruyucu olsunlar*" dediğini nakleder.[263] el-Eşref Halil babasının yolundan giderek sayılarını artırdığı Burcî Memlûklerinin gece kalmamaları şartıyla kaleden inip çarşıya çıkmalarına izin verir. el-Eşref Halil'in suikastı sonrası siyasette ilk kez adlarını duyuracak olan bu birlik özellikle en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminden üçüncü saltanat döneminin başlarına değin devletin idarî ve askerî unsurları olarak öne çıkarlar.

Kalavûn, saltanatının ilk günlerinde Dımaşk nâibi Şemseddin Sungur el-Aşkar[264] sultanlığını tanımamıştır. Sungur el-Aşkar'ın yardım talebine karşılık veren

260 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* s.107; *Abû'l-Farac Tarihi,* c. II, s. 610; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 133; Vassaf, *Tahrîr-i Târîh,* s. 71; Baybars Mansûrî, *Zübde,* s. 219; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 249; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 60; Makrîzî, *Sülûk,* c. II (Thk. M. Abdülkadir Atâ), s. 157-158; Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Tekûdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi,* S:12, (2002), s. 233–247.

261 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 113; İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 85-86.

262 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 213; a.mlf., *Sülûk,* c. I, s. 756; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 330. Burcî memlûkleri için bk. Kazım Yaşar Kopraman, "Burciyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. VI, Ankara 1992, s. 419-420; a.mlf., "Mısır Memlûkleri", *DGBİT,* s. 500-506; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 102-103.

263 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 213.

264 Sungur el- Aşkar (ö. 692/1293) hakkında bk. Safedî, *Tuhfe,* c. II, s. 174-180; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VI, s. 87-95.

hatta Memlûk iç politikasında yaşanan bu gelişmeyi bölgeye dönük politikası için fırsat olarak değerlendiren İlhanlılar, Suriye'nin kuzeyini yağma ve talan etmişlerdir. Emir Sungur sözünde durmayınca da bölgeyi terk ederek geri çekilmişlerdir.[265] Kalavûn bu gelişmeyi bastırıp otoritesini Suriye'de de tesis ettikten sonra fetih hareketlerine aralıksız devam etmiş, Haçlı işgali altındaki Merkab Kalesi (1284), Merakiye Kalesi (1286), Lâzikiyye (1287) ve Trablus'u (1289) fethetmiştir. Son Haçlı kalıntılarının elinde bulunan Akka'yı ele geçirmek için başlattığı sefer hazırlıklarını tamamlayamadan 10 Kasım 1290'da vefat etmiştir.[266] Kalavûn halefi olarak görmek istediği büyük oğlu es-Sâlih Ali daha sağlığında iken vefat ettiği için[267] diğer oğlu el-Melikü'l-Eşref Salahaddin Halil (689-693/1290-1293)[268] Kalavûn'un yerine tahta oturur (11 Kasım 1290). Kalavûn'un sultan olmasına sıcak bakmadığı[269] oğlu el-Eşref Halil'in kısa saltanat döneminde öne çıkan en önemli hadise Akka'nın fethi (18 Mayıs 1291) ve son Haçlı kalıntılarının Suriye'den tamamen temizlenmesidir.[270] Ebü'l-Fidâ'nın müşahedelerini anlattığı Akka'nın zorlu kuşatmasında[271] en ağır savaş donanımlarıyla karada ve denizde Haçlılara karşı yoğun çarpışmalar yaşanmış, kuşatmada yüz arabanın çektiği[272] bin tekerlekli mancınık[273] kullanılmıştır. Akka fatihi el-Eşref Halil dönemi Sur, Sayda, Aslis, Antartus ve Rumkale'nin fetihlerinin gerçekleştiği bir devirdir.[274]

265 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 682.
266 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler,* s. 106-107.
267 Sultan Kalavûn'un oğulları Ali ve Halil'in veliahd olduklarına dair belgeler Kalkaşendî de vardır. Kadı Muhyiddin b. Abdüzzahir'in kaleme aldığı menşûrlar için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. X, s. 166-177.
268 Sultan el-Eşref Halil (ö. 693/1293) hakkında bk. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 301-352; İbn Kesîr, el-Bidâye, c. XIII, s. 316-335; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 756-793; *Hıtat,* c. II, s. 238-239; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 3-41; Ekrem Hasan el-Ulebî, *el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavûn,* Beyrut 1987; Abdülkerim Özaydın, "Halil b. Kalavûn", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XV, İstanbul 1997, s. 319-320; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *C. Ü. İ. F. D.* XIV/1-2010, s. 133-171.
269 Kalavûn oğlu Halil'in tutum ve davranışlarını beğenmediği gerekçesiyle "Müslümanların başına Halil'i tayin etmem" diyerek veliahtlık taklîdini imzalanmamıştır. Ancak daha sonra sultan olan el-Eşref Halil babasının vermediğini Allah'ın kendisine verdiğini, söylediği nakledilir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 115; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 756.
270 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 278-282; a.mlf., *Tuhfe,* s. 126-126; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 308-310; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 124-127; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 766; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri,* İstanbul 1997, s. 249.
271 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 359-360.
272 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, 359; Kılıç, "Eşref Halil", s. 145.
273 Altan Çetin, *Askerî Teşkilât,* s. 212.
274 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 124-132; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 278-282; a.mlf., *Tuhfe,* s. 126; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 308-310; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Mustafa Atâ), c. II, s. 223-224.

Tehlikenin giderek yaklaştığını anlayan Çukurova Ermenileri ise el-Eşref Halil ile antlaşma yaparak Sis bölgesindeki Behesnâ (Besni)[275], Maraş ve Telhamdun kalelerinin teslimine razı olurlar.[276] el-Eşref Halil askerî yönden bu denli parlak bir saltanat dönemine sahip olmasına rağmen kişisel kaprisleri[277] hayatına mal olmuş, eşine az rastlanan, seleflerini kıskandıran bu muhteris fatih vahşi bir cinayete kurban gitmiştir.

Sultan el-Eşref Halil 693 yılı başında (Aralık 1293) İskenderiye'ye doğru giderken güzergâhta bulunan Cîze'de[278] avlanmak için mola verir. Tarâne'ye geldiklerinde vezir İbn Sel'us[279] Sultan'ın yanından ayrılarak maiyetiyle İskenderiye'ye hareket eder. Amacı burada hazırlık yapmaktır. Ancak vezir, saltanat nâibi Baydara[280] aleyhinde Sultan'a şikâyetçi olmuş, Sultan da Baydara'yı üst düzey emirlerin de hazır bulunduğu bir mecliste çok kötü azarlayarak gelişmelerin önünü açmıştır. Maiyetindeki birkaç memlûkü ile beraber av kıyafetleriyle Sultan'ın hazırlıksız durumunu fırsat bilen emirler, Baydara önderliğinde 12 Muharrem/13 Aralık Pazar günü ikindi vaktine yakın Terûce'de Sultan'a suikast düzenleyerek elim bir şekilde öldürürler.[281] Maktül Sultan el-Eşref Halil'in kanı kurumadan Baydara

275 Günümüz Adıyaman iline bağlı Besni ilçesidir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. I, s. 516; Mehmet Taşdemir, "Besni", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. V, Ankara 1992, s. 540 -543.

276 İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis,* c. I, s. 149; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, 340; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 157;Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Mustafa Atâ), c. II, s. 241;Kılıç, "Eşref Halil", 152-156.

277 el-Eşref Halil sultan olduktan sonra babasının nüfuzlu emirlerini ve önemli devlet adamlarını arka plana itmesi, hislerine mağlup, heyecanlı, aniden karar veren kişilik yapısıyla emirlerin kendisini devirmek için gizliden gizliye fırsat gözlemelerine sebep olur. İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 27.

278 Cîze, Nil nehrinin batı kıyısında Kahire'den İskenderiye'ye giderken yol güzergâhında uğrak yerlerden bir yer olup piramitler bölgesini de içine alan bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. II, s. 200; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. III, s. 392; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 205-206.

279 Vezir İbn Sel'us, el-Eşref Halil'in katledilmesinde şüphesiz en önemli paya sahiptir. Kıdemli emirleri yok sayarak yaptığı uygulamalar ve vergi toplarken aşırı baskıları ümeranın suikastı gerçekleştirmesindeki önemli gerekçeler arsındadır. Yakalanıp ağır işkenceler altında öldürülür. İbn Sel'us hakkında bk. Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'us (ö. 693/1294), *Ç. Ü. İ. F. D.*, V/1 (Adana 2005), s. 91-122.

280 Baydara'nın hayatı hakkında bk. Safedî, *Vâfî,* c. X, s. 224; İbn Tağriberdî, *Menhel,* c. III, s. 493-495.

281 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 295-296; a.mlf., *Tuhfe,* s. 136; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 792-793; *Hıtat,* c. II, s. 239; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 16-18; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 167; İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 90-91; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 345-347. Dönemin çağdaş müellifi

önce *el-Melikü'l-Kâhir* daha sonra da *el-Melikü'l-Evhad* unvanıyla aynı gün sultan ilan edilir.[282] Makrîzî, Sultan'ın katillerinden Baydara'nın cebinden *"Ramazan'da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan kimsenin katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? el-cevab: öldürülür ve katiline günah olmaz"* yazılı bir pusulanın çıktığından söz eder.[283] Suikast sonrası gelişmeler çok farklı bir mecraya kayar. Baydara başta olmak üzere kaçmayı başaran birkaçı hariç el-Eşref Halil'in memlûkleri tarafından öldürülürler.[284] Açıkçası suikastçıların iyi organize olmadıkları aşikar olduğu kadar aslında esas mesele Mısır'da Kalavûn ailesi dışından birinin tahta oturması için şartların henüz müsait olmadığıdır. Bu elim suikast teşebbüsü sonrası Kalâvûn'un hayatta kalan tek oğlu en-Nâsır Muhammed tahta oturtulur. Böylece emirler arası denge korunarak ve ülkenin iç savaşa sürüklenmesini engellenmiş olacaktır.

III. SALTANAT YAPISI=ORTAÇAĞDA GÜÇ-NÜFUZ-CESARET-OTORİTE MERKEZLİ ORİJİNAL BİR SİYASÎ YAPI

Memlûk kökenli askerlerin yönettiği Memlûk Türk Devleti kendine özgü orijinal bir saltanat yapısına[285] sahiptir. Haçlılar ve Moğollar karşısın kazanılan zaferlerin meşrulaştırdığı bu siyasi yapı hanedan oluşumuna zemin hazırlamamış, güçlü ve nüfuzlu her emir şartlara uygun hamleleri sonucu sultan olmuştur. Doğrusu güçlü ve nüfuzlu üst düzey bir emir şartlar oluştuğunda cesaretiyle giriştiği iktidar kavgasında başarısı hûşdâşları ve memlûkleri ile birlikte otoritesini tesis etmesi ile mümkün olmuştur. Açıkçası sultan tek başına değil bir grup hâkimiyeti ile otoritesini tesis eder. Bunun yanında Memlûk devlet nizamı ortaçağ devletlerinden farklı üç özelliği ile öne çıkar. Birincisi yönetimde memlûk sınıfına mensup

---

İbn Devâdârî, vezir İbn Sel'us ile Baydara arasında devamlı bir mücadele olduğundan bahsederek vezir'in ve sultan'ın öfkelendiği kimselere sahip çıktığı onları kendi tarafına meylettirdiğini anlatır. Son olayda da fitnenin asıl sebebi olarak, sultanın İskenderiye'deki iktalarına Baydara'nın el koyduğuna dair vezirin ulaştırdığı haberlerin tahrikiyle ümeranın huzurunda muhakeme edilen Baydara'ya sultanın kamçı ile vurmasını, hakaret edip kovmasını gösterir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 346; Kanat, "Suikastlar", s. 34-39.

282 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 165; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 790.

283 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 792-793.

284 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; a. mlf. *Tuhfe*, s. 136; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 792-793.

285 Memlûk saltanat yapısı ile ilgili bk. P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227-246; Kortantamer, "Memlüklerde Devlet Yönetimi", s. 27-45; Amalia Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug., 1994), s. 373-394.

askerlerin söz sahibi olması, ikincisi hanedan anlayışının olmaması, üçüncüsü de merkezi/üniter bir devlet yapısına sahip olmasıdır. Burada saltanat değişimlerinden hareketle devletin saltanat yapısı, sultanlık anlayışı, devletin idarî taşkilât yapısı ve yöneticileri hakkında bilgi verelim.

Memlûk asıllı askerler siyasî-askerî gelişmeleri fırsat bilerek Eyyûbilerden iktidarı kanlı bir şekilde devralmış, zamanla da saltanat değişimlerine model olacak benzer gelişmeler peşi sıra yaşanmıştır. Doğrusu iktidar ve istikrarın tesis edilmesi ile de meşrulaşan ve bir teamüle dönüşen bu anlayış devletin kuruluşundan sukûtuna değin üç asır sürmüştür. Bu siyasi yapı sayesinde saltanatın sahipleri olan memlûk asıllı askerler ortaçağ İslâm devletlerinde sultanın ve emirlerin hizmetinde birer asker iken Memlûk Türk Devleti'nde devletin sahibi olan seçkin bir sınıf olmuştur.

en-Nâsır Muhammed öncesi saltanat değişimlerine kısaca değinmek Memlûk saltanat yapısı hakkında önemli malumat verecektir. Zira bu devir uygulamalar zamanla meşrulaşır ve taht değişimlerinde belirli kıstaslar oluşur. Doğrusu tahtın boşalması üç seçenekten birisi iledir. Doğal bir ölüm, suikast ve çocuk yaşta olan kukla sultanın azledilmesi iledir. İlk devir taht değişimlerinde siyasî bir cinayet ile başlayan sürpriz gelişmeler öne çıkar. Ancak burada en önemli mesele, tahttan uzaklaştırılmayı meşru kılan gelişmeler nedir? Aynı zamanda tahta oturmak için aranan şartlar nelerdir? Yeri geldiğince bu soruların cevaplarını vermeye çalışacağız.

Doğal bir ölümle boşalan taht ya ölen sultanın oğlu tarafından ya da istişare sonrasında en güçlü emir tarafından doldurulur. Ölen sultanın oğlunun tahta oturtulması olası bir iç çatışmayı önlemeye dönüktür. Esasen bu siyaset emirlerin tahta oturmak için kendilerinde gerekli güç ve nüfuzu görmemeleri noktasında gerekli şartların oluşmasını bekleme mahiyetindedir. Üst düzey bir emirin sultan olması için zamanla üst düzey önemli mevkilerde hûşdâşları ya da memlûklerinin söz sahibi olması gerekir. İşte tüm bu gerçekler yüzünden küçük yaştaki veliaht tahta oturtularak muhtemel bir iç çatışmanın önüne geçilmiş olur. Böylece üst düzey emirler kendi aralarındaki iktidar ve güç dengesini gözeterek zaman kazanırlar. İç ve dış politikadaki gelişmeleri fırsat olarak değerlendirirler. Saltanat yolunda muhtemel rakiplerini sindiren ve şartların oluştuğuna inanan kıdemli emirlerden birisi hûşdâşlarının ve memlûklerinin gücünü arkasına alarak genç sultanı azleder ve tahta oturur. Kukla sultanların azledilmelerinin asıl

gerekçesi Memlûk saltanat yapısında irsiyete yani soy dayanışmasına dayanmayan[286] genelde saltanatın güç zoruyla el değiştirmesi gerçeğidir. Bu meyanda azlin temel gerekçesi mevcut sultanın devlet idaresindeki yetersizliğidir.

Suikast ya da güç zoruyla taht değişiminin vaki olmasında en önemli gerekçe sultanın büyük emirleri göz ardı ederek keyfi icraatlarda bulunmasıdır. Bu ve benzer argümanlar ileri sürülerek kanlı iktidar değişimleri Memlûk Türk Devleti'ne özgü siyasî cinayetler geleneğini meşrulaştırmıştır. Bu durum her zaman iktidara hazır güçlü enerjik memlûk gruplarının mücadelesinin bir sonucudur. Genel resme başka bir açıdan baktığımızda iktidara göz diken askerî gruplar arasında kanlı iktidar değişimleri söz konusudur. Kanlı iktidar değişimleri olumsuz bir gelişme olarak öne çıkarken güçlü memlûk gruplarının varlığı olumlu hatta devleti güçlü kılan bir âmil olmuştur. Açıkçası sultan adaylarının içerideki hasımlarına karşı her zaman kendilerini güçlü tutma çabaları beraberinde devletin düşmanlarına karşı daima hazır, hareketli, enerjik, güçlü askerî kuvvetlerin varlığını temin etmiştir. Haçlı ve Moğol tehdit ve tehlikesi bu enerjik yapıyı takviye eden bir unsur olurken, düşmanların bertarf edilmesi sonrası malesef kanlı iktidar değişimleri ilk dönemlerin aksine son dönemlerde devletin zayıflamasına ve otoritenin sarsılmasına da yol açmıştır. Bahse konu denge kaybolmuştur. Bu yönüyle saltanat şekli döneme ve bölgeye mahsus şartlar taşımaktadır.

Memlûk saltanat yapısında etkinliği tartışılsa da halef–selef sultanlar arasında ve sultanlar ile emirleri arasında yapılan evliliklerle akrabalıkların tesis edilmesi dikkat çekicidir.[287] Neticede devlete hâkim bir hanedan oluşmamış,[288] zaten dev-

286 David Ayalon, "Mamluk Military Aristocracy: a Non-Hereditary Nobility", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam 10*, Jeruselam 1987, s. 209-210.

287 Memlûk Türk Devleti'nde halef selef ilişkilerinde dikkat çeken ögelerden birisi de siyasî evlilikledir. Baybars ve Kalavûn'un bacanak oldukları bir durumdur. Bu dönemde Memlûklere iltica eden bir grup Vafidiye'nin lideri Kermûn Ağa'nın kızlarıyla her ikisinin evliliğidir. Kalavûn'un çok sevdiği oğlu Ali'nin annesi olan ve ismi kaynaklarda zikredilmeyen ilk eşi ile 664 Muharrem/1265 Kasım ayında yaptığı görkemli düğünün bütün masrafını aynı zamanda hûşdâşı olan Sultan Baybars karşılamıştır. (Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 56; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 542.)Kermûn'un diğer kızıyla da Baybars'ın kendisinin evlendiği görülmektedir. (Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 56.) Sultan Baybars ile Kalavûn'un akrabalık ilişkileri Baybars'ın oğlu Berke ile Kalavûn'un kızı Gaziye'nin 674/1276 yılındaki evliliği ile daha da ilerlemiştir. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 83; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 623; Fatma Akkuş Yiğit "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", Karadeniz Araştırmaları, S. 49/Bahar Ankara, 2016, s. 103-120.

288 Bahri Memlûkler (1250-1310) döneminde hanedan oluşturma çabaları kuruluşundan itibaren var olan Memlûk geleneğiyle bağdaşmayınca teşebbüsler boşa çıkmıştır. P.M. Holt, "Suc-

letin istikrarı güçlü bir sultanın kanatları altında ancak mümkün olabilmiştir. Bu gelişmeler de beraberinde orijinal bir saltanat yapısını doğurmuştur.[289]

Yukarıda bahse konu taht değişimlerinin esasen kaynağı Eyyûbiler Devleti'nin sona erip Memlûk Devleti'nin kuruluşu ile bağlantılıdır. Eyyûbiler sona ererken yaşanan siyasî cinayetler yeni bir devletin oluşumuna imkân sağladığı gibi ileride yaşanacak saltanat değişimlerine de örnek birer model olmuştur. Tûrânşâh'ın ve ilk Memlûk sultanı Aybek'in suikastla ölümü[290] ve Sultan Aybek'in Atabek Farisüddin Aktay'ı idam ettirmesi saltanat değişimi ve saltanatta kalmak için önemli bir argüman olmuştur. Sonraki dönemlerde de Kutuz, el-Eşref Halil ve Lâçîn sultan iken Baydara ve Tuğçu sultan ilan edildikten hemen sonra suikastla öldürülmüşlerdir.[291] Bu cinayetlerden başka ilk Memlûk sultanı Aybek'in oğlu Nureddin Ali, Baybars'ın oğulları Berke ile Sülemiş ve en-Nâsır Muhammed yaşlarının küçüklüğü, devlet idaresindeki kifayetsizlikleri gibi durumlar öne sürülerek azledilmişlerdir. Konuyu örneklerle açmak gerekirse Kutuz, Nureddin Ali'yi;[292] Kalavûn, Sülemiş'i[293] ve Ketboğa da en-Nâsır Muhammed'i tahttan azlederek[294] tahta oturan kıdemli emirlerdir. Özetle vefat ederek tahtını boşaltan

cession in the Early Mamluk Sultanate", *Deutscher Orientalistentag 16*, (1985): s. 146, 148; a. mlf, "The Structure of Government in the Mamluk Sultanate", The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades, ed. P. M. Holt (Werminister, 1977), s. 46. Çalışma dönemimizi de hâvî Kalavûn Hanedanının (1279-1382) oluşumundan söz edilse de bu dönem (1250-1310) Kalavûn (1279-90), el-Eşref Halil (1290-93) ve en-Nâsır Muhammed'in III. dönemi (1309-1340) dışında çoğunlukla emirler oligarşisine karşı sultanın sembolik olarak tahta oturmasından öteye gitmemiştir. P. M. Holt, "The Position and Power of the Mamluk Sultan, " *Bulletin of the School of Oriental and African Studies 38*, 2 (1975), s. 240.

289 Halife Müstekfi Billah 709 yılını Şaban ayında (Ocak 1310) en-Nâsır Muhammed'in tahta üçüncü kez oturmak için harekete geçtiği haberi gelince, Sultan Baybars el-Çaşnigîr lehine yayınladığı ahidnâmesinde, saltanatın irsi olmadığını, seleften halefe veraset yoluyla intikal etmeyeceğini ifade etmiştir. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 65.

290 Kanat, "Suikastlar", s. 25-29.

291 Bahri Memlûkler zamanında yaşanan bu suikastlar için bk. Kanat, "Suikastlar", s. 23-56.

292 Aybek'ten sonra tahta oturtulan küçük yaştaki Nureddin Ali, Mısır kapılarına dayanmış Moğol tehlikesi öne sürülerek üst düzey devlet adamlarının istişaresi sonrası Kutuz Sultan seçilmiştir. Kutuz olası bir tehlikeyi göz önünde bulundurarak Ali'yi önce Dımaşk'a hapsettirmiş daha sonra da Bizans'a sürgüne göndermiştir. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 417.

293 Baybars'ın devlete yaptığı hizmetler ve hatırasına hürmeten sağlığında iken veliaht tayin ettiği oğlu Berke daha sonra da diğer oğlu Sülemiş tahta çıkartılmışlar ancak Sülemiş'in yaşının küçüklüğü öne sürülerek Kalavûn tahta oturmuştur. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 468.

294 Ketboğa, maktül Sultan el-Eşref Halil'in memlûklerinin isyan ettiği günün sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Emirlere hitaben; *"Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız"* dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirlerin ittifakıyla en-Nâsır Mu-

Baybars ve Kalavûn ile saltanattan ayrılmak zorunda bırakılan Ketboğa hariç hepsi zorla tahttan indirilmişlerdir. Ketboğa ise şartların vehameti karşısında saltanattan feragat etmiş ve halefi Lâçîn'e itaat ederek yaşamının sonuna değin nâiblik yapmıştır.[295]

En güçlü emirin sultan olduğu bu siyasî yapıda dikkat çekici bir husus suikastı gerçekleştirdikten sonra tahta oturan sultanların da aynı âkıbet ile yüzleşmeleridir. Aybek suikastının elebaşlarından Kutuz, Aybek'in oğlu Ali'yi azlettikten sonra sultan olarak Moğollara karşı zafer kazanmasına rağmen daha önceki bir iç hesaplaşma yüzünden Baybars önderliğinde tertiplenen suikastla yaşamını yitirmiştir.[296] Yine Türk-İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden Kalavûn'un oğlu el-Eşref Halil gücendirdiği babasının memlûkleri tarafından elim bir suikastla öldürülmüş ve olay yerinde sultan seçilen Baydara hemen oracıkta maktül sultanın memlûkleri tarafından intikam hırsıyla katledilmiştir.[297]

El-Eşref Halil'in bir başka katili Lâçîn suikast sonrası önce gizlenmiş daha sonra da şartlar elverince Ketboğa'dan sonra sultan olmuştur. Ancak o da el-Eşref Halil'in memlûklerinden Tuğcu[298] ve Gürcû[299] tarafından tertiplenen bir suikastla sarayda öldürülmüştür.[300] Lâçîn suikastı sonrası emirler arasında anlaşmazlık çıkmış, daha önce anlaştıkları en-Nâsır Muhammed'in Kerek'ten çağrılıp tahta oturtulması fikri yerine, en-Nâsır'ın yaşının küçük olduğu gerekçesiyle suikastın tertipleyicilerinden Tuğcu sultan yapılmak istenmiştir.[301] Ertesi gün Çukurova bölgesinden seferden dönen Emir Bedreddin Bektaş[302] Kahire'ye girdiğinde he-

---

hammed'in hal edilip Ketboğa'nın Sultan olmasına karar verirler. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 179; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 806.

295 Selefi Lâçîn'in sultanlığını tanıyan Ketboğa hûşdâşının hışmına uğramadan önce Sarhad'de daha sonra da Hama'da vefatına kadar nâiblik yapmıştır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *Nüzha*, s. 99; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 826; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 68.

296 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 55; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 305-306; Kanat, "Suikastlar", 31-34.

297 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 792-793; Kanat, "Suikastlar", s. 38.

298 Emir Tuğcu (ö. 698/1298) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 604-605; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 414-415.

299 Emir Gürcü (ö. 698/1298) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 157; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 125-126.

300 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 226-227; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 856-857; a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 268-269; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 101-102; Kanat, "Suikastlar", s. 44-47.

301 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 230; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 866.

302 Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî (ö. 706/1306) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

saplar altüst olmuştur. Önce Tuğcu daha sonra da Gürcü öldürülmüş[303], en-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta oturtulmuştur. Neticede saltanat kavgalarının kaçınılmazı olan siyasî cinayetler ve aziller göstermektedir ki, esasen tahta oturmak için tek bir meşruiyet gereklidir. "*Güçlü olan kim ise sultan da o'dur*". Elbette buradaki güç sultanın şahsından çok hûşdâşlarının ve kendi memlûklerinin devlete hâkimiyetidir. Grupça oligarşik bir güçtür.

Memlûk Türk Devleti'nde taht kavgaları için yaşanan siyasî cinayetler modern araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. Cinayetlere maruz kalanlar acınarak anlatıldığı[304] gibi bu tatsız olaylar sayesinde memlûk nizamının ayakta kaldığını[305] ifade edenler de olmuştur. Hatta bu olayların dinamik bir denge oluşturduğunu[306] iddia edenler de vardır. Daniel Beumont, bu bilgileri verdikten sonra cinayetlerin memlûk nizamı için yararlı olduğunu söylemenin bir yanılgıdan ibaret olduğunu belirtir ve bunların çok aşırıya kaçan şiddet eğilimleri içerdiğini vurgular.[307] Memlûk saltanatı için yapılan bu yorumlar tarihçilik anlamında giderek değişen bakış açısını da gösterir.[308] Yine bu cinayetlerle ilgili olarak Sir Jean Glubb, Memlûk vahşetinin korkunç olduğunu ifade ettikten sonra bir hatırlatmada bulunarak, bu dönemden üç yüz yıl sonra Batı Avrupa'da insanlar hâlâ çivilenerek ve yakılarak cezalandırılmaktadır,[309] şeklindeki ifadelerle okuyucuyu farklı düşünmeye zorlar. Özetle saltanat mücadelesinde yaşanan bu elim hadiseler her dönem yaşanmış iktidar kavgalarının doğasında var olan çatışmaların bir sonucudur. Burada önemli olan ve öne çıkan argümanın tahtı ele geçiren sultanın iktidarını devam ettirecek meşruiyete haiz olup olmadığı meselesidir.

Bu bilgileri aktardıktan sonra en-Nâsır Muhammed öncesinde Memlûk tahtına üç meşruiyetten biri ile oturulduğu görülür. Bunlar veraset, suikast ve güçtür. Veraset, ölen sultanın çocuğu olarak tahta oturmak. Mevcut sultanın idaredeki zafiyetini ileri sürerek tertipli bir suikast sonrası tahta oturmak. Güç ise güç ve

303 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 868-869; s. 48.

304 Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901, s. 246-247.

305 Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986, s. II

306 Winslow Williams Clifford, *State Formation end the structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A. H./1250-1340 C. E.*, Bonn 2013, s. 4.

307 Daniel, "Political Violence", s. 202.

308 Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", s. 373.

309 Glubb, *Soldiers*, s. 157. Ayrıca 2 Mart 1725'de Paris'te kralı (babasını) öldürme suçundan yargılanan Damiens'in türlü işkenceler altında acı çektirilerek adeta mahkumun acısını keyifle seyretme seromonisine dönüşen cezalandırma teknikleri için bk. Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010, s. 15-17.

nüfuz sahibi bir sultan adayı çevresinde organize olmuş grubun iktidarı kanlı ya da kansız bir şekilde devralmasıdır. Esasen güçlü ve nüfuzlu her emirin sultan olabildiği bir idarî yapı söz konusudur.[310] Yine bu dönem sultanlar hakkında ayrıca bir tasnif yapmak mümkündür. İradelerine göre gerçek sultanlar ve kukla sultanlar şeklinde iki kısımda ele alabiliriz. Aybek, Kutuz, Baybars, Kalavûn, el-Eşref Halil, Ketboğa ve Lâçîn gerçek sultanlar yani bu sultanlar devlete tamamen hâkim iken Aybek'in oğlu Nureddin Ali, Baybars'ın oğulları Berke ve Sülemiş iradelerinin dışındaki otoritelerin devleti yönettiği kukla sultanlardır.

Memlûk saltanat değişimiyle ilgili verdiğimiz bilgiler ışığında görülmektedir ki, hanedan oluşumuna çaba gösterilmiş ancak bu girişimler başarılı olmamıştır.[311] Memlûk siyasî geleneğinde soy bağlılığı[312] ya da veraset karşılık bulmamış,[313] güçlü olanın sultan olduğu (gücünü hûşdâşlarından ve memlûklerinden alan) askerî oligarşik bir devlet anlayışının[314] egemen olduğu bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Otokrat bir yapısı olan sultan ne tam bağımsız ne de mutlak devlete hâkimdir. P. M. Holt'un ifadesiyle, Müslüman olarak sorumlulukları vardır. Bunun yanında kâdılkudâtlar sultanın her yaptığını da sorgulayamaz.[315] Yine de devleti yönetirken göstereceği siyasî-hukuki-dini acziyet ve zafiyet iktidarın elinden kayması için en yakını tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir. Son olarak modern anlamdaki devlet başkanlığı tasnifine göre, sultanın otokrat kişiliğiyle bağlantılı monarşik askerî bir idare olarak görünmektedir. Bunun yanında sultan'ın huzuruna üst düzey bir emir geldiğinde o emiri karşılarken ayağa kalkıp huzura alması sultanın konumu açısından dikkat çekicidir. Esasen hûşdâşlarının ve memlûklerinin gücüyle var olan bir otorite söz konusu olduğundan uygulama olarak oligarşik idarî bir yapı ile karşılaşmaktayız.

Hanedanlıkla ilgili bir hususu yeri gelmişken ifade etmek gerekir. Sultan Kalavûn'un kendisinden sonra oğullarının ve torunlarının sultan olarak görev yapması bir hanedanlık idaresi değildir. Hangi dönem olursa olsun sultan güç ve nü-

310 Memlûk saltanat yapısı hakkında şu makaleye bakılabilir. Ahmet Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyâsî Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, Aralık 2015, s. 107-126.

311 Ayalon, "The Circassians in the Mamluk Kingdom, " s. 145-146; a. mlf. "Studies on the Structure of the Mamluk Army, " s. 457-458.

312 P. M. Holt, "Succession in the Early Mamluk Sultanate" s. 146, 148.

313 Memlûk saltanat yapısı ile ilgili bk. P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227-246;Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", s. 373-394; Kortantamer, "Memlüklerde Devlet Yönetimi", s. 27-45.

314 Levanoni, "The Mamluk Conception of The Sultanate", s. 374.

315 P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227.

fuz sahibi olmadığı takdirde iktidarda ise kukla sultandır. Zaten çalışma konumuz en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri bunu açık bir biçimde gösteriyor. Bu kitabın konusudur. O, birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde kukla bir sultan iken üçüncü saltanat döneminde otokrat, güç ve nüfuz sahibi bir sultandır. İlk iki dönem güçlü emirlerin gölgesinde iç savaşı önlemek amacıyla tahta oturtulmuş kukla bir sultan olarak aslında üst düzey emirlere meşruiyet kazandırmıştır. Güçlü bir sultan olan abisi el-Eşref Halil bir suikast ile öldürülmüştür. Dolayısıyla Kalavûn ve ailesinden gelenlerin yönetimini bir hanedana benzetmek kesinlikle hatalıdır. Böyle bir söylem araştırmacının Memlûk tarihine hâkim olmadığını gösterir. Memlûkler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Kazım Yaşar Kopraman, Memlûk Türk Devleti'nde Kalavûn'dan sonra iki oğlu ve torunlarının bir asır boyunca (1279-1382) iktidarda kalmalarını tamamen tesadüf olarak değerlendirmiş ve bu durumu dönemin şartları gereği gelişen olaylar sonrası Mısır'da sultan oldukları[316] şeklinde ifade etmiştir.

Memlûk Türk Devleti'nde sadece güç ve nüfuz sahibi olmanın sultan olmak ve saltanatın devamı için yeterli midir? Kısa cevap vermek gerekirse, elbette hayır. Ancak sultanın hüviyeti nedir? Hangi vasıfları haiz olmalıdır? Sonuçta tahtını ve saltanatını kaybetmemiş olsun.

Sultan her şeyden önce karizmatik bir devlet başkanıdır. Ortaçağ İslâm devletlerinde tahta oturan sultanın *"Allah'ın takdiri ile tahta oturduğuna dair inanış"*[317] Memlûk Türk Devleti'nde de aynen geçerlidir. Türk devlet felsefesinde sultan olmak için ileri sürülen "*Tanrı bağışı*" yani "*Tanrı tarafından kendisine verilen kut* (devlet, baht, iyi, talih)'tan dolayı hükümdarın hâkimiyet sağladığı inancı[318] bu dönemde de meşruiyetini korumuş[319] ve aynı zamanda "*güçlü olan sultan olur*" şeklinde tezahür etmiştir.

316 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *Türkler*, s. 107.

317 "De ki: "Mülkün sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu Sen, her şeye kadirsi "" Kur'an-ı Kerim, 3:26.

318 Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi Tarihi*, İstanbul 2006, s. 113-116; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 355-370; Ali Aktan, "Memlüklerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9*, Erzurum 1990, s. 270.

319 Memlûk müelliflerinden Halil b. Şahin, saltanatın ilâhî kaynaklı olduğunu ve sultanın Allah tarafından seçildiğini vurguladıktan sonra sultan, "hutbenin, kılıcın ve kalemin sahibidir" sözleriyle, sultanın tebaasını yönetmekle görevli olduğunu ifade eder. Ve yine halifelikte var olan inancı tekrarlayarak, sultanın Allah'ın halifesi ve gölgesi olduğuna işaret eder. Şunu da açıkça ifade etmeliyiz ki, memlûklerde sultanın belli bir soydan gelme anlayışı mevcut değildir. Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 53-67; Süleyman Özbek, "Zübdetü'l-Keşfi'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", *GEFAD*, Cilt, 29, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan sayısı), s. 82-94.

Memlûk müelliflerinden Halil b. Şahin sultanın her şeyden önce iyi bir Müslüman olarak Allah'a itaat etmesi gerektiğinden bahsederek kendine hâkim olan bir sultanın halkına da hâkim olacağını vurgular. Esas vazifesi ülkesini ve dinini korumak olan sultana karşılık halkın da görevinin onu sevmek ve ona itaat etmek, şeklinde özetler.[320] Bir örnekle açmak gerekirse Kalavûn'un oğlu el-Eşref Halil suikastının tertipleyicisi dönemin saltanat nâibi Baydara'nın suikast için gerekçesi Makrîzî'nin nakline göre dini zafiyetidir.[321] Yine en-Nâsır Muhammed'in veliaht olarak gördüğü oğlu Anuk'u dinen uygunsuz davranışlarından dolayı ikaz edip tedbir alması da bu meyandadır.[322] Bu örnekler çoğaltılabilir. Yine bu bağlamda Makrîzî, iki kısma ayırdığı *Ahkâmü's-Siyâsiyye* (Siyasî Hükümler)'i Memlûk Türk Devleti'nde *şerî ve siyasî* olarak iki başlık altında ele almakta ve şerî yani iyi bir Müslüman olmak diye özetledikten sonra siyasî kısmı da adaletle yönetim diye ifade eder.[323] Nüveyrî'nin uzun malumatlarla anlattığı sultanın vasıfları[324] hakkında en önemli husus şüphesiz adalettir.[325] Baybars el-Mansûrî bu durumu en-Nâsır Muhammed ile özdeşleştirerek Sultan'ın yerli yabancı herkese adil davranması sonucu gümrük gelirlerinin arttığını vurgulamış ve bir Türk töresi olan şu sözlerle adaletin önemine değinmiştir:

> "Dünya devlet çitleri ile çevrili bir bahçedir. Devleti yöneten sultandır. Sultan, askerî ile ayakta duran bir çobandır. Asker ise mal ile ayakta duran ordudur. Mal tebaadan toplanan bir rızıktır. Tebaa ise adalet ile yaşayan halktır. Adalet dünyayı ayakta tutar."

320 Halil b. Şahin, *Zübde,* s. 49; *age.*, (Çev. Şükrü Çetin), s. 42-43. Baydara'nın el-Eşref Halil'e karşı düzenlediği suikastın gerekçesi sultanın kişisel zafiyetlerinin yanında iyi bir Müslüman olmaması iddiasıdır. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 792-793.

321 Kaynaklar bu konuda çok açık olmasa da Baydara'yı askerî başarılarıyla öne çıkan bir fatihe karşı suikast tertip etmeye iten uydurma gerekçe Makrîzî'nin kayıtları olsa gerek. Makrîzî, el-Eşref Halil'in katillerinden Baydara'nın cebinden; "*Ramazan'da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan kimsenin katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? Cevap olarak da, öldürülür ve katiline günah olmaz*" yazılı pusulanın çıktığını haber verir. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 792-793.

322 Yine en-Nâsır Muhammed oğlu Anuk'un uygunsuz davranışlarını öğrendiğinde üstâdâr Akboğa'yı görevlendirerek, kendisinin haberi yokmuş gibi davranıp oğlunun birlikte vakit geçirdiği şarkıcı kadınları cezalandırmasını emreder Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 491-492; Ayaz, *Üstâdârlık,* s. 112.

323 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 220.

324 Nüveyrî, *Nihâye,* c. VI, s. 5-86.

325 Bilindiği gibi, doğulu devletler için söylenmiş bir darb-ı mesel vardır: "Sultanın devletini koruması için orduya ihtiyaç vardır. Ordunun ayakta kalması için paraya mala ihtiyaç vardır. Gerekli paranın temin edilmesi için de halka ihtiyaç vardır. Halktan düzenli olarak paranın yani verginin tahsili için de adil bir vergi sistemine ihtiyaç vardır. Kısaca adalet mülkün yani devletin temelidir". *Koçi Bey Risalesi*, s. 36.

Baybars el-Mansûrî sözlerini şöyle tamamlar:

> "İşte efendimiz Sultan (en-Nâsır Muhammed) bütün bu özellikleri kendisinde topladı. Bu sebeple de Allah kendisi ve halkı için daha önceki hiçbir melike nasip etmediği kadar geniş nimetler ihsan etti."[326]

Bu çerçevede Memlûk Türk Devleti'nde adalet konusu bizzat sultanların iştirakiyle tertip edilen mezâlim dîvânlarında kendini göstermiştir. Dîvânü'l-Mezâlim, devlette söz sahibi emirlerin ve memurların adaletsiz ve hukuk dışı uygulamalarına engel olmak için sultanın bizzat iştirakiyle özel olarak tertip edilen yüksek mahkemelerdir. İlk Sultan Aybek et-Türkmâni es-Sâlihiyye Medresesi'nde, Baybars da Kal'atü'l-Cebel'de inşâ ettirdiği Dâru'l-Adl'de mezâlim mahkemeleri düzenlemişlerdir. Daha sonra en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminde bu binayı yıktırarak daha büyük ve geniş "Eyvan" denilen ayrı bir daire inşâ etmiştir. en-Nâsır Muhammed, Ramazan ayı dışında haftada iki kez Pazartesi ve Perşembe günleri burada mezâlim dîvânı akdetmiştir.[327] Kısaca mezâlim dîvânı halkın emirler ve memurlar hakkındaki şikayetlerini sunduğu ayrıca devlet görevlilerinin kendi aralarındaki davalara bakılan yüksek bir mahkemedir.

Saltanatın başı olarak sultan ve muktedir olması için gerekli şartlardan ve özelliklerden bahsettikten sonra devletin teşkilât yapısını anlatalım. Başkent Kahire'de olduğu gibi taşrada da benzerlerinin ihdas edildiği askerî, idarî ve adlî-dini kurumlar hakkında kısa bilgiler vererek çalışmamızda birçok yerde geçen bu kurumlara, terimlere açıklık getirmiş olalım. En üstte sultanın bulunduğu idarî yapı üç merkezde toplanmıştır. Bunlar dönemin teşkilât kitaplarında *Erbâbü's-Süyûf* (askerler), *Erbâbü'l-Aklâm* (dîvânlar=vezaret) ve *Zevi'l-İlm* (adlî ve dini merkezler) olarak zikredilir.[328] Siyasî yapı askerî oligarşik bir devlet yapısıdır. En önemli mevkiler Erbâbü's-Süyûf'a mensup askerlerin idaresindedir. Memlûk sistemi içinden yetişmiş ve hiyerarşi basamaklarında yükselerek en üst rütbe olan yüzler emirliği (*Emîr-i Mie*) veya "binbaşı" (*Mukaddemü'l-Elf*)[329]

326 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 222.

327 Mezâlim dîvânı hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44-45; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 207-209. en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un Dâru'l-Adl'de tertip ettiği mezâlim dîvânları için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134; İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.

328 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 305; Kalkaşendî, *Subhu'l- A'şâ*, c. IV, s. 16-39.

329 *Ümerâü'l-miin* veya *Mukaddemü'l-ülûf* ünvanlarına sahip emirler ordunun en üst rütbeleridir. Barış zamanında yüz memlûk süvarisine savaş zamanında ise "ecnâdü'l-halka"ya mahsus bin tımarlı askere komuta eden kimsenin ünvanıdır. Rütbece sırasıyla kırklar, yirmiler, onlar, beş-

rütbesine ulaşan bu emirler devletin en önemli idarî ve askerî yapılarında söz sahibidirler.

Sultan'dan sonra devlet teşkilâtındaki idarî ve askerî kurumların başında saltanat nâibliği gelir. Sultan adına imzalanan tüm yazışmalar, tayinler, aziller başta olmak üzere ordu, maliye ve berîd (haberleşme) ile alakalı konularda en yetkili kimsedir. Geniş yetkileri sayesinde sultandan sonra sultan gibi hareket eden saltanat nâibi *Nâibü's-Saltana* unvanı dışında *Kâfilü'l-Memâliki'l-İslâmiyye* ve *en-Nâibü'l-Kâfil* gibi unvanlarla da anılır. Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire'yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Gaybe* unvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibinin görevlerini deruhte eder.[330] Saltanat nâibliği makamı önemli bir mevki olup bu makam sonrası sultan olan nâibler vardır.[331] Kutuz ve Kalavûn'un saltanat nâibliğinden saltanat tahtına oturdukları gibi çalışma dönemimizin saltanat nâiblerinden Ketboğa ve Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'i azlederek saltanat tahtına oturmuşlardır. Yine en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminde saltanat nâibi olarak atadığı Argun ed-Devâdâr'dan[332] sonra bu makama kimseyi atamamış ve bir müddet bu makam boş kalmıştır.[333] Çalışmamızda bu konuyu detaylı olarak işleyeceğiz.

Saltanat nâibliğinden sonra kıdem bakımından ikinci sırada yer alan görev atabeklik'tir. Türkçe bir sözcük olan *Atabeklik* makamı ordunun sevk ve idaresinden sorumludur. Bu unvan *Beylerbeyi*, *Atabekü'l-Asâkir*, *Atabekü'l-Asâkiri'l-Mısriy-*

---

ler emirlikleri gelir. Emrinde en az kırk ila yetmiş memlûk olan bando emiri ya da kırk başılar anlamında *ümerâ-i tablhane*, on-yirmi arası memlûk bulunan *ümerâ-i ışrînât* veya *aşerât*, on memlûk olan *ümerâ-i aşera* (onbaşı, onlar emirliği) ve beş memlûk idare eden *ümerâ-i hamsevât* (beşler emirliği) gelmektedir. Geniş bilgi için bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 287; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 14-15; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 215-216; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94-95; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 294, 295, 324; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 145-150; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 25-26.

330 Saltanat nâibliği hakkında geniş malumat için bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306-307; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, c. V, 453-454; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 215; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 26; M. Fatih Yalçın, "A Path to Throne Among The Mamluks in Early Period: Naib al-Saltana (Regent of Reign)", *Tarih Okulu Dergisi*, XX, s. 81-96.

331 Günümüzde en üst idarî mevki olan Cumhurbaşkanlık makamına Başbakanlık yapmış birçok ismin geçmesi gibi.

332 Argun ed-Devâdâr (ö. 730/1330) hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 151; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 351-352; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

333 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 307.

ye veya *Emîr-i Kebîr* şeklinde de ifade edilir. Saltanat nâibliğinin önemini kaybettiği zamanlarda *Müdebbirü'l-Memâlik* şeklinde telaffuz olunmuş ve Kalavûn, Sultan Sülemiş döneminde bu unvanla görev yapmıştır.[334] Memlûk Türk Devleti'nde yüzler emirliği rütbesine haiz emir tarafından yürütülen önemli askerî müesseselerden birisi de *Re'sü Nevbe* veya *Re'sü Nevbe-i Kebîr* unvanlı birimdir. Sultana ait memlûklerin yetiştirilmesinden terfilerine kadar geniş bir alan bu emirliğin sorumluluğu altındadır. Yüzler emirinden başka tablhane emirliği rütbesinde dört emir daha bu teşkilâtta görevlidir.[335] Yine sultanın katılacağı toplantıların hazırlığı ve tertibi için görevli *Emir-i Meclis*, sultanın silahlarından sorumlu *Emîr-i Silah*, sultanın ahırlarındaki atlardan sorumlu *Emîr-i Ahur* yüzler emiri rütbesindedirler. Yine *el-İstablu's-Sultânî* denilen sultan ahırı *Emîr-i Ahur*'un ikametgâhıdır.[336] Seleflerinden farklı olarak en-Nâsır Muhammed, Emîr-i Ahur'a dîvân tahsis etmiş, yetki ve sorumluluklarını genişletmiştir. en-Nâsır Muhammed vefat ettiğinde ahırlarda cinslerinin en iyisi 4800, ahırlar dışında da kayıtlı 3600 at bıraktığını[337] hatırlamamız emîri ahur'un görev ve sorumluluğunu anlatmaya yetecektir.

Günümüz özel kalem müdürlüğüne benzeyen önemli bir müessese de *Devâdârlık*'tır. *Devâdâr* sultana gelen yazıları arz etmek, sultanın yazdığı mektupları göndermek, sultanın huzuruna çıkacaklar için izin almak ve gerekli protokolleri yönetmek başlıca görevidir.[338] Sultanın özel görüşme ve toplantılarını düzenleyen ayrıca askerlerin meseleleriyle ilgilenen ve saltanat nâibi olmadığında vekâleten bu görevi yürüten hâciblik müessesesinin başında *Hâcibü'l-Huccâb* isimli baş hacip bulunur ki rütbesi yüzler emirliğidir.[339] Saray muhafız kuvvetlerinin başında bulunan *Emir-i Candâr* savaşta ve barışta her zaman sultanın muhafazasının yanı sıra

334 Atabeklik göreviyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 112-113; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 352-353; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 143-145; P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 239-241; Coşkun Alptekin, "Atabeg" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara 1991, s. 38-40; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27.

335 Bu görevle ilgili geniş malumat için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18, c. V, s. 455; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 353-354.

336 Emîr-i meclis, emîr-i silah ve emîr-i ahur hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308, 311; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18-19, c. V, 455-456, 461; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94-95; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 336-338; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 27-28.

337 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 131.

338 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 19, 38, c. V, 462.

339 İbn Haldun, Mukaddime, c. I, s. 617-618; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 19-20, c. V, s. 450; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 219-220; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 354-356; Aydın Taneri, "Hâcib", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIV, Ankara 1996, s. 510; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 29.

siyasî suçluların cezalandırılması gibi mühim görevler deruhte eder.[340] Sultana ait dairelerin (el-*Büyûtâtü's-Sultaniye*[341]) gelir giderlerini düzenlemekle görevli olan *Üstâdâr*[342] ve sultanın yemeklerini kontrol etmekle görevli *Çaşnigîr* sultanın en yakınındaki emirlerdir.[343] Üstâdâr'ın maiyetinde çalışan çaşnigîr'den başka daha birçok görevli vardır. Mutfakta görevli *Müşrifler* başta olmak üzere sultanın içecekleriyle meşgul olan şaraphâne görevlileri, sultanın abdest almasında ve temizlik yapmasında yardımcı olan taşthâne görevlileri, sefer sırasında çadırları kurmakla vazifeli firaşhâne görevlileri, ayrıca şâd denilen müfettişler[344] üstâdâr'ın maiyetinde görev yapan emirlerdir.[345] Yine sultanın hazinesinden sorumlu *el-Hâzindâriyye*'nin başında görevli *Hâzindâr-ı Kebîr*'den[346] başka bayrak ve sancaklarla ilgilenen emîrü âlem, sultanın av işleri ve av hayvanlarıyla ilgilenen *Emîrü Şikâr*, av kuşlarının bekçiliğini yapan *Hârisü't-Tayr*, imaret işlerini yürüten *Şâddü'l-Amâir*, vergi tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan *Şâddü'd-Devâvîn* ile şehrin genel asayişinden sorumlu *Vali* önemli askerî birimlerdir.[347]

Askerî sınıfın dışında Ömerî ve Kalkaşendî'nin *Erbâbü'l-Aklâm* adıyla tesmiye ettiği dîvân görevlileri günümüzdeki sivil bürokrasinin karşılığıdır. Bu kalemlerin başında da vezirlik gelir. Daha önceki Türk İslâm devletlerindeki konumunun aksine vezirlik Memlûk Türk Devleti'nde saltanat nâibliğinin gölgesinde kalmış ve malî konulardan sorumlu sıradan bir dîvân dairesi olmuştur.[348] Asker kökenli emirlerin de atandığı vezirlik ilk dönemler (1250-1309) malî

340 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 20, 46, c. V, s. 461; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 358-359; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 29.

341 Bu konuda bakınız. Nüveyrî, *Nihâye*, c. VIII, s. 164-168.

342 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 308; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 20; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 222. Üstâdârlıkla ilgili daha geniş malumat için bk. Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 49-199.

343 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 20, 21, 46, 188, c. V, s. 460; Taneri, Aydın, "Çaşnigîr", c. VIII, İstnbul 1993, s. 232; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 208-209.

344 Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 105.

345 Üstâdâr'ın maiyeti için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. VIII, s. 164-168; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 208-219.

346 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 21; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 114; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 340-341.

347 Adı geçen görevlilerle ilgili daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV. s. 21-23, c. V. s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360; Yiğit, *Memlûkler*, s. 192. Vali ile ilgi ayrıca bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 640-643.

348 Memlûk Türk Devleti'nde vezirlik müessesesi ile ilgili bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 617-618, 626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik:1250-1517*, İstanbul 2009; a. mlf. "Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *ÇÜİFD*, VI/I, 2006, s. 143-17; a. mlf. "Vezir" (Memlûkler), *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 87-89.

işlerde tam söz sahibi iken özellikle çalışma dönemimizde eski gücünü kaybetmiş hatta en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminde iki kez 1313-1323 ve 1329-1341 yılları arasında vezirlik makamına atama yapmamış ve bu kurumu 1329'dan sonra lağvetmiştir.[349] Sivil bürokraside önemli vazifelerden birisi de sır kâtipliğidir. İnşâ dîvânının[350] başkanlığını da yürüten *Kâtibü's-Sır* sultana gelen her türlü yazıyı okumak ve sultanın iradesini diplomatik teamüllere göre yazmak, mezâlim dîvânına (*Dîvânü'l-Mezâlim*)[351] sunulan şikâyetlerin okunup gerekli kararın sultanın ve kadıların görüşleri doğrultusunda yazılması, posta işleri, dairelerden gelen evrakın düzenlenip sultanın mührünün konulup gerekli yerlere gönderilmesinden sorumludur. Sır kâtipleri inşâ dîvânında uzman olmalarının yanı sıra çok güvenilir olmasına dikkat edilir.[352] Ayrıca Türkçe'yi iyi derece bilmesi gerekir. Sultanın ne demek istediğini anlamalı olası sıkıntılı bir gelişmenin önüne geçmiş olmalıdır.[353] Ordu nâzırı *(Nâzıru'l-Ceyş)* tarafından idare edilen ordu nâzırlığı *(Nezâratü'l-Ceyş)* Mısır ve Suriye'deki emirlere ait iktâ' işlerinin yürütüldüğü dîvân olup askerlerin kütük bilgilerinin tutulduğu, maaşlar, iktâ' menşûrları, iktâ' edilen arazilerin ölçüm bilgileri ve gelirleri hak-

349 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306, 309.

350 Memlûk Türk Devleti'nin en önemli dîvânlarından olan inşâ dîvânı hakkında günümüze ulaşan zengin bilgi ve belgeye sahibiz. Kalkaşendî'nin kaynaklar bölümünde zikrettiğimiz çalışması bu konuyu detaylı olarak ele almış ve inşâ dîvânında çalışacak kâtipler için çok özel bilgilerle teçhiz edilmiştir. Eseri merkezde ve taşradaki emirlerle, yabancı devletlerle, tâbi ülkelerle yapılan yazışmalar'dan başka tayinlar, mezâlim dîvânına sunulan halkın şikâyetleri ile ilgili yazışma usulleri hakkında bahseder. Ayrıca inşâ dîvânının taşrada bütün eyaletlerde şubeleri vardır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. VII, s. 3-102; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. I, s. 89-139; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 82-86; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 225-227; Mâcid, *Nüzûm*, c. I, s. 54-66; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 378-383; Kazım Yaşar Kopraman, "Divan", (Memlûkler), *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, s. 383.

351 en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn üçüncü döneminde başta Kahire olmak üzere Mısır coğrafyasını yeniden inşâ ettiği gibi *Eyvan* denilen ayrı bir daire inşâ ederek burada haftada iki kez pazartesi ve Perşembe günleri mezâlim dîvânı akdetmiştir. Pazartesi günleri adli meseleler ele alınırken Perşembe günleri eyaletlerin mektupları dîvâna sunulurdu. Mezâlim dîvânı hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44-45; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 207-209; Vecdi Akyüz, *İslâm Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim, Divanı Mezâlim*, İstanbul 1995. en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un Dâru'l-adl'de tertip ettiği mezâlim dîvânları için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 55-56.

352 Sır kâtipliği hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. I, s. 97, 104-139, c. III, s. 370, c. IV, s. 19, 29, 30, 44-45, 60, 189, c. IX, s. 26-28; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224-227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 82-86; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtipliği", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

353 Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 83.

kında detaylı bilgilerin muhafaza edildiği bir yer olması hasebiyle önemlidir. Ordu nâzırı Kal'atü'l-Cebel'deki dairesinde görev yapar.[354]

Devletin saç ayağından üçüncüsü ilmiye sınıfına mensup adlî ve dini görevlilerdir. Daha önce bahsettiğimiz mezâlim dîvânlarının görüldüğü Dâru'l-Adl'de yeri olan Kâdı'l-Kudât yani baş kadılık makamı ilmiye sınıfının en üstünde yer alır. Adlî ve dini işleri yürüten baş kadılık Sünnî dört mezhebin (Malikî-Şâfiî-Hanefî-Hanbelî) her biri için ayrı ayrı atanan kadılar tarafından yerine getirilmiştir. Nihaî kararı vermesi açısından günümüz Anayasa Makemesi'ne benzeyen başkadılık müessesesinde görevli başkadılar, Sultan Baybars döneminde dört mezhepten atanmaya başlanmıştır. Şafiî kadıları tarafından çözülen şerî ve hukukî meseleler Baybars'ın 663/1263 yılında Kahire'de dört Sünnî mezhebin her birinden birer baş kadı tayin etmesiyle mensubu olan herkes kendi davasını kendi başkadısına arz etmeye başlamıştır. Daha sonra bu uygulama eyaletlerde de uygulanmaya başlamıştır. Halkın çoğunun Şafiî olması ve daha önceki pozisyonundan dolayı protokolde öncelik daima Şafiî baş kadısına ait kalmıştır.[355] Kâdı'l-Kudât'lıktan başka askerî sınıfın şerî ve hukukî davalarına bakan askerî kadılık, Dâru'l-Adl'deki mezâlim davalarında şerî meseleler hakkında fetva veren Dâru'l-Adl müftüleri, beytülmâl'in[356] alım satım işlerinden sorumlu âlim kökenli beytülmâl vekilliği (*Vekâletü Beytilmâl*[357]) ve *Nezâretü'l-Hisbe* yani umumi düzen ve ahlakın korunması için çarşı, pazar, dükkan ve üretim yerlerini teftiş ederek haksızlıklara karşı tedbir alan *Nâzıru'l-Hisbe* (Muhtesib) ilmiye sınıfına mensup kimseler tarafından idare edilmiştir.[358] Görüldüğü gibi mahkemeler zevi'l-ilm dediğimiz ilim erbabı

354 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310-311; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 625-626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30-31, 34, 45, 50-51; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 96-99; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 369-370.

355 Kadı'l-kudatlık hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 34-36, 44-45; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 75-77; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 386-387; Şükrü Özen, "Kâdılkudât", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 77-82.

356 Devlet hazinesi, devlete ait mal varlığının tamamı ve bunlarla ilgili idarî-mali kurum. Beytülmal hakkında bk. Mehmet Erkal, "Beytülmâl", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992, s. 90-94.

357 Askerî kadılık, daru'l-adl müftülüğü ve beytülmal vekilliği hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 36-45; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 387-388; Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 140-141.

358 Hisbe ya da Muhtesiplik hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. VI, s. 242-244; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 574-577; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 37, 45; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 463-464; Macid, *Nüzum*, c. I, s. 114-130; Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XVIII, Ankara 1998, s. 138; Jonathan P. Berkey, "The Muhtesibs of Cairo Under The Mamluks: Toward an Understanding of an Islamic Institution", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 245-277.

tarafından idare edilmektedir. Sultan ve ümera birçok meselede ilim erbabının görüşünü alarak hareket ettiği bilinmektedir. Başta hilafet kurumu olmak üzere dört Sünnî mezhebe uygun adalet nizamının tesisi, sultanın ve devlet adamlarının yaptıklarının adli merciler tarafından sorgulamaya tâbi tutulması ve kararların dini geleneklere de uygun olması gerekmektedir. Zira dini konularda açıkça yeri olan meselelere muhalif hareket etmek sultanın meşruiyetini zedelediği gibi tahtında gözü olan birçok kimse için de fırsat olarak kullanılmaktadır. İlmiye sınıfının ağırlığını[359] bir örnekle anlatmak gerekirse, en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde Memlûk Türk Devleti ile İlhanlılar arasında 28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299 Perşembe günü vuku bulan Vâdî'l-Hazindâr savaşı sonrası yenilen Memlûkler, Mısır'da halktan vergi toplanması için fetva vermesini istedikleri Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa b. el-Hişab, ümeranın zenginliğini ileri sürerek fetva vermemiştir. Daha önce Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa'nın fetvasıyla Moğollar'a karşı kazanılan Ayn Câlût Savaşı (3 Eylül 1260) için Kutuz'un halktan topladığı vergi kendisine hatırlatıldığında, o zaman şartların devlet ricali açısından kötü olduğunu şimdi ise emirlerin zengin olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine tacirlerin malları ve ehalinin servetine göre yapılan hesaplamayla 10 dinardan 100 dinara kadar vergi toplanmasına karar verilmiştir.[360]

Sonuç olarak önce devletin saltanat yapısı ve sultanlık anlayışı hakkında bilgi verdik. Sonra devletin idarî taşkilât yapısı ve yönetimilerinde söz sahibi olan seyfiyye, kalemiyye ve ilmiyye erbabı hakkında detaya girmeden malumat vermeye çalıştık. Elbette daha birçok kurum söz konusudur. Burada önemine ve çalışmamızda geçtiği kadarına değinerek ele aldık. Bunun yanında kitabımızda Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından ihdas edilen kurumlar ve yöneticilerinin oynadığı siyasî role uygun detaylı malumatlar yeri geldiğince verilecektir. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz saltanat nâibliği ve vezirlik gibi idarî ve malî açıdan en üst kurumların lağvedilmesi söz konusudur. Bu kurumların lağvini mucip gerekçeler ve diğer hususlar detaylı olarak ele alınacaktır.

359 Memlûk sultanları ile ulema arasındaki sıkı ilişkiler için bk. Yaacov Lev, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamlūk Studies Review*, XIII-1, 2009, s. 1-26.

360 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 898-899;

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLESİ VE ÇOCUKLUK DÖNEMİ

I. AİLESİ

en-Nâsır Muhammed, Sultan Kalavûn'un oğludur. Kalavûn hâlis bir Kıpçak Türküdür. Kıpçakların Burcoğlu boyuna[361] mensuptur.[362] Moğolların Kıpçak bozkırlarını istilâ ettiği 642/1244'lerde esir düşen Kalavûn aynı kaderi paylaşan birçok soydaşı gibi memlûk tacirleri tarafından Mısır'a getirilmiştir.[363] Burada Eyyûbi sultanı el-Melik el-Âdil'in emirlerinden Alâeddin Aksungur es-Sâkî el-Âdilî yüzünün güzelliği, gürbüzlüğü, iyi bir fiziğinin olmasından dolayı bin dinara kendisini satın alır.[364] Aksungur'un vefatıyla bu kez de 647/1249-50 yılında son Eyyûbi sultanı es-Salih Necmeddin Eyyûb'un memlûkleri arasına Ravza adasında teşkil edilen *Bahrî Memlûklere* katılır.[365] Daha önce değindiğimiz üzere gelişmeler kendisini sultanlığa kadar taşımış ve Baybars ile devletin öne çıkan önemli bir sultanı olmuştur.

361 Kumanların Kıpçak'ta ve Macaristan'da gösterilebilen Burcoğlu (=Borçoğlu) Uruğundandır. *Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük,* Ankara 1993, s. 663. Günümüz Artvin'in Borçka ilçesinin adını Kumanlar'ın Borç boyundan aldığı iddia edilir. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz,* Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 141.

362 İbn Abdüzzahir, *Teşrîf,* s. 43; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 175; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 3. Kıpçak boyları hakkında bk. Fahreddin Kırzıoğlu, *Kıpçaklar,* Ankara 1992, s. 91-92.

363 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXIX, s. 268-269.

364 Kalavûn'un bin dinara satın alındığı hakkında kaynaklar hemfikir iken bin dinarı Alâeddin Aksungur mu yoksa Sâlih Eyyûb mü verdiğine dair çelişki vardır. İbn Tağriberdî bu çelişkiye değinmiştir. İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IX, s. 96. Birçok müellif Alâeddin Aksungur tarafından bin dinarın ödendiğinden bahseder. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 3; Makrîzî, *Sülûk,* c. 1, s. 755; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât,* c. III, s. 203-204; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IX, s. 91-97.

365 Kalavûn'un künyesi *el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavûn el-Elfî es-Salihî en-Necmî el-Alâî'dir.* Künyesinde geçen *el-Alâî* ilk efendisi Aksungur Alâeddin'e, *es-Sâlihi en-Necmî* ise son sahibi Necmeddin Sâlih Eyyûb'e nisbet edildiği içindir. *Kalavûn* asıl adı olup müslüman olunca Seyfeddin ismini almış tahta oturunca da *el-Mansur* lakabıyla anılmıştır. Kalavûn'un memlûkleri de *el-Mansûr* nisbesiyle zikredilirler. Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 174; a.mlf., *Tuhfe,* s. 91; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 3; Makrîzî, *Sülûk,* c. 1, s. 755. İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VII, s. 325; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât,* c. III, s. 203-204; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IX, s. 91-97.

Memlûk Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında karşılaştığı gerek iç karışıklıklar gerekse Haçlılar ve Moğollar ile yapılan çetin savaşlar sırasında Sultan Baybars'ın en sadık adamlarından birisi şüphesiz Kalavûn olmuştur. Kalavûn devletin her aşamasında önemli hizmetleri olmuş, sadece devlet erkânının değil Mısırlıların da gönlünü kazanmış bir şahsiyettir. Kalavûn ile Baybars'ın birbirine olan bağlılıkları, yakın dostlukları aile içi yapılan evlilikler ile daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Memlûklere iltica eden bir grup vâfidiye'nin[366] önderlerinden Kermûn Ağa'nın kızlarıyla önce Kalavûn daha sonra da Baybars izdivaç yaparak bacanak olmuşlardır.[367] Kalavûn'un ilk evliliği olan bu izdivaç 664 Muharrem/1265 Kasım ayında Sultan Baybars'ın bütün masraflarını karşıladığı görkemli bir düğün ile tamamlanmıştır.[368] İsmi kaynaklarda zikredilmeyen ilk eşi[369] ile yaptığı bu evlilikten Kalavûn'un çok sevdiği ve veliahdı olarak gördüğü es-Sâlih Ali[370] dünyaya gelmiştir.[371] Baybars ile Kalavûn'un akrabalık ilişkileri Baybars'ın sağlığında iken oğlu Berke ile Kalavûn'un kızı Gâziye'nin 674/1276

366 Kaynaklarda vâfidiye olarak adlandırılan bu göçmen grupları dönem dönem sayıları on binleri aşan büyük kalabalıklarla Mısır'a Memlûkler Devleti'ne iltica etmişlerdir. Genelde İlhanlı devlet adamları arasında vuku bulan çekişmeler sonucunda iltica eden bu gruplar Memlûkler ile İlhanlılar arasında önemli sorunlara da yol açmıştır. Bu grupların ilki Baybars döneminde 6 Zilhicce 661/11 Ekim 1263 Perşembe günü Mısır'a Kahire'ye giren bir grup Moğoldur. Önderleri arasında Kermûn Ağa ve Nugay Ağa gibi yüksek rütbeli Moğol emirleri vardır. Müslüman olan bu emirler Memlûk ordusunda önemli görevler alarak Seyfü'l-İslâm lakabıyla da anılmışlardır. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 51; a.mlf., *Zübde*, s. 84-86; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXX, s. 55-56; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 501, 542.

367 Kermûn Ağa'nın diğer kızı yine kendi gibi vâfidinden biri ile evlenir. Üçüncü kızı ise 6 Ağustos 1266 tarihinde Kermun Ağa'nın ölümünden sonra Sultan Baybars ile evlenir. Ancak bir süre sonra boşandığı ve bu hanımla Nâibü's-Saltana Konduk'un evlendiği kayıtlıdır. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 549; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXX, 85. Baybars el-Mansûrî *Tuhfe,* s. 87; a.mlf., *Zübde,* s. 164. Ayrıca bk. Fatma Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları,* S. 49/Bahar, Ankara, 2016, s. 109.

368 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 56; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 542.

369 Kalavûn 16 Şevval 683/26 Aralık 1284 Salı günü vefat eden bu eşi için türbe yaptırmıştır. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 395. Nüveyrî vefat yılı olara 6 Şevval 682/28 Aralık 1283 olarak verir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 69, 78-79. Türbe ve çevresi daha sonra Bimaristan ve Medrese'yi de içine alacak büyük bir külliye haline gelmiştir. Ayrıca külliye için bk. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 70-75; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 379-380, 406-408.

370 es-Sâlih Ali (ö. 687/1288) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VIII, s. 144-145.

371 Baybars el-Mansûrî *Muhtâru'l-Ahbâr Tarih ed-Devlet el-Eyyûbîyye ve Devlet el- Memâlik el-Bahriyye hattâ sene 702 el-Hicriyye,* (tah.Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1993, s. 30, 86; a.mlf., *Tuhfe,* s. 56; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 542; P. M. Holt, "An-Nasır Muhammad B. Kalavûn (684-741/1285-1341):His ancestry", s. 313-314. Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 43, 2016, s. 557.

yılında kıyılan nikâhlarıyla[372] daha ileri bir safhaya taşınır. İki aile arasında tesis edilen akrabalık bağlarının siyasetteki etkinliği tartışılsa da Baybars ve Kalavûn ailesine mensup sultanlar Memlûk Türk Devleti'nde uzun dönem (658-784/1260-1382) söz sahibi olmuşlardır.

en-Nâsır Muhammed, Kalavûn'un Aşlun Hatun ile yaptığı bir başka evlilik sonrası dünyaya gelir. Annesi Aşlun Hatun Mısır'a iltica eden bir başka vâfidiye grubundaki[373] emirlerden Sögedey/Söktay'ın kızıdır. Söktay, Harput subaşısı

372 İbn Şeddâd, *Baybars* Tarihi (Trc. Şerafeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 65; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 83; a.mlf., *Zübde*, s. 149-150, 153; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 340; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 142-145; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 623. Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûkler'de Evlilik Hazırlıkları", Türkiyat Mecmuası, C. 25/Bahar, İstanbul, 2015, s. 334. Ayrıca 18 Zilhicce 674/3 Haziran 1276 günü kıyılan nikahın nüshası için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 143-15.

373 Sultan Baybars zamanında Memlûklere iltica eden bir başka Moğol grubunun gelişi kısaca şöyledir: 1230 Yassıçemen Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâddin Keykûbat'a yenilen Celâleddîn Harezemşah'ın askerlerinin büyük bir bölümü Anadolu Selçuklu Sultanının hizmetine girmiştir. Bunlardan Hüsameddin Baycar Harput subaşılığına oğlu Bahâeddin Bahadır da Diyarbakır subaşılığına kadar yükselmiştir. Anadolu Selçuklularda taht mücadelesinde hanedan içi çekişmede, Baycar ailesinin desteklediği IV. Rukneddin Kılıçarslan kardeşi II. İzzeddin Keykavus'a yenilmiştir. Bu iç çatışmanın yanı sıra İlhanlı-Memlûk sınır çatışmaları hadiselerin çok farklı gelişmesine yol açmıştır. Muineddin Süleyman Pervane mevcut durumun yanında Abâkâ'nın baskısı ve Memlûk topraklarına tecavüz girişimleri üzerine Hüsameddin Baycar ve oğlu Bahâeddin Bahadır ile anlaşarak Memlûk Sultan'ı Baybars'ı Anadolu'ya davet etmişlerdir. Baycar ailesinin Memlûklere iltica etnesine sebep olacak bu gelişmelerde ilk olay Ermeni Metropoliti Marhasya Sergîs'in cizyeden muaf papazlardan mürettep 500 kişilik süvari birliği ile tehlike arz etmesidir. Pervâne'nin emriyle 1277 yılında Hüsameddin Baycar Marhasya Sergis'i 30 papazıyla öldürür. (*Baypars Tarihi*, s. 56.) Baycar bu teşebbüsünden sonra Diyarbakır'ın yıllık vergisini orduya götüreceğini ileri sürerek toplayan ve tam bir sultan gibi davranarak davul ve kös vurup nakkâre çalan ve bayrak taşıyarak Suriye'ye doğru hareket ederler. (Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77.) Memlûklere ilticayı zorunlu kılan gelişmeler ise asıl bundan sonradır. Baycar'ın birliğinde görev yapan ve aynı zamanda oğlu Bahadır Baycar'ın kayınbiraderi olan Söktay ile Çaverci/Cavurcu kardeşlerin üçüncü bir kardeşi İlhanlı hükümdarı Abâkâ'nın ordusunda görev yapmakta ve görevi icabı devamlı hareket halindedir. Gayri müslim olan bu üçüncü kardeş, diğer kardeşlerine mektup yazarak çektiği sıkıntıları dile getirmiş, kardeşlerinin içinde bulunduğu bolluktan istifade etmek için yardım istemiştir. Bunun üzerine durum hakkında danıştıkları Pervane, biraz mal vererek başlarından savmalarını istemiştir. Ancak Pervane, yardımı götürenlerin Abâkâ'ya şikayet edeceklerini söylemesi üzerine Bahadır Baycar ve kayın biraderleri bunları takip ve öldürmekle görevlendirir. Mallarını da gasp ederler. Gelişmeler üzerine Pervane, Abâkâ'nın öç alacağını düşünerek Sultan Baybars'a iltica etmelerini tavsiye etmiştir. Moğol emirleri Söktay ve Çaverci önderliğinde birlikler 3 Muharrem 675 / 17 Haziran 1276 tarihinde Suriye'ye Memlûk topraklarına geçmişlerdir. *Baybars Tarihi*, s. 72-73. Bu grubun gelişi ilgili bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 148-150; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 340, 356; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 188; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 623.

olan Harezmli Türk emirlerinden Hüsameddin Baycar[374] ile beraber İlhanlı Hükümdarı Abâkâ'nın tehdidinden korkarak Memlûk Türk Devleti'ne iltica eden birliklerin içinde yer alan Moğol kökenli bir emirdir. Kalavûn, Söktay'ın kızı Aşlun Hatun ile 681 yılı Ramazan bayramı arefesinde (1 Ocak 1281) kıyılan nikâhla evlenir.[375] Aynı yıl Kalavûn'un oğulları es-Sâlih Ali ile el-Eşref Halil'in de nikâhlarının kıyıldığını görüyoruz. İlhanlılara karşı kazanılan II. Humus Zaferi (14 Recep 680/30 Ekim 1281) sonrasında yapılan Kalavûn'un kendi düğünü sırasında oğlu es-Sâlih Ali Mengûbek Hatun'a âşık olur.[376] Mengûbek Hatun, Baybars ve Kalavûn'un kayın pederi Kermûn Ağa ile beraber Mısır'a iltica eden Nogây Ağa'nın kızıdır.[377] Yüksek rütbeli bir Moğol emiri iken Müslüman olmuş ve kendisine emirlik tevcih edilmiş olan Nogây Ağa nikâh öncesi tutuklu kaldığı İskenderiye'deki hapishaneden çıkarılır. Kalavûn kendisine ihsanda bulunur. Es-Sâlih Ali ile Mengûbek'in kıyılan nikâhından[378] sonra aynı yıl[379] bu kez de Nogây'ın diğer kızı Ertekin Hatun[380] ile el-Eşref Halil nikâhı kıyılır.[381] Ertekin Hatun Sultan el-Eşref Halil'in katli sonrası dul kalınca 700/1300-1301 yılında en-Nâsır Muhammed ile nikahlanmıştır.[382] Ayrıca bu nikah en-Nâsır Muhammed'in ilk evliliğidir. Sultan 717/1317-18 yılında Ertekin Hatun'dan boşanmış, ihtiyaçlarını karşılayıp maaş bağlamıştır. Ertekin Hatun hayatının geri kalanını yaşadığı Kahire'de 21 Ocak 1324 tarihinde vefat etmiştir.[383]

374 Hüsameddin Baycar hakkında detaylı bilgi için bk. Efe Durmuş, "Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmli Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 19/1, s. 223-232. Ayrıca Harezmli Türkler ve Baycar için bk. Muammer Gül, "Harezmli Türkler'in Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri", *Belleten*, Sayı. 257, Nisan 2006, s. 113.

375 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 107-108; a.mlf., *Zübde*, s. 229; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 60-61; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 79; Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 163. Ebü'l-Fidâ evlilik yılını 680 (1281-82) olarak verirken babası Söktay'ın vefatından dolayı Aşlun Hatun'un nikâhının amcası Karamşi (=Karamçi/Kurumçi)'nin velayetiyle kıyıldığından bahseder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 356.

376 Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 163.

377 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 107-108.

378 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 107; a.mlf., *Zübde*, s. 263-264; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 349-350; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 72; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 60-61; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, 148.

379 Ebü'l-Fidâ ile İbn Habîb, es-Sâlih Ali ile el-Eşref Halil'in nikâhını aynı yıl içinde verirken diğer müellifler Sâlih Ali'nin 681'de el-Eşref Halil'in 682'de nikâhlarının kıyıldığını nakletmektedirler.

380 Ertekin Hatun hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 347-348.

381 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 108; a. mlf, *Zübde*, s. 232; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 349-350; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 66; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 72; Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 177.

382 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 917.

383 Akkuş, "İktidar ve İzdivaç", s. 111-112.

Kalavûn çok sevdiği oğlu Ali'yi *el-Melikü's-Sâlih Alâeddin Ali* unvanıyla veliaht ilan ederek Mısır ve Suriye'de emirlerden ve devlet adamlarından bağlılık yemini alır.[384] Ancak es-Sâlih Ali yakalandığı ağır dizanteri hastalığından 4 Şaban 687/3 Eylül 1288 Cuma günü vefat etmiş,[385] diğer oğlu el-Eşref Halil veliaht ilan edilmiştir.[386] Kalavûn ise Akka seferi için hazırlık yaparken yakalandığı hastalığından beş gün sonra 6 Zilkade 689 (10 Kasım 1290) Pazar günü yarım kalan Akka seferini tamamlayacağına dair oğlu el-Eşref Halil'den söz almış ve sonra vefat etmiştir.[387] Kalavûn'un toplamda yedi çocuğu olup vefat ettiğinde beş çocuğu hayattadır. es-Sâlih Ali ile kızı Gâziye Hatun babalarının sağlığında iken yakın tarihlerde vefat etmişlerdir.[388] Kalavûn geride el-Eşref Halil, Ahmed ve en-Nâsır Muhammed adlı üç oğul ile Altutmuş Hatun ve Dâru Anber Hatun adlı iki kız bırakmıştır. Bunlardan başka varisleri arasında eşlerinden sadece en-Nâsır Muhammed'in Annesi Aşlun Hatun hayatta olup diğerleri vefat etmiştir. Bu arada oğlu Ahmed, Sultan el-Eşref Halil döneminde vefat etmiştir.[389]

II. DOĞUMU

en-Nâsır Muhammed, babası Kalavûn'un annesi Aşlun Hatun ile yaptığı 30 Ramazan 681/1 Ocak 1281 tarihli izdivaçtan üç yıl sonra 15 Muharrem 684/23 Mart 1284 Cumartesi günü[390] Kal'atü'l-Cebel'de dünyaya gelir. Babası Kalavûn

384 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* s. 238; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 45-46; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 185-186. Kalavûn'un oğlu Sâlih Ali için hazırlattığı veliahtlık tezkiresi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. XIII, s. 220-221.

385 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 263; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 115; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 207. Sâlih Ali ile Kalavûn'un kızlarından Gaziye'nin vefatı aynı yıldır.. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 105; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 263-264; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VIII, s. 144-145.

386 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 282;Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 105; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 207.

387 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 122; a.mlf., *Zübde,* s. 270-271; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 111-112; İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 84-85; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 217-218.

388 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 282; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 105; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Mustafa Atâ), c. II, s. 206-207; Aynî, *Ikdü'l-Cümân,* s. 344.

389 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 112; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 217; Aynî, *Ikdü'l-Cümân,* s. 353-354.

390 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 113; a.mlf., *Zübde,* s. 252; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 97; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 84; Ebü'l-Fidâ , *el-Muhtasar,* c. II, s. 356; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 273. Makrîzî 684 yılı olaylarını anlatırken doğum günü olarak, 16 Muharrem Cumartesi saat yedide doğduğunu, en-Nâsır Muhammed'in tahta ilk kez çıkışını verirken ise Muharrem ayının ortasını gösterir. Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 189, 249.

bu sıralar Şam yakınlarında Haçlılarla mücadele halindedir. Babası Kalavûn doğum müjdesini kimi müelliflere göre Merkab kalesinin fethi öncesinde[391] kimisine göre de fetih sonrası alır.[392] en-Nâsır Muhammed'in doğumu üzerinde en çok duran müellif İbnü'd-Devâdâri'dir. Müellif doğum hadisesini abartarak vermiş ve dört müjde başlığı altında ilginç bilgiler nakletmiştir.[393] Bebekliğini ve çocukluğunu sarayda Kal'atü'l-Cebel'de geçiren en-Nâsır Muhammed'in tahta oturmasını hazırlayan şartlar çok hızlı gelişmiştir. Üç yaşında ağabeyi es-Sâlih Ali'yi, beş yaşında babasını ve sekiz yaşında da babasının yerine tahta oturan ağabeyi el-Eşref

391 Suriye sahillerinde bir kale olan Merkab için bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 108-109. Merkab kalesi St. Jean şövalyelerinin kaldığı önemli stratejik bir kaledir. Moğolların Suriye bölgesine saldırısını fırsat bilen şövalyeler müslümanlara saldırarak yağma-talan girişiminde bulunmuştur. Bu hareketi cezalandırmak için harekete geçen Kalavûn, Frank elçilik heyetinin barış teklifini mevcut Moğol tehlikesini bertaraf etmek için lehde kararlarla kabul etmiştir (Mart 1281). Tehlike püskürtüldükten sonra Haçlıların Müslüman bir tüccar kafilesine saldırısını fırsat bilerek, anlaşmayı bozmuş ve Merkab kalesini kuşatmıştır. Bu çok muhkem kale günlerce süren, ağır savaş araç-gereçleriyle zorlu bir kuşatma sonrası fethedilmiştir. Merkab Kalesi'nin fethi en-Nâsır Muhammed'in doğumundan birkaç ay sonra 18 Rabiulevvel 684/24 Mayıs 1285 tarihinde gerçekleşmiştir. Kalavûn, bölgenin Haçlı kalıntılarından temizlenmesi için önemli bir zafer daha kazanmıştır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 268; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 113; a.mlf., *Zübde*, s. 252; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 355; İbn Dokmak, *Tuhfe*, s. 80.

392 Baybars el-Mansûrî, İbn Devâdâri, Nüveyrî ve Makrîzî gibi müellifler Kalavûn'un Şam'a giderken doğum müjdesini aldığını haber verirler. Hatta bazıları fethi doğum ile ilişkilendirmişlerdir. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 113; a.mlf., *Zübde*, s. 252; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 84; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 268, 273; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 97; Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 189. Ebü'l-Fidâ gibi bazı müellifler de doğum müjdesinin Merkab'ın fethi sonrası gerçekleştiğini naklederler. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 356; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 80.

393 İbn Devâdâri, en-Nâsır Muhammed'in doğduğu gece yaşanan hadiselerden yola çıkarak ravilerin isimlerini de vererek nakiller yapmıştır. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine denk düşen tarihlerde duyduğu konuşmaları aktaran İbn Devâdârî, dört müjde adı altında sıra dışı anlamlar içeren bilgiler verir. Genelde gelecekle ilgili yorumlar olup doğuma bir takım anlamlar yüklemiştir. en-Nâsır Muhammed'in doğduğu gece (15 Muharrem 685/23 Mart 1285) Musul'da görülen üç kuyruklu, büyük, parlak bir yıldız Müneccimbaşı İmadüddin bin ed-Dihan'a sorulduğunda, o gece doğan çocuğun üç yerin, yani Mısır, Suriye ve Irak'ın hâkimi olacağını söylemiştir. (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 271-273; Samira Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslûp Unsuru: El-'Acâib ve'l-Garâib", *TİD*, IX, 1994, s. 78.)Yine bu yıldızdan hareketle, üç kez saltanata oturacağı, üç yere Mısır, Suriye ve Irak'a hükmedeceği, üç otuz yıl üç ay üç gün yaşayacağı şeklinde daha da ilave yorumlar yapılmıştır. (İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 274-275.) en-Nâsır Muhammed'ten yıllar önce vefat eden İbn Devâdâri'nin naklettiği bu bilgilerde az da olsa bir rastlantı söz konusudur. İkinci döneme damgasını vuran Gâzân'ın Suriye seferleri yüz günlük Şam işgali sonrası bertaraf edilmiş, Mısır ve Suriye'de tesis edilen siyasî istikrar kalıcı olmuştur. en-Nâsır Muhammed'in vefatına yakın Kahire'ye gelen İlhanlı elçileri Bağdat'ta en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbeden ve darp edilen paralardan söz ederler.

Halil'i kaybetmiştir. En yakınlarını peşpeşe kaybeden en-Nâsır Muhammed'in çocukluğunun ne denli sıkıntılı geçtiği ortadadır. Ancak tüm bu sıkıntıların yanında onun çocukluk döneminde unutamayacağı bir hadise vardır. Sünnet merasimi ve bu merasiminde tertip edilen şenliklerdir.

III. SÜNNET MERASİMİ

Memlûk toplumunda birçok kutlamanın yapıldığı eğlence türlerine rastlamamak mümkündür. Her yıl kutlanan dini bayramlar, Mısır'ın hayat kaynağı Nil nehri ile ilgili kutlamalar, Nevruz, gayri Müslimlere ait bayramlar ile yeni sultanın tahta çıkışı, sultanın yakınları için tertiplenen sünnet ve evlilik kutlamaları görkemli kutlamalar olarak yerini alır.[394] en-Nâsır Muhammed'in sünnet şöleni de Memlûk Türk Devleti'nde eşine az rastlanan görkemli kutlamaların yapıldığı bir merasim olarak kaynaklarda yer alır.Sultan el-Eşref Halil bir erkek çocuğunun doğacağını umarak vezir İbn Sel'us'a yapılacak kutlamalar için hazırlık yapmasını emreder.[395] Sultan, eşi Ertekin Hatun'un bir kız çocuk dünyaya getirse de kutlamaları iptal etmemiş, kardeşi en-Nâsır Muhammed ve abisi es-Sâlih Ali'nin oğlu Musa'nın[396] sünnet merasimlerinin tertip edilmesini emretmiştir.[397]

Nüveyrî'ye göre şenlikler 20 Zilhicce 692/21 Kasım 1293 Cumartesi günü Sultan'ın Kabak Meydanı'na[398] kabak dikilmesini emretmesiyle başlamıştır. Sultan başta olmak üzere üst düzey emirler ve askerler zırhlarını giymiş halde savaş kıyafetleriyle ve savaş koşumlarıyla donatılmış atlarıyla meydana inmişlerdir. Sultan, Kal'atü'l-Cebel'den meydana indikten sonra yerlerini alan emirler ve askerler her biri istisnasız sırayla hedefe nişan alıp kabağı vurmaya çalışmışlar, hedefi vuranlar sultan tarafından çeşitli hediyelerle ödüllendirilmiştir.[399] Bu arada oyunun şekli

394 Cüneyt Kanat, "Memlük Devleti'nde Eğlence Kültürü," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXII, 2007, s. 54. Ayrıca Memlûk sünnet şölenleri için bk. Eşref Buharalı, "Mısır Türk Sultanlığı'nda Sünnet Düğünü Törenleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XXXI/1-2, ss. 63-79.

395 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 293; a.mlf., *Tuhfe*, s. 134; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 113.

396 Es-Sâlih Ali'nin oğlu Musa hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. V, s. 480-481.

397 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 112.

398 Kabak Meydanı Kahire'nin dışında ve doğu tarafında olup Cebelü'l-Ahmer'in yakınındaki Kubbetü'n-Nasr ile Kal'atü'l-Cebel arasındadır. Ayrıca Meydânü'l-Esved (Siyah Meydan), Meydânü'l-Iyd (Bayram meydanı), Meydânü'l-Ahdar (Yeşil Meydan), Meydânü's-Sibak (Yarış Meydanı) gibi adlarla da anılmıştır. Sultan Zahir Baybars 666 Muharrem (1267 Eylül) ayında kabak oyununun yanında askerî eğitim amaçlı diğer oyunların da oynanması için bu meydanı inşâ ettirmiştir. Baybars Kahire'de olduğu zaman her gün öğleyin meydana iner ve bizzat müsabakaları seyrederek teftiş ettiği nakledilir. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 111-112.

399 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 159-160.

ile ilgili rivayetler farklıdır. Meydanın tam ortasına çok uzunca bir direk dikilir. Direğin ucuna da okun içinden geçebileceği ahşaptan yapılmış çember biçiminde kabağa benzer bir hedef bağlanır. Yarışmacılar tek tek oku hedeften geçirmeye çalışırlar.[400] Makrîzî böyle tasvir ederken İbn Tağriberdî, en-Nâsır Muhammed'in sünnetinden bahsederken oyunu şöyle anlatır. İçinde güvercin olan altın veya gümüşten yapılmış kafes şeklindeki hedef uzunca bir direğin ucuna bağlanır. Dörtnala koşan at üzerindeki yarışmacılar hedefi vurarak güvercini uçurtmaya çalışırlar. Hedefi vuran yarışmacılar yükte hafif pahada ağır olan bu değerli kafesi ödül olarak alırlar.[401] Her iki atış tekniğinde de hedefi vuranlara ödül olarak vurduğu altından ya da gümüşten yapılmış kabak şeklindeki hedefi aldığı anlatılır. Ayrıca başarılı olanlara hil'at hediye edilir.[402]

Sünnet şöleni için meydanda yapılan müsabakalar Sultan'ın teşrifiyle iki gün boyunca devam etmiştir. Müsabakalar boyunca mızrakların, okların, gürzlerin havada uçuştuğu kılıçların şakırdadığı meydan dolup taşmış yarışa katılanlar kadar Mısırlılar heyecanla müsabakaları seyretmiştir. Sünnet şöleninde şehir adeta boşalmıştır. Meydanda kızışan müsabakalar yanında oynanan kabak oyunları ile heyecan katlanmıştır. Sünnet şöleni boyunca yapılan masrafların 300 000 dinarı geçtiğini belirten Makrîzî, 3 000 baş koyun, 600 baş sığır, 500 baş at kesildiğini 800 000 kantar[403] şekerli içecek dağıtıldığını, 160 000 kantar helva tüketildiğinden bahseder. Sultanın cömertliği bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Sünnet sonrası sayıları 300 kadar emirden her birine özel kumaşlarla süslü koşumlu iyi cins birer at hediye etmiş, memlûklere de hil'atlar giydirmiştir.[404]

en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasimi 22 Zilhicce 692/23 Kasım 1293 Pazartesi günü yapılmıştır. Sultan el-Eşref Halil'in yaptırdığı el-Eşrefiye sarayında[405] düzenlenen sünnet merasiminde eğlenceler tertip edilip emirlerin katıldığı

400 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 111.
401 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 16.
402 Genel olarak Memlûk Türk Devleti'nde özel olarak en-Nâsır Muhammed'in sünnetinde oynanan kabak oyunu hakkında bk. Cüneyt Kanat, "Memlük Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO XIV*, Çeşme 2000, s. 371-379.
403 Eski bir ağırlık ölçüsü birimi olan kantar bölgeye ve döneme göre değişkenlik gösterir. XIII-XVI. yüzyıllarda hazırlanmış tüccar rehberlerinin verdiği bilgilere göre bir kantar 41, 3 kg. ile 44, 464 kg. arasında bir değere sahiptir. Cengiz Kallek, "Kantar", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Ankara, s. 317-320.
404 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 211.
405 Sultan el-Eşref Halil tarafından 692 (1292-93) yılında Kal'atü'l-Cebel içinde inşâ edilen *el-Eşrefiye Sarayı'nı* Makrîzî, sanat ve mimari olarak benzerinin ed-Devletü't-Türkiye'de ya-

halk oyunları oynanmıştır. Çocukların sünnet edilmesinin ardından emirler Sultan'ın kardeşi ve yeğenine altın paralar saçmışlar, her emir rütbesine göre yüzler emiri 100 dinar, kırklar emiri 40 dinar, beşler emiri 5 dinar para atmıştır. Sultan el-Eşref Halil emirlerin bu cömertliğinden hoşlanmış, hediyeler vermiştir.[406]

en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasimi Memlûk Türk Devleti'nin yaşadığı en görkemli eğlence günlerinden biri olarak kaynaklarda yer alır. Türklerin askerî eğitimlerinde ayrı bir yeri olan kabak oyununun bu sünnet şöleninde yer alması oyun hakkında müelliflerin detaylı bilgi vermesini sağlamıştır. Oyunun emirler ile askerleri kaynaştırıp yakınlaştırmasının yanı sıra Sultan'ın huzurunda birçok askerin ve memlûkün gösterdiği maharetler terfi etmelerini sağlamıştır. Hatta gözde birer asker olmalarına, üst düzey görevlerde yer almalarına fırsat sağlamıştır. Bu yönüyle bakıldığında askerî ve toplumsal kaynaşmanın yanında yeni kahramanların çıkmasına zemin hazırlayan ve imkân sağlayan bir oyun olma özelliği taşımaktadır.

IV. EĞİTİMİ

en-Nâsır Muhammed'in ilk eğitimi sultan çocuklarının özel olarak eğitildiği Kal'atü'l-Cebel'deki kütüphanede başlamıştır.[407] Doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği kale, aynı zamanda eğitimini aldığı yerdir. Safedî, en-Nâsır Muhammed'in son saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr hakkında bilgi verirken en-Nâsır Muhammed'in kütüphanede Argun ile beraber eğitim aldığından bahseder. Babası Sultan Kalavûn'un annesiyle birlikte çok küçük yaşlarda satın alınan Argun ile birlikte oyun oynamış, beraber tahsil görüp birlikte Kur'an öğrenmişlerdir. Kısaca Argun ile Sultan'ın uzun süren ortak bir geçmişleri olup vefatına değin de Sultan'ın maiyetinden ayrılmamıştır. Safedî, Argun'u Türkler arasında müstesna bir yere sahip iyi bir Hanefî fakîhi olarak takdim eder.[408] En-Nâsır Muhammed'in Kıpçak Türkü olan çocuklarla eğitim görmesi şüphesiz Türkçe'sini geliştirmesini ve pekiştirmesini sağlamıştır.

---

pılmadığı bir saray olarak tasvir etmiştir. Sarayda en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasiminin gerçekleşmiştir. Makrîzî, el-Hıtat, c. II, s. 211.

406 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 16. en-Nâsır Muhammed'in sünnet merasimi hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 292; a.mlf., *Tuhfe*, s. 134-135; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 343; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 159-160; Makrîzî, el-Hıtat, c. II, s. 112-113, 211; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 16.

407 Baybars el-Mansûrî, Mısır'a 15 yaşlarında memlûk olarak getirildiği Kahire'de diğer memlûklerden ayrı olarak tıbak okuluna değil sultanın çocuklarının da eğitildiği aslında bir yüksek eğitim ve öğretim merkezi olan saray kütüphanesine yerleştirilmiştir. Polat, *et-Tuhfetu'l-Mülûkiyye*, s. 1-2.

408 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, 151; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 453-454.

en-Nâsır Muhammed'in kalede özel hocalardan özel eğitim aldığı muhakkaktır. Arapça gramer, gündelik hayatta gerekli temel eğitim ve fıkıh dersleri aldığı açıktır. en-Nâsır Muhammed'in çok iyi Arapça bildiği kaynaklarda yer alır. Sadece saray dili değil aynı zamanda idarî ve askerî kadroların dili olan Türkçe'yi de çok iyi bilmesi bu bilgileri başta ailesi olmak üzere eğitimcilerinden ve çocukluk çevresinden edindiği anlaşılmaktadır. Sultan'ın kişiliğinin oluşumunda her iki dil önemlidir. Türklük bilincini daha çocuk yaşlarda edinmiş, çok iyi ilmi-dini tedris ile de İslâmî kimliği oluşmuş, elbette siyaseti de yaşayarak öğrenmiştir. Kuşkusuz babasının ve annesinin Mısırlı olmaması dışarıdan gelmeleri Türk ve Moğol unsurların etkisi söz konusudur. Tüm bunlar çok farklı bir ortamda yetişmesine zemin hazırlamıştır.

en-Nâsır Muhammed doğduğunda babası sultandır ve abileri sağdır. Aslında saltanat yolu uzak ihtimaldir. Ancak gelişmeler hiç ummadığı bir şekilde çok hızlı gelişir. Kısa sürede ağabeyi Ali'yi, babasını ve nihayet diğer ağabeyi Sultan el-Eşref Halil'i kaybedince saltanat gerçeği ile yüzleşir. Son derece sıkıntılı bir çocukluk evresi geçirdiği ortadadır. Ancak her türlü talihsizliğe açık bir anlayışla yetiştirilen sultan ailesi tüm bu zorluklara göğüs germesini de bilmiştir. Çalışmamızda detaylı bir şekilde anlattığımız üzere sözde sultan olarak göründüğü birinci ve ikinci saltanat dönemleri ile Ketboğa ve Laçîn'in saltanat dönemlerinde eğitimi ile ilgilendiğini söyleyebiliriz. Sarayda gözetim altına alındığı bu dönemlerde kitaplarla uğraştığı, okuyarak vakit geçirdiği, askerî sporlara bolca zaman ayırdığını pekala söylemek mümkündür. Yine Kerek günlerinde aşağıda da değineceğimiz üzere bol spor yaptığı özellikle avcılıkla uğraştığı görülür. Burada da ilmi faaliyetlere bolca zaman ayırdığ muhakkaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

DÂHİLİ GELİŞMELER

I. BİRİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (693-694/1293-1294): EMİRLERİN GÖLGESİNDE ÇOCUK SULTAN

A. Cülûs Merasimi (693/1293)

en-Nâsır Muhammed'e saltanat yolunu açan gelişmeler abisinin bir suikastla ölümü sonrası yaşanan olaylar zinciridir. Gelişmeler Sultan el-Eşref Halil'in İskenderiye'ye doğru hasekisi ile beraber avlanmak için ayrıldığı Cîze yakınlarındaki Tervece/Terûce'de 12 Muharrem 693/13 Aralık 1293 günü üst düzey emirlerin[409] tertip ettiği bir suikast sonucu ölümü[410] ile başlar. Suikastı tertip eden saltanat nâibi Baydara[411], olay yerinde sultan ilan edilir. Gelişmeler üzerine Emir Zeynedin Ketboğa[412] önderliğinde olay yerine gelen 1500 kişilik atlı *Eşrefiye* memlûkleri Baydara başta olmak üzere suikastın faillerinden birço-

409 Saltanat nâibi Bedreddin Baydara olmak üzere Hüsameddin Lâçîn, Şemseddin Karasungur, Seyfeddin Bahadur Re'sü'n-Nevbe, Şemseddin Aksungur el-Hüsâmî, Seyfeddin Nogay, Muhammed Hoca, Toruntay es-Sâkî, Bedreddin Beyserî suikastın tertipleyicisi olan emirlerdir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 296; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 163;İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 347. Hüsameddin Lâçîn Dımaşk saltanat nâibliğinden, Kara Sungur ise Halep saltanat nâibliğinden azledilmiş emirlerdir.

410 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; *Tuhfe*, s. 136; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 791-793; *Hıtat*, c. II, s. 239; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 16-18; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 167; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 90-91; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 345-347. Sultan el-Eşref Halil'in katli hadisesiyle ilgili bk. Kanat, "Suikastlar", s. 34-39.

411 Kalavûn'un memlûklerinden olan Baydara, önce Kalavûn'un meclis emirliğine daha sonra üstâdârlığına en son da vezirliğe getirilmiştir. Sultan el-Eşref Halil tarafından da saltanat nâibi yapılmıştır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 102; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 263. Baydara (ö. 693/1293) hakkında bk. Safedî, *Vâfî*, c. X, s. 224;İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 493-495.

412 en-Nâsır Muhammed'in tahta oturmasının üzerinden bir yıl geçmeden tahta oturacak olan Zeyneddin Ketboğa (ö. 702/1302) hakkında tarafımızdan hazırlanan şu makaleye bakılabilir. Ahmet Sağlam, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Sonbahar 2015, s.53-79.

ğunu öldürürler.[413] Esasen suikastın tertipleyicileri Sultan'ın gücendirdiği babası Kalavûn'un memlûkü olan emirlerdir.[414] Bu emirlerden sadece Hüsameddin Lâçîn ile Kara Sungur olay yerinden firar ederek canlarını kurtarırken, diğerleri intikam ateşiyle öldürülmüştür.[415] Olay yerinde bunlar yaşanırken Kahire'de el-Eşref Halil'in Nâibü'l-Ğaybe[416] olarak bıraktığı Emir Sencer eş-Şücâî[417] bazı tedbirler alır. Nil nehri üzerinden Kahire'ye geçişi yasaklar. Su taşıtlarını karaya çıkartıp kale kapılarını kilitler. İzinsiz kimsenin nehri geçmesine ve kaleye çıkmasına müsaade etmez. Şehirde ise sessizlik hâkimdir. Ketboğa, Kahire'ye yaklaştığında eş-Şücâî ile elçiler aracılığıyla çok sıkı pazarlıklar yapılır. Neticede en-Nâsır Muhammed'in sultanlığında anlaşırlar.[418]

413 Sultan el-Eşref Halil'in Hüsameddin Toruntay'ın yerine saltanat nâibi olarak atadığı Baydara aynı zamanda kendisine karşı yapılan suikastın tertipleyicisidir. Hadise aslında önceden beri ümerayı kendisinden soğutan sultanın kaprislerinin bir sonucu olmakla birlikte vezir İbn Sel´us ile saltanat nâibi Baydara arasındaki husumet hadiseyi tetiklemiştir. Vezir vergi toplamak üzere İskenderiye'ye ulaştığında Baydara adına vergi toplayan nâiblerinin sultanın gelirlerini de tahsil ettiklerine şahit olurlar. Vezir durumu sultana bildirince sultan öfkelenir. Huzuruna çağırdığı Baydara alttan alsa dahi sultan öfkesinden deliye dönmüştür. Herkesin huzurunda iken Baydara'ya kötü sözler sarf eder hatta kılıcıyla çok ağır bir biçimde vurur. Sultan diğer emirlere iktalarına dönmelerine izin vermiş hasekisi ile yapayalnız kalmıştır. Durumu fırsat bilen aralarında Lâçîn ile Kara Sungur'un da bulunduğu sultana karşı kalpleri kırık olan kıdemli emirler Baydara önderliğinde suikastı gerçekleştirirler. Daha sonra *el-Melikü'l-Evhad* unvanıyla sultan ilan edilir. İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdîs*, c. I, s. 191; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 295-296; a.mlf., *Tuhfe*, s. 136; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 162-163; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 791-793; *Hıtat*, c. II, s. 239; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 16-18; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 167; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 90-91; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 345-347. Sultan el-Eşref Halil'in katli hadisesiyle ilgili bk. Kanat, "Suikastlar", s. 34-39.

414 el-Eşref Halil sultan olduktan sonra babasının nüfuzlu emirlerini ve önemli devlet adamlarını arka plana itmiş, hislerine mağlup, heyecanlı, aniden karar veren kişilik yapısıyla emirlerin kin ve nefretini üzerine çekmiştir. Bu durum kendisini devirmek için gizliden gizliye fırsat gözlemelerine yol açmıştır. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 27. Makrîzî, sultanın katli sonrası öldürülen Baydara'nın cebinden "*Ramazan'da şarap içen, fasıklık yapan, namaz kılmayan kimseni katledilmesi hususunda fukahanın görüşü nedir? Cevap olarak da, öldürülür ve katiline günah olmaz*" yazılı pusulanın çıktığını haber verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 792-793.

415 İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 350; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 165.

416 Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire'yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Ğaybe* unvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibi in görevlerini deruhte eder.Saltanat nâibliği ve nâibü'l-ğaybe hakkında daha geniş bilgi için için bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306-307; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, c. V, 453-454; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 215; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 349-362; Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXII, Ankara 2006, s. 313-314; Ayaz, *Üstâdârlık*, s. 26; M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûklerde Saltanat Nâibliği", *MÜSBE*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

417 Sencer eş-Şücâî (ö. 693/1294) hakkında bk. Safedî, *Vâfî*, c. XV, s. 289-290; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 80-82.

418 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 298; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 167; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 793; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 19;

en-Nâsır Muhammed 16 Muharrem 693/17 Aralık 1293 Perşembe günü[419] Kal'atü'l-Cebel'de es-es-Sâlihiyye'ye ve el-Mansûriyye'ye mensup kıdemli emirlerden ve devlet adamlarından sadâkat yemini[420] alarak *el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavûn* unvanıyla[421] dokuz yaşında tahta oturur.[422] Cülûs töreni[423] sonrasında da idarî atamalar yapılır. Emirlerden Zeyneddin Ketboğa saltanat nâibliğine, Alemüddin Sencer eş-Şücâî vezirliğe, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî[424] el-Üstadâr atabekliğe, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr üstâdârlığa ve rütbesi yüzler emirliğine yükseltilen Rukneddin Baybars el-Mansûri[425] inşâ dîvânından

419 en-Nâsır Muhammed'in cülûs tarihi ile ilgili kaynaklarımız hemfikir değildir. İbn Tağriberdî ihtilaf konusuna değinmiş ve cülûs gününü 14 Muharrem olarak göstermiştir. Nüveyrî 14 Muharrem, İbn Devâdârî ve Makrîzî 16 Muharrem olarak verirken İbn İyas ise 18 Muharrem olarak verir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 168; İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 352; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 794; İbn Tağriberdî, *Nücum*, c. VIII, s. 41; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 378.

420 Biat, karşılıklı olarak verdikleri sözü teyit amacıyla ellerini üst üste koyan, tokalaşan alıcı ile satıcının durumuna benzediğinden, Sultan ya da emirin elinin üzerine ellerini koyan devlet ricali bu hareketle "biat" yani sadakat yemini yaparlar. Kelime anlamı "Söz vermek, itaat etmek, kabul etmek" gibi anlamlara gelen yemin seremonisi Memlûkler döneminde "Yer ve el öpmek veyahut sultanın eteğini öpmek" şeklinde değişikliğe uğramıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 528-530.

421 Tahta oturan yeni sultanın babası da sultan ise resmi işlerde babasının adıyla birlikte ismi yazılır. en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn gibi. Eğer babası sultan değil ise sadece kendi adı yazılır ki Kalavûn'un adı gibi. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 211. Sultan en-Nâsır Muhammed'in tuğrası tam olarak ise şöyledir.
Es-Sultânü el-Melik en-Nâsır Nâsırü'd-dünyâ ve'd-dîn ibnü's-Sultân eş-Şehîd el-Melik el-Mansûr Seyfeddin Kalavûn. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 298-300; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 164. Ayrıca tuğrasının yazılışı için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 165. Sultanın imzası için ise bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 299. Ayrıca Ek:2 ve Ek:3'e bakınız.

422 Memlûk sultanlarının oturduğu taht iki çeşittir. Cülus töreni gibi özel günlerde ve devlet meselelerinin konuşulduğu toplantı sırasında oturduğu taht (taht-ı mülk=serîr-i mülk denilen minber) diğeri de sair zaman oturdukları kürsüdür. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 6-7.

423 Cülûs merasimi ümera ve dört Sünnî mezhep kadısının huzurunda halifenin sultana siyah bir hil'at, siyah bir sarık giydirip beline kılıç bağlama seremonileriyle başlar. Halifenin kaleme aldığı saltanat ahidnâmesi sır kâtibi tarafından okunduktan sonra kadıların şahitliğinde halife menşûru imzalayarak saltanat meşruiyet kazanır. Samira Kortantamer, "Memlüklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *TİD* 1984, 27-45; 212-218.

424 Kalavûn'un memlûkü olan Hüsameddin er-Rûmî, Rum olmayıp Türkmendir. Annesi ve babası Müslüman olup adı Halil'dir. Esir olup Anadolu'da bir tacir tarafından satın alınarak Mısır'a getirilmiştir. Anadolu'dan getirildiği için Rûmî nisbesiyle anılmıştır. Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 714.

425 Rukneddin Baybars el-Mansûrî, çalışmamızın giriş kısmı kaynaklar bölümünde detaylı olarak bilgi verdiğimiz bir müelliftir. Atanmasıyla ilgili menşûr için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 298-299.

sorumlu devâdâr olarak atanır.[426] Böylece idarî atamalar yapılmış, geçici de olsa başkentte sükûnet sağlanmıştır. Ayrıca olayların ülke geneline yayılmaması için vezir eş-Şücâî maktül Sultan el-Eşref Halil adına en-Nâsır Muhammed'in sultanın veliahdı ve halefi olduğuna dair sahte bir mektubu Dımaşk'a göndererek Suriye bölge yöneticilerinden sadâkat yemini alınmasını sağlar.[427] Neticede meşum bir cinayet ile sarsılan başkent kıdemli emirlerin dirayetli duruşuyla olası bir istikrarsızlık kısmen engellenmiştir.

Genç sultanın ilk icraatı el-Eşref Halil suikastına karışan, yardım ve yataklık eden emirlerin tamamını yargılatmasıdır. Suikastın elebaşısı Baydara'ya yardım eden emirler tek tek tespit edilip çok acımasız bir biçimde cezalandırılırlar. Bu emirlerden nevbet reisi Seyfeddin Bahadır ile Cemaleddin Akkuş el-Mevsılî el-Hâcib boyunları vurulduktan sonra cesetleri fırında yakılır. Yine Hüsameddin Toruntay es-Sâkî, Seyfeddin Nogây, Aksungur el-Hüsâmi, Muhammed Hoca, Alâeddin Altunboğa, Seyfeddin Alnıak ve Seyfeddin Arus yakalandıktan sonra önce kalede hapsedilmişler daha sonra çok ağır işkencelere tabi tutulmuşlardır. Elleri kesilip boyunlarına bağlanmış vaziyette develerin çektiği plakalar üzerine çivilenmiş halde Kahire sokaklarında teşhir edilirler.[428] Ağır işkencelere pek fazla dayanamayan mahkûmlar yakınlarının gözleri önünde can çekişerek can verirler.[429] Ayrıca suikastın asıl müsebbibi olan dönemin veziri İbn Sel´ûs da efendisinin katilleri ile aynı akıbeti paylaşır.[430]

426 İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 350; Nüveyrî, *el-Nihâye*, c. XXXI, s. 168; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 794; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 41.

427 İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdîs*, c. I, s. 195-196; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 169. Mektupta el-Eşref Halil imzalı kısaca şu ifadeler yer almaktadır; "Kardeşimiz el-Melikü'n-Nâsır'ı vekil olarak tayin ettik. Hatta o düşmanla karşılaşıp dönünceye kadar veliahdımızdır" Makrîzî, *Süluk*, c. I, s. 794; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 202.

428 Tesmîr cezası, suçlunun el ve ayaklarından iki tahta plaka üzerine büyük çivilerle raptedilmek suretiyle bir deve üzerinde teşhir edilip ölünceye kadar bu hal üzere bırakılmasıdır. Çetin, "Cezalar", s. 356.

429 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 299-300; *Tuhfe*, s. 138; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 169-170; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 795-796. Sir John Glubb Memlûk vahşetiyle ilgili yorumu şöyledir. "*Memlüklerin vahşetindeki korkunçluğunu ifade ettiğimizde hatırlamak zorundayız ki, bu dönemden üç yüz yıl sonra Batı Avrupa'da insanlar hâlâ çivilenerek ve yakılarak cezalandırılmaktadır.* " Glubb, *Soldıers*, s. 157. Ayrıca 2 Mart 1725'de Paris'te kralı (babasını) öldürme suçundan yargılanan Damiens'in türlü işkenceler altında acı çektirilerek adeta mahkumun acısını keyifle seyretme seremonisine dönmesine dönüşen cezalandırma teknikleri için bk. Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza*, İstanbul 2010, s. 15-17.

430 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 300; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 170-172; Ömerî, *Mesâlik*, c. XI, s. 301-306; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 173; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, 796-797.

Sultan el-Eşref Halil suikastı başkentteki dengeleri sarsmış, çare olarak çocuk yaştaki en-Nâsır Muhammed tahta oturtulmuştur. Çocuk yaştaki birisinin tahta oturtulması daha önce de değindiğimiz üzere Memlûk geleneğinde geçici bir çözümdür. Güçlü ve nüfuzlu bir emirin tahta oturması için şartların oluşması ve taşların oturması gerekmektedir. Çok geçmeden en-Nâsır Muhammed tahta oturmuş, sükûnet yeni tesis edilmiştir ki saltanat nâibi Zeyneddin Ketboğa ile vezir eş-Şücâî arasındaki çekişme daha ilk günlerde başlamıştır. Kalavûn ve oğullarına hizmet etmiş tecrübeli bir devlet adamı olan vezir eş-Şücâî, Kal'atü'l-Cebel'de ikamet etmekte ve saraya hâkim bir konumda yeni dönemin önemli bir ismidir. Doğrusu el-Eşref Halil'in katillerini yargılatarak birçok hasmını bertaraf etmeyi başarmıştır. Yine Ketboğa gibi Moğol asıllı olan Seyfeddin Kıpçak ile Bedreddin Abdullah es-Silahdâr ve Seyfeddin Gürcü gibi üst düzey emirleri hapsetmiştir. Asıl hedef Ketboğa'dır.[431] Ayrıca Eşrefiyye ve sultan memlûklerinin[432] desteği ile güçlü bir konumdadır. Halka karşı sert tutumunun yanı sıra emirlere de müstebit davranışları söz konusudur. Asıl hamlesi ise memlûklerine bolca paralar dağıtıp başını getirdikleri her emirin iktâ'sını vermeyi taahhüt etmesi ile ses getirir. Ancak engel olarak gördüğü Ketboğa hâlen güçlü bir konumdadır, nüfuzu da ortadadır. Çaresizce Ketboğa'yı tutuklamak için saltanat yemeği düzenlemişse de komplo anlaşılmıştır.[433] Gelişmeler eş-Şücâî'nin hamlesinin aksi bir gerçekle yüzleşmesine yol açmıştır. eş-Şücâî âdet gereği 22 Safer 693/22 Ocak 1294 Perşembe günü Ketboğa'nın huzuruna çıkmak için toplanan emirlerden bazılarını kaleye çağırıp tutuklatır. Bunun üzerine Ketboğa, en-Nâsır Muhammed'e haber göndererek eş-Şücâî'nin keyfi uygulamalarda bulunduğunu, emirleri tutuklattığını ve devleti tek başına yönetmek istediğini dolayısıyla muhakeme edilmesi için huzura çağrılmasını ister. eş-Şücâî davete icabet etmeyince Ketboğa kaleyi kuşatır. Emrindeki birliklerin yanı sıra Şehrizor Kürtleri, Tatarlar ve halka askerleri[434] kuşatmada yer

431 Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 461.

432 Memlûk ordusunun en önemli birimini oluşturan Memâlîkü's-Sultâniye yani sultan memlûkleri Sultan'ın kapıkulları olup özel muhafız birlikleridir. İsmail Yiğit, "Halka", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c, XV, Ankara 1997, s. 360.

433 Eş-Şücâî'nin hizmetinde bulunan ve önemli adamlarından olan Moğol asıllı Gunkuğ (Kunuk ya da Kınık) Ketboğa'ya haber vererek tedbirli davranmasını sağlar. İbn Tağriberdî Kunuk'un ırkdaşını koruduğunu, onu olaylar hakkında haberdar ettiğini ve böylece Ketboğa'nın dikkatli davrandığını bildirmektedir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 42.

434 Kaynaklarda *Ecnâdü'l-Halka* olarak zikredilen ve Memlûk asıl ordusunu oluşturan iktâlı askerlerdir. Tımarlı sipahiler de diyebileceğimiz bu askerler savaş dönemlerinden Mukaddemü'l-Elf yani binbaşılar komutasında yüzler emirliği rütbesine haiz komutanlar tarafından sevk ve idare edilirler. Günümüz nizâmi birliklerin karşılığıdır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c.

alır. Kuşatma sırasında canı tehlikeye düşen en-Nâsır Muhammed selamette olduğunu göstermek için kale burçlarından aşağı doğru bakınca[435] kaleyi kuşatan emirler yer öpüp bağlılıklarını gösterirler. Sultan'ın memlûkü olduklarını ve kötü bir niyetlerinin olmadığını, tek isteklerinin devlet nizamı için fesadın ortadan kaldırılması şeklinde özetleyip Sultan'a olan saygılarını gösterirler. Kale önlerinde ara ara vuku bulan sıcak çatışmalarla muhasara yedi gün boyunca devam eder. Ayrıca kalenin suyu kesilir. Sık sık kaleden çıkıp saldıran Burcî memlûkleri Ketboğa ve adamlarını geri püskürtmeyi başarırlar. Ancak gelişmeler giderek eş-Şücâî'nin aleyhine gelişir. Kuşatmanın seyri Burcî memlûklerine mensup emirlerin eş-Şücâî'nin kendi çıkarlarına çalıştığı, efendileri için mücadele etmediği kanaati sonrası değişir. Bunun yanında asıl hamleyi Sultan'ın annesi başlatır. Çatışmaların şiddetlendiği bir anda çaresizce yaşananları seyreden ve Sultan'ın canının tehlikede olduğunu gören annesi, surların üzerinden; "*Amacınız nedir, söyleyin*" deyince "eş-*Şücâî'nin yakalanmasından ve fitnenin yatışmasından başka hiçbir amacımız yok. Efendimizin kör bir kızı dahi kalsa biz onun memlûküyüz. Kaldı ki, efendimizin oğlu el-Melikü'n--Nâsır vardır ve buna yeter*" diyerek cevap verirler. Sultan'ın annesi oğlunun canını tehlikeye atmamak adına bizzat harekete geçerek bir an evvel sükûnetin sağlanması için Atabek Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî ile işbirliği yapar. eş-Şücâî'yi konağına kilitlemeyi başarırlar. Daha sonra Sultan'ın yanına istişare etmek bahanesiyle çıkarılan eş-Şücâî, kalabalık memlûk askerlerinin arasındaki bir memlûkün kılıç darbesiyle öldürülür.[436] Ketboğa ve emirlerin kaleye çıkmasıy-

---

IV, s. 15, 16, 50-53; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 422-429; Yiğit, "Halka", s. 360-362; Altan Çeti *Askerî Teşkilât*, s. 118-123.

435 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 140.

436 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 300-302; a.mlf., *Tuhfe* s. 139-141; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 172-175; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 353-356; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, 797-801; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 42-47; İbn İyas, *Bedaiü'z-zühûr*, c. I, s. 110; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 477. Çağdaş müelliflerden Baybars Mansuri ile Nüveyrî aynı bilgileri vererek kuşatma sırasında kalenin suyunun kesilmesinden ve sultanın annesi ile kaleyi kuşatanlar arasında geçen konuşmalardan bahsetmemektedirler. Yine İbn Devadâri suyun kesilmesinden bahsederken sultanın annesi ile ilgili geçen konuşmayı şöyle aktarır; "*Kaleyi kuşatan emirler sultana ve annesine haber göndererek, Biz senin, babanın ve abinin memlûkleriyiz, itaatkârız, hasmımız eş-Şücâî'dir, onu yakala ve hapset. Biz senin kullarınız.*" İbn Devâdâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 354-355. Burada Ketboğa ve adamları, kaleyi yedi gün boyunca kuşatıp suyunu kesmeleri sözde eş-Şücâî ve adamlarını cezalandırmayı amaçlasa da genç Sultan en-Nâsır ve annesini de cezalandırmışlardır. Vezir eş-Şücâî hakkında bk. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, 353-355; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 51-52; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 376; Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, c. III, s. 234-238; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm: sene 691-700*, s. 184-185.

la da sükûnet sağlanmış olur.[437] Günlerdir kapalı kalan kale kapıları açılırken esnaf da dükkânlarını açar. Böylece hayat normale döner.

Başkentte ardı sıra yaşanan karışıklıklardan dolayı bir türlü gerçekleştirilemeyen saltanat alayı (mevkib)[438] cülûs merasiminden altı ay sonra ancak icra edilebilir. Tören alayı 5 Recep 693/1 Haziran 1294 Pazartesi günü halife ve başkadılar tarafından yazılmış ahidnâme taklîdi/belgesi en önde taşınır halde saltanat şiarıyla süslü atın üzerindeki "genç Sultan", yoğun sevgi gösterileri arasında halkı selamlar, başta saltanat nâibi Ketboğa ve diğer emirler ve dîvân görevlileri Sultan'ın süslü atının çevresinde yaya olarak yürürler. Kaleden inerek Kahire içine *Bâbü'n-Nasr*'dan girilir daha sonra sonra *Bâbü'z-Züveyle*'den[439] çıkılır. Tekrar kaleye dönen Sultan burada saltanat yemeği[440] vererek tören son bulur.[441]

Yaşanan kanlı taht kavgaları sonrası saltanat nâibi Ketboğa devlette tek başına söz sahibi olmaya başlar. Onu saltanat makamına taşıyacak olaylar zincirinin başlangıcı ise el-Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Lâçîn ile Kara Sun-

437 Sultan Kalavûn'un saltanatı boyunca saltanat nâibliği makamını deryhte eden Emir Hüsameddin Toruntay Sultan el-Eşref Halil tarafından tasfiye edilmiştir. Bunun sebebi olark Aynî, Yûsûfî'nin Nüzhe'sinden naklen el-Eşref Halil'in çevresindeki Şücâî ve Baydara gibi devlet adamlarının Toruntay makamında devam ettiği müddetçe kendilerinin devlette bir etkisi olmayacağı kaygısıyla Toruntay'ın tasfiye edilmesini istediklerini nakleder. Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 358-359, 362.

438 *Mevkib*, memlûk saltanat alâmetlerinden olup sultanın cülûs töreni sonrası Kal'atü'l-Cebel'den inip Babu'n-Nasr kapısından Kahire'ye saltanat şiarı ile süslü at üzerinde girerek halkı selamlayıp Babu'z-Züveyle kapısından çıkarak tekrar kaleye girmesiyle sona erer. Âdet halini alan mevkibler sultandan başka herkesin yürüdüğü, sultanın siyah cübbeli saltanat hil'atini giyip başında siyah sarıkla at üzerinde, vezir ise siyah ipek kese içinde taklîdi başı üzerinde taşıdığı görkemli alay eşliğinde süslenmiş Kahire içinden geçerek coşkulu halkı selamlamasıdır. İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 394.

439 Kahire'nin kuzey ve güneyi için bazı kavramlar kullanılır. Mısır'ın Saîd bölgesi olarak adlandırılan Kahire'nin güneyindeki kısmına *el-Vechü'l-Kıblî*, Kahire'nin kuzeyinde yani Akdeniz tarafında yer alan kısmına da *el-Vechü'l-Bahrî* denilir. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 344-345; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 392-398. Kıblî tarafında yani güney kısmında Bâbü'n-Nasr ve Bâbü'l-Fütûh adlı giriş kapıları vardır. Nil nehri tarafında da Bâbü'z-Züveyle kapısı mevcuttur. Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 380-381.

440 *Simat*, olarak isimlendirilen saltanat yemekleri tahta oturan sultanın saltanat törenlerinin bir parçası olmasının yanında Memlûk Türk Devleti'nde çok önemli bir gelenektir. Sık sık Sultan sarayda yemek vererek ümera ve devlet adamlarıyla sohbet eder, önemli meseleleri konuşur. Saltanat sofrası için bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 296; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 210-211; Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Milli Folklar*, 2006, Yıl:18, Sayı:72, s. 109-113; Amalia Levanoni, "Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications", *Mamlûk Studies Review*, IX, 2, 2005, s. 202-222.

441 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 803; İbn Tağriberdî, *Nüc'm*, c. VIII, s. 47.

gur'un Ramazan bayramının ilk günü (1 Şevval 693/25 Ağustos 1294) ortaya çıkmalarıdır. Ketboğa'nın memlûklerinden Seyfeddin Bethas ez-Zeynî'nin şefaati ve Ketboğa'nın himmetiyle Sultan her ikisini affetmiştir. Daha sonra da Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî'nin[442] düzenlediği saltanat sofrasında da yer öpüp bağlılık yemini ettikten sonra hil'at giyip kendilerine emirlik tevcih edilmiştir.[443]

Ketboğa'nın hûşdâşı Hüsameddin Lâçîn'i himaye etmesi, el-Eşref Halil'in Kahire dışında Kebeş'te[444] ikamet etmekte olan üç yüz civarında memlûkünün ayaklanmasıyla karşılık bulmuştur. Amaçları sarayda vezirlik binasındaki hûşdâşlarıyla birleşip saray-kaleyi ele geçirmektir. Eşrefiyye memlûkleri 10 Muharrem 694/30 Kasım 1294 Salı gecesi isyanı başlatmışlardır. Kebeş'ten hareket edip meydanı geçtikten sonra Bâbu's-Saâde[445] kapısını yakarak şehre girerler. Hapishanedeki hûşdâşlarını serbest bırakıp ahırları boşaltırlar. Her tarafı yağmalarlar. Ancak kaledeki hûşdâşlarından destek görmeyen memlûkler emirlerin çabuk toparlanıp karşılık vermesiyle geri püskürtülürler. İsyana katılanların bazısının elleri ayakları kesilerek, kimisinin boyunları vurularak, kimisi boğularak ya da Bâbü'z-Züveyle kapısına asılarak çok ağır bir biçimde cezalandırılırlar.[446] Yaşanan bu hadiseden sonra Ketboğa, Hüsameddin Lâçîn'in: *"en-Nâsır büyüdüğünde ne seni sağ bırakır ne de kardeşinin katline katılanları. Bu Eşrefiyye memlûklerinin de en-Nâsır tahtta olduğu müddetçe güçleri devam eder. en-Nâsır'ı hal' edip sultan olmak senin yararınadır"*[447] sözlerinin tesirinde kalır. Bunun yanında İlhanlı tahtına oturan Baydu'nun Suriye'ye sefer düzenleme niyeti[448] Ketboğa'nın tahta çıkmasını tetiklemiş, doğrusu bahane edilmiştir. Ketboğa son isyanın sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Emirlere hitaben; *"Devletin şeref ve namusu*

442 Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr (ö. 706/1306) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

443 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 175-176; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 303; a.mlf., *Tuhfe*, s. 141; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s, 803; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 48-49. Hüsameddin Lâçîn daha önce el-Eşref Halil tarafından çarptırıldığı ölüm cezasından da Baydara'nın şefaatiyle kurtulmuştur. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 340; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 293; a.mlf., *Tuhfe*, s. 134; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdîs*, c. I, s. 120.

444 Kahire'de Yeşkur dağı üzerinde Tolunoğlu Camii civarındaki bir yer adıdır. Kebeş hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 133-134.

445 Bâbü's-Saâde için bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 383.

446 Makrîzî ayaklanma gününü 11 Muharrem olarak verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 304; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI s. 177-178; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 805-806; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 48-49; İbn İyas, *Bedaiü'z-zühûr*, c. I, s. 111.

447 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 49.

448 Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, s. 473.

kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız"[449] diyerek meseleyi açıp özetlemiş emirler de kendisini desteklemiştir. Daha sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirler sözbirliği ederek en-Nâsır Muhammed'in hal' edilip Ketboğa'nın sultanlığında anlaşmışlardır. Aynı gün 11 Muharrem 694/1 Aralık 1294 Çarşamba günü ikindi öncesi emirler yaya olarak Ketboğa saltanat şiarıyla hazırlanmış atı üzerinde nâiblik makamından çıkarak saltanat tahtına oturur.[450] Böylece en-Nâsır Muhammed'in ismen sultan olduğu birinci dönemi bir yıl olmadan sona ermiştir.

B. Gâsıp Sultanlar Dönemi: Genç Sultan ve Saltanat Gerçeği

Genç Sultan önce vezir eş-Şücâî'nin daha sonra da saltanat nâibi Ketboğa'nın tahakkümü altında bir kukla gibi hareket etmiştir. Ketboğa tahta oturduktan hemen sonra genç Sultanı önce annesiyle beraber saraydan uzaklaştırıp kale odalarından birinde, gözlerden uzak zorunlu ikamete tâbi tutmuştur.[451] Ketboğa, en-Nâsır Muhammed'e hitaben; "*Ben senin, babanın ve kardeşinin memlûküyüm, sen mülkün sahibisin, benden korkma. Devleti sen büyüyünceye kadar muhafaza eder, ahvali öğreninceye kadar gerekli tedbiri alırım*" diyerek[452] sözde sadâkatini bildirmiş, gönlünü almaya çalışmıştır. Ayrıca canının emniyette olduğunu her fırsatta dile getirmeyi de ihmal etmemiştir. Çocuk yaştaki sultanı avutmaktan başka hiçbir amacı olmayan bu sözler bir yerde en-Nâsır Muhammed'in yaşamasına göz yumarak kendi saltanatını sürdürmektir. Sultan sağ olduğu sürece meşru sultan olarak devam edecektir. Diğer bir gerçek ise devlete hâkim olan memlûkler kendisi

449 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 806.

450 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 179; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 177; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 706; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedaiü'z-zühûr*, c. I, s. 111-112. Ketboğa'nın tahtı gasp etmesinin aslında meşru bir dayanağı vardır. Bu durumu Memlûk Türk devleti geleneklerine bağlayabiliriz. Şöyle ki, Sultan el-Muiz Aybek'den (1250-1257) sonra tahta oturan küçük yaştaki oğlu Ali'nin yerine Sultan Kutuz'un (1250-1260) tahta oturması yine aynı şekilde Sultan Baybars (1260-1277) sonrası sırayla tahta oturan oğulları Berke (1277-1279) ve Sülemiş (1279)'in yerine Sultan Kalavûn'un (1279-1290) Sultan olmasıyla Ketboğa'nın Sultan olmasını ilişkilendirebiliriz. Her ikisinin öne sürdüğü gerekçeyi Ketboğa da dillendirmiştir. " Küçük yaşta bir çocuğun devletin ağır yükünü kaldıramayacağı, bunun için tecrübeli ve dirayetli bir kişinin tahta geçmesi icap eder" iddiasıyla tahtı ele geçirmiştir. Aslında bunu açıklaması "*güçlü olan sultan olur*" ilkesinin işlemesinden başkası değildir. Makrîzî, *Süluk*, c. I, s. 658; İbn Tağriberdî, *Nücum* c. VII, s. 72-73; Ayrıca sultanın meşruiyeti hakkında bk. Özbek, "Meşruiyet Arayışları", s. 155-172.

451 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 368; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 807; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 50.

452 İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357.

gibi hâlen babası Kalavûn'un memlûkleridir. Dolayısıyla gerek devlet erkanı ve asker nezdinde gerekse halk yanında babasından dolayı en-Nâsır Muhammed'in saygınlığı söz konusudur. Neticede en-Nâsır Muhammed'in yaşaması da son derece önemlidir. Ketboğa böyle davranmak suretiyle aslında kendi memlûklerini söz sahibi kılıncaya kadar durumu idare etmek niyetindedir.

1. Sultan Zeyneddin Ketboğa Dönemi (694-696/1294-1296): Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan ve Akâmeti

Saltanat nâibi Moğol asıllı Zeyneddin Ketboğa[453] 11 Muharrem 694/1 Aralık 1294 Çarşamba günü *el-Melikü'l-Âdil*[454] unvanıyla tahta oturur.[455] Cülûs töreni sonrası hûşdâşı Hüsameddin Lâçîn es-Sağir'i saltanat nâibi olarak atarken Fahreddin Ömer b. el-Halîlî'yi[456] de vezir olarak tayin eder.[457] Ancak Ketboğa dönemi Memlûk tarihinin en talihsiz günleri olarak kaynaklarda yer almış, birbiri ardına yaşanan olumsuzluklar daha çok öne çıkmıştır.

453 Zeyneddin Ketboğa (ö.702/1302) hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 144-143; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. III, s. 218-219; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 115-118; İbn Hacer *ed-Dürer*, c. III, s. 262-264; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750*, s. 30-31. Ayrıca Ketboğa'nın saltanat dönemi hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 143-146; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305-312; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357-365; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 179-197; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 177-194; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 55-74; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 806-820; a. mlf. *Hıtat*, c. II, s. 239; İbn İyas, *Bedâiu'z-zühûr*, c. I, s. 386-394; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 479-480; Cüneyt Kanat, "Ketboğa", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. EK-2, 2016, ss. 47-49.

454 Tam adı *es-Sultanü'l-Melikü'l- Âdil Zeyneddin Ketboğa* olan Sultan Ketboğa İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nun ordusunda genç bir asker iken İbn Hacer ve Nüveyrî'ye göre Ayn Câlût Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebî, İbnü'l-Cezerî, İbn İyas ve İbn Tağriberdî'ye göre Birinci Humus Savaşı (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavûn'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhane emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. I, s. 249; İbn Hacer, *Dürer*, c. III, s. 262;Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 180; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750*, s. 30-31; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavûn memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 203. Ayrıca Zeyneddin Ketboğa'nin halife Hâkim Biemrillah adına Şehabeddin Mahmud el-Halebî tarafından kaleme alınan ahidnâmesi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s. 47-53; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 126-133.

455 Ketboğa'nın cülûs tarihi kaynaklarda muhteliftir. Baybars el-Mansûrî Ketboğa'nın cülus tarihini 9 Muharrem (Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 305) İbn Devâdârî 13 Muharrem (İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357), İbn Tağriberdî cülûs gününü 12 Muharrem olarak verir. (İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 50)

456 Vezir Fahreddin b. Halîlî (ö. 711/1311) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 635-638; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, 170-171.

457 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 181; Safedî, *el-Vâfî*, c. XXII, s. 316-317;Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 807.

Kalavûn ailesinden tahtı gasp eden[458] Ketboğa'nın sultanlığına pek sıcak bakmayan Mısırlıları haklı çıkaran[459] olumsuz hadiseler peş peşe yaşanır. Sıkıntılar Nil nehrinin suyunun azalmasıyla başlar. Önce kuraklıktan dolayı yeterli ürün alınamayınca önce kıtlık daha sonra da pahalılık baş gösterir. Mısır halkı perişan bir duruma düşer. Saltanatının ilk yılında buğdayın bir irdebi[460] 25 dirhemden[461] 120 dirheme, ikinci yılında 160 dirheme yükselir. Kıtlık o denli etkilidir ki, insanlar kedileri, köpekleri hatta ölüleri yemek zorunda kalır. Kuraklık, kıtlık derken "veba" Kahire'yi ölü bir kente çevirmiştir. Kıtlığın ülke genelinde yaşanması dışarıdan da yardım alınamaması yüzünden Sultan ve emirlerin fakir insanları koruma çabaları sonuçsuz kalır. Köyler boşalır, insanlar şehirlere akın ederler. Bu durum salgın hastalıkları daha da yaygınlaştırır.[462] Mısır ve Kahire'de bu olaylar yaşanırken İlhanlı Hükümdarı Gâzân Hân'dan kaçan on binden fazla Moğol asıllı Uyratlar[463]

458 Ketboğa'nın tahta oturup saltanata başlaması hakkında bazı müelliflerin Ketboğa dönemine girerken sultan olarak bahsetmemişler hatta bu durumu zorbalık olarak yorumlamışlardır. Baybars el-Mensûrî, *Zübde,* s. 305; İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis,* c. I, s. 247; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 385.

459 Makrîzî, Ketboğa'nın tahta çıktığı gün yaşanan bir olayın darb-ı mesel oluşundan bahsederek şöyle bir olay nakleder. *"Acâip bir tesadüf olarak, Ketboğa'nın saltanat şiarı ile Kahire'yi dolaştığı gün kaledeki saray mutfak sorumlularından birisi çalışanlardan birisini döver. Bu sırada Ketboğa saltanat atına binip geçit merasimi yaparken herkesin yanı sıra mutfak çalışanları da yeni sultanı görmek için dışarı çıkarlar. Dayak yiyen uşak da "Ey uğursuz gün! Ne uğursuz bir gün" diye seslenir. Bu söz herkesin dilinde o günden sonra yayılarak darb-ı mesel olur"* Makrîzî, Sülüs, c. I, s. 806-807.

460 XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71-100 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alır. Döneme ve bölgeye göre değişir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442. Ayrıca bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-İnşâ,* c. III, s. 441; Makrîzî, *Hıtat,* c. I, s. 101. Sato Tsugitaka, 90 litreye karşılığı hacim birimi olarak kaydeder. Tsugitaka, *State,* s. 241.

461 Dirhem ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı gibi çalışma dönemimizde gümüş para birimi olarak kullanılmıştır. Dinar ise altın para birimidir. Bir dinar yaklaşık 4,24 gramdır. Buna göre dirhem ise 2,97 gr. eder.Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IX, Ankara 1994, s. 368-371. Dinar için bk. a.mlf., "Dinar", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IX, Ankara 1994, s. 352-355. Sato Tsugitaka, bir dinar altın paranın Büveyhi devri 14 dirhem gümüş paraya, Eyyûbî devri 38 dirhem gümüş paraya ilk dönem Memlûk devrinde de 20 dirhem gümüş paraya eşit olduğunu yazar. Tsugitaka, *State,* s. 243.

462 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 305-306, 309; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 363-366; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 182, 185-186; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 164; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 808-809; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 57, 60. Ayrıca Ketboğa döneminde yaşanan bu kıtlıklar için bk. İlyas Gökhan, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar", *Fırat Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1998, s. 160-189.

463 Uyratlar ya da Vafidiye olarak bilinen Moğollar, İlhanlılar'a bağlı Musul, Mardin ve Diyarbakır yörelerini kapsayan Diyarbakır eyalet bölgesinde konuşlandırılmış askerî tümeninin

grubunun Ketboğa tarafından Memlûk topraklarında iskânına izin verilmesi hatta önderlerine emirlikler tevcih edilip iktâ'lar tahsis edilmesi emirler başta olmak üzere halkın Ketboğa'ya karşı nefretini iyice körüklemiştir.[464]

Yakın dönemde yaşanmış Memlûk-İlhanlı savaşlarını hesaba katarsak Mısırlıların Uyratlardan nefret etmemesi elde değildir. Moğol asıllı olan Ketboğa'nın Uyrat önderler ile yiyip içmesi, soydaşlarına özel ilgi göstermesi şimşekleri üzerine çeker. Üstelik gelenlerin eski dinlerine göre yaşamaya devam etmeleri, örf ve adetlerini sürdürmeleri gözden kaçmıyor da değildir. Ramazan ayında alenen yemek yiyip kımız içmeleri, atlarını boğazlamadan bağlı olarak ölünceye kadar başına vurup öldükten sonra yemeleri, Müslümanlara yabancı bu davranışları sergilemeleri dayanılmaz bir hal almaya başlar.[465] Ketboğa'nın Uyratların gayri İslâmî yaşantılarına rağmen onları sahiplenmesi şiirlere kadar yansır:

"Ey Allahım kurtar bizi bu azaptan
Biz Moğol Devleti'nin içinde telef olduk
Moğollar ve pahalılık geldi bize, haşlandık"[466]

ifadeleriyle açıkça dile getirilmiştir. Ketboğa dönemi aksiliklerin birbirini takip ettiği en zor günler olarak ülke tarihe geçmiştir.[467] Zamanla yaşanan hadi-

---

ağırlığını oluşturan bir topluluktur. Bağdat ile Musul arasında bir bölgede yaşamaktadırlar. Uyratlar Baydu-Gâzân mücadelesinde Baydu'yu destekleyerek Gâzân'ı karşılarına almışlardır. Tahta oturmasıyla Uyratları cezalandırmak için fırsat kollayan Gâzân, Türkmenler'in Uyratlar hakkında yağma yaptıklarına dair şikâyetlerini değerlendirerek cezalandırmak istemiştir. Gâzân'ın gazabından çekinerek Turgay önderliğinde Suriye'ye doğru kaçmışlar ve Mısır'a ilerleyerek Memlûkler Devleti'ne iltica etmişlerdir. Kaynaklar'ın ifadesine göre on bin kişi ya da on bin çadırdan oluşan bu kalabalık Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bk. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 187-189; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, 309-310; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 812; a.mlf., *Hıtat,* c. II, s. 22-23; David Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom", *İslâmic Culture,* s. XXV, 1951, s. 89-104; Kanat, "Uyratlar", s. 105-107; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti,* İstanbul 2005, s. 125-161.

464 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 812.

465 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 309-310; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 361-362; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 187-189; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 370; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 812-813; *Hıtat,* c. II, s. 22; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 60. Ketboğa dönemi Memlûk devletine iltica eden Uyratlar hakkında bk. Kanat, "Uyratlar", s. 105–120.

466 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 22. Şiirin çevirisi Cüneyt Kanat'tan alınmıştır. Bkz. Kanat, "Uyratlar", s. 105-107.

467 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 807,

sebeplerle de Ketboğa, Mısır'da istenilmeyen adam durumuna düşmüş, halk O'nun iktidardan uzaklaşması için dua etmeye başlamıştır.[468]

Ketboğa'nın tahttan kendini azletmesiyle sonuçlanacak olaylar zinciri şöyle başlar. Sultan oğlu Enes'i nâibi olarak, Emir Şemseddin el-Kürdî'yi de vekil bırakarak[469] Suriye'ye gider. Amacı bölgedeki Uyratları kontrol edip işleri düzene koymaktır. Şevval 695/Ağustos-Eylül 1296'da gittiği Suriye'de kendi memlûklerinden Uğurlu el-Âdilî'yi[470] Dımaşk saltanat nâibi olarak atar.[471] Bir süre bölgede kalıp gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Dımaşk'tan ayrılır. Mısır'a doğru ilerlerken yolda yaşanan gelişmeler Ketboğa'nın saltanatının sonunu getirir. Remle[472] yakınlarında Ûca'da huzuruna çağırdığı üst düzey emirlerden Emir Bedreddin Beyserî'yi[473] teamüllere aykırı olarak ayakta karşılamaz. O'nu Moğollara mektup yazmakla suçlayıp azarlar.[474] Ancak bu mektup işi Ketboğa'nın memlûkleri tarafından düzenlenen bir komplodur. Emir Bedreddin Beyserî hakikati Hüsameddin Lâçîn'den öğrenir. O, Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Sâlâr[475] ve daha birçok kıdemli emir Hüsameddin Lâçîn önderliğinde toplantı yaparlar. Toplantıda Ketboğa'nın kendilerini Kahire'de tutuklatarak kendi memlûklerini istihdam edeceğine dair bir kanaat oluşur. Sonuçta emirler Ketboğa'ya karşı bir suikast planı yaparlar. Diğer taraftan Ketboğa, kendisine hazırlanan komployu son anda fark

468 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 357.
469 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 816.
470 Uğurlu el-Âdilî (ö. 719/1319) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 542-543; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 462-463.
471 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 310; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 194; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 816-817; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 61.
472 Günümüz İsrail sınırları içinde bulunan tarihi Filistin şehridir. Sâmî es-Sakkâr, "Remle", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Ankara 2007, s. 560-561.
473 Devletin kuruluş döneminden beri var olan kıdemli emirlerden Emir Bedreddin Beyseri (ö. 698/1298) hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 99-100; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 500-502. Beyseri, daha önce tutuklanmış ancak el-Eşref Halil hapisten çıkarmıştır. Lâçîn daha sonra kendisini tekrar tutuklayacaktır.
474 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 819; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 195. Bu konuyla ilgili Glubb şöyle yorum yapar: *"Kalavûn'un bilgeliği ile Ketboğa'nın aptallığını karşılaştırabiliriz. Kalavûn, Sungur el-Aşkar'ın Moğollar'a gönderdiği mektupları ele geçirdiğinde onları yakmış ve hiçbir şey söylememişti. Durum müsait olduğunda Sungur'u tutuklattı. Ketboğa ise Beyserî'ye atfedilen sahte mektuplar üzerine hemen çağırtıp sert bir şekilde emirlerin önünde azarlamıştır"* Glubb, *Soldiers*, s. 169.
475 Seyfeddin Sâlâr (ö. 710/1310) hakkında bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, *H. 701-750*, s. 102-107; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 489-494; Kütübi, c. II, s. 86-89; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 5-13.

edip birkaç memlûkü ile Dımaşk'a kaçmayı başarır.[476] Halefi olarak tahta oturacak olan Hüsameddin Lâçîn'e daha sonra mektup yazıp hûşdâşı olduğunu bildirmiş, saltanattan feragat edip itaatini arz etmiştir.[477] Lâçîn, "*İstesek yakalardık, o bizim kardeşimizdir*", diyerek[478] kimse ile yazışmaması şartıyla Ketboğa'yı ailesi ve memlûkleriyle Sarhad'a[479] onlar emirliği[480] rütbesinde nâib olarak atamıştır.[481] Daha sonra en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde Hama'ya nâib olarak atanır. Devletine sadık bir idareci olarak vefatına değin görevini sürdüren Ketboğa, Gâzân'ın Suriye bölgesini işgali sırasında Memlûk Türk Devleti'ne hizmetten ayrılmamış, sonrasında da bölgenin tekrar Memlûk idaresine geçmesine çaba sarf etmiştir. Moğol asıllı olmasına rağmen İlhanlılara karşı girişilen mücadelelerde başarıyla görevini yürütmüştür. Ketboğa hastalanarak vefat ettiği 702/1302 yılına kadar Hama nâibliği görevini tam bir itaat ve teslimiyet ruhu ile sürdürmüştür.[482] Ketboğa, Memlûk sultanları içerisinde bahtsız bir sultan olduğu kadar en talihli sultanlardan birisidir. Farklı bir soydan gelişinin[483] yanında İbn Tağriberdî'nin açıkça dile getirdiği gibi o sıra dışı bir sultan olarak hal′ edildikten sonra Suriye bölgesindeki nâiblik görevlerini vefatına değin sürdürmüştür.[484] Oysa Memlûk geleneğinden tahtından uzaklaştırılma eceliyle ya da suikast ile ölüm veya sürgün olmuştur. Kaynakların zulmünden pek bahsetmeyip iyi yönleriyle övdüğü Ketboğa,[485] saltanatta ısrar etmeyerek çatışmayı önlemiş, bu tutumuyla sözde hûşdâşlık şemsiyesi altında idarî bir görev tevcih edilmesinde mahzur görülmemiştir.

476 Ketboğa hakkındaki suikast girişimi için bk. Kanat, "Suikastlar", s. 23–56.

477 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 200; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 824

478 İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. IV, s. 308.

479 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. III, s. 401.

480 Onlar emirliği, on veya daha fazla memlûke sahip bir unvan olup Kalkaşendî'nin dört kısma ayırdığı ümera içersinden üçüncü kısma girer ki küçük valilerin kullandığı bir ünvandır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 15.

481 Ketboğa Sarhad'de bir yıl on ay yirmi gün kalmıştır. İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 99.

482 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 99; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 826; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 68. Ölümü hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 40-41.

483 Glubb, Ketboğa ile ilgili şöyle yorum yapar: "*Tarihi kayıtlardan tarihi gerçekleri öğrenebiliriz, ancak maceralarını anlattığımız tarihi şahsiyetleri şekillendiren ruhlarını keşfetmek bir tarihçi için çok zordur. Çağımızın milliyetçilik düşünceleriyle Moğol asıllı birinin Memlûkler'in sultanı olması bizim için oldukça şaşırtıcıdır.* " Glubb, *Soldıers,* s. 157-159. Ayrıca Moğol asıllı Memlûk devlet adamları hakkında bk. Reuven Amıtai, "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *The Universty of Chicago Mamluk Studies Review,* XII-I, 2008, 119-131.

484 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 69.

485 Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât,* c. III, s. 219; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 68.

Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'i tahttan uzaklaştırıp sultan olan Ketboğa bu kez kendisi aynı akıbet ile yüzleşmiştir. Hem de idamdan aldığı en yakın arkadaşı Lâçîn önderliğinde hûşdâşları tarafından tertip edilen bir kumpas ile tahtını terk etmek zorunda bırakılmıştır.

2. Sultan Hüsameddin Lâçîn'in Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrûtî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti

Sultan Ketboğa'nın firar etmesinin ardından Ûca'da Hüsameddin Lâçîn önderliğinde toplanan üst düzey emirler[486] bazı şartlar karşılığında saltanat nâibi Hüsameddin Lâçîn'in sultanlığında anlaşırlar. Bu şartlar Lâçîn'in emirlerden birisi gibi hareket edip devlet meselelerinde istişare etmeden karar almamak ve memlûklerini üst düzey mevkilere asla atamamaktır.[487] Nitekim Hüsameddin Lâçîn, emirlerle ahitleşip sadâkat yemini almış ve *el-Melikü'l-Mansûr*[488] unvanıyla 17 Muharrem 696/15 Kasım 1296 Perşembe günü sultan ilan edilmiştir.[489] Laçîn ve

486 Toplantıya katılan emirler şunlardır. Bedreddin Beyserî, Şemseddin Kara Sungur, Seyfeddin Kıpçak, Seyfeddin Bahadır, Seyfeddin Kürt, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî, Bedreddin Bektaş el-Fahrî, İzzeddin Aybek, Cemaleddin Akkuş, Seyfeddin Sâlâr, Mübarizüddin, Seyfeddin Gürcî, Seyfeddin Tuğcu, Seyfeddin Toktây ve Seyfeddin Bırıltay. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 821-822; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 99.

487 Seyfeddin Kıpçak gidişattan şikayetçi olarak, söz vermesine rağmen sözünü unutup memlûklerini, Mengû Temür'u öne geçireceğini ileri sürerek Lâçîn'e çekincesini daha baştan dile getirmiştir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 197.

488 Tam adı *es-Sultânü'l-Melikü'l-Mansûr Hüsameddin Lâçîn el-Mansûrî* olan Lâçîn ilk önce Ali b. Aybek et-Türkmânî'nin memlûkü iken onun hal' edilmesinden sonra Kalavûn tarafından satın alınarak memlûkleri arasına katılır ki, *el-Mansûri* nisbesi ile anılır. Kalavûn'un hizmetine girdikten sonra Lâçîn isimli diğer memlûklerinden ayırt etmek için el-Aşkar (sarışın) olan lakabı es-Sağîr (küçük) olarak değişir. Kıpçak Türkü olan Lâçîn, silahdar emirliği görevi sonrası Kalavûn döneminde 10 yılı aşkın Dımaşk nâibliği görevini yürütür. El-Eşref Halil döneminde katıldığı Akka muhasarası (17 Cemaziyelevvel 690/18 Mayıs 1291) sırasında tutuklansa da serbest kalarak silahdâr emirliği görevine getirilmiş, bu kez da Rum Kalesi fethi (11 Recep 691/28 Haziran 1291) sonrası tekrar tutuklansa da saltanat nâibi Baydara'nın şefaatiyle kurtulur. Baydara ile el-Eşref Halil suikastını gerçekleştirdikten sonra bir süre Tolunoğlu Camii minaresinde saklanan Lâçîn, Ketboğa'nın şefaatiyle en-Nâsır Muhammed affederek emirlik tevcih etmiş, Ketboğa döneminde de saltanat nâibi olmuştur. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 197-198; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 820-821; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 85-86, 106. Hüsameddin Lâçîn (ö. 698/1299)'in hayatı hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 227-228; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 165-176; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 859, 864-865; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 166-173; P. M. Holt, "The Sultanate of al-Manşúr Lachin (696-8/1296-9)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 36/3 1973, 521-32. Asri Çubukçu, "Lâçîn", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 39-40.

489 Sultan Hüsameddin Lâçîn'in saltanat dönemi için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 311-323; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 197-232; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 365-383;

beraberindekiler uğradıkları her yerde saltanat şiarıyla tertip edilen törenler eşliğinde halkı selamlayarak Kahire'ye doğru yol almışlardır.[490] 9 Safer 696/7 Aralık 1296 Cuma günü de muhalif bir hareketle karşılaşmadan Mısır'a ulaşmışlardır. Lâçîn adet gereği süslenmiş Kahire sokaklarında saltanat şiarıyla[491] 15 Safer/13 Aralık Perşembe günü düzenlenen tören alayı ile gerekli seremoni tamamlanmış, böylece resmen sultan olmuştur.[492] Emirlerden Şemseddin Kara Sungur'u saltanat nâibliğine, Seyfeddin Kıpçak'ı[493] Şam nâibliğine atayarak[494] esasen yönetimde Bahrî ve Burcî memlûk grupları arasındaki dengeyi dikkate almıştır. İlk icraati Ketboğa'nın hal' edilmesi ile sonuçlanan gelişmelerin müsebbibi Uyratlar grubunun liderlerini tutuklatıp, Ulus hariç hepsinin ortadan kaldırılmasıdır. Böylece Ketboğa döneminde bir güç olarak ortaya çıkan ve devlet içinde giderek güçlenen bir kesim bertaraf edilmiştir.[495]

Lâçîn'in sultan olması Mısırlılar tarafından sevinçle karşılanmış ve bu sevinçlerini haklı çıkaran bazı emareler de görülmüştür. Mısır'a girmesiyle gıda fiyatlarının yarı yarıya düşmesi,[496] yedi gün boyunca yağan yağmurlar Mısırlıların hasretle beklediği rahmetle kucaklaşmalarını sağlamıştır. Kuraklık, kıtlık, hastalık derken çaresizlik içinde kıvranan halka bu yağmular moral olmuştur.[497] Lâçîn, aralarında müstakbel sultan Baybars el-Çaşnigîr'in de olduğu tutuklu emirleri hapisten çı-

---

İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 194-211; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 820-865; a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 239; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 85-114; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 394-401; Kopraman, "Mısır Memlükleri", *DGBİT*, s. 481-482. Ayrıca tarafımızdan hazırlanan Sultan ve Saltanat dönemi hakkında bk. Ahmet Sağlam, "Hüsameddin Lâçîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1298):Memlûkler'de Meşrûtî bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/1, 2017, s.155-190.

490 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 822. Ayrıca tarafımızdan hazırlanan Sultan ve Saltanat dönemi hakkında bk. Ahmet Sağlam, "Hüsameddin Lâçîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1298):Memlûkler'de Meşrûtî bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXII/1, 2017, s.155-190.

491 Halife ahidnâmesi ya da menşûru saltanat şiarının önemli bir parçasıdır. Halife Hâkim Biemrillah adına münşi Şehabeddin Mahmud el-Halebî tarafından kaleme alınan menşûr için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s. 54-58; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 135-140.

492 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 823. İbn Tağriberdî Makrîzî'den farklı olarak 20 Safer Pazartesi gününü verir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 87.

493 İbn Devadârî, Seyfeddin Kıpçak'ın Lâçîn'e yemin ederken Dımaşk nâibliğini vermesi şartını ileri sürdüğünü Lâçîn'in de kabul ettiğini nakleder. İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 367.

494 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 313; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 823; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 87.

495 Kanat, "Uyratlar", s. 117.

496 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 823.

497 İbn İyas, *Beda'iu'z-zühûr*, c. I, s. 394.

karmış, birçok emire ve devlet adamlarına rütbeler tevcih edip hil'atler giydirmiştir. Ayrıca kendi memlûklerinden birçoğuna da emirlikler tevcih etmiştir.[498] Kalede sığıntı gibi yaşamakta olan Halife'yi de kaleden çıkarıp rahat edeceği Menâzıru'l-Kebeş'e[499] nakletmiştir.[500] Ayrıca el-Eşref Halil suikastı sonrası saklandığı Tolunoğlu Camii'ni yeniden tamir edip vakıflar tahsis ederek halkın hizmetine açmıştır.[501] Lâçîn yaptığı bu hizmetlerle halk tarafından o kadar sevilmiştir ki, her zamanki gibi meydanda oynadığı sıradan bir çevgân oyununda[502] kolu kırılınca halk iyileşmesi için dua etmiştir. Birkaç ay sonra Sultan'ın iyileştiğine dair haberlerin yayılmasıyla herkes sevinmiş, Kahire'de bunun için şenlikler düzenlenmiştir.[503]

Sultan Lâçîn saltanatının ilk günlerinden itibaren otoritesini tesis etme yönünde bazı girişimlerde bulunur. Kısa bir süre sonra vezir Fahreddin b. Halîlî'nin yerine Şemseddin Sungur el-A'sar'ı[504] atar. Emir Şemseddin Kara Sungur'u tutuklatıp yerine de kendi memlûkü Mengû Temür'ü[505] saltanat nâibliğine tayin eder.[506] Önemli mevkilerden uzaklaştırdığı emirlerin yerlerine kendi memlûklerini istihdam ederek yerini iyice sağlamlaştırmaya çalışır. Ayrıca kendine rakip gördüğü bazı emirleri de çeşitli bahanelerle tutuklatır.[507] En önemli hamlesi ise efen-

498 Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar, c. II, s. 382; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 202-203; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 826.

499 Tolunoğlu Caminin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâçîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 135-136.

500 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 203-204; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 828.

501 Sultan Lâçîn, el-Eşref Halil suikastını gerçekleştirdikten sonra Tolunoğlu Camiinin minaresinde saklanarak kurtulur. Kurtuluşunun ve Sultan oluşunun lütfu olarak ta camiye vakıflar tahsis edip tefsir, hadis, fıkıh (dört mezhebe göre), tıb dersleri için müderrisler tayin ettirir. Halkın irşadı için vaizler atanır, yetimlerin okuması için hocalar görevlendirilir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 315; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 203; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 827; *Hıtat*, c. II, s. 268; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 106-107. Tolunoğlu Cami için tahsis edilen vakıf arazileri Cîze bölgesindeki Andona köyü arazileridir. Caminin bânisi Ahmed b. Tolun'un Nasrânî kâtibi Andona'ya nisbetle bu isimle anılır. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 368.

502 Çevgân, Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunudur. Feyzi Halıcı, "Çevgân", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara 1998, s. 294-295. Ayrıca Memlûk sultanlarının törensel bir ortamda oynadıkları çevgân oyunu hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 47.

503 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 831; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 88-89;

504 Sungur el-A'sar (ö. 709/1309) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 478; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 96-98.

505 Mengû Temür (ö. 698/1298) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 287.

506 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 205; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 829; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 88.

507 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 315-316; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 208-209; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 89;

disi Kalavûn'un oğlu en-Nâsır Muhammed'i kendince güvenli gördüğü Kerek'e sürgün etmesidir.[508] Daha sonra da erkek çocuğu olmayan Lâçîn, Mengû Temür'ü veliaht tayin ederek şehadeti ile sonuçlanacak gelişmelerin önünü açar.[509] Diğer taraftan kendisini uyaranları, geçmişten ders çıkarması gerektiğine dair ikazları ise dikkate almamıştır.[510]

Lâçîn iyiliksever bir şahsiyete sahip olduğuna dair kaynaklarda bilgiler vardır. O, Sultan Baybars'ın kızlarından birisi ile evlidir. Daha önce İstanbul'a sürülen ve burada vefat eden Baybars'ın oğlu Sülemiş'in mumyalanmış naaşını, hayatta olan annesini ve kardeşini Kahire'ye getirtir.[511] Halkın gönlünde yer edinmeyi başarır. Sık sık oruç tutması, şarap içenleri cezalandırması, altın sırmalı kaftan giyimini yasaklaması, yetimleri himaye etmesi, ilim adamlarına saygısı, halk yararına vakıflar tahsis etmesi hâsılı dindar kişiliği bunun yanında en önemli kusuru devlet işlerini memlûkü Mengû Temür'e bırakmasıdır. İnzivaya çekilip devlet işlerini emanet ettiği Mengû Temür'ün kibirli tavrı kıdemli emirleri gücendirmiştir. Öyle ki karşı gelen bazı üst düzey emirleri tutuklamıştır.[512] Bedreddin Beyserî bunlardan birisidir.[513] Bu durum Sultan'ın aleyhinde kamuoyu oluşmasına yol açmıştır.

Başkentte giderek kızışan Lâçîn aleyhtarlığı yaşanan iç ve dış gelişmeler sonucu zorunlu taht değişimini beraberinde getirir. Lâçîn ezeli düşmanları İlhanlı iç siyasetinde yaşanan taht değişimlerini[514] ve istikrarsızlığı fırsat bilir. İlhanlılara

508 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 208; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 371; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 832-833; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 90.

509 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 209-210; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 833.

510 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 836.

511 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 207.

512 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 316-317; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 222.

513 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 209-211; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 203; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 834-835; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 99-100; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü*, c. III, s. 500-502.

514 İlhanlı başkentinde Memlûk başkentinde yaşanan krizlerin benzeri yaşanmaktadır. Şöyle ki, Gâzân Hân babası Argun (1284-1291)'dan sonra tahta çıkan Geyhâtû (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülâgû (1256-1265)'nün torunu Baydû (1295)'nun hükümdarlığını kabul etmemiş ve vezir Nevrûz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmayı başarmıştır (3 Kasım 1295). Ancak sular bununla da durulmamış Anadolu'da önce Baltû İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı iddiasıyla öldürülen vezir Nevrûz'un isyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gâzân'ın tahta oturduğu günden en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez sultan olduğu1299 yılına kadar devam eden ve epey başını ağrıtan iç isyanlardır. İsyanlar hakkında bk. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s.234-276; Spular, *İran Moğolları*, s.106-111; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.631-640; Angus Donal Stewart, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)*, Köln 2011, s. 128-136; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s.118-136.

tâbi Çukurova Ermeni Krallığı üzerine bir sefer düzenler. Gerekçe el-Eşref Halil zamanında yapılan antlaşmaya riayet etmemeleridir. Emir Bedreddin Bektaş[515] önderliğinde Ermeni başkenti Sis üzerine düzenlenen bu sefer[516] hakkında İbn Tağriberdî dikkat çekici bir yorumda bulunur. Lâçîn, söz konusu sefer ile ele geçirilecek yerlere üst düzey emirleri atayarak başkentten uzaklaştırmayı böylece tahtını sağlamlaştırmayı düşündüğünü[517] yazar. Bunun yanında Sultan'ın Mısır arazisini kendi lehine yeniden dağıtma düşüncesi eklenince iç çatışmalar Sultan'ın bir suikast ile öldürülmesiyle sonuçlanır.

Sultan Lâçîn'in suikastına sebep olacak son hamlesi *er-Ravkü'l-Hüsâmî* adıyla Mısır'ın tahririni yeniden yaptırmasıdır. Bu tahrir ile emirlerin halka komutanlarından fazla olan gelirleri yarı yarıya düşmüştür.[518] Bu durum Lâçîn aleyhinde emirlerin tavrının giderek keskinleşmesine yol açmış,[519] yeniden düzen-

515 Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr (ö. 706/1306) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 385-386.

516 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 212-215; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 837-841; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 89; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370. Çukurova bölgesindeki Ermeni Krallığı ile Memlûkler arasındaki ilişkiler baştan beri hasmane bir durum arz eder. Bölgede bulunan haçlılarla ve İlhanlılarla ittifak ederek Müslümanlara karşı bir siyaset güden Ermeniler, fırsat buldukça Müslümanlara saldırıyorlar memlûklerin ihtiyacı olan kereste ve demir geçişini engelleme girişiminde bulunuyorlardı. Bu tutumlarından dolayı Memlûklerin devamlı baskısıyla karşılaşmışlardır. Her fırsatta İlhanlıları Memlûkler üzerine kışkırtan ve İlhanlılar Suriye'yi işgal ettiklerinde İlhanlılarla beraber Memlûk topraklarını istilâ ederler. Bu gelişmelerden dolayı Memlûkler, Ermeniler üzerine sefer düzenlenmsini her zaman meşru görürler. Sultan Lâçîn döneminde de Sultan el-Eşref Halil ile yapılan anlaşmaya riayet etmemelerinin yanında İlhanlı merkezindeki taht mücadeleleri ve Memlûkler'in kendi iç hesapları Sîs'e sefer düzenleme ihtiyacını doğurmuştur. Bu sefer ile Çukurova bölgesi yağmalanmış önemli kaleler ele geçirilmiştir ancak Gâzân'ın Suriye üzerine sefer düzenlemesi ile fethedilen yerler tekrar Ermeni Krallığı'nın idaresine geçmiştir. İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 837; Ersan, Mehmet, *Ermeniler*, s. 214-219; Stewart, *Armenian*, s. 106-128; Ayrıca Memlûkler ile Çukurova Ermenileri ilişkileri için bk. Fatma Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", *GÜSBE*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011; a.mlf., "Memlûk-Ermeni Münâsebetleri", Akademik Bakış, C.8, S. 16/Yaz, Ankara, 2015, s. 171-206.

517 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 101.

518 Mısır arazisi 24 parçaya ayrılmış ve bunun 24/4'ü sultana, 24/10'u ümeraya kalan on parça da halka askerlerine pay edilmekte idi. Lâçîn emirler ile halka askerlerinin ikta'larını toplamda 11 kırat olacak şekilde düzenler. Bu dağıtım ile halka askerinin emirler karşısında geliri denklenirken sultan ve saltanat naibinin geliri aşırı bir şekilde çoğalır. Zaten dağıtımlar tam olarak şekillenmeden de birkaç ay sonra sultan suikstla ölür.Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 152; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 841-845; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, 90-95.

519 İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. I, s. 390; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 92.

lenen iktâ'lı topraklara karşı itiraz edenler tutuklanarak cezalandırılmıştır.[520] Yine Suriye'de Çukurova seferine katılan bazı emirler hakkında tutuklama kararları çıkarılmıştır. Gelişmeler bazı emirlerin İlhanlılara iltica etmesine yol açmıştır. Dımaşk nâibi Seyfeddin Kıpçak[521] başta olmak üzere bazı kıdemli emirler öldürülme korkusuyla İlhanlı hükümdarı Gâzân'a sığınmışlar.[522] Öyle ki, Gâzân'ın yanına giderken Lâçîn'in katledildiğine dair gelen haberleri hile olarak değerlendirmişler, geri dönmeye cesaret bile edememişlerdir.[523]

Sultan Lâçîn'in üst düzey emirleri başkentten uzaklaştırma çabasını iki örnekle açıklayalım.Mengû Temür, üst düzey emirlerden Emir Tuğcu'yu[524] Trablus'a[525] ve Emir Gürcü'yü[526] de Çukurova bölgesinde ele geçirilen kalelere nâib olarak atamak ister.[527] Gelişmeden haberdar olan Sultan Lâçîn bu kararı durdurur. Ayrıca Mengû Temür üst düzey emirlerden Nogây'a çok kaba sözler sarf edince durum Eşrefiyye memlûklerinin liderlerinden Emir Tuğcu'ya bildirilir.[528] Mevcut sıkıntıları da göz önünde bulunduran üst düzey bazı emirler[529] Tuğcu'nun ön-

520 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 846.

521 Lâçîn'in şartlı sultan olmasında ileride karşılaşacağı olası çekincelerini Lâçîn'e açıktan söyleyen Moğol asıllı Seyfeddin Kıpçak, Dımaşk saltanat nâibliğini şart koştuğu Lâçîn'den söz almıştır. Ne var ki, Mengû Temür'ün devlette söz sahibi olmasını eleştirenlerden olsa gerek gelişmeler sonucu Lâçîn'in hışmına uğrayıp çareyi İlhanlı hükümdarı Gâzân'a sığınmada bulmuştur. Yaşanan siyasi gelişmelerin yanı sıra Gâzân'ı Suriye üzerine sefer düzenlemeye teşvik eden Kıpçak, 100 günlük Gâzân'ın Suriye'yi işgali süresince İlhanlı bölge valisi olarak kalmış ancak İlhanlı ordusunun bölgeyi terk etmesiyle Sultan en-Nâsır Muhammed'in itaatine girmiştir. Hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 61-72; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 29; Amitai, "Mamluks of Mongol Origin", s. 119-131.

522 Şam nâibi Emir Seyfeddin Kıpçak, Emir Seyfeddin Beytemür es-Silahdâr, Safed nâibi Emir Fârisü'l-Bekî es-Sâkî, Emir Seyfeddin Bizlar ve Emir Seyfeddin 'Izaz firar etme kararı alan emirlerdir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 373-375; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 222-223; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 852; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 96.

523 Fırat yakınlarında Re'sü'l- 'Ayn'da iken Lâçîn'in katledildiğine dair aldığı haberi hile olarak değerlendirerek yoluna devam eder. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 317; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 375; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 855. İbn Tağriberdî, Seyfeddin Kıpçak'ın Sultan Lâçîn'in öldürüldüğü haberini Gâzân'ın yanına vardığında aldığını ileri sürer. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 98.

524 Emir Tuğcu (ö. 698/1299) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 604-605; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 414-415.

525 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 856.

526 Emir Gürcü (ö. 698/1299) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 157; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 125-126.

527 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 153.

528 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 153; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 226;

529 Lâçîn'in öldürülmesi için anlaşan emirler Tuğcu, Gürcü, Nogay, Kara Toruntay, Cecek, Arslan, Akkuş ve Beylek er-Resûlî'dir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 859; Kanat, "Suikastler", s. 46.

derliğinde nâibin bu davranışlarına göz yuman Sultan'ın öldürülmesi hususunda anlaşırlar. Gerekçe efendileri el-Eşref Halil'in intikamını almaktır. Burcî memlûklerinin lideri (=*Mukaddemü'l-Memâlîki'l-Burciyye*) Emir Gürcü mutat olduğu üzere 11 Rabiulahir 698/16 Ocak 1299 Cuma akşamı Sultan'ın huzuruna çıkar. Ancak tedbirli ve suikast tertibini alarak çıkmıştır. İçeri girdiğinde imamı Necmeddin b. el-Iysâl ile satranç oynayan Sultan Lâçîn'i âdet gereği yer öperek selamlar. Ayrıca salonda Hanefî baş kadısı Hüsameddin el-Hanefî ile birkaç saray görevlisi daha vardır. Emir Gürcü, Burcî memlûklerinin kışlalarına yerleştirdiğini ve güvende olduklarını Sultan'a söyledikten sonra şamdanları düzeltiyormuş gibi yapar ve elindeki peştameli yerde bulunan Sultan'ın hançerinin üzerine düşürerek hançerin üstünü kapatır. Sultan da bu arada imamına Gürcü sayesinde sultan olduğunu söyleyerek övgü dolu sözlerle kendisine iltifat eder.[530] Gürcü, Sultan'a akşam namazını kılıp kılmadığını sorması üzerine Sultan namaza kalkmak için davranır. Bu arada orada bulunan ve daha önce Gürcü ile anlaşan Silahdâr Seyfeddin Nogây sultanın hançerini peştamalin altından gizlice alır. Bunun üzerine Gürcü beklediği anın geldiğini düşünerek kılıcını çekip Sultan'a saldırır. Lâçîn omuzundan darbe alınca kendini toparlayarak can havliyle karşılık verir. Eli hançeri aramış ancak bulamayınca da Gürcü'ye saldırarak altına almayı başarmıştır. Hazır bekleyen Silahdar Nogây yetişerek Lâçîn'i bacağından hançerler. Lâçîn sırt üstü yere düşünce Gürcü kılıç darbesiyle hamlesini yaparak öldürür.[531]

Sultan Lâçîn, Sultan el-Eşref Halil'in memlûkleri tarafından intikam ateşiyle sarayında siyasî bir cinayet kurban gitmiştir. Hadisenin sorumlusu ve asıl müsebbibi olan nâibi Mengû Temür ise makamından alınıp kısa süreliğine hapsedildikten sonra o da aynı gün idam edilmiştir.[532] Yaşamı maceralarla geçen birçok kez ölümden kıl payı kurtulan Lâçîn, devlet işlerini saltanat nâibi Mengû Temür'ün keyfi idaresine bırakarak kıdemli emirlerin şikâyetlerini dinlememiştir. Ayrıca emirlerin aleyhine iktâ' sistemini yeniden düzenlemiştir. Gelişmeler üzerine de

530 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 856.

531 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s., 154; a.mlf., *Zübde*, s. 223; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 378; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 226-227; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 856-857; a. mlf, *Hıtat*, c. II, s. 268-269; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 211; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 101-102 İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 399. Sultan Lâçîn'in öldürüldüğü günü İbn Dokmak (*Nüfha*, s. 102), İbn Tağriberdî (*Nücûm*, c. VIII, s. 101) ve İbn İyas (*Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 400) 10 Rabiulâhir (15 Ocak) olarak verirler. Ayrıca Sultan Lâçîn'in katli için bk. Kanat, "Suikastlar", s. 44-48.

532 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 154; *Zübde*, s. 324; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 380; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 227; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 858; *Hıtat*, c. II, s. 369; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 103.

el-Eşref Halil'in memlûkleri olan üst düzey emirler tarafından tertiplenen bir suikast ile öldürülmüştür. Öldürüldüğünde ellili yaşlarında olan Lâçîn, toplamda iki yıl iki aya yakın bir süre sultanlık yapmıştır. Böylece Memlûk saltanat geleneğinde meşrûtî sultan teşebbüsü akim kalmıştır.

Suikast sonrası kıdemli emirler kalede toplantı yaparak[533] en-Nâsır Muhammed'in Kerek'ten çağrılıp tekrar sultan olmasına ve Tuğcu'nun da saltanat nâibliğine atanmasına karar verirler.[534] Ancak Tuğcu'nun ertesi günü nâiblik makamında verdiği yemek sırasında söz alan Gürcü, Lâçîn'i öldürerek efendisinin öcünü aldığını, en-Nâsır'ın yaşının küçük olduğunu Tuğcu'nun sultan kendisinin de nâib olması gerektiğini ileri sürer. Emirlerden sadece Kürt el-Hâcib'in destek mahiyetindeki birkaç sözü dışında diğer emirler sessiz kalarak bu görüşü onaylamazlar.[535] Kahire'de suikast sonrası yeni yönetimi oluşturma çabalarının sürdüğü bu günlerde Çukurova bölgesinden seferden dönen Atabek Bedreddin Bektaş'ın[536] Kahire'ye girmesiyle hesaplar altüst olur. Memlûk devlet geleneğinde bir emir seferden döndüğünde sultan kendisini karşılamaya çıkar. Emir Bektaş kendisini karşılamaya gelen Tuğcu'dan Sultan'ın öldürüldüğü haberini alınca kimin öldürdüğünü sorar ve cevaben yanındaki emirler Tuğcu'yu gösterirler. Bunun üzerine sözlü olarak başlayan tartışma sonrası yaşanan kargaşada Karakuş ez-Zâhirî isimli bir emirin Tuğcu'yu öldürmesiyle[537] gelişmeler farklı bir boyut kazanır. Diğer taraftan yaşananları duyan Gürcü, memlûkleri ile kaçmaya kalkışınca Karâfe ya-

533 Kalede tolanan emirler İzzeddin Aybek el-Hazindar, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr, Seyfeddin Sâlâr el-Üstadâr, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî, Cemaleddin Akkuş el-Efrem, Bedreddin Abdullah es-Silahdar, Kürt el-Hacip, Tuğcu ve Gürcü'dür. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 865. Baybars el-Mansûrî ile Nüveyrî Tuğcu ve Gürcü'nün toplantıda olmadığını ifade ederler. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 229.

534 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 154; *Zübde*, s. 324; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 380; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 229-230; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 865-866; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 400-401; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 115.

535 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 380; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 230; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 866.

536 İbn Devadâri, Bektaş el-Fahrî'nin Kahire'ye girmeden önce Bilbîs'de Mısır'dan gelen emirlerle görüştüğünü haber vererek her şeyden haberdar olduğunu nakleder. Ayrıca ümeranın yaşananlar hakkında müdahil olmadıklarını ileri sürdüğününü de müellif ilave eder. Tuğcu ile Gürcü'nün katli üzerine anlaştıklarını nakleder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 380-381.

537 Emir Bedreddin Bektaş es-Silahdâr sultanın durumunu sorduğunda Makrîzî diyaloğun emir Kürt ile geçtiğini haber verirken Nüveyrî ise Tuğcu ile gerçekleştiğini nakleder. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 231; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 868. İbn Devadâri ise hem Tuğcu hem de Kürt'ün müdahil olduğu bir diyalog sunmaktadır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 381-382.

kınlarında yakalanarak öldürülür.[538] Neticede başkentte peşpeşe yaşanan suikastlarla sarsılan iktidar boşluğu çok geçmeden atlatılır. Emir Bedreddin Bektaş'ın da isteği doğrultusunda en-Nâsır Muhammed'in ikinci kez sultan olması kararlaştırılır. en-Nâsır Muhammed başkente gelinceye kadar bütün resmi yazışmalar yedi emirin ortak imzasıyla yayınlanır.[539] Böylece gâsıp sultanlar dönemi sona ererken bu kez emirlerin baskısı altında geçecek ikinci saltanat dönemi başlayacaktır. Ancak bu baskı ilk zamanlar Gâzân'ın Suriye seferlerinden dolayı bir müddet askıya alınacak herkes ülke savunmasına kilitlenecektir.

C. en-Nâsır Muhammed'in Kerek'e Sürgün Edilmesi: Genç Sultan'ın Birinci Kerek Günleri

Gâsıp sultanlar Ketboğa ve Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'i sırayla taht merkezinden uzaklaştırmışlardır. Önce Ketboğa sarayda kale odalarından birinde göz hapsine almış,[540] annesiyle birlikte burada kafes hayatı yaşamıştır. Yaklaşık üç yıl kalede bu vaziyette ikamet ettikten sonra başkentte kalmasına lüzum kalmadığı gerekçesiyle Lâçîn tarafından Kerek'e gönderilmiştir (4 Rabiulevvel 697/20 Aralık 1297).[541]

Lâçîn önemli mevkilere kendi adamlarını ve memlûklerini atayarak yerini sağlamlaştırmaya çalışmış, yine elini rahat tutmak için de en-Nâsır Muhammed'i başkentten uzaklaştırmıştır. Lâçîn, en-Nâsır Muhammed'in vasîsi[542] Mâlikî baş kadısı Zeyneddin Ali b. el-Mahlûf'u çağırır. Nüveyrî'nin bizzat kadının kendisinden naklederek verdiği bilgiye göre Lâçîn kadı'ya hitaben: "*en-Nâsır Muhammed efendimin oğlu, vallahi ben de onun nâibiyim. Devleti idare edebilecek güce ulaşıncaya kadar onun yerine nâibi olarak devleti ben yöneteceğim. Bu durumda uygun olanın*

538 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 868-869.

539 Bu emirler Sultan Kalavûn'un memlûkleri olup şunlardır. Seyfeddin Salar, Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr, İzzeddin Aybek el-Hazindâr, Cemaleddin Akkuş el-Efrem, Emir- CandAr Safiyyiddin Bektemür, Seyfeddin Kürt el-Hâcib, Hüsameddin Lâçîn Üstâdâr, Bedreddin. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 232; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 869; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 382.

540 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 208; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 807; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 50.

541 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 314; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 370; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 204-205; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 101;

542 Vasî, reşit olmayan bir çocuğun yetkilerini kullanma hakkına sahip kişidir. Ayrıca Memlûkler devletinde sultanın yaşı küçük olduğunda *Nizâmü'l-mülk* isimli mürebbî tayin edilir. Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 94.

en-Nâsır'ın Kerek'e gitmesidir. Amacım onu uzaklaştırmak değil onun için saltanatı muhafaza etmektir". Lâçîn bu sözlerle kadı'nın önce gönlünü daha sonra da onayını almıştır.[543] Makrîzî bu sözlere ilaveten Lâçîn adına şu sözleri de aktarır: "*Bunların (ümera) seni sultan olarak göreceklerini bilseydim, vallahi tahtı sana devrederdim. Ben senin ve babanın memlûküyüm. Tahtı senin için koruyacağım. Sen Kerek'e git. Orada rahat edersin. Büyüyüp devleti yönetecek hale geldiğinde tahtına oturursun. Tek şartım da Hama sahibi gibi[544] Dımaşk'ı bana vermendir"*. Bu sözleri işiten en-Nâsır Muhammed, kendisini sağ bırakacağına dair yemin etmesi üzerine her ikisi de karşılıklı olarak sözlerine sadık kalacaklarına dair yemin ederler.[545]

en-Nâsır Muhammed, annesi ve memlûkleriyle beraber emirler Seyfeddin Sâlâr, Seyfeddin Bahadır el-Hamevî, Taydemir Çûbaş ve Argun ed-Devâdâr eşliğinde Kahire'den ayrılmışlar ve 4 Rabiulevvel 697/20 Aralık 1297 tarihinde Kerek'e ulaşmışlardır.[546] Emir Seyfeddin Bahadır el-Hamevî, en-Nâsır Muhammed'in lalası olarak atanırken Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem el-Eşrefî de hizmetine verilmiştir.[547] Kerek çok sarp bir kale olmasının yanında güvenlik açısından muhkem bir yerdir.[548] Yine bereketli toprakları, geniş bahçeleriyle önemli bir tarım merkezidir. Ayrıca Kahire ile Şam arasında önemli bir güzergâh üzerinde bulunması hasebiyle bir yerde de kontrol altındadır.[549] Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed'in güvenli bir yerde yaşaması Lâçîn için son derece önemlidir. Zira nâibi olarak büyüyünceye kadar devleti sözde O'nun adına yönetecek, zamanla da tüm dengeleri lehine çevirerek selefleri gibi otoritesini tesis edip gerektiğinde en-Nâsır Muhammed'i ülke dışına sürgün edecektir.[550]

543 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 208.
544 Memlûk devletinde eyaletlerde nâib ünvanlı memlûk kökenli emirler yöneticilik yaparken Hama'yı "*melik*" ünvanlı Eyyûbî hanedanına mensup idareciler 742 (1341) yılına kadar yönetmiştir. Tarihçi Ebü'l-Fidâ da bunlardan birisidir.
545 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 832.
546 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 832-833; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 90.
547 Baybars el-Mansûrî, s. *Zübde*, s. 314; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 370; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 208.
548 Bilge, "Kerek", s. 278.
549 Mahmud Adnan, *Memleketü'l-Kerek*, s. 87.
550 Memlûk Türk Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Sultan Aybek'ten sonra tahta oturtulan küçük yaştaki oğlu Nureddin Ali, Moğol tehlikesi öne sürülerek üst düzey devlet adamlarının istişaresi sonrası hal´ edilerek Kutuz sultan seçilmiştir. Kutuz olası bir iç çatışma ile karşılaşmamak için Ali'yi önce Dımaşk'ta hapsettirmiş daha sonra da Bizans'a sürgün ettirmiştir. (İbn Devâdârî, *age.*, c. VIII, s. 33-39; Nüveyrî, *age.*, c. XXIX, s. 294, 299-300; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 417-418.) Yine Sultan Baybars'ın oğlu Berke de saltanattan hal´ edilerek kimse ile yazışmaması şartı ile Kerek'e gönderilmiştir. Bir müddet sonra vefat edince halefi olarak

Lâçîn ne emirlere ne de en-Nâsır Muhammed'e verdiği sözlerinde durmuş, hızlı bir şekilde hâkimiyetini güçlendirecek girişimlerde bulunmuştur. en-Nâsır Muhammed ise Kerek'te geçirdiği bir yıl iki aylık süre zarfında (Rabiulevvel 697-Cemaziyelevvel 698/Aralık-Ocak 1297-Şubat 1299) bol bol avlanarak fırsat buldukça da maiyetindeki emirler ile birlikte vakit geçirmiştir. Sık sık kaleden inerek göçebe Arapların arasına karışmış ve onlarla çok sıkı dostluklar kurmuştur. Çocukluk çağını geride bırakıp gençliğine adım attığı bu günleri, yaşadığı hadiseleri unutmasının mümkün olmadığı bir gerçektir. Burada iken maiyetindekilerden birisi vardır ki en-Nâsır Muhammed'in hem yaşıtı hem arkadaşı ve hem de üçüncü döneminde önce devâdârlık daha sonra da sırasıyla saltanat nâibliğini ve Halep nâibliğini yapacak olan Argun ed-Devâdâr'dır.[551] Argun'un yeri Sultan için bambaşkadır. O, babası Kalavûn'un kendisi için özel olarak satın aldığı ve tıbaka gitmeden kütüphanede birlikte eğitim aldığı memlûklerindendir. Argun, zamanla Hanefî mezhebinde fakîh derecesinde bir unvana sahip ve aynı zamanda da mîkât ilmine[552] vâkıf birisi olarak temayüz etmiştir. Argun ed-Devâdâr'ın en-Nâsır Muhammed ile dolu dolu vakit geçirdiği şüphesizdir. İbn Tağriberdî'nin biyografisini anlatırken halis bir Türk olarak bahsettiği Argun ed-Devâdâr'ın[553] en-Nâsır Muhammed'in kişiliğinin gelişimine yaptığı katkısı da kuşkusuzdur. Bu bilge Türk, en-Nâsır Muhammed'in her zaman en yakınındaki bir isim olarak vefatına kadar birlikteliği devam etmiştir. Sultan'a ve devletine sadâkatini sürdürmüş, öldüğünde de geride bıraktığı yüklü kitapları kütüphanelerde yerini almıştır.

en-Nâsır Muhammed Kerek'te iken günlerini genelde avlanarak geçirmiştir. Yine av partilerinden birinde iken Kahire'den bir grup emir gelir. Yer öpüp bağlılıklarını arz eden emirler Seyfeddin Almelik el-Çevgendâr[554] ile Alemüddin Sen-

---

tahta oturan kardeşi Sülemiş de aynı akıbet ile yüzleşir. Kalavûn önce Kerek'e gönderir daha sonra tekrar Kahire'ye getirir. el-Eşref Halil döneminde de uzun zamandır tutuklu bulunan diğer kardeşi Hazar ve annesi ile İstanbul'a sürgün edilir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 286-287; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXX, s. 255, c. XXXI, s. 15-17, 135-136; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 13-14. Baybars'ın kızlarından birisi ile evli olan Lâçîn sultan olduktan sonra İstanbul'da vefat eden Sülemiş'in mumyalanmış naaşı ile beraber annesi ve kardeşini Kahire'ye getirtir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 207.

551 Argun ed-Devâdâr (ö. 731/1331) hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

552 Mîkât ilmi, namaz vakitlerini belirleyen bir astronomi ilmidir. Mustafa Helvacı-Yavuz Unat, "İlm-i Mîkat", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2002, s. 133-134.

553 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 452-456; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 306-308.

554 Seyfeddin Almelik el-Çevgendâr (ö. 747/1346) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 27-30; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 85-88.

cer el-Câvelî,[555] Lâçîn'in elim bir suikasta kurban gittiğini haber verip yaşananları aktarırlar. Emirlerin istişaresiyle de kendisinin saltanat tahtına oturmasına karar verildiğini bildirirler. Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem[556] sevinçli haberi Sultan'ın annesine bildirdiğinde annesi önce bunun bir komplo olabileceğini düşünmüş ancak ikna olunca Kahire'ye gitmeye karar vermiştir (Cemaziyelevvel 698/Şubat 1299).[557]

II. İKİNCİ SALTANAT DÖNEMİ (698-708/1299-1309): EMİRLERE MEŞRÛİYET KAZANDIRAN GENÇ-KUKLA SULTAN

A. İkinci Saltanat Dönemi: en-Nâsır Muhammed'in Devlet Tecrübesi Kazandığı Bir Dönem

1. Cülûs Merasimi (698/1299)

en-Nâsır Muhammed 4 Cemaziyelevvel 698/7 Şubat 1299 Cumartesi günü maiyetiyle Kahire önlerine geldiğinde emirler, askerler ve halk Sultan'ı karşılamaya çıkmış, dükkânlar kapanmış, çarşı ve sokaklar boşalmıştır. en-Nâsır Muhammed'in tekrar saltanat tahtına oturması büyük sevinç gösterileri içinde dualar edilerek, şiirler söylenerek her yer tatil edilerek kutlanmıştır. Ayrıca herkesin dilinde şu beyitler vardır;

el-Melikü'n-Nâsır parlak bir güneş gibi devletine geri döndü

Kürsüsüne dönen Süleyman (a.s.) gibi tahtına döndü.[558]

Halkın sevinç gösterileri cülûs gününe kadar devam eder.[559] Genç Sultan bir yıl iki aydır uzak kaldığı evine, başkent Kahire'ye döndükten iki gün sonra 6 Cemaziyelevvel 698/9 Şubat 1299 Pazartesi günü 15 yaşında iken ikinci kez tahta oturur. Cülûs töreni sonrası Halife'nin ve kadıların huzurunda bağlılık yemini

555 Alemüddin Sencer el-Câvelî (ö. 745/1344) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 467-470; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 74-76.

556 Hayatı hakkında bk. Safedî, *Tuhfe*c. II, s. 208-215; a.mlf., *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 561-573; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 9-14; İbn Hacer *ed-Dürer*, c. I, s. 472-473.

557 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 234; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 869, 872; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116.

558 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116.

559 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 326; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 234; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 872; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116.

alır. Sultan emirler ile istişare ettikten sonra gerekli azil ve atamaları yapar. Seyfeddin Sâlâr saltanat nâibi olurken Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr[560] üstadârlığa (saray ağalığına), Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem[561] Şam nâibliğine ve Seyfeddin Kürt el-Hâcib[562] Trablus nâibliğine, sâbık Sultan Ketboğa da Sarhad nâibliğine atanır.[563] Cülûs töreninden iki gün sonra (11 Şubat 1299) Çarşamba günü genç sultan süslü Kahire sokaklarında saltanat şiarı ile süslenmiş at üzerinde tören alayı ile geçit yürüyüşü yapar. Sultan, Halife'nin giydirdiği hil'at içinde halkı selamlarken, emirler de yaya olarak sultanın yanında tören alayı ile yürürler. Ayrıca vezir Halife'nin yazdığı taklîdi[564] taşımaktadır.[565] Böylece genç Sultan saltanat merasimlerini tamamlayarak görevine başlamıştır. Bu arada vezir Fahreddin Ömer b. el-Halîlî makamında kalırken Sultan'ın yeğeni Musa başta olmak üzere bazı kimselere emirlik tevcih edilmiştir.[566]

Merkezde ve eyaletlerde yapılan atamalara baktığımızda *Bahrî* ve *Burcî* memlûkler arasında bir denge gözetildiğini görüyoruz. Sultan el-Eşref Halil'in katli sonrası ilk kez seslerini duyuran Burcî memlûklerin ağırlıkları hissedilmekte, yeni yönetimde söz sahibi olan Burciyye'nin kudret ve nüfuzu bu dönemde iyice belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Sayıca fazla olan Burcî memlûkleri efendilerinin oğlu en-Nâsır Muhammed'i tahta çıkarmanın karşılığını haklı olarak almışlardır. Burcî memlûkleri önderleri Baybars el-Çaşnigîr'in direktifleriyle hareket ederken yaşça büyük ve kıdemli *es-Sâlihiyye* ve *el-Mansûriyye*'ye mensup

560 Baybars el-Çaşnigîr (ö. 709/1309) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 71-75; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 467-473; Kazım Yaşar Kopraman, "Baybars II", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1992, s. 224; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 97–120.

561 Hayatı hakkında için bk. Safedî, *Tuhfe*, II, s. 208-215; a.mlf., *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 561-573; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 9-14; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 472-473.

562 Kürt el-Hâcib (ö. 699/1299) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 155-156; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 124.

563 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 326; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 7; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 234; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 213; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 876; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116. İbn Kesîr, Hüsameddin el-Üstadâr olarak zikrettiği Baybars el-Çaşnigîr'in Atabekü'l-asâkir olarak atandığından bahseder. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVII, s711; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 402.

564 Halife Hakim Biemrillah Ahmed b. Ebî'r-Rebî' adına münşi kadı Şemseddin İbrahim b. el-Kayserî'nin kalem aldığı ahidnâme için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. X, s, 59-68; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 140-150.

565 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 873; İbn Tağriberdî Makrîzî'den farklı olarak saltanat şiarı ile 12 Cemaziyelevvel günü yürüdüğünü haber verir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116-117.

566 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 7; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 873; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 116; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 402.

emirler ise saltanat nâibi Seyfeddin Sâlâr'ın liderliğinde hareket etmektedirler. Dolayısıyla el-Eşref Halil'in katli sonrası başlayan grup mücadeleleri devam ederken karşılıklı bir çekişme de söz konusudur.[567]

en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönem saltanatının üzerinden bir yıl geçmeden İlhanlıların Suriye'ye düzenledikleri seferler ülkeyi telaşa düşürmüştür. Sultan, Suriye'yi işgale başlayan İlhanlı hükümdarı Gâzân'ı karşılamak için 24 Zilhicce 698/22 Eylül 1299 günü Kahire'den ordusunun başında yola çıkmış,[568] ancak Sultan ve beraberindekiler Gazze yakınlarında Tell el-Acûl denilen yere geldiklerinde bir suikast girişimi söz konusu olmuştur. Törenle şehre girdikleri sırada Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr saldırıya uğramışlardır. Ketboğa döneminde Memlûk topraklarına iltica eden Uyratların Ketboğa'nın hal' edilmesi sonrası liderleri idam edilmiş, nüfuzları kırılmıştır. Bunun intikamını almak ve Ketboğa'yı yeniden Sultan yapmak için Ulus'un önderliğinde suikast kararı almışlardır. Gazze'ye giriş sırasında Uyratlar'ın önde gelen emirlerinden ikisi tören alayına sızarak, Barultay'ın Baybars el-Çaşnigîr'e, Ulus'un da Salâr'a saldırıp plan gereği Uyratlar olaya müdahale edeceklerdir. Sultan memlûklerine mensup Barultay kılıcını çekip Baybars'a doğru gelirken Baybars'ın yanında yürüyen Burcî emirlerinden Seyfeddin Taşdemir, Barultay'dan önce davranarak kılıcıyla hamle yapmış ancak bu hamlesi boşa çıkarak kılıcı Barultay'ın atının döşünü yaralamıştır. Barultay ise kendini toparlayarak yaptığı karşı hamleyle Taşdemir'in yüzünü yaralamıştır. Çevredeki emirler şaşkınlıklarını atıp olaya müdahil olmaları sonucu Barultay hemen orada öldürülmüştür. Olay sonrası yapılan muhakemede Uyratların amaçları anlaşılmış ve olaya karışan elli kişi yakalanarak idam edilmiştir. Suikastın destekçilerinden Emir Kutlubars el-Âdilî Gazze'ye kaçarak kurtulabilmiştir.[569] Suikast sırasında Uyratların saltanat otağına yürüdüğünden bahseden Makrîzî, çıkan kargaşada Sultan memlûklerinin suikastın hedefinin Sultan'ı öldürmek olduğunu düşünerek teyakkuza geçtiklerini daha sonra da emirlerin duruma hâkim olduk-

567 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 875.

568 en-Nâsır Muhammed'in Kahire'den çıkış tarihini Makrîzî 1 Muharrem (28 Eylül 1298), İbn Tağriberdî 26 Zilhicce (24 Eylül 1299), İbn İyas ise sultanın halife ile 15 Safer (11 Kasım 1299)'de çıktığını aktarır. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 882; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 120; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 403. Ayrıca diğer kaynaklara bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 156; a.mlf., *Zübde*, s328-329; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 240; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 220;

569 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 330; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 15; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 240-241; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 239-240; Suikast hakkında bk. Kanat, "Suikastlar", s. 48-51.

larından söz eder.[570] Bu olayla birlikte Bahrî ve Burcî memlûkleri arasındaki çekişme derinleşmiştir.[571] Sonuç olarak Uyratlar bu başarısız girişimleri sonucunda ikinci kez ağır bir darbe alarak iyice çökertilmişlerdir. Şunu da aktaralım ki, tekrar Sultan yapılmak istenen Ketboğa'nın bu olayla hiçbir ilişkisinin olmadığı açığa çıktığı gibi hakkında da bir işlem yapılmamıştır.[572] Neticede Sultan, üst düzey emirlere yapılan bu suikast girişimi sırasında olay mahallinde bulunması hasebiyle tehlikenin içinde yer almış ancak suikast bertaraf edilince olay engellenmiştir. Ancak suikastın hedefine ulaşması durumunda Sultan da olay sırasında ölebilirdi.

2. Bahrî ve Burcî Memlûk Gruplarının İktidar Mücadelesi

Sultan Lâçîn suikastını gerçekleştiren Burciyye emirleri en-Nâsır Muhammed'in tahta çıkmasında önemli bir paya sahiptirler. Merkezde ve eyaletlerdeki atamalara baktığımızda *Bahrî* ve *Burcî* memlûkler arasında bir denge gözetilmiştir. Dolayısıyla Sultan el-Eşref Halil'in katli sonrası ilk kez seslerini duyuran Burcî memlûklerin yönetimde söz sahibi olarak kudret ve nüfuzları belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Ancak en-Nâsır Muhammed'in yaşının küçüklüğünden istifade ederek devlet içinde güçlenen Burcî memlûkler gelişmeleri lehlerine çevirmeyi başarmışlardır. Ülkemizin önde gelen Memlûk tarihi araştırmacılarından Kazım Yaşar Kopraman, başlangıçta Burciyye'nin kendi çıkarları ile en-Nâsır Muhammed'in çıkarları örtüşse de zamanla bu durumun değiştiğine dikkat çekerek meseleyi şöyle izah eder;

> "el-Burciyye ümerası en-Nâsır Muhammed'in çıkarlarından önce kendi çıkarlarını düşünmeye başladılar. Madem ki, Sultan zayıftı ve pek çok Türk ümerası saltanatı ele geçirmek için yarışıyordu, kendilerinden büyük ümera yetişmiş olan el-Burciyye de bunun için neden ya-rışmasın idi? en-Nâsır Muhammed'e gelince o, ikinci saltanatı esnasında da memlûklerin sıkıştırması karşısında Sâlâr ve Baybars'ın tahakkümünden kurtulmak için, halkın sevgisine dayanmak istemişti. Bu durumda, müşterek tehlike iki emiri birlikte harekete sevketmiş ve en-Nâsır Muhammed'in teşebbüsünü de böylece boşa çıkarmışlardı. en-Nâsır Muhammed, Sâlâr ile Baybars'ın tahakkümünden ve tazyikinden kurtulmaktan ümidini kesince tahttan feragat ederek el-Kerek'e çekilmişti."[573]

570 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 883-884.
571 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 885.
572 Kanat, "Suikastlar", s. 51.
573 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 504.

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminin hemen başında yaşanan dış siyasî gelişmeler genç Sultan ile emirler arasındaki mücadelenin ayyuka çıkmasını ertelemiştir. Makrîzî Sultan'ın devletin başında ismen Sultan olup hiçbir tesir ve nüfuzunun olmadığından bahisle durumunu şöyle özetliyor;

> "Baybars el-Çaşnigîr saray nâzırlığına atadığı Alemüddin Sencer el-Câveli[574] ile sarayın işlerini kendi nüfuzu altına almış, adeta genç sultanın yemesine içmesine karışmakta, sevdiği şeylerden mahrum etmektedirler. Ümeranın huzurunda devlet meselelerini görüşmek için toplandıkları Pazartesi ve Perşembe günleri en-Nâsır Muhammed'i oturtuyorlar, Sâlâr'ın arz ettiği konu istişare ediliyor, Sultan'ın fikri sorulmaksızın,"Sultan bunu emretti", deyip toplantı sona eriyordu. Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr Sultan'ın masraflarını kısıtlamakta da birlikte hareket ettiler".[575]

Kısaca müellif, Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın devlete tamamen hâkim olduklarını Sultan'ın hiçbir görüşünün alınmadan kararlar alındığını ifade ediyor. Bu konuda dikkat çekici bir gelişme Baybars el-Mansûrî'nin yaşadığı bir olaydır. Makrîzî'nin naklettiği hadise Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr ile sır kâtibi Şerefüddün Abdülvehhap b. Fazlullah arasında geçmiştir. Şöyle ki, Şam nâibine bir mektup yazması hususunda kadıya emir vermiş, kadı da bunu Sultan'ın ya da saltanat nâibinin emri ile yapabileceğini belirtince Baybars el-Mansûrî huzuruna çağırdığı kadı yine ısrar edince başına üç defa vurur. Bunun üzerine sır kâtibi yaşananları saltanat nâibi Sâlâr'a anlatır. Baybars el-Çaşnigîr ve diğer emirler ile istişare eden Sâlâr, huzuruna çağırttığı Baybars el-Mansûrî'yi azarlayarak tutuklattığı gibi devâdârlıktan da azleder.[576] Özetle genç Sultan'ın görüşü alınmadan Devâdârlık gibi önemli bir mevkide bulunan bir emir görevinden azledilir. Kukla konumundaki Sultan, esasen emirler oligarşisine meşruiyet kazandıran siyasi bir figürdür. Bu konuda güzel bir örnek ise Emir-i Âhûr Bektemür el-Hüsâmî'nin görevinden alınmasıdır. Makrîzî, bu emirin görevinden alınmasının sebebi olarak Sultan ile sık sık konuşması ve aralarındaki aşırı samimiyet olduğundan bahisle Baybars ve Sâlâr'ın Sultan ile kimse ile konuşmasını yasaklamasına bağlar.[577] Yine en-Nâsır Muhammed 703 yılı Ramazan ayı sonlarında (Nisan-Mayıs 1304)

574 Sencer el-Câvelî (ö. 745/1344) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 467-470; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 74-76.

575 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 879

576 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 8.

577 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 923.

doğan oğlu Ali[578] için yedi gün sürecek bir şenlik ile kutlama isteği emirler tarafından engellenmiş ve sadece bir gün şenlik yapılmasına müsaade etmişlerdir.[579]

Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr'in en-Nâsır Muhammed'i baskı altında tutma siyasetlerinin en bariz örneklerinden birisi de malî işlerden sorumlu vezir ile arasının mesafeli olmasına dikkat etmeleridir. Dolayısıyla bu döneme damgasını vuran vezirlik makamı nezdinde Sultan ile emirler arasındaki tutum ve davranışları vezirlik makamına atanan isimler üzerinden ele almakta yarar vardır. Malî işlere bakan vezirler Sultan'dan çok emirlere yakın kimseler olmuştur. Vezir Sungur el-A'sar ikinci defa vezir olduktan sonra[580] emirlere karşı kibirli tavrını sürdürüp Baybars el-Çaşnigîr'e yakın birisini dövdürünce Dımaşk'ta iken vezirlikten azledilmiştir.[581] İlhanlıların hezimeti ile sonuçlanan Şakhab Zaferi (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303) öncesinde Mısır'da nâib olarak bırakılan yeni vezir İzzeddin Aybek el-Bağdadi[582] ile halefi Nasıruddin Muhammed b. eş-Şeyhi arasındaki mücadele yönetimin kimler elinde olduğunu göstermesinin yanında Baybars el-Çaşnigîr ile Sâlâr arasındaki çekişmenin de en somut örneğidir. Makrîzî'nin detaylı olarak anlattığı olaylar zinciri kısaca şöyledir. Vezirlik makamında gözü olan İbnü'ş-Şeyhî vezir Aybek el-Bağdadî'ye karşı kibirli davranıp küçümseyici tavırlar sergiler. Gelişmeler üzerine saltanat nâibi Sâlâr'ın desteğini alan vezir, İbnü'ş-Şeyhî aleyhinde geniş çaplı bir soruşturma açılmasını sağlar. Baybars el-Çaşnigîr, muhakeme sırasında kendisini soruşturan emirlere ağır ifadeler kullanan İbnü'ş-Şeyhî'ye vezir olduğunda söz verdiği parayı tahsil edip edemeyeceğini sorar. Olumlu cevap vermesi üzerine de Baybars el-Çaşnigîr'in emriyle hesapların tamamı kendisine teslim edilir. Maliyeyi düzeltmek için yoğun çalışmalara başlayan İbnü'ş-Şeyhî, ilk iş olarak İskenderiye'ye giderek başkente çok az gelen gümrük vergilerini soruşturur. Doğu-batı ticaretinde önemli bir uğrak yeri olan İskenderiye'de yabancı gemilerden gümrük vergilerini tahsil eder. O günlerde kıyıya yaklaşan Franklere ait bir gemiden kırk bin dinar gümrük vergisi alır.[583] Vezirlik makamında kalıcı olmak isteyen İbnü'ş-Şeyhî bunun için Sâlâr'a yakın durmaya çalışır. Sâlâr da sâbık vezir Aybek el-Bağdâdî[584] ile birlikte hac yolculuğuna çıkarken İbnü'ş-Şey-

578 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 126; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 55; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 952.
579 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 952.
580 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 372; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.
581 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 918; Ayaz, *Vezir*, s. 52-53.
582 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931.
583 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 955.
584 Aybek el-Bağdadî (ö. 703/1303) hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 422.

hî'nin vezirlik makamına oturmasını bazı şartlar ileri sürerek onaylar.[585] Ne var ki 9 Şevval 703/15 Mayıs 1304 tarihinde vezirlik makamına oturan İbnü'ş-Şeyhî'nin gururlu tavrı devam etmiş, makamına gidip gelirken tertip ettiği gösterişli alaylar, emirlere karşı kibirli yaklaşımı dahası Sultan'a çok yakın duruşu aleyhine tavır alınmasına yol açmıştır. Kendisine mesafeli duran Sâlâr'ı söz konusu tutum ve davranışlarıyla haklı çıkarmıştır. Aynî'nin naklettiğine göre Sâlâr, hac dönüşü gerekeni yapacağına dair kötü sözler sarf etmiş ve Hicaz'a gitmiştir.[586] Vezirlik makamında bulunan birisinin emirlerle diyaloğu ve münâsebeti iktidarın kimler elinde olduğunu açıkça gösteriyor.

Sultan bu dönem genelde maddi sıkıntılar içerisindedir. en-Nâsır Muhammed 703/1303-1304 yılında avlanmak için geldiği Tervece'de iken İskenderiye'den eşi ve cariyelerine hediyeler almak ister. Bunun için malî işlerine vekâleten bakan vâsisi Zeyneddin Ali b. el-Mahluf'tan para ister. Başkadılık işleriyle de uğraştığından çok yoğun olan başkadı Sultan'ın istediği paranın olmadığını görünce tacirlerden ödünç para almak üzere İskenderiye'ye gider. Bu arada Sultan'ın sıkıntılı durumunu İskenderiye'de bulunan vezir İbnü'ş-Şeyhî'ye anlatır. Vezir, iki bin dinarı Sultan'a verilmek üzere kadıya teslim edip dönmesini söyler. Bu hadiseyle başlayan vezir-sultan yakınlaşması zamanla ilerler. Bir ara vezir, Sultan'a kendisini baskı altında tutan üst düzey emirleri ortadan kaldırmasını teklif eder. Bu konuşmadan haberdar olan Emir Alemüddin Sencer el-Câvelî gelişmeleri Sâlâr'a anlatır. Vezir ise arkasında dönen komplodan habersiz İskenderiye nâibini Baybars el-Çaşnigîr'e şikâyet eder.[587] Hicaz'dan yeni dönen Sâlâr, vezirin Sultan'a yakın durması, Sultan ile birlikte hareket etmesi, ihtiyaçlarını karşılamada gayret sarf etmesi, emirler aleyhine Sultanı kışkırtması gibi nedenlerden dolayı vezirin sorumluluğunu aşan işlerle uğraşmasına daha fazla dayanamaz. Vezirin muhakeme edilmesini emreder. Hac için Hicaz'a gitmeye niyetlenen Baybars el-Çaşnigîr'in başkenti terk etmesinden önce bu işi bitirmek isteyen Sâlâr, Emir Alemüddin Sencer el-Câveli ile istişarede bulunduktan sonra Kıpti birisinin vezirden şikâyetçi olmasını sağlayarak aleyhinde kumpas hazırlanır. Muhakeme öncesinde Sâlâr, vezir ve memlûkleri hakkındaki şikâyetini emirlere aktarır. Kıpti, sorgulama sırasında vezirin Sultan'ın malından aldığına dair hakkında şikâyetçi olur. Neticede vezir, Kıpti'yi tanımadığını ileri sürer. Ancak devlet malına hıyanet ettiği

585 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 952-954.
586 Aynî, *Ikdü'l-Cümân*, c. IV, s. 315-316; Ayaz, *Vezir*, s. 55.
587 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 955.

gerekçesiyle aleyhinde dava açılır. Dava sırasında Kıpti'yi aşağılamasını fırsat bilen Sâlâr, vezirin kibrini öne sürüp ağır hakaretlerde bulunur. Sonra veziri cezalandırılması için Şâddü'd-Devâvîn İzzeddin Aybek eş-Şücâî'ye teslim ederler. Daha önce vezirin maiyetinde çalışmış birisi olarak durumu fırsat bilen Aybek eş-Şücâî memlûkleri Kebek ve Bektut başta olmak üzere birçok memlûkü ile beraber veziri tutuklar. İşkencenin her çeşidine günlerce maruz kalan vezirin yakınları bir ara Baybars el-Çaşnigîr'den şefaatçi olmalarını isterler. Sâlâr ile görüşen Baybars, vezirin Sultan'a verdiği iki bin dinardan ve Tervece'de kendileri aleyhine yaptığı konuşmalardan haberdar olunca bu girişiminden vaz geçer. Baybars, hac yolculuğuna çıktıktan sonra vezir topuzlarla dövülmeye başlanır. Vezir İbnü'ş-Şeyhî üç ay boyunca türlü işkenceler altında 7 Zilkade 704/1 Haziran 1305 günü can verir.[588] Bu olayı çalışmamızda detaylı olarak aktarmamızın sebebi şüphesiz üst düzey emirler ile Sultan arasındaki ilişkiler için müşahhas bir örnek teşkil etmesidir. Baybars el-Çaşnigîr'in rızasının açık olmadığı bu hadisede Sâlâr, Baybars'ın hac için başkenti terk etmeden işi hızlandırmış ve dîvândaki ağırlığını koyarak vezirin cezalandırılmasını sağlamıştır. Bu hadise en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde oturduğu makamının emirlere meşruiyet kazandırarak devlette söz sahibi olmalarını sağladığını gösteren kaynaklarda yer bulan önemli bir kanıttır.

Bu dönem önemli gelişmelerden birisi de vâfidiye grubunun ilticasıdır. 704 Cemaziyelevvel/1304 Aralık ayında İlhanlı topraklarından Kahire'ye iltica eden iki yüz kişilik bir vâfidiye grubu[589] içinde Sâlâr'ın kardeşleri Fahreddin Davud ve Seyfeddin Cübâ ile annesi de vardır.[590] Diğer taraftan Sâlâr'ın kızı Sultan'ın yeğeni Emir Musa ile 704/1304-1035 yılında evlenirler. Sâlâr kızının çeyizi için 160 bin dinar harcar.[591]

Vezir İbnü'ş-Şeyhî'nin ortadan kaldırılmasıyla Kahire'de sular pek durulmaz. Vezirlik makamına oturan İbn Atâyâ kısa bir süre sonra yerini Baybars el-Çaşnigîr'in adamlarından ve İbnü'ş-Şeyhî'nin dostu kâtip et-Tâc b. Saîdüddevle'ye

588 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 62; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 379-380; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 124-125; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 9-11.

589 Kadın ve çocukların da içinde bulunduğu iki yüz kişiden oluşan atlı grup içinde emir Sungur el-Eşkar'ın çocukları ile İlhan Gâzân'ın yakınları da bulunmaktadır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 61; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5; Salâhaddin Muhammed Nevvâr, *et-Tavâifi'l-Moğoliyyeti fi Mısr ve Te'sîrâtihâ ve'l-Askeriyye ve'l-İçtimaiyyeti ve'l-Lügaviyyeti ve'l-Umraniyeti fi Asri devleti'l-Memâliki'l-Bahriyyeti (H. 658-7839/M. 1250-1381)*, İskenderiye t. y., s. 45.

590 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5; Nevvâr, *et-Tavâif*, s. 45.

591 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 382; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 9.

bırakır. İbnü'ş-Şeyhî'nin ölümüne sebep olan Sencer el-Câvelî sâbık vezir İbn Atâyâ'nın dostu olmakla birlikte Baybars el-Çaşnigîr ile araları da zamanla açılmış ve Sâlâr'ın adamı konumuna geçmiştir. Sencer'den intikam almak isteyen vezir et-Tâc inşâ sanatından habersiz İbn Atâyâ'yı vezir yaparak Sultan'ın mallarına zarar verdiğini, kendisine ve çevresine maaşlar tahsis ettiğini Baybars el-Çaşnigîr'e rapor eder. Gerekli evrakları sunar. Baybars durumu Sâlâr'a aktarmış, ancak Sâlâr söyleyenlere ve söylentilere kulak asmamasını tavsiye etmiştir. Sonra da Sencer el-Câvelî'yi Baybars'a gönderir. Sencer, mülayim sözlerle vaziyeti anlatmaya çalışsa da Baybars'ı sinirlendirmiş hatta kendisine hakaratler edip küfürler savurmuştur. Zamanla yaşananlar Baybars ile Sâlâr'ın arasının açılmasına yol açmıştır. Makrîzî'nin *"Sâlâr atına bindiğinde Baybars atına biner, indiğinde de atından iner"*, birlikteliği artık geride kalmıştır. Bir tarafta Sencer el-Câvelî etrafında Sâlâr'ın adamları karşı tarafta da vezirin çevresinde Baybars'ın adamları kenetlenir. Önce işi hafiften alan Sâlâr, Sencer el-Câvelî'nin Şam'a sürülmesini onayladıktan sonra vezirliği istemeyen et-Tâc'ın'ın vezirlikte kalmasında ısrar eder. Ancak o da istifa edince 19 Muharrem 706/31 Temmuz 1306 tarihinde Ziyaeddin en-Neşâî vezirliğe getirilir.[592]

Yine buna benzer bir hadise 706/1306 yılı içinde başkentte emirler Alemüddin Sencer el-Bervânî ile Seyfeddin et-Taşlâkî arasında iktâ' yüzünden çıkan bir çatışma olarak karşımıza çıkar. Bervânî, Baybars el-Çaşnigîr'e yakın birisi iken Taşlâkî saltanat nâibi Sâlâr'ın adamıdır. Çok sert bir yapıya sahip olan her iki emir tartıştıktan sonra Bervânî'nin şikâyeti ile çağrılan Taşlâkî, Baybars el-Çaşnigîr tarafından azarlanır. Baybars'ın bu sert çıkışına tahammül edemeyen Taşlâkî kılıcıyla Baybars'ın üzerine yürüyünce Baybars'ın memlûklerinin elinden zor kurtulur. Baybars, Hacip Sungur el-Kemâlî'ye emir vererek Taşlâkî'nin derhal Dımaşk'a sürülmesini ister. Hâcip konuyu Sâlâr ile müzakere edip kararından vaz geçmesi için Sâlâr ricacı olsa da Baybars'ın tehdit dolu yemini karşısında sessiz kalır. Neticede Taşlâkî Kahire'den çıkarılır. Sâlâr uygun gördüğü bir zaman Baybars ile konuyu tekrar görüşse de bir sonuç çıkmaz. Hadise Baybars'ın istediği şekilde kapanır.[593] Ancak bu hadise çok geçmeden Baybars ile Sâlâr'ın arasının iyice açılmasına yol açmıştır. Kendi aralarındaki çekişme derinleşmiştir.

592 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 180; a.mlf., *Zübde*, s. 387-388; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 23-27; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 222-223; Ayaz, *Vezir*, s. 56-57.

593 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 22-23; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 221.

3. en-Nâsır Muhammed'in Ümera Tahakkümünden Kurtulma Teşebbüsleri: Başarısız Tasfiye Teşebbüsü ve İkinci Kerek Günleri

Genç Sultan tahtta kukla olarak oturmakta, saltanat yetkileri Baybars ve Sâlâr tarafından kullanılmaktadır. Sultan'ın varlığı devlete hâkim olmak için değil devlete hâkim bu iki emire meşruiyet kazandırmak içindir. Sultan memlûk grup mücadeleleri içinde çaresizce gelişmeleri seyretmektedir. Sonunda her iki emiri tasfiye etmek için teşebbüse girişmiş, ancak bu teşebbüsü başarısızlıkla neticelenmiştir. Neticede genç Sultan çareyi hac bahanesiyle başkenti terk edip Kerek'e sığınmakta bulmuştur.

en-Nâsır Muhammed ikinci kez sultan olmasında önemli bir rol oynayan Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî'nin 706/1306 yılında vefatıyla[594] Baybars ve Sâlâr'ın aleyhine olan tutum ve tavırları keskinleşir. Baskı giderek dayanılmaz bir hâl almış, Sultan kısıtlanan harcamalar karşısında el darlığından bıkmıştır.[595] Her iki emiri ortadan kaldırmak ve devlete tamamen hâkim olmak için gizlice çağırdığı memlûklerinden Emir-i Candar Bektemür el-Çevkendâr[596] ile bir komplo hazırlar. Her akşam mutat olduğu üzere kale kapıları kilitlenip anahtarlar Sultan'a teslim edildikten sonra Sultan'ın silahlı memlûkleri atlarına binerek emirlerin ahırlarına doğru harekete geçecekler, tam bu sırada Sultan'ın kösleri vurulacak ve herkes kalenin altında toplanacaktır. Daha sonra Bektemür emrindeki askerlerle Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın odalarına saldırıp onları etkisiz hale getirecektir. Ancak planlar beklendiği gibi gelişmez. Her tarafta adamları olan her iki emir komplodan haberdar olurlar. Baybars ve Sâlâr'ın yakın adamı olan kale valisi Emir Seyfeddin Balaban ed-Dımeşkî kale kapılarını emredildiği şekilde kilitliyormuş gibi yaparak anahtarları Sultan'a teslim eder. Gelişmeler üzerine Baybars, huzuruna çağırdığı Bektemür'ü öldürmek isteyince Sâlâr buna mani olur. Bektemür komployu inkar eder. Endişe içerisinde sabaha kadar emirlerle beraber bekler. Bektemür'ün durumundan habersiz olan Sultan ve memlûkleri sabaha doğru bir hareket görmeyince tedirgin olmaya başlarlar. Çağırmak için adam gönderdikle-

594 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 146-147; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 391-392; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 30-31; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 224.

595 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 93; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 181; a.mlf., el-Mansuri, *Zübde*, s. 392; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 147; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 72; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 33; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 170; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 281.

596 en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminin ilk günlerinde saltanat nâibliği görevini de yapacak olan Bektemür el-Çevkendâr (ö. 711/1311) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 706-709; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 484-486; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 398-401.

rinde Baybars ve Sâlâr ile birlikte olduğu anlaşılır. Elleri tetikte hazır bekleyen taraflar sabaha doğru çatışma ile burun buruna gelirler. Sultan ve memlûkleri kalede hazır beklerken emirlerin emrindeki birlikler kaleyi kuşatır. Bu durum karşısında Sultan, memlûklerine hâkim olarak bir çatışma çıkmasını engeller. Ertesi gün ikindi vaktine kadar devam eden bu kargaşa sırasında Sultan, memlûklerinden birini emirlere göndererek; "*Ahır kapısında niçin toplanıyorsunuz. Amacınız sultanlık ise bunda gözüm yoktur. Nereye gönderirseniz oraya giderim*" şeklinde ortamı yatıştıran sözler sarf eder. Baybars emirler Baybars ed-Devâdâri, Birliğî el-Eşrefî[597] ve Aybek el-Hazindâr'ı[598] Sultan'a göndererek, memlûklerini emirlere karşı kışkırtmakla itham ederler. Sultan bu duruma sinirlenir ve huzurundaki emirleri azarlar. Ayrıca memlûklerinin hiç birinin emirler aleyhine söz söylemediklerini ve söz konusu iddiaların boş olduğu şeklinde cevap verir.[599] Yaşanan gelişmeler Kahire sokaklarında çabucak yayılır. Halk Sultan'ın kalede mahsur bırakılarak öldürüleceğini ya da Kerek'e sürüleceğini duyunca kale çevresinde toplanmaya başlarlar.[600] Sultan'a karşı aşırı sevgi besleyen halk Kahire'yi boşaltmış çarşılar açılmamış âdeta herkes kale çevresinde toplanmıştır. Hep birlikte: "*Ya en-Nâsır, Ya el-Mansûr, Kalavûn'unun oğluna ihanet edene Allah ihanet etsin*" haykırışlarıyla yeri göğü inletmişlerdir. Hatta kapıya dayanmış emirlerin askerlerini taşa tutarak Sultan'a olan bağlılıklarını ve desteklerini göstermişlerdir. Bu manzara karşısında Baybars ve Sâlâr, adamlarından birini göndererek Sultan'ın memlûkleri olduklarını ve itaatlerinin tam olduğunu vurgulamışlar, olaylara sebep olan gençlerin cezalandırılmalarını istemişlerdir. Sultan buna yanaşmasa da memlûklerinden Yelboğa et-Türkmanî, Aydemir el-Merkabî[601] ile Hâs Türk[602] gibi isimler posta birliği ile hemen Kudüs'e sürülmüşlerdir. Daha sonra da emirler Sultan'ın katına çıkarak yer öpüp kendisini selamlamışlardır. Sultan da onlara hil´at giydirmiş, ayrıca kale burçlarına çıkarak halkı selamlamasıyla sükûnetin sağlandığına kanaat

597 Emir Birliği (ö. 710/1310) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 357-359.

598 Safedî, *A´yânü'l-Asr*, c. I, s. 644-645.

599 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 93-94; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 33-35; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 170-171.

600 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 72; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 483; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 93-94; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 392; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 181; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 147; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 35; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 171-172.

601 Aydemir hakkında bk. Safedî, *A´yânü'l-Asr*, c. I, s. 657.

602 Hâs Türk (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A´yânü'l-Asr*, c. II, s. 306-307; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. V, s. 197-198.

getiren kalabalık dağılmıştır.[603] Sultan, komployu organize edemeyen olayların bu hale gelmesine sebep olan Bektemür'ü Kahire'den uzaklaştırarak önce Subeybe kalesine[604] sonra da Safed'e nâib olarak atamış,[605] başketten uzaklaştırmıştır. Sonuçta Sultan'ın emirleri tasfiye teşebbüsü devlete hakim olan Baybars ve Sâlâr'ın zamanında müdahaleleri ile akâmete uğramıştır.

Devlette söz sahibi iki emirden birisi olan Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr daha önce de ifade ettiğimiz üzere Burciyye'nin lideridir. Şakhab Savaşı (1 Ramazan 702/19 Nisan 1303)'nda elde edilen zaferdeki haklı payın karşılığı olarak Burciyye'nin birçoğuna emirlik tevcih edilmiştir. Dolayısıyla dengeler Baybars lehinde giderek değişmiştir. Makrîzî, son hadisede Burciyye'nin, Sultan'ı Kerek'e sürerek Baybars'ı sultan yapmak istediklerini ancak Sâlâr'ın yumuşak siyaseti sonucu Sultan ile barışınca bu fırsatı değerlendiremedikleri için yakındıklarından söz eder.[606]

Başarısız bir tasfiye girişimi sonrası bu dönemde Suriye'de yaşanan ufak çaplı bir gelişme dışında olağanüstü bir hadise söz konusu değildir. İlhanlıların 708 yılı başlarında (Haziran-Temmuz 1308) Fırat'ın doğusundan Kerker[607] beldesine yaptıkları sınır saldırısı başarılı bir sefer[608] ile geri püskürtülmüştür.[609] Dolayısıyla olağanüstü bir durum söz konusu olmayınca başkentte sükûnet ve istikrar hâkimdir. Sultan ise başkentteki sıkıcı ve çekilmez ortamdan kurtulmak için sık sık

603 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 93-95; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 33-34; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 170-171; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 484; Hayat Nasır, *Ahvâlü'l-âmmeti*, s. 20; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 105.

604 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 147-148; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 393; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 95; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 36; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 174.

605 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 393; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 147-148.

606 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 37-38.

607 Malatya ile Diyarbakır arasında bir kale. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 452-453.

608 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 102; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 420.

609 708 yılı başlarında İlhanlıların hareketlendiğine karşılık Memlûklerin teyakkuza geçtiğini ve sultanın emriyle ordunun tedbir alarak hazırlandığı ve Dımaşk'a geldiğini ancak düşman hareketinin olmadığı anlaşılınca normale dönülmüştür. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; a.mlf., *Tuhfe*, s. 185. Kerker kalesine yapılan baskın bu teyakkuz durumundan sonradır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 420. Bu arada Kerker beldesine yapılan İlhanlı saldırısıyla ilgigli İlhanlılar Fırat'ın doğusundan Kerker beldesine saldırarak Türkmenlere zarar verirler. Bunun üzerine Halep nâibi Kara Sungur'un memlûkü olan bölgenin nâibi Seyfeddin Bethas komutasında bölgeye sevk edilen birlik İlhanlıları sıkıştırarak gerekli tedibi yaptıktan sonra İlhanlı esirleri ve ganimetleriyle geri döner. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 102; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 420.

Kahire dışına çıkmaktadır. Cîze taraflarında avlanarak günlerini geçirmektedir. Makrîzî bu durumu, "*Her türlü tasarruftan yoksun, istediğini yiyip içemeyen, Baybars ve Sâlâr'ın tahakkümünde, babasının bıraktığı vakıfların geliri olmasa*[610] *muhtaç duruma düşecek zavallı bir Sultan*" şeklinde özetler.[611] Baybars el-Mansûri, Sultan'ın üç aya yakın (10 Cemaziyelahir-21 Şaban 708/25 Kasım 1308-3 Şubat 1309) bölgede kaldığından söz eder. Burada rahat bir düşünme ortamı edindiğini ve içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak için de çareler aradığını sonuçta seyahate karar verdiğini aktarır.[612] Sultan bu baskı altında bir müddet daha yaşadıktan sonra[613] 708 yılı Ramazan ayı ortalarında (26 Şubat 1309) hacca gitme arzusunda olduğunu Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'a açıklar. Emirler açısından sakıncası olmayan bu duruma en çok sevinen Burciyye memlûkleridir. Hac yolu güzergâhı üzerinde konaklanacak mahallere Kerek, Dımaşk ve Gazze'ye haberciler gönderilerek hazırlıkların yapılması emri verilir.[614] Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra Baybars ve Sâlâr'ın da aralarında bulunduğu emirlerin takdim ettiği hac hediyelerini kabul eder. Daha sonra maiyetindeki memlûkleri ile beraber 25 Ramazan/8 Mart 1309 Cumartesi günü kafile yola çıkar. Halk kalabalık bir katılımla ağlaşarak hacıların uğurlandığı yer olan Bereketü'l-Hac (Birketü'l-Hac)'a kadar gelerek Sultan'ı uğurlar. Bu arada uğurlamaya gelen Baybars ve Sâlâr atlarından inmeyerek Sultan'a karşı saygısızlık yaparlar. Sultan bu duruma pek aldırmaz. Ayrıca maiyetinde yetmiş beş emir[615] vardır.[616] Kafile Ramazan bayramını Salihiy-

610 Kalavûn'un oğlu en-Nâsır Muhammed için yaptığı bağışlar hakkındaki menşûr için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 168-169; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 201-202.

611 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 175.

612 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 403; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*s187. İbn Tağriberdî ise 10 Cemaziyelahir'den itibaren 20 gün boyunca (25 Kasım-15 Aralık 1308) avlandığından bahseder. Makrîzî'de 20 gün boyunca avlandığını zikreder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 175.

613 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 175.

614 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 176;

615 Bu emirlerden bazıları şunlardır. Üstadâr İzzeddin Aydemir, Seyfeddin Almelik el-Çevkândâr, Emir-i cândâr Seyfeddin Balaban, Emir-i meclis Hüsameddin Kara Lâçîn, İzzeddin Aybek er-Rûmî, Rukneddin Baybars el-Ahmediyye, Alemüddin Sencer, Seyfeddin Toktây es-Sâkî ve Şemseddin Sungur es-Saîdî'dir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 404; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 188; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 176.

616 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 79; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 395; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 149; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 176; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 420.

ye'de[617] karşılar.[618] Daha sonra özel eşyalarla yüklü 150 atın ağırlıklarını taşıdığı kafile 11 Şevval/23 Mart 1309 Pazartesi günü yol üzerindeki Kerek'e uğrarlar.[619] Sultan'ı karşılamak için süslenen Kerek'te nâib Cemaleddin Akkuş el-Eşrefî Sultan'ı saltanat şiarına uygun bir şekilde karşılar. Ancak Sultan kale çevresindeki hendek üzerindeki köprüden kaleye çıkarken talihsiz bir kaza yaşar. Sultan atıyla karşıya geçerken atının ön ayakları köprüden çıkarken arka ayaklarının bastığı ahşap kısım kırılmıştır. Atının dizginlerinden tutmasalar Sultan atıyla birlikte hendeğe düşecektir. Yaşanan kargaşada birkaç kişi düşmüş, biri dışında kurtulmuşlardır.[620] Sultan kılpayı kurtulduğu bu hadiseden şüphelenmiş ve yaşananların sebebini nâibe sorduğunda, yer öperek kendisini selamlayan nâib, *"Bu durum Allah'tandır, köprü uzun süre kullanılmadığı için yıpranmış ve aynı zamanda eskimiş olduğundan üzerindeki yük de ağır geldiğinden yıkıldı"* diyerek cevap vermiştir. Sultan nâibin konuşmalarını samimi bulmuş olayın üzerinde pek durmamıştır.[621] Hadise sıradan bir kaza olarak değerlendirilmiştir.

en-Nâsır Muhammed, Nâib Cemaleddin Akkuş'tan Kerek'in gelirlerini gösteren belgeyi istediğinde meblağın iki yüz bin dirhem gösterilmesine kızarak, başta nâib olmak üzere yol boyunca eşlik eden emirlerden bazısının da olduğu bir heyeti bir mektupla beraber Kerek'ten çıkarıp Kahire'ye gönderir.[622] Daha sonra

617 Salihiyye, Mısır ve Suriye arasında Filistin'de bir yerleşim yeridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 390.

618 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 189; a.mlf., *Zübde*, s. 404; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 395; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 176.

619 Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 240; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 286.

620 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 359; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 189-190; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 404-405; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 404; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 421-422. Köprü üzerinde yaşanan faciayla ilgili bazı müellifler farklı olarak köprü üzerinde bulunan 50 kişinin suya düştüğünü ve bunlardan 4 kişinin öldüğünü haber verirler. (Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 240; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 79; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329.) Ayrıca suya düşen emir el-Hac İzzeddin Özdemir ayaklarını kaybederek ağır yaralanır. Bir müddet sonra Sultan ile beraber döndüğü Mısır'da vefat eder. (Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 190; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 111; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 177.) Ayrıca İbn Tağriberdî ismi meçhul bir tarihçinin 100 kişinin hendeğe düştüğünü bunlardan yedi kişinin öldüğünü nakleder. *Nücûm*, c. VIII, s. 177.

621 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 177-178.

622 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103. Nüveyrî'nin naklettiği bu bilgilerin yanında İbn Tağriberdî'nin Yûsufî'den naklen verdiği bilgide kalede geceledği günün sabahında Sultan Kerek naibine: "Ya Cemaleddin, hûşdâşını al ve Mısır'a git" dedikten sonra nâib Kerek'i terk eder. Üç

da beraberindekilere hacca gitmekten vaz geçip Kerek'te oturmaya karar verdiğini, hatta saltanattan da feragat ettiğini açıklar. Yanındakiler şaşırıp ağlamaya başlamışlar, Sultan'ı kararından vaz geçirmeye çalışmışlarsa da Sultan'ın kararlı olduğunu anlayınca bu duruma rıza göstermişlerdir. Ayrıca Sultan, Sır Kâtibi Kadı Alâeddin Ali b. Ahmed b. Saîd b. el-Esîr'e kısa aralıklarla iki mektup yazdırmış ve Kahire'ye göndermiştir.[623] İlk mektubunda hac'tan vaz geçip saltanattan feragat ettiğini ve Kerek'te ikamet etmekte olduğunu bildirerek Kerek ve Şevbek'in iktâ' olarak kendisine tahsis edilmesini istemiştir. Ayrıca sadâkatine güvendiği memlûkleri dışında herkesi göndermiştir. Bunun yanında Kahire'den maiyetinde gelen beş yüz deve yükü eşyayı Kahire'de emirlerin takdim ettiği hac hediyeleri ile beraber geri göndermiştir. Arkasından da ikinci bir mektup gönderir. Her iki emire de dua ederek başladığı bu mektubunda,[624] Kerek'te ikamet etmeye karar verdiğini tekrarlayarak, saltanat nâibi Sâlâr'a itaat etmelerini tavsiye eder. Ayrıca iyilikten başka bir şey de düşünmediğini açıkça ifade eder.[625] Bu sözleriyle en-Nâsır Muhammed, siyasî bir entrika peşinde olmadığını ifade edip emirlere güven vermek istemiştir. Mektubunda son olarak Kerek'in külfetinin azlığından bahsedip rahatının bolluğundan söz ederek Allah'a tevekkül ettiğini belirtmiştir. Mektubu götüren heyet 22 Şevval/4 Nisan 1309 Cuma günü Kahire'ye ulaştıktan[626] hemen sonra Baybars ve Sâlâr, İbn Tağriberdî'nin bahsettiği cevap mektubunda, olup biteni anlamadıklarından yakınmışlar ve en-Nâsır Muhammed'in çocukça olan bu davranışını bırakıp derhal tahtına geri dönmesini istemişlerdir. en-Nâsır Muhammed mektubu getiren el-Bervânî'ye saltanat alâmetlerini verdikten sonra: *"Sâlâr'a söyle, beytülmâl'den hiçbir şey almadım, işte aldıklarım bunlar. Allah ölüm ya*

---

gün sonra da münadi ile herkesin çoluk çocuğunu alarak Kerek'i terk etmesi emredilir. Sultan burada ailesi ve memlûkleri ile kalır. Daha sonra da Kerek'te ikamet edeceğini ve saltanattan feragat ettiğini emirlerle paylaşır. Sır katibi Kadı Alâeddin Ali b. Ahmed b. Saîd b. el-Esîr'e bir mektup yazdırarak durumu Kahire'ye bildirir. Kahire'ye ulaşan Kerek nâibine niçin geldiğini Baybars ve Sâlâr sorduğunda: "Sizin emrinizle" diye cevap verdikten sonra mektubu gösterir. Yazının sahte olduğunu kaleme alan el-Tanboğa'yı çağırdıklarında ise onun Sultan'ın yanına Kerek'e kaçtığı anlaşılır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44-45. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 178-179.

623 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 179-180, 233.

624 Mektubun metni için bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 180; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 150.

625 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 190-191; a.mlf., *Zübde*, s. 405; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 179-180; İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 422.

626 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 190-191; a.mlf., *Zübde*, s. 405; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 103; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 179-180; İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 422.

da başka bir şey ile hükmedinceye kadar beni burada rahat bırakın" diyerek Kerek'te kalma konusundaki ısrarını tekrarlamıştır. Bunları duyan Baybars ve Sâlâr kendini saltanattan azleden en-Nâsır Muhammed'in kararında ısrarlı olduğuna kanaat getirmişlerdir.[627] Bu arada da en-Nâsır Muhammed Kerek'e hâkim olduktan sonra altı yüz bin dirhem ve yirmi bin dinarlık hazineye el koyar.[628] Ayrıca burada taş toplamaları bahanesiyle kale dışına çıkardığı kale halkını çoluk-çocuk demeden tamamını kaleden çıkararak şehirde oturmalarına da müsaade etmemiştir. Buna gerekçe olarak Sultan Zahir Baybars'ın oğlu Berke Hân'ı para mukabilinde Toruntay'a nasıl sattıklarını hatırlatmış,[629] Kereklilerin benzer bir ihaneti ile karşılaşmak istememiştir. Kısaca Sultan Kerek'e giderek yerleşmekte, tedbirlerini almayı da ihmal etmemektedir.[630]

en-Nâsır Muhammed'in son mektubu ulaştıktan sonra 23 Şevval 708/5 Nisan 1309 Cumartesi günü ikindi vaktinde saltanat nâibi Sâlâr'ın dairesinde toplanan emirler, Halife ve başkadı Zeyneddin Ali b. Mahlûf'un da hazır bulunduğu bir oturumda en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğine dair mektubu okunur. İstişare sonrası önce Sâlâr'ın sultan olmasını düşünmüşler ancak Baybars'ın sultan olmasını bekleyen Burciyye'nin gücünü iyi bilen Sâlâr,[631] kendisine gösterilen bu ilgi ve teveccühe teşekkür edip Baybars'ın sultan olmasını teklif etmiştir. Bu teklifi fırsat bilen Burciyye emirleri sözünün doğruluğunu ve kararının isabetli olduğunu dile getirerek Sâlâr'ın teklifini desteklemişlerdir. Sonuçta bu duruma hazır olan Baybars'ın sultan olmasına karar vermişlerdir. Baybars saltanat şiarı ile süslü at üzerinde, maiyetinde yaya yürüyen emirler ile kaledeki nâiblik dairesinden saltanat makamına geçmiş ve burada tahta oturmuştur. Böylece en-Nâsır Muhammed'in on yıl beş ay yedi gün süren ikinci saltanat dönemi sona ermiş yeni bir dönem Sultan Baybars el-Çaşnigîr dönemi başlamıştır.[632]

627 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 180-181; Hammâde, *el-Vesâik*, s Hammâde, *el-Vesâik*, s. 151-152.

628 Makrîzî'nin bir diğer rivayeti de 97 bin dinar 700 bin dirhem'dir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44.

629 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 44-45; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 189.

630 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 190.

631 Baybars el-Çaşnigîr'in önderi konumundaki Burciyye hem sayıca hem de sahip oldukları idarî konumları gereği Sâlâr ve adamlarına karşı üstün durumdadırlar. Burciyye'nin Sâlâr'ın sultanlığını kabul etmeyecekleri gün gibi aşikar olup böyle bir durumda başkenti kana bulayacakları da açıktır.

632 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 406; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 191; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 80-81; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 104; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 45-46. Baybars el-Çaşnigîr'in Sultan olmasıyla ilgili bu bilgilerin yanında şu bilgiler de mevcuttur. Ümera istişare için toplandığında aralarında müellif Baybars el-Mansurî'nin de bulunduğu Mansurîy-

B. İkinci Saltanat Dönemi Dâhili Gelişmeler:İlhanlı Hezimetinin Yankıları

1. Gayri Müslimlerin Günlük Yaşamlarına Dair Bazı Uygulamalar

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat dönemine damgasını vuran toplumsal bir hadise gayri Müslimlerle alakalıdır. İlhanlı tehdidinin yükseldiği bir dönemde Mağrib[633] veziri hac farizasını ifa etmek için güzergâhı üzerinde bulunan Kahire'ye uğrar (Recep 700 /Mart-Nisan 1301). Vezirin bir teklifi ülke genelinde gayri müslimleri ilgilendiren bir meselenin ortaya çıkmasına yol açar. İlhanlılar karşısında alınan Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) sonrasında Kahire'ye uğrayan vezir bir gün at üzerindeki gayri müslim Hıristiyan bir memurun çevresindeki yaya Müslümanları aşağılayan tutum ve davranışlar sergilediğine, onların isteklerine aldırış etmediğine tanık olur. Bu durumu Baybars ve Sâlâr ile paylaşarak onlara: *"Hıristiyanlar atlara biner, başlarına beyaz sarıklar takarak Müslümanları zelil edip hizmetinde kullanırken nasıl zafer kazanabilirsiniz?"* diyerek çıkışır. Bunun üzerine kadılar ve fakîhlerle görüşmeler yapılır ve bazı kararlar alınır. Baybars ve Sâlâr gayri müslim ehl-i zimmenin[634]

---

ye'ye mensup emirlerden bazıları söz alarak meselenin Halife ve kadılara bildirilmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine kadıların huzurunda Sultan'ın mektubu bir kez daha okunur. Başkadı Zeyneddin Ali b. Mahlûf'un yanında emirler İzzeddin el-Hatîrî ile el-Hâc Âl Melik ve diğerlerinin şahitliğinde en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragati kendi imzasıyla okunur ve kadı da onaylar. Büyük emirler sultanlık için Sâlâr'ı tavsiye ederler. Bunun üzerine söz alan Sâlâr; "*Evet emir verdiğimde karşı gelmemeniz şartıyla*" diye karşılık verir. Sonra Kur'ân-ı Kerim getirilerek yemin ederler. Bu gidişattan memnun olmayan her an ortamı karıştıracak Burciyye emirlerini rahatlatan sözler Sâlâr'dan gelir. Sâlâr sultanlığa uygun olmadığını belirttikten sonra Baybars el-Çaşnigîr'i göstererek; "*Sultanlığı yapacak olan bu kardeşimdir*" diyerek dişlerini sıkan Burciyye ağız birliği yapmışçasına doğru söylediğini ifade ederler. Baybars daha sonra saltanat nâibliğini kabul etmeyen Sâlâr'a, kabul etmediği takdirde sultanlığı da kabul etmeyeceğini söyleyerek bilmukabil gönlünü alır. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 191; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 46; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 232-234.

633 Afrika'nın kuzeybatısında yani Fas ve çevresi Mağrib olarak tanımlanır. Bu dönemde bölgede hüküm süren Berberi asıllı bir hanedan olan Merînîler (1196-1465) hakkında bk. İsmail Ceran, "Merînîler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199. Ayrıca Mağrib hakkında bk. İbrahim Harekât, "Mağrib", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 314-318. Dönemin çağdaş müelliflerinden Ömerî, Fas, Tilimsan ve Sebte'den oluşan Berrü'l-Udve ülkesi olarak tesmiye ettiği bölgeye *el-Mağribü'l-Aksâ* da denir (Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 85-116). Ayrıca Memlûk sultanı en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un Merînîlerle ilgili yazışmaları için bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 29-32; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VII, s. 385-411.

634 İslâm hukukunda Hıristiyanlar ve Yahudiler diğer gayri müslim sınıflardan farklı olarak kendilerine kitap indirilenler yani ehli kitap adı altında farklı bir statüde değerlendirilmişlerdir. Müslümanların zimmetinde yaşama imkânı bulmuşlar ve zimmet hukuku ile İslâm devletinin tebaası olarak yaşam sürmüşlerdir. Yılda bir kez sadece savaşacak güçte olan erkeklerin ödediği cizye yani baş vergisi karşılığında askerlikten muaf oldukları gibi can ve mal güvenlikleri

günlük yaşamlarında uyması gereken bazı emir ve yasakları içeren Sultan tarafından imzalı bir mersûmu duyururlar.[635] Birçok hususu içeren bu mersûmda şunlar geçmektedir. Hıristiyanların mavi renkte, Yahudilerin sarı renkte sarık sarmaları, kadınların uygun kıyafet giymeleri, at ve katıra binmemeleri, Müslümanların yanında yüksek sesle konuşmamaları, silahlı olarak dolaşmamaları, binalarını Müslümanların binalarından yüksekçe inşâ etmemeleri, Müslüman köle satın almamaları ayrıca memur olarak istihdam edilen gayri müslimlerin memuriyetlerine son verilmesi şeklinde gayri Müslimlerin devlet ve toplumsal hayattaki tutum ve davranışlarını ilgilendirmektedir. Emir ve yasaklar önce Kahire'de daha sonra da ülke genelinde uygulanmaya başlanır.[636] Bunun yanında Kerek ve Şevbek gibi gayri müslimlerin çoğunlukta olduğu yerlerde ise bu yasaklar dikkate alınmaz. Ayrıca bu kararla dîvânlarda görevli pek çok gayri müslim Müslüman olur. Örneğin Müstevfî's-Sohbe[637] es-Sâhib Emînü'd-dîn Emînü'l-Mülk İbnü'l-Annâm ihtida edenler arasındadır.[638] Nüveyrî, Hıristiyan ve Yahudi reislerinin bu emre karşı gelmediklerinden bahseder.[639] Ayrıca Müslümanların bu kararı suiistimal ettikleri görülür. Yakûbî[640] ve Melkâî[641] kili-

---

sağlanan zimmiler hakkında detaylı bilgi için bakınız. Mustafa Fayda, "Zimmi", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 428-434.

635 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 230; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132-135.

636 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476-477. İbn Haldun'un bahsettiği ve İslâm fıkhında da *eş-Şurûtu'l-Ömeriyye* adı altında Hz. Ömer'e nispet edilerek gayri Müslimlerin uyması gereken kuralları içeren metnin doğruluğu tartışma konusudur. Bu tartışmayla alakalı bakınız. Fayda, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkîlâtı", *DGBİT*, İstanbul 1993, c. II, s. 173-181.

637 Müstevfî dîvânlardaki gelir-giderleri kaleme alan hesapları takip eden kişidir. Müstevfî's-Sohbe ise sultanın özel olarak mali işlerininin kâtipliğini yapar. Dühman, *Mu'cemü'l-Elfâz*, s. 138.

638 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351-352; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132-135.

639 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 260.

640 Yakûbîler (=Monofizitler) İsa Mesîh'te tek tabiat olduğuna inanan İskenderiye, Kudüs ve Antakya bölgelerinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar olup Hz. İsâ'nın ilâhî tabiatını öne çıkarıp insani yönünü dışlayan bir anlayışa ve âmentüye sahiptirler. Süryaniler olarak da isimlendirilirler. Mehmet Çelik, "Süryaniler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 175-178. Ayrıca Monofizitler ve diğer mezhepler hakkında bk. Mehmet Aydın, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII, İstanbul 1998, s. 353-357. Mısır'da Hıristiyan nüfusun çoğunluğu Kıptice konuşan Monofizit Kıptilerdir. Müslüman kaynaklarda geçen Kıpti kelimesinin karşılığında batılı bilim adamları Monofizit Hıristiyanlar anlamında Coptic kelimesini kullanırlar. Detaylı bilgi için bk. Terry G. Wilfong, The non-Muslim communities: Christian communities", *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, (2008), s. 177-180; Hatta batılıların Mısır için kullandıkları Egypt ve Copt sözcükleri aynı kökten gelir. Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, (Çev. Nurettin Hiçyılmaz) İstanbul 2005, s. 28.

641 Monofizit inancın aksine Îsâ'daki insanlık ve ilâhlık unsurlarının birbirine denk olduğu

selerine, sinagoglara saldırırlar. Öyle ki, gayri müslimlerin ibadethanelerinin yıkımına dair verilen fetva başkadı Takiyyüddin Muhammed b. Dakîk tarafından engellenmiş ve kadı, *"İslâmi dönem öncesinde yapılanlara dokunulamayacağına dair"* fetva vererek bu girişimleri durdurmuştur. Kiliseler yaklaşık bir yıl kapalı kaldıktan sonra Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) elçi göndererek Melkâîlere ait Mikail Kilisesi'nin[642] açılmasını talep etmiş, bu isteğe olumlu cevap verilerek kilise ibadete açılmıştır. Yine bazı kralların devreye girmesi üzerine Yakûbîlere ait Zevîle Hârra Kilisesi[643] ile Melkâîlere ait Mariye Nikola Kilisesi[644] ibadete açılmıştır.[645] Yine Nüveyrî ve Makrîzî'nin Barselona sahibi olarak zikrettiği Aragon[646] Kralı James II (1267-1327)'in elçileri 703/1303-1304 yılında Sultan ve emirlere sundukları çok değerli hediyeleri takdim için en-Nâsır Muhammed'in huzuruna çıkarlar. Yakubîler ve Melkânîlere ait Kahire'deki iki kilisenin daha açılmasını sağlarlar.[647]

Gayri müslimler açısından sıkıntılı bir devir olarak kaynaklarda yer alırken aynı dönem Hıristiyan dünyasının İlhanlılar ile giriştikleri ittifak çabaları söz konusudur. Memlûklerin ezeli düşmanları ile yapılan bu ittifak teşebbüsleri Vâdî'l-Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299) sonrasına rastlar. Gâzân'ı tebrik için gelen Hıristiyan elçiler (Muharrem 700/Eylül 1300)[648] ile aynı zamanda Gâzân'ın başta Papa olmak üzere İngiltere ve Fransa kralları ile Memlûkler aleyhine yapmak istediği ittifak çabalarını[649] dikkate aldığımızda gayri

---

şeklindeki Ortodoks diyofizit anlayışın teyit edildiği Kadıköy Konsili'nde (m. 451) alınan kararları destekleyen Bizans imparatorunun taraftarları" anlamında Arapça kral, imparator anlamına gelen m-l-k (ملك) kelimesinden türeme Melkâî (ملكاءى) adı ile anılmışlardır. İskenderiye, Kudüs ve Antakya bölgesinde yaşayıp bu inanca sahip Hıristiyanlar Hz. Îsâ'da iki tabiatın bulunduğu, bu tabiatların kendi aralarında birleşme ve bölünme olmadığı, değişikliğe uğramadığını kabul etmişlerdir. Konsilin bu kararlarını benimseyen Melkâîler bu inanışlarıyla hem Hz. Îsâ'nın insanî tabiatını öne çıkarıp ulûhiyyetin daha sonra Îsâ'nın bedenine hulûl ettiğini ileri süren Nestûrîler'den, hem de ilâhî tabiatı öne çıkarıp onun insanî yönünü ihmal eden monofizitlerden ayrılmış oluyorlardı. Mustafa Sinanoğlu, "Melkâiyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIX, Ankara 2004, s. 84-85.

642 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 517.

643 Kahire'de Yakubîler'e ait bir kilise olup İslâmiyet öncesi inşâ edilen en büyük kilisesidir. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 511.

644 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 519.

645 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 912-913.

646 İspanya'nın kuzeydoğusunda bağımsız bir bölge; 1035-1833 yılları arasında burada hüküm süren ve Endülüs'teki İslâm hâkimiyetine son veren hıristiyan krallığı. Abdülkerim Özaydın, "Aragon", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

647 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 54; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 950.

648 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 244.

649 Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 154, 223-231.

müslimlerin günlük yaşamlarındaki kısıtlamaları karşıt bir hamle olarak değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla Mağrib vezirinin teklifi fırsat olarak değerlendirilen dini temelli siyasî bir hamledir. İslâm tarihinde ara sıra gördüğümüz bu uygulamalar genel olarak içeride ve dışarıda siyasî kargaşanın hâkim olduğu kaos dönemlerinde uygulanmıştır.

Gayri müslimlerle ilgili bir başka uygulama Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr'in Hıristiyanlar tarafından kutlanan şehid bayramı (Iydü'ş-Şehîd) kutlamalarını 702/1302 yılında yasaklamasıdır. Bu bayramda Hıristiyanlar şehitlerden birine ait olduğuna inandıkları bir parmağın içinde bulunduğu bir tabutu Nil nehrine atarak kutlama yaparlar. Aksi halde nehir sularının yükselmeyeceğine inanırlar. Hıristiyanlar bu âdeti Mısır'ın Şübra tarafında her yıl kutlanmakta ve Mısır'ın her tarafından insanlar bu törene katılmaktadırlar. Nehir içinde kayıklarla ve gemilerle, karada ise kalabalık bir katılımla kutlanan bu bayram günü yerel halk oyunlarının yanı sıra geleneksel ayinler düzenlenir. Bunların yanında aşırı içki tüketiminden kaynaklı kavgalar ölümlere sebep olmaktadır. Gelişmeler üzerine Baybars bölge valilerine mektuplar yazarak hiç kimsenin bu bayrama katılmamasını emreder. Müslüman Kıptilerle beraber Hıristiyanlar nehrin sularının azalarak vergilerin düşeceği gerekçesiyle yasağın kalkması yönündeki et-Tâc b. Saîd'i aracı koysalar da bu istekleri ret edilir.[650] Dönemin dikkat çekici gelişmelerinden birisi olarak kayda değerdir.

Yine bu dönem Yahudi[651] bir kâtip ile ilgili dikkat çekici bir hadise söz konusudur. Olay 704/1304-1305 yılında Trablus nâibi Esendemür Gürcü[652] ile emirlerinden Bâluc el-Hüsâmi arasında geçer. Zamanla zenginleşen bu gayri müslim kâtip gösterişli bir hayat sürmektedir. Altından mamül eyerli atlara binmekte aşırı lüks bir hayat sürmektedir. İdarî işleri uhdesine alıp halka baskı uygulamakta, zulme varan haksız davranışlar sergilemektedir.[653] Emir Bâluç bir tören esnasında yaşanan bu sıkıntıları Esendemür'e anlatır. Esendemür bunları ciddiye almadığı gibi şikayetçi emire de hakaretler yağdırır. Hatta Emir Bâluç'un tutuklanması ile

650 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 941-942.

651 Kaynakta Samiri bir kâtip olarak geçer. Samiriler Yahudiliğe benzeseler de dini-etnik bir topluluktur. Mahmut Salihoğlu, "Samiriler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 79-81.

652 Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 534-537; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 443-445.

653 Makrîzî kâtibin Nakîbü'l-Eşrâf Bedreddin b. İzzeddin'i öldürdüğünden bahseder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 14.

sonuçlanır. Gelişmeler üzerine halka yaptığı baskı ve zulmünü iyice artıran Yahudi kâtip aleyhinde halk harekete geçmiş ve yaşanan sıkıntıları bir mektup ile Şam nâibi Cemaleddin Akkuş'a bildirmiştir. Nâib gelişmeler başkent Kahire'ye aktarınca Baybars el-Çaşnigîr gerekli inceleme sonrası kâtibin Dımaşk'a getirilerek yargılanması ve Bâluç'un hapisten çıkartılmasını emretmiştir. Kâtip ise posta birliği ile ulaştırıldığı Humus'ta yargılanarak idam edilmiş, başı Dımaşk'a gönderilmiştir.[654] Neticede kâtip idam edilerek halkın şikayeti dikkate alınmış ve maruz kaldıkları sıkıntılar giderilmiştir. Esasen yönetimin halkın şikayetlerini dikkate aldığına dair kaynaklarda yer bulan bir hadisedir.

2. Lübnan Dürzileri'nin Tedip Edilmesi

Gâzân'ın kısmen başarılı birinci Suriye seferinin[655] ardından Dımaşk'ın tekrar Memlûk idaresine geçmesiyle işgal sırasında İlhanlılarla işbirliği yapanlar araştırılarak cezalandırılmışlardır. Bu çerçevede İlhanlılar ile işbirliği yapan Kisravan dağı Dürzileri[656] üzerine sefer düzenlenmiştir (20 Şevval 699/9 Temmuz 1300). Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş komutasında Safed, Hama, Humus ve Trablus nâiblerinin birlikleriyle katıldığı bu sefer sonucu isyan eden Dürziler tedip edilmiş, dağlara kaçanlar ise takip edilerek cezalandırılmışlardır. Sefer sonunda da büyük bir ganimet elde edilmiştir.[657] Kaynakların çok detaylı bilgi vermediği seferlerden bir diğeri de 704 yılı Zilhicce ayında (Temmuz-Ağustos 1305) gerçekleşir. Bölgede sıkıntı çıkarmaya devam eden Kisravan dağı sakinlerine nasihat heyeti gönderilmiş ancak faydası olmamıştır. Nasihat için bölgeye giden İbn Teymiyye[658] beraberinde Emir Bahâeddin Karakuş el-Mansûrî ile beraber yaptıkları zulümleri terk edip itaat etmeleri için tavsiyelerde bulunmuşlar. Söz dinlememeleri üzerine de bölgeye sefer düzenlenmiştir.[659] Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem,

654 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 3-4.

655 İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın Suriye seferleri hakkında çalışmamızın ikinci bölümü İlhanlılar ile ilişkiler kısmının Gâzân dönemine bakılabilir.

656 Dürzilik'in tam olarak tanımı yapılamasa da kısaca şöyle söylenebilir. Fâtımî halifelerinden Hâkim-Biemrillâh döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan aşırı bir fırka. Dürzilik hakkında bk. Mustafa Öz, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. X, Ankara 1994, s. 39-48.

657 İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 250; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 902-903;

658 Selefi görüş ve eleştirileriyle tanınmış bir İslâm alimi olan İbn Teymiyye (661-728/1263-1328) bir çok siyasî meselede rol almış renkli kişiliğiyle tanınır. Ferhat Koca, "İbn Teymiye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, s. 391-405.

659 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 178; a.mlf., *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s 70; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 12;

Suriye'den toplanan çoğu yaya elli bin kişilik bir orduyla Kisrevan bölgesine Dımaşk tarafından girerken Trablus tarafından da bölge nâibi Esendemür Gürcü harekete geçmiştir. Birlikler ne var ne yok yakıp yıkarak on bir gün boyunca bölgede kalmışlardır. Çoğu kılıçtan geçirilen bölge insanından 600 erkek esir alınmış, bolca ganimet ile Dımaşk'a geri dönülmüştür (6 Eylül 1305).[660] Boşalan yerlere ise Türkmenler yerleştirilmiştir.[661] Sultan en-Nâsır Muhammed bu toprakları emirlere iktâ' olarak tahsis ederken topraklar yeniden ekilip biçilmeye başlanmıştır.[662] Neticede Suriye'de yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Lübnan Dürzileri bölgeyi yakıp yıkmalarının cezasını ağır bir biçimde tedip edilerek ödemişlerdir.

3. Bedevi Arapların Tedip Edilmesi

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde yaşanan önemli dâhili gelişmelerden birisi de bedevi Arapların isyanıdır. Mısır'ın güneyi Saîd bölgesinde[663] Nil nehri havzasında yaşayan bedevi Araplar,[664] hayvancılıkla uğraşan göçebe topluluklardır. Bu göçebeler Memlûk devletinin kuruluşundan beri isyan çıkarmışlar, ancak her defasında çok sert bir şekilde cezalandırılmışlardır.[665] Merkezî otoritenin zayıflığından istifade ederek girişilen bu isyanlar en son Kalavûn (678-689/1280-1290) döneminde vuku bulmuştur. Bahse konu isyanlar da İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın Suriye'ye yönelik giriştiği seferler sırasında omuştur. Peşpeşe iki isyan hareketi söz konusudur. İlki Vâdî'l-Hazindâr Savaşı[666] (25 Rabiulevvel 699/20 Aralık 1299)'nın ardından yaşanırken ikincisine kıyasla nispeten ufak çaplı bir isyandır. Diğeri ise Şakhab Savaşı (702/1303) öncesinde isyan eden bedevi Araplar geniş çaplı bir operasyon ile çok kanlı bir şekilde cezalandırılmışlardır.

660 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 70; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 14-15.
661 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 178-179.
662 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 16.
663 Mısır'ın güney bölgesinin adıdır. Yukarı Mısır olarak da isimlendirilen bölgede en güneyden kuzeye Usvân, Kûs, İhmîm, Asyut, Behnesâ ve Feyyum gibi yerleşim birimleri Nil nehrinin çevresinde kurulmuş önemli yerleşim alanlarıdır. Çevrelerindeki vadilerde köyler ve onların gerisinde dağlar vardır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 408. Yukarı Mısır ya da el-Vechü'l-Kıbelî olarak da isimlendirilen Mısır'ın güneyi için bk. Ömerî, *Mesâlilik*, c. III, s. 344; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 396-398.
664 Kabileler halinde yaşayan bu Araplar hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 67-69.
665 Merkezi otoriteyi tanımayan bağımsız siyasî bir teşekkülü andıran uygulamalarıyla bedevi Araplar 651 (1253), 653 (1255), 689 (1290) yıllarında isyan etmişler ancak her defasında çok sert cezalandırılmışlardır. Bu isyanlar hakkında bk. Fatih Yahya Ayaz, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu", *ÇÜİFD*, Cilt:7/1, Adana 2007, s. 56-94.
666 Savaşlar hakkında çalışmanın ikinci bölümünde Gâzân dönemi İlhanlılarla ilişkiler kısmına bakılabilir.

Vâdî'l-Hazindâr yenigisiyle yaşananları fırsat bilen bedevi Araplar Saîd bölgesinde karışıklıklar çıkarmışlar, yükümlü oldukları vergileri ödememişlerdir. Savaş hazırlığına girişen Memlûkler isyan eden bedevi Arapları itaat altına almak için sefer düzenlemişlerdir. Vezir Şemseddin Sungur el-A'sar[667] ve Baybars el-Mansûri komutasındaki birlikler Menfelût'ta[668] buluşarak isyancıları dağıtmışlar, vergiyi topladıktan sonra Mısır'ın güney ucundaki Kûs'dan[669] Kahire'ye dönmüşlerdir.[670] Baybars el-Mansûrî'nin verdiği bilgiye göre 2 500 000 dirhem para ile 1000 at, 2000 deve ve 10 000 koyundan oluşan bir vergi tahsil edilerek karşılıklı bir antlaşma yapılmıştır.[671] Birinci sefer bol ganimet toplayarak son bulmuştur.

Memlûk-İlhanlı mücadelesinin devam ettiği Gâzân'ın ikinci Suriye seferi sonrası (701/1301) vuku bulan bir başka bedevi isyanı daha söz konusudur. Nüveyrî bu hadiselerin kaynağı olarak İlhanlılarla yapılan mücadelede kesin sonuç alınamadığından, dolayısıyla Gâzân'ın Suriye seferlerinin bedevileri cesaretlendirdiğinden söz eder.[672] Said bölgesinde kırsal bölgelerde göçebe olarak yaşayan bu bedevi Araplar, Fırsat buldukça yol kesip eşkıyalık yapmaktadırlar. Ayrıca hapishaneleri boşaltıp vergi toplayarak adeta otonom siyasî bir yapı tesis etmektedirler. Öyle ki Baybars ve Sâlâr'a atfen önemli iki liderine bu emirlerin isimlerini lakap olarak takmışlardır. Yol kesen bu silahlı Arap kabilelerine karşı fukahanın fetvasını alan emirler Baybars ve Sâlâr, aralarında Baybars el-Mansurî'nin de bulunduğu bir grup emir geniş çaplı bir mücadeleye girişmişlerdir.[673] Suriye yönüne gidileceğine dair uydurma bir haberin ardından Cemaziyelevvel ayının başlarında (Ocak 1302) saltanat nâibi Sâlâr, Nil nehrinin batı tarafından, Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr vaha yolundan ilerler. Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî Feyyûm[674] tarafına hareket eder. Nehrin doğu tarafından ise Kattâlü's-Seb´, Baybars el-Mansurî, Bala-

667 en-Nâsır Muhammed'in vezirlerinden olan el-A 'sar'ın hal tercemesi için bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 177-178.

668 Menfelût, Saîd bölgesinde, Nil nehrinin batısında yer alan bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* V, 214.

669 Mısır'ın güneyinde Saîd bölgesinde bir yerleşim alanı. Hamevî, *Mu 'cemü'l-Büldân,* c. IV, s. 413.

670 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 914.

671 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 351; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrîzî toplanan mallar ve hayvanlarla ilgili olarak 1060 at, 870 deve, 6000 koyun ile 1600 mızrak ve 1200 kılıç olarak kaydetmektedir. Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 914.

672 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 5.

673 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 5; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 920; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 149.

674 Mısır'ın güneyi Saîd bölgesinde Nil'in batısında kalan Kahire'ye en yakın şehirledendir. Yakutî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. IV, s. 686-688.

bân el-Ğalşî birlikleriyle ilerler. Seyfeddin Kıpçak'ın da bulunduğu diğer emirler kaçış noktalarını tıkayan güvenlik tedbirleri alırlar. Her taraftan saldırıya maruz kalan Araplar Kûs'a[675] kadar tepelenirler. 701 Cemaziyelâhir başlarında (Şubat 1302) başlatılan harekât isyancılardan önlerine kim çıkarsa çıksın, büyük-küçük, genç-yaşlı, zengin-fakir, kaçanlar hariç hepsi kılıçtan geçirilmiş, sayısız at, deve, koyun, manda, katır ve silah yüklü ganimetlerle[676] Şaban ayının sonunda (Nisan 1302)[677] Kahire'ye dönülmüştür.[678]

Makrîzî'nin ifadesiyle Memlûk ordusunun çembere aldığı isyancılar katledilmiş, 10 000 civarında tespit edilen suçlular tevsît cezasıyla yani kılıçla ikiye ayrılarak öldürülmüşlerdir. Bazıları bölge halkından olmadığını iddia etseler de lehçelerinden bedevî olduğu anlaşılan herkes kılıçtan geçirilmiş, mağaralar ateşe verilerek gizlenenler öldürülmüştür. Bölge adeta ceset yığınlarıyla dolup taşmıştır. Son olarak bölgede kadın ve çocuklardan başka kimse kalmadığından, şehirlerin muhafazası için esir alınanlar serbest bırakılmıştır.[679] Yaklaşık üç ay süren bu son seferle bölgedeki bedevî Arap isyancılara büyük bir darbe indirilmiştir. Kaynakların sonraki dönemler için bölgede çıkan bir isyandan bahsetmemesi bölgede sükûnet ve istikrarın sağlandığına dair kanaat oluşturmak mümkündür.

675 Kus, Saîd bölgesinin yükseklerinde ve Nil nehrinin doğusunda bulunan, canlı ticarî ve sosyal hayatı ile tanınan tarihî bir şehirdir. Kahire'dan 12 günlük mesafe uzaklıktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 413; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 205-206; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 396-398.

676 Kahire'ye getirilen ganimetlerin rakamları muhteliftir. Sefere bizzat katılan Baybars el-Mansûrî, 100 000 koyun, 5 000 at, 20 000 deve geldiğini haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364. İbn Devadâri, toplamda 127 200 baş olduğundan bahsederek 4 000 at, 12 600 deve, 110 200 koyun getirildiğini haber verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 63. Nüveyrî, 5 000 at, 20 000 deve, 100 000 koyun ile sayısız sığır, manda, katır gibi hayvanların yanı sıra sayısız kılıç, mızrak gibi savaş aletlerinin getirildiğinden bahseder. Makrîzî rakamları daha da farklı olarak 80 000 keçi, 16 000 koyun, 4 000 at, 32 bin deve, 8 000 sığır ile 280 katıra yüklenmiş 260 yük kılıç ve mızrak yüklü sila getirilir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 922.

677 Makrîzî ile İbn Tağriberdî ordunun dönüşü günü olarak 16 Recep 701 (17 Mart 1302) tarihini verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 922; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 153. Kahire'ye gelen ilk birliklerin Recep ayının ortasında geldiğini düşünürsek son birliğin de Şaban'ın sonlarında geldiğini var sayabilirtiz.

678 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 6; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476.

679 Göçebe bedevi Araplar üzerine yapılan askerî harekât için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 63-64; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 363-364; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 6; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 920-922; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 149-154; Ayaz, "Mısır Halkı", 60-63.

C. Sultan Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr'in Sultanlık Teşebbüsü ve Akâmeti (708–709/1309–1310): Mısır'a Hâkim Olmak Ülkeye Hâkim Olmak İçin Yeterli Değil

Sultan en-Nâsır Muhammed saltanattan feragat ettikten sonra saltanat nâibinin makamında toplanan emirler istişare etmişler ve Üstâdâr (=Saray Ağası) Baybars el-Çaşnigîr'in sultan olmasında anlaşmışlardır. Halife'nin ve kadıların huzurunda saltanat taklîdi okunup[680] hil'at giyerek sadâkat yemini alan Baybars el-Çaşnigîr, *el-Melikü'l-Muzaffer*[681] unvanıyla resmen sultan olmuştur.[682] Memlûk Türk Devleti tahtına oturan Çerkes asıllı Baybars el-Çaşnigîr, Moğol asıllı Sâlâr'ı saltanat nâibliğinde tutarken,[683] ilk günler iyi ilişkiler adına en-Nâsır Muhammed'i de Kerek nâibliğine atamıştır. Ayrıca eyaletlerdeki nâiblerin taklîdlerini yenileyip atamalarını tekrar yaptıktan sonra bağlılık yeminlerini istemiştir.[684] Cülûstan on beş gün sonra 7 Zilkade/18 Nisan 1309 Cuma günü Kahire'nin süslenmiş sokaklarında saltanat şiarı ile yürüyen Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatı için gerekli ritüeller böylece tamamlanmıştır.[685] Makrîzî'nin Sul-

680 Saltanat şiarının önemli bir parçası olan halife ahidnâmesi, halife adına münşî Alâeddin Ali b. Muhammed b. Muhyiddin tarafından kaleme alınmıştır. Ahidnâme metni için bk. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 152-158.

681 Tam adı *es-Sultanü'l-Melikü'l-Muzaffer Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr el-Burcî el-Mansûrî el-Osmanî* olan Baybars el-Çaşnigîr, Kalavûn'un Çerkes asıllı Burcî memlûklerinden olup hizmetine katıldıktan sonra çaşnigîrliğini yapmış daha sonra da tablhane emirliğini el-Eşref Halil ölünceye kadar sürdürmüştür. en-Nâsır Muhammed'in birinci saltanatında üstâdârlık görevine getirilse de vezir eş-Şücâî kendisini tutuklatarak İskenderiye'ye hapsetmiştir. Lâçîn'in katli sonrası ise devlette söz sahibi iki emirden birisi olmuş ve en-Nâsır Muhammed'i tahta çıkaran Burciyye'nin lideri konumundaki Baybars sultanın üstâdâr'ı olmuştur. Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 71-75; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 467-473; a.mlf., *Nücûm*, c. VIII, s. 232-233; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. V, s. 502-507.

682 Baybars el-Çaşnigîr'in saltanat dönemi için bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 107-110; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 45-82; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 232-282. Kopraman, "Baybars II", s. 224; a.mlf., "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 485-488; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 97–120.

683 Sâlâr'ın saltanat nâibliğine atandığını gösteren menşûr için bk. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 211-215.

684 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*s190-191; a.mlf., *Zübde*, s. 406; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 156; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s104-105; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s45-46; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 287; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 483; İbn Doknak, *Nüfha*, s. 112; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 329; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 80; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 240; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 336; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 423.

685 İbn Kesîr, Baybars el-Çaşnigîr'in Sultan olmasına farklı bir yorum getirmiştir. O günlerde bazı fıkhi meselelere farklı görüşler getiren Hanbelî âlimi İbn Teymiyye, Dımaşk'tan çağrılarak Kahire'de yargılanmış ve hapse atılmıştır. Müellif, hocası İbn Teymiyye'nin hasmı olarak nitelediği ve Baybars el-Çaşnigîr'in şeyhi olan el-Münbicî'nin gayretleri ile olduğunu ileri

tan Baybars'ın aynı gün 1200 kişiye hil´at giydirdiğinden bahsetmesi[686] gösterişli bir tören olduğunu gösteriyor.

Baybars açısından başkentte işler yolunda giderken sıra eyaletlerdeki nâiblerin sadâkat yeminlerini almaktır. Dımaşk, Halep, Hama, Safed ve Trablus nâiblerine mektuplar gönderilir. İzzeddin Aybek el-Bağdâdî ile Seyfeddin Satı, Zilkade ayının ilk günü (12 Nisan 1309) ulaştıkları Dımaşk'ta başkentte yaşanan gelişmeleri haber verirler. Nâib Cemaleddin Akkuş el-Efrem aldığı habere çok sevinerek Dımaşk'ı süsler..[687] Dımaşk'ta üst düzey emirler toplantı yaparak meseleyi görüşürler.[688] Baybars'ın saltanatı açısından ilk kriz bu toplantıda ayyuka çıkar. Başını Bahadır el-As'ın çektiği aralarında Baybars el-Alâî, Akçoban ez-Zâhirî ve Dımaşk Hâcibi Bektemür'ün bulunduğu bir grup emir en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğine dair belgeyi görse de, acele etmemelerini diğer Suriye nâibleri olan Halep Nâibi Kara Sungur, Hama Nâibi Kıpçak, Trablus Nâibi Esendemür Gürcü ve diğerlerinin görüşleri alınarak birlikte hareket etmeleri gerektiğine dair açıklamalarda bulunur.[689] Gerçekten de olup bitenleri şaşkınlıkla karşılayan Suriye bölge nâibleri Kara Sungur, Kıpçak ve Esendemür Gürcü, Dımaşk nâibinin mektubunun kendilerine ulaşması sonrası türlü bahanelerle[690] yerlerini terk etmişler ve Halep'te toplanıp istişare etmişlerdir. Sonuçta Baybars el-Çaşnigîr'in

---

sürer. Gerçekten Baybars el-Çaşnigîr sultan olduktan sonra Kal´atü'l-Cebel'deki üst düzey kişilerin kaldığı hapishanede tutuklu bulunan İbn Teymiye'yi yakınlarıyla seyahatine izin verilmeden İskenderiye'ye sürgün edilmesi bu görüşü desteklemektedir. Bir alimi ölüm cezasına çarptırarak halkın gadabını almak istemeyip İskenderiye'de halktan birinin onu öldüreceği inancıyla gönderildiğini de bu iddiasına ilave eder. en-Nâsır Muhammed tekrar tahta oturduğunda İbn Teymiyye'yi İskenderiye'den çağırır. Sultan, kendisinin tahttan indirilip Baybars'a bîat edilmesini isteyen kadılar hakkında ölüm fetvası isteğini ret eden İbn Teymiyye, kendisine de eziyet eden bu kimseler hakkında sessiz kalmayı tercih eder. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 80-81; 83-85, 88, 93-95.

686 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 48.

687 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 159-160; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 236.

688 İbn Kesîr, Emir İzzeddin el-Bağdadî'nin Dımaşk'a giderek Ablak Sarayı'nda ümera, fukaha ve kadılardan Baybars el-Çaşnigîr için yemin almak için toplanıldığında Hanbelî kadısının en-Nâsır Muhammed'in kendisini azl ettiğine dair mektubu onaylamadığını, "Hiç kimse sultanlığı kendi serbest iradesiyle terk etmez. Eğer ona baskı yapılmasaydı sultanlığı terk etmez idi. Aksine o, azledildi. Yerine başkası geçirildi" diyerek tepki gösterdiğinden bahseder. İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 80.

689 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 236; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 253; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 108

690 Seyfeddin Kıpçak ava çıkma bahanesiyle Hama'yı terk ederken Esendemür de takatsiz kaldığını gerekçe gösterip kimsenin yanına girmesini yasaklamış ve güvendiği adamlarla tebdil-i kıyafet Trablus'tan çıkarak Halep'te buluşmuşlardır.

sultanlığını kabul etmeyerek en-Nâsır Muhammed'i Halep'e çağırıp tekrar tahta oturması için mücadele etmek üzere karar almışlardır. Kahire'den sadâkat yemini almaya gelenler ise elleri boş geri dönmüşlerdir. Bu arada Suriye nâibleri gizlice gönderdikleri Kara Sungur'un oğlu Muhammed ile aldıkları ortak kararı en-Nâsır Muhammed'e iletmişlerdir. Kendisine olan sadâkat yeminlerinin devam ettiğini ve emrinde olduklarını bildirmişlerdir. en-Nâsır Muhammed cevabında şimdilik Baybars'a itaat etmelerini daha sonra kendisinden gelecek emri beklemelerini istemiştir.[691] Bunun yanında Kahire'den Baybars'ın gönderdiği yeni taklîdler her üç emire ulaşmıştır. Sâlâr'ın tavsiyesi[692] dikkate alınmış, nâiblerin idarî yetkili genişletilmiş ayrıca mektuplarda yumuşak ifadeler kullanılmıştır.[693] Neticede en-Nâsır Muhammed'in direktifleriyle hareket etme kararı alan Suriye nâibleri Baybars'ın ikinci defa gönderdiği taklîdlere olumlu yanıt vermişlerdir. Baybars yemin nüshalarını görünce sevinmiş ve saltanatının tamam olduğuna dair kanaate varmıştır.[694]

Kalavûn'un özel olarak istihdam ettiği Burcî memlûklerinden olan Baybars el-Çaşnigîr, Memlûk Türk Devleti'nde kabiliyet ve dirayet sahibi güçlü olan her emirin saltanat tahtına oturabileceğini gösteren birçok örnekten birisidir. en-Nâsır Muhammed'in birinci döneminde yıldızı parlayan, zaman içinde devlette nüfuzu artan ve Burciyye'nin yükselişine paralel konumunu güçlendiren artık Kahire'de her işin kendisinden sorulduğu bir kimsedir. İbn Tağriberdî'nin ifadesiyle Türkler arasında yabancı gibi duran Çerkes asıllı Baybars el-Çaşnigîr[695] kısa süreli yükselişine rağmen saltanat döneminde talihi yanında değildir. Kısa süreli (708–9/1309–10) saltanat dönemi Zeyneddin Ketboğa dönemini aratmaz. Nil nehri-

691 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 237-238; Aşûr, *el-Asrü'l-Memâlikiyyi*, s. 119; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 108.

692 Saltanat nâibi Sâlâr, Suriye nâiblerinden olumsuz cevaplar gelmesi üzerine geniş yetkilerle donatılmış nâiblikler vermesini teklif eder. Baybars önce karşı çıksa da kabul ederek taklîdleri yazdırır. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 240.

693 Halep Nâibi Kara Sungur'a gönderilen taklîd için bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 242-243; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 158-159.

694 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 242; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 255.

695 İbn Tağriberdî, Dımaşk nâibi Çerkes asıllı Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in Baybars el-Çaşnigîr'in sultan olduğunu bildiren mektubunu okuyunca sevinçten uçacağını dile getirdikten sonra ikisinin Türkler arasında iki yabancı olarak tasvir eder. *Nücûm*, c. VIII, s. 236. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'e olan aşırı sevgi besleyen müellif İbn Devâdârî en-Nâsır Muhammed'in mensup olduğu Türk cinsinin (ırkını) Yafes'in soyundan gelenler içinde en şereflisi olduğunu Baybars'ın ise Yafes'in soyundan gelenler içinde en aşağı olanından olduğu yazarak aslında bir yerde dönemin Mısır ve Suriye'sinde Türklerin ne kadar etkin ve yetkin bir konumda olduğunu da gösterir. *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 162.

nin sularının azalmasıyla başlayan yetersiz mahsül önce temel gıda maddelerinde fiyatların artmasına yol açmış, kıtlık, pahalılık zaman içerisinde de yaygınlaşan salgın hastalıklar Mısırlılara kötü günler yaşatmıştır.[696] Halk çektiği sıkıntıları şiirlere dökmüştür:

"Sultanımız Rukeyn, Nâibimiz Köse
Nereden gelecek bizim suyumuz
Gönderin bize bir sakat
Aksın suyumuz gürül gürül".[697]

Halkın sokaklarda dillendirdiği bu dörtlükte geçen Rukeyn ile Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr kastedilirken saltanat nâibi Sâlâr'ı Tatar asıllı olup sakalları ve bıyıkları çok seyrek olduğu için köse olarak ifade etmişlerdir. en-Nâsır Muhammed'i ise yürürken biraz aksak yürüdüğü[698] için sakat olarak isimlendirmişlerdir. Suların bollaşıp gürül gürül akmasını en-Nâsır Muhammed'in tekrar tahta oturmasına bağlamışlardır.

Baybars döneminin dikkat çekici gelişmesi savunma amaçlı yapılan bir köprü-yol çalışmasıdır. Kahire'deki taht kavgasını fırsat bilen Kıbrıs Kralı II. Henry Avrupalı dostlarıyla hazırladığı altmış parçalık donanma ile Dimyat'a saldırı hazırlığı söz konusudur. Saldırı gerçekleşmemiştir. Ancak saldırıya karşı tedbir amaçlı hazırlıklar yapılmıştır. Kahire ile Dimyat arasında ulaşımı sağlayacak bir köprü-yol yapılmıştır. Yıl boyunca bağlantı yolu olacak ve aynı zamanda olası bir saldırıda savunma için gerekli lojistik desteğin tedariğinde ulaşımın hızlı ve güvenli olmasını sağlayacaktır. Yol yapımı tamamlanarak Mısırlıların hizmetine sunulmuştur. Yapımında 600 öküzün gücünden yararlanılmış, 300 kanal temiz-

696 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 192; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 409-410, 413; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 107; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 163-166; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 55; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 243; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 110-111. Baybars el-Çaşnigîr döneminda yaşanan kıtlıkların detayları için bk. Gökhan, "Kıtlıklar", s. 196-198.

697 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s 163-166; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 55; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 244; İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 425; Cüneyt Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 111-112.

698 en-Nâsır Muhammed, 23 Zilhicce 703/27 Temmuz 1304 tarihinde Kahire merkezli Mısır'da vuku bulan depremde geçirdiği kazadan dolayı ayağında kalıcı bir aksaklık oluşur. Deprem için bk. Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 100-109; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 39-40; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 942-945; Ahmet Sağlam, "Memlûk Çağında 1304 Kahire Depremi ve Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* / Cilt: 18, Sayı: 2, Aralık 2016, s. 171-181.

leyicisi ile 30 000 işçi çalışmıştır. Bu köprü üzerinden Kahire-Dimyat arası bir süvari için iki günlük yürüyüş mesafesine düşmüştür. Ayrıca köprü 6 süvarinin rahatlıkla yürüyebileceği genişlikte inşâ edilmiştir.[699] Yine bu dönem İskenderiye yolu üzerinde yıkılan Cîze köprüsü yeniden inşâ edilerek hizmete sunulmuştur.[700]

Baybars dönemi içki ve içki kullananlarla ilgili mücadele söz konusudur. Halk bu konuda uyarıldıktan sonra evlere, iş yerlerine baskın yapılarak içki sakladığı iddia edilen kimseler ortaya tespit edilmiş, müslim-gayri müslim ayrımı yapılmaksızın satıcı ve kullanıcılar takibe alınmıştır. Ancak olaylar başkentte emirlere kadar sıçrayınca fitnenin önü alınamamış, bunun üzerine takibatlar durdurulmuştur.[701]

Baybars ile en-Nâsır Muhammed arasındaki gelişmelere baktığımızda yeni Sultan selefini rahat bırakmama politikası gütmüştür. Karşılıklı yazışmalar sıklaşmıştır. Kaynaklarda kimisi sade kimisi detaylı olarak verilen bu mektupların içeriği Makrîzî ve İbn Tağriberdî tarafından dağınık verilmiştir. Baybars el-Mansûrî *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye*'sinde verdiği özet bilgilerle karşılaştırarak bir disiplin altına almaya çalışacağız.

Baybars memlûklerine ve hûşdâşlarına emirlikler tevcih ederek kendi adamlarını devlette söz sahibi yapma gayretine girerken[702] diğer taraftan da en-Nâsır Muhammed ile ilgilenmeyi ihmal etmez. Esasen Kerek'te genelde avlanarak halk ile kaynaşarak günlerini geçiren[703] en-Nâsır Muhammed'in bölgedeki tutum ve davranışları Baybars'ı kuşkulandırır.[704] Yanındaki emirlerin de etkisiyle baskı altında tutmayı düşündüğü sâbık sultana devamlı elçiler gidip gelir. Baybars el-Mansûrî'nin ifadesiyle en-Nâsır Muhammed'in bindiği atı, yükünü çeken develeri ve Kerek hazinesinden aldığı paraları Kahire'ye göndermesi ister. Bu isteklere olumlu cevap verildiğinden bahseden tarihçi daha sonra en-Nâsır Muhammed'den yanındaki memlûkleri göndermesini ister.[705] Makrîzî'nin aktardı-

699 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 48-49; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 108-109.
700 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 49.
701 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 52-53; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 109-110.
702 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 244.
703 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 161-163.
704 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 193; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 52, 56; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 244.
705 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 193-194. Baybars el-Mansûrî'nin verdiği bilgilere baktığımızda iki kez Kerek'e istekte bulunan heyetin Kahire'den geldiği anlaşılıyor. İlkinde bindiği atı ve develeri isteyip bununla yetinmeyerek Kerek hazinesinden aldığı paralar ve üçüncü olarak da memlûkleri isteniyor. Tek istekten bahseden Makrîzî ve İbn Tağriberdî'nin anlatımı ile bu bilgiler uyuşmaktadır.

ğına göre ise İlhanlı Hükümdarı Olcâytû'nun[706] Suriye'ye düzenleyeceği olası bir sefer gerekçe gösterilerek Mısır'dan götürdüğü ve Kerek'ten aldığı malları yanındaki on memlûkü hâriç hepsini ne var ne yok göndermesi aksi takdirde ordunun Kerek'e sefer düzenleyeceği şeklinde tehdit yüklü bir mesaj gönderilir.[707] en-Nâsır Muhammed dâhiyane bir mektup yazarak cevap verir. Yumuşak bir üslupla kaleme aldığı mektubunda Kerek'te emniyet içerisinde oturmaktan başka hiçbir gayesinin olmadığını, Baybars'ın üzerinde hakkı olduğunu vurgulayıp terbiyesi altında yetiştiğini hatırlatarak muhabbetini ifade etmiştir. Ayrıca ihtiyacı dışındakileri gönderdiğini, atların telef olduğunu, memlûklerden ise çoğunun gittiğini yanındakilerin ise kendi isteği ile kaldığını bildirmiştir.[708] en-Nâsır Muhammed bu mektubunda dikkat çekici ifadeler kullanmıştır. Kendisini "*el-Memlûk Muhammed b. Kalavûn*" olarak tanımlarken Baybars'a da "*el-Melikü'l-Muzafferî*" şeklinde hitap etmektedir. Makrîzî'nin bir aldatmaca[709] İbn Tağriberdî'nin ise sükûnetin sağlanması ve fitnenin giderilmesini amaçlayan bir tutum olarak[710] açıkladığı bu kavramlar memlûk terminolojisine zıt ifadelerdir. en-Nâsır Muhammed memlûk kökenli olmayıp burada bu ifadeyi sadâkat, bağlılık anlamında kullandığı çok açıktır. Baybars mektup ulaştıktan sonra Sâlâr kendisini teskin etmiş,[711] ancak çevresindeki emirlerin de teşviki ile kuşkusu günden güne artınca ikinci defa Emir Moğoltay'ı Kerek'e göndermiştir. Makrîzî en-Nâsır Muhammed'in tekrarlanan bu istekler karşısında çok sinirlendiğini ve Moğoltay'a şöyle seslendiğini aktarır; "*Ben Suriye ve Mısır topraklarını Baybars için terk ettim. Yetmedi mi de gözü hâlâ benim yanımdaki atımda ve memlûklerimdedir. Aynı istekleri tekrarlayıp duruyor mu? Dön ve ona de ki, 'Vallahi, eğer beni rahat bırakmaz ise Tatar ülkesine gideceğim. Ben babamın ve kardeşimin tahtını terk ettim. Buna bakmadan yanımdakilerini isteyip duruyor*". Moğoltay isteğinde ısrar edince ise en-Nâsır Muhammed iyice sinirlenmiş içler acısı halini yadırgayarak Moğoltay'ın önce surlardan atılmasını emretmiş, ancak emirler Argun ed-Devâdâr ve

706 İlhanlı Hükümdarı Olcaytu hakkında kitabın ikinci bölümünde İlhanlılar kısmında detaylı malumatlar verilecektir.

707 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 52;

708 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 52-53; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 245. Mektubun metni için bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 256-257.

709 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 53.

710 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 245, 256.

711 İbn Tağriberdî'nin bahsettiği bilgide, Sâlâr, en-Nâsır Muhammed'in inatlaşacak durumunun kalmadığını saltanatın Mısır ve Suriye'de tamamen kendisine (Baybars el-Çaşnigîr) ait olduğunu söyler. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 259.

Togay'ın araya girmesiyle hapse atılmıştır.[712] en-Nâsır Muhammed bu gelişmeler üzerine artık dayanma gücü kalmadığını düşünerek Suriye'deki nâiblere mektup yazıp Baybars'ı başından def etmelerini aksi takdirde Tatar ülkesine gideceğini bildirmiştir.[713] en-Nâsır Muhammed'in Tatar ülkesi olarak kastettiği İlhanlılardır. Annesi Aşlun Hatun'un yakınları buradadır. İleride de görüleceği gibi bazı yakınlarını getirtecektir. Ancak burada Tatar ülkesine gitme tehdidi anlamlıdır. Zira kendisinin ülkeyi terk etmesini istemeyen genç Sultan'ın tahtını gasbettiğine inandıkları Baybars karşıtı Suriye nâibleri vardır. Baybars'ın zamanla kendilerini tasfiye edeceğini idareden alacağına dair kanaat söz konusudur. en-Nâsır Muhammed'in zamanı gelince iktidara yürüyeceği kendi ikballeri açısından önemlidir. Tatar ülkesine sığınması ise bu fırsatın tamamen elden kaçması demektir. Moğoltay'ın hapsedildiği haberinin başkente ulşamasının ardından Baybars, Moğoltay'ın hapisten çıkarılması için en-Nâsır Muhammed'e mektup yazar.[714] Sert bir üslupla kaleme alınan mektup ulaşır ulaşmaz hapiste bulunan emirler Nogây ile Moğoltay'ın serbest bırakılması ve beraberindeki elli memlûkün dışındakilerin de gönderilmesi emredilmekte, söylenenler yapılmazsa Kerek'e ordu gönderileceği şeklinde yine tehditler devam etmektedir.[715]

Esasen sıkıntılar sadece Kahire ile Kerek arasında değildir. Başkentte de Baybars aleyhtarlığı söz konusudur. Saltanat nâibi Sâlâr'ın gizliden gizliye en-Nâsır Muhammed'i desteklediği şeklinde Burciyye arasında dedikodular çıkar. Sâlâr ise Burciyye ümerasına hediyeler ve paralar göndererek gönüllerini alıp ortamı yatıştırmayı başarır.[716] Yine sâbık Sultan'a yapılan aşırı baskılara dayanamayan cesurluğu ile tanınan Sâlâr'ın yakın adamlarından Seyfeddin Nogây el-Kıpçak sultan memlûkleri (Memâlîkü's-Sultaniye)'nden bir grup memlûk ile anlaşıp Baybars'a suikast planlar. Baybars'ın el-Birke'den döndüğü sırada düşünülen suikast[717] ter-

712 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 56; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 244-245. İbn İyas burada farklı bilgi vererek, Moğoltay ile Ketboğa'nın da Kerek'e gittiğini en-Nâsır Muhammed eğer isteklerini yerine getirmez ise Zahir Baybars (658–676/1260–1277)'ın oğlunun İstanbul'a sürüldüğü gibi kendisinin da sürüleceği şeklinde tehdit edildiğini bildirmektedir. İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 426-427. Yine müellifimiz Baybars el-Mansûrî'nim bahsettiği tehditkâr ifade de İbnü'l-Muiz ile Eynal ez-Zahir'in başına gelenlerin kendisine yapılacağına dair aşırı tehditler söz konusudur. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 195.

713 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 56.

714 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s57; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 246-247.

715 Mektup için bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 254; Ayalon, "Kölelik Sistemi", s. 217-218.

716 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s57; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 246-247.

717 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 59-60; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 248; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 79; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 114-115.

tibinin anlaşılmasıyla suikastın tertipçileri yüz otuz kişi Kahire'de ailelerini bırakarak 21 Cemaziyelahir 709/26 Kasım 1309 tarihinde Kerek'e en-Nâsır Muhammed'in yanına sığınırlar. Başlarında tablhane emirlerinden (Nogây) Kıpçak ve Moğoltay el-Gazânî'nin de bulunduğu firarî memlûkler Kerek'te karşılanıp hil'at giydirilerek taltif edilmişlerdir. Takip için çıkan birlikler ise Kahire'ye dönmek zorunda kalmışlardır. Baybars ayrıca tedbir olarak Memâlîkü's-Sultaniye'ye mensup yaklaşık üç yüz memlûkü tutuklamış ve iktâ'larını kesmiştir.[718] Baybars el-Mansûrî, Baybars'a tavsiyede bulunarak onlara eziyet etmemesini hatta gidenlerin iktâ'larını onlara vererek durumu telafi etmesini önerir.[719] Gelişmelerin giderek aleyhine derinleştiğini Nasır Muhammed'in kontrol altına alınması gerektiğine kanaat getiren Baybars üzerine bir birlik gönderir (9 Recep 709/13 Aralık 1309). Ancak Dımaşk nâibinin en-Nâsır Muhammed'in Dımaşk'a doğru Burcu'l-Ebyad'a geldiği haberi üzerine dört gün sonra birlikler geri dönmek zounda kalır. Diğer tarafta ise en-Nâsır Muhammed'in daha sonra tekrar Kerek'ten ayrıldığına dair yeni haberlerin gelmesi üzerine de Şaban'ın yirmisinde (23 Ocak 1310) dört bin atlı yola çıkarak Abbâse'ye hareket ederler. Gelişmeler Baybars açısından pek iç açıcı değildir. Nâibin verdiği haberlere göre bu birlikteki askerleri çoğu en-Nâsır Muhammed'e itaat ederek emrine girerler. Bunun üzerine Kahire'den ikinci bir ordu daha hazırlanır ki bunlar da en-Nâsır Muhammed'in hizmetine katılırlar.[720]

Baybars el-Çaşnigîr aleyhine gelişen hadiselerin önüne geçmek ve tahtını korumak için Kahire'de bazı tedbirlere başvurur. Bunlardan birisi Halife'nin kendisine olan bîatını yani asıl sultanın kendisi olduğunu içeren ahidnâmeyi yenilemesidir.[721] Camilerde ve Kahire sokaklarında okunan Halife'nin ahidnâmesi ağır ifadeler içeriyor ve en-Nâsır Muhammed ile savaşı meşru gösteriyordu.[722] Ancak halk okunan bu metni dinlemediklerini en-Nâsır Muhammed'ten başka

718 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 194; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 167; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 107. Nüveyrî Kerek'e gidenlerin sayısını toplamda doksan olarak verir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 111. Makrîzî ve İbn Tağriberdî ise 60 olarak verirler. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 59; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 248.

719 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 194; a.mlf., *Zübde*, s. 414.

720 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 86-87; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 200; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 107; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 63-64; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 259-260; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 427-428.

721 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 170; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 108-109; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 199; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 484-485; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 17; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 64; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 262; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 257; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 115.

722 Halifenin hazırladığı ikinci ahidnâme nüshası için bk. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 65-66.

sultan da tanımadıklarını açıkça ilan ederler. Baybars el-Mansûrî metni okuyan vaizlerin üzerlerine atılıp onları minberlerden indirmeye varan halkın cüretkâr davranışlarından söz eder.[723] Emirleri paraya boğarak kendine bağlamak isteyen[724] Baybars el-Çaşnigîr bu gelişmeler üzerine kesenin ağzını iyice açar. Ne var ne yok kendi adamlarına dağıtır. Ancak bu da gelişmelerin seyrini değiştirmez.[725] en-Nâsır Muhammed'in Dımaşk'a gelip emirlerin ve halkın sevgi gösterileri arasında şehre girdiği ve tamamen itaat ettikleri haberleri 25 Şaban/28 Ocak 1310 günü Kahire'ye ulaşır. Bir taraftan da en yakın adamları emirler Seyfeddin Burulgu, İzzeddin Aybek el-Bağdâdî, Şemseddin Deniz ve Kerek eski nâibi Cemaledin Akkuş el-Eşrefî Mısır'ı terk ederek en-Nâsır Muhammed'e katılırlar.[726] Kahire kaynamakta ve işler giderek en-Nâsır Muhammed lehine gelişmektedir. Burciyye yaşananların sorumlusu olarak Sâlâr'ı gösterirken Baybars'ı savaşa teşvik etmişlerdir. Baybars el-Çaşnigîr gelişen kargaşa ortamında emirleri çağırarak istişarede eder. Baybars el-Mansûrî ile Bahadur el-As, en-Nâsır Muhammed'in yaptığı gibi tahttan feragat edip itaatini arz etmesini teklif ederler. Bunun üzerine Baybars el-Çaşnigîr tek çare olarak en-Nâsır Muhammed'e mektup yazıp itaatini bildirip hakkında yapılacak muameleyi beklediğini ayrıca Kerek, Sahyûn[727] ve Hamâ şehirlerinden birinde ikametine izin vermesini ister.[728] Baybars el-Mansûrî'nin getirdiği mektubu okuyunca kansız bir şekilde meselenin halledileceğine sevinen en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr'e emannâme[729] göndererek teskin etmeye çalışmıştır.[730] Müellifler Ebü'l-Fidâ ve İbn Tağriberdî, en-Nâsır Muhammed'in Baybars'a Sahyûn'ü verdiğini aktarırlar.[731]

723 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 199-200; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 109; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 66; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 264.

724 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 195-196; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 261.

725 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 200; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 109; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 180-181.

726 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 200; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 69-71;

727 Hamevî Sıhyûn olarak zikreder. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 436.

728 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 202; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 109; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 70-71; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 4; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 428-429. Baybars el-Çaşnigîr mektubunda en-Nâsır Muhammed'e şöyle yalvarmaktadır; "Eğer beni hapsedersen bunu kendim için bir bahtiyarlık addederim. Sürgünü seyahat, ölümü şehadet kabul ederim". İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 270-271; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 472.

729 Eman, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Burada ise en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr'e can güvenliği vermektedir.Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

730 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 202; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 72; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 429; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 271.

731 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 271. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 472; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 116.

Baybars el-Çaşnigîr ise yaptıklarından pişman olup en-Nâsır Muhammed'e itaat etmeyi düşündüğü bir ortamda aniden bu kararından vaz geçmiştir. Nitekim hazineyi boşaltıp yedi yüz memlûkü ve sadık emirleriyle kaçmaya yeltenmiştir. Kahire halkı Baybars'ın kaçma teşebbüsünü duyar duymaz kalenin çevresinde toplanmış, ellerine ne geçirdi ise kaçanların üzerlerine atmaya başlamışlardır. Halka saldırmak isteyen memlûklerini durduran Baybars, adamlarına kılıçlarını kınlarına sokup kalabalık üzerine para saçmalarını, fırsatını bulunca da aralarından kaçmalarını emretmiştir. Kalabalık ise saçılan paralara pek aldırış etmeden kaçanlara hakaretler edip taş atmaya devam etmişlerdir. Baybars ve memlûkleri halkın arasından zor bela sıyrılarak kaçıp kurtulabilmişlerdir. Kahire'de Ramazan ayının 19'u (20 Şubat 1310) Cuma günü Sâlâr'ın emriyle kalede hutbe en-Nâsır Muhammed adına okunur.[732] Böylece Baybars el-Çaşnigîr'in 10 ay 24 günlük saltanat dönemi son bulmuştur.

Baybars el-Çaşnigîr'in saltanatının başarısızlığında birçok âmil söz konusudur. Bunlardan birisi Suriye nâiblerinin Baybars'ın sultanlığına sıcak bakmamaları diğeri de Suriye'deki Türk asıllı emirlerin Mısır'daki soydaşlarını etki altına alarak Baybars'ı yalnız ve güçsüz bırakmalarıdır.[733] Ayrıca Sâlâr'ın başkentte çok aktif bir şekilde Baybars yanlısı siyaset izlememesi gelişmelerin seyrinde önemlidir. Zira Sâlâr'ın Suriye'deki nâibleri yönlendirmede yeterince aktif olmadığı görülür. Ayrıca Sâlâr'ın kendi memlûklerini emirliğe yükseltmemesi de dikkat çekicidir. Yine Mısırlılar Baybars'ı asla desteklememişler. O'nu gâsıp olarak görmüşlerdir. Bir diğer husus en-Nâsır Muhammed'in tahtta oturması başkent ve eyaletlerdeki emirler arası çekişmelerin son bulması açısından önemlidir. Bunlardan başka esasen önemli bir nokta da en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğini açıkladığı andan itibaren izlediği ince siyaset Baybars'ın saltanatını bitiren en önemli unsurdur. Kendisini saltanattan azl ettikten sonra gelişmeleri takip ederek durum değerlendirmesi yapmış ve desteğini aldığı Suriye nâiblerini çok iyi yönlendirmiştir. Daha sonra da işler yolunda gidince sâdık memlûkleri kendi tarafına geçerek kuşkuya yer bırakmaksızın açıkça desteklerini göstermişlerdir. Açıkçası en-Nâsır Muhammed tahtta gözü olmadığını gerçek anlamda söyleyip Suriye nâiblerini kendi kaderlerine terk etse idi iç çatışma yaşanması kaçınılmaz olacaktı.

732 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 203; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 109-110; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 71; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 271; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 430.

733 Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 117.

Neticede en-Nâsır Muhammed bu gerçeği çok iyi bildiği için yaşayarak tecrübe ettiği siyaseti uygulamada başarılı olmuştur. Kurduğu politik oyunu başarılı bir şekilde sonuçlandırmayı başarmıştır.

D. en-Nâsır Muhammed'in İkinci Kerek Günleri:Genç Sultan'ın Siyasî Hamleleri ve Gerçek Saltanat

en-Nâsır Muhammed saltanatı terk edip Kerek'e yerleştikten sonra bölgede ve Şevbek'te söz sahibi olma gayretine girişir. Öncelikle Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî'yi[734] Kerek kale nâibliğine atamış, Şevbek Araplarına da adam göndererek av partilerinde kendisine hizmet etmelerini emretmiştir.[735] Ayrıca 17 Şevval 709/30 Mart 1309 günü Kahire'den yola çıkan ailesi Emir Cemaleddin Hızır b. Nogây eşliğinde güvenli bir şekilde Kerek'e ulaşmıştır.[736]

en-Nâsır Muhammed'in saltanatı terk ettiğine dair mektubuna cevap olarak Baybars el-Çaşnigîr'in, "*Ben senin isteklerini kabul ettim, emirler beni zorlayarak sultanlığı kabul ettirdiler, karşı gelemedim. Ayrıca ben senin nâibinim*" ifadelerini içeren mektup[737] sonrası en-Nâsır Muhammed'in sevincinden şehri süslettiği ve hutbeleri yeni sultan adına okuttuğuna dair bilgiler kaynaklarda mevcuttur. Yine Kerek'te yaşananları duyan Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in de bu haberlere sevindiği anlatılır.[738] en-Nâsır Muhammed Kerek'te tahtı kendisinden gasbeden Zeyneddin Ketboğa'nın hal' edilişi sonrası hayatına benzer bir yaşam sürmeye başlamıştır.[739] Dolayısıyla itaatkâr bir nâib görüntüsü veren sâbık Sultan'ın du-

734 Aytmış el-Muhammedî, Sultan en-Nâsır Muhammed'in memlûklerinden olup üçüncü döneminde emirlik tevcih edip üst düzey idarî görevler deruhte eden memlûklerinden birisi olacaktır. Moğolca bilen ve yazabilen Moğol kökenli Aytmış, Memlûk-İlhanlı diplomatik ilişkilerinde barışın tesis edilmesinde önemli görevler yürütmüş bir devlet adamıdır. İbn Hacer, *Dürer,* c. I, s. 423-424; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 648-649.

735 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 45.

736 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 405; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 190; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 45.

737 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 46; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 151.

738 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 110-111; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 47; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 469.

739 Zeyneddin Ketboğa (694-696/1294–1296) saltanattan hal' edildikten sonra önce Sarhad'da onlar emirliği rütbesinde nâiblik yapar. Daha sonra da en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde (698–708/1299–1309) hastalanarak vefat ettiği 702 yılına kadar Hama nâibliği görevini sürdürmüştür. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 202; İbn Dokmak, *Nüfha,* s. 99; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 826; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 68. Ölümü hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 40-41.

rumu yeni Sultan'ın konumu açısından ilk günlerde kaygı verici bir mahiyette değildir. Bu tavrı sayesinde Kerek nâibliğinin yanı sıra yüz atlı gelirli iktâ'lı toprak tahsis edildiğini gösteren taklîd[740] de hemen gönderilmiştir.[741] Ayrıca kaynakta ilginç bir anekdot vardır. Kaynak o günlerde Nil Nehri'nin sularının azalmasını en-Nâsır Muhammed'in Kahire'yi terk edip Kerek'e çekilmesi ile irtibat kurarak yorumlamıştır.[742]

Kerek'te genelde avlanarak günlerini geçiren ve bir yerde uzun süredir yaşadığı stresi üzerinden atmak isteyen en-Nâsır Muhammed, İbn Devadârî'nin verdiği bilgiye göre 6 Muharrem/16 Haziran günü çıktığı bir av partisinde kırk yaban eşeğini, 5 Safer/15 Temmuz günü de bir baykuşu avlar ki, müellif bu durumu abartarak baykuşu avlayan kartalı en-Nâsır Muhammed'e baykuşu da Baybars el-Çaşnigîr'e benzetmiş ve Sultan'ın onu alt ederek tekrar tahtına oturacağının işareti ve müjdecisi olarak değerlendirmiştir.[743] Kerek'te sıklıkla gittiği av partilerinin dışında en-Nâsır Muhammed halk ile kaynaşarak sıkıntılı Kahire günlerinin yorgunluğunu atmaya çalışır. Bir taraftan Kahire ve Suriye'de yaşananlara ilgisizmiş gibi görünse de adamları vasıtasıyla gelişmeleri takip etmekte ve yavaş yavaş Kahire'ye yürüyeceği gün için fırsat gözlemektedir. Bu yöndeki ilk olumlu gelişme babasının memlûkleri olan Halep Nâibi Kara Sungur, Hama Nâibi Seyfeddin Kıpçak ve Trablus Nâibi Esendemür Gürcü adına Kerek'e Kara Sungur'un oğlu Muhammed'in[744] gelmesidir. Üç nâibin ortak kararını yani emrinde olduklarını en-Nâsır Muhammed'e bildirmişlerdir. en-Nâsır Muhammed cevap mektubunda,[745] nâiblere sabretmelerini, acele etmemelerini öğütleyerek Baybars'a göstermelik yemin etmelerini, ayrıca gelişmelerden de haberdar etmelerini istemiştir.[746] Bu arada Kahire'den Baybars'ın gönderdiği taklîdlerin her üç nâibe ulaşmasıyla bu kez nâibler sözde itaatlerini bildirirler.[747] İbn Tağriberdî'nin verdiği bu bilgilere

740 Taklîd için bk. Hammâde, *el-Vesâik*, s. 159-162.
741 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 47; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 253.
742 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 192;
743 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 161-163.
744 İbn Tağriberdî'nin verdiği bilgilere göre; gizlilik içinde hareket eden Kara Sungur'un oğlu Muhammed, Kerek kalesi önüne geldiğinde Mısır'dan geldiğini söyleyerek içeri alınmış, daha sonra sultanın huzuruna çıktığında en-Nâsır Muhammed onu yüzünden tanıyarakgörür görmez; "Muhammed" diyerek seslenmiş ve kendisi ile baş başa görüşmüştür. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 240-241.
745 Mektup için bk. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 241-242.
746 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 241-242; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 486.
747 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 242.

göre en-Nâsır Muhammed tahttan feragat etmemiş, kendisine tahakküm eden emirlerden kurtulup devlete tek başına hâkim olmak için bir politika gereği Kahire'den ayrılmıştır.[748] Ayrıca Dımaşk nâibi dışında çoğunluğu Türklerden oluşan Burcî memlûklere mensup Suriye nâiblerinin ve emirlerinin en-Nâsır Muhammed'i desteklemeleri bu politikanın en önemli destekçisidir.

Baybars el-Çaşnigîr'in kısa süreli saltanatına damgasını vuran veba başkentte halkı kırıp geçirmiştir.[749] Aynı günlerde Sultan Baybars, Kerek'te en-Nâsır Muhammed'e pek huzur vermemesine rağmen en-Nâsır Muhammed titiz bir yaklaşımla durumu idare etmiştir. Baybars ile yazışmalarında kullandığı ifadeleri özenle seçmiştir.[750] Ortamı gerecek her hangi bir olumsuz tutum ve davranıştan kaçınmıştır. Ancak tüm bu çabalarına rağmen Baybars, hareketlerinden kuşkulandığı en-Nâsır Muhammed'i baskı altına alıp devamlı rahatsız etmektedir. Israrla yanındaki memlûklerin çağrılması hatta üzerine ordu sevki ile tehdit edilmesi en-Nâsır Muhammed için sabrı taşıran hamleleri olmuştur. Güvendiği Mısır emirlerine, Şam, Halep, Hama, Trablus ve Safed nâiblerine mektuplar yazarak geçmişte yaşadığı maddi sıkıntıdan, yapılan saygısızlıklardan dem vurur. Mısır'ı terk edip Kerek'te oturmaya karar verdiğini, oysa Sultan Baybars'ın rahat durmayarak yanındaki memlûklerini, atlarını ve eşyaları istediğinden yakınır. Onlara hitaben; "*Sizler babamın memlûklerisiniz, beni sizler yetiştirdiniz. Ya bana sahip çıkar Baybars'ı def edersiniz ya da Baybars'ı üzerimden def etmez iseniz Tatar ülkesine giderim*" şeklinde gizli bir tehditle başlayan sonra yumuşak bir üslupla gönüllerini alan ifadelerle yazılmış mektupları sadâkatine güvendiği bedevi Araplarla nâiblere göndermiştir. İstekleri Baybars'ı tahttan indirmek olan Hama nâibi Kıpçak ve Halep nâibi Kara Sungur itaatlerini sunup en-Nâsır Muhammed'in memlûklerinden birisini göndermesini isterler. O da memlûkü Aytmış'ı gönderir. Gizlice Dımaşk'a gelen Aytmış üst düzey emirler ile yaptığı toplantıda En-Nâsır Muhammed'e itaate çağırmış, mektubu sunduğu Emir Seyfeddin Kutlubek'in tepkisiyle karşılaşmıştır. Ardından da tutuklanma korkusuyla kaçarak Bahadır el-As'ın yanına sığınır. Daha sonra Dımaşk nâibinin ve Kutlubek'in de olduğu bir ortamda Bahadır el-As söz alarak Aytmış'ı meseleyi anlatması için söz verir. Aytmış,

748 Kopraman, "Mısır Memlûkleri", *DGBİT*, s. 486; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 254.

749 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 413; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 55.

750 en-Nâsır Muhammed ilk mektubunda babası yerinde gördüğü Baybars el-Çaşnigîr'i son mektubunda daha da ileri götürerek *el-Memlûk Muhammed b. Kalavûn ve el-Melikî Muzafferî* ifadelerini kullanmıştır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 111; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 53; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 245.

en-Nâsır Muhammed'in selamını takdim edip Kalavûn'un üzerlerindeki hakkını vurgulayarak sâbık Sultan'ın Dımaşk'a girmek istediğini, buna engel olmak isteyenin olup olmadığını sorar. Salonda en-Nâsır Muhammed lehinde bazı sesler yükselir. Dımaşk nâibi efendisinin oğlu olan en-Nâsır Muhammed'in saltanattan feragat ettiğine dair mektubu görmeden Baybars el-Çaşnigîr'e hemen biat etmediğini, mektubu gördükten sonra ancak Baybars'a sadâkat yemini içtiğini hatırlatır. Mektupta En-Nâsır Muhammed'in, "*Baybars'ın idaresi altındaki Suriye'ye girmeme kim mani olabilir?*", diye sormasını şaşkınlıkla karşıladığını ifade eder. Sonra elli dinar verdiği Aytmış'a, en-Nâsır Muhammed'in Kerek'ten çıkmamasını, Baybars ile görüşerek aralarını bulacağına belirtir.[751] en-Nâsır Muhammed ise aynı günlerde av partisinde iken karşıladığı 130 memlûkü ile beraber Dımaşk'a yürümüş el-Burcu'l-Ebyad'a vardıktan sonra geri dönmüştür.[752] Aytmış diplomatik girişimlerini Dımaşk dışında sürdürmeye devam eder. Hama nâibi Kıpçak'ın Halep nâibi Kara Sungur ile birlikte hareket edeceklerini söylemesi üzerine de Halep'e yönelir. En-Nâsır Muhammed'in harekete geçmesini isteyen mektubunu okuyan Kara Sungur 1 Şaban/4 Ocak 1310 tarihinde Dımaşk'ta olacağına dair de söz verir. Daha sonra da Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem'e, Safed nâibi Bektemür el-Çevkendâr'a, Kudüs nâibi Geray el-Mansûri'ye ve Trablus nâibine mektuplar yazarak onları en-Nâsır Muhammed ile birlikte hareket etmeye davet eder. Daha önce itaat etmeyi düşünmeyen Baybars ve Sâlâr'dan çekinen Safed nâibine de uğrayıp en-Nâsır Muhammed'in yumuşak ifadeler içeren mektubunu takdim eder. İkna edilen nâib, söz birliği edilen tarihte Dımaşk'ta olmayı kabul eder. en-Nâsır Muhammed gelişmelerden çok memnundur.[753]

751 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 195; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 416-417; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 56-57; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 245-246; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 426-427; Aşûr, *el-Asru'l-Memalîkiyyi*, s. 120; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 113-114.

752 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 194; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 414; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 170; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 107, 112; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 87. Makrîzî ve İbn Tağriberdî Kahire'den Kerek'e kaçan memlûklerin sayısını 60 olarak verirler. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 59; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 248, 260. İbn Devâdârî en-Nâsır Muahmmed'in Azraat denilen yere geldikten sonra geri döndüğünü söyler. Yol üzerinde karşılaştığı Angay (=Nogay) ile Gazânî'nin Dımaşk'a gitmesinin tehlikeli olacağı şeklindeki uyarıları dikkate alarak gitmediğinden bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 171.

753 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 86-87; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 61-62; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 258-259.

Suriye nâiblerinin desteğini alan en-Nâsır Muhammed, Baybars'ın üzerine gönderdiği birliklerden bir kısmının itaatine girmesi[754] üzerine harekete geçmek için şartların oluştuğuna inanır. Seyfeddin Bektemür ile el-Hâc Bahadır, en-Nâsır Muhammed'i Dımaşk'a davet etmesiyle de Suriye'nin hazır olduğuna inanır ve Şaban ayının 13. günü (16 Ocak 1310) Kerek'ten yola çıkar.[755] Güzergâhın güvenliğini sağlayan emirlerin eşliğinde ilerleyişini sürdürür ve maiyeti ile 17 Şaban/20 Ocak Salı günü saltanat törenleriyle karşılandığı Dımaşk'a girerler.[756] İbn Kesîr gelişmeleri şöyle anlatır;

> "Sultanın salı günü öğle vaktinde büyük bir gösterişle şehre girdiğini gördüm. Serilen ipek halılar üzerinden saltanat debdebesiyle ilerliyordu. Her bir halının üzerinden geçtikten sonra halı dürülüp tekrar ön tarafına seriliyordu. Ciddiyet ve vakar sahibiydi. Sağında, solunda silahtârlar, önünde muhafızlar eşlik ediyordu. İnsanlar ona yüksek sesle dua ediyorlardı. Dua sesleriyle her taraf çınlıyordu. O gün görülmeye değer olağanüstü bir gündü."[757]

Hutbe ilk Cuma'dan itibaren yeniden en-Nâsır Muhammed adına okunmaya başlar. Önce kendisine emân verdiği Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş itaatini arz etmiş, tekrar Dımaşk nâibliğine atanır. Kalavûn'un gözde memlûkleri olan Hama nâibi Kıpçak, Trablus nâibi Esendemür, Kudüs nâibi Geray, Safed nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Halep nâibi Kara Sungur birlikleriyle en-Nâsır Muhammed'in emrine girerler. Böylece Suriye izlenen ince politika sayesinde sıkıntısız en-Nâsır Muhammed'in sultanlığını kabul etmiştir. Törenler düzenlenmiş, hil'atler giydirilmiş, emirlere ve askerler bolca paralar dağıtılmıştır. Sultan önce Geray'ı Gazze'ye gönderdikten sonra 9 Ramazan/10 Şubat 1310 Salı günü Dımaşk'tan ayrılmıştır.[758] Gazze'ye girdiğinde Baybars el-Çaşnigîr'in saltanattan kendisini az-

754 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 197; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 64;

755 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 88; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 172-173; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 66-67; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 21. Makrîzî sultanın 1 Şaban'da Dımaşk'ta olmak üzere yola çıktığından bahseder. Ayrıca 12 Şaban'da el-Küsve'den Dımaşk'a yürüdüğünden haber verir. Bu tarihleri farklı veren Makrîzî hutbenin okunduğu Cuma gününü 22 Şaban olarak vermesi ile diğer müelliflerle örtüşmektedir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 66-67; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 264.

756 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 197-198; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 88-89; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 172-173; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 67; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 265. Ebü'l-Fidâ 10 Şubat Salı günü sultanın Dımaşk'a girdiğini söyler. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 398.

757 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 89.

758 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 90-91; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 114-115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 172, 174-175; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 241-242; Ebü'l-Fidâ,

lettiğine dair haberler alınınca kansız şekilde tahtına dönmenin ilk işareti olarak yorumlanmıştır.[759] en-Nâsır Muhammed Birketü'l-Cüb denilen yere geldiğinde saltanat nâibi Sâlâr ile üst düzey emirler kendisini karşılar. Ramazan bayramını burada idrak ettikten sonra Kahire'ye halkın sevinç gösterileri arasında dualar, şiirler ve askerî törenler eşliğinde girerler.[760] Baybars el-Mansûrî halkın ortak sevincini, Müslümanların ellerinde mübarek Kur'anlarla, Hıristiyanlar İncillerle ve Yahudiler de Tevratlarla karşıladılar, şeklinde ifade eder.[761] Mısırlılar açısından bakıldığında en-Nâsır Muhammed'in saltanat dönemleri genel olarak içeride ve dışarıda istikrarın hüküm sürdüğü günler olmuştur. Ketboğa, Lâçîn ve Baybars el-Çaşnigîr dönemlerinde ise her açıdan krizler ve kaoslar hüküm sürmüştür. en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminin başlarında Lâçîn döneminde ortaya çıkan İlhanlı sorunu Şakhab zaferi gibi unutulmaz ve bir o kadar önemli bir zaferle taçlandırılmıştır. İlhanlılar ile münâsebetler kısmında ileride bu konuyu ele alacağız. Yine Ketboğa ve Baybars el-Çaşnigîr dönemlerinde yaşanan kuraklıklar, kıtlıklar ve buna bağlı ölümler halkın gâsıp olarak tesmiye ettiği sultanlara karşı nefretlerini körüklerken en-Nâsır Muhammed'e olan sevgileri artmıştır.

Sonuç olarak birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde yaşanan kanlı hadiselerden ders çıkaran en-Nâsır Muhammed oynadığı satranç oyununda Baybars el-Çaşnigîr'i mat etmeyi başarmış ve çok ince bir siyaset ile yönettiği yaklaşık bir yıllık dönemin sonunda da üçüncü kez başarılı bir şekilde tekrar tahtına dönmeyi başarmıştır.

III. ÜÇÜNCÜ SALTANAT DÖNEMİ (709-741/1310-1341): USTALIK DÖNEMİ VE MISIR'DA YENİ BİR DÖNEM

A. Cülûs Merasimi (709/1310)

en-Nâsır Muhammed stratejik hesaplarla ördüğü ince siyasetin karşılığını almış ve kansız bir şekilde tekrar başkent Kahire'ye girmeyi başarmıştır. Mısır-

el-Muhtasar, c. II, s. 398; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 330; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 201; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 67-69; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 266-269; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 428. Makrîzî Dımaşk'tan ayrılış tarihi olarak 16 Ramazan Salı (17 Şubat 1310) olarak verir.

759 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 177; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 109, 115; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; İbn Doknak, *Nüfha*, s. 114; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 429;

760 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 116; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 119; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 72; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 5-7; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 431. Ebü'l-Fidâ 28 Ramazan günü Sâlâr ve ümera tarafından karşılandığını ve üç gün burada kaldıktan sonra Kahire'ye girdiğinden bahseder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399.

761 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 204.

lılar sevgi gösterileri[762] içinde Ramazan bayramında ikinci bir bayram yaşayarak Sultan'ı bağrına basmışlardır. Yirmi beş yaşındaki genç Sultan 2 Şevval 709/5 Mart 1310 Perşembe günü emirler başta olmak üzere Halife ve kadıların da hazır bulunduğu, devlet ileri gelenlerinin katıldığı gösterişli merasimler eşliğinde Kal'atü'l-Cebel'de tahtına oturur.[763] Bu esnada Şeyh Şemseddin Muhammed b. Ali b. Musa; *"De ki: Mülkün sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın, iyilik elindedir. Doğrusu Sen, her şeye kadirsin"*[764] mealindeki ayet-i kerimeyi okur. Şairler Sultan'ı medh u sena eden beyitlerle eşlik ederler. Daha sonra emirler, nâibler, askerler sırayla Sultan'ı selamlayıp bîat ederek sadakat yemini ederler.

Sultan tören sırasında kendisine selamlamak üzere özel salonda yerlerini alan Halife ve kadıları hesaba çeker. Dikkat çekici diyaloglar yaşanır. Baybars el-Çaşnigîr lehine ikinci kez ahidnâme yayınlayarak kendisinin saltanatının meşru olmadığını, saltanatın seleften halefe veraset yoluyla geçemeyeceğini hatta kendisiyle bir âsi olarak savaşılmasını emreden[765] Halife'ye; *"Bir âsiye nasıl selam veriyorsun, demek ben âsiyim, Baybars peygamberin amcasının soyundan, öyle mi?"* diyerek çok sert çıkışınca Halife mahcup olmuş, yüzü kızarmış, sessiz kalmıştır. Hızını alamayan Sultan, Halife'nin söz konusu ahidnâmesini kaleme alan Kadı Alâeddin Ali b. Abdüzzahir el-Muvakki'ye; *"Ey siyah yüzlü"*, deyince kadı; *"Alaca renk siyahtan daha hayırlıdır"*, diyerek hemen cevap verince kendisine; *"Yazıklar olsun, hâlâ onun (Sâlâr) rengini atmadın mı?"* diyerek kadı'nın Sâlâr'a olan bağlılığından yakınmıştır. Bu kez de baş kadı Bedreddin Muhammed b. Cemâa'ya; *"Ey kadı! Sen Müslümanların beni öldürmesine nasıl fetva verirsin?"* deyince; *"Maâzallah! Fetva sorulan sorunun cevabıdır"*, şeklinde kendisini savunmuştur. Sultan, aleyhinde görüş beyan edenleri tek tek sorgulamış, âdeta sözlü intikam almıştır. Sadreddin Muhammed b. Ömer b. el-Murahhil elini öperken aleyhinde söylediği beyti hatırlatmıştır. O da yemin billah ederek düşmanları tarafından bu sözlerin beyitlerine eklendiğini ileri sürmüş, masum olduğunu savunmuştur. Yine huzura girmek isteyen Şem-

762 en-Nâsır Muhammed'in III. kez tahta oturuşunu bayram içinde bayram olarak anlatan İbn Devâdârî, sultanı medhü sena eden beyitlerle eserini süsler. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 189-195.

763 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 116; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 206; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 242; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 73-74; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 7; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 431. Ebü'l-Fidâ cülus gününü 3 Şevval 86 Mart 1310) olarak vermiştir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399.

764 Kur'an-ı Kerim, 3:26.

765 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 65-66.

seddin Muhammed b. Adlan'ın kendisini âsi olarak tavsif eden fetvası, eş-Şârimsâhî'nin en-Nâsır Muhammed'i öven Baybars'ı hicveden sözlere karşı gelmesi hatırlatılmıştır.[766] Sultan, aleyhinde faaliyet yürütenlerin, söz söyleyenlerin yaptıklarını yüzlerine vurmuştur.

Sultan'ın ilk icraatı Mısır ve Suriye bölge nâibliklerini atamasıdır. Sâlâr saltanat nâibliğinden feragat edip servetinin birçoğunu ve memlûklerini Sultan'a takdim etmiş, ayrıca iktâ'sı olan Şevbek'e[767] gitme isteği olumlu karşılanmış ve buraya nâib olarak atanmıştır.[768] Sâlâr'ın Şevbek'e gitmesiyle boşalan saltanat nâibliği makamına Bektemür el-Çevkendâr atanır. Bektemür'den boşalan Safed nâibliğine Kutlubek el-Mansûrî,[769] Dımaşk nâibliğini deruhte eden Cemaleddin Akkuş Sarhad'e,[770] Kara Sungur Dımaşk nâibliğine, Seyfeddîn Kıpçak Halep nâibliğine, el-Hâc Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine, Esendemür Gürcü Hama nâibliğine atanırlar. Sungur el-Kemâlî Hâcibü'l-Huccâblığa, Kara Lâçîn meclis emirliğine, Baybars el-Mansûrî de Devâdarlık görevinin yanında Dâru'l-Adl ve Nâzıru'l-Ahbâs[771] emirliklerine tevcih edilmişlerdir. Vezir Ziyâüddin Ebu Bekr b. en-Neşâî'den boşalan vezirliğe de Fahreddin Ömer b. el-Halîlî atanarak tekrar görevinin başına geçmiştir. Gösterişli merasimler eşliğinde hil'atler giydirilen emirler Sultan'ın cömertliğinden bolca istifade ettikten sonra atandıkları bölgelere giderek idareyi ele geçirmişler ve ülke genelinde istikrar yeniden hâkim olmuştur.[772] Böylece olası bir iç çatışma sükunet ve sühuletle engellenmiş hatta öncesinden daha güçlü bir idarî yapı tesis edilmiştir.

Esasen atanan emirler babası Kalavûn'un memlûkleridir. Sultan bu gerçeği dikkate alaak 23 Şevval 709/26 Mart 1310 günü yakın zamanda çok önemli görevlere ikame edeceği otuz iki memlûküne emirlik tevcih etmiştir.[773] Sultan

766 Şehabeddin Ahmed b. Abdüddaim eş-Şârimsâhî el-Mâcin en-Nâsır Muhammed'i öven Baybars el-Çaşnigîr'i hicveden beyitleri okuyunca İbnü'l-Murahhil ile İbn Adlân kendisine saldırmışlar idi.Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 73-74; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 7-8.

767 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 370.

768 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 206; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 75; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 11;

769 Kutlubek el-Mansûrî (ö. 716/1316) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 86-88.

770 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 401.

771 Vakıflardan sorumlu emirliktir.

772 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 10, 12.

773 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 77. İbn Tağriberdî emirlik tevcih edilenlerin ismini verdiği liste şunlardır: Şam nâibliğine atanacak olan Tengiz el-Hüsâmî, Naibü's-saltana olacak olan Argun ed-Devadâr, Tugay, Köstay,

kendisine sadâkat gösteren herkesi ödüllendirmiş, her kesimden insanın katıldığı gösterişli törenler düzenlemiş, günlerce süren şenlikler eşliğinde bayram havasında kutlamalar yapılmıştır. Baybars el-Mansûri halkın Sultan'ı görmek için toplandığı geçit töreni[774] hakkında gördüklerini şöyle aktarır;

> "Sultan, merasimle özenle ilgilenilmesini emretti. Tören alanı en gösterişli, en pahalı teşrîfatlarla süslendi. Ümeraya, devlet adamlarına, bütün askerlere ve görevli memurlara hediyeler takdim etti. Kendisine ihsanda bulunulmayan hiçbir kılıç erbabı ve kalem ehli kalmadı. İnsanlar bahçelerde açan çiçekler gibi parladılar. Sultan yerleri inleten alayına bindi. Herkes çevresinde toplandı. Onun tekrar tahta oturmasından mutlu olan halk sultanlığının sürmesi için de çığlıklar atıyorlardı. O, alayından döndüğü sırada günlerinin uzaması için dua etmeyen, huzurunda ve gıyabında Nâs ve Felak surelerini okumayan dil kalmamıştı".[775]

en-Nâsır Muhammed'in bu dönem en önemli politikası devleti tamamen Türkler idaresine hasretmesidir. Geçmişte yaşadığı sıkıntılardan ders çıkardığı görülür. Türk kökenli memlûklerine emirlikler tevcih ederken diğer unsurları üst düzey mevkilerde görevlendirmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca emirlerin hizmetindeki Uyratlar'ın (Moğollar) sultanın hizmetine girmeleri de yasaklanmıştır.[776] Sultan idarî düzenlemeler yaparak konumunu sağlamlaştırdığı gibi asker ve halkın kaynaşmasını sağlayan organizasyonlar yaptırmayı da ihmal etmemiştir.[777]

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi gerçek anlamda kendi saltanat dönemidir. İbn Devâdârî'nin değimiyle uzun dönemde elde ettiği tecrübele-

---

Kıçlıs, Tut Kara, Aktemür, Aydemür eş-Şeyhî, Aydemür es-Sâkî, Baybars emir-i ahur, Tacar, Hıdır b. Nogay, Bahadur Kıpçak, el-Hac Aruktay, Aytmış el-Muhammedî, Sungur el-Merzûkî, Balaban el-Çaşnigîr, Esenboğa, Beyboğa el-Mekkî, Emir Ali b. Kutlubek, Nevruz Ehû Cengelî, Olcay el-Hüsamî, Tayboğa Hâccî, Moğoltay el-İzzî, Kurumşî ez-Zeynî, Bektemür Kıpçak, Teyno es-Sâlihî, Moğoltay el-Bahâî, Sungur es-Silahdar ve Men gelî Boğa emirlik tevcih edilen Sultan memlûkleridir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 12. İbn Devâdârî 710 yılında sultanın emirlik tevcih ettiği otuz memlûkünün listesini şöyle verir. Turhan b. El-Yeserî, Samğar b. Sungur el-Aşgar, Muhammed b. Akkuş eş-Şemsî, İbnü'l-Hamsî, Ali b. Tuğrul el-Yegânî, Ceriktemür b. Bahadır, Albars b. Emir-i Candar, Balaban el-Aşgarî, Ceriktemür es-Silahdar, Satılmış el-Kerimî, Baybars el-Kerimî, Kızılca el-Çaşnigîr, Altunboğa er-Rumî, Angay el-Camedar, Bacır es-Sakî, Arak es-Silahdar, Toruntay Cermişî, Kıran Emir-i Alem, Doğan es-Sâkî, Baybars el-Hâs Türkî, Çarık Abdullah, Aydemir el-Kebkî, Kılıç el-Kabakî, Sencer el-Hazin, Yağmur eş-Şukayrî, es-Sarim el-Hazindâr, Balaban ed-Devâdârî, Kayser el-Alâî'dir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212.

774 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 213; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 83.

775 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 213.

776 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 83.

777 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 217.

rini bu dönemde saltanatı için kullanacaktır.[778] İleride detaylı olarak ele alacağımız üzere önce kendisini baskı altında tutup saltanatını gasbedenleri daha sonra da iktidarına alternatif gördüğü herkesi tasfiye etmiştir. Üçüncü kez iktidara gelmesinde payı olanlara dahi acımamış, onların yerlerini çok hızlı bir şekilde kendi memlûkleriyle doldurmayı başarmıştır. Sultan bu uygulamalarıyla gerek kendisinin gerekse önceki bazı sultanların karşılaştıkları sıkıntılarla karşılaşmamak amacındadır. Kısaca Sultan geçmişten ders çıkarmaktadır. Zira birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde kendisini tahta çıkaran emirler mevkilerini sağlama aldıktan sonra kendisini baskı altına almışlardır. Dolayısıyla O, geçmişteki kötü hatıralarla tekrar yüzleşmemek için gerekli tedbirleri almakla meşgul olmuştur. Bunun için kendi memlûklerini terfi ettirerek iktidarda söz sahibi olmalarının yolunu açmıştır. Örneğin artık taşların yerine oturduğuna olan inancı sonrası 6 Rabiulevvel 712/12 Temmuz 1312 tarihinde düzenlediği bir törende bir günde kırk altı memlûküne emirlik tevcih etmiştir. Bunlardan dokuzu davulhane emirliğine, on yedisi onlar emirliğine, yirmisi de binler emirliğine[779] tevcih edilip görevlendirilmişlerdir.

en-Nâsır Muhammed ileride detaylı olarak ele alacağımız üzere merkez ve taşrada hâkimiyetini tesis ettikten sonra Mısır ve Suriye'nin çehresini değiştirecek yoğun inşaat çalışmaları başlatır. Sultan imar çalışmalarını başkent ile sınırlı tutmaz. Ülke genelinin kalkınması adına hamleler söz konusudur. 714/1314 yılında köprüler ve sulama amaçlı barajlar ve kanallar inşâ etmesi için emirleri emrindeki mühendislerle beraber Mısır'ın geneline görevlendirir.[780] Bu çalışmalar halkın gündelik hayatını kolaylaştıran zirai, ticari ve ulaşım alanlarında refah seviyesini yükseltmiştir.

B. Memlûk Saltanat Yapısının Kırılganlığı: Darbe Teşebbüsünün Akâmeti ve Yeni Dönemin İşaretleri

Memlûk saltanat yapısının değişmeyan bir geleneği yeni sultan ile teşkil edilen devlet dinamiğinin test edilmesidir. Saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr'ın tertiplediği bu darbe girişimi Sultan'ın sâdık adamları sayesinde akîm kalmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed yıllık ödenen vergiler gönderilmediği gerekçesiy-

778 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212.

779 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 117, 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30.

780 Sultanın görevlendirdiği emirler Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre şunlardır. Aydemir el-Hutayrî'yi Mısır'ın doğusuna, Alâeddin Aydoğdu Şükayr'i *Behnesâ*'ya, Şerefeddün Hüseyn b. Haydar *Asyût* ve *Menfelût*'a Seyfeddin Akûl el-Hâcib batıya, Seyfeddin Gullî emîr-i silah *Tahâve* ve *Üşmû*'a, Bedreddin Cengelî b. el-Bâbâ *Kalyûbe*'ye Alâeddin et-Telîlî *Bahîra*'ya, Bedreddin eş-Şemsî *Feyyûm*'a Seyfeddin Bahadır el-Muizzî *İhmîm*'e ve Bahâeddin Aslûm *Kûs*'a imar çalışmalarını yapmak üzere görevlendirilirler. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137-138.

le Emir Geray el-Mansûri komutasında Çukurova Ermenileri üzerine bir sefer düzenletir. Birlikler Kahire'den ayrıldıktan[781] sonra üst düzey emirlerin başkenti terk etmesini fırsat bilen saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Emir Bethâs el-Mansûrî, Sultan'ın yeğeni Emir Musa'yı[782] sultan yapmak üzere anlaşırlar.[783] Bektemür el-Çevkendâr planlanan darbe girişimi hakkında hûşdâşı Emir Geray el-Mansûri ile Safed nâibi Emir Kutlubek el-Mansûri ve Gazze nâibi Emir Kutluktemür'ü bilgilendirir. Kutlubek ile Kutluktemür girişimi onaylarken Geray el-Mansûri karşı çıkar. Bektemür ise buna aldırış etmemiş,[784] Emir Musa'nın bu işe sıcak bakmasıyla başkentte bazı emirler ve sâbık Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in memlûkleri anlaşırlar. Bu memlûkler emrindeki emirleri derdest edecek ve Emir Musa'nın Kahire dışındaki ikametgâhı Kubbetü'n-Nasr'a götürülecektir. Amaç başkentteki kalkışmaya karşı çıkacak emirleri tasfiye etmektir. Neticede Baybars el-Çaşnigîr'in memlûkleri sayesinde en-Nâsır Muhammed tahttan indirilecektir. Ancak işler planlandığı gibi gitmez. Memlûklerden Baybars el-Câmedâr, Sultan'a yaranma hevesiyle hûşdâşı aynı zamanda Sultan'ın hasekisi Kara Temür geceleyin Sultan'ı gelişmelerden haberdar ederler.[785]

Sultan gelişmelerihaber alır almaz yeğeni Musa'nın yanına gelmesini emretmiş, ancak o ikametgâhından kaçarak Kahire'deki evlerden birine saklanmıştır. Sultan, huzuruna çağırdığı elebaşılardan Bethâs'ı tutuklarken[786], Bektemür'e konuyu açmamış, sabahleyin de emirleri toplayarak durumdan haberdar etmiştir. Diğer taraftan Emir Musa'nın yakalanması için ödül konulmuştur. Münadiler askerden kim Musa'yı yakalayıp getirirse emirlik tevcih edileceğini, halktan birisi getirirse bin dinar ile ödüllendirileceğine dair sokaklarda ve kışlalarda

781 Emirler Sungur el-Kemâli, Aybek er-Rûmi, Bîncâr, Geçkin ve Bahadur As'ın da katıldığı birlik 710 yılı Zilkade ayının başında (22 Mart 1311) başkentten ayrılışlardır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 90-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24.

782 Emir Musa'nın tam adı *el-Muzafferuddin Musa b. el-Melikü's-Salih Ali b. Kalavûn*'dur.

783 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 224; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 128; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 91-92; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 22-23.

784 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 22.

785 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 91-92; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24-25.

786 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 128; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 211. Baybars el-Mansûrî, Zilhicce ayının son gecesi (19 Mayıs 1311) çağrılan Bethâs'ın tutuklanma korkusuyla sultanın huzuruna gelmekten kaçındığını, karşı geldiğinden bahsederek şöyle aktarmaktadır. Sultan, Bathâs'a huzuruna gelmesi için defalarca elçiler göndermesine rağmen gelmeyen Bethâs en sonunda saklandığı odanın kalenin dış duvarlarına açılan bir penceresinden kaçmak isterken yakalanır. Çok sert davranan Sultan kendisini hapse attırır. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 224.

ilan ederler. Tedbir olarak bütün emirler el-Eşrefiye[787] salonunda toplanır. Çok geçmeden Emir Musa Kahire'de el-Vezirîye Mahallesi'ndeki saray ağası el-Fârikânî'nin evinde derdest edilip[788] kalede hapsedilir. el-Fârikânî ise çivilenmesi için emredilmiş ise de sonradan affedilmiştir. en-Nâsır Muhammed'in emriyle bu entrikaya karışanlar başta hadiseyi ifşa eden Baybars el-Câmedâr olmak üzere Baybars el-Çaşnigîr'in memlûkleri kale altında çivilenirler. Memlûklerin aileleri, yakınları acıklı manzara karşısında feryat ederler. İnsafa gelen Sultan hepsini affeder.[789] Bu işin asıl planlayıcıları saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile destek verenler tutuklanır. Emir Seyfeddin Argun Dımaşk'ta Nâib Geray'ı, Sencer el-Camekdâr Safed'de Nâib Kutlubek'i, Seyfeddin Akul el-Hâcib Gazze'de Nâib Kutluktemür'ü[790] tutuklar. Saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Kutlubek ve Kutluktemür'ün tutuklanması aynı günde 24 Cemaziyelevvel/8 Ekim 1311 Cuma günü gerçekleşirken Dımaşk'ta İbn Devâdârî'nin bizzat tanık olduğu Geray'ın tutuklanması bir gün öncedir (7 Ekim1311). İbn Devâdâri babasının Dımaşk'ta Şâddü'd-Devâvîn[791] olması hasebiyle olayları bazen tanık olarak bazen de tanıkların ifadesiyle anlatmaktadır.[792]

Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirip yerine yeğeni Emir Musa'yı geçirme teşebbüsü ifşa olunca darbe akâmete uğramış, teşebbüste yer alan emirler tutuklanarak hapse atılmıştır. Ayrıca Dımaşk nâibliğini beş ay yürüten Geray[793] İbn Tağriberdî'ye göre Bektemür el-Çevkendâr'ın hûşdâşı ve dostu oldu-

787 en-Nâsır Muhammed'in sünnet mersiminin yapıldığı bu saray hakkında 393 nolu dipnota ayrıca *el-Eşrefiye Salonu* için bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 211.

788 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 128. Baybar el-Mansûrî Emir Musa'nin gizlendiği evin sahibinin adını Balaban olarak verir. Vezîriye mahallesinde oturan Kutuz b. el-Fârikânî'nin memlûkü olarak vermektedir. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 224.

789 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 224; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 92-93; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 23.

790 Baybars el-Mansurî, Gazze nâibi Kutluktemür'ün tutuklanma gerekçesi olarak sahillerin güvenliğinde ihmalkâr davranıp korsanlık yapan Frenklerin bölgede yaptığı yağma ve çapul hareketlerine engel olamamasını ileri sürer. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 227.

791 Vergi tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan *Şâddü'd-Devâvîn* başkent ve eyaletlerde kalem erbabına mensup görevli memurlar tarafından deruhte edilir. Daha geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV. s. 21-23, c. V. s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 342-344, 359-360.

792 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-ürer*, c. IX, s. 211-213; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 25-26.

793 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 211; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228. Dımaşk emlakı ve evkafı üzerine *Makarru'l-hıyâle* yani süvari tahsisatı olarak 1500 atlının giderlerinin karşılanması tahsis edilmiştir. Bir yerde tımarlı sipahi olarak zikredebileceğimiz bu vergilendirme üzerine nâib Geray gerekli paraları toplamak için halka zulüm ve işkence yapar. Yapılan zul-

ğu gerekçesiyle,[794] İbn Devadârî ve Makrîzî'ye göre ise halka ve emirlere zulmettiği gerekçesiyle tutuklanmıştır.[795] Bektemür el-Çevkendâr'dan boşalan saltanat nâibliğine ise Baybars el-Mansûri atanmıştır.[796]

Sultan en-Nâsır Muhammed'in bu dönemin başlarında kuşku duyduğu ve hakkında şikâyet edilen her emiri hapse atması ilginçtir. Bunun yanında tutukladığı bazı emirleri sonradan serbest bıraktığı da görülmüştür. Bu durum haberin doğruluğunun araştırıldıktan sonra şikayetin asılsız olduğu ya da bu tutuklama ile emire göz dağı verildiği şeklinde yoruma açık bir davranış olarak görülmektedir. Örneğin 710 yılı sonlarında (Mayıs 1311) Bîreliler[797] saltanat nâibi olan Seyfeddin Doğan'ı itham ettikleri bazı suçlarından dolayı tutuklamışlar, ancak yapılan muhakeme sonucunda suçlamaların hasımları tarafından uydurulan bir iftira ve düzen olduğu anlaşılınca masum olduğu ortaya çıkmıştır.[798] Sultan kendisine hil'at giydirerek Dımaşk'ta bazı önemli görevlere atamıştır.[799] Yine İzzeddin Aydemir el-Hatîrî (=el-Hutayrî), Satı, Taştemür el-Camektâr, Saruca el-Muzafferî el-Hüsâmî hapisten çıkarılan emirler arasındadır.[800] Bu emirler daha sonra

---

mü dillendirenleri görmezden gelen Geray' halk lanet okur. Şikâyetler başkente ulaşınca Argun ed-Devadâr 22 Cemaziyelevvel (6 Ekim 1311) Mısır'dan Dımaşk'a Geray'ı tutuklamak için gelir. Bu arada da Geray'ın memlûkü başkentten hilatlerle dönmüştür. İlhanlı elçilerinin Dımaşk'a girdiği bu günlerde elçiler ağırlandıktan sonra sultanın tutuklanma emrini içeren mektubu (mersûm) kendisine gösterilerek tutuklanırve Kerek'te hapsedilir (13 Cemaziyelahir) boşalan Dımaşk nâibliğine de Kerek Nâibi Cemaledin Akkuş atanır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 104-105; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 111-112.

794 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 26.

795 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212-216; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 104-105; İbn Kesîr Dımaşk nâibliğinden alınan Geray'ın yerine atanan Kerek Nâibi Cemaleddin Akkuş'un Dımaşk'a naib olarak gelişinden bahsederken, Geray zamanında üzerlerine ağır vergiler yüklenip ödeyemediği gerekçesiyle zindanda tutulan insanların salıverilmesini emreden sultanın mektubundan bahseder. İnsanların buna sevinerek dualarla karşılık verdiğini de nakleder. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 113; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 105.

796 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212, 218; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 26. Müellif Baybars el-Mansûrî, kendisinin saltanat nâibliğine getirilişiyle alakalı şöyle anlatır; "Babasının ve kendisinin en sadık kulu olarak yaşamını anlattığım sultan en-Nâsır Muhammed) Baybars ed-Devadarî'yi saltanat nâibliğine getirdi. O makam bana üstünlük ve güzel anlatış üslubu kazandırdı. Çok hızlı koşan, yürürken karnından ses çıkaran bir savaş atı ile beni taltif etti, iktalarımı artırdı. Onun emirlerini yerine getirerek Allah'a kulluk yaptım. Onun gönlünü elde etmek için Allah'a tevekkül ettim." Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228.

797 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 526.

798 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 223-224.

799 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 224; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 94.

800 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 211.

önemli görevlere getirilmiştir. Örneğin Emir İzzeddin Aydemir el-Hatîrî Kara Sungur'un tutuklanması için Suriye'ye gönderilen beş bin kişilik süvari birliğinin komutanları arasındadır.[801] Tutuklanan birçok emirin daha sonra Sultan'ın en sâdık adamları arasına katıldığı da bir gerçektir.

Sultan, emirleri kontrol siyasetinin yanında halkın kendisine olan muhabbetine muhabbet ile karşılık vermiş, söz verdiği şekilde Dâru'l-Adl'de[802] halkın şikâyetleri dinlemek[803] için oturumlar düzenlemiştir. Münadiler sokak ve çarşıları gezerek haksızlığa uğrayanların Dâru'l-Adl'e başvurmasını ilan edilmişlerdir. Telaşa kapılan emirler borçlu olduğu kimselere borçlarını hemen ödemişlerdir.[804] Sultan her pazartesi Dâru'l-Adl'de adalet dîvânında hazır bulunarak bizzat kendisinin başkanlık ettiği mahkemede[805] halkın şikâyetlerini dinlemiştir.[806] Bu gelişmeleri saltanatı için gerektiğinde canını tehlikeye atan Mısırlıları koruma ve kollama siyasetinin en belirgin vefakarlık örneği olarak değerlendirebiliriz. Sadece Müslüman halka yönelik olmayan bu siyaset herkesi kucaklayan tüm Mısırlıları kuşatan bir anlayışa sahiptir. Şunu da hatırlatalım ki, bu dönemin ilk yıllarında efendileri Akkuş er-Rûmî'yi öldüren yedi memlûkü hakkında tevsît yani vücutlarının iki-

801 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 218.

802 Daru'ladl, Kahire'de Kal'atü'l-cebel'in altında Tablhane olarak bilinir. Sultan Zahir Baybars tarafından 661/1261-1262 senesinde inşâ edilmiştir. Daha sonra Kalavûn Eyvan'ı inşâ etmiştir. en-Nâsır Muhammed Daru'l-adl'in yerini değiştirerek 722/1322-1322 yılında yenisini yaptığını ve Makrîzî; "Bugünkü yerine inşâ edildi" diyerek ifade eder. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 205-207.

803 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 231.

804 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 207.

805 Baybars el-Mansûrî oturuma katılanların isim listesini şöyle verir. Müslümanların işlerine bakıp bilginlerin durumları ile ilgilenmek için eyvandaki Dâru'l- el-Âdil'de bir meclis toplamağa söz verdi. Yanında bulunan bütün beyler, vezirler, kadılar, yaşlılar, imzaya yetkili olanlar ve devletin önde gelen büyükleri vardı. Bu kişiler şunlardı: Emîr Seyfeddîn Bektemür es-Silâhdâr el-Ebû Bekr, Emîr Seyfeddîn Emîr-i Hâcib en-Nâsıri, Emir Seyfeddin Sungur el-Kemalî, Emir Seyfeddin Temür es-Saki, Emîr Şemseddîn İldeniz es-Silâhdâr, Emîr Seyfeddîn Kalı es-Silâhdâr, Emîr Hüsameddîn Kara Lâçin es-Silâhdâr, Emîr Seyfeddîn Babincar, Emîr Alâeddîn Moğoltay el-Mes'ûdî, Emîr İzzeddîn Aydemir el-Hatîrî, Emîr Alemüddîn Sencer el-Camekdâr, Emîr Seyfeddîn Sevda el-Camdâr, Emîr Alâeddîn Aybek er-Rûmî, Emîr Seyfeddîn Çengelî ibn el-Baba, Emîr Seyfeddîn Balaban Emîr-i Candâr, Emîr Rukneddîn Baybars Emîr-i Candâr, Alâeddin Moğoltay ibn Emîr-i Meclis, Eşrefüddîn Hüseyn ibn Candar, Emîr Seyfeddîn Bahadır el-Muizzî protokol sırasına göre yüzler emirleri, tablhane emirleri, onlar emirleri ve diğer görevliler adaletin tesisi için mahkemede hazır bulunmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 231-232.

806 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103.

ye bölünmesi şekliyle idam cezası uygulanmıştır.[807] Sultan devletin kucaklayıcı şefkatli elinin yanında gerektiğinde haddi aşanlara eşkıyalık yapanlara gereken cezayı en ağır biçimde vermiş bu hususta asla taviz göstermemiştir.

C. Üçüncü Saltanat Dönemine Hazırlık: İntikamlar-Tedbirler-Tasfiyeler

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin en dikkat çekici özelliği muhaliflerin ve olası sultan adaylarının tasfiyeleridir. Açık bir ifade ile Sultan daha önce tahtında rahat bırakmayanlardan intikamını almış, geçmişte yaşadığı sıkıntılarla karşılaşmamak için tedbirler almış, hatta tehdit oluşturacak kimseleri tasfiye etmekten çekinmemiştir. Sultan tahta oturup ortam sakinleştikten sonra başladığı tasfiyelerini otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemi boyunca devam ettirmiştir. İlk önce yetkilerini gasp edip tahtı terk etmek zorunda bırakan Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr'den intikamını almış, daha sonra da aynı akıbet ile yüzleşmemek için kendisini iktidara taşıyan Suriye nâiblerini tasfiye etmiştir. Tecrübesinden hareketle muhtemel sultan adayı olan bu emirleri tasfiye ederek kendi memlûk oligarşisini kurmayı ve devlete hâkim olmalarını amaçlanmıştır. Bu tasfiye o denli ince bir terazi üzerindedir ki, zamanla devlette nüfuz sahibi olup kuşkulandığı kendi memlûklerini dahi tasfiye etmekten geri kalmayacaktır.[808] Bu uygulamalarında Halep nâibi Esendemür ile aralarında geçen şu konuşma manidardır. Birazdan detaylı olarak anlatacağımız tutuklanma hadisesinin sebebini soran Esendemür'e hitaben Sultan; "*Suçun yoktur, sen bana: Ey Sultanım! Kocamış koçları bırakmamanı tavsiye ederim, memlûklerini yetiştir, dememiş miydin?, senden başka kocamış koç kalmadı*" cevabını vermiştir.[809] Sultan bu yeni dönemde tedbir siyaseti ile kendi memlûk grubundan terfi ettiği emirlerden teşekkül eden bir dönem inşa etme amacındadır.

Aşağıda önemli isimler üzerinden tasfiye politikalarını örnek olarak ele alacağız. Bu konuya geçmeden kaynaklara yansıyan tasfiye bazı politikalarından bahsedelim. Bu alandaki ilk icraatı mutat olduğu üzere 16 Şevval 709/19 Mart 1310 Perşembe günü hizmet için huzuruna toplanan emirlerin katıldığı yemek sırasında önceden planlanan bir organizasyon ile yirmi iki emiri tutuklatmasıdır. Bu

807 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 83.
808 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113.
809 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 94; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 79.

emirler Bâkîr (=Tenâkir), Aybek el-Bağdâdi, Kayıngâr (=Balaban) et-Takvâ, Attâbî, Kaçmaz, Saruca, Baybars, Abdullah, Baydemir, Mengûbars, Işıktemür, Sîvâsî, el-Kemâlî es-Sağîr, Polat, Hâsan er-Reddâdî, Temür Boğa, Kıran, Nogây el-Hamevî, el-Hâc Bîlîk el-Muzafferî, Fütfütû, el-Gutmî ve İkbar'dır. Yine aynı günlerde Baybars el-Çaşnigîr'in yanından gelen emirler İzzeddin Aydemir el-Hatîrî el-Üstâdâr, Bedreddin Bektût el-Kattâh ve diğer tutuklu emirleri güvenli bir yer olan İskenderiye'ye göndererek hapsettirmiştir.[810] Bu tutuklamadan bir müddet sonra Sultan otuz iki memlûküne emirlik tevcih etmiştir.[811] Tutuklu emirlerden boşalan mevkileri kendi memlûkleri ile doldurma amacındadır. Ayrıca İskenderiye'de İbn Teymiyye'nin de bulunduğu tutuklu bir grup emiri hapisten çıkartarak Kahire'ye getirtmiş, kendilerine teşrîfât[812] olarak hil'at giydirmiştir.[813] Ancak Ketboğa döneminde İskenderiye'de hapse atılıp bu dönem serbest kaldıktan sonra Suriye bölgesine gönderilen bir grup emir Şam ve Trablus nâiblerine mektup yazılarak sıkıntı oluşturacakları endişesiyle tekrar tutuklanmışlardır.[814] Sultan'ın tasfiye edip İskenderiye'ye gönderdiklerinin arasında yakın adamlarından Emir Alâeddin Moğoltay el-Gâzâni de vardır. Baybars el-Çaşnigîr'in yanından Kahire'den Kerek'e kaçarak hizmetine girenler arasında olan Moğoltay el-Gazânî kendisine verilen farklı iktâ'ları iki kez ret edince Sultan'ın hışmına uğrayarak önce kalede hapse atılmış, daha sonra da İskenderiye'ye gönderilmiştir.[815] Yaşanan bu gelişmeler cülûs törenleri sonrası bir ay gibi çok kısa bir sürede gelişmiştir. Sultan tedbir alarak muhtemel hadiselerin önüne geçmiştir. Bu durumu Sultan'ın kuşkucu yapısının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

810 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 116-117; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 76-78; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 12-13.
811 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 76; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 12.
812 Teşrîfât, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk devletinde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendî, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin iaşesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrîfat başlığı altında ele alır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 52-57.
813 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 13. Makrîzî, Sultan en-Nâsır Muhammed'in tahta oturduktan sonra Ketboğa döneminden beri İskenderiye'de tutuklu bulunan emirlerin efendileri el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tuttukları başta Kara Sungur olmak üzere bazı emirlerin aleyhine çalışma yaptıklarından dolayı burada tutulmalarından bahseder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 79.
814 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 210; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 87; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 15.
815 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 119.

1. İntikamlar

en-Nâsır Muhammed ikinci saltanat dönemi boyunca yemeden içmeye her şeyine karışan başta Baybars el-Çaşnigîr olmak üzere Sâlâr ve diğer emirleri önce affedildiklerini bildiren emânname ile gönüllerini almış daha sonra sular durulunca muhakeme edip gerekli cezaları vermiştir. Halk, kendilerine uygulanan muameleler karşısında kin ve nefretlerini her fırsatta dile getirerek Baybars ve Sâlâr'ın cezalandırılmasını şiddetle arzu eden kesim olmuştur. Neticede önce Baybars daha sonra da Sâlâr yargılandıktan sonra idam edilmişlerdir.

a. Sâbık Sultan Baybars el-Çaşnigîr'in Tasfiyesi

Baybars el-Çaşnigîr gelişmeler üzerine başkentten kaçarak Mısır'ın güneyine Saîd bölgesine giderek İtfîh'te[816] iki gün kalır. Beraberinde gelen memlûkleri kendisini terk etmeye başlar. İhmîm'e[817] geldiğinde ise memlûklerinin birçoğu emirler Seyfeddin Bektût el-Fettâh, İzzeddin Hutayrî ve Seyfeddin Kaçmaz ile Kahire'ye dönerler.[818] Baybars'ı takip için Kahire'den ayrılan Baybars el-Mansûrî ile Bahadır el-Âs İhmîm'de Baybars'ı acıklı bir hâlde yaralı, perişan bir vaziyette bulurlar.[819] Kahire'den kaçarken hazineden alıp getirdiği atları ve maiyetindeki üç yüz memlûkü alıp dönerler.[820] İhmîm'den Sıhyün'e[821] gitmesi emredilen Baybars, kâtibi Kerimüddin el-Ekrem'i göndererek Sultan'dan can güvenliği ister. Aytmış el-Muhammedî, Baybars'a can güvenliğini temin eden emânnameyi getirir. Baybars ise Süveyş tarafına geçeceğini yanındaki hazineleri de Kerimüddin'e teslim edeceğini bildirir. Ancak Sultan, kuşkulanarak yolunun çevrilmesi için Gazze'ye bir birlik gönderir. Saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr, Dımaşk nâibi Karar Sungur ile Trablus nâibi el-Hâc Bahadır gelişmelerden haberdar edilir.[822] Kara Sungur, Baybars'ın yolunu keserek yanındakilerle beraber tutuklayıp Esendemür

816 Saîd bölgesinde Nil nehrinin doğu kıyısında bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 218.
817 Saîd bölgesinde Nil nehrinin doğu kıyısında İtfîh'in güneyinde yer alan bir yerdir Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 123-124.
818 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 207; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 77-78.
819 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 207.
820 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 207; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 433; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 77-78.
821 Filistin bölgesinde bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 436-437.
822 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 78-79.

Gürcü'ye teslim eder.[823] Esendemür, Baybars'ı atından indirip özel hazırlanmış mahkûm aracına alır. Baybars bu hâline dayanamayıp gözyaşları ak sakalını ıslatınca Kara Sungur duygulanmış, dünkü sultan olan birisinin bugün içler acısı halinden müteessir olmuştur.[824] Kara Sungur ile Bahadır el-As Şam'a gitmek için buradan ayrılırlar. Ancak daha sonra Esendemür, Kahire'ye gelmesi için Sultan'ın emri olduğuna dair uyarıda bulunur. Kara Sungur ise aşiretlerin Dımaşk'a doğru ilerleyişini bahane ederek gelmez. Diğer taraftan Esendemür, sâbık Sultan Baybars el-Çaşnigîr ile beraber 14 Zilkade 709/15 Nisan 1310 günü Kahire'de Sultan'ın huzuruna çıkarlar. Sultan yer öpüp kendisini selamlayan Baybars'ı azarlamış, yüksek sesle unutamadığı anları tek tek yüzüne vurur; *"Hatırlar mısın! Şundan dolayı bana bağırmıştın, şu kimse için şefaatimi ret etmiştin, hazineden para istedim vermedin, şekerle yapılmış palûze helvası istemiştim engel oldun. Ey Rukneddin! Nefsimin isteğinden beni menettin, dün kızarmış kaz istediğimde, günde yirmi defa kaz yiyerek ne yapacaksın, diyordun. Bugün ben senin efendinim".* en-Nâsır Muhammed, Baybars'ın kendisini affetmesi isteğini umursamadan öldürülmesini emreder.[825] Siyaseten katlinin dışında Nüveyrî, sâbık sultanın idamıyla alakalı Kal'atü'l-Cebel'de usûlen yapılan bir yargılamadan bahseder. Ecnâdü'l-Halka emirlerinden Moğoltay es-Süveydî iktâ'sının yetersizliğinden zarara uğradığı için Sâlâr aleyhindeki şikayetini Baybars'a bildirince, öfkelenen Baybars işkenceyle es-Süveydî'yi öldürdüğünü itiraf etmiş ve buna kısas olarak Sultan'ın emriyle boğularak öldürülmüştür. Baybars 15 Zilkade/16 Nisan günü geçici olarak kalenin arkasına daha sonra da Sultan'ın emriyle Karâfe türbesine defnedilmiştir.[826] Bu gelişmeler yanında başkentte Baybars'a yakın olan herkes tutuklanmıştır.[827]

823 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 211-212; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 96-97; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 400; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 119; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 79. İbn Devâdâri, babasıyla beraber olduğu olaylar sırasında Kara Sungur'un maiyetinde olup Baybars'ın tutklanıp Kahire'ye gönderilmesiyle alakalı uzunca hikâye anlatmaktadır. *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 197-205.

824 Makrîzî, Bahadır As'ın Kara Sungur'a Baybars el-Çaşnigîr'i geceleyin serbest bırakıp Sıhyûn'e gitmesine yardım etmeyi tavsiye ettiğini daha sonra atandıkları yerlere gittikten sonra Baybars'ı tekrar Sultan yapma girişimini öne sürerek en-Nâsır Muhammed'i korkutmak gibi bir blöften söz etmişse de Kara Sungur'un bu işe sıcak bakmadığını nakleder. *Sülûk*, c. II, s. 80.

825 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 80-81; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 400; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 275; Kopraman, "Mısır Memlûkleri", c. VI, s. 489; Kanat, "Baybars el-Çaşnıgîr", s. 117-118.

826 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 119.

827 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 213.

Sultan on yılı aşkın Sâlâr ile beraber devleti yöneten Baybars'ın hazinelerinin peşine düşer. Teslim aldığı hazinelerle yetinmez. Kâtibi Kerimüddin Ekrem b. el-Alem b. es-Sedîd'i yanına çağırıp güzel vaatlerde bulunarak onu över, gönlünü alır. Baybars'ın hazinelerini bulmasını ister. Emirler Tugay, Köstay ve Argun ed-Devâdâr ona bu konuda yardımcı olurlar. Bu arada daha önce kadılar tarafından Baybars'ın sahip olduğu mal-mülk ne varsa hepsi kadıların onayı ile kayıt altına alınır. Devlet hazinesi ile alınan bu mallar satılarak yarısı Sultan'a diğer yarısı da Baybars'ın kızı olan Emir Burluğu'nun karısına verilir. Sultan varisi olarak payına düşenleri aldıktan sonra da kalanını emirlere dağıtır.[828]

en-Nâsır Muhammed'in tasfiye ettiği emirlerden birisi de Baybars'ın yakın adamı aynı zamanda damadı olan Emir Burluğu'dur. Burluğu,[829] en-Nâsır Muhammed'in başkentte kalede hapse attığı emirler arasındadır. Suriye Araplarından Hüsameddin ibn Mühenna'nın Sultan nezdindeki şefaatçi girişimleri[830] işe yaramamış, hapiste iken yanına girilmesi yasaklanmış, aç bırakıarak ölüme terk edilmiştir. Açlığa bir ay dayanabilen Burluğu burada 2 Recep 710/25 Kasım 1310 Çarşamba günü ölmüştür.[831]

b. Saltanat Nâibi Seyfeddin Sâlâr'ın Tasfiyesi

Seyfeddin Sâlâr,[832] en-Nâsır Muhammed'in ikinci dönemi boyunca saltanat nâibliği görevini yürütmüş, bu dönem devlette söz sahibi iki kişiden birisi olmuştur. Baybars el-Çaşnigîr ile beraber en-Nâsır Muhammed'i yoğun bir baskı altında almışlardır. Gelişmelerle Baybars'tan sonra sıra Sâlâr'a gelmiştir. Sultan ilk iş olarak 710 yılı Rabiülevvel ayında (Haziran 1310) Sâlâr'ın kardeşlerini ve maiyetini tutuklatır. Bunlar kardeşleri Alâeddin Sümük, Coba, Davud ve Emir Ali Vasati ile maiyetindeki emirler Taştemür el-Çevkendâr, Kûrî es-Silahdâr, Seyfeddin et-Taşlâkî, Kolgay (Tugay?) ve diğerleri olmak üzere toplamda on altı emirdir.[833] Sâlâr'ın yakın çevresine yapılan bu sindirme harekâtından hemen sonra Sâlâr'ın yargılanması için harekete geçilir.

828 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 81-82;
829 Emir Burluğu (ö. 710/1310) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. III, s. 357-359.
830 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 87-88.
831 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 88; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 17.
832 Seyfeddin Sâlâr (ö. 710/1310) hakkında bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750,* s. 102-107; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 489-494; Kütübi, c. II, s. 86-89; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VI, s. 5-13.
833 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 214; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 86-87.

Sâlâr, en-Nâsır Muhammed'in başkente gelişinden bir gün sonra istifasını sunarak Kahire'yi terk etmiş ve iktâ'sı olan Şevbek'e yerleşmiştir. Bektaş el-Fahrî'nin oğlu Muhammed, Sultan'ın kendi eliyle yazdığı bir mektup ile Sâlâr'ı Kahire'ye çağırır. Rahatsız olduğu için hastalığını mazeret gösteren Sâlâr daha sonra geleceğine dair haber gönderir. Bunun üzerine Sultan, Dımaşk nâibi Kara Sungur ile Hama nâibi Esendemür'e yolların güvenliğinin sağlanarak Sâlâr'ın İlhanlı topraklarına kaçmasına izin verilmemesini emreder. Bir süre sonra da memleket işlerini kendisiyle görüşmek üzere Sâlâr'ı Kahire'ye getirmesi için Baybars el-Mansûri ile Sencer el-Câvelî'yi gönderir. Sâlâr yine geleceğine dair söz vererek elçileri oyalamıştır. Bu cevaba iyice sinirlenen Sultan artık kuşkulanmaya başlar. Sâlâr ise meseleyi çevresi ile istişare etmiş, sonunda da Sultan'ın yanına gitmeye karar vermiştir. Maiyetindeki 466 atlı ile beraber Rabiülevvel ayının sonlarında (17-27 Ağustos 1310) geldiği Kahire'de tutuklanarak kalede hapse atılmıştır. Hapiste iken çok geçmeden 24 Cemaziyelevvel/19 Ekim 1310 günü ölmüştür.[834]

İbn Tağriberdî, Sâlâr'ın sorguya çekilerek Kahire'de sakladığı gömülü hazinelerinin teker teker yerlerinden çıkartıldığından söz eder. Çıkarılan altın ve gümüşlerin elli katır yükünde olduğunu, ayrıca hüküm verdiği odasında yapılan kazı sonrası içinde değerli taşların, mücevherlerin bulunduğu yirmi yedi küp dolusu altın, her biri iki yüz dinar ağırlığında iki bin kolye ve daha nice yükte hafif pahada ağır birçok kıymetli mücevheratın çıkartıldığından bahseder.[835] Sâlâr hapse atıldıktan sonra yiyecek ve içecekten mahrum edilmiş, gelen yiyecekleri beğenmeyip bağırıp çağırınca da Sultan hiçbir şey verilmemesini emretmiştir. Yedi gün boyunca hiç bir şey yiyip içmemiştir. Sultan bir ara içerisinde altın, gümüş ve değerli taşlarla dolu üzeri kapalı üç tabağı gönderdiğinde yemek olduğu düşüncesiyle sevinen Sâlâr, gördüklerine şaşırmış; *"Allah'a hamd olsun ki, cezamın karşılığını bu dünyada çekiyorum"* diyerek dua edip kendisini teskin etmiştir. Bundan on iki gün sonra da hapiste açlık ve sefalet içinde ölmüştür.[836] Ölüm tarihi 24 Cemaziyelevvel 710/19 Ekim 1310 Pazartesi gecesidir. Sultan'ın izniyle Emir Alemüddin Sencer el-Câvelî defin işleriyle meşgul olmuş, Kahire dışındaki Yeşkur dağı üzerindeki Menâzıru'l-Kebeş'teki türbesine defnedilmiştir.[837]

834 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 123; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 486; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 88; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 15-17.
835 İbn Tağriberdî'nin verdiği bu geniş servet bilgisini Makrîzî de detaylı olarak vermektedir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 97-98; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 17-20.
836 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 16.
837 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 97; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 16.

2. el-Mansûriyye Memlûklerinin Tasfiyesi: Sultan'ın Tedbir Siyaseti

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturmasında pay sahibi olan Suriye nâibleri emeklerinin karşılığını fazlasıyla almışlardır. Hama nâibi Seyfeddîn Kıpçak el-Mansûrî Halep nâibliğine, Halep nâibi Şemseddin Kara Sungur el-Mansûrî Dımaşk nâibliğine, el-Hâc Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine, Esendemür Gürcü el-Mansûrî Hama nâibliğine, Kutlubek el-Mansurî Safed nâibliğine, Bektemür el-Hüsâmî Gazze nâibliğine ve önceki Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem Sarhad nâibliğine atanmıştır.[838] Nâiblerin ortak noktası el-Mansûriyye memlûklerinden yani Sultan'ın babası Kalavûn'un memlûkleri olan emirlerdir.

en-Nâsır Muhammed intikam hırsıyla tasfiye ettiği Baybars ve Sâlâr'dan sonra tahtına göz dikecek şüpheli emirleri özellikle de Suriye bölgesindeki nâibleri sırayla tasfiye ederek tedbirler alır. el-Mansûriyye emirlerinden olan bu emirlerin kimisi eceliyle ölürken kimisi sözde seferler bahane edilerek üzerlerine asker sevk edilip tutuklanmışlardır. Atanmalarından kısa bir süre sonra nüfuzlu emirler Trablus nâibi el-Hâc Bahadır el-Mansurî ile Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak el-Mansurî'nin ölümü[839] en-Nâsır Muhammed'in kendi otoritesini tesis etmesinde işini kolaylaştıran gelişmelerdir.[840] Bir taraftan yeni atamalar hızla sürerken diğer taraftan da tasfiyeler ve tutuklamalar çok hızlı gelişmekte giderek dengeler en-Nâsır Muhammed lehine iyice oturmaktadır. Açıkçası Suriye nâibleri başkentte yaşanan gelişmelerden kaygı duymaktadırlar. Kaygı duymalarında haksız da sayılmazlar. Nâiblerin bazıları kısa bir süre sonra haklarında şikâyetler öne sürülerek ustaca hazırlanmış kumpaslar sayesinde sessizce tutuklanıp tasfiye edilirken bazıları da çareyi İlhanlı topraklarına firar etmekte bulmuşlardır.

Seyfeddin Kıpçak'ın ölümüyle boşalan Halep nâibliğine Hama nâibi Esendemür Gürcü, aynı günlerde boşalan Hama'ya da tarihçi Ebü'l-Fidâ atanmıştır. Bektemür el-Hüsamî Gazze nâibliğinden alınıp vezirliğe atanırken yerine Kutluktemür atanmıştır. Ayrıca Trablus nâibi el-Hac Bahadır'ın vefatıyla boşalan Trablus nâibliğine Sarhad nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem getirilmiştir.[841]

838 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 10.

839 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 107; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 243; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 331; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 446-447; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 21.

840 İbn Tağriberdî sultanın el-Hac Bahadır'ın ölüm haberini sevinçle karşıladığından bahseder. (*Nücûm*, c. IX, s. 24.)

841 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 124; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 21.

Esendemür Gürcü tutuklanırken yaşananlardan rahatsız olan Dımaşk nâibi Kara Sungur Halep'e tayinini aldırmıştır. Bu arada en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin başında Dımaşk'ta kısa bir sürede (Şevval 709- Rabiulahir 712/Mart 1310-Ağustos 1312) dört nâib el değiştirmiştir.[842] Tayinler Sultan'ın taşları yerine oturtmak amacıyla yaptığı hamleler olarak dikkat çekici boyuttadır.

en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci saltanat dönemleri sonrasında bir süre ikamet ettiği Kerek, bu dönemin başında siyasî tutukluların kaldığı bir hapishaneye dönüşür. Hapse atılan sâbık nâibler şunlardır. Halep nâibi Esendemür Gürcü, Naibü's-Saltana Bektemür el-Çevkendâr, Dımaşk nâibi Geray, Safed nâibi Kutlubek, Gazze nâibi Kutluktemür ve Emir Bethâs Kerek'te hapse atılanlar arasındadır.[843] Ayrıca Esendemür haricinde diğer emirler en-Nâsır Muhammed'i tahttan indirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Sözünü ettiğimiz emirlerin tutuklanmaları hakkında detaylı bilgiler vererek tek tek ele alalım.

a. Saltanat Nâibi Emir Bektemür el-Çevkendâr'ın Tutuklanması

en-Nâsır Muhammed, Çukurova Ermenileri üzerine düzenlenmesini istediği sefer için Zilkade ayının başında (22 Mart 1311) Geray el-Mansûri komutasında bir birlik çıkarır. Emirlerden Sungur el-Kemâlî, Aybek er-Rûmî, Bîncâr, Geçkin ve Bahadur el-As bu birlikte yer alan üst düzey emirlerdir. Birlik Kahire'den ayrıldıktan[844] sonra saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ile Emir Bethâs el-Mansurî Emir Musa'yı sultan yapmak için girişimde bulunmuşlar idi. Söz konusu teşebbbüste saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr ve kendisine destek vereceklerini söyleyen Safed nâibi Kutlubek ile Gazze nâibi Kutluktemür hepsi aynı günde üç farklı yerde Kahire, Safed ve Gazze'de 24 Cemaziyelevvel 711/8 Ekim 1311 Cuma günü tutuklanmışlardır.[845] İbn Tağriberdî, Bektemür

842 Bu tarihler arasında Dımaşk nâibliğine Kara Sungur, Geray, Efrem ve en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemi boyunca Suriye nâibliği yapacak olan Tengiz atanır. Şemseddin Kara Sungur (Şevval 709- Zilhicce 710/Mart 1310-Mayıs 1311), Seyfeddin Geray el-Mansûrî (Muharrem 711- Cemaziyelevvel 711/ Haziran 1311-Ekim 1311), Kerek Nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem (Rebiülahir 711-Rebiülahir 712/ Ekim 1311-Ağustos 1312) ve Tengiz en-Nâsırî (Rebiülahir 712/Ağustos 1312-23 Zilkade 739 (18 Haziran 1340).

843 İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 113.

844 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 90-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 21.

845 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s211-213; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 133; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 104-105; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 30. Makrîzî saltanat nâibi Bektemür el-Çevkendâr'ın tutuklanma gününü farklı verir. 17 Cemaziyelevvel 711 (1 Ekim 1311)

el-Çevkendâr'ın 11 Cemaziyelevvel (25 Eylül 1311) Cuma günü tutuklandığını ve bunun bir hile ile gerçekleştiğini ifade etmektedir. Nitekim onun aktarımına göre Sultan bir gün yırtıcı av kuşlarının bulunduğu yerde Bektemür ile sohbet ederken iki kişinin ismini vererek kırgınlığını belirtir. Bunun üzerine Bektemür, bu kişilerin tutuklanması gerektiğinden bahsedince Sultan bu kişileri Cuma namazına çağırıp namazda iken tutuklamasını emreder. Bektemür de gerekeni yapacağını söyler. Sultan namaz vakti yaklaştığında Bektemür'e hediyeler verip gönlünü almış, kalbin kırgın olduğu Mengelî Boğa ile Kaçmaz'ın yerini söyleyip teslim almasını emreder. Bektemür denilen yere gittiğinde farklı olaylar yaşanır. Söz konusu emirler kendilerini derdest etmeye gelen Bektemür'e Sultan'ın emrini bildirip teslim olmasını isterler ve akabinde kılıcını alırlar. Bektemür hûşdâşlarına Sultan'ın emrinin aksi olduğu şeklindeki ısrarına rağmen bunun bir komplo olduğunu söyleyerek tutuklar.[846] Şaşkına dönen Bektemür daha sonra siyasî tutukluların kaldığı Kerek'e gönderilir.[847]

Baybars el-Mansûrî, Sultan'ı tahttan indirmeye teşebbüs eden Bektemür'ün hemen tutuklanmadığından bahisle önce yakın akrabası olan emirler el-Ketmer ile Aydoğdu el-Osmanî'yi daha sonra da kendisine yardımda bulunanları tutuklattığından[848] söz eder. Nüveyrî ise bu isimlerin Cuma namazı sonrası tutuklandığına dikkat çekerek Bedreddin Bükmüş es-Sâkî, İzzeddin Aydemir eş-Şemsî'yi de tutuklananlar arasında zikreder. Cumartesi günü de İzzeddin Aydemir eş-Şeyhî'nin tutuklandığını belirtir.[849] Ayrıca Sultan en-Nâsır Muhammed'in Kerek'e gönderdiği Bektemür el-Çevkendâr'a iyi davranılmasını, ailesinin ve yakınlarının yanına gönderilerek güzel bir yerde ikamet etmesini emrettiğinden[850] söz edilir.

Cuma günü yakalanarak tutuklanır. Bektemür'den başka Elektemür el-Cemdâr, Aydoğdu el-Osmânî, Bedreddin Aydemir eş-Şemsî ve Aydemir eş-Şeyhî tutuklanırken Mengû Temür et-Tabbahî hemen idam edilir. Tutuklanan Bektemür'ün yerine Baybars el-Mansûrî saltanat nâibi olarak atanır. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 102-103; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 28-29.

846 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 25-26.

847 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 227-228; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 112-113; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s211-213; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 487; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 440.

848 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 227-228; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133.

849 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133.

850 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 227-228.

b. Halep Nâibi Esendemür Gürcü'nün Tasfiye Edilmesi

Sultan en-Nâsır Muhammed Esendemür Gürcü'yü[851] önce Hama nâibi olarak atamış,[852] kısa bir süre sonra da Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla boşalan Halep nâibliğine getirmiştir. Hama nâibliğine de Ebü'l-Fidâ atanır. Ebü'l-Fidâ kendi eserinde aralarındaki bir husumetten söz eder. Mengû Temür et-Tabbâhî'nin getirdiği bir taklîd ile Trablus nâibi olarak atanan Esendemür, bu atamaya karşı çıkmış, bunun üzerine Mengû Temür de Dımaşk'a dönmüştür. Bu günlerde 710 yılı Cemaziyelevvel/1310 yılı Ekim ayında Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefat etmesiyle Esendemür bu kez de Halep'e atanır. Bir diğer önemli atama da Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in Trablus nâibliğine getirilmesidir. Ebü'l-Fidâ, Hama'dan ayrılmasını sindiremeyen Esendemür'ün kendisiyle çatışmayı göze aldığını, kendisini Hama'ya sokmamayı amaçladığını ancak memlûkü Sungur'un Sultan'ın yanından gelmesi üzerine bu direnmesinin kötü sonuçlar doğuracağını düşünerek Hama'yı terk edip Halep'e gittiğini bildirir.[853]

Gelelim Esendemür'ün tasfiye sürecinin nasıl başladığına... Sultan, Halep nâibi Esendemür aleyhinde zulümler yaptığına dair sayısız haberler alınca Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesi bahanesiyle Halep nâibi Esendemür Gürcü'yü tutuklamak[854] istemiştir. Mısır'dan Seyfeddin Geray el-Mansûri komutasında Şemseddin Sungur el-Kemâlî el-Hâcib, Seyfeddin Bayıncâr, İzzeddin Aybek er-Rûmî, Bayıncâr, Geçkin ve diğer emirlerin de katıldığı birlik 9 Zilhicce/29 Nisan 1311 günü Mısır'dan hareket eder. Bu arada da Esendemür'e söz konusu sefer için savaş araç ve gereçleri hazırlaması emri verilmiştir.[855] Ebü'l-Fidâ, Hama'ya nâib olarak atandıktan sonra teşekkür için gittiği Sultan'ın huzurundan döner dönmez birlikleriyle Hama'da orduya katılır.[856] Aslında Sultan iç politikaya yön vererek dengeleri tamamen lehine çevirmek için daha önce birçok defa mutat verginin gönderilmemesi ya da eksik gönderildiği gerekçesi ile Ermeniler üzerine düzenle-

851 Esendemür Gürcü (ö. 711/1311)'nün hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 534-537; a.mlf., *el-Vâfî,* c. IX, s. 147-148; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. II, s. 443-445;

852 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 125; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 534; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 89.

853 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 402.

854 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 223; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 404; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 126; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 24.

855 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 217-218; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 126; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 91.

856 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 404-405; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 223; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 126-127; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 93.

nen Sîs seferlerinden birini gerçekleştirme bahanesi ile Esendemür'ü tutuklamak amacındadır. Daha önce Sultan Hüsameddin Lâçîn ile saltanat nâibi Mengû Temür'ün Ermeniler üzerine sefer düzenleyerek nüfuzlu emirleri başkentten uzaklaştırma politikasına benzer bir durum söz konusudur. Birlik Suriye'ye geçtikten sonra Emir Mengû Temür et-Tabbâhî, Sultan adına Halep emirlerine hitaben yazılmış bir mektup getirir. Mektupta kısaca Halep nâibi Esendemür'ün tutuklanması emredilmiştir. Mengû Temür Humus'ta kalırken birlik komutanı Geray sadece süvari birlikleriyle bir buçuk günde Halep'e ulaşır. Gece yarısından sonra kale dibinden Sultan ile kale nâibi arasındaki parolayı (=Yâl Alî)[857] söyler. Bunun üzerine kale nâibi silahlı adamlarıyla onu karşılar. Geray içeri girip emirler ile konuştuktan sonra çatışma olmadan Esendemür Gürcü'yü sessizce derdest etmeyi başarır ve kalede hapsedilir. 12 Zilhicce 710/2 Mayıs 1311 günü emirler Bayıncâr ve Aybek er-Rûmi'nin refakatinde yola çıkan heyet Esendemür'ü Kahire'ye getirirler.[858] Daha sonra da Kerek'e gönderilirken sahip olduğu ne var ne yok hepsi hazineye devredilir.[859] Çok geçmeden bir yıl sonra 711yılının Zilkade/1312 Mart-Nisan aylarında vefat eder.[860]

Esendemür'ün tutuklanma gerekçesi olarak Baybars el-Mansûrî, Nüveyrî ve Ebü'l-Fidâ gibi bazı çağdaşı müellifler Halep halkına yaptığı zulüm ve işkenceler olduğunu ileri sürmüşlerdir.[861] Sonuç olarak devlette ağırlığı olan bir emir Sultan'ın kendi otoritesini tesis etme siyasetine engel görülmüş olmalı ki Sultan'ın yeniden tahta oturmasında emeği olmasına rağmen saltanatının ilk yıllarında tasfiye edilmiştir. Bu durumu özetleyen diyaloğu tekrar vermekte yarar var. Esendemür Gürcü niçin tutuklandığını sorduğunda en-Nâsır Muhammed şöyle cevap verir; *"Senin hiçbir suçun yoktur, görevine giderken bana, devletinde büyük koçlar bırakmamamı, kendi memlûklerimi yetiştirmemi söylemiştin, şimdi senden başka koç kalmadı"*[862] cevabını verir.

857 İbn Tağriberdî *"Ya Lealli"* olarak verir.
858 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 223; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 126-127; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405; Safedî, *el-Vâfî*, c. IX, s. 148; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 93; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 23-24.
859 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405.
860 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 535.
861 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 227; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 126; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 486.
862 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 94; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24.

c. Suriye Nâiblerinin Ülkeyi Terk Etmeleri: Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in İlhanlılar'a İlticası

Sultan Kalavûn'un daha sultan olmadan memlûkleri arasına katılan Kara Sungur,[863] Suriye ve Mısır'da üt düzey idarî mevkilerde görev almış nüfuzlu emirlerdendir.[864] Baybars el-Çaşnigîr'e karşı çıkarak yeni dönemin şekillenmesinde aktif rol oynamıştır. İlk günlerde Sultan ile gayet iyi anlaşan Kara Sungur Suriye bölgesinde yaşayan Beni Hilal ve Benî Esed aşiretlerinin tedip edilmesiyle görevlendirilmiş, aşiret reislerine üç yüz bin dirhem nakdî ceza keserek meseleyi halletmiştir.[865] Ancak Kara Sungur, el-EşrefHalil katliamı başta olmak üzere sabıkalıdır ve yaşadığı müddetçe Sultan'ın huzursuz olacağı isimlerin başında gelmektedir. Bu kez hata yapmaya artık tahammülü yoktur. Sultan geçmişten ders çıkararak tasfiye politikasına başlamıştır. Başkent ve eyaletlerdeki bu tasfiyeler üzerine endişeye kapılan Kara Sungur ülkeyi terk etmek zorunda kalır. Bölge nâibleri gelişmelerin vehameti karşısında sıranın kendilerine geleceği kuşkusuyla başkente davet edildiklerinde icabet etmeme kararı almışlardır.[866]

el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tutulan Kara Sungur,[867] Esendemür Gürcü'nün Halep'te tutuklanarak Kahire'ye getirilmesi üzerine telaşa kapılır. Sıranın kendisine geldiğini düşünür. Kara Sungur bir an önce başkent ve Şam'dan uzaklaşmak için Halep nâibliğini ister ve atanma taklîdi Zilhicce'nin sonunda/10-20 Mayıs 1311 kendisine ulaşır.[868] Halep'e giderken boşalan Dımaşk nâibliğine de kısa bir süre sonra tutuklanacak olan Seyf eddîn Geray el-Mansûrî atanır.[869] Halep nâibliği taklîdini Dımaşk'a getiren Emir Argun ed-Devâdâr'ın kendisini her an tutuklama emri ile irkilmemek için hemen hazırlıklara başlar. Ağırlıklarını geceden gönderdikten sonra altı yüz memlûkü ile 4 Muharrem/23 Mayıs 1311 tarihinde yola çıkar.[870] Argun ed-Devâdâr ile beraber Halep'e giderken tutuklanma

863 Kara Sungur (ö. 728/1328) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 87-100; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 47-
864 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 89-92.
865 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 83.
866 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 82.
867 Makrîzî, Ketboğa döneminden beri İskenderiye'de tutuklu bulunan emirlerin efendileri el-Eşref Halil'in katlinden sorumlu tuttukları başta Kara Sungur olmak üzere emirlerin aleyhine çalışma yaptıklarından bahseder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 79.
868 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 227; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 405-406; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 93.
869 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 227; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 109; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s211-213.
870 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 100.

kuşkusu iyice ayyuka çıkar. Argun ise Kara Sungur'u sakinleştirmeye çalışarak yemin edip ikna etmeye çalışır.[871] Ayrıca Halep'e yaklaştıklarında Emir Sungur el-Kemâlî el-Hâcib'in bir bölük Mısır askeriyle Halep'te kaldığı haberini alır. Mısır askeri çıkmadığı müddetçe şehre girmeyeceğini Argun'a bildirir. Bunun üzerine Argun, Sungur el-Kemalî'ye haber göndererek çıkmasını emreder. Mısır askeri şehirden çıktıktan sonra Kara Sungur, 15 Muharrem/3 Haziran günü nâiblik makamına oturur. Argun ed-Devâdâr da Dımaşk'a döner.[872]

Kara Sungur yaşanan gelişmelerden o derece etkilenmiş olmalı ki artık en yakın dostlarından bile kuşkulanmakta, tedbirsiz hiçbir iş yapmamaktadır. Nitekim Kara Sungur dost olarak gördüğü bölgedeki bedevi Araplara yakınlaşır. Liderleri Süleyman b. Mühenna ve kardeşi ile uzun süreli dostluğu bölgede nâiblik yaptığı için çok eskilere dayanır. Hediyeleşerek samimiyetni pekiştirir. Sultan bu günlerde kendisini ziyarete gelen Süleyman b. Mühenna'dan Kara Sungur'u tutuklamasını istemiş ancak İbn Mühenna bu teklife sıcak bakmayarak Halep'e Kara Sungur'un yanına dönmüştür.[873] Giderek kendisini pek emniyette hissetmeyen Kara Sungur, Sultan'dan hacca gitmek için izin ister. Sultan daha rahat yakalayacağını düşünerek hac için izin vermiş, hatta hac hediyesi olarak hil´at ve iki bin dinar da para göndermiştir. Halep'te Emir Karatay'ı vekil olarak bıraktıktan sonra Şevval ayının ortasında (23 Şubat 1312) dört yüz memlûkü ile Halep'ten ayrılır. Gelişmeler üzerine Kara Sungur'un tutuklanması için güzergâh üzerindeki yerleşim merkezlerine Dımaşk, Kerek, Gazze nâibliklerine bu hususta mektuplar/mersûmler gönderilir.[874] Ayrıca sultan memlûklerinden beşyüzü Kara Sungur'u tutuklamak için Hicaz'a sevk edilir.[875] Bunun yanında Halep'te Kara Sungur'un yerine nâib olarak kalan Emir Karatay'a,[876] dönüşte Kara Sungur'u şehre almaması ve memlûklerinin şehre girmesine izin vermemesi şeklinde emir verilir.[877]

871 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 406.
872 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 100. Ebü'l-Fidâ 18 Muharrem Pazartesi günü Halep'e girildiğinden bahseder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 406.
873 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 140; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 232, 233; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 107-108; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 27-28.
874 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 140; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 232, 233; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 107-108; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 27-28.
875 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 140.
876 Baybars el-Mansûrî, Halep'te Kara Sungur'un yerine Balaban el-Çerkes adında bir memlûkü görevlendirdiğini ancak Balaban'ın Halep'e ulaşamadığını bildirir. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235.
877 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 487; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 108.

Kaynaklar gelişmeleri farklı rivayetlerle aktarırlar. Baybars el-Mansûrî, Sultan'ın Kara Sungur'u yakalamak için birlikler çıkarmasını yalanlamakta ve bunların Kara Sungur'u tedirgin etmek için yayılan habeler olduğuna değinir. Bu amaçla şayiaların yayıldığından söz eder. Kara Sungur 20 Şevval/Mart 12 1312 tarihinde Sarhad yolundan el-Zîza'ya ulaşınca burada Sultan'ın kendisini yakalamak için kumpas hazırladığına dair gelen haberler üzerine geri döner. Hatta Halep'e döndüğünde kendisine izinli olarak ayrılmasına rağmen izinsiz geldiği gerekçesiyle şehre alınmadığından bahseder. İbn Devâdârî ise Hüsameddin Kara Lâçîn Üstadâr komutasında 5000 kişilik birliğin tutuklama amacıyla başkentten ayrıldığına dair Kara Sungur'a iletildiğinden bahseder. Esasen her iki kaynak Kara Sungur'u yanıltmayı amaçlayan gelişmeler olduğunu ve birliklerin intikalini yalanlarlar. Bunun yanında Baybars el-Mansûrî İlhanlı hükümdarı Olcâytû'nun Suriye'ye düzenlemeyi düşündüğü sefere karşı tedbir amaçlı birliklerin sevk edildiğinden de söz eder.[878]

Kara Sungur tutuklanma şayiaları üzerine hac yolculuğunu yarıda bırakır. Bölgeyi çok iyi bildiğinden kestirme yolları takip ederek hızlıca Halep'e döner.[879] Halep'te vekil olarak bıraktığı ancak Sultan tarafından yerine nâib olarak atanan Emir Karatay, Sultanın kendisinin Halep'e alınmamasına dair verdiği emri bildirince Kara Sungur çaresizce göçebe Arap reislerinden dostu Mühenna'ya sığınır.[880] Mühenna, Halep'teki Karatay'a mektup yazarak Kara Sungur'un mallarını vermesini aksi takdirde saldıracağına dair tehdit içerikli bir mektup gönderir.[881] Sonuçta Kara Sungur zorla mallarını almayı başarır. Nâib başkenti gelişmelerden haberdar eder.[882] Kara Sungur'u çok iyi karşılayan Mühenna, Sultan ile haberleşip duruma göre hareket edeceklerini bildirerek kendisini sakinleştirir. Bu arada Sultan'a takatsizliğinden dolayı hacca gidemediğini bildiren bir mektubu da kaleme almayı[883] ihmal etmez. Diğer taraftan da Halep nâibi Karatay, Mühenna'nın tehdidinden korkarak Kara Sungur'un oğlu Emir İzzeddin Ferec'i Sultan'ın huzuruna gönderir. Kara Sungur misafir olduğu Mühenna'nın annesinden Sultan

878 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 217.
879 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 115; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 140.
880 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235-236; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 109; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 27.
881 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 141; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 108; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 27.
882 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 27.
883 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 219.

katında şefaatçi olmasını ister. Sultan bu talebe karşılık verir. Mühenna'nın annesinin himayesindeki Kara Sungur'un istediği şehre nâib olarak gidebileceğine dair affedildiğini bildiren bir mektup gönderir.[884] Bu gelişmelerin yanında Sultan, Mühenna'nın oğlu Musa'yı gönderdikten sonra Hüsameddin Kara Lâçîn Üstâdâr önderliğinde emirler İzzeddin Aydemir el-Hatîrî ve Hüsameddin Lâçîn'in yer aldığı İbn Devâdâri'ye göre 5000 kişilik süvari birliğini Kara Sungur'u yakalamak için Mısır'dan bölgeye gönderir.[885] 20 Zilkade 711/8 Mart 1311 günü Dımaşk'a ulaşan birlikler buradan takviye birliklerle önce Humus'a daha sonra da Halep'e ulaşırlar.[886]

Mühenna ve Kara Sungur üzerlerine asker sevk edildiğini duyunca aldatmaca bir oyalama taktiğine başvururlar. Kara Sungur sadık bir memlûkünü, Mühenna da oğlunu Sultan'a göndererek dua ve teşekkür sonrası Kara Sungur'un Sarhad'ı istediğini bildirerek sözünde durması için de ayrıca yemin etmesini ve Kara Sungur'un Halep'teki mallarının iadesini talep ederler. Sultan da Aytmış el-Muhammedî ile Sarhad nâiblik taklîdini ve Kara Sungur'un mallarının verilmesini içeren mektubu gönderir. Humus'ta karargâh kurmuş emirlere Sultan'ın mektupları gösterilir. Daha sonra Aytmış taklîdi yer öperek selamlayan Kara Sungur'a verir. Kara Sungur olayların lehinde gelişmesine sevinmiş daha önce talep ettiği malları Halep'ten getirilmiştir.[887] Bu arada Sultan'ın emriyle Humus'taki emirler birlikleriyle Dımaşk'a dönmüşlerdir.[888]

884 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 108-109; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 28; İbn Devâdârî, Kara Sungur'un Halep'e dönebileceğine dair Sultan tarafından yazılan mektuptan ve sultanın yemininden bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 224.

885 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 141-142; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 408-409; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 218; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 109; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 28. Baybars el-Mansûrî ordunun sayısı hakkında kesin bir rakam vermezken muhtemelen aynı konudan bahsettiğine kanaat ettiğimiz şu bilgileri verir. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun 711 yılında Suriye'ye yönelik sefer hazırlığında olduğuna dair gelen haberler üzerine Sultan binler emirlerinden Hüsameddîn Kara Lâçin Üstadâr komutasında emirler Seyfeddîn Argun ed-Devâdâr, Bedreddîn Çengeli bin el-Baba ve Hüsameddîn Lâçin el-Çaşnigîr'i özel birliklerler teçhiz ettikten sonra Şevval ayında (Şubat-Mart 1312) bölgeye gönderir. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235. İbn Kesîr Seyfeddin Argun komutasında 5000 kişilik biriğin 20 Zilkade (28 Nisan 1312) günü Dımaşk'a geldiğini ve daha sonra Humus'a yönüne hareket ettiğini haber verir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 113.

886 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 142; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 409. İbn Devâdârî emirlerin Humus'tan geri döndüğünü bahsederken birlikler hakkında bilgi vermiyor. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 222.

887 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 109-110; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 28.

888 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 222.

Yaşanan gelişmeleri takip eden zamanla tasfiye sırasının da kendisine geleceğinden emin olan Trablus nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem,[889] bıkkınlık seviyesine gelen gelişmeler sonrası Kara Sungur'a alacağı kararın yanında olduğuna dair haber gönderir. Ayrıca Dımaşk'ta bulunan damadı İzzeddin Aydemir ez-Zerdekaş'ın kendilerine destek verenlerin görüşlerini almasını ister.[890] ez-Zerdekaş'ın çabaları karşılık bulur. Dımaşk kale nâibi Balaban ed-Dımaşkî ile Baybars el-Hüsâmî, Kara Sungur'a katılır.[891] Yine Tablhane emirlerinden beş emir ve bir grup Türkmen ile beraber onlar emiri rütbesinde altı emirin katılımı Kara Sungur'u çok sevindirir.[892] Nihayet Kara Sungur, Cemaleddin Akkuş ve diğer emirler Aytmış'ı çağırarak Sultan'ın öldürdüğü emirleri sayarlar. Canlarından endişe ettiklerini ve Tatarlara iltica etmeye karar verdiklerini açıklarlar. Aytmış, Humus'a gelerek gelişmeleri haber verir. Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in mallarına el konulurken diğer emirler de Mısır'a dönerler.[893]

Kara Sungur oğulları Emir Ali ile Emir Ferec'e Sultan'ın huzuruna vardıklarında yeri öpmelerini emrederek; *"Emirlerin düşman ülkesine kaçması korkudan dolayıdır. Çocuklar, aileler Sultan'a emanettir, nasıl gerekiyorsa o şekilde davransın"*,[894] dedikten sonra da; *"Sultan sizlere zarar vermez, onun istediği benim"* diyerek ailesini teskin edip vedalaşarak Kahire'ye göndermiştir. Sonra da hazinelerini mal ve emlakını sevk ederek Cemaleddin Akkuş el-Efrem ve diğer emirlerle birleşip hûşdâşlarının başına gelen kötü akıbetlerle karşılaşmamak için çareyi İlhanlı hükümdarı Olcâytû'ya sığınmakta bulur.[895] Mardin'i geçtikten sonra Olcâytû'nun izni gelir.[896] İlhanlı emiri Izan es-silahdâr tarafından Bağdat kadısının ve Mardin sahibinin oğullarının da bulunduğu bir heyetin huzurunda Olcâytû'nun yemin nüshâsı okunur. Olcâytû, ülkesine sığınan emirlere kucak açtığını can güvenliklerinin teminat altına alındığını açıkça bildirir. Olcâytû'nun emriyle sınır boyların-

889 Cemaleddin Akkuş el-Efrem (ö. 720/1320) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 561-572; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. III, s. 9-14.

890 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 141; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 408; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 109-110.

891 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 110-111.

892 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 28.

893 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 111; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 28.

894 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 115.

895 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 225-226; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm,* c. II, s. 245; Ömerî, *Mesâlik,* c. XXVII, s. 332; İbn Kesîr, *el-Bidâye,* c. XVIII, s. 120; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 28.

896 İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 487; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 115.

dan itibaren geçtikleri her yerde çok iyi karşılanırlar. Kara Sungur ve Cemaledin Akkuş el-Efrem yürüyüşlerine devam ederek üç günlük Bağdat ikameti sonrası da Ordu şehrine ulaşırlar.[897]

Olcâytû emirler huzuruna geldiğinde atından inerek onları karşılamış ve Kara Sungur'u sağ tarafına Cemaleddin Akkuş el-Efrem'i de sol tarafına alarak tahtına oturmuştur.[898] Özel olarak kurulan otağında özel olarak ağırladığı misafirleriyle çok özel görüşmeler yapar. Memlûk emirleri Suriye'nin alınabileceği yönünde görüşler beyan ederek Olcâytû'yu bölgeye sefer düzenlemesi için teşvik ederler. İktâ olarak Kara Sungur'a Merâga'yı,[899] Akkuş el-Efrem'e de Hemedan'ı[900] tahsis eder.[901]

İlhanlı topraklarında bunlar yaşanırken Kahire'de Kara Sungur'un oğulları Sultan tarafından çok iyi karşılanırlar. Hil'at giyip ağırlanırlar. Sultan heyetle gelen Balaban el-Çerkes'i Halep'e gönderirken Kara Sungur'un oğullarına Kahire'de kalmalarına müsaade eder.[902] Bu arada Kara Sungur'a meylettikleri gerekçesiyle Rabiulevvel ayında (Temmuz–Ağustos 1312) Baybars el-Alemî Humus'ta tutuklanırken emirler Baybars el-Mecnûn, Alemüddin Sencer el-Bervânî, Doğan el-Mansûrî ve Baybars et-Tâcî Dımaşk'tan Kerek'e gönderilerek hapsedilirler.[903] Yine Kerek nâibi Cemaleddin Akkuş, Nâibü's-Saltana Baybars el-Mansûrî, Sungur el-Kemâlî, Lâçîn el-Çaşnigîr, Bîncâr, İldeniz el-Eşrefî ve Moğoltay el-Mesûdî firar eden her iki emire yakın oldukları gerekçesiyle tutuklanıp hapse atılırlar.[904] Bu arada başkente çağrılan Mühennâ'nın kardeşi Fazl, Mühenna'nın yerine kendisine emirlik tevcih edilirken Mühenna'nın ülkeyi terk etmesi emredilir.[905] Bu

897 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 227, 229.
898 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 115; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 29.
899 Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli bir ortaçağ kentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 93-94; Osman Özgüdenli, "Merâga", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.
900 Günümüzde İran'ın batısında yer alan bir şehir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 410-417; Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XVII, Ankara 1998, s. 183-185.
901 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 115; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 29, 145.
902 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 236-237.
903 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118. Bu bilgiye ilave olarak İbn Tağriberdî emirlerin 6 Rabiulahir'de Dımaşk'tan Kerek'e getirildiklerini söyler. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 34. Ömerî Seyfeddin el-Keşlî isimli emiri de zikretmektedir. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 333.
904 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 117.
905 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 34.

emrin uygulanması için Emir Bahâeddin Arslan ed-Devâdâr görevlendirilir.[906] Emir Seyfeddin Geray 21 Muharrem/9 Haziran 1311 Perşembe günü Dımaşk nâibliğine atanır.[907]

Sultan tasfiye ettiği el-Mansûrî emirlerinin yerlerini emirlik tevcîh ettiği kendi memlûklerini atayarak doldurur. Örneğin saltanat nâibi Argun'dan *Ahkâm*[908] dersleri alan[909] Tengiz, Cemaleddin Akkuş (Nâibü'l-Kerek)'un yerine 712 Rabiulahir/1312 Ağustos ayında Dımaşk nâibi olarak atanır. Tengiz ile birlikte ahkâm dersi alan Sûdî es-Sevdî el-Camekdâr da Halep'e atanır.[910] Böylece Suriye'nin iki önemli eyaleti en-Nâsır Muhammed'in memlûklerinin idaresi altına alınmış olur. Sultan tedbir siyasetinde ince bir politika güderek başarılı olmuştur.

D. en-Nâsır Muhammed'in Yeni Dönemi İnşa Çabaları: Otoritenin Tesisi Yönünde Hamleler

Sultan en-Nâsır Muhammed halefleri ve selefleri arasında mümtaz bir yere sahiptir. Geçmiş iki dönem tecrübelerinden hareketle önce tasfiyelerle kendi saltanatını tahkim etmek için sadık adamlarını üst düzey önemli mevkilere tayin etmiştir. Daha sonra mevkiini kurumlarla takviye etmiştir. Bu meyanda otuz yılı aşkın süren üçüncü saltanat döneminde tüm dengeleri kendi lehine çevirerek otokrat kişiliğine uygun yeni kurumlar ihdas etmiş, bazılarını ise ilğa ederek kaldırmış ya da işlemez hale getirmiştir. Saltanat nâibliği gibi idarî, vezirlik gibi malî işlerin yürütüldüğü önemli kurumları lağvetmiş, bunun yanında nezâretü'l-hâs ve Suriye bölge nâibliğini ihdas etmiştir. Amacı siyasî otoritesini tahkim edecek kurumlarla güçlü bir siyasî yapı tesis etmektir.

Bu dönem ihdas edilen Suriye saltanat nâibliği döneme özgü yeni bir idarî yapı olup Emir Seyfeddin Tengiz ile birlikte anılır. Yine bu dönemin sonlarına doğru Anadolu saltanat nâibliği adında devletin öncesinde ve sonrasında görülmeyen idarî bir yapı karşımıza çıkar. Kısa süreli olsa da devletin ulaştığı noktayı göstermesi

906 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118.
907 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 100;
908 Klasik İslâm hukuk literatüründe *"devlet idaresiyle ilgili hükümler"* mânasında kullanılan bir terim. Ali Şafak, "el-Ahkâmü's-sultâniyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. I, Ankara 1988, s. 554-555.
909 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. IV, s. 158.
910 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 150-151; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30.

açısından önemlidir. en-Nâsır Muhammed'in Anadolu beylikleri ile olan ilişkilerinde detaylı olarak ele alacağımız için birkaç cümle ile yetinelim. Sultan tarafından Eretna Bey'ine Münşi Şehabeddin el-Hüseyn ibn Kâdı'l-Asker tarafından kaleme alınan taklîd ile "*Nâibü's-Sultân fî Bilâdi'r-Rûm*" unvanı tevcih edilir ki,[911] "Anadolu ülkesi nâibliği" anlamını taşıyan bu unvan hakkında Faruk Sümer, bu unvanın ilk kez kullanıldığını vurgular.[912] Eretna Bey'ine 728/1328 yılında yazılan bu taklîd dönemin çağdaş müellifi Şücâî (ö. 745/1344)'nin eserinde yer alır.[913]

İhdas edilen ve lağvedilen kurumlar hakkında bilgi verirken bazı kurumların başındaki görevlilerin hayatına dair kısa bilgiler vererek bu kurumlardan bahsedelim.

1. en-Nâsır Muhammed'in İlgâ Ettiği İdarî ve Malî Kurumlar

a. Saltanat Nâibliği'nin Kaldırılması: Otoriteyi Tesis Teşebbüsleri

Memlûk devlet teşkilâtında sultandan sonra en üst mevki saltanat nâibliğidir. Sultan adına imzalanan tüm yazışmalar, tayinler, aziller başta olmak üzere idarî görevleri yanısıra ordu, maliye ve berîd (haberleşme) ile alakalı konularda saltanat nâibi yetkili bir kimsedir. Geniş yetkileri sayesinde sultandan sonra sultan gibi hareket eden saltanat nâibi *Nâibü's-Saltana* unvanı dışında *Kâfilü'l-Memâliki'l-İslâmiyye ve en-Nâibü'l-Kâfil* gibi unvanlarla da anılır. Sultan ve saltanat nâibinin savaş ve benzeri sebeplerden dolayı Kahire'yi terk ettiğinde *Nâibü'l-Ğaybe* unvanlı bir emir vekâleten saltanat nâibinin görevlerini deruhte eder.[914] Ömerî'nin ikinci sultan olarak tesmiye ettiği[915] saltanat nâibliği makamı sultanlık için basamak olarak kullanmıştır. Memlûk Türk Devleti'nde Kutuz ve Kalavûn'un saltanat

911 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 26-27; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 445.
912 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 101.
913 Taklîd için bk. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 26-27.
914 Saltanat nâibliği hakkında daha geniş bilgi için için bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 306-307; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 16-18, 24-25, 184, 217, 233, 237-238, c. V, 453-454; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 215; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 349-362; Sadi S. Kucur, "Nâib-i Saltanat" *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXII, Ankara 2006, s. 313-314; Ayaz, *Üstâdârlık,* s. 26; M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlûklerde Saltanat Nâibliği", *MÜSBE,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011; a.mlf, "A Path to Throne Among The Mamluks in Early Period: Naib al-Saltana (Regent of Reign)", *Tarih Okulu Dergisi,* Yıl:7, Sayı: XX, Aralık 2014, s. 81-96.
915 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 306. Ayrıca konu ile alakalı bk. M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlükler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies,* Yıl:8, Sayı:11, 2013, s. 389-405.

nâibliğinden saltanat tahtına oturdukları gibi en-Nâsır Muhammed'i saltanattan azlederek tahta oturan Zeyneddin Ketboğa ile halefi Hüsameddin Lâçîn önce saltanat nâibi daha sonra da sultan olmuşlardır.[916]

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez saltanata oturduğunda on bir yıl saltanat nâibliği makamında kalan Sâlâr'ın yerine Emîr-i Candâr Bektemür el-Çevkendâr'ı saltanat nâibi olarak atamıştır (Şevval 709/Mart 1310).[917] Bektemür, Sultan'ın yeğeni Emir Musa'yı tahta çıkarma teşebbüsünde başarısız olunca görevinden azledilip tutuklanmış, İskenderiye'ye hapsedilmiştir.[918] Boşalan saltanat nâibliğine ise 711 Cemaziyelevvel/1311 Eylül ayında Emir Baybars el-Mansûrî atanır.[919] Bu makamda bir sene bile oturamayan Baybars el-Mansûrî, İlhanlı Hükümdarı Olcâytû'ya iltica eden firari Memlûk emirleri Kara Sungur ve Cemaleddin el-Efrem'e yakın olduğu gerekçesiyle tedbir amaçlı birçok emirle beraber tutuklanırken[920] yerini en-Nâsır Muhammed'in memlûkü olan Fakîh Argun ed-Devâdâr en-Nâsırî'ye bırakmıştır (Cemaziyelevvel 712/Eylül 1312).[921]

Argun ed-Devâdâr, Sultan Kalavûn tarafından annesiyle birlikte çok küçük yaşlarda satın alınmış, tıbaklara gönderilmeden özel olarak en-Nâsır Muhammed ile beraber eğitim görmüştür. Dolayısıyla Sultan en-Nâsır Muhammed ile birlikte oyun oynamışlar beraber tahsil görüp birlikte Kur'an öğrenmişlerdir. Kısaca Argun ile Sultan'ın uzun süren ortak bir geçmişleri vardır. 715/1315, 720/1320 ve 727/1327 yıllarında hacca giden Argun, Sultan'ın 719/1319 yılında eda ettiği haccı sırasında Mısır'da Sultan nâibi olarak kalmıştır. Safedî'nin Türkler arasında müstesna bir yere sahip iyi bir Hanefî fakîhi ve mîkat ilmine[922] vâkıf birisi olarak anlattığı[923] Argun ed-Devâdâr en-Nâsır Muhammed'in son saltanat nâibidir.

916 Ayrıca konu ile alakalı bk. M. Fatih Yalçın, "Bahrî Memlükler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies*, Yıl:8, Sayı:11, 2013, s. 389-405.

917 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 19-21; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 399; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 75-76; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 10.

918 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 485; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 26.

919 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 212, 218; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 26.

920 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 149-150; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30; Hayat Nasır, *The İnternel*, s. 132.

921 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 244; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 151; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 34.

922 Namaz vakitlerinin tespitine dair inceleme yapan bir bilim dalıdır.

923 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 151; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 453-454.

Azledilmesiyle alakalı iki farklı rivayet vardır. Birinci rivayet Suriye bölgesinde yaşayan göçebe Arab reislerinden Mühenna b. İsa'nın[924] yakalanması meselesi ile ilgilidir. İlhanlı topraklarına kaçan Kara Sungur'un yakın bir dostu olan Mühenna, İlhanlı hükümdarı Olcâytû'ya sığınmadan önce[925] yakalanması için Argun görevlendirilmiş ancak başarısız olunca 727 Muharrem/1326 Aralık ayında Mısır'a girer girmez tutuklanmıştır.[926] Tutuklanma sebebi ile alakalı ikinci bir rivayet ise Sultan'ın güvendiği kadılardan Nâzıru'l-Ceyş[927] Fahreddin'in[928] telkinleri olduğuna dairdir. Argun ile oğlu Muhammed 726/1326 yılında gittikleri hac esnasında ve sonrasında aleyhinde ısrarla dillendirdiği telkinler sonucu tutuklanmış,[929] daha sonra Bektemür es-Sâkî'nin şefaatiyle hapisten kurtulmuşlardır. Argun Halep nâibliğine atanarak başkentten uzaklaşmıştır.[930]

Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in telkinleri ile alakalı kaynaklar kadının Argun'u itibarsızlaştırmasından yakınırlar. Fahreddin varlığından huzursuz olduğu öteden beri dillendirdiği şikâyetlerini Argun haçta iken iyice sıklaştırarak Sultan'ı tahrik etmeye çalışmıştır. Şikâyetini daha ileri taşıyıp geçmişten örnekler vererek nâibin tahtına göz diktiğini öne sürmüş ve bu hususta ikna etmeye çalışmıştır. Açıkçası Sultan'ın sâdık adamlarından olan ve cesur çıkışlarıyla huzurunda her şeyi söyleyebilen Kadı Fahreddin, Argun'un tasfiyesi için bu makamın kal-

924 Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 459-468; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 368-371; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 291-293.

925 İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 370; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 293.

926 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 277; İbn Hacer, ed-Dürer, c. I, s. 351-352; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 132.

927 Ordu nâzırı (Nâzıru'l-Ceyş) tarafından idare edilen ordu nâzırlığı (Nezâratü'l-Ceyş) Mısır ve Suriye'deki emirlere ait iktâ işlerinin yürütüldüğü dîvân olup askerlerin kütük bilgilerinin tutulduğu, maaşlar, iktâ menşûrları, iktâ edilen arazilerin ölçüm bilgileri ve gelirleri hakkında detaylı bilgilerin muhafaza edildiği bir yer olması hâsebiyle önemlidir. Ordu Nâzırı, Kal'atü'l-Cebel'deki dairesinde görev yapar. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 310-311; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 625-626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30-31, 34, 45, 50-51; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 102-106; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 369-370.

928 Asıl adı Muhammed b. Fazlullah olan Kıpti kökenli devlet adamlarından Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed b. Fazlullah (ö. 732/1332) sonradan Müslüman olmuştur. Saltanat nâibliğinin ve vezirliğin kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Hayatı hakkında bk. İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 53-58; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139;İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. X, s. 263-265.

929 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 322; Makrîzî, *Sülûk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Ata), s. 95; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 71.

930 Makrîzî, *Sülûk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Ata), s. 95; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 71; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 132.

dırılması yönündeki ısrarlı baskısını sürdürmüştür.[931] Hatta daha da ileri giderek Argun'un görevinde bir ay daha kalırsa kendisini tahtta göremeyeceğine dair iddiası üzerine Sultan'a elini çabuk tutması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Sonuçta da Argun'un mallarına el koydurtmayı başarmıştır.[932] Vezirliğin kaldırılması hususunda da girişimlerde bulunduğu görülen Fahreddin'in birçok önemli kurumlara da kendi adamlarının atanmasında rol oynadığı kaynaklarda yer alır.[933] Neticede Kadı Fahreddin'in şahsi menfaati için dillendirdiği telkinleri esasen Sultan'ın da siyasî çıkarlarına uygun düşmüş ve saltanat nâibliği kaldırılmıştır.

Saltanat nâibliğinin kaldırılması sonrasında hâciblik makamında görevli Seyfeddin Elmas el-Hâcib[934] nâib gibi hareket eder. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez hacta olduğu 732 yılı sonlarında (Temmuz-Ağustos-Eylül 1332) Mısır'da nâib olarak[935] bölgeden sorumlu iken, Suriye bölgesinden de bölge nâibi Tengiz sorumludur. Sultan bu hac dönüşü kendisine suikast teşebbüsünde bulunduğu gerekçesi ile tasfiye ettiği Bektemür es-Sâkî[936] ile iş birliği yapan Elmas el-Hâcib'i 20 Zilhicce 733/1 Eylül 1333 günü kardeşi Kara ile tutuklatır.[937] Argun ed-Devâdâr'ın Halep'e nâib olarak atanmasıyla nâiblik makamında birisi gibi hareket eden Elmas el-Hâcib, Arabça bilmeyen, konuşması fasih olmayan birisidir. Sultan hac dönüşü kendisine kumpas kurduğu gerekçesi ile ortadan kaldırdığı Bektemür es-Sâkî'nin cüzdanında Elmas el-Hâcib'e ait bir not bulmuş ve bu yazıda Sultan'ı deviren Bektemür gelinceye kadar Kahire'ye hâkim olacağına dair söz veren ifadeler yer almıştır. Elmas yapılan inceleme sonrası tutuklanmış,[938] daha sonra da 2 Safer 734/13 Ekim 1333 günü idam edilmiştir.[939] Bu hadiseyle birlikte tamamen boşalan saltanat nâibliği lağvedilmiş bir daha bu göreve kimse getirilmemiştir.[940]

931 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 547; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 454; a.mlf., c. V, s. 56-57; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139; Ayaz, *Vezirlik*, s. 75-76; Yalçın, "Saltanat Nâibliği", s. 23-24.
932 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 280.
933 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 56-57; Ayaz, *Vezirlik*, s. 76.
934 Emir Seyfeddin Elmas el-Hâcib (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I. s. 616-618; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 89-91.
935 Makrîzî, *Sülûk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 158-159; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 80-81.
936 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83-84.
937 Safedî, *Ayânü'l-Asr*, c. I, s. 617; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 85.
938 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-617; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 85.
939 İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 90.
940 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 305.

İbn Tağriberdî saltanat nâibliğinin ortadan kaldırılmasıyla alakalı Sultan'ın tek başına sınırsız bir güç sahibi olarak devlete hükmetmek için kaldırdığını ileri sürer.[941] Nitekim Sultan vefat edinceye kadar bu makama kimseyi atamamış, ancak en-Nâsır Muhammed sonrası saltanat nâibliği yeniden ihdas edilmiştir.[942]

b. Vezirliğin Kaldırılması: Malî İşlerden Sorumlu Vezirliğin Sorgulanması

Memlûk Türk Devleti'nde vezirlik diğer ortaçağ Türk-İslâm devletlerinden farklı olarak malî işlerden sorumlu bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.[943] Ömerî ve Kalkaşendî'nin Erbâbü'l-Aklâm/Kalem Erbabı adıyla tesmiye ettiği günümüzdeki sivil bürokrasinin karşılığı olan kurumların en önemlisi bu dönemde vezirliktir. Türk-İslâm devletlerindeki mevkisinin aksine vezirlik Memlûk Türk Devleti'nde saltanat nâibliğinin gölgesinde kalmış ve malî konulardan sorumlu sıradan bir dîvân dairesi olmuştur.[944] Asker kökenli emirlerin de atandığı vezirlik ilk dönemler (1250-1309) malî işlerde tam söz sahibi iken özellikle çalışma dönemimizde eski gücünü kaybetmiş hatta en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminde iki kez 713-723/1313-1323 ve 729-741/1329-1341 yılları arasında vezirlik makamına atama yapmamış ve nihayet Sultan bu kurumu 729/1329 yılı sonrası tamamen lağvetmiştir.[945]

en-Nâsır Muhammed üçüncü saltanat döneminde vezirlik makamına daha önce iki kez bu görevi deruhte eden Fahreddin b. el-Halîlî'yi atamıştır (Şevval 709/Mart 1310).[946] Ancak çok geçmeden yerini Bektemür el-Hâcib'e[947] bırakır

941 İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 134; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 132.
942 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 429; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XII, s. 309.
943 İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, 625-626.
944 Memlûk Türk devletinde vezirlik müessesesi ile ilgili bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 617-618, 626; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29; Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 78-82; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik:1250-1517*, İstanbul 2009; a. mlf. "Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *ÇÜİFD*, VI/I, 2006, s. 143-183; a. mlf. "Vezir" (Memlûkler), *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 87-89.
945 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 306, 309; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 124, 547; a. mlf, *Hıtat*, c. II, s. 237.
946 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 209-210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 117-118; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 76; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 10; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 223; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 140; Ayaz, *Vezirlik*, s. 66.
947 Vezir Bektemür el-Hâcib (ö. 728/1327) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 703-706; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 483-484.

(Ramazan 710/Şubat 1311).[948] Selefleri gibi o da çok geçmeden azledilerek (Rabiulahir 711/Ağustos 1311) başka bir göreve atanırken yerine İbnü'l-Gannâm[949] geçer.[950] İbnü'l-Gannâm görevi başında iken bir ara 6-21 Şevval/15 Şubat-2 Mart 1312 tarihleri arasında tutuklu kaldıktan sonra görevine tekrar iade edilir.en-Nâsır Muhammed'in 712/1313 yılında gerçekleştirdiği ilk hac ibadeti için gerekli malî hazırlıkları yapmakla görevlendirilen ve bunun için Dımaşk'a giderek vergi tahsilâtı yapan[951] vezirin tahsilat sırasında bazı kimselerin mallarını müsadere etmesi azline yol açar. Yaklaşık iki yıl bu görevde kalan vezir 713 Cemaziyelahir/1313 Eylül ayında Sultan tarafından azledilmiş[952] ve yaklaşık on yıl boyunca vezirlik makamı boş kalmıştır.[953]

Vezirlik makamının 713-723/1313-1323 yılları arasında boş kalmasının bazı sebepleri vardır. Bunun en önemli sebebi olarak vezirin görevlerinin yeni ihdas edilen birimlerce paylaşılmasıdır.[954] Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik* adlı çalışmasında bu konuyla alakalı iç içe geçmiş iki önemli sebepten bahseder. Birincisi vezirin asıl görevi olan Sultan'a ait arazilerle ilgilenmek için Nezâratü'l-Hâs'ın ihdas edilmesi ikincisi ise bu kurumun başına getirilen Kerimüddin el-Kebîr'in[955] söz konusu vezirlik makamının kendisi için engel teşkil ettiği yönünde vezir İbnü'l-Gannâm aleyhindeki faaliyetleri olarak değerlendirir.[956]

Vezirliğin kaldırılmasına giden en önemli gelişme görevlerinin diğer memurlar arasında paylaştırılmasıdır. Nezâretü'l-Hâs ya da Nazaru'l-Hâs, en-Nâsır Muhammed tarafından ihdas edilen bir kurum olup Sultan'a ait mallar ve arazi-

948 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 89; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 223
949 Vezir Eminüddin Abdullah b. Gannam (ö. 741/1340) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 658-670; Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 251-252.
950 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 132-133; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 247; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 100-101; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 140-141; Ayaz, *Vezirlik*, s. 66-67.
951 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119-120; Ayaz, *Vezirlik*, s. 67.
952 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 265; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 156-157; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 124.
953 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 124; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 251-252; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 141; Ayaz, *Vezirlik*, s. 67.
954 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29, c. XI, s. 316.
955 Kerimüdin el-Kerim (ö. 724/1324) hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 35-43; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 142-154; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 401-404; Asri Çubukcu, "İbnü's-Sedîd Kerimüddin", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, s. 202; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247.
956 Ayaz, *Vezirlik*, s. 68.

lerle ilgilenmek başlıca görevidir.[957] Vezir gibi hareket eden Nâzıru'l-Hâs ayrıca Sultan adına atama yetkisine sahiptir.[958] Bunun yanında vezirin yürüttüğü birçok görevi üstlenmiş, vezirin diğer görevleri Nâzıru'd-Devle, Şâddü'd-Devâvîn ve Katibü's-Sır arasında paylaşılmıştır.[959] Kâtibü's-Sır[960] Sultan'a gelen her türlü yazıyı okumak ve Sultan'ın iradesini inşâ sanatına yani diplomatik teamüllere uygun yazmakla görevli bir memurdur. Nâzırü'd-Devle ya da Nâzırü'n-Nüzzâr[961] vezirin maiyetinde bir memur olup vezirliğin kaldırılmasıyla vergi tahsili, ulufe dağıtımı gibi önemli malî işleri uhdesine almıştır. Yine vezirin görevlerini paylaşan Şâddü'd-Devâvîn vergi tahsili ve maaşların ödenmesi hususunda Nâzıru'd-Devle ile birlikte çalışmıştır.[962] Makrîzî, Nâzıru'd-Devle'nin söz konusu görevlerini yürütürken Şâddü'd-Devâvîn'in maiyetinde çalıştığını belirtir.[963] Dolayısıyla vezirliğin kaldırılması sonucu görevlendirmelere baktığımızda da durumun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, son vezir İbnü'l-Gannâm azledildikten sonra Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr'in üstlendiği görev haricindeki vazifelerinin Şâddü'd-devâvîn Bedreddin b. Türkmânî tarafından yürütüldüğü görülür.[964] İbnü'l-Gannâm ise Nâzıru'n-Nüzzâr olarak atanır.[965] Neticede Bedreddin b. Türkmani ile İbnü'l-Gannâm, Nâzıru'l-Hâs'ın sorumluluğu dışında kalan vezirin görevlerini üstlenirler.[966]

957 Nezâretü'l-has yani Hâs Nâzırlığı hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 309-310; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 30, c. XI, s. 316; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 444-445; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 371; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs", s. 242-247; Ayaz, *Üstadârlık,* s. 33.

958 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 30; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 237.

959 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 309-310; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ,* c. IV, s. 28-29

960 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 309-310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. I, s. 89-139; Halil b. Şahin, *Zübde,* s. 98-102; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 225-227; Macid, *Nüzûm*, c. I, s. 54-66; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 378-383; Kazım Yaşar Kopraman, "Divan", (Memlûkler), *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IX, İstanbul 1994, s. 383; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtipliği", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi,* c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

961 Kaynaklarda Nâzıru'd-Devâvîn, Nâzıru'l-Mâl ya da Nâzıru'n-Nüzzâr olarak da tesmiye edilen bu kurum vezirin maiyetindeki görevlilerden olup vezirin en önemli yardımcısıdır. Hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 29; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224; Ayaz, *Vezirlik,* s. 221-223.

962 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 309-310; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 28-29.

963 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 223-224; Ayaz, *Vezirlik,* s. 223-224.

964 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 265; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 156-157; Ayaz, *Vezirlik,* s. 69.

965 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 157; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 125.

966 Ayaz, *Vezirlik,* s. 69.

İbnü'l-Gannâm Kudüs'ten çağrılarak ikinci defa vezirliğe 24 Rabiulahir 723/2 Mayıs 1323 günü tayin edilmiş[967] ve 8 Ramazan 724/29 Ağustos 1324 tarihinde vazifesinden alınmıştır.[968] İbnü'l-Gannâm'ın vezaret dîvânına tekrar dönmesi Kerimüddin el-Kebîr'e karşı kazanılmış bir zafer olarak görülse de görevinin başında bir yıl kalabilmiştir.[969] Azli ile alakalı Nüveyrî yumuşak kişiliğinden dolayı emrindeki görevlilerin vergi tahsilinde gevşek davranması sebebiyle gelirlerin düşmesine bağlarken,[970] Safedî farklı bir bilgiyi paylaşarak İbnü'l-Gannâm'ın aleyhindeki dedikodulardan usanarak görevinden alındığını ve vezirliğin üst rütbedeki bir emir tarafından yürütülmesi için Sultan'dan istekte bulunduğunu aktarır.[971] Vezirliğin üst düzey bir emir tarafından idaresini gerekli kılacak durumu, Nezâretü'l-Hâs kurumunun varlığı ve vezirliğin bu kurumun gölgesinde kalmasına bağlamak[972] mümkündür. İbnü'l-Gannâm'dan sonra üstâdârlık görevinde bulunan Alâeddin Moğoltay el-Cemâlî[973] vezir olarak atanır.[974] Emir Alâeddin Moğoltay el-Cemâlî üstâdârlık ve vezirlik makamını birlikte yürüten ilk kişi olmasının[975] yanında dönemin son veziri olarak[976] karşımıza çıkar.

en-Nâsır Muhammed kendi otoritesini tesis ederek dizayn ettiği üçüncü döneminde Kerimüddin el-Kebîr'in aşırıya kaçan uygulamalarından olsa gerek Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed b. Fazlullah ile yaptığı müzakere sonrası üç kurumun vezir, Nâzıru'd-Devle ve Nâzıru'l-Hâs'ın günlük gelir giderlerinin kendisine arz edilmesini emreder.[977] Böylece kendi şahsi harcamalarının yanı sıra devletin tüm giderlerinden haberdar olmak isteyen Sultan, özellikle de vezir Moğoltay el-Cemâlî'yi kontrol altına almak niyetindedir. Burada, Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in Sultan üzerindeki etkisinden olsa gerek böyle bir kararın alınması

967 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 43-44; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310-311; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 243, 247.
968 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.
969 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;
970 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 54-55.
971 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 660-661; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 154.
972 Ayaz, *Vezirlik*, s. 72.
973 Vezir Moğoltay el-Cemâli (ö. 730/1330) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431-432; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354-355; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224.
974 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 55; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;
975 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 55; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431.
976 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 311; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.
977 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 392-393.

söz konusudur. Aslında vezirliğin ve saltanat nâibliğinin kaldırılmasında önemli bir rol oynayan Nâzıru'l-Ceyş'in bu girişimini bu yönde atılacak adımın birinci hamlesi olarak değerlendirmek[978] mümkündür. Vezir'in ayrıca Halep'teki kadastro çalışmalarını idare etmek,[979] İskenderiye'de vuku bulan isyanı Nâzıru'l-Hâs ile bastırmak için gittiği[980] görülmüş, dolayısıyla önemli görevler icra etmiştir. Ancak İskenderiye'den döndükten sonra vezirlikten azledilerek sadece üstâdârlık görevini ifa etmiştir. Moğoltay el-Cemâli'nin vezirlikten azli ile ilgili Nüveyrî hastalığından dolayı 2 Şevval 729/30 Temmuz 1329'da görevi bıraktığını yazar.[981] İbn Devâdârî 728/1327-1328 yılında,[982] Safedî ise vefat yılı olan 730/1329 yılına kadar görevinin başında bulunduğunu belirtir.[983]

Moğoltay el-Cemâlî'nin azlini gerektiren durum bir yerde üst düzey saray emirleri arasındaki çekişmelerdir. Daha önce birinci kez vezirliğin kaldırılmasında rol oynayan argümanların bu kez yine devrede olduğu görülür. Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin ile Nâzıru'l-Hâs et-Tâc İshak'ın vezir aleyhine Sultan'ı kışkırttıklarından bahsedilir. Vezir'in maiyetindeki memurlardan Nâzıru'd-Devle Muhammed b. Lüaybe/Laîbe'nin tahakkümünde kaldığı gerekçesiyle söz konusu iki emir ile arası açılır. Bu çerçevede Cîze'de Sultan'ın mallarını zimmetine geçirdiği gerekçesiyle veziri Sultan'a şikâyet ederler. Yapılan tahkikat şikayeti haklı çıkarınca vezir görevinden uzaklaştırılır.[984] Moğoltay el-Cemâlî'den sonra vezirlik görevine kimse atanmaz ve vezirlik ikinci kez ilğa edilir.[985] en-Nâsır Muhammed'in vefatına yakın İbnü'l-Gannâm'ın vezirliğe atanması ile ilgili bazı bilgiler söz konusu olsa da bundan sonra vezirlik makamı boş kalmıştır.[986]

Vezirliğin ikinci kez kaldırılmasının sebeplerinin başında Sultan'ın yanında itibarlı bir konuma ulaşan Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in etkisi saltanat nâibliğinde olduğu gibi burada da söz konusudur. Kerimüddin el-Kebîr'in Nâzıru'l-Hâs olmasında etkili olan Fahreddin ile dostluğu zamanla ilerlemiş, daima birlikte

978 Ayaz, *Vezirlik*, s. 73.
979 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 218;
980 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 342; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. II, s. 285; a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 393.
981 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 215; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 311-312.
982 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 344.
983 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 432.
984 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 215; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 212; a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 393.
985 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 393.
986 Ayaz, *Vezirlik*, s. 77-79.

hareket etmişlerdir.[987] Moğoltay el-Cemâlî'nin tekrar vezirliğe getirilmesinde ve yukarıda da değindiğimiz gibi vezirlikten azledilmesinde etkili olan Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in[988] saltanat nâibliğinin kaldırılmasında da etkisi söz konusudur. Nezâretü'l-Hâs'ın başına da kendine yakın isimlerin atanması gücünün en önemli kanıtıdır.[989]

Devletin idarî yapısında hiçbir ağırlığı olmayan malî yapıdaki sorumluluğu ile öne çıkan vezirlik kurumunun kaldırmasının en önemli sebebi olarak kurumların başındaki devlet adamları arasındaki çekişmeler öne çıkar. Vezirliğin ilğasının Sultan'ın otoritesini sağlamak için yapıldığı şeklinde yorumların[990] haklılık payı bulunmakta ancak asıl mesele Sultan'ın siyasî otoritesine malî kaynak sağlayıcı olarak düşündüğü *er-Ravkü'n-Nâsırî* ile Mısır topraklarının gelirinin yeniden dağıtılmasıdır. Bu dağıtım sonrası Sultan lehine emirler aleyhine değişen bir iktâ' nizamı söz konusudur. Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in teklifi ile Sultan harekete geçmiş[991] önce Suriye'de başlattığı[992] *er-Ravkü'n-Nâsırî* adlı kadastro çalışmalarını daha sonra Mısır'da da yaptırarak[993] iktâ'lar yeniden dağıtılmıştır.[994] Daha sonra Trablus ve Halep'te de yapılan tahrir işlemleri tamamlanarak ülke genelinde iktâ'lı araziler tek tek kaydedilmiştir.[995] Yapılan bu iktâ' tanzimi ile Sultan toplam gelirin neredeyse yarıya yakınını 10/24'ünü iktâ'sı olarak kendisine tahsis etmiştir.[996] Sultanın amacı daha önce aşırı gelirleriyle nüfuz sahibi olarak devlete hâkim olmuş ve kendisini baskı altına almış Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kontrol altına almak ve kendi otoritesini tesis için

987 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s, 144; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 401-402
988 İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. X, s. 264.
989 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 280, 547; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 454; a.mlf., c. V, s. 56-57; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139; Ayaz, *Vezirlik*, s. 75-76; Yalçın, "Saltanat Nâibliği", s. 23-24.
990 Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.
991 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88.
992 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 161-162; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 127; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31.
993 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 174; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 149-150; a.mlf., *Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 36.
994 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 174; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 149-150; a.mlf., *Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 36.
995 Suriye ve Mısır'ın ardından Trablus ve Halep'te da gerçekleşmiştir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 176-177, 264;
996 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88; Hâsanein Rabie, *The Financial system of Egypt A. H. 564–741/A. D. 1169–1341*, London 1972, s. 54; Glubb, *Soldiers*, s. 206-207; Levanoni, *A Tourning Point*, s. 142-143.

gerekli olan malî kaynağı temin etmektir. Dolayısıyla sultanın özel gelirleriyle ilgili bir birim olarak tesis edilen Nezâretü'l-Hâs'ın önemi artmış sonuçta da vezirlik lağvedilmiştir.

2. en-Nâsır Muhammed'in İhdas Ettiği Kurumlar: Otoritenin Kurumlarla Tahkimi

a. Nezâretü'l-Hâs'ın İhdas Edilmesi ve en-Nâsır Muhammed'in Hâs Nâzırları: Sultan Malî Kaynaklarını Artırıyor

Hâs Nâzırlığı ya da kaynaklarda geçen ifadesiyle *Nezâretü'l-Hâs*, en-Nâsır Muhammed tarafından ihdas edilmiş bir kurumdur. Sultan'a ait mallar ve arazilerle ilgilenmek görev ve sorumluluk alanıdır. Başındaki yöneticiye Nâzıru'l-Hâs/Hâs Nâzırı, idare ettiği dîvâna da Dîvânü'l-Hâs denilir.[997] Vezirliğin kaldırılmasıyla vezir gibi hareket eden Nâzıru'l-Hâs[998] kurumun başındaki en yetkili kimse olarak Sultan adına kurumiçi atamalar yapar. Ayrıca vezirin görevlerinin önemli bir kısmını yürütür.[999] Bunun yanında hazine dairesi bu dîvâna bağlanmış ve eski konumunu kaybederek hil'at dairesi'ne dönüşmüştür.[1000]

Nezâretü'l-Hâs'ın ihdasıyla ilgili gelişmelere baktığımızda Sultan en-Nâsır Muhammed, Şehabeddin Ahmed b. Ibade'nin 17 Cemaziyelevvel 710/12 Ekim 1310 Pazartesi günü vefatı sonrası Kerimüddin el-Kebîr'i Nazaru'l-Hâs/Hâs Nâzırı ve Vekâletü's-Sultan/Sultan Vekili olarak ataması söz konusudur.[1001] Sultan 711/1311 yılında kadılarla düzenlediği bir toplantıda da Kerimüddin el-Kebîr'e hil'at giydirmiş ve kendi işleri ile ilgili bütün meselelerde vekili olarak görevlendirdiğini ilan etmiştir.[1002] Vezirliğin 713/1313 yılında kaldırılmasıyla kendi dîvânını serbestçe yürütmüştür.[1003] Kerimüddin el-Kebîr'in şahsında giderek güçlenen

997 Nezâretü'l-Has yani Hâs Nâzırlığı hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30, c. XI, s. 316; Halil bin Şahin, *Zübde*, s. 89-91; İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 626-627; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 444-445; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 371; D. P. Little, "Notes on the Early Nazar al-KHâs, s. 242-247; Ayaz, *Üstadârlık*, s. 33.

998 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 30; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224, 227.

999 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 309-310; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 28-29

1000 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 227.

1001 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 93.

1002 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103.

1003 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 124-125.

hâs nâzırlığı vezirliğin kaldırılmasıyla daha da önemli bir konuma yükselmiştir.[1004] Aslında vezirin görev alanının büyük bir kısmını da deruhte ederek adeta vezir gibi hareket etmiştir. Esasen vezirin görev ve sorumluluklarını Kâtibü's-Sır, Nâzırü'd-Devle ve Şâddü'd-Devâvîn ile paylaşmasına rağmen *er-Ravkü'n-Nâsırî* denilen kadastro çalışmaları sonucunda iktâ'lı arazinin dağıtımı yenilenmiş,[1005] bu gelirin neredeyse yarısı Sultan'a tahsis edilmiştir. Dolayısıyla Sultan'ın gelirleriyle ilgilenen hâs nâzırlığının önemi daha da artmış ve en güçlü kurumlardan biri haline gelmiştir. Bunun yanonda şu bilgiyi de paylaşmamız gerekir. Aynı dönemde en-Nâsır Muhammed 715/1315 yılında eyaletlerde Sultan adına vergi toplayan müstevfî ve nâzırların görevlerine son vererek mübaşir istihdam edilmemesini emretmiştir.[1006] Mübaşirlerin sadece Sultan'ın malı olan yerlere gitmesine müsaade edilmiş, tebaa haksız muameleden kurtulmuştur.[1007]

Hâs dîvânının gelir kalemleri hakkında bilgi verelim. Sultan için tahsis edilen iktâ'ların gelirlerinin yanında genel olarak tacirlerden alınan gümrük vergileridir. İskenderiye gümrük gelirleri başta olmak üzere Dimyat iskelesi hâsılatı, şeker kamışı, baharat ve balık ticareti yapanlardan alınan resimler/rüsûm başlıca gelir kalemleri olup Kızıldeniz'in deniz ticareti yönünden hareketliliği göz önüne alındığında elde edilen vergilerin miktarı oldukça yüksek meblağlara ulaşmaktadır. Ancak bunun yanında gider kalemleri de az değildir. Sultan'ın seleflerinden fazla edindiği memlûklerinin kıyafetleri, devlet erkânı için taltif edilen her çeşit hil´atler buradan karşılanır.[1008] Sultan'ın aşırıya kaçan giderleri söz konusudur.

Vezirliğin kaldırılmasıyla birlikte ihdas edilen Nâzıru'l-Hâs'lık görevini sürdüren Kerimüddin el-Kebîr'den bahsetmek yerinde olacaktır. Baybars el-Çaşnigîr döneminde amcası Tâceddin b. Saîdü'd-Devle (ö. 708/1308)'nin[1009] vefatıyla yerine

1004 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 125, a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 227.
1005 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 161-162, 174; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 127, 149-150; a.mlf., *Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31, 36.
1006 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 153.
1007 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 89-90.
1008 Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 89-90; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 384-385. Kaynaklarda ticaret mallarından alınan vergi miktarlarıyla ilgili kalem kalem açık ifadeler doğrudan yer almamaktadır. Bununla birlikte örneğin şeker üretimi ve ticaretinden büyük bir servet edinen Harrûbî ailesi hakkında sahip olduğumuz bilgiler, ticaret mallarından elde edilen vergi hakkında önemli bir ipucu sağlamaktadır. Bk. M. Fatih Yalçın, "Memlükler Döneminde Bir Tüccar Ailesi: Harrûbî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/50, Haziran 2017, s. 275-284.
1009 Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 102-103; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 515-516.

geçmiştir.[1010] en-Nâsır Muhammed tarafından ilk Nâzıru'l-Hâs olarak atanır. Hazinesi ve mallarıyla ilgilenmesi dolayısıyla Sultan ile yakın münâsebeti olan Kerimüddin el-Kebîr 711/1311 yılında atandığı[1011] bu görevini 723/1324 yılına kadar sürdürmüştür. O, yüksek gelirli birçok önemli vakfın idaresinden de sorumlu olup gösterişli hil'atler giyerek emrinde yetmiş memlûk bulunduran yüksek mevkide birisidir. Sultan adına birçok meselede yetki sahibi olduğu gibi en-Nâsır Muhammed'i istediği şekilde yönlendirebilmektedir. Kaynaklar en-Nâsır Muhammed'in Kerimüddin el-Kebîr'e yaptığı ihsanı kimseye yapmadığından bahisle[1012] bu göz kamaştırıcı gücünden olsa gerek emirlerin hizmetinde bulunmak için yarıştıklarından bahsedilir.[1013] Bir keresinde haftalarca maruz kaldığı hastalığından sonra iyileşince Kahire sokakları kendisi için süslenmiştir.[1014] Sultan da cömertliğinde sınırları zorlamış, birbirinden değerli hil'atlerle kendisini taltif etmiştir.[1015]

Sultan'a yakınlığı ve nüfuzu sayesinde sınırsız bir güce kavuşan Kerimüddin nihâyet aşırıya kaçan bazı tavırlar takınmaya başlar. Nüveyrî, Sultan'ın hil'at takdim ettiği bir kişiye Kerimüddin'in daha değerli bir hil'at sunduğundan bahsederken bu konuda Sultan ile yarıştığına bir örnek verir.[1016] Nüveyrî'nin anlattıklarına bakılırsa ikinci Sultan mesabesinde tavırlar takınan bir kişilik söz konusudur. Ancak tüm bu gösterişliğe rağmen kontrolden çıkan bu sınırsız güç zamanla gözden düşer. Sultan'ın rızası olmadan tüccarlara karşı uyguladığı bazı sıkıntılar[1017] ve gayri müslimler ile ilgili sorunların ayyuka çıktığı dönemde önceki dinine mensup Hıristiyan Kıptileri kayırdığı hatta onları himaye ettiği[1018] ve Barbara Kilisesi'nde[1019] Müslümanlar tarafından namaz kılmak ve Kur'an okumak için inşâ edilen mihrabın yıkılmasında bıkkınlık derecesinde Sultan'ı usandırdığı ve mihrabın yıkılmasında etkili olduğu için Müslüman halkın hedef noktasına oturur. Sultan işin ciddiyetini görünce çareyi Kerimüddin el-Kebîr'i başkentten uzaklaştırmak-

1010 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 61.
1011 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 93.
1012 İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404.
1013 İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.
1014 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 210-211; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.
1015 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 30; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103, 165; Hayat Nasır *The Internal*, s. 206.
1016 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 41-43.
1017 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 42-43.
1018 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 224.
Kilise hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 511.
1019 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 183.

ta görür.[1020] Saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr, Sultan'ın emri ile 14 Rabiulahir 723/22 Nisan 1323 Perşembe günü Kerimüddin'i tutuklar. Tahkikat sonrası aşırı derecede zengin olduğu ortaya çıkar ve malları müsadere edilir. Bu mal ve emlakın değerinin 60 000 dinarı bulduğu kaydedilir.[1021] Yaklaşık iki ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılıp Şevbek'e gönderilir. Kerimüddin daha sonra da bir yıl Kudüs'te kalır. Sultan'ın emri ile tekrar başkente getirilir ve son olarak hapsedildiği Üsvan'da[1022] idam edilir.[1023]

Kerimüddin el-Kebîr'in tutuklandıktan sonra yerine kadı Taceddin Ebî İshak İbrahim[1024] Nâzıru'l-Hâs olarak atanır.[1025] Bu arada Kerimüddin el-Kebîr 723 Rabiulahir/1323 Nisan ayında görevinden azledildikten sonra vezirliğin tekrar ihdas edildiğini görüyoruz. Son vezir İbnü'l-Gannâm son görev yeri Kudüs'ten çağrılarak ikinci defa vezirliğe 24 Rabiulahir 723/2 Mayıs 1323 tarihinde tayin edilmiş[1026] ve 8 Ramazan 724/29 Ağustos 1324 yılında vazifesinden alınmıştır.[1027] İbnü'l-Gannâm'dan sonra üstâdârlık görevinde bulunan Alâeddin Moğoltay el-Cemâlî[1028] vezir olarak atanmıştır.[1029] Üstâdârlık ve vezirlik maka-

1020 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 183.
1021 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 243-244.
1022 Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde büyük bir yerleşim birimidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 191-192.
1023 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 259; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 209-210. Hayat Nasır, Kerimüddin hakkında dönemin tarihçilerinin Kerimüddin'in Hıristiyanlar için çalıştığına, en-Nâsır Muhammed ile Müslümanlar arasına girdiğine dair iddialarının yersiz olduğunu ifade ettikten sonra Sultan ile hareket ederek barışı tesis etmeye yönelik bir çaba sarf ettiğini ileri sürer. Bu iddiası için ise cezalandırılmaları için toplanan kalabalık lehinde tavrını koyduğunu ve affedilmeleri için sultana ricacı olduğunu (Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 225-226) delil gösterir. Yine onun Müslüman ve gayri müslimlerden hapse atılan halkın serbest kalması için İskenderiye dönüşü çalıştığına değinir. Son olarak araştırmacı, yaşamının ilk devrelerinde Hıristiyan olan Kerimüddin'in kendini yeni dinine adadığını ve devlet işlerinde etkili birisi olarak sultanın sarayında yaşamını geçirdiğini söyler. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 210-211.
1024 Taceddin İshak (ö. 731/1331) hakkında bk.İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 432.
1025 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 43; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310.
1026 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 43-44; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310-311; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 243, 247.
1027 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 54; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.
1028 Vezir Moğoltay el-Cemâlî (ö. 730/1330) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431-432; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354-355; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224.
1029 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 55; İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 314;

mını birlikte yürüten ilk kişi olmasının[1030] yanında dönemin son veziri olarak[1031] vefat ettiği 730/1329 yılına kadar görevde kalmıştır.[1032] Vezirlik tekrar gelse de önceki konumuna ulaşamadığı gibi Nezâretü'l-Hâs'ın gölgesinde kalmış bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.[1033] Bu arada Sultan 724/1324 yılında aldığı bir kararla vezir, nâzıru'd-devle ve nâzıru'l-hâs'ın günlük gelir giderlerinin sultana arz edilmesini kararlaştırmıştır.[1034]

Dîvânlar Nâzırı iken Kerimüddin el-Kerim'in vefatıyla Hâs Nâzırlığına atanan Taceddin Ebi İshak 723/1323 yılından vefat ettiği 731/1331 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Taceddin Ebi İshak selefi gibi sonradan Müslüman olmuş bir Kıpti'dir. Sultan, onun tavsiyesine uyarak yerine oğlu Musa b. Taceddin Ebi İshak'ı[1035] Nâzıru'l-Hâs olarak atar.[1036] Ancak en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde etkili bir devlet adamı olarak hizmet veren Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed Fazlullah'ın 732 Receb/ 1332 Nisan ayında yetmiş yaşlarında vefatıyla boşalan yerine kısa bir süre önce Hâs Nâzırlığı görevine atanan Musa b. Taceddin atanmıştır. Hâs nâzırlığına da Abdülvehhab b. Fazlullah en-Neşv[1037] getirilmiştir.[1038]

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine damgasını vuran Kıpti kökenli sonradan Müslüman olmuş hâs nâzırlarından birisi de Neşv'dir. Neşv, babasıyla beraber Emir Bektemür el-Hâcib'in hizmetinden bulunmuş daha sonra Emir-i Ahur Aydoğmuş b. Abdullah en-Nâsırî'nin[1039] yaklaşık altı aylık hizmetinde kal-

1030 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 55; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 431.

1031 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 311; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdara*, c. II, s. 224; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 354; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 141.

1032 Nüveyrî 2 Şevval 729 (30 Temmuz 1329)'da görevi bıraktığını söylerken, İbn Devâdâri 728 (1327-1328) yılında Safedî ise vefat yılı olan 730 (1329) yılına kadar görevinin başında olduğunu bildirir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 215; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 311-3129; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 344; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 432.

1033 Safedî, vezirin kendisine hâs nâzırlığının varlığından haberim olsa idi Kudüs'den çıkmazdım, dediğini nakleder. Ayrıca Safedî söz konusu vezirliğin arka planda kaldığını da gözlemleriyle aktarır. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 660.

1034 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 392-393; a. mlf, *Sülûk*, c. II, s. 258.

1035 Şerefüddin Musa b. İshak hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 374; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 299-302.

1036 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 340.

1037 Abdülvehhab b. Fazlullah en-Neşv (ö. 740/1339) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. III, s. 200-204; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 429-430; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VII, s. 390-393.

1038 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 347.

1039 Aydoğmuş b. Abdullah en-Nâsırî (ö. 743/1342)'nin hayatı hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 165-168.

mıştır. Emir Aydoğmuş'un hizmetinde iken kâtipleri huzuruna çağıran Sultan, uzun boylu tatlı bir yüzü olan Hıristiyan Neşv dikkatini çekmiş, adını sormuş ve bundan böyle kendisinin Neşv'i (haber kaynağı)[1040] olacağını bildirerek Cîze'ye müstevfî olarak atamıştır.[1041] Sultanın isteği ile Emir Bektemür es-Sâkî'nin eliyle Müslüman olup "Abdülvehhab" ismini alan Neşv, Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in vefatına kadar Sultan'ın oğlu Anuk'un dîvânında görev almıştır. Daha sonra da söz konusu Hâs Nâzırlığına 732 Receb/ 1332 Nisan ayında getirilmiş oğlu da kâtip olarak görevlendirilmiştir. Sultan ile yakın ilişkisi olan Neşv atanmasının ardından aynı yıl Sultan'ın son defa çıktığı üçüncü hac seyahatine de katılmıştır.[1042]

Neşv'in hâs nâzırlığı makamına oturmasıyla farklı bir döneme girilmiştir. Sultan'ın özel işlerini takip etmesinden dolayı Sultan ile çok yakın ilişkiye giren Neşv, devlet işlerinde öyle bir konuma gelmiştir ki Şücâî, *"saygıda ve üstünlükte kendisine rakip kimse kalmadı"* şeklinde özetlemiştir. Ayrıca emirlerle inatlaşıp sözünü her yerde geçirmeye çalışmıştır.[1043] Dolayısıyla Sultan'ın güvenini ve desteğini kısa bir sürede şahsi hırslarına alet etmiş, bir korku imparatorluğu kurmuştur. Safedî, Sultan'ın aşırı giderlerini karşılamak için yaptığı suistimallere değinir. Hız kesmeyen imar faaliyetleri, aşırıya kaçan ihsanları, memlûk satın alımları, kızlarını evlendirmesi için yaptığı masraflar söz konusudur. Bu masrafların karşılanması için de Neşv'in kâtiplerine emirler vererek sayısız insanın malını müsadere ettiğini anlatır.[1044]

Bu çerçevede Sultan'ı emirlere karşı kışkırtan ve onların mallarını müsadere ettiren Neşv, 733 Safer/1332 Ekim ayında başlayan uygulamalarını[1045] 733/1332, 735/1335 ve 736/1336 yıllarında öne çıkan hadiselerde ara vermeden devam ederek emirler ya da halk fark etmeksizin isnad edilen suçlar çerçevesinde mallarını müsadere etmiştir.[1046] Söz konusu hadiseler geniş yer kaplayacağı için burada bahse lüzum görmedik. Şu kadarını söylemeliyiz ki, bu hadiseler Sultan'ın üçüncü dönem iktidarına damgasını vuran mutlak güç ve otokrat ki-

1040 Sultan en-Neşv'e adını sorup O da, "en-Neşv" cevabını verince duruşuyla, konuşmasıyla sultanın hoşunu gitmiş ve O'na "Bundan böyle benim *neşv*imsin" yani "haber kaynağımsın" demiştir. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. III, s. 201; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. II, s. 429. "Neşv" kelimesinin anlamı için bk. Mevlüt Sarı, *el-Mevarid,* s. 1519-1520.

1041 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 60; Safedî, *A 'yânü'l-Asr,* c. I, s. 201.

1042 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. III, s. 201; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VII, s. 391.

1043 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61.

1044 Safedî, *A'yânü'l-asr,* c. III, s. 202.

1045 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 358.

1046 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 361, 393; Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 143.

şiliğini Neşv'in istismar ederek haksız yere mal topladığı, adeta zulmettiğini anlatan uzun hikâyelerdir. Makrîzî, Neşv'in zulmünün herkesi kapsadığını, Mısır'ın her tarafına yayıldığını serzenişle anlatır.[1047] Doğrusu Sultan adına tahsil edilen gelirlerin toplanmasında haksız uygulamaları giderek çekilmez bir hâl alır. Ayrıca Neşv yaptığı bu girişimlere kâtiplerini ve yakınlarını da ortak etmiştir.[1048] Öyle ki, zengin fakir ayrımı olmaksızın Neşv ve yakınları herkese zulmediyor, mallarını müsadere etmek için çaba içine girdiği anlaşılıyır. Sonuçta 735/1335 yılında Dâru'l-Adl'de Neşv aleyhinde söz konusu şikâyetler Sultan'a iletilir. Müşteki emirlerin yaptıklarını bilen Sultan bu şikâyetleri ciddiye almaz. Takdim edilen mektubu da kimin yazdığını bildiğini iddia edip Neşv'e verir. Neşv mektubun Kavsun'a ait olup Sultanı kendi aleyhine kışkırtmak olduğunu ileri sürerek duruşmayı sabote eder.[1049] Sultan'ın Neşv'e olan aşırı güveni ayrıca emirler hakkında önyargılı davranması benzer birçok hadisede Neşv'in emirlere karşı güç kazanmasına, hız kesmeden bu uygulamalarıyla baskısını artırmasına meşruiyet kazandırmıştr. Öyle ki 737/1337'de tayin edilen Nâzıru'd-Devle'ye Nâzıru'l-Hâs ile istişare etmeden karar vermemesi emredilmiştir.[1050] Sonuç olarak konumunu daha da güçlendirerek sürdürmüştür.

Neşv'in görevini suiistimal etmesine dair Hayat Nasır el-Haccî, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin siyasî durumu hakkında bir resim verdiğini ileri sürer. Neşv'in Sultan'ın kuşkucu ve hırslı birisi olarak kişisel zafiyetlerini bildiğini ve bu durumu kendi çıkarlarına alet ettiğini iddia eder. Neşv'in suiistimalini de şöyle açıklar. Birincisi en-Nâsır Muhammed'in Neşv'i savunması yani ona sahip çıkması[1051] hatta emirlerin Sultan'a ait malları çaldıklarına dair isnad ettiği suçlarda emirler ile Sultan'ı karşı karşıya getirmeyi başarmasıdır.[1052] İkincisi Neşv'den çok çeken[1053] Kahire halkının 737 Ramazan/1337 Nisan ayında onu öldürmeye kalkışmalarıdır.[1054] Neşv'den bıkkınlık o denli dayanılmaz bir hale gelmiştir ki, iş artık Allah'a kalmış, herkes camilerde dua ede-

1047 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 361.
1048 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 358, 384, 400, 409; İbn Tağriberdî,
1049 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s.
1050 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 411.
1051 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 413; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 88; Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 144-145.
1052 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 400, 409-410, 411, 412-414, 419-420, 473-474.
1053 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 400, 469, 476; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 88.
1054 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 422.

rek Allah'tan yardım istemiştir.[1055] Hatta Kabe'de hacılar Neşv'den kurtulmak için Allah'a yalvarıp dua ettikleri kaynaklarda yer alır.[1056] Üçüncü olarak, Neşv Sultan'ı emirlere karşı ısrarla kışkırtmaya devam etmekte, emirlerin mallarını müsaderede hız tanımamaktadır.[1057]

Sultan'a açıkça şikâyetlerini bildiremeyen emirler, Sultan ile Neşv'in arasını açmak için saltanatın düşeceğine dair tehdit içeren, Neşv ve yakınları aleyhindeki bir mektubu bir güvercinin kanadında Sultan'a ulaştırmayı başarmışlardır.[1058] Ancak tüm bu çabalara rağmen girişimler sonuçsuz kalmıştır. En sonunda Sultan'a meseleyi anlatmaya karar verirler. Bu meyanda Sultan'a yakınlığı ile bilinen hâseki emirlerinden Yelboğa el-Yahyâvî[1059] hasta yatağında kendisini ziyarete gelen Sultan'a; *"Ya Hond, Neşv'e söyle insanlara ve emirlere zulmetmesin"* diyerek dert yanar. Sultan, Neşv'in kendisi için çalıştığını hatırlatması üzerine de, yemin eden Yelboğa, faydasından çok zararının dokunduğunu ifade eder.[1060] Makrîzî buna ilaveten, eğer Neşv uzaklaştırılmaz ise bu durumun saltanatını da tehlikeye sokacağına dair tehditkâr bir üslupla Yelboğa'nın ikazını kaydeder. Emirler Beştak ile Kavsun da Neşv aleyhinde Sultan nezdinde şikayetlerini arz ederler.[1061] Hac dönüşünde Emir Beştak, Mekke ve Medine'de hacıların Allah ve Rasülüne Neşv'den şikâyette bulunduklarını, Allah'a Kabe'nin yanında ondan kurtarması için yalvardıklarını bunun ise Allah ve Rasülünün hasmı anlamına geldiğini Sultan'a anlatır.[1062] Suriye bölge nâibi Tengiz'in de söz konusu şikâyetleri destekleyici mahiyetteki mektubu ulaşınca Sultan artık şikayetlere kulak vermek zorunda kalmıştır.[1063] Böylece emirler sonunda Sultan'ı ikna etmeyi başarmışlar ve Sultan'ın emriyle Neşv tutuklanmıştır.[1064] Sultan'ın ilk icraatı Neşv'in aylarca türlü işkencelere maruz bıraktığı Musa b. Taceddin Ebi İshak ile kardeşini serbest bırakmasıdır. Daha önce

1055 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 144-145.
1056 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61.
1057 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 348, 358, 361, 370, 384-385, 393, 400, 408-409; Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 144-145.
1058 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 399-400.
1059 Yelboğa el-Yahyâvî (ö. 748/1347)'nin hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 584-592; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. IV, s. 436-437.
1060 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 60.
1061 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 202; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 477; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 102.
1062 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61.
1063 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 476.
1064 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 477; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 101.

bir işkence seansı sırasında Neşv kendisini öldü zannederek terk etmiş idi.[1065] Bu arada Nil nehrinin sularının yükselmesini de söz konusu tutuklamalar ve serbest bırakılmalarla ilişkilendirilmiş, türlü yorumlar yapılmıştır.[1066]

Neşv'in baskısından usanan emirler, tacirler ve Mısırlılar tutuklanma kararını duyunca sevinçlerini Kahire sokaklarında; *"Alış verişi rahatça yapınız ve Neşv'den kurtulduğunuz için de Allah'a şükrediniz"*, şeklinde sokaklarda dolaşmışlardır. Yine bu günlerde kalede intihar eden Neşv'in kardeşi Hıristiyan mezarlığına gömülmüştür.[1067] 740 Safer/1339 Ağustos ayında tutuklanan Neşv ve emrin görevli bulunan yakınları yapılan muhakemeler sonucu işkence altında can verirler.[1068] Yedi yıl yedi ay hâs nâzırlığı görevini deruhte eden Neşv, 2 Rebilülahir 740/7 Ekim 1339 Perşembe günü ağır işkenceler altında yaşamını yitirmiş ve sünnetsiz olduğu anlaşılınca da Yahudi mezarlığına gömülmüştür. Önce kardeşi daha sonra da annesi ve damadı öldürülmüş, aynı akıbet ile yüzleşmişlerdir.[1069] Neşv ve yakınlarının tasallutundan kurtulan halk süslenmiş Kahire sokaklarında yedi gün boyunca kutlamalar yapar.[1070] Safedî, Neşv ve yakınlarının idam edilmesi sonrası üç yüz bin dinar para tahsil edildiğini kaydeder.[1071] Ayrıca Neşv ve yakınlarına ait sandukalar dolusu altınlar, inciler, değerli taşlar, eşyalar hazineye devredilir.[1072]

Sonuç olarak devletin güvenliği açısından Neşv'in tutuklanıp idam edilmesi mümkün olmuştur. Sultan acı tecrübelerle geçen önceki dönemlerinden ders çıkarmış, emirlerin zenginleşip tahakküm etmesini engellemek için ravk sonrası iktâ' tahsis ve tahsilinde emirleri zayıflatmış, kendi gelirleri katlamıştır. Bu gelirlerin tahsiline memur hâs nâzırlığını deruhte eden geniş yetkilerle donattığı Kerimüddin el-Kebîr ve Neşv görevini kötüye kullanarak haksız uygulamalara imza atıp halka zulmetmişlerdir. Kendisini emirlerin baskısından kurtarırken bu kez tebaası memurlarının baskısına maruz kalmıştır.

1065 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 479; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 104.
1066 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 480; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 104.
1067 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 480; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s104-105, 109-110.
1068 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 61-62; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 202-203; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 478-479; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 103-105.
1069 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 110.
1070 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 482.
1071 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 202.
1072 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 481-482; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 110.

b. Suriye Bölge Nâibliği'nin İhdas Edilmesi: Ülke İdaresinin İki Merkeze Taksimi

en-Nâsır Muhammed'in kendine özgü yeni bir anlayışla ihdas ettiği kurumlardan birisi de Suriye bölge nâibliğidir. Ömerî'nin gölge sultan olarak tarif ettiği saltanat nâibliği görev ve sorumluluk alanı itibariyle başkent Kahire ve Mısır'dan sorumlu idi. Sultan saltanat nâibliğinin görev alanını başka bir kuruma devretmediği gibi yerine yeni bir kurum da inşâ etmemiştir. Diğer taraftan saltanat nâibliğinin deruhte ettiği görevlere benzer idarî bir yapı Suriye bölgesini kapsayan Suriye bölge nâibliğinin ihdas edilmesi söz konusudur. Sultan üçüncü saltanat döneminde Mısır bölgesi ile kendisi ilgilenirken Suriye bölgesinin sorumluluğunu da Suriye bölge nâibine emanet etmiştir. Bu durum Memlûk saltanat yapısında ilk kez tatbik edilen bir uygulamadır.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi boyunca Suriye nâibliğini deruhte eden Emir Seyfeddin Tengiz en-Nâsırî[1073] Memlûk Türk Devleti'ni Sultan ile birlikte yönetmiştir. Sultan'ın memlûk oligarşisi grubunun en önemli şahsı olmuştur. Tengiz'in şahsı ile birlikte anılan bu idarî yapı ilk defa uygulanmış ve Sultan'ın idarî meselelerle ilgili yükünü de oldukça hafifletmiştir. Dolayısıyla kurumu anlatırken Tengiz'in hayatına da değinerek çalışma dönemimize damga vuran bu önemli idarî yapı hakkında bilgi verelim.

Kıpçak Türkü olan Tengiz, küçük yaşta geldiği Kahire'de sırayla el-Eşref Halil, Hüsameddin Lâçîn ve en-Nâsır Muhammed'in memlûkü olmuştur. en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde (698-708/1299-1309) hâsekîsi olarak Vâdi el-Hazindâr ve Şakhab savaşlarına katılmış ve onlar emiri rütbesinde hizmetinde bulunmuştur. Sultan kendisini saltanattan azledip Kerek'e giderken maiyetinde yer almış ve Suriye nâibleriyle Sultan adına görüşmelerde bulunmuştur. Sâdık bir memlûkü olarak önemli görevler icra etmiştir. Ayrıca Kerek'te iken Sultan'ın kendisine; "*Saltanatıma döndüğüm zaman seni Dımaşk nâibi yapacağım*" diyerek söz verdiği rivayet edilir.[1074]

1073 Tengiz (ö. 741/1340)'in hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 116-138; a.mlf., *Tühfetü zevi'l-Elbâb*, c. II, s. 229-243; İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. IV, s. 156-168; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, cI, s. 251-258; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520; Fatma Akkuş Yiğit, "Emir ve Devlet: Dımaşk Nâibi Emir Tengiz'in Hayatı", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2014/14; s. 127-144.

1074 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 117-118; a.mlf., *Tühfetü zevi'l-elbâb*, c. II, s. 231; İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. IV, s. 156-157; Kütübi, *Fevâtü'l-vcefeyât*, c. I, s. 251; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520.

Sultan üçüncü saltanat dönemi başında yeni rütbeler tevcih ettiği memlûkleri arasında Tengiz de vardır. 25 Şevval 709/28 Mart 1310 Cumartesi günü düzenlenen merasimle Sultan'ın Tablhane emirleri arasına katılmıştır.[1075] Yine Sultan'ın emri ile Argun'dan *Ahkâm*[1076] dersleri yani devlet idaresiyle alakalı eğitim almış,[1077] Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in yerine 712 Rabiulahir/1312 Ağustos ayında Dımaşk nâibi olarak atanmıştır.[1078] Tengiz atandığına dair taklîd[1079] ile aynı günlerde Dımaşk'a girmiştir. Beraberinde gelen emirler Seyfeddin Aruktay ve Hüsameddin Toruntay el-Beşmekdâr ile istişare ederek karar vermesi asla müstebit davranmaması kendisine özellikle emredilmiştir.[1080] Açıkçası ilk dönemler bir kurulun önemli bir üyesi olarak öne çıkmıştır.

İbn Tağriberdî'nin ifadesi ile bir adımda Dımaşk nâibi olan Tengiz,[1081] Sultan'ın kendi memlûklerini istihdam ederek otoritesini tesis etme çabasının bir parçası olarak atandığı Dımaşk nâibliği görevi çok geçmeden Suriye bölgesini kapsayan Şam/Suriye[1082] nâibliğine dönüşmüştür. Halep, Hama, Humus, Trablus ve Safed nâibliklerine gönderilen mektuplarda nâiblerin doğrudan Sultan ile mektuplaşması yasaklanmış, Şam nâibi Tengiz ile yazışmaları emredilmiştir. Dolayı-

1075 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 210; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 77; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521.

1076 Klasik İslâm hukuk literatüründe "devlet idaresiyle ilgili hükümler" mânasında kullanılan bir terim. Ali Şafak, "el-Ahkâmü's-sultâniyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. I, Ankara 1988, s. 554-555.

1077 Argun, Tengiz ile beraber Halep nâibi olarak atanan Sevdî söz konusu dersleri bir yıl boyunca tedris etmişlerdir. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 251; İbn Tağriberdî, *Menhel*, c. IV, s. 158. Kütübi, *Ahkâm* dersinin yanında *niyabet* derslerini de aldığını ve bunun her yıl sürdüğünü aktarır. Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 251.

1078 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 150-151; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30.

1079 Tengizi'in Suriye bölge nâibliğine atandığına dair münşi Şehabeddin Mahmud el-Halebi'nin kaleme aldığı taklîd için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XII, s. 16-24; Hammâde, *el-Vesâik*, s. 258-261.

1080 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 151; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 118; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 520.

1081 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30; Akkuş, "Tengiz", s. 130.

1082 Memlûk kaynaklarında geçen *Bilâdü'ş-Şam* ile kastedilen Suriye coğrafyasıdır ki, günümüzde birbirinden bağımsız devletlerin (Filistin-İsrail-Ürdün-Lübnan-Suriye) kurulduğu bu coğrafya Kalkaşendî'nin ifadesiyle, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus ve Kınnesrin adlı beş bölgeden oluşmaktadır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 88-90. Günümüz Suriye, İsrail, Filistin, Ürdün ve Lübnan toprakları tarihteki Suriye coğrafyasının karşılığıdır. Günümüzde kullanılan Şam ile kastedilen ise Dımaşk'dır.

sıyla Şam nâibi uygun görürse mesele Sultan'a bildirilecektir.[1083] Olağanüstü bir yetki ile donatılan Tengiz'in bu konumuna itiraz gecikmez. Safed nâibi Seyfeddin Balaban Turna[1084] karşı çıkınca azledilerek Şam'da Tengiz tarafından tutuklanır ve yaklaşık on yıl hapiste kalmış, daha sonra ölünceye kadar yine Tengiz'in hizmetinde görev yapmıştır.[1085] Safed nâibi olarak da Balaban el-Bedrî[1086] atanır.[1087] Tengiz'in sorumluluğu altına giren nâibliklerden birisi de Gazze nâibliğidir. en-Nâsır Muhammed üçüncü kez gittiği hac dönüşü 733/1333 yılında Suriye nâibi Tengiz ile yazışarak Gazze nâibinin Sultan ile yazışmayıp Tengiz ile yazışmasını emretmiştir.[1088] Dönemin çağdaşı Şücâi, yazışmaların nasıl yapıldığına dair bilgiler verir. Söz konusu Suriye nâiblerinden birisinin mektubu geldiğinde Tengiz'e arz edilerek okunur. Okuduktan sonra içerikle alakalı tavsiye ve görüşlerini ekleyerek yeni bir mektup yazıldıktan sonra mühürlenir ve bu kez Kahire'ye Sultan'a gönderilir. Yine Sultan tarafından nâibler hakkında bir mektup geldiği zaman Tengiz açıp okuduktan sonra onaylayarak gönderir.[1089]

en-Nâsır Muhammed'in Tengiz'e verdiği yetkileri bir örnekle açmak yerinde olacaktır. Çukurova Ermenileri üzerine 737/1338 yılında antlaşmayı bozdukları gerekçesi ile bir sefer düzenlenmiştir. Gelişmeler üzerine hızlıca deniz yolu ile Dimyat'a gelen Ermeni Kralı'nın elçileri Tengiz ile görüşmeden başkente gelmişlerdir. Sultan diplomatik teamüllere aykırı davrandıkları gerekçesiyle elçiyi huzuruna kabul etmemiş, Tengiz ile görüşmelerini istemiştir. Heyet geri dönüp hediyeler takdim ettikleri Tengiz ile görüşmüşlerdir.[1090] Tengiz bu gelişme üzerine bölgedeki askerlere mektup yazarak elçilik heyetinin yanında olduğunu Sultan'ın istediği kaleleri Ermenilerin teslim etmeye hazır olduklarını dolayısıyla Sultan'ın

1083 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 32; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521. Tengiz sadece sadece Hama nâibi ile yazışmasında çok ince bir üslup kullanır. Ebü'l-Fidâ'nın saygın kişiliğine hürmeten sultanın emri ile yazışırken tevazu işareti olarak yeri öper anlamında *yükabbilü'l-erza* ibaresini kullanmıştır. Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. I, s. 504.
1084 Emir Seyfeddin Balaban Turna (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 44-45; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 494; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 421-422.
1085 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 44-45.
1086 Balaban el-Bedrî (ö. 727/1327) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 47.
1087 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 138; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 32.
1088 Makrîzî, es-Süluk, c. II, s. 358.
1089 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 72-73.
1090 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 428; Kanat, "Çukurova", s. 100.

emri gelinceye kadar beklemelerini söylemiştir.[1091] Böylece söz konusu sefer Tengiz'in kontrolünde yapılmıştır. Ayrıca burada Tengiz'in konumunu göstermesi açısından bu gelişme son derece önemlidir.

Emir Tengiz bu hızlı yükselişinin ardından Sultan'ın tüm desteğini alarak siyasî ve idarî icraatlarda bulunmuştur. Gerçekleştirdiği ilk askerî harekât 715/1315 yılında Malatya'nın fethi ile sonuçlanan Sis seferidir. İlhanlı emiri Çoban'a[1092] iktâ' olarak tahsis edilen Malatya şehir nâibinin halka zulmetmesi üzerine en-Nâsır Muhammed'e mektup yazıp tebaası olmak istemişlerdir.[1093] Kahire'den 1 Zilkade 714/6 Şubat 1315 tarhinde harekete geçen birliğin Şam'a gelmesiyle emir komutayı Tengiz devralır. Tengiz, Muharrem ayının başında (Nisan 1315) maiyetinde Dımaşk kadılarıyla beraber yola çıkar. Yol üzerindeki Safed, Trablus, Humus ve Hama eyalet askerlerinin katılımıyla üç gün boyunca kuşatılan Malatya sonunda eman[1094] verilerek 23 Muharrem 715/29 Nisan 1315 Pazar günü teslim alınır.[1095] Söz konusu sefer öncesinde Tengiz için düzenlenen törenler sultanları aratmayacak türdendir. Nüveyrî, sultanlara vurulan kösler ve asalar eşliğinde sefere iştirak ettiğini ve bu sefere Kâdı'l-Kudât Necmeddin b. Sasrâ, Şerefüddin b. Fazlullah ile inşâ dîvânından görevli memurlar katıldığından bahsetmiştir.[1096] Tengiz, Anadolu'nun güneyine İlhanlı ve Çukurova Ermenileri üzerine yapılan bu başarılı sefer ile bir taraftan kendisini ispatlamış diğer taraftan da idaresi altındaki toprakları görme fırsatını bulmuştur. Suriye bölgesinin kuzey sınırı kabul edilen Halep ve çevresine ikinci ziyareti ise 736/1336 yılında Caber kalesini tamir vesilesi ile olacaktır.[1097]

Tengiz idaresi boyunca en-Nâsır Muhammed'in hususi teveccühüne mazhar olduğunu görüyoruz. Yazışmalarda Sultan'ın kullandığı üslub farkı dikkat çekicidir. Yazışmalarda "*Eazzellâhü ensâra'l-makarri'l-kerîmi'l-âlî'l-emîrî*", "*el-Atâbekî*

1091 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n--Nâsır*, s. 8.
1092 İlhanlı emirlerinde Emir Çoban (ö. 728/1327) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 169-171; İbn Tağribersi, *el-Menhel*, c. V, s. 33-35; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten*, S:XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646.
1093 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143.
1094 Eman kısaca, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.
1095 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 284; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418-419; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 142.
1096 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 142.
1097 İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IV, s. 158.

ez-Zâhidî", "Muizzü'l-İslâmi ve'l-Muslimîn Seyyidü'l-ümerâ-i fi'l-âlemîn" unvan ve taltiflerini kullanarak o zamana kadar hiçbir sultanın nâibine veya emirine karşı hitap etmediği şekilde, üst düzey bir hitap ile muhatap almıştır. Yine Sultan tarafından pek çok in'am ve ihsan ile mükâfatlandırılması da kendi şahsına münhasırdır.[1098] Tengiz'in sık sık Kahire'ye giderek ülke meselelerini Sultan ile istişare ettiği görülür. Tengiz 1321'de yerine Baybars el-Hâcib'i nâib olarak bıraktıktan sonra hacca gitmiştir. Sultan'ın haccını tebrik için gönderdiği değerli hediyeleri aldıktan kısa bir süre sonra 19 Recep 722/3 Ağustos 1322'de Kahire'ye gider.[1099] Bundan başka çeşitli vesilelerle 727/1327, 730/1329, 732/1331, 733/1332, 735/1334, 737/1336, 738/1337 ve 739/1338 yıllarında Kahire'ye gelerek Sultan en-Nâsır Muhammed'i ziyaret etmiştir.[1100] Dönemin çağdaşı Safedî, Tengiz'in 28 yıllık idaresini şöyle özetler; *"İnsanlar onun döneminde (712-739/1312-1340) canları, malları, çocukları, ırz ve namusları güvende yaşadılar. Herkes işinin başında idi. Ne Mısır'dan ne de Suriye'den hiçbir görevli bir şey istemeye cesaret edemedi".*[1101]

Tengiz'in dikkat çeken uygulamalarına gelince, gerektiğinde sözünü dinlemeyen bölge nâiblerini Sultan'a şikâyet ettiği görülür. Üçüncü hac ziyaretinden dönen Sultan'ı tebrik etmek için gönderdiği mektubunda Trablus nâibi Taynal[1102] hakkında şikâyetçi olunca söz konusu Emir Gazze'ye nâib olarak atanmış boşalan Trablus nâibliğine de Emir Şehâbeddin Karatay[1103] getirilmiştir. [1104] Yine bir başka şikâyet ise 736/1336 yılında Safed nâibi Aytmış'ın[1105] Sultan'a şikâyet edilişidir. Yûsûfî'nin detaylı olarak ele aldığı mesele şöyledir. Nâib Aytmış, insanlara eziyet ettiği gerekçesiyle Müşiddü'd-Dîvân[1106] görevlisini Tengiz'e yakın

1098 Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât,* c. I, s. 252; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 120; a.mlf., *Tühfetü zevi'l-elbâb,* c. II, s. 233-234.
1099 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 237.
1100 Safedî, *Tühfetü zevi'l-elbâb,* c. II, s. 233-235; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 380, 392; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 237, 317, 359, 417, 436, 460-462; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 523-524; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 80, 97, 99, 149; Hayat Nasır, *The Internal,* 150; Akkuş","Tengiz", s. 133-135.
1101 Safedî, *A'yânü'l-asr,* c. II, s. 121.
1102 Trablus, Gazze ve Safed nâibliği yapan Emir Seyfeddin Taynal (ö. 743/1342) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 230-233.
1103 Trablus nâibi Şehabeddin Karatay (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 101-102; İbn Tağriberdî, el-Menhel, c. IX, s. 51-52.
1104 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 357-358; Akkuş, "Tengiz", s. 133.
1105 Emir Aytmış (ö. 736/1335) hakkında bk. Yusufi, *Nüzhe,* s. 329-334; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. III, s. 138.
1106 Vergi tahsili vb. konularda vezire yardımcı olan şâddü'd-devâvîn başında görevli memur. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV. s. 21-23, c. V. s. 456, 459, 461-462; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 342-344, 359-360; Yiğit, *Memlûkler,* s. 192.

olduğu için haber vermeden görevinden alır. Azledilen memur durumu Tengiz'e haber vermesi üzerine de Tengiz görevine iade edilmesine dair bir mektup yazar. Ancak nâib gerekeni yapmayınca Sultan'a şikâyet edilir.[1107] Bunun yanında Aytmış'ın içki içtiğine dair de şikâyetler gelir.[1108] Çok geçmeden Aytmış'ın vefatıyla yerine Taştemür es-Sâki[1109] Safed nâibi olarak atanır.[1110] Yine 739/1339 yılında Kahire'de sultan ile görüşen Tengiz, Halep nâibi Yelboğa'nın azledilerek Gazze'ye atanmasını sağlar.[1111]

Sultan taleplerini dikkate aldığı, danıştığı önemli meselelerden birisi de Nâzıru'l-Hâs Neşv'in durumudur. Neşv hakkında daha önce detaylı olarak bahsettik. Tengiz'in Neşv hakkındaki olumsuz raporu göndermesi sonrasında ancak tutuklanabilmiştir.[1112] Sultan birçok önemli meselede kendisine danışmadan hareket etmemiş hatta talepleri doğrultusunda karalar almıştır.[1113]

Sultan ile Tengiz arasında ailevi olarak yakın ilişkiler de söz konusudur. en-Nâsır Muhammed'in çok sevdiği ve veliahdı olarak gördüğü oğlu Anûk,[1114] Tengiz'in sultana hediye olarak gönderdiği Türk asıllı eşi Hond Tugay'dan 15 Cemaziyelahir/12 Temmuz 1321 Pazar günü dünyaya gelmiştir.[1115] Tengiz, Hond Tugay'ı Dımaşk'ta doksan bin dirheme cariye olarak satın almış ve Sultan'a hediye olarak göndermiştir.[1116] Yine Sultan, Tengiz'in kızı Kutluk Temür ile de kendisi evlenerek akrabalık tesis etmiştir. Yine saltanatının sonlarına doğru kızlarını Tengiz'in oğulları ile evlenmeleri için nikâhlarını kıydırmıştır.

Sultan 737/1337 yılında oğullarıyla beraber Tengiz'i Kahire'ye çağırır. Makrîzî'ye göre oğlu Ebu Bekir'in emirlerden Dokuz Temür es-Sâkî'nin[1117]

1107 Yusufi, *Nüzhe*, s. 317-319.
1108 Yusufi, *Nüzhe*, s320-321.
1109 Emir Taştemür es-Sâkî (ö. 743-1342) hakkında bk. İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 392-394.
1110 Yusufi, *Nüzhe*, s. 321; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 402-403, 406-407.
1111 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 98.
1112 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 101-103.
1113 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 119; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. I, s. 252; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 521; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IV, s. 167.
1114 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 630-634; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 78.
1115 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 231-232. Safedî, cariye olarak geldiğini ifade ettiği gibi Tugay'ın emirlerden Seyfeddin Akboğa Abdülvahid'in kızı olduğuna dair rivayeti de aktarır. Ayrıca sultanın eşi Hond Tugay hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 599-601.
1116 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 231-232
1117 Emir Dokuz Temür (ö. 746/1345) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 610; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 420-422.

kızı ile yapacağı nikâh merasimine davet etmiştir.[1118] Şücâî ise Sultan'ın eşi olan Tengiz'in kızının doğumu yaklaşması üzerine böyle bir davet smz konusudur.[1119] Tengiz'in bu ziyareti kaynaklarda ilginç bir şekilde yer alır. Kahire'ye yaklaşan Tengiz, Emir Kavsun tarafından es-Sâlihiyye'de karşılanır ve burada zengin bir ziyafet sofrası kurulur. Siryakus yakınlarında Tengiz'in yaklaşmakta olduğu haberi gelince Sultan oğullarını Tengiz'i karşılamak üzere gönderir. Sultan ise haberi getiren hâcibine Kavsun'a söylemesini emrederek, Tengiz'in huzuruna yaklaştığında emir almadan atından inmemesini söyler. Daha sonra da Sultan yolun kenarında kendisi için kurulan saltanat çadırında misafirini bekler. Tengiz atının üzerinde iken önce oğulları tarafından karşılanır. Sultan'ın huzuruna yaklaştığında Kavsun dâhil emirler ve memlûkler atlarından inerler. Sadece Tengiz atının üzerinde kalmıştır. Sultan inmesine müsaade edince yerinden kalkmış, atından inen Tengiz de Sultan'ın hemen eteklerini öperek selamlamıştır.[1120] Sultan en-Nâsır Muhammed nâibine karşı bu davranışı ile onu taltif etmiş, diğer emirlerin yanında Tengiz'i üstün tutmuştur. Bunun yanında Şücâî'nin verdiği habere göre bu ziyaret sırasında Sultan'ın kızı dünyaya gelir.[1121] Tengiz'in Kahire'ye tekrar gelişi ise diğer torunu aynı zamanda Sultan'ın oğlu Salih'in doğumu vesilesiyledir. Doğum sonrası kutlamalar yapılır. Tengiz, kızı için yedi bin dinar değerinde hediyeler getirirken Sultan doğuma özel doğudan getirilen otağda pembe atlas ipeğinden inci ve mücevherlerle bezenmiş bir kumaş kullanılmıştır. Kadınların gecelediği bu otağın masrafı yarım milyon dinardır. Makrîzî'nin ifadesiyle "*ed-Devletü't-Türkiyye* (Memlûk Devleti)'de böylesi hiç duyulmamıştır".[1122]

Suriye bölge nâibi Tengiz'e Çukurova bölgesinde bir liman kenti olan Ayas'ın[1123] ikinci kez fethi (737/1338) sonrası fethedilen kalelerden Küvâre, Serfendikâr ve Nüceyme kaleleri iktâ' olarak tahsis edilerek gelirlerine ilave edilmiştir.[1124] Yine Sultan 739/1339-1340 yılında Tengiz ile yazışmalarda "*Eazzellâhü ensâra'l-makarri'l-kerîmi'l-âlî'l-emîrî*" ibaresinin yer almasını, elkâbının da "*el-Atabekî ez-Zâhidî el-Âbidî*", "*Muizzi'l-İslâmi ve'l-Müslimîn*", "*Seyyidi'l-Ü-*

1118 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 417.
1119 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, 42.
1120 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 42-43; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 417.
1121 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 44-45.
1122 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 432-433.
1123 Günümüz Adana ili Yumurtalık ilçesinin eski adıdır.
1124 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 16-17;

merâi fi'l-Âlemîn" olarak kullanılmasını emrederek daha önce hiç bir nâibe kullanılmayan övücü ifadeler bir üst aşamaya geçilerek inşâ sanatına özgü ifadeler yazışmalarda yer almıştır.[1125]

Tengiz bu dönemin çok önemli siyasî bir aktörü olarak öne çıkmıştır. Mısır'da Sultan, Suriye'de Tengiz devletin önemli iki otoritesidir. Ancak ne var ki, bu saadet günleri istikrarlı yıllar uzun sürse de bir anda tersine dönecek haşmetli bir çağ sona erecektir. Bu dönemde dengeler Suriye'de Tengiz'e göre dizayn edilmiştir. 28 yıl sonunda aşırı nüfuz ve kudret sahibi olan Tengiz, "*potansiyel sultan adaylarının tasfiyesi*" politikası gereği artık ortadan kaldırılması gereken bir emir konumundadır.[1126] Gelişmelerin seyrine dair kaynaklarda epey malumat vardır.

İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'in ölümü sonrası Anadolu'da baş gösteren iktidar mücadelesinde Tengiz ile Halep nâibi Altunboğa arasında gizli bir rekabet Elbistan nâibliği meselesinde gösterir. Çukurova bölgesinde mukim Türkmen beylerinden Karaca b. Dulkadir[1127] ile Halil et-Tarafî[1128] arasında Elbistan nâibliği çekişmesi söz konusudur. İlk önce Halil et-Tarafî Elbistan nâibliği menşûrunu Halep nâibi Altunboğa'nın desteği ile elde etmiş, ancak daha sonra Tengiz ile iyi ilişkiler geliştiren Karaca b. Dulkadir Elbistan nâibliğini uhdesine almayı başarmıştır.[1129] Yine Karaca b. Dulkadir ile Eretna Beyi[1130] arasında Anadolu'da vuku bulan alan hâkimiyeti çekişmesinde[1131] Tengiz'in desteğini alan Karaca Bey[1132] Eretna Bey'ine karşı mücadelesinde başarılı olmuş, ancak Sultan'ın araya girmesiyle karşılıklı barış yapılmıştır.

Güneydoğu Anadolu'nun Memlûklere ilhak politikasında kaynakları tahlil ettiğimizde Tengiz'in Sultan'ı yönlendirdiği gibi karşı bir politik manevra peşinde olduğu anlaşılır. Önce Altunboğa'nın desteklediği Halil et-Tarafî'ye verilen bölge

1125 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 120; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 99.
1126 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 71.
1127 Dulkadiroğlu Beyliğinin kurucusu Karaca Bey (ö. 754/1353) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83-87; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 41.
1128 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 415.
1129 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430-431.
1130 Eretna Beyliğinin kurucusu Alâeddin Eretna Bey (ö. 753/1353) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 448-449; İbn Hacer, *Dürer*, c. I, s. 348-349; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 294.
1131 Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre yapılan çatışmalarda beş yüz kişi ölmüş Karaca Bey, Eretna toprağını yağma ve talan etmiştir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 469.
1132 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 83; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 22.

nâibliğinin küçük bir Türkmen grubu olduğu için elinden alınmış, daha büyük olduğu gerekçesiyle Karaca Bey'e verilmiştir.[1133] Bu merkezde bu kez daha güçlü ve daha büyük olan Eretna Beyliği'ne verilmesi gereken nâiblik yine Karaca Bey'e verilmiştir. Açıkçası Karaca Bey'in desteklenmesinin temelinde daha önce Halil et-Tarafî'yi daha sonra Eretna Bey'in destekçisi Halep nâibi Altunboğa'ya karşı Tengiz-Karaca Bey ittifakı vardır. Burada esasen Eretna Bey'i değil Altınboğa dışlanmaktadır.[1134] Ancak Karaca Bey'in Eretna topraklarına saldırması üzerine Eretna Bey'i ile Sultan'a karşı Karaca Bey-Tengiz ittifakı öne çıkmış,[1135] Sultan bu durumdan kuşkulanmıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen 739/1339 yılında Tengiz'in telkini ile Altunboğa'yı görevinden azledip yerine Turgay'ı getirmiştir.[1136] Ne var ki, bu atama Karaca Bey ile Tengiz'in kendisine karşı işbirliği yapmasını da güçlendirmiştir.[1137] Eretna Bey başkente yazdığı mektubunda ittifaktan söz edip Tengiz'in aradan çıkmasını istemiştir.[1138] Neticede politik bir çekişme giderek ayyuka çıkmakta gizli yürütülen müttefik çabaları alenileşmektedir.

İbn Tağriberdî, Sultan ile Tengiz arasında başlayan olumsuz havayı şöyle açıklar. Tengiz sultandan Caber kalesine sefer düzenlemek için izin istemiş ancak Sultan masraflı olacağı gerekçesiyle izin vermeyince Tengiz: "*Vallahi efendimiz yanındaki çocukları dinleyerek aklını değiştirdi. Vallahi beni dinlemiş olsa idi ona oğullarından birini tahta oturtmasını, benim de onun işlerini yürütürken kendisinin dinlenmesini tavsiye ederdim*" demiş ve bu sözler Sultan'a kadar gitmiştir. Sultan bu sözleri duyunca Tengiz hakkındaki düşünceleri değişmeye ve bazı tedbirlere başvurma gereği duymuştur. Sultan daha önce her işinde danıştığı Tengiz'i çağırmadan emirleri toplamış ve oğlu Ebu Bekr'i veliaht ilan etmiştir.[1139] Bu arada Eretna Bey'in direk Sultan'a yazdığı mektupta Tengiz'in Karaca Bey ile yaptığı işbirliğinden bahsederek aralarına Tengiz'in girmemesini istemiştir. Bu haberler Sultan'ı iyice öfkelendirmişitr. İbn Tağriberdî, Tengiz'in bir grup memlûkünü cezalandırıp

1133 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22.

1134 Safedî, *A'yânü'l-asr,* c. IV, s. 83; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 494-495; M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", c. III, s. 655; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri,* s. 169 Ayrıca Tengiz'in idam edilmesi ile Dımaşk nâibliğini deruhte edecek olan Altunboğa (ö. 742/1341) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 601-604; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. I, s. 600-53-56.

1135 Yine Makrîzî'nin verdiği bilgide Karaca Bey Darende'yi ele geçirmesinde Tengiz yardımcı olmuştur. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 494-495.

1136 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 41.

1137 Akkuş, "Tengiz", s. 137.

1138 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 122-123.

1139 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 499.

Kerek ve Şevbek'te hapse attırması Emir Kavsun tarafından Sultan'a bildirilmiş, Sultan'ın bu memlûkleri serbest bırakması hususundaki mektubu dikkate alınmamıştır. İkinci hatta üçüncü kez mektup yazılmasına rağmen serbest bırakılmayınca Sultan ile Tengiz arasında ipler kopma noktasına gelmiştir. Tengiz'in bu tutumu hakkında Sultan'ın yakın çevresine; *"Bu adam hakkında ne diyorsunuz. Kardeşimin katili için (Bethâs'ın kardeşi Taştemür için) şefaatçi olmuş ben de kabul etmiştim. Ben ise memlûkleri için şefaat ediyorum da kabul etmiyor"* serzenişinde bulunur. Nihayet Sultan, Şevbek nâibine mektup yazarak Tengiz'in hapse attığı Çoban'ın serbest kalmasını sağlar.[1140] Bu gelişmelerin yanında İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'tan sonra Anadolu'da hâkimiyet mücadelesi veren oğlu Şeyh Hasan'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği elçi Tengiz'in isyan edeceğini ileri sürmüştür. Bu iddia Tengiz aleyhine kuşkuların artmasına yol açmıştır.[1141] Bölge üzerinde emeli olan Şeyh Hasan'ın bir iftirası olması[1142] uzak ihtimal olmasa da Sultan ile Tengiz'in arasını açan hadiselere eklenince ortaya bambaşka bir resim çıkar.

Bu söz konusu gelişmeler bir yana 740 Zilkade/1340 Mart-Nisan aylarında Dımaşk'ta çıkan iki büyük yangın Sultan ile Tengiz arasının iyice açılmasına yol açar. Bu yangınlarda Şam'da Emevî Camii ile pek çok mekân yanarak hasar görmüş, özellikle tüccarlar çok fazla maddî zarara uğramıştır.[1143] Yapılan tahkikat sonrasında yangınları iki Hıristiyan memurun başlattığı ve bunlara Mîlânî ve Âzer adlı Konstantiniyye'den gelmiş iki neft ustasının yardımcı olduğu anlaşılmıştır. Hatta her ikisinin Müslümanlara karşı böyle bir eylemi gerçekleştirmek için eğitim aldıkları ortaya çıkmıştır. Ancak ikisi de Kıbrıs'a kaçmayı başarmış, olaya yardım ve yataklık edenler cezalandırılmıştır. Çeşitli işkencelere maruz kalan bu 12 Hıristiyan sonunda tesmîr cezasına çarptırılarak çivilenerek idam edilmişlerdir.[1144] Bu meşum hadiseleri duyan Sultan çok öfkelenmiş, Bizans'ın bu gelişmeleri bahane ederek ülkesindeki Müslümanlara ve Müslüman tacirlere eziyet etmesinden endişe etmeye başlamıştır.Açıkçası Tengiz'in yaptıklarını hiç tasvip

1140 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 122-123.
1141 İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 519.
1142 Uzunçarşılı'nın İbn Hacer'den naklen konuyla ilgili yorumu ise şöyledir: Küçük Şeyh Hasan Şam'ı almak istedi ancak Tengiz'den korktuğu için bir desise ile En-Nâsır Muhammed'i Tengiz aleyhine kışkırtıp onu katlettirdi ise de Şam'ı ele geçiremedi. Zevcesi tarafından düzenlenen bir komplo ile öldürüldü karısı ise Hâsan'ın yakınları tarafından parça parça edilmiş etleri çiğnenmiştir. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 519; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 645.
1143 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 495.
1144 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 495-497.

etmemiştir. Müsadere edilen malları göndermesini istemiş ayrıca kızlarıyla nikâhı kıyılan iki oğlunu da göndermesini emretmiştir. Tengiz ise cevap olarak özür dileyip söz konusu malların yangında harap olan yerlerin onarımı için kullanacağını söylemiştir.[1145] Tengiz'in bu ret cevabı hasımları tarafından bir koz olarak kullanılmıştır. Hâcibi Karamçi bu olaylarla ilgili Sultan nezdinde Tengiz aleyhine bir intiba uyandırmayı başarmıştır.[1146]

Gelişmeler üzerine Tengiz bazı tedbirler alır. Av bahanesi ile mallarını Caber kalesine taşımak için girişimde bulunur. Bunun üzerine Sultan adına bölgeye gelen Emir Seyfeddin Tâcâr,[1147] Tengiz'e oğulları ile beraber başkente gelmesini emreden mektubu sunar. Tengiz ise daha sonra geleceğini söyleyerek Tâcâr'ı gönderir.[1148] Tâcâr, Tengiz'in şahsına karşı uygun olmayan davranışlar sergilemiş olmalı ki, Sultan'a gelişmeleri farklı bir şekilde anlatarak ateşe körükle gitmiş, Tengiz'in Dımaşk'tan kaçmak üzere olduğunu haber vermiştir.[1149] Sultan'ın kararı artık kesindir. Kara Sungur tecrübesinden hareketle Tengiz'i elinden kaçırmadan tasfiye etmektir. Önce üst düzey emirlerle durumun ciddiyetini istişare ederek Emirler Beştâk en-Nâsırî[1150] komutasında bir birlik hazırlanır. Birlikte bir grup emir, 37 tablhane emiri, 20 onlar emiri, mukaddimü'l-halka'dan beş komutan, sultan memlûklerinden de 400 memlûk vardır. Sultan hazırlanan bu birliğin de bulunduğu birçok ümera ile 20 Zilhicce 740/17 Haziran 1340 Cumartesi günü düzenlenen oturumda oğlu Ebubekir için sadâkat yemini alır.[1151] Kısaca Sultan gelişmelere hazırlıklı olmak, helefini tayin ederek istikrarsızlığa mahal vermemek düşüncesindedir. Kahire'de hareketli bir gün yaşanır. Sultan binler rütbesindeki emirlere 1000 dinar , tablhane emirlerine 400 dinar, halka komutanlarına 1000 dirhem ve her memlûke de 500 dirhem para dağıtır. Ayrıca at ve zırhlar hediye eder. Bu görkemli gün sonrası hazırlanan birlik Sultan tarafından Dımaşk'a gönderilir. Ayrıca Tengiz'in kaçma ihtimalina karşılık gizlice haber gönderilerek tedbirler alınır. Yine Gazze ve Safed nâiblerine birlikleri ile Dımaşk'a hareket

1145 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 74-76; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 495-497; Akkuş, "Tengiz", s. 138.
1146 Akkuş, "Tengiz", s. 138.
1147 Emir Seyfeddin Tâcâr (ö. 742/1341) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 564-566; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 560-562.
1148 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 123; Akkuş, "Tengiz", s. 138.
1149 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 123; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 112.
1150 Emir Beştâk en-Nâsırî (ö. 742/1341) hakkında bk. , Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 690-694; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, , c. II, s. 367-372.
1151 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 113; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 498-499.

etmeleri emredilir. Suriye bölgesinde ikamet eden göçebe Arap kabilesi önderlerinden Musa b. Mühennâ'ya yolları tutması emri verilir.[1152] Böylece geniş çaplı bir operasyon başlar. Tengiz'in hasmı olan daha önceden çatıştığı sâbık Halep hâlen Gazze nâibi Altunboğa ile seksen atlı ile gelen Safed Nâibi Taştemür es-Sâkî[1153] Sultan'ın emri ile Tengiz'i tutuklamak için Dımaşk'a ulaşırlar.[1154] Taştemür, Tengiz'in öne çıkan memlûklerinden bazılarını toplamış ve onlara hitaben; *"Sultan size bu mersûmu gönderdi. Siz ona itaat ediyor musunuz"* şeklindeki sualine; *"Biz Sultan'ın memlûkleriyiz. Kim O'nun düşmanı ise biz de O'nun düşmanıyız"* şeklinde aldığı cevap ile ikna olur. Daha donra aynı emirleri içeren mektup memlûklere okunmuştur. Sonuçta Tengiz olanlar karşısında teslim olmaktan başka çare bulamaz ve Müslümanların canlarının ve mallarının zayi olmaması için 23 Zilkade 739/18 Haziran 1340 Pazar günü teslim olmuş ve tutuklanmıştır.[1155]

Sultan gelişmelere çok sevinmiş, müjdeli haberi getiren emiri çeşitli hediyelerle ödüllendirmiştir. Ayrıca başarılı bir iş çıkaran emirleri mükâfatlandırarak terfi ettirmiştir.[1156] Tengiz ise yorgun bir durumda 8 Muharrem 741/3 Temmuz 1340 Salı günü Kahire'ye getirilmiştir. Emirlerin de katıldığı bir toplantıda sorguya çekilen Tengiz sözü edilen isyanı inkâr etmiş, hakkında isnad edilen suçları kabul etmemiştir. Bir gece Nil üzerinden İskenderiye'ye gönderilen Tengiz, burada hapiste iken 15 Muharrem 741/11 Temmuz 1340 Salı günü idam edilir.[1157] Naaşı ölümünden üç yıl sonra 744 Recep/1341 Kasım ayında Dımaşk'taki türbesine defnedilir.[1158] Tengiz'in sadece Dımaşk'ta değil Suriye bölgesinde geride bıraktığı terekesinin tamamına el konulur. Kaynaklarda şehir şehir genişçe malumat verilen emlakı ve emvali çok fazladır.[1159]

Günümüz araştırmacılarından Hayat Nasır el-Haccî, Tengiz'in bu akıbetini yorumlarken çok güçlü bir emir olduğunu, Sultan'ın hiç kimseye güvenmeyen kuşkucu yapısıyla Tengiz'in gücünden korttuğunu ve böyle bir karara vardığına

1152 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 113; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 498-499.
1153 Emir Taştemür es-Sâkî (ö. 743/1342) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 586-591; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VI, s. 392-394.
1154 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 601.
1155 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 113-114; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 499-500; Akkuş, "Tengiz", 140-141.
1156 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 114; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 500.
1157 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 116-117; İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 504-505.
1158 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 137.
1159 Müsadere edilen bu mallar hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 127-134; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 118-122.

değinir.[1160] Burada dikkat çeken husus Tengiz kendisini tutuklamaya gelen emirlere direnmeyip teslim olmuştur. Bu durumu aslında onun bir isyan hazırlığında olmadığını ya da böyle bir teşebbüse girişecek gücünün bulunmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Tengiz takındığı bazı tavırlarla aleyhinde fırsat kollayan bazı emirlere fırsat vermiş, ayrıca Sultan'ın başkente davetini ret ederek gelişmelerin seyrini hızlandırmıştır.

Özetlemek gerekirse devletin kuruluşundan beri Suriye bölge nâiblerinin isyanı her zaman vuku bulmuştur. Bu durum en-Nâsır Muhammed gibi kuşkucu ve hırslı bir sultan döneminde söz konusu olunca isyanın başlamadan bitirilmesi hatta uzun yıllar sadâkatle görevini icra eden bir memuru bile olsa tereddüt etmeden ortadan kaldırması gereken acil bir durumdur. Çocukluğunda ve gençliğinde yaşadığı kanlı iktidar çekişmeleri birkaç emir için binlerce kişinin canının kıyılmasına, istikrarın sarsılmasına göz yumamazdı. Sonuçta Sultan, yaptığı her işi iktidarının istikrarına ve halkının can ve mal güvenliği için yapıyordu.

Tengiz'in şahsında ihdas edilen Suriye saltanat nâibliği Sultan'ın üçüncü saltanat dönemi boyunca devam etmiş idarî bir yapıdır. 28 yıl boyunca son safhaya kadar sadâkatle görevini icra eden Tengiz, en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde ortaya koyduğu haşmetli çağın teşkil edilmesinde haklı bir paya sahiptir. Sultan'ın devlete hâkim memlûk oligarşisinden en önemli isimlerden birisidir. Sultan, Suriye bölgesinin idaresinden sorumlu tuttuğu Tengiz'e çok geniş yetkiler vererek devlet içinde önemli bir güç olmasını sağlamış fakat aynı zamanda da potansiyel bir güç olarak kuşkulanmaya başladığı andan itibaren de tasfiye etmiştir.

c. Dâru'l-Adl'de Mezâlim Dîvânının Yeniden İhdas Edilmesi: Adalet ile Devlet ve Halkın Kaynaşması

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde öne çıkan gelişmelerden birisi de Dâru'l-Adl'de mezâlim dîvânının akdedilmesidir. Dîvânü'l-mezâlim makam ve nüfuz sahibi kimselerin adaletsiz davranışlarına engel olmak gayesiyle kurulan yüksek adalet dîvânıdır. Kısaca haksızlığa uğrayanların şikayetlerini arz ettikleri halka açık mahkemelerdir. Türklerde çok eskilere dayanan bu uygulamayı Mısır'da

1160 Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 159.

ilk kez Tolunoğlu Ahmed[1161] tertip etmiştir.[1162] Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Memlûk Türk Devleti yöneticilerinin de bu dîvâna önem verdiği görülür.[1163] Nitekim ilk Memlûk sultanı Aybek et-Türkmânî, es-Sâlihiyye Medresesi'nde mezâlim dîvânı tertip etmiştir. Sultan Baybars da kalede Dâru'l-Adl denilen binayı inşâ ettirerek burada söz konusu dîvân için toplantılar icra etmiştir. Dâru'l-Adl hakkında bilgi veren Makrîzî, kendi zamanında Kal'atü'l-Cebel'in altında Tablhane (Davulhane) olarak bilinen yer olduğundan bahsederek buranın Sultan Baybars tarafından 661/1261 yılında inşâ edildiğini ve Sultan Kalavûn'un Eyvan'ı inşâ ettirdikten sonra Dâru'l-Adl'in buraya taşındığından söz eder. el-Eşref Halil tadilat ve tamirat yaptırırken, en-Nâsır Muhammed yıktırıp daha görkemli bir şekilde, Mısır'ın güneyinden Said bölgesinden getirilen büyük sütunlar ikame edilerek geniş kubbeli Eyvan'ı inşâ ettirdiğini[1164] kaydeder. Söz konusu mekan kalenin yenilenerek çehresinin değiştiği inşaat çalışmalarının bir parçasıdır. Sultan, buraya ikamet yeri olarak inşâ ettiği el-Kasru'l-Ablak[1165] isimli saraydan başka mezâlim dîvânının görüldüğü ve törenlerin düzenlendiği Eyvan ile bir de cami inşâ etmiştir.[1166] Kısaca mezâlim dîvânları devlet törenlerinin icra edildiği yabancı devlet adamlarının elçilerinin kabul edildiği Eyvan'ın bir parçası olan Dâru'l-Adl'de düzenlenmiştir.[1167] Sultan burada bizzat davalara bakmak için haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri Eyvan'daki salonda yerini alarak oturumları yönetmiştir.[1168]

1161 Mısır ve Suriye'de (868-905) yılları arasında hüküm sürmüş ilk Türk-İslâm devletlerinden Tolunoğulları hanedanının kurucusu Ahmet b. Tolun hakkında bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. II, Ankara 1989, s. 141-143; Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları (868-905),* (Haz. Fazil Gezenferoğlu), İstanbul 1997; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *Türkler,* c. VI, s. 16-21.

1162 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 207.

1163 Memlûklerin ilk dönem mezalim dîvânları için bk. Jorgen S. Nielsen, "*Seculer Justice in an İslamic State: Mezâlim under the Bahri Mamluks, 662/1264-789/1389*", *İstanbul: Nederlands Historisch-Archeologisch Institute*, Istanbul 1985. Mehmet Şeker, "Bahri Memlûklerde Dîvânü'l-Mezalim", Gazi Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010. Yine aynı dönemde Dımaşk'taki mezalim divânı ile ilgili bk. M. Fatih Yalçın, *Bahrî Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdılkudâtları (1266-1382),* Konya: Aybil Yayınları, 2016, s. 215-250.

1164 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 247; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 206; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 373.

1165 Kasru'l-Ablak 713 yılı Şaban ayında başlayan inşaatı 714 yılında tamamlanmıştır. Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 209.

1166 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. III, s. 373. Ayrıca cami için bu çalışmanın Ekler kısmındaki Re sim 4 ve Resim 5'e bakınız.

1167 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. III, s. 373.

1168 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 44; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 209; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdare,* c. II, s. 127.

Baybars el-Mansûrî, Sultan'ın Dâru'l-Adl'de halkın şikâyetlerini dinlemek için oturum düzenlemeye daha önce söz verdiğini[1169] bundan dolayı da üçüncü saltanat döneminin daha ilk günlerinde 20 Cemaziyelevvel 711/4 Ekim 1311 Pazartesi günü ilk mezâlim dîvânını tertip ettiğini aktarır.[1170] Kaynaklardaki bilgilere bakılırsa uzun zamandır yapılmadığı anlaşılan mezâlim dîvânı için şehirlerde münadiler halka duyuru yapmışlar, kendisine zulüm yapıldığına inananların dîvâna başvurmaları emredilmiştir.[1171] Bunun üzerine telaşa kapılan birçok emirin borçlu olduğu kimselere borçlarını ödemişlerdir.[1172]

Sultan tarafından akdedilen ilk mezâlim mahkemesine birçok devlet erkânı katılmıştır.[1173] Sultan mezâlim dîvânlarında farklı bir tahta oturmuş. Törenlerde oturduğu tahtının dışında Ömerî'nin[1174] ifadesiyle ayakları yere basacak şekilde her zaman oturduğu tahtın daha aşağısında bulunan kürsüsüne oturmuştur.[1175] Sağ tarafına dört Sünnî (Hanefî-Şafiî-Malikî-Hanbelî) baş kadılarının yanı sıra Beytü'l-Mâl Vekili ile Nâzıru'l-Hisbe otururken sol tarafına sır katibi, onun önünde de Nâzıru'l-Ceyş ile tevkî memurları yer almışlardır. Vezir kalem erbabından olursa sır kâtibinin yanında yer alırken asker kökenli olursa uzakta yer almıştır.

1169 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 231.

1170 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 133; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 231; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 126.

1171 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 134; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 126.

1172 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 126.

1173 Baybars el-Mansûrî icra edilen ilk oturuma katılanların isim listesini şöyle verir. Sultan başta olmak üzere, vezir, tevkî memurları, kadılar ve devlet büyüklerinin arasında emirler Seyfeddîn Bektemür es-Silâhdâr, Seyfeddîn Emîr-i Hâcibü'n-Nasırî, Seyfeddin Sungur el-Kemalî, Seyfeddin Temür es-Sakî, Şemseddîn ed-Deniz es-Silâhdâr, Seyfeddîn Kali es-Silâhdâr, Hüsameddîn Kara Lâçin es-Silâhdâr, Seyfeddîn Babincar, Alâeddîn Aydoğdu es-Silâhdâr, Hüsameddin Lâçîn el-Çaşnigîr, Alâeddin Moğoltay el-Mesûdî, İzzeddîn Aydemir el-Hatîrî, Alemüddîn Sencer el-Camekdâr, Seyfeddîn Sevda el-Camdâr, Alâeddîn Aybek er-Rûmî, Seyfeddîn Çengelî ibnü'l-Baba, Seyfeddîn Balaban emîr-i Candâr, Rukneddîn Baybars Emîr-i Candâr, Alâeddin Moğoltay ibn Emîr-i Meclis, Eşrefüddîn Hüseyn ibn Candar, Seyfeddîn Bahadır el-Muizzî'den başka rütbesine göre yüzler emirleri, tablhane emirleri, onlar emirleri ve diğer görevliler adaletin tesisi için mahkemede hazır bulunmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 231-232.

1174 en-Nâsır Muhammed'in sır kâtipliğini de yapan Ömerî'nin verdiği bilgileri esas alarak konuyu anlatıyoruz. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 293-294.

1175 Sultan inşâ ettirdiği Eyvan'da iki taht yaptırır. Birisi *taht-ı mülk* diğeri ise *serir-i mülk*'tür. Resmi törenlerde oturduğu elçileri kabul ettiği mermerden mamül minbere benzeyen taht-ı mülk Eyvan'ın baş tarafında yer alırken üzeri ipekle örtülü ahşaptan mamül olup Sultan oturduğunda ayakları yere değecek şekildedir. Mezâlim dîvânında Sultan serir-i mülk denilen özel yerine oturarak davalara bakar. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 44; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 303.

Sultan'ın biraz ötesinde ise silahlı özel birlikleri olan memlûkleri hazır kıta beklemişlerdir. Tahtının 15 zira'[1176] ötesinde de istişare ettiği meşveret emirleri denilen yüzler emirleri sağlı sollu hazır bulunmuşlardır. Dîvâna arz edilen şikâyetler şerî yani dini, hukukî konuları içeriyorsa kadılar hüküm verirken, askerî konularla ilgili şikâyetler de Hâcib ve Nâzıru'l-Ceyş tarafından cevaplandırılır. Son kararı ise Sultan verir.[1177] Sultan kalede olduğu müddetçe her Pazartesi Ramazan ayı haricinde mezâlim dîvânı düzenlemiştir.[1178] Nüveyrî eserini tamamladığı 725/1325 yılına kadar her Pazartesi günü bu oturumun düzenlendiğini aktarır.[1179] Haftanın bir diğer günü Perşembe günleri de Eyvan'daki yerini alan Sultan bu kez dîvânda şikâyetleri dinlemek için değil kendisinden istenilen taleplere cevap vermek, merkez ve taşra memurlarından gelen istekleri dinlemek için oturum düzenlemiştir. Perşembe günleri icra ettiği oturuma kadılar, kâtibü'l-ceyş ve tevkî memurları zorunlu haller dışında katılmazken diğer görevliler her iki gün boyunca oturuma nezâret etmişlerdir.[1180]

Sultan'ın bizzat başkanlığında yapılan mezâlim dîvânlarının her pazartesi Dâru'l-Adl'de tertip edilme geleneğinin[1181] sürdüğünün en bariz kanıtı ortaçağın en büyük seyyahı İbn Battûta'nın Kahire'de tanık olduğu bir mezâlim dâvânıdır. Seyyah bu hususta şunları aktarır:

> "Allah ona rahmet etsin, el-Melikün-Nâsır her Pazartesi ve Perşembe günleri dört kadıyı sol tarafına alarak oturum düzenler, halkın şikâyetlerini dinlerdi. Dilekçeler huzurunda okunduktan sonra gerekenin yapılmasını emrederdi. Allah ömrünü uzun etsin, efendimiz müminlerin emiri, dinin yardımcısıdır. Sultan bu hususta ileri seviyede olup her şikayetçiye derdini

1176 Zira, eski bir uzunluk birimi olan arşın'ın Arabça karşılığıdır. Yaklaşık yarım metreye karşılık gelir. Mehmet Erkal, "Arşın", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. III, Ankara 1991, s. 411. Memlûk devri bir zira 24 isba yani 58 cm.'dir. Tsugitaka, *State*, s. 243.

1177 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 374.

1178 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 293-294; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 44.

1179 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 134. Makrîzî de bu durumun saltanat boyunca devam ettiğini teyit eder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 126.

1180 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 293-294; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 209; Süyûtî, *Husnü'l-muhâdare*, c. II, s. 127. Seyyah İbn Battûta sultanın her Pazartesi ve Perşembe mezâlim dîvânı düzenlediğinden bahsetse de Ömerî'nin verdiği bilgilere itibat etmek daha yerinde olacaktır. Kaldı ki, çağdaşı Nüveyrî ile Kalkaşendî ve Makrîzî de Ömerî'yi onaylamaktadır. İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.

1181 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 231-232; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 103; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 133-134.

daima kendisi sorup hakkı dimdik ayakta tuttuğu için adalet ve tevazu bakımından başka bir hükümdarın onu geçmesi mümkün değildir. Önce Şafiî kadısı ardından Hanefi, Maliki en sonunda da Hanbeli kadılarının gelmesi adetti."[1182]

Görüldüğü üzere en-Nâsır Muhammed Ramazan ayı dışında her Pazartesi ve Perşembe günleri inşâ ettirdiği Eyvan'da oturum düzenlemiştir. Pazartesi günleri kadıların da katıldığı mezâlim dîvânlarında halk her hususta şikâyetlerini arz ederken Perşembe günleri de eyalet yöneticilerinin ve memurlarının dilekçeleri, istekleri değerlendirilmiştir. Sultan'ın oturduğu tahtın mahkemedeki hazırun ile aynı seviyede olması adalet işindeki eşitliğe verilen önemin göstergesi olsa gerek. Bu mahkemeleri en-Nâsır Muhammed'in ahde vefa gösterdiğini, kendisini iktidara taşımak için gerektiğinde canını tehlikeye atan halkı koruma ve kollama siyasetinin en belirgin emaresi olarak değerlendirmek de mümkündür. Nitekim bu uygulama emirler ile halk arasındaki dengeyi gözeten bir terazi olarak yer aldığını söyleyabiliriz Aşırıya kaçmak isteyen, görevini suiistimal eden memurlar için bir supap vazifesi gördüğü açıktır.

d. Saray Ahırları İçin Dîvân İhdas Edilmesi: Dîvânü'l-İstabl

Sultan ve memlûklerinin at, deve, fil ve katırlarının kalede bulundukları yere *el-İstablü's-Sultânî*[1183] (*sultan ahırları*) denir. Başında *Emîr-i Ahur*[1184] unvanlı bir emirin bulunduğu sultan ahırları aynı zamanda bu emirin de ikametgâhıdır.[1185] Memlûk devri muahhar bir kaynak olan Halil b. Şahin posta hayvanları başta olmak üzere at, deve, katır, fil ve aslan ahırından bahsederken burada sekiz yüz kişinin çalıştığını ve her özel hayvanın sürücüsünün, binicisinin de farklı olduğunu aktarır. Ayrıca sulayıcı, bakıcı, baytar gibi görevlilerin yanı sıra dışarıda da özel görevlilerin bulunduğunu bildirir.[1186]

1182 İbn Battûta *Rihle*, c. I, s. 55-56.
1183 Latince stabulum kelimesi ahır manasına ve istabl şeklinde Arapçaya geçmiş olmakla beraber *Kundistabl* adıyla bir devlet mansıbı olarak ilk kez Anadolu Selçuklu devletinde ortaya çıkmış ayrıca Emir-i Ahur ıstılahı yanında kullanılmıştır. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.39, 114 nolu dipnot. Ayrıca sözcük anlamı ahır, tavla demektir. Mevlüt Sarı, *Lügat*, s.31.
1184 Emîr-i ahur hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18-19; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337-338; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 248.
1185 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 18-19; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 337-338.
1186 Halil b. Şahin, *Zübde*, s. 106.

Ahır emirinin rütbesinin artırılması ve bu kurum için dîvân ihdas edilmesi en-Nâsır Muhammed döneminde gerçekleşir.[1187] İbn İyas, Kalavûn döneminde saray ahırları için nâzırlık ihdas edildiğinden bahsetmekle[1188] beraber kurumun öne çıkması en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde olmuştur.[1189] Çağdaş müelliflerden Ömerî, *İstablü's-Sultâni* hakkında büyük bir dîvânı olduğundan bahsederken[1190] Makrîzî, en-Nâsır Muhammed'in ahır için dîvân akdeden ilk Türk sultanı olduğuna dikkat çeker. Sultan daha önce bir emirin uhdesinde deruhte edilen *İstablü's-Sultânî* dîvânının başına nâzır atayıp emrinde kâtipler ve memurlar istihdam edilmiştir. Sultan ahırına giren hayvanlar hakkında cetveller tutulmuş, bu işle görevli kâtipler ahıra giren her hayvan için (at-deve-katır) özellikle atlar için belgeler düzenlemişlerdir. Bu belgelerde isimleri, cinsleri, ebeveynleri hakkında bilgiler bulunmakta, fiyatları, geliş tarihleri, seyisleri ve diğer önemli hususiyetleri yer almaktadır.[1191] Sultan bu işe o kadar önem vermiştir ki, atların çiftleştikleri ve doğurdukları tarihler dahi kaydedilmiştir.[1192] Sultan özel olarak atlarla ilgilendiği gibi sık sık onları teftiş eder. Emirlerine teşrîfât[1193] adı altında yılda iki kez at hediye eder. Teşrîfâtlar, hediye edilen emirin konumuna göre birbirinden farklı süslemelerle öne çıkar.[1194] Kuşkusuz at devrin en önemli bineği, ordunun belkemiğidir. Ortaçağlarda tarihi atlar ile kabiliyetli savaşçılar yazar.

Sultan tek kelimeyle at aşığı bir insandır. Memlûk temini için harcadığı aynı parayı atlar için de sarf ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu konuda kaynaklarda oldukça doyurucu bilgiler vardır. Sultan Baybars ez-Zâhir döneminde Suriye bölgesinin iktâ' olarak tahsis edildiği İsa b. Mühenna'nın[1195] oğulları olan iki Arap

1187 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 224; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 129.
1188 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 32; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 349.
1189 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 527, a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 224; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 129.
1190 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 311; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 32
1191 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 129.
1192 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 129; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 249.
1193 Teşrîfât, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk devletinde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendî, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin iaşesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrîfat başlığı altında alır. *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 52-57.
1194 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 54-55.
1195 Suriye bölgesinde göçebe olarak yaşayan büyük bir kabile olarak yaşayan ve Sultan Baybars Sultan olunca bağlılığını bildiren İsa b. Mühenna (ö. 683/1284)'ya Halep ve Humus bölgeleri iktâ olarak tahsis edilmiştir. Suriye'de Memlûkler ile Moğollar arasındaki tampon bölgenin

kabilesi Âl-i Fazl[1196] ve Âl-i Mühenna[1197] bu dönemin en önemli at tedarikçileridir.[1198] Savaş zamanlarında sayıları 25 000'i bulan birlikleriyle Memlûk ordusuna katılan bu kabileler en-Nâsır Muhammed döneminde kendilerine iktâ' olarak tahsis edilen Hama ve Halep bölgelerinde ikamet ederler. Sultan bu kabileler içinde var olan adamları aracılığı ile haberdar olduğu iyi cins atları Kahire'ye getirtir.[1199] Karşılığında devletin zenginliğinden istifade ederler. Sultan'ın cömert ihsanından bolca yararlanırlar.[1200] Bir defasında 715 Şaban/1315 Kasım ayında Mühennâ b. İsa'nın kardeşi Muhammed b. İsa ile *Bintü'l-Kermâi (ya da Bintü'l-Kertâ)* isimli soylu bir atı Sultan'a takdim etmişler. Sultan atı beğenince Muhammed'e hil'at giydirmiş, atın değerinin mislince para vermiştir. Önce 12 000 dinar daha sonra da 200 000 dirhemi Mühenna'ya göndermiştir.[1201] İbn Tağriberdî, 200 000 dirhemin karşılığının 10 000 dinar olduğunu belirtip böyle bir durumun daha önce görülmediğini şaşkınlık içinde ifade eder. Sultan'ın iyi cins at getirenlere taltif ettiği hil'atlere gelince, kırmızı atlastan mamül gümüş işlemeli, sincap kürkünü hâvî bir üst elbisesi olup teşrifât adıyla tesmiye edilir. Yine eşleri için de değerli taşlarla süslü altın işlemeli kıymetli elbiseler hediye etmiştir.[1202] Ancak Sultan'ın genel siyaseti olan inam ve ihsanı sonrası gözden düşmek, kabile mensupları için de geçerli olmuştur. Kendilerinden kaynaklı söz konusu vakıa 736/1336 yılında yaşanır. Bu kabilelere mensup bazı Araplar yol kesip tacirlerin mallarına el koymaya varan mütecaviz girişimlere kalkışınca, Sultan Dımaşk ve Halep emirlerine söz konusu kabilelerin iktâ'larının ellerinden alınıp bölgedeki emirlere dağıtılması emrini verir.[1203]

güvenliğinden de sorumlu olan İsa b. Mühenna 25 bin kişilik askerî birliklerle Moğollara karşı yapılan savaşlarda yer almışlardır. Îsâ b. Mühennâ'dan sonra iktâları oğulları Fazl ile Mühennâ arasında bölüştürülmüş ve Mühennâ emîr tayin edilmiştir. Osman Çetin, "İsa b. Mühenna", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2000, s. 482-483; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 123.

1196 Fazl b. İsa hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 44-45.

1197 Mühenna b. İsa (ö. 735/1334) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 459-468; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. XI, s. 291-295.

1198 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 525.

1199 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128.

1200 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 527-528; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128-129.

1201 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 172; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 144; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128. Makrîzî aynı eserinin başka bir yerinde söz konusu at için Mühenna'ya gönderilen meblağı yüz bin dirhem olarak verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 526.

1202 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128-129.

1203 Yusufî, *Nüzhe*, s. 338.

Dönemin en dikkat çekici faaliyetlerinden birisi de Sultan'ın emri ile her yıl özenle düzenlenen at yarışlarıdır. 150 atın katılımıyla gerçekleşen müsabakalara emirler, askerler ve yoğun halk kitleleri katılır. Müsabakanın hazırlık süresi ve sonrasında yarışlar üzerinde yapılan konuşmalar günlerce herkesi meşgul eder. Sultan adına katılan at gizli tutulurken kimse hangi atın Sultan adına yarıştığını bilmez.[1204] Bu durum müsabakanın eşit şartlarda yapılmasının yanında Sultan yarışa soktuğu atını test etmiş olurdu. Müsabaka öncesi binler emirlerinin her biri adına yarışacak dört at Emîr-i Ahûr'a teslim edilir. Aralarında Sultan adına yarışacak atın da olduğu atlar yarışa katılırlardı. Emir Kutluboğa el-Fahrî adına yarışa katılan *Edhem* isimli bir kısrak üç yıl üst üste birinciliği kaptırmaz. Sultan, Mühenna'ya adam göndererek yarış için bir at hazırlamasını emreder.[1205] Mühenna'nın gönderdiği *Hıcretü Şehbâ* adlı at Kahire açıklarındaki Kabak Meydanı'nda yarış için müsabakaya girer. Atın üzerindeki eğitmeni bedevi ata çıplak halde biner. Hıcre her zaman olduğu gibi hacıların uğurlandığı Birketü'l-Hac mevkinden 150 at ile beraber katıldığı yarışı birincilikle tamamlar. Sultan atın binicisini kucaklayarak sevincini paylaştığı gibi bağırarak da Mühenna'yı övmüştür. Sultan adeta kendinden geçmiş atın birinci olmasında emeği geçen herkesi ihsanlara boğmuştur.[1206]

Saray ahırları için yukarıda sözünü ettiğimiz Suriye Araplar'ı dışında Irak, Bahreyn ve Hicaz'daki kabilelerden de atlar tedarik edilmiştir.[1207] Bahreyn'den 721/1321 yılında gelen 40 at için 500 000 dirhem gümüş istenmesine rağmen Sultan 10 000 Mısır dinarı ihsanda bulunduğu gibi sahiplerini de ağırlamıştır.[1208] İbn Tağriberdî'nin verdiği bilgiye göre Sultan sadece Berka'dan at getirilmesini hoş karşılamamış diğer bölgelerden de at temim edilmesini istemiştir.[1209] Atların soyu, cinsi ve değeri hakkında çok iyi hafızası olan Sultan[1210] iyi cins at duyduğunda ne gerekiyorsa yapılmasını ve Kahire'ye getirtilmesini sağlar. Bu konuda da cömerttir. Ahıra giren her hayvanın cinsinin, fiyatının kaydedilmesini emreder. Sultan: "*Şu zamanda satın aldığım filan atı getirin*" diye emrettiği, asla unutmadığı kaynaklarda yer alır.[1211] Hoşuna giden bir at gördüğünde değerinin üzerinde fiyat

1204 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 529-530; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 130-131.
1205 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 529-530; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 130.
1206 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 130.
1207 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 229, 526.
1208 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 229.
1209 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128.
1210 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 115; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 526; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128.
1211 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 128.

verir onu satın alır. Kaynakların naklettiğine göre 100 000 dinar ödediği atlar vardır.[1212] Yine bir keresinde Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr bir milyonluk bir meblağı Arap atlarının sahiplerine ödenmek üzere Sultan'a takdim etmiştir.[1213]

Atlara düşkün olan Sultan atlar hastalandığında ya da yaşları ilerlediğinde ûcâkiyye (ûşâkiyye) denilen özel at bakıcıları tarafından cüşâr yani otlaklara, sürü halinde yaşayan atların arasına gönderilir. Atların çoğunun doğumu da bu meralarda gerçekleşir.[1214] Sultan'a her sene ahırlardaki ve otlaklardaki atların sayıları hakkında gerekli bilgiler verilir. Saraya ait dışarıda sayısı 3000'i geçen at vardır.[1215] Vefat ettiğinde sarayın ahırlarında 4800, dışarıda ise 3000 kayıtlı atın yanı sıra deve, iğdiş, katır gibi sayıları toplamda 5000'i aşan yük hayvanı bırakmıştır.[1216]

Son olarak önemli bir hususiyeti aktaralım. Atların tedavisiyle alakalı baytarlık üzerine ortaçağda kaleme alınan en güzel eserler Memlûkler devrinde hususiyle de çalışma dönemimizde yazılmıştır. İbn Hinna (1242-1307)[1217] ile bu alanda en güzel çalışmanın müellifi İbn Münzir (ö. 741/1340) en-Nâsır Muhammed devrinde yaşamıştır.[1218] Atların tedavisi üzerine kaleme alınan bu eserler baytarlık/veterinerlik tarihi açısından çok önemlidir.

3. en-Nâsır Muhammed'in Malî Reformları: Devletin Tebaayı Himayesi

a. Geçici Örfî Vergilerin Kaldırılması

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi iktisadî anlamda birçok reformun gerçekleştiği bir dönemdir. Sultan'ın bizzat müdahil olduğu bu reformlar sonuçları itibariyle siyasî ve idarî meseleleri doğrudan etkileyen, toplumun eko-

1212 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 128.
1213 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524-526.
1214 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 527; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 129; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 249.
1215 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 130.
1216 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 529; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 130.
1217 Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Taceddin İbn Hinna (1242-1307), *Kitâbü'l-Baytar*, I-II, (Ed. Fuat Sezgin), Wissenschaften 1984.
1218 Çalışması için bk. Ebû Bekr b. Bedreddin b. Münzir, İbnü'l-Münzir (ö. 741/1340), *Kitâbu'n-Nâsırî* ya da *Kamilü's-Sınâateyn fi'l-Baytara ve'z-Zertaka* (Thk. Abdurrahman İbrik), Haleb 1993. Eser Osmanlı sultanı IV. Mehmed (1642-1693) döneminde *Baytar-nâme-i Cedîd* adıyla Hacı Mustafa el-Bağdadî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Baytarlık üzerine diğer çalışmalar için bk. Muhittin Eliaçık, "Tarihçi Atâ'nın Atçılık ile ilgili eseri: Et-Tuhfetü'l-Fârisîn fi-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidî", *Turkish Studies*, Volume 8/ 7 Summer 2013, s. 149-156.

nomik ve toplumsal yaşamı başta olmak üzere birçok alanı etkisi altına alarak olumlu sonuçlar doğuran iktisadî hamlelerdir. Üçüncü kez güçlü olarak iktidara gelmesinde önemli bir faktör olan Mısır halkı Sultan'ı her zaman bağrına basmış ve kaderlerini Sultan'ın kaderi ile aynı görmüşlerdir. Sultan halkın bu sevgisini her zaman yüreğinde hissetmiş olmalı ki iktidarı boyunca halkın olumsuz yönde etkileneceği hiçbir icraatı yürürlüğe koymamış aksine Mısırlıların her zaman yanında yer almıştır. İdarî, adlî, iktisadî mimarî birçok alanda getirdiği yenilikler her biri ayrı bir çalışma konusu olarak karşımıza çıkmakla beraber burada siyasî alandaki etkileri dikkate alınarak söz konusu faaliyetleri ele alacağız.

en-Nâsır Muhammed siyasî istikrarı adına farklı alanlarda kararlı adımlar atmıştır. Bu çerçevede siyasî, içtimai ve iktisadî alanlarla iç içe girmiş bu adımlar siyasî yapıyı güçlü kılacak âmillerdir. Ayrıca bu adırnları genç Sultan'ın yaşam boyu sürdüreceğine inandığı saltanatını güçlü kılacak en önemli adımlar olarak değerlendirmek de mümkündür. Öncelikle geçmişteki yönetim tecrübesinden hareketle emirlerin aşırı zenginleşmesine imkan sağlayan aynı zamanda da halkı bezdiren birçok vergiyi kaldırarak işe başladığı görülür. Makrîzî ve İbn Tağriberdî'nin detaylı olarak anlattığı[1219] bu vergilerin birçoğu sıkıntılı dönemlerde yürürlüğe konulmuş ancak kalıcı olarak varlığını sürdürmüş meks[1220] adıyla zikredilen gümrük vergileridir. Temel gıda maddeleri başta olmak üzere ticari bir eşyanın gümrükten girip alıcıya ulaşıncaya kadar geçtiği her giriş noktasından alınan bu vergiler başta Kahire olmak üzere diğer vilayet yöneticilerinin en önemli gelir kalemleridir. en-Nâsır Muhammed'in lağvettiği bu vergiler[1221] çeşitli kalemlerden sayıları toplamda otuz dördü[1222] bulmaktadır. Sultan bu tavrını saltanatı boyunca devam ettirerek keyfi olarak konulan birçok verginin kaldırıldığı görülür.[1223] Kaldırılan bu vergileri bir örnekle somutlaştırmak gerekirse, örneğin yüz dirhemlik bir alış verişin iki dirhemi gümrük komisyon vergisi adı altında alınır ve bir dir-

1219 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88-90; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 37-41; Hayat Nasır, *The Internal*, s. 249-263.

1220 Çoğulu *mükûs* olan *meks*'i gümrük vergisi, kesinti ya da ayakbastı parası olarak değerlendirebiliriz. Cengiz Kallek, "Meks", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 583-588.

1221 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 286; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 175; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 150-152; a.mlf., *Hıtat*, c. I s. 88-89; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 37-41.

1222 Hayat Nasır, *The Internal*, s. 249.

1223 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 53.

hemi sultanın hesabına tahsil edilir.[1224] Ayrıca lağvedilen bu vergilerden emirler adına toplamda dört milyon altı yüz bin (400 600 000) dirhem tahsil edilmekte ve bu gelir halka emirleri ile diğer emirler arasında paylaşılmaktadır. Ecnâdü'l-Halka emirleri 3 000 ila 10 000 dirhem, memlûk emirleri de 40 000 ila 100 000 dirhem arasında yaklaşık gelir elde etmektedirler.[1225] Neticede halkın omuzlarına binen bu vergilerin kaldırılmasıyla şüphesiz halk sevince boğulmuş,[1226] en-Nâsır Muhammed'in halk nezdinde var olan saygınlığı daha da artmıştır.[1227] Sultan bu vergileri kaldırarak kendi gelirlerini de kaldırmış ancak kısa bir sonra iktâ'lı toprakların dağıtımını yeniden düzenleyerek gelir dengesini kendi lehinde yeniden düzenleyecektir.

b. Mısır ve Suriye'de İktâ Topraklarının Tahriri, Tahsisi ve Tanzimi: er-Ravkü'n-Nâsırî

en-Nâsır Muhammed halk yararına düzenlediği vergi reformu sonrasında devlete tek başına hükmetmek ve böylece saltanatı boyunca siyasî bir istikrarsızlık yaşamamak adına otoritesini tesis etmede malî kaynak sağlayıcı olarak düşündüğü *er-Ravkü'n-Nâsırî*[1228] denilen kadastro çalışmalarını önce 713/1313 yılında Suriye'de[1229] daha sonra da 715/1315 yılında Mısır'da yaptırır.[1230] Ravk sıradan kadastro değildir. Ekili dikili arazilerin ölçümü, tahsil edilecek verginin tespiti

1224 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 150-151.
1225 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 150; Makrîzî, *Hıtat,* c. I, s. 88.
1226 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 287; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 154; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 42-43.
1227 İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 41.
1228 *Ravk* aslen Kıptice bir kelime olup arazi ölçümü anlamına gelir. Bu uygulama ile amaç iktalı arazilerin sayısal verilerinin hazırlanarak tahsil edilecek vergi miktarının tespit edilip toprakların yeniden sultan ve emirlere tahsis edilmesidir. *er-Ravkü'n-Nâsırî* ifadesindeki *en-Nâsıri* sözcüğü en-Nâsır Muhammed'in nisbesi olup en-Nâsır Muhammed döneminde yapıldığı için bu isimle zikredilmiştir. Mısır'da arazi ölçümleri çok eski çağlara dayanmaktadır. Dolayısıyla kâtiplik işleri başta olmak üzere kadastro çalışmalarında görev alan devlet memurlarının da Kıpti olması bu alanda sahip oldukları birikimlerinden istifade içindir. Memlûkler döneminde yapılan iktâ' çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bk. Makrîzî, *Hıtat,* c. I, s. 71-91, c. II, s. 207, 217-219; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât,* s. 53-54, 59-67. İbn Haldun, mali işlerde uzman olan Kıptilerin asırlardan beri bu işi sürdürdüklerini ve Mısır'da mali işlerde istihdam edilmelerini Türklerin adeti olarak değerlendirir. İbn Haldun, *Mukaddime,* c. I, s. 618.
1229 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 157-158; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 127; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 31.
1230 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* IX, 286-287; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 174; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 149-150; a.mlf., *Hıtat,* c. I, s. 88-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 36; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 424.

ve bu iktâ"lı toprakların gelirlerinin emirliklere/mevkilere tahsisidir.[1231] Zamanla ülke geneline yayılan[1232] bu çalışmaların Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin'in teklifi ile başlatıldığı görülür.[1233] Bununla beraber amaç ülke topraklarının ölçümlerinin yanında ekili, dikili ve otlak arazilerin sayısal verilerini öğrenmek ve en önemlisi de iktâ' topraklarının emirler arasındaki dağılım paylarını yeniden düzenlemektir.[1234]

Mısır'da Memlûk dönemi uygulanan askerî iktâ' nizamı Nizamülmülk tarafından Selçuklularda uygulamasına başlanan esasen merkezi otoritenin tesisini sağlamak, yerel beylerin aşırı güçlenmesini önlemek ve Türkmenleri iskân etmeye dönük amaçlar taşır. Salâhaddin Eyyûbî ile Mısır'a getirilen bu nizam üst düzey emirleri güçlü kılarak sık sık taht kavgalarına yol açmıştır. Nizamülmülk'ün bu nizamının tam karşılığının Memlûk dönemi özellikle de en-Nâsır Muhammed devrindeki tahrir çalışması sonrası karşılık bulduğunu söylemek mümkündür. en-Nâsır Muhammed öncesine değinerek konuyu ele alalım.

Mısır'da ortaçağ İslâmî dönemde yedi kez ravk çalışmaları yapıldığı görülür. Son olarak Salâhaddîn Eyyûbî devrinde yapılmış ve bu uygulama Memlûk kuruluş döneminde de devam etmiştir.[1235] İlk dönem Memlûk iktâ' nizamında Sultan Baybars'ın bazı değişiklikleri söz konusu olsa da Eyyûbî iktâ' nizamı caridir. Bu son uygulamaya baktığımızda kırat[1236] olarak 24 parçaya ayrılan Mısır 4 kıratı

1231 Sato Tsugitaka, *State and Rural Society in Medievel Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun,* Leisen-New York-Köln 1997, s. 255.

1232 Suriye ve Mısır'ın ardından Trablus ve Halep'te de gerçekleşmiştir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 176-177, 264;

1233 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88.

1234 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 150. Yapılan ravk çalışması sonrasında Mısır arazisi 7 kısımdır. Birinci ve ikincisi iktalı arazidir ki sultan ile ümera ve Ecnâdü'l-Halka'nın iktası olan araziler, üçüncüsü vakıf arazileridir ki cami, medrese gibi hayır kurumlarına vakfedilen arazi, dördüncüsü *el-Ahbâs* adında bölgenin sosyal faaliyet gösteren kurumların çalışmasını sağlayan arazi gelirleri, beşincisi alınıp satılan araziler, altıncısı meralar ve son olarak da yedincisi Nil nehrinin ulaşamadığı çorak arazilerdir. Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 97; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 58-59.

1235 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24.

1236 Uzunçarşılı bir kırat'ın 175 085 metrekarelik arazi olduğunu ifade eder. (Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 407.) Bunun yanında çeşitli alanlarda ölçü birimi olarak kullanılan kırat'ın 24 parçaya ayrılan her birime=1/24'e kırat denildiği için böyle isimlendirildiğini düşünüyoruz. Kırat hakkında detaylı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kırat", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXV, 2002 Ankara, s. 437-439.
Sato Tsugitaka, bir feddân'ın 1/24'üne karşılık gelen kısmına kırat denildiğini yazar. Ancak Mısır'ın ülke topraklarının tamamının 24 parçaya ayrıldığını ve bu her parçaya kırat denildiğini yazar. Sato Tsıgitaka, 90 litreye karşılığı hacim birimi olarak kaydeder. Tsugitaka, *State,* s. 254. Kırat birçok alanda ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Burada 24 rakamına odaklanıldığını görüyoruz. Malum bir gün 24 saat, saf altın 24 ayar gibi ifadelerle kullanılmaktadır.

sultan için tahsis edilirken 10 kırat emirler için 10 kırat da halka emirlerine tahsis edilmiştir.[1237] Bu gelir dağılımında sultanın geliri ile emirlerin gelirleri arasında çok aşırı bir fark olmadığı, dengeli bir taksim yapıldığı anlaşılır.

Hüsameddin Lâçîn devri *er-Ravkü'l-Hüsâmî* adıyla Mısır'ın tahriri ve iktâ' dağıtımı sonrası dîvânlarda görevli emirlerin ve halka komutanlarının gelirleri yarı yarıya düşer.[1238] Hatta bu iktâ' dağıtımı suikastına yol açan gelişmelerden birisidir. Yine bu dağıtılan iktâ'lar Mısır'da orduyu zayıflattığı gibi asker sayısının da azalmasına yol açar. Mısır toprakları tam olarak dağıtılmadan yarım kalmış, ayrıca bu dağıtımdan kimse memnun kalmamıştır. Lâçîn'in suikastla ölümü sonrası da emirler dağıtılmayan toprakları kendi iktâ'lı topraklarına ilave etmişlerdir.[1239] Ayrıca Makrîzî, Mısır arazisinin yeniden dağıtılmasına gerekçe olarak şunları kaydeder. en-Nâsır Muhammed'i birinci ve ikinci saltanat dönemleri boyunca baskı altına alan Baybars el-Çaşnigîr ile Sâlâr'ın memlûklerinin ve Burciye emirlerinin artan gelirlerinin yıllık 800 ila 1000 dinar/miskal[1240] arasında olduğunu[1241] ve bunun önüne geçmek için çare olarak ravk'ın yani tahrir çalışmalarının yeniden yapılandırılması gerektiği şeklinde yorumlar. Böylece emirlerin ekmekleri yani iktâ'ları elinden alındığı takdirde fitne çıkacağı düşünülerek olası facialarınönüne geçmek için Sultan bu ravk'ı düşünmüştür.[1242] Makrîzî, yapılan tahrir çalışmaları sonrasında toplanan vergilerden emirlerin payına düşen rakamın fazla olmasından dolayı bir önceki konuda bahsettiğimiz vergileri iptal ettiğini daha sonra da iktâ' dağıtımını gerçekleştirdiğinden söz eder.[1243]

Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin başkanlığında Mısır'ın her bölgesinin kıymetçe değerini ihtiva eden defter ve cetveller hazırlanır. Bu işle görevli müstevfiler maiyet-

1237 İbnü'l-Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. I, s. 389-390; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 842; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 92; İbn İyas, *Bedâi'u'z-Zühûr*, c. I, s. 397.

1238 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 152; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 841-845; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, 90-95.

1239 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 95.

1240 Makrîzî *Hıtat* adlı eserinde dinar olarak değerini verirken diğer eseri *Sülûk* adlı eserinde ve İbn Tağriberdî *Nücûm* adlı eserinde miskal ifadesini kullanmıştır. Eski bir ağırlık ve para ölçü birimi olan miskal hakkında bakınız. Cengiz Kallek, "Miskal", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, 2005 Ankara, s. 182-183. Bir miskal ortalama 4. 25 gramdır. Hayat Nasır, *The Internal*, s. 264. Bir dinar altın paranın ağırlık birimine miskal denir. Tsugitaka, *State*, s. 251.

1241 İbn Tağriberdî söz konusu ümeranın gelirlerini farklı olarak, bin miskal ila üç yüz miskal arasında verir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 35.

1242 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 146-147; a.mlf., *Hıtat*, c. II, s. 88; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 33-36.

1243 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 217.

lerindeki görevli memurlar ile gittikleri yerlerde incelemeler yapıp her yeri kayıt altına alırlar.[1244] Yetmiş beş gün süren bu ilk tahrir sonrası her arazi için belge ya da senet diyebileceğimiz *misal* adlı resmi belgeler düzenlenir. Her belge üzerine arazinin ayni ve nakdi değeri kaydedilir. Dîvânü'l-Ceyş'in görev alanına giren bu işlemler sonrası emirler kendilerine iktâ' tahsisi için bu dîvâna başvururlar. en-Nâsır Muhammmed kalede inşâ ettirdiği eyvanda 22 Zilhicce 715/18 Mart 1316 Perşembe günü iktâ' belgelerini sahiplerine dağıtmaya başlar.[1245] Sultan, emirlere iktâ'larını dağıtmadan önce kendi hâslarını yani iktâ'lı arazilerini belirlemiştir. Cîze ve çevresi, Menfelut, Kûmü'l-Ahmer, Merc, Hâsus gibi sayısız yerler Sultan'ın hâsları olarak belirlenir. Geri kalan yerler bizzat Sultan tarafından günde iki emire iktâ' olarak tahsis edilmek suretiyle toplam iki yüz iktâ'nın dağıtımı 716 Muharrem/ 1316 Mart ayında tamamlanır.[1246] İktâların dağıtımı devlet erkânının hazır bulunduğu bizzat Sultan'ın başkanlık ettiği bir oturumda gerçekleşir. Sultan her emir ile tek tek ilgilenir. Tek tek isimlerini, kimin memlûkü olduğunu, etnik kökenlerini, ne zaman geldiğini, tacirinin adını, mensup olduğu askerî birliğini, görevini sorarak en ince ayrıntısına kadar emirler hakkında bilgi sahibi olur.[1247] Sultanın huzuruna yüzünde yara izi olan bir emir geldiğinde bu kılıç yarasını hangi savaşta aldığını sormuş. O emir bunun bir kaza sonrası vuku bulduğundan bahisle doğruyu söylediği için iktâ'sı verilmiştir. Yine iktâ'sının daha öncekine göre yarı yarıya azaldığını bunda bir hata olduğunu söyleyen bir emire, asıl hatalı olanın önceki olduğu, doğrusunun ise bu olduğu şeklinde cevap vermiştir.[1248]

Sultan'ın iktâ' tevcihi pratikte şöyle gerçekleşir. Dîvân görevlileri önce kendisine iktâ' tahsis edilmesini isteyen bir emir hakkında gerekli incelemeyi yapar. Sonra iktâ' tahsis edilmediği anlaşılınca emire iktâ' tahsis edilmesi için Nâzıru'l-Ceyş imzalı bir dilekçe hazırlanır. Dilekçe Sultan'a Dâru'l-Adl'de özel oturumda takdim edilir. Sultan *yüktebü* yani "yazıla" kaydını düşmesiyle resmen onaylanmış olur.

1244 Görevli idareciler ve memurlar hakkında bk. Sato Tsugıtaka, "Fiscal Administartion in Syria during the Reign of Sultan al-Nasir Muhammad", *Mamluk Studies Review* XI-2007, 19-37;a. mlf., "The Proposers and Supervisors of al-Rawk al-Nasiri in Mamluk Egypt" *Mamlûk Studies Review*, 2, 1998, s. 73-92.

1245 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 173; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 153; a.mlf., *Hıtat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 43. Makrîzî bir başka yerde 715 Muharrem ayından Safer ayına kadar devam ettiğini aktarır. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 207.

1246 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 155; a.mlf., *Hıtat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 45.

1247 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s . 154; a.mlf., *Hıtat*, c. I, s. 90; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 43.

1248 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 155

Daha sonra Nâzıru'l-Ceyş gerekenin yapılması için derkenar kaydını yazar ve emrindeki kâtiplere verir. Günün tarihi atılıp evrakı tescil eden kâtip muhafazası için emirin dosyasına saklarken söz konusu emire verilmek üzere *murabba*[1249] denilen dört köşeli bir kâğıt dîvâna özgü gerekli muamelelerden sonra inşâ dîvânına sevk edilir. Burada emir için menşûr[1250] denilen Sultan'ın tuğrası baskılı iktâ' beratı hazırlanarak emire teslim edilir.[1251] Emir görevinde kaldığı ve yaşadığı müddetçe iktâ'sının geliri ile giderlerini karşılar. Yaşlı hizmet edemeyecek seviyedeki emirlere 3 000 dinarlık bir maaş bağlayarak iktâ'larını ellerinden alır.[1252] Bu miktarı az gören daha önce yüksek gelirli iktâ'sı olan bir emire; "*Uzatma! Sen Kalavûn'un oğlu dahi olsan, Kadı Fahreddin sana 3 000 dirhemden fazla ekmek (iktâ') vermez*", diyerek kararlarda taviz vermemiştir.[1253] Dağıtıma karşı çıkanlar olmuş ise de tehdit edilerek sükûnet tesis edilmiştir.[1254]

Mısır arazisi 24 kırat parçaya bölünmüş ve daha önce Baybars ve Lâçîn döneminde iki kez yapılan tahrir çalışmalarında Mısır arazinin 4 parçası (kırât) sultan için tahsis edilmiştir. en-Nâsır Muhammed ise iktâ'lı arazisini iki buçuk katına çıkararak 10/24'ünü kendisine tahsis etmiştir.[1255] Devletin sükûtuna kadar geçerli olacak olan bu tahrir çalışmalarının[1256] tamamlanmasıyla iktâ'lar sahiplerine teslim edilmiştir. Emirlerin ve halka askerlerinin toplamda 14 kırat'a baliğ olan gelirine karşılık sultanın geliri 10 kırat'a ulaşmıştır.[1257] en-Nâsır Muhammed'in yaptırdığı bu ravk sayesinde dönemin iktâ'lı asker sayısı hakkında bilgi sahibiyiz. Mısır ordusunun halka askerleri (ecnâdü'l-halka) ile sultan memlûkleri (memâlîkü's-sultaniye) olarak iki kısma ayrıldığını ifade eden Makrîzî, *er-Ravkü'n-Nâsırî* evraklarını görerek verdiği bilgiye göre sultan mem-

1249 Kare şeklinde düzenlemiş özel resmi bir evrak olan murabbaa hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 154-155.

1250 Sultan tarafından onaylanan menşûr belgesi ile bir emire iktalı arazisini tevcih edilmiş olur. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 157.

1251 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 300-301; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 154-155; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 217; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 406-409.

1252 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 90.

1253 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 55; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. X, s. 264.

1254 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 90-91.

1255 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 88-90; Rabie, *The Financial System*, s. 54; Glubb, *Soldiers*, s. 206-207; Levanoni, *A Tourning Point*, s. 142-143; Altan Çetin, *Askerî Teşkilât*, s. 65-66.

1256 İbn İyas (ö. 930/1524) bu tahrir çalışmalarının devletin Nihâyetine kadar sürdüğünü ifade eder. İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 446; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 43.

1257 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 90.

lûkleri ile halka askerinin en-Nâsır Muhammed döneminde toplam 24 bin atlıdan oluştuğunu kendi döneminden daha fazla olduğuna işaret ederek anlatır.[1258]

Sultan *er-Ravkü'n-Nâsırî* adlı kadastro çalışmasını yaptırmış ve iktâ'ların emirlere dağıtımını yeniden düzenlemiştir. Söz konusu çalışmayla Mısır'ın ölçümü yenilenmiş, kimin nerede iktâ'sı olduğu anlaşılmıştır. Sultan dağıtım sırasında bütün emirleri tek tek teftiş ederek kim olup kimin memlûkü olduğu, hangi savaşlarda yer aldığı şeklinde sualler sorarak emirleri tanımaya çalışmış ve gruplaşma hareketlerini hesaba katarak bilgi sahibi olmuştur. Sultan iktâ'ların dağıtımı sırasında bazı prensipler dahilinde hareket ederek daha önce aşırı gelirleriyle devlette nüfuz sahibi olmuş ve kendisini baskı altına tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kontrol altına alımştır. Asıl amacı da kendi servetini artırmaktır. Emirlerin servetini noksanlaştırarak nüfuz alanlarını daraltıp siyasî arenadaki etki alanlarını kırmak bu tahrir ve tahsisin asıl amacıdır.

Sultan en-Nâsır Muhammed devri 715/1315 yılında Mısır'da yapılan ravk sonrası gelirlerin on milyona yaklaşarak 9 428 289 dinara (dînâr-ı ceyşî)[1259] ulaştığından bahseden Amalia Levanoni, Osmanlı ilhakı sonrası 923/1517 yılı 1 800 000 dinar olduğuna dikkat çeker.[1260] Sultan su kanalları, su kemerleri, köprüler ve barajlarla donattığı Mısır'da yeni tarım alanları kazandırır. Sato Tsugitaka, Mısır'da XII-XIV. Yüzyıllar arasında sulama çalışmalarına dair yürütülen faaliyetlerin çizelgesini verir. Bu çizelgede Sultan en-Nâsır Muhammed devri yapılan haliç, köprü, kanal çalışmalarını yıl yıl adlarıyla ve kaynaklarıyla görmek mümkündür. Dimyat (708/1308), el-Cîze (713/1313), Bûlâk (723/1323) köprü inşaatları ile en-Nâsırî Haliç'inin (724/1324) bakım ve onarımı, el-İskenderiye Haliç'inin bakım ve onarımı (710/1311) ayrıca iki farklı tarihte (725/1325; 738/1338) yapılan kazım çalışmalarıdır. Yine Şibîn kemerleri (735/1335) ile Nil'den Birketü'l-Habeş (741/1341)'e yeni bir haliç inşa edilmesidir.[1261] Elbette

1258 Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 95. Makrîzî aynı eserinin bir başka yerinde iktaların dağıtım belgelerine göre Mısır ordusunun sayısal verilerini ve tahsis edilen iktaların dinar ve dirhem cinsinden değerini genişçe aktarır. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 217-219.

1259 Dinar-ı Ceyşî, Memlûk devri iktâ' gelirini tayin eden para birimidir.Eyyûbî devrinde dinar-ı cündî denir. Tsugitaka, *State*, s. 243.

1260 Levanoni, *A Turning Point*, s. 198.

1261 Tsugitaka, *State*, s. 228.

daha birçok irili ufaklı su kemerleri, su kanalları, köprü ve haliçlerin bakım ve onarımı, yapımı söz konusudur. Bunlar büyük çaplı önemli çalışmalardır. Taşan Nil sularının tahribatından korunmanın yanında tarım alanlarının sulanmasını amaçlayan bu çalışmalar sonucunda Mısır'da 25 000 feddân[1262] tarım arazisi kazandırılmış,[1263] İbn Tağriberdi bu anlamda tarım alanlarının % 50 genişlediğini vurgular.[1264]

Sonuç olarak Sultan, geçici iken kalıcı olan vergileri kaldırmış, sonra emirlerin iktâ' gelirlerini kendisine tahsis ederek bu vergilerin açığını karşılamıştır. Emirlerin birçok kalemden aldığı vergileri kaldırarak malî yönden aşırı güçlenmelerini önlemiş, ayrıca emirler arası güç dengesini gözeterek devamlı kontrol altına almıştır. Bu ravk ile tanzim edilen son iktâ' nizamında halk açısından değişen bir şey olmaz iken gelir dengesi Sultan lehine emirler aleyhine değişmiştir. Sultan kadastro çalışmalarıyla gelirini üç katına çıkarmış, elde ettiği aşırı zenginliğini halkı ile paylaşmasını bilmiş ve toplum yararına birçok yapı inşâ etmiştir. Dönemin müelliflerinin detaylı olarak verdiği bu imar faaliyetleri[1265] hakkında modern araştırmacıların da hayranlıkla bahsettiğini[1266] belirtelim.

1262 Mısır'da eski bir alan ölçü birimdir. Feddân hakkında değişik veriler söz konusudur. Kabaca yer yer değişimle beraber 4000 ila 4500 metrekarelik bir alana karşılık gelmektedir. (Cengiz Kallek, "Feddân", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XII, İstanbul 1995, s. 293-294.) Memlûk iktâ' nizamına dair çalışmalarıyla tanınan Sato Tsugitaka'ya göre Eyyûbî devri 6.006 metrekare, Memlûk devri de 6.368 metrekarelik bir tarım alanı ölçüsü birimidir. Sato Tsugitaka, *State*, s. 244. İbn Memmâtî, Mısır arazilerini ölçümümde kasaba'nın kullanıldığından bahisle 5 zira'nın bir kasaba, 400 kasaba'nın da bir feddân olarak hesaplandığını yazar. *Kitâbü Kavânîni'd-Devâvîn*, (Aziz Suryal Atiya), Kahire 1991, s. 279; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 446. İbn Tağriberdî ise Mısır'ın Hişam b. Abdülmelik devrinde 100 milyon feddân olduğunu bir feddân'ın 400 kasaba, bir kasabanın da 10 zira olduğunu yazar. *Nücûm*, c. I, s. 60. Makrîzî ise 30 milyon feddân'dan bahseder. *Hıtat*, c. I, s. 99.

1263 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 231; Levanoni, *A Tourning Point*, s. 145.

1264 İbn Tağriberdi, *Nücûm*, c. IX, s. 198.

1265 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113-117; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 538-546; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 137-147, 245-246.

1266 D. Behrens-Abouseif, "Al-Nasır Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syrıa in the Fatımıd, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284; Philipp Speiser, "The Sultan al-Nasır Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation" *Mamlūk Studies Review*, XII/2 2008, s. 197-221; Howayda al-Harithy, 'The Patronage of al-Nāṣir Muḥammad ibn *Qalāwūn*, 1310-1341. ", *Mamlūk Studies Review* IV, 2000, s. 219-244; D. Behrens-Abouseif, "Al-Nasır Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syrıa in the Fatımıd, Ayyubids and Mamluk Eras*, Leuven 1995, 267-284.

E. Üçüncü Saltanat Döneminde Yaşanan Bazı Dâhilî Gelişmeler: İstikrarın Tesisine Dönük Çabalar

a. Bedevi Arapların Tedibi

Saîd bölgesinde patlak veren bedevî Arapların isyanlarından bir yenisi 713/1313 yılında vuku bulur. Bölgedeki bedevi Arapların vergilerini ödemedikleri gibi yol kesip gelen geçeni haraca bağlayarak para topladıkları haberlerinin duyulması üzerine Sultan, 713 Recep/1313 Kasım ayında Cîze'ye piramitler bölgesine av bahanesi ile gider. Emirler ile yapılan istişareler sonucunda Saîd bölgesindeki bedevi Araplar üzerine tedip amaçlı seferler düzenlenmesi kararlaştırılır. Bölgeye gönderilen emirler geçiş güzergâhlarını tutup yollara hâkim olmuşlar, her tarafı kontrol altına almışlardır. Sultan daha sonra kendisi de Cîze'den Saîd bölgesine geçmiş. İsyancı bedeviler yakalandıkları yerlerde ya öldürülmüşler ya da tutuklanmışlardır. Sultan bölgede asayişin tesis edildiğini gördükten sonra 10 Ramazan 713/29 Aralık 1313 Cumartesi günü Kahire'ye döner. Tutuklu bulunan bedevi Arap liderlerinden birisi de Mikdad b. Şemmas'tır. Aşırı zengin birisi olan İbn Şemmas'ın dört yüz cariyesi seksen de çocuğu vardır.[1267] Bir süre hapiste kaldıktan sonra affedilmiş, nesi gasbedildi ise iade edilmiştir. Ancak kendisini kontrol altına tutmak için İskenderiye Haliç'indeki en-Nâsıriyye'de ikamet etmesi emredilmiştir. Burada çarşılar ve evler inşâ edip atları için özel mekanlar yaptırmıştır.[1268]

Bölgeye düzenlenen önemli bir diğer sefer 731/1331 yılında vuku bulur. Bölgede yol kesip isyana kalkışan bedeviler üzerine Şark mütevellisi Zulzaye sefer düzenlenmiş sonuçta isyancılar kısa sürede tedip edilerek bölgede sükûnet sağlanmıştır.[1269] Bu seferin dışında en-Nâsır Muhammed döneminde vuku bulan başka bir başkaldırı ya da asayişi tehdit eden bir hareket kaynaklara yansımamıştır.

b. Gayri Müslimler ve Toplumsal Hadiseler

Memlûk Türk Devleti'nin hâkim olduğu Mısır ve Suriye coğrafyası Avrupa, Asya ve Afrika'nın ortasında önemli ticarî bir kavşak noktasındadır. Dünya ticaretinde kara ve deniz taşımacılığı ile bağlantılı önemli güzergâhlar ülke topraklarından geçmektedir. Kızıldeniz, Akdeniz üzerinden Hindistan'a yapılan deniz taşımacılığında önemli bir geçiş noktasıdır. Nil Nehri üzerinden kurulan

1267 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 129; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 32.
1268 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 129.
1269 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 335.

bağlantılar ile bu deniz taşımacılığı gerçekleşir. Bu güzergâhları kullanan yabancı tacirler Mısırlı gayri müslim tacirler ile ticarî ilişkiler kurmakta ve yılın belli mevsimlerinde burada ikamet etmektedirler. Avrupalı yaklaşık üç bin Hıristiyan tacirin bu dönemde bölgede yaşadığı tahmin edilmektedir.[1270] Dolayısıyla bölge sakini gayri müslimlerin yaşadığı sıkıntılar anında Hıristiyan ülkelerde yankı bulmakta, akabinde de elçiler Kahire'de hediyelerle Sultan'ın huzuruna çıkarak Hıristiyanlar lehinde taleplerde bulunmaktadırlar. Hıristiyanlardan başka Mısır'da on beş bin Yahudinin yaşadığı tahmin edilmekle beraber Kalkaşendî'nin Rabbâniyyûn, Karrâûn ve Sâmiri olarak bahsettiği Yahudi cemaatinin başında Re´sü'l-Yehûd adı verilen önderleri vardır.[1271] Gayri müslim nüfusun çoğunluğu Mısır'ın yerli halkı olan Kıptilerdir. Kıptiler, Yakubîler adıyla önemli ve kalabalık Hıristiyan bir cemaati oluştururken diğer Hıristiyanlar ise Melkâiler olarak zikredilirler. Bu Hıristiyan gruplar patrikleri tarafından idare olunurlar.[1272] Hıristiyanlar mensubu oldukları patrikler ve onların yardımcıları piskoposlar tarafından hiyerarşik bir düzen dâhilinde kendi içlerinde idarî bir yapıları vardır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed'in patriklerle yaptığı örnek yazışmalar günümüze ulaşmıştır.[1273]

Mısır'daki gayri müslimlerin kahir ekseriyeti Yakubî Hıristiyanları olup Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre Hıristiyan halk içinde dikkat çeken önemli bir kesim manastırlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ayrıca Makrîzî, bu dönemde de varlıklarını sürdüren 82 manastır ve 43 kilise hakkında bilgi verir.[1274] Kıptiler genelde ziraatle uğraşırken ticaret ve esnaflık da önemli meslek dallarıdır. Ayrıca kâtiplik başta olmak üzere malî ve diğer işlerde çalışan Kıpti memurlar da vardır.[1275]

İslâm hukukuna göre Müslüman bir devletin tebaası olan Hıristiyanlar *zimmî* kimliği adı altında Müslüman bir devletin vatandaşı olarak kabul edilirler.[1276] Devlete vergi olarak erkeklerin ödediği baş vergisi yani *cizye* karşılığında zimmet

1270 Hayat Nasır, *The Internal,* s. 164.

1271 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. XI, s. 385; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 476-477. Ayrıca Makrîzî'nin *Hıtat* adlı eserinde detaylı olarak ele aldığı Yahudiler hakkında bk. Necattin Hanay, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrîzî", *Tarih Okulu Dergisi,* Aralık 2013, Yıl 6, Sayı XVI, ss. 289-308, s. 292-297.

1272 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. XI, s. 392, 395; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 480-501. Ayrıca Makrîzî'nin *Hıtat* adlı eserinde detaylı olarak ele aldığı Yahudiler hakkında bk. Necattin Hanay, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrîzî", s. 298-306.

1273 Ömerî, eserinde örnek vesikalar sunarak usul ve üslup açısından ele almaktadır. Ömerî, *et-Ta´rîf,* s. 205-207.

1274 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 501-519.

1275 Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 164-165.

1276 Bilmen, *Kamus,* c. III, s. 353.

hukuku altına alınarak can ve mal güvenlikleri, ibadet özgürlüğü, temel insan hak ve hürriyetlerini kullanmaları teminat altına alınır. Ayrıca sadece askerlik yapmaya elverişli erkeklerden alınan cizye vergisi askerlik hizmetinden de muaf tutulmalarını sağlar.[1277] Hz. Ömer döneminde şekillenerek bu döneme kadar devam etmiştir. Tarih boyunca zaman zaman içeride ve dışarıda yaşanan gelişmelere bağlı olarak gayri müslimlerin günlük yaşamlarında bazı sıkıntılar yaşandığı bir vakıadır. en-Nâsır Muhammed tarafından Sina dağında Aziz Katerina Manastırı'nda ikamet eden rahiplere gönderilen 710/1310 yılına ait bir mektupta[1278] Hıristiyan din adamlarının bölgede yaşayan yerli göçebe Araplar ve diğer unsurlara karşı can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı teminatı verilirken kendi topraklarında özgür oldukları, devlet aleyhine çalışan yerli ve yabancı mihraklara karşı dikkatli olmaları istenmiştir.

en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde vuku bulan sıkıntılar hakkında daha önce bahsetmiştik. Üçüncü saltanat döneminde zimmîlerle ilgili yaşanan gelişmelere gelince ilki Mısır'da 714 Muharrem/1314 Mayıs ayında yaşanan bir hadise kaynaklarda yer bulur. Muallaka Kilisesinde[1279] toplanan bir grup Hıristiyan kutlayacakları festival için bir caminin kandillerini ödünç almışlar.mBunu duyan bir grup Müslüman sabahleyin kiliseye saldırarak ne var ne yok herşeyi yakıp yıkmışlardır. Hadiseye öfkelenen Sultan faillerin kiliselerden uzaklaştırılmasını emreder.[1280] Bu hadiseden bir müddet sonra aynı yıl içinde Ali b. es-Sâk adlı Huseyniye sakini birisi atıyla elinde kılıç Kahire sokaklarında önüne çıkan Yahudi veya Hıristiyan her kim olursa yaralayarak çarşının altını üstüne getirmiştir. Yakalanan bu adamın başı vurularak cezalandırılmıştır.[1281]

Makrîzî'nin sebebini açıklamadığı bir gelişme Mısır ve Kahire'de 27 Şevval 715/24 Ocak 1316 Cumartesi günü kilise ve sinagogların kapanmasına yol açmıştır. Bu mabetler iki ay kapalı kaldıktan sonra 23 Zilhicce/19 Mart 1315 Cuma günü tekrar ibadete açılmıştır. Düzenlenen bir tören ile patriğe de hil´at giydirilmiş.[1282] Yine kaynaklara yansıyan bir diğer gelişmede Sultan en-Nâsır Muham-

1277 Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 42-45. Ayrıca cizye'nin İslâm hukukunda yeri hakkında detaylı bilgi için bk. Bilmen, *Kamus*, c. IV, s. 97-102.

1278 Mektubun Arapça metni ile İngilizce çevirisi için bk. Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 176-181.

1279 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 511.

1280 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 135-136; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 193.

1281 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 139-140

1282 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 157.

med 718/1318 yılında Hıristiyanların Rûm mahallesindeki Barbara[1283] kilisesinin onarımına izin vermesidir. Hıristiyan usta ve mühendislerden başka Müslümanlar da onarım sırasında çalışmışlardır. Tamamlandığında Kahire'nin en güzel binalarından biri olmuş bunun üzerine bazı Müslümanlar hoşnutsuzluklarını saltanat nâibi Argun'a bildirerek ilave kısımların yıkılmasını istemişlerdir. Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr'i de Hıristiyanlara arka çıkmakla suçlamışlardır. Sultan Dâru'l-Adl'de yapılan istişare sonrası ilave kısımların yıkılmasını onaylar. Bunu fırsat bilen bazı müslümanlar bu parçaları yıktıkları gibi kilise içinde bir de mihrab inşâ edip cami gibi ezan okuyup kamet getirirler, Kur'an okuyup dua ederler. Gelişmelerin duyulması üzerine Müslümanların kilisede dua etmesi yasaklanır. Kapısına da çekilen bir set ile giriş kısmı kapatılır. Kerimüddin el-Kebîr devreye girerek mihrabın yıkılma iznini Sultan'dan alır. Gelişmeler üzerine toplanan kalabalık 5 Rabiulahir/6 Haziran 1318 Pazartesi günü Makrîzî'nin ifadesiyle kiliseyi yerle bir etmişlerdir.[1284]

Kahire'de 9 Rabiulahir 721/8 Mayıs 1321 Cuma günü yaşanan hadiseler önce Mısır'da daha sonra da ülke genelinde kilise olaylarının yaşanmasına yol açar. Cuma namazı sırasında toplanan toplumun farklı kesimlerinden bir grup insan, emirler Cuma namazı kılarken kiliselere saldırırlar. İlk önce ez-Zührî[1285] kilisesi daha sonra da Kahire'nin en büyük kilisesi olan el-Hamra kilisesini yağma ederler. Daha birçok kiliseye de *Allahü Ekber* nidaları arasında giren halk yanan şamdanları, mumları, değerli ne var yok her şeyi aşırırlar. Yaşananları duyan Sultan fena halde öfkelenir. Aydoğmuş komutasında birlikler kalabalığı dağıtmak için harekete geçerler. Muallaka kilisesi tahrip edilmekten son anda kurtulur. Ayrıca Sultan gerekenin yapılması için kadılara emirler verir. Olaylara karışanlar tutuklanırken bazıları dayak cezası ile kurtulurken bazıları tevsît yani ikiye ayrılma cezası ile cezalandırılırlar.[1286] Ancak bu cezalar Hıristiyanları teskin etmemiş olmalı ki, gelişmeler Kahire'de karşılık bularak bir ay sonra her tarafta yangınlar patlak vermiştir. Müslümanlara ait mekânlar ticarathaneler, okullar, camiler, mescitler, hamamlar, birçok ev ateşe verilmiş. Emirler ve halk yangınları söndürmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Yangınlar o denli etkilidir ki, Sultan'ın emlakı için tedbirler alınır.

1283 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 511.
1284 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 220; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 182-183; Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 193-194.
1285 Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 516.
1286 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 8-9; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 306; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 216-218; Hayat Nasır, *The İnternal,* s. 195-196.

Günlerce devam eden yangınlar camileri, evleri kül eder. Korkudan diğer camilere koşan halk çaresizce dua ederler.[1287]

Failleri meçhul bu yangınların niçin ve nasıl çıktığı ilk günler belirsizliğini korumuştur. Hatta yangınlar evlerin çatısından başladığı için askerlerin okla ateşlenmiş bezleri attığına dair şayialar ortaya çıkmıştır.[1288] Hıristiyanlar tarafından intikam ateşiyle yapıldığı şeklindeki iddialar Hıristiyanların töhmet altında bırakılmasına Sultan müsaade etmemiş onları korumuştur. Kahire'de 15 Cemaziyelevvel/12 Haziran 1321 Cumartesi günü başlayan yangınlar beş gün süreyle devam etmiş ve ayın 21 Cemaziyelevvel/18 Haziran Cuma günü iki rahibin yakayı ele vermesiyle de yangınların kimler tarafından organize edildiği anlaşılmıştır. Kahire'de el-Kehhâriye Medresesi'ne ateş atarken yakalanan iki rahip Kahire valisi Alemüddin Sencer tarafından sorguya çekildikten sonra yaptıklarını itiraf etmişlerdir. Diğer taraftan da halk Hıristiyan bir adamın elinde yanıcı yağlı bez ve kipriti cami içinde minberin yanına koyarken yakalamışlardır. Yine Melkâîlere ait bir kiliseye mensup olduğu anlaşılan bir grup rahip Müslümanların kiliselerine yaptıkları kundaklamalara karşı misilleme olarak bu yangınları çıkardıklarını itiraf etmişlerdir. Okların ucuna yerleştirilmiş nefte batırılmış fitilli bezler ateşe verilerek evlerin çatısına atılıyor ve ahşap binalar hemen tutuşarak yanmaya başlıyorlar. Neticede söz konusu rahipler yargılama sonucu açılan bir çukurda yakılarak feci bir şekilde öldürülmüştür.[1289]

Yangınları çıkaranlar ortaya çıkınca Müslüman halk Hıristiyanlara karşı olumsuz tavırlar takınmaya başlar. Patrik, Sultan'ın huzuruna çıkarılarak sorguya çekilir. Hıristiyanları korumakla suçlanan Kerimüddin el-Kebîr'in azlini isteyen emirlerin teklifi ret edilir. Ayrıca üst düzey emirlerden Cemaleddin Akkuş el-Efrem Hıristiyan kâtiplerin işlerine son verilmesini teklif eder. Kahire'de kalabalıklar toplanarak Hıristiyanlar üzerine saldırmak isterler. Yine kale kapılarına yığılan halkı dağıtmak için emirler silahlı birliklerle kalabalıkların üzerine yürürler.[1290] Diğer taraftan da Tolunoğlu Ahmed Camii çevresinde, kalede ve bazı üst düzey emirlerin evinde yangınlar çıkmaya devam eder.[1291]

1287 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 9- İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 306; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 2219-222; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 54-57; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 197-199.

1288 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 11.

1289 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 11; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 223-224; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 57.

1290 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 12-13; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 57-58.

1291 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 18; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 226; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 59; Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 203.

Sultan en-Nâsır Muhammed 29 Cemaziyelevvel 721/26 Haziran 1321 Cumartesi günü meydana iner. Yol üzerinde yirmi bine yakın büyük bir kalabalık hırkalarını sarı ve yeşile boyamış halde, hep birlikte bağırarak: *"İslâmdan başka din yoktur, Allahın yardımı Muhammed'in dini üzerine olsun. Ey el-Melikü'n-En-Nâsır, Ey İslâm Sultanı, küfür ehline karşı bize yardım et. Nasâra'ya yardım etme"*, diyerek yeri göğü inletirler. Sultan yeni bir fitnenin çıkmasından çekinerek hâcibine: *"Kim Nasrâni bulursa kanı ve malı helaldir"*, şeklinde nida etmesini emreder. Halk bunu duyunca Sultan'a dua ederek dağılırlar.[1292] Sultan emirleri toplayarak gayri müslimlere uygulanacak müeyyideler için mersûmlar çıkarır. Şehirlerde minberlerde okunan mersûm[1293] ile cizye iki katına çıkarılır.[1294] Hıristiyanların yeşil renkte, Yahudilerin sarı renkte sarık sarmaları, kadınların uygun kıyafet giymeleri ayrıca at ve katıra binmemeleri, hamama girdiklerinde inancını simgeleyen kemerleri boyunlarında taşımaları ayrıca memur olarak istihdam edilmemeleri öne çıkan emirlerdir.[1295] en-Nâsır Muhammed'in gayri müslimlerle ilgili aynı yasakları içeren mersûmu[1296] daha önce 700 Recep/1301 Mart-Nisan aylarında yayınlanmış önce Kahire'de daha sonra da ülke genelinde uygulanmıştır.[1297] Ancak daha sonraki gelişmeler söz konusu yasakların kalıcı olmasına pek fırsat tanımamıştır.

Yaşanan olaylara baktığımızda her iki tarafı tahrik edenlerin ve bu olaylardan nemalanmak isteyenlerin olduğu anlaşılmaktadır.[1298] Olayların bu şekilde gelişmesinin en önemli sebeplerinden birisi de Hıristiyan bir Kıpti iken Müslüman olup Nâzıru'l-Hâslığa kadar yükselen Kerimüddin el-Kebîr'dir. Çağdaşı Nüveyrî'nin anlattıklarını dikkate aldığımızda ikinci bir sultan mesabesinde birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nihayet kontrolden çıkan bu sınırsız güç patlak veren bazı sı-

1292 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 226-227; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 59.

1293 Gayri müslimler hakkında yayınlanan mersûm hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 16-18.

1294 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 15.

1295 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 15; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 227; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 59-60.

1296 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 230; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 259-265; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132-135.

1297 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476-477. İbn Haldun'un bahsettiği ve İslâm fıkhında da *eş-Şurûtu'l-Ömerîyye* adı altında Hz. Ömer'e nispet edilerek gayri Müslimlerin uyması gereken kuralları içeren metnin doğruluğu tartışma konusudur. Bu tartışmayla alakalı bakınız. Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divan Teşkîlâtı", *DGBİT*, İstanbul 1993, c. II, s. 173-181.

1298 Poole, *A History of Egypt*, s. 220.

kıntılar sonrası gözden düşer. Sultan'ın rızası olmadan tüccarlara karşı uyguladığı baskılar[1299] başta olmak üzere gayri müslimlerle ilgili sorunların ayyuka çıktığı bir dönemde önceki dinine mensup Hıristiyan Kıptileri kayırdığı onları himaye ettiği[1300] ve Barbara Kilisesi'nde[1301] Müslümanlar tarafından namaz kılmak ve Kur'an okumak için inşâ edilen mihrabın yıkılmasında bıkkınlık derecesinde Sultan'ı usandırarak mihrabın yıkılmasında etkili olduğu gerekçesiyle Müslüman halkın nefretini çekmiştir. İşin vehametini gören Sultan, çareyi Kerimüddin'i başkentten uzaklaştırmakta bulmuştur.[1302] Saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr Sultan'ın emri ile 14 Rabiulahir 723/22 Nisan 1323 Perşembe günü Kerimüddin'i tutuklar. Malları müsadare edilince aşırı derecede zengin olduğu ortaya çıkar. Hatta mallarının değeri altmış bin dinarı bulduğu kaydedilir.[1303] Bir süre tutuklu kalan Kerimüddin en son tutuklu bulunduğu Kudüs'ten sultanın emri ile tekrar başkente getirilmiş ve son olarak Üsvan'da hapiste iken asılmıştır.[1304] Diğer taraftan gayri müslimlerle ilgili yayınlanan mersûmlar sonrası işlerine son verilen kâtipler Müslüman olarak işlerine geri dönmüşler, bazı Hıristiyanlar da söz konusu yangınlarda yardımcı oldukları gerekçesiyle idam edilmişlerdir.[1305]

Genel olarak baktığımızda 722/1322 yılında yaşanan sıkıntılar etkinliği ve nüfuzu itibari ile yankı uyandırmış, diplomatik ilişkilerde ele aldığımız üzere yabancı devlet elçileri Sultan'ın huzuruna çıkarak gayri müslimler lehine taleplerde bulunmuşlardır. Talepler dikkate alınmış gayri Müslimlerle ilgili söz konusu yasaklar uygulanmamıştır. Yine yaşanan hadiselerle ilgili Sultan'ın tutumuna baktığımızda, en-Nâsır Muhammed hadiselere önce kuşkuyla yaklaşıp hemen üzerine gitmeyerek zamana bırakmıştır. Olayları başlatanlar ortaya çıkıncaya kadar gayri Müslimlerle ilgili bir adım atmadığı, onların üzerlerine gitmediği görülmüştür. Ancak olayların failleri anlaşılınca halkın tepkisine kulak vermiş gerekli müdahaleyi yapmıştır. Gelişmelerin ortaya çıkmasında Hâs Nâzırı Kerimüddin el-Kebîr'in Hıristiyanları kollayan taraf tutan tavrının etkisinden söz edilir. Yine asıl

1299 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 42-43.
1300 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 224.
Kilise hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 511.
1301 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 183.
1302 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 183.
1303 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 243-244.
1304 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 259; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 404; Hayat Nâsır, *The Internal*, s. 209-210.
1305 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 227; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 60.

önemlisi Kerimüddin'in tacirler ve halka uyguladığı aşırı baskılardır. Nihayet idam edilmiş ve sünnetsiz olduğu için Yahudi mezarlığına defnedilmiştir.

Modern araştırmacılardan Hayat Nâsır, Kerimüddin hakkında dönemin tarihçilerinin Kerimüddin'in Hıristiyanlar için çalıştığına, en-Nâsır Muhammed ile Müslümanlar arasına girdiğine dair iddialarının yersiz olduğunu ifade ettikten sonra Sultan ile hareket ederek barışı tesis etmeye yönelik bir çaba sarf ettiğini ileri sürer. Bu iddiası için ise cezalandırılmaları için toplanan kalabalık lehinde tavrını koyduğunu ve affedilmeleri için Sultan'a ricacı olduğunu[1306] delil gösterir. Yine O'nun Müslüman ve gayri müslimlerden hapse atılan halkın serbest kalması için İskenderiye dönüşü çalıştığına değinir. Son olarak araştırmacı, yaşamının ilk devrelerinde Hıristiyan olan Kerimüddin'in kendisini yeni dinine adadığını ve devlet işlerinde etkili birisi olarak Sultan'ın sarayında yaşamını sürdürdüğünü söyler.[1307] Hayat Nâsır'ın ileri sürdüğü bu görüşleri önemlidir. Ancak sonuç olarak baktığımızda Hıristiyanların ortaya çıkardığı bu hadiseler fırsat olarak değerlendirilerek tacirleri ve halkı baskı altında tutan Kerimüddin tasfiye edilmiştir. Olayların bu denli geniş yankı bulmasında Kerimüddin'in kişisel kaprislerinin önemli bir etkisi vardır.

1306 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 225-226.
1307 Hayat Nâsır, *The Internal*, s. 210-211.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂRİCİ GELİŞMELER

Memlûk Türk Devleti'nin dış politikası Mısır ve Suriye bölgesindeki Haçlı tehditlerini bertaraf edip Moğol tehlikesini uzaklaştırma siyaseti üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçevede kutsal toprakları Haçlılardan temizleyip Moğol saldırılarını geri püskürtme çabası dış siyasetin ana öğesidir. Bunun yanında her iki düşman ile her fırsatta işbirliği yaparak Müslümanlar aleyhine faaliyetlerde bulunan Çukurova Ermeni Krallığı'nı her yıl vergiye bağlayarak baskı altında tutmak da değişmez dış politika esasları arasındadır. Başarılı olan bu dış politika zamanla daha geniş bir anlam kazanarak işgal altındaki Müslümanları müstevlilerden kurtarmanın yanında cihat anlayışına uygun olarak fetih hareketleri dış politikanın esas çerçevesini oluşturmuştur. Kısaca İslâm devlet yapılanmasına göre tanzim edilmiş bir dış politika güdülmüştür. Esasen kişi, kavim ya da ırki bir unsur için değil de İslâm inancı için siyaset güdülmesi bu topraklara sonradan gelen bu insanların Memlûk kimliği ile devlette söz sahibi olmalarının da önünü açan en önemli âmildir.

Haçlılar ve Moğollar ile mücadele eden Sultan Baybars ve Sultan Kalavûn'dan sonra Sultan el-Eşref Halil'in Akka'yı fethetmesiyle (18 Mayıs 1291) kutsal topraklarda barınacak yerleri kalmayan Haçlılar bölgeden tamamen temizlenmiştir.[1308] Sultan Lâçin, el-Eşref Halil döneminde Ermeniler ile yapılan antlaşmaya[1309] sadık kalmadıkları gerekçesiyle Sis üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu sefer en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde dış politikada yaşanacak gelişmelere gerekçe teşkil etmiştir.[1310] Dolayısıyla bu sefer Moğol bakiyesi İlhan-

1308 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 278-282; a.mlf., *Tuhfe*, s. 126-126; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 308-310; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 124-127; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 359-360. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 766; Işın Demirken, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 249.

1309 Sultan el-Eşref Halil'in 692 (1392) yılında Çukurova üzerine niyetlendiği sefer Ermeni kralının elçilerinin barış teklifiyle gelmeleri üzerine Şam'da, yıllık ödenmesi gereken vergilerin yanı sıra Behesnâ, Tell Hamdun ve Maraş kalelerinin teslim edilmesi karşılığında barış anlaşması imzalanır. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 465; Makrîzî, es-Süluk, c. I, s. 784; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 14-15; Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 13; Kılıç, "Eşref Halil", s. 156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 89-90.

1310 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 644. Birçok gerekçe söz konusu olsa da Gâzân'ın Nâsır Muhammed'e gönderdiği ilk elçilik heyetinin mektubunda söz konusu edilen Memlûklerin

lıların öteden beri sürdürdükleri Suriye bölgesini ele geçirerek Akdeniz'e açılma siyasetini yeniden gündeme taşımıştır. Kısacası çalışma dönemimizde bölgeye dönük siyaset Baybars ve Kalavûn döneminin devamı olup,[1311] el-EşrefHalil'in katli sonrası Kahire'deki taht değişiklikleri ile ara verilen seferlere Lâçîn'in ikinci saltanat yılında tekrar başlanmıştır. Bu bölümde Sultan en-Nâsır Muhammed'in üç saltanat dönemi hârici gelişmeleri toplu hâlde ele alacağız.

I. SİYASÎ VE ASKERÎ MÜCADELELER VE MÜNÂSEBETLER

A. İlhanlılar ile Mücadeleler-Münâsebetler

1. Gâzân Dönemi (1295-1304) Memlûk-İlhanlı Mücadelesi[1312]

a. Gâzân'ın Birinci Suriye Seferi ve Vâdî'l-Hazindâr Savaşı (28 Rabiulevvel 699 /23 Aralık 1299): İlhanlı Tehdit ve Tehlikesi

Moğol Büyük Hânı Mengû Hân (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmekle görevlendirilen Moğol-İlhanlı Devleti'nin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû (654-663/1256-1265)[1313] Bağdat'ı alarak devam ettiği ilerleyişini Suriye'yi işgal ederek sürdürür. Mengû Hân'ın ölümü üzerine Suriye'yi terk etmek zorunda kalan Hülâgû'nun öncü birlikleri komutanı Ketboğa komutasındaki İlhanlı ordusu Kıpçak Türkleri idaresindeki Memlûk Türk Devleti tarafından Ayn Câlût Savaşı'nda (3 Eylül 1260)[1314] hezimete uğra-

---

İlhanlı toprağı olan Mardin ve çevresinde yaptığı öne sürülen yağma ve çapulculuk girişimlerinin intikamını almak için savaşa girişildiği belirtilmiştir. Gâzân'ın gönderdiği mektubun metni için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 265-267; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1016-1018.

1311 en-Nâsır Muhammed, Gâzân'ın II. Suriye seferinde vaki olan ve İlhanlılar tarihinde çok ağır bir yenilgi olarak tarihe geçen Şakhab Savaşı sonrası Gâzân'a gönderdiği mektupta asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak'tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

1312 Gâzân devri Memlûk-İlhanlı mücadelesini savaş ve diplomasi merkezinde detaylı olarak ele alındığı şu çalışmaya daha fazla malumat için bakılabilir. Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi*, Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

1313 Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 497-498; *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 556; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 13.

1314 Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm medeniyetine sekte vuran Moğol istilasını durduran bu savaş hakkında bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 49-51; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXIX, s. 302-304; Baybars Mansûrî, *Zübde*, s. 50-52; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 55-58; John M. Smith, Jr., " 'Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l- Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ûlâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Abdülkerim

tılır. İlhanlılar kuruluşlarından beri değişmez bir dış politika esasları çerçevesinde komşu ülkeler ile çatışma hâlindedir. Moğol bakiyeleri Çağatay Hanlığı ile Horasan bölgesi için çatışırken Altın Orda Hanlığı ile de Azerbaycan bölgesi için kapışmakta yine Suriye bölgesi için de Memlûk Türk Devleti ile öteden beri mücadele etmektedirler.

en-Nâsır Muhammed'in çocuk yaşta oturduğu birinci saltanat dönemi ve sonrasında tahta oturan Ketboğa ile Lâçîn dönemlerinde her iki devletin kendi iç politikalarında fetret dönemleridir. Memlûk ve İlhanlı cenahında yaşanan iç çekişmeler bir süre her iki devletin Suriye'de karşılaşmasını engellemiştir. Ancak Gâzân Hân (1295-1304)[1315] İlhanlı tahtında hasımlarını bertaraf edip otoritesini tesis etmesiyle hedef olarak yine Suriye'yi işgale kalkışmıştır. İlhanlı ülkesinde yaşanan taht mücadeleleri ve isyanlar Gâzân'ı epey yıpratmıştır. Bu mücadeleler hanedan içi taht kavgalarıdır. Babası Argûn (1284-1291)'dan sonra tahta çıkan Geyhâtu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına Hülâgû (1256-1265)'nün torunu Baydu (1295) oturmuş ancak Gâzân, Baydu'nun hükümdarlığını kabul etmemiş ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtını ele geçirmiştir (3 Kasım 1295). Ancak sular durulmamış Anadolu'da önce Baltu isyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş isyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı iddiasıyla vezir Nevruz'un isyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) peşpeşe vuku bulmuştur.[1316] Gâzân Hân bu isyanları bertaraf etmeyi başarmıştır. İlhanlı cenahında yaşanan bu gelişmelerden Sülemiş isyanı Memlûklerin de müdahil olduğu bir harekete dönüşmüştür. Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed ikinci kez tahta oturduğunda kendisini selefi Lâçîn döneminde yaşanan dış gelişmelerin içinde bulmuştur. İlhanlıların Anadolu Emîru'l-Ümera'sı Sülemiş Anadolu valiliği için Gâzân'a karşı giriştiği isyan-

---

Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276; Süleyman Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslâm Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler,* Ankara 2002, c. V, s. 134-143.

1315 Gâzân Hân ve dönemi hakkında bk. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 618-662; Safedî, *A'yânu'l-Asr,* c. IV, s. 5-18; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VIII, s. 357-361; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750,* s. 47-48; Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XIII, Ankara 1996, s. 429-431; Özgüdenli, *Gâzân Hân ve Reformları,* İstanbul 2009.

1316 İsyanlar hakkında bk. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 234-276; Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 306-308; Spular, *İran Moğolları,* s. 106-111; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 631-640; Stewart, *Armenian,* s. 128-136; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 118-136.

da Karamanoğullarının yanı sıra Sultan Lâçîn'in de desteğini almıştır.[1317] Ancak Sülemiş, Gâzân'ın gönderdiği Bûlây komutasındaki İlhanlı ordusuna Erzincan Akşehir ovasında yapılan savaşta yenilince[1318] beraberindeki beş yüz atlı ile Sis ve Dımaşk üzerinden 15 Ramazan 699/16 Haziran 1299 Pazar günü Kahire'ye gelerek en-Nâsır Muhammed'e sığınmıştır. Kardeşi Kutkatu (=Kutaktu) ile iyi karşılanan ve iktâ'lar tevcih edilen Sülemiş başkentte bir ay kaldıktan sonra Sultan'dan yardım alarak ailesini getirmek üzere ayrılmıştır.[1319] Halep emirlerinden Emir Bektemür el-Celemî ile yüzler emiri İbn Câcâ komutasında Memlûk birlikleri Sülemiş'e eşlik etmişlerdir. Birlikler yol üzerinde İlhanlı kuvvetlerinin kendilerine attığı pusudan habersiz Antep yönünde ilerlerken aniden saldırıya uğramışlar. Yaşanan çatışmada Emir Bektemür el-Celemî şehit düşmüştür.[1320] Çevredeki kalelerden birine sığınan Sülemiş, İlhanlı kuvvetleri tarafından yakalanarak Gâzân'ın yanına gönderilmiş ve idam edilmiştir.[1321] en-Nâsır Muhammed'in ilk dış siyasî faaliyetleri arasında zikredeceğimiz bu hadise aynı zamanda Gâzân'ın birinci Suriye seferinin meşru gerekçelerinden birisi olmuştur.[1322]

1317 Nüveyrî, Gâzân'ın Sülemiş için Anadolu askerini toplayıp Sis üzerinden Suriye'ye doğru hareket etmesini ve kendisinin de Fırat'ı geçerek Halep'te buluşmak üzere anlaştıklarından bahseder. Ancak Anadolu'ya ulaşan Sülemiş Gâzân'a isyan etmiştir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 8; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 876-877. Reşidüddin'in Suriye'den yirmi bin Memlûk askerinin Sülemiş'e katıldığına dair verdiği bilgiyi Memlûk kaynakları desteklememektedir. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 643. Baycu Noyan'ın torunu olan Sülemiş 1297 sonlarında Gâzân tarafından emiru'l-ümeralığa atanmıştır. Baltu isyanının bastırılmasında büyük yararlılıklar gösteren Sülemiş, gerek dedesinin uzun yıllar Anadolu'da kalması gerekse kendi hizmetlerinin karşılığında Anadolu valiliği verilmeyince isyan etmiştir. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 234-276 Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 631-640; Stewart, *Armenian*, s. 128-136; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 134-136.

1318 24 Recep 698/27 Nisan 1299 tarihinde Erzincan Akşehir ovasında Sülemiş'in ordusu ile Kutluşah komutasındaki İlhanlı birlikleri arasında yapılan savaşı Sülemiş kaybeder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 10; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 877; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 642-644; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 59-61; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 135.

1319 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 10-11; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236-237; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 877-878. Ermeni müverrihlerinden Nerses, Sülemiş'i 1200 kişiyle Suriye'den geldiğini Kral Hetum tarafından darmadağın edildiğini esir alınarak Gâzân'a gönderildiğini zikreder. Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 229; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 60.

1320 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 11; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.

1321 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.

1322 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.

İlhanlı hükümdarı Gâzân Hân yukarıda kısaca değindiğimiz üzere önce tahtı ele geçirmek için mücadele vermiş daha sonra da karşılaştığı birçok isyanın üstesinden gelmeyi başarmıştır.[1323] Seleflerinin bir türlü ele geçiremediği Suriye'yi istilâ ederek hem tahtını sağlamlaştırmak hem de İlhanlı siyasetinde başlattığı yeni dönemini[1324] yani Karakorum[1325]'daki Büyük Hân'a bağlı kalmadan bağımsız olarak yönettiği devletini ve saltanat dönemini bölgeyi ele geçirerek zaferle süslemek peşindedir. Zaman kaybetmeden Sülemiş isyanından dolayı ertelediği[1326] Suriye seferine çıkar. Seferin en önemli gerekçesi İlhanlıların Hülâgû döneminden beri sürdürdükleri Suriye politikasıdır.[1327] Ancak Gâzân, Memlûk Türk Devleti başkentinde yaşanan taht mücadelelerinden özellikle de en-Nâsır Muhammed'in çocuk yaşta olmasından ve emirlerin çekişmesinden yararlanmak ça-

1323 Gâzân Hân babası Geyhatu (1291-1295)'nun 24 Mart 1295 tarihinde öldürülmesiyle İlhanlı tahtına oturan Hülagü (1256-1265)'nün torunu Baydu (1295)'ya karşı çıkmış ve vezir Nevruz'un desteği ile İlhanlı tahtına oturmuştur (3 Kâsım 1295). Ancak Gâzân Anadolu'da önce Baltu İsyanı (Eylül 1296-14 Ekim 1297) daha sonra da Sülemiş İsyanı (29 Kasım 1298-27 Eylül 1299) dâhilde de Memlûklerle mektuplaştığı için öldürülen vezir Nevruz'un İsyanı (27 Mart 1297-14 Ağustos 1297) Gâzân'ın uğraştığı iç isyanlardır. İsyanlar hakkında bk. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 234-276; Spular, *İran Moğolları,* s. 106-111; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* s. 631-640; Stewart, *Armenian,* s. 128-136; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 118-136.

1324 Gâzân, İlhanlı hükümdarları arasında ilk kez Moğol başkenti Karakorum'daki hana bağlı kalmadan tam bağımsız olarak ülkesini yönetmiştir. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 105; Safedî, *A'yânu'l-Asr,* c. IV, s. 11-12. Azerbaycan bölgesindeki Tebriz ve Meraga şehirlerini talep ederek bu şehirlerin daha önce kendi askerleri tarafından ele geçirildiğini dolayısıyla miras yolu ile kendilerine ait olduğunu ileri süren Altın Orda elçilerine rest çeken Gâzân; "*Ben mülkü (saltanatı) kılıcımla elde ettim, verasetle değil. Tebriz'i, Meraga'yı kılıcımla aldım. Sizinle benim aramızda sadece kılıç vardır*" diyerek bölge üzerindeki hak iddialarının yersiz olduğunu da açıkça dile getirmiştir. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 105, 154.

1325 Cengiz Hân'ın merkezi ve asıl yurdu olan Karakorum günümüz Çin sınırları içerisinde bulunan Doğu Türkistan'ın ya da Uygur Türklerinin başkentidir. Cengiz'in varisleri *Büyük Hân* olarak burada oturarak Cengiz imparatorluğunu idare ederler. Diğer bölgelerdeki hanlar ise büyük hana bağlıdır. Ancak bu metbu-tâbi ilişkisinin çok geçmeden sekteye uğradığı bölgesel sorunlarla birbirleriyle kapıştıkları görülür. Örneğin Cengiz'in oğullarından Batu'nun oğlu Berke ile Hülâgû arasında başlayan mücadele İlhanlılar'ın yıkılmasına değin sürer. Hülâgû ile Berke arasındaki mücadele için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 16-18. Ayrıca Karakorum için bk. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih,* s. 12; Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 9.

1326 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 876-877; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 118; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 134.

1327 Moğol Büyük Hanı Mengû (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'yu istilâ etmekle görevlendirilen İlhanlılar Devletinin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû Hân (654-663/1256-1265) Bağdat'ı alarak ilerleyişini Şam'ı işgal ederek sürdürmüş ancak Memlûkler Ayn-ı Calut Savaşında (658/1260) İlhanlıları durdurmuştur. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa,* s. 497-498; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 13.

basındadır.[1328] İlhanlı taht mücadelesinde Gâzân'dan kaçan Uyratların[1329] memlûk topraklarında iskân edilmesi,[1330] Memlûklerin İlhanlılara tâbi Çukurova Ermeni topraklarına dolayısıyla İlhanlı sınır bölgesine düzenledikleri yağma ve talan amaçlı seferler,[1331] Sülemiş isyanının Memlûkler tarafından desteklenmesi, ayrıca Seyfeddin Kıpçak,[1332] Seyfeddin Elbekî ve 'Azaz (Özer?) gibi üst düzey Memlûk emirlerinin Gâzân'a iltica edip bölgeye sefer düzenlenmesi yönünde teşvik etmeleri seferin asıl gerekçeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.[1333] Makrîzî, seferin meşru gerekçesi olarak Ramazan ayında Halep askeriyle Mardin'e giren Sülemiş'in burada ne var ne yok her şeyi yağma ve talan ettiğini hatta çok çirkin işler yaptığından söz ederek yaşananları duyan Gâzân'ın Suriye bölgesine düzenlemek istediği sefer için fırsat olarak kullandığını söylemiştir.[1334] Dolayısıyla Müslüman olan Gâzân, İslâm hukukuna uygun olarak âlimlerden aldığı fetva[1335] ile seferine meşruiyet kazandırdıktan sonra 19 Muharrem 699/16 Ekim 1299 Cuma günü yaklaşık 90 bin kişilik büyük ve güçlü bir orduyla Tebriz'den hareket etmiştir.[1336] Erbil ve Musul'u geçtikten sonra Mardin yoluyla Diyarbakır'a

1328 Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 238-239.

1329 Uyratlar, Sultan Ketboğa döneminde Memlûk devletine iltica eden Moğol asıllı bir grup. Uyratlarla ilgili detaylı bilgiler için ayrıca bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 812; Ayalon, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom", s. 89-104; Kanat, "Uyratlar", s. 105-107; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, İstanbul 2005, s. 125-161.

1330 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 187-189; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 361-362; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 812.

1331 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277; *Abu'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 657. Gâzân Hân'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği ilk elçilik heyetinin mektubunda Memlûkler'in İlhanlı toprağı olan Mardin ve çevresinde yapılan yağma ve çapul girişimlerinin intikamını almak için savaşa giriştiğini belirtmektedir. Gâzân'ın gönderdiği mektubun metni için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 265-267; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1016-1018.

1332 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 876. Makrîzî ve İbn İyas'ın Kıpçak hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Sultan Kalavûn'un Kıpçak'ın kendi ırkına meyilli olduğunu her an firar edebileceği dolayısıyla pek güvenmediğini, onun Mısır dışına çıkarılmamasını, hususiyle tenbih ettiğinden bahsederler. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 871-872; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 406-407.

1333 Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 275-276; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 403; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 238-239; Stewart, *Armenian*, s. 137-138; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 137.

1334 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.

1335 Reşidüddin'in verdiği bilgide, İlhanlı sınır boylarında Mardin ve havalisinde Memlûk askerinin yaptığı yağma ve çapul hareketleri, Müslümanları esir aldıkları, mütecaviz hareketlerde bulundukları, camilerde içki içildiği vb. gerekçelerle ulemadan fetva alarak sefere giriştiğini bildirir. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277.

1336 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 138.

gelen orduya burada İlhanlı Anadolu kuvvetleri katılmıştır. Ayrıca Gürcü birliklerinin de yer aldığı bu orduda[1337] Ermeni Kralı II. Hetum 10 bin kişilik bir kuvvetle[1338] yer almıştır.[1339]

Gâzân, ordusuyla Fırat nehrini aşıp 17 Rabiulevvel/12 Aralık 1299 Pazar günü Halep'e ulaşmıştır. Halep'i terk edip Memlûk ordusuyla karşılaşacağı alana doğru ilerlerken ordudan bazı askerlerin atlarını ekili alanlarda otlatmak için izin istemelerine çok kızan Gâzân, hayvanlarını tarlalarda otlatanların idam edileceği şeklinde ölümle tehdit etmiştir.[1340] Reşidüddin'in aktardığı bu bilgiler ordunun Suriye içlerine doğru disiplinli bir şekilde intikal ettiğini gösteriyor.

En-Nâsır Muhammed, Gâzân'ın Şam'a doğru kalabalık bir orduyla hareket ettiğini haber alınca Baybars el-Mansûrî'yi Mısır'da nâib olarak[1341] bırakmış, sonra 24 Zilhicce 698/22 Eylül 1299 günü ordusunun başında Kahire'den yola çıkmıştır.[1342] Emirler arasındaki anlaşmazlık ve rekabetin[1343] yanı sıra Sultan ve beraberindekiler Gazze'ye girerken Tell el-Acûl denilen yerde düzenlenen tören sırasında başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast girişimi söz konusudur. Uyratlara mensup emirlerden Barultay'ın Baybars Çaşnigîr'e düzenlediği bu suikast girişimi Bahrî ve Burcî memlûkler arasındaki huzursuzluğu derinleştirmiş moralleri olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca Dımaşk'a doğru yol alırken yağan aşırı yağmurlar intikali zorlaştırmıştır. Savaşa giden bir ordunun yaşadığı bu sıkıntılar Sul-

1337 Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 60-61; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Sebastatsi Vakayinamesi), s. 229. Subaşı, Gürcü-Moğol, s. 162.

1338 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 646; Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları,* (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s . 173; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 141.

1339 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 241; İbn Habîb, *Tezkire,* c. III, s. 220; İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 473; Stewart, *Armenian,* s. 138. Gâzân Hân'ın II. Suriye seferi sonrası gönderdiği mektuba cevap olarak, en-Nâsır Muhammed; İslâm adına hareket ettiğini söyleyerek Müslümanlar üzerine gelen Gâzân'ın Hıristiyan Ermeni ve Gürcü askerlerin de katıldığı ordusuyla üzerlerine geldiğine değinir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 67; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 143.

1340 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 278.

1341 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 329.

1342 en-Nâsır Muhammed'in Kahire'den çıkış tarihini Makrîzî 1 Muharrem da Reydaniye'den hareket edildiğini (Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 882), İbn Tağriberdî 26 Zilhicce (İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 120), İbn İyas 15 Safer'de sultanın halife ile çıktığını aktarır. (İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr,* c. I, s. 403) Diğer kaynaklara bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 156; *Zübde,* s. 328-329; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 240; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 381; İbn Habîb, *Tezkire,* c. III, s. 220;

1343 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 882.

tan'ı üzmekte içten içe moralleri çökertmektedir.[1344] Tüm bu olumsuzluklara rağmen Sultan, Dımaşk'ta coşkuyla karşılanmıştır. Dımaşk'ta Suriye ordularının da katılımının ardından gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 17 Rabiulevvel 699/12 Aralık 1299 tarihinde İlhanlı ordusunu karşılamak üzere Humus'a doğru hareket edilmiştir.[1345] Diğer taraftan İlhanlı ordusu da 25 Rabiulevvel 699/20 Aralık 1299 tarihinde Humus Selemiye[1346] yakınlarından Mecmau'l-Mürûc (Vadî'l-Hazindâr)[1347] mevkiine doğru hareket etmiştir.[1348] Burası Humus'a yaklaşık 20 km. uzaklıkta akarsu kenarında bir yerdir. Memlûk ordusu İlhanlıların konaklayıp su ikmali yaptığına dair haberler alması üzerine hızlı hareket ederek vadiye ulaşmıştır. Böylece her iki ordu 28 Rabiulevvel 699/23 Aralık 1299 Perşembe günü ikindi vakti[1349] Mecmau'l-Mürûc (Vâdî'l-Hazindâr) denilen dar vadide karşılaşır. Memlûk askerlerine: *"Süngüleri yere atıp, kılıçların ve baltaların darbelerine güvenmeleri"* emredilirken,[1350] İlhanlılar tarafında intikal sırasında atları telef olan süvariler göz önünde bulundurularak ok ve yaylarını düşmandan daha iyi kullandıkları düşüncesiyle piyade şeklinde tanzim edilmiştir.[1351] Böylece savaşın kaderi okçulara bırakılmıştır.[1352]

İlhanlı ordusunun sayısı 100 000 kişiyi[1353] bulurken merkezde Gâzân, sol kanatta en uçtan merkeze doğru Mûlây, Satılmış ve Kutluşah, sağ kanatta ise Tuğ-

1344 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 884-885.
1345 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 886. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 141.
1346 Selemiye, Humus yakınlarında bir yerleşim alanı. Hamavî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. III, s. 240.
1347 Makrîzî'nin, "Bugün Vâdî'l-Hazindâr olarak bilinen Mecmeu'l-Mürûc" diye bahsettiği savaşın yapıldığı yer Humus ile Hama arasında bir vadidir. Humus'un yaklaşık 20 km. doğusunda yer alır. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 381; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321; Makrîzî, es-Süluk, c. I, s. 886; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 142.
1348 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 277; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 886; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 141.
1349 Savaşın yapıldığı günü Ebü'l-Fidâ, İbn Kesîr, İbni Habîb ve Reşidüddin 27 Rabiulevvel (22 Aralık), İbn Devadarî 29 Rabiulevvel (24 Aralık) olarak vermiştir. İlhanlı kaynaklarından sadece Vassaf 28 Rabiulevvel (23 Aralık) olarak verir. Savaş hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 157; a.mlf., *Zübde*, s. 331; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 16-17; İbn Kesîr, c. XIV, s. 47; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241-242; Ebü'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 106; İbn Tagriberdî, *en- Nücûm*, c. VIII, s. 121; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 278-279; Berthold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 111-112; Stewart, *Armenian*, s. 136.
1350 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 886.
1351 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 141-142.
1352 İlhanlıların bu savaşta uyguladığı taktikler hakkında bk. Mustafa Uyar, "İlhanlı-Memlük mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vadi el-Hazindar Savaşı", *ICANAS*, Ankara 2007.
1353 İbn İyas, Gâzân'ın ordusunu 200 000 olarak verir. İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 403.

rulça, İl-basmış ayrıca merkezde Gâzân'ın önünde sağda Emir Çoban solda Emir Sultan yer almıştır.[1354] Bu arada Gâzân'ın yanında Seyfeddin Kıpçak, Bektemür, Elbekî ve ´Azaz gibi firari Memlûk emirleri de vardır.[1355] Makrîzî'nin 20 000'i aşan süvari birliğinden mürekkep olarak verdiği Memlûk ordusunda ise merkezde Baybars el-Çaşnigîr, Seyfeddin Sâlâr ve Seyfeddin Birliğî, Kutlubek el-Hâcib, Aybek el-Hazindâr, sağ kanatta Arap kabilelerinin reisleri ile İsa b. Mühenna ve Halep nâibi Balaban et-Tabâhî, sol kanatta Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî es-Silahdâr, Emir Kattâlü's-Seb´, Emir Alemüddin Sencer, Trablus nâibi el-Hac Kürt ve Tuğrul el-İğânî yer almıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed ise meydandan uzakta Emir Hüsameddin Lâçîn el-Üstadâr ve memlûkleriyle beraber savaş alanına uzak, güvenli bir yerde beklemişlerdir. Ayrıca Baybars el-Çaşnigîr dayanılmaz ishal rahatsızlığından dolayı meydanı terk etmiş bunun üzerine ordu Sâlâr komutasında savaşa girmiştir.[1356]

Her iki tarafın hazırlıksız yakalandığı savaşın ilk anlarında Memlûk sağ kanadının İlhanlı sol kanadına ağır bir darbe indirmesiyle Memlûkler üstün duruma geçmiştir.[1357] Savaşın ilk seyri hakkında kaynaklar hemfikir iken gidişatı üzerinde Memlûk, İlhanlı ve Ermeni kaynakları farklı bilgiler sunar. Çalışmamızın ana kaynakları olan Memlûk müellifleri ilk hücumla bozguna uğrayan İlhanlıların yaklaşık beş bin kayıp verdiğini[1358] ve başta Gâzân olmak üzere İlhanlı askerinin şaşkına dönerek firar etmeye başladığını haber verirler. Gâzân yanına aldığı otuz kişilik bir birlikle kaçmayı düşünürken yanında bulunan firari Memlûk emiri Seyfeddin Kıpçak, Gâzân'ı cesaretlendirerek kaçmasını engellemiştir. Ayrıca İlhanlı ağır süvari birliklerinin savaşa sokulmasıyla savaşın kaderi değişmiştir.[1359] Bu bilgilere ilave olarak Makrîzî, Gâzân'ın bozgun sonrası Kıpçak'ın tavsiyesiyle Memlûklerin merkezine hamle yaparak Burcî memlûklerinin bulunduğu merkez

1354 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 279; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 142-143.
1355 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241.
1356 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 886-887.
1357 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 473; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 887; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 122. Reşidüddin sağ kanatta bulunan Kutluşah'ın davul çaldırmasıyla Memlûklerin Gâzân'ın orada olduğunu zannedip saldırdıklarını, ayrıca Moğol askerinin İsa b. Mühenna komutasındaki beş bin Memlûk askerinin kendilerine pusu kurduğunu haber alınca cephe gerisini emniyete aldığını, daha sonra da Moğolların hep birlikte saldırısıyla Memlûklerin kaçtıklarını anlatıyor. Reşidüddin, *Câmi´ut-Tevârih*, s. 279.
1358 Ömerî, bu kaybın 10 bin olduğundan söz der. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 321.
1359 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 331; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241-242; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 886-887; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 122.

kuvvetlerinin geri püskürtüldüğünden söz eder. Nasır Muhammed savaş meydanının gerisinde beklerken ilk hücumla gelen haberlere sevinmiş[1360] ancak kötü gidişatı duyduğunda *"Ya Rabbi benim saltanatımı Müslümanlar için uğursuz kılma"* diyerek devamlı dua etmiştir. Gelişmeler üzerine bir ara kaçmayı düşünşe de Hüsameddin Lâçîn; *"Bu yenilgi değil, Müslümanlar sadece geri çekiliyorlar"* diyerek Sultan'ı yatıştırmaya çalışmıştır. Makrîzî'nin bahsettiği dikkat çekici bir bilgi ise, ilk hücumda İlhanlı sol kanadını bozguna uğratan Memlûk sağ kanadının ele geçirdiği ganimetlerle beraber Humus'a dönmeleridir.[1361] Bu keşmekeş durum karşısında toparlanan İlhanlı askeri Memlûk merkezini dağıtmasıyla da orduda firar başladığını, Gâzân'ın Kıpçak'ın ikazıyla pusu olabileceğini düşünerek de takipten vazgeçtiklerini kaydeder.[1362] Gâzân'ın bizzat savaşması ve Memlûk hücumunun şiddetinden İlhanlı merkez kuvvetlerinin bir ara Memlûk safları arasında kalması[1363] İlhanlı merkezinin de ağır bir darbe aldığını düşündürmektedir.[1364] Gâzân'ın savaşa katılması için merkez kuvvetlerinin dağılması gerektiğini hesaba katarsak Memlûk müelliflerinin savaşın ilk sahnesi hakkında verdiği bilgiler İlhanlı kaynakları tarafından da doğrulanmaktadır.

Ermeni müelliflerinden Nerses Polients ile Simbat Vekayinamesi yukarıdakilerden farklı ve bir o kadar da ilginç bilgiler aktarırlar. Her ikisi de Ermeni Kralı II. Hetum'un savaşta oynadığı rolü vurgulamışlardır. Kral ilk darbeyle bozguna uğrayan İlhanlı askerlerinin firar ettiği bir anda, saltanat çadırında şarkıcılarla eğlenmekte olan Gâzân'ın çadırına girerek vahim gidişatı bildirmiştir. Bunun üzerine Gâzân askerini disiplin altına alarak firarı durdurmuş hatta askeriyle beraber Memlûk ordusunu yoğun ok yağmuruna tutmuştur.[1365] Makrîzî'nin ilk darbe sonrası İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın 10 000 okçuyla Memlûk ordusunu yıprattığına dair verdiği bilgiyi bu rivayet desteklemektedir.[1366] Ayrıca her iki Ermeni kaynağı, Memlûk askerlerinin develer üzerine yerleştirilen maketler ardına gizlendiklerini

1360 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 887.
1361 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 888. İbn Devadâri, ise Memlûk sağ kanadının İlhanlılara indirdiği darbeden sonra gidişatın kötüleşmesiyle firar ettiklerini haber verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 17.
1362 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 887-888.
1363 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 279.
1364 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 143-144.
1365 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 174; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 313; Simpat Vekayinamesi, s. 96-97; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 144-145.
1366 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 887.

haber vermekte[1367] ve İlhanlı okçularının gafil avlandığından söz etmektedirler. Oklarıyla Memlûkleri durdurup yıpratmayı amaçlayan İlhanlıların savaşın ilk sahnesinde başarısız olduklarını söyleyebiliriz.

Kaynaklardaki bilgileri özetlersek, Memlûkler ilk taarruzla geçici bir üstünlük elde etmişlerse de Gâzân ordusunu çabucak toparlayarak Memlûklerin yanlış sevk ve idaredeki boşluklarından yararlanmasını bilmiştir. Sonuçta Memlûkler ağır bir mağlubiyet almıştır. Çok önemli devlet adamları ve emirler bu savaşta şehit düşmüştür.[1368] Memlûkler açısından tek teselli düşmanın tuzak ihtimaliyle takipten vaz geçmesidir. Bu sayede kayıp daha fazla olmamıştır. İlhanlılar ilk kez bir İlhanlı hükümdarının sevk ve idaresinde Memlûklere karşı zafer elde etmişlerdir.

Memlûklerin yenilgisi ile sonuçlanan bu savaştaki zafiyetlerini şöyle sıralayabiliriz. Sultan en-Nâsır Muhammed'in çocuk yaştaki durumundan kaynaklı ordunun sevk ve idaresinin emirler tarafından yapılması ve Baybars el-Çaşnigîr ile Seyfeddin Sâlâr arasındaki çekişme asker üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Bu durum daha savaş başlamadan ordunun maneviyatını kırdığı gibi savaşın ilk anlarından itibaren ordunun sevk ve idaresindeki sıkıntılar en önemli yenilgi sebepleridir. Yine ilk hücumla beraber kanatlardaki birliklerin emir komutasını deruhte eden üst düzey birçok emirin şehit düşmesi birliklerin sevk ve idaresini zorlaştırmış hatta firarlar başlamıştır.Bunun yanında Moğol ordusunun sayıca ve teçhizat bakımından üstün olması da diğer önemli bir etkendir.

Gâzân bu savaştan sonra birçok ganimet elde etmiş önce Humus'u daha sonra da Dımaşk'ı ordusuyla istilâ etmiştir. Gelişmeler üzerine Dımaşk'ta ne yapacağını şaşıran halkın kimisi dağlara kimisi de Mısır'a doğru yerleşim alanlarını terk etmişlerdir.[1369] Aralarında İbn Teymiyye'nin de bulunduğu Dımaşk'ın ileri gelenleri Nebek'te[1370] hediyelerle bağlılıklarını arz edip emânname istemeleri üze-

1367 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312-313; Simbat Vakayinamesi, s. 95.

1368 Memlûk müelliflerinin bir başlık altında ele aldığı şehitlerin listesi yanlış sevk ve idarenin en önemli sonucudur. Bu üst düzey emirler şunlardır. Trablus nâibi Emir Seyfeddin Kürt, Emir Seyfeddin Bilîk, Emir Nasıruddin Muhammed b. Emir İzzeddin Aydemir, Emir Seyfeddin Balaban, Merkab nâibi Emir Rukneddin Baybars el-Alemî, Emir Seyfeddin Nogay, Emir Cemaleddin Akkuş Kürcî el-Hâcib. Bu emirlerin bazısı savaşta bazısı da savaşta aldıkları yaralardan dolayı daha sonra şehit olmuşlardır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 332; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 242; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 888.

1369 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 889.

1370 Nebek Humus ile Dımaş arasında bir köydür. Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, c. V, s. 258.

rine Gâzân, bunu daha önceden gönderdiğini söylemiştir.[1371] Gâzân 5 Rabiulahir 699/30 Aralık 1299 günü okunan ferman (emânname) ile halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağını bildirmiş. Bu fermanla Gâzân, Dımaşklıları uyarıyor önceki idarecilerin dinden uzaklaştıklarını ve Allah tarafından cezalandırıldıklarını ileri sürerek kendilerinin Allah'ın dininin hizmetkârı, Müslümanların meşru yöneticileri olduklarını ayet ve hadislerle dile getiriyordu.[1372] Bu fermanla Dımaşklıların gönlü biraz ferahlamış olsa da İlhanlı askerleri Suriye bölgesini istilâ ederek halka zulmetmeye çoktan başlamıştır.[1373]Ayrıca Dımaşk'ta 14 Rabiulahir/8 Ocak 1300 Cuma günü hutbe Gâzân Hân adına okunarak resmen hükümdarlığı başlamıştır.[1374] Ancak bu durum fazla sürmeyecek 100 gün sonra hutbe yeniden en-Nâsır Muhammed adına okunmaya başlayacaktır.

İlhanlılar, Suriye'yi istilâ ederek her yeri yağmalamışlar, halktan para toplamışlar,[1375] iç kaleyi ele geçiremeyince âdeta gözleri kan bürümüş her tarafı yakıp yıkarak karşı gelenleri öldürmüşler, camilerde içki içip uygunsuz davranışlarda bulunmuşlar (=zina yapmışlar) hatta camilerde bazı akşamlar ibadet yapılamamıştır.[1376] Makrîzî, halktan yaklaşık 100 000 kişinin öldüğünü her tarafı zulmün kaplayarak katliamlar yapıldığını aktarır.[1377] Yapılan bu vahşetleri Gâzân'a bildirmek için giden İbn Teymiyye kendisiyle görüştürülmez. Şikâyet edildikleri takdirde öldürülecekleri korkusuyla İlhanlı emirleri tarafından huzura çıkması engellenir.[1378] Yine Ermeni Kralı II. Hetum'un da aralarında bulunduğu Ermeni, Gürcü

1371 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 243; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 889.

1372 Gâzân'ın fermanının tam metni için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 333-337; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 244-245; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 20-23; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1011-1012.

1373 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 889. Memlûk kaynakları İlhanlılar'ın yaptıkları çirkinliklerdenbahsederken İlhanlı müellifleri Dımaşk'ta iyi bir İlhanlı idaresinin tesis edildiğinden söz ederler. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 280-282; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 148.

1374 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 247; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 125; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 128.

1375 İlhanlılar uygulamalarıyla şehri yaşanmaz hale getirmişler pahalılık artmış Pazar yerlerine vergiler koymuşlardır. İbn Devadâri ve Makrîzî'nin verdiği rakamlar şöyledir. Havas pazarına 130 bin dirhem, süngücüler çarşısına 100 bin dirhem, bakırcılar pazarına 100 bin, kuyumcular pazarına az kişi olduğu için 1500 dirhem, şehir eşrafına da 400 bin dirhem vergi salınır. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 29; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 893-894.

1376 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 247; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 893.

1377 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 894.

1378 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 28; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 247-248. Makrîzî, Gâzân'ın sarhoş olduğu için görüşmediğini belirtir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 890.

askerleri ve İlhanlılar es-Sâlihiyye'yi[1379] âdeta yerle bir etmişlerdir.[1380] Gâzân çevre güvenliği için komutanları Bûlay (Mûlay), Aşbaka (Abuşka) ve Hacek (Hîcek) komutasında 20 000 kişilik askerî birliğini güneye Kudüs'e gönderir.[1381] Bulay ile beraber en-Nâsır Muhammed'i takip için görevlendirilen Ermeni Kralı Memlûk ordusunu Kahire'ye dört günlük mesafelik yere kadar takip ettikten sonra hiçbir kuvvetle karşılaşmadan korkarak geri dönerler.[1382] Diğer taraftan Gâzân bin kişilik Moğol askeri ile bıraktığı Seyfeddin Kıpçak'ı Suriye valisi,[1383] Bektemür'ü Hama, Halep, Humus ve Antakya valisi,[1384] Elbekî'yi de Safed, Trablus ve Sahillerin valisi olarak atadıktan sonra[1385] 12 Cemaziyelevvel/4 Şubat 1300 Cuma günü bir müddet kaldığı Suriye'yi terk etmiştir.[1386] Altın Orda Devleti'nin İlhanlıları tehdit etmesinden dolayı sıcakları bahane ederek Suriye'den ayrılmıştır. Gâzân Dımaşk kalesini ele geçirememiş bu işi komutanlarına havale etmiştir.[1387]

Gâzân'ın Suriye'de kaldığı sürede Dımaşklı Memlûk ileri gelenleriyle görüşmüş hatta Memlûk Devleti'ne bakışını gösteren şu anekdotlar dikkat çekicidir. İlhanlı ordusu Dımaşk'ın aşağı kısımlarında Mercü'r-Râhıt'ta[1388] konakladığı esnada itaatlerini sunmaya gelen şehrin ileri gelenleri ile Gâzân arasında ilginç bir

1379 Salihiyye, Mısır ve Suriye arasında Filistin'de bir yerleşim yeri. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 390.

1380 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 28; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 334; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 229; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 892; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 220; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 107; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 125-126; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 236; Stewart, *Armenian*, s. 141. Zehebî, Sâlihiyye'den 4 bin esir alındığını 300'den fazla kişinin de mallarını almak için işkenceyle öldürüldüğünü haber verir. Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 229.

1381 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 343-344; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 250; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 220; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 896.

1382 Ermeni müverrihler 10000 kişilik orduyla savaşa katılan kralın içlerinden en iyi 4000 atlı birliği ile altı gün boyunca sultanı Doli denilen Mısır sınırına dört günlük mesafelik yere kadar kovaladığını haber verir. Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Simbat Vekayinamesi, s. 95; Stewart, *Armenian*, s. 144-145.

1383 Seyfeddin Kıpçak bu fermanla başta Dımaşk olmak üzere Halep, Hama ve Humus'un Suriye bölgesinin valisi olrak atanıyordu. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 891. Ferman için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 340-341; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 25-2; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1013-1015.

1384 Gâzân'ın Bektemür için yayınladığı fermanı için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 342-343.

1385 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 894.

1386 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 31; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 248; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 895.

1387 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 282.

1388 Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân, c. V, s. 101.

diyalog yaşanır. Kendisinin kim olduğunu sorduğunda; "*Şah Gâzân b. Argun Hân b. Abâkâ Hân b. Tulû Hân b. Cengiz Han*" cevabını yanındakilerden alınca bu kez En-Nâsır Muhammed'in babasının kim olduğunu sorar. Kısaca *el-Elfî* cevabını alır ve Elfî'nin babasının kim olduğunu sorunca ise huzurundakiler sessiz kalırlar. Gâzân, en-Nâsır Muhammed'i memlûk kökenli birisinin oğlu olduğuna işaret ederek küçümsemekte, saltanatının meşruiyetini tartışmaya açmaktadır.[1389]

Gâzân'ın bu istilâsı sırasında Dımaşk kale nâibi Ercüvaş,[1390] Gâzân'ın ve Kıpçak'ın tehditlerine rağmen kaleyi teslim etmemiş yüz gün süren destansı bir savunma ile İlhanlıların sevinçlerini yarıda bırakmıştır. Kıpçak ile aynı zamanda hûşdâş olan bu iki emir sık sık karşılaşarak aralarında ilginç konuşmalar yaşanmıştır. Müslümanların kanının boynunda olduğunu söyleyen Kıpçak'a hitaben Ercüvaş: "İhanlıların buraya gelmesinin sebebinin kendisi olduğu ve asıl Müslümanların kanı sizin boynunuzdadır", diyerek sert cevaplar vermiştir.[1391] Ayrıca en-Nâsır Muhammed'ten mektup aldığını ve Sultan'ın Gazze'de kalabalık bir ordu ile yola koyulduğu haberlerini yaymıştır. Ercüvaş askerin maneviyatını yüksek tutmayı başarmış onları motive etmiştir.[1392] Ercüvaş bunlarla da yetinmemiş kale çevresindeki evleri yıkarak düşmanın saklanmasını engellemiş, kaleden ok atıp taş yuvarlayarak, ateş topları atarak kaleyi başarılı bir şekilde savunmayı başarmıştır. Özellikle düştüğü geniş bir alanı yakan ateş topları savunma boyunca etkili bir savunma silahı olmuştur. Emevi Camii'ni yıkmakla tehdit eden İlhanlılara karşı kale mancınıklarını kullanarak cevap verir. Bu savunma diğer kalelerin de başarılı bir şekilde savunma yapmasını sağlamıştır.[1393] Böylece Suriye'nin çok kısa bir süre sonra tekrar Memlûkler idaresine geçmesinde bu savunmanın payının mühim bir yer tuttuğu aşikardır.

Suriye'de işgaller sürerken Memlûk cephesinde en-Nâsır Muhammed 12 Rabiulahir/6 Ocak 1300 Perşembe günü beraberinde emirler Seyfeddin Bektemür ve Seyfeddin Karaca ile Kahire'ye sağ salim dönmüşlerdir. Sağ kalan ve esir olmayan askerlerin birçoğu yaya olarak perişan bir halde kısım kısım başkente

1389 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 280
1390 Ercüvaş (ö. 701/1302) hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 349; İbn Tağriberdî, *el-Menhal*, c. II, s. 294-296.
1391 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 24.
1392 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 246; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 890.
1393 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 157; a.mlf., *Zübde*, s. 332-333; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s.248-249; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 24, 35; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 892-893; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 125.

ulaşmışlar. Sultan'ın ilk icraatı hazineyi açarak askerlere dağıtması olmuştur.[1394] Ardından emirler ile istişare eden Sultan derhal savaş hazırlıklarının başlaması emrini vermiştir.[1395] Önce perişan durumdaki askerin ihtiyacı karşılanmış, savaşacak güçte olan herkes orduya alınmıştır. Nâibü'l-Hisbe Mecdüddin İsa b. el-Hişâb emirlerin zenginliğini ileri sürerek halktan vergi toplanmasına fetva vermeyince tacirlerden ve zengin ahaliden servetlerine göre hesaplanarak 10 dinardan 100 dinara kadar vergi toplanır.[1396] İbni İyas, her memlûke 80 dinar, diğer askerlere de 50, 60, 70, dinar, Suriye askerlerine de altın paralar dağıtıldığını ve her emirin konumuna göre teçhiz edildiğini aktarır.[1397] Bu arada Suriye askeri ve halkı İlhanlı korkusundan Kahire'ye akın etmiştir.

Sultan 9 Recep/11 Mart 1300 Perşembe günü ordunun ihtiyacını karşılandıktan sonra beraberinde Halife, kadılar ve emirler ile Suriye'ye doğru harekete geçer. es-Sâlihiyye'ye geldiğinde İlhanlıların Suriye'yi terk ettiği haberleri gelir. Sultan'ın ısrarlı davetine icabet eden Gâzân'ın Suriye bölgesi valileri Kıpçak, Bektemür ve Elbekî es-Sâlihiyye'ye gelerek itaatlerini arz etmişlerdir. Sultan kendilerini iyi karşılamış bolca ihsanlarda bulunmuştur. Kahire'ye dönerken önce Baybars ile Sâlâr, daha sonra da atamaları yapılan Suriye bölge nâibleri birlikleriyle birkaç gün içinde Dımaşk'a ulaşmıştır.[1398] Emir Cemaleddin Akkuş el-Efrem Dımaşk nâibliğine, Emir Şemseddin Kara Sungur Halep nâibliğine, Emir Seyfeddin Esendemür Trablus nâibliğine, Emir Zeyneddin Ketboğa Hama nâibliğine, Emir

1394 Sultan en-Nâsır Muhammed bu uygulamasıyla iki seçenekten birisini tercih etmiştir. Ya İlhanlılar'a karşı savaşarak galip gelip varlıklarını sürdürecekler ya da mücadeleyi kaybedecekler. Bağdat'ı işgal eden Hülâgû, hapiste günlerce aç bıraktığı son Abbasî halifesi Halife Mu 'tasım (1242-1258)'a içerisinde yemek olduğu söylenen bir sandığı gönderir. Sandığın içinde yemek yerine sakladığı hazinelerden bir parça gören halife'ye; "Bu hazineleri saklayacağına asker besleyip savaşsaydın belki bu duruma düşmezdin", diyerek çok anlamlı bir gerçeği hatırlatır. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Gûşâ*, s. 600-601. Yurtları Mısır ve Suriye'den başka bir yer olmayan Memlûkler kısa sürede toparlanmışlar sözde Müslüman olan Gâzân ve askerlerini tepeleyerek bir asırdır ümmetin belası olan Moğolları kutsal topraklardan ilâNihâye uzaklaştırmışlardır. en-Nâsır Muhammed'in bu mücadelesi aynı zamanda Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesi gibi önemli bir sonucu da doğurmuştur.

1395 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 344; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 37; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 251; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 896; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 221; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 382; İbn Dokmak, *Nüfha*, 107; İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 405.

1396 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 898-899;

1397 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 256-257; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 230; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 897; İbn İyas, *Bedâi 'u'z-zühûr*, c. I, s. 405-406.

1398 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 345; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 38-39; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 252-253; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 899-900.

Seyfeddin Geray Safed nâibliğine atanırlar.[1399] Ayrıca Emir Seyfeddin Kıpçak ise Şevbek[1400] nâibliğine atanmıştır. Bu arada 17 Recep 699/8 Nisan 1300 Cuma günü yüz gün sonra hutbe tekrar en-Nâsır Muhammed adına okunmaya başlar. Bölgede konuşlandırılan İlhanlı askeri ise Kıpçak'ın kale nâibi Ercüvâş ile anlaşmasının ardından bölgeyi terk etmişlerdir.[1401]

Sultan, es-Sâlihiyye'den başkente geri dönerken Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr Dımaşk'ta sarsılan Memlûk otoritesini tesis etmişler ayrıca nâibler atandıkları bölgelerine ulaşıp yönetimi devralarak sükûnet hâkim olmuştur. Baybars ve Sâlâr da başkente geri dönmüştür.[1402] Kutluşah komutasındaki İlhanlı ordusu kaçış yolunda Fırat nehrini geçerken birçok askeri boğulmuş ve 5 Recep/27 Mart 1300 Pazar günü Musul'da Gâzân'a yetişmiştir. Dicle nehrini geçtikten sonra da 15 Ramazan/4 Haziran 1300 Cumartesi günü Merâga şehrine ulaşmışlar.[1403] Böylece Gâzân'ın kalabalık bir orduyla gerçekleştirdiği birinci Suriye seferi kısa süreli işgal sonrası sonuçsuz kalmış ve hüsran ile neticelenmiştir.

b. Gâzân'ın İkinci Suriye Seferi (700/1301): İlhanlılar Hüsranda

Gâzân kazandığı zaferin keyfini süremeden tekrar Memlûk idaresine geçen Suriye bölgesine yeni bir sefer düzenlenmesi emrini verir. Bu bağlamda 1 Muharrem 700/16 Eylül 1300 Cuma günü Kutluşah'ı kalabalık bir orduyla Suriye'ye gönderir. Sıkıntılı bir intikal sonrası 5 Cemaziyelevvel 700/16 Ocak 1301 Pazartesi günü Halep'i geçen İlhanlı ordusu Gâzân'ın emri ile Sermîn'e[1404] geldiğinde burada beklemeye geçer. Memlûk ordusu hakkında haber alınamaması ve kışın da çok şiddeti geçmesi Gâzân'ın böyle bir karar almaya yöneltmiştir.[1405] Kış şiddetini iyice artırınca aşırı yağışlardan dolayı taşan nehirler ve dereler, aşırı soğuklardan donmalar ve hastalıklar birçok askerin ölmesine ve hayvanların telef olmasına yol açmıştır. Bu durum karşısında çaresiz kalan Gâzân seferini iptal etmek zorunda

1399 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 346; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 39; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 253; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 221; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 900-901; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 129.

1400 Kahire ile Şam arasında Kerek yakınlarında bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 370.

1401 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 251; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 282.

1402 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 344-346; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 902.

1403 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 283-284; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 150.

1404 Sermin ya da Sürmin Halep yakınlarında bir yerleşim yeri. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 215.

1405 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 284.

kalmış. Üç aylık bir beklemenin ardından 22 Cemaziyelevvel 700/2 Şubat 1301 Perşembe günü Kutluşah'a dönmesini emretmiştir.[1406]

Mısır'da, Gâzân'ın tekrar Suriye bölgesine doğru hareket ettiği haberleri üzerine en-Nâsır Muhammed'in emriyle vezir Şemseddin Sungur el-A΄sar ile Kahire valisi Nasıruddin Muhammed b. eş-Şeyhî tarafından yapılan hazırlıklar tamamlanmış,[1407] Kal΄atü'l-Cebel'e bir menzil uzaklıktaki et-Tebn mescidinden 13 Safer 700/28 Ekim 1300 Cumartesi günü Suriye'ye doğru harekete geçilmiştir. Gazze'ye geldiklerinde Gâzân'ın Fırat nehrini geçerek Antakya'ya ulaştığına dair heberler alınmış.[1408] Bu haberler Halep halkının korkudan paniklemesine yol açmıştır. Gâzân'ın Halep'e doğru hareket ettiği duyulunca da önce şehir boşaltılmış daha sonra da Halep nâibi Kara Sungur birlikleriyle Hama'ya doğru asıl orduyu beklemek üzere geri çekilmiştir. Rabiulevvel ayının sonlarına doğru (Aralık 1300) Dımaşk'tan gelen asıl Suriye ordusuyla da Hama'da buluşmuşlardır.[1409] en-Nâsır Muhammed ise Mısır ordusuyla Gazze'de bir süre kaldıktan sonra Hama'ya doğru hareket etmiş ancak hava şartlarının ağırlaşmasından dolayı intikal gerçekleşmemiştir. İki aylık bir bekleyişin ardından emirler Seyfeddin Bektemür ile Bahâeddin Yakup birlikleriyle Halep'e giderken Sultan da asıl ordu ile Kahire'ye dönmüştür (29 Rabiulahir 700/11 Ocak 1301).[1410] Bu arada İlhanlılar Antakya ve Halep çevresinde yağma ve çapul hareketlerine girişmişler. Burada kadın ve çocuklara hoş olmayan davranışlarda bulunup erkekleri esir almışlardır. Esirler o kadar çoktur ki, Ermeni Kralı II. Hetum Müslüman esirleri on dirheme satın alıp Avrupalı tacirlere satmıştır.[1411] Diğer taraftan Memlûk ordusuyla karşılaşmayan İlhanlı ordusu aşırı kar, yağmur ve soğuklar karşısında perişan olmuşlardır.[1412]

1406 Reşidüddin, *Câmi΄ut-Tevârih*, s. 284; Stewart, *Armenian*, s. 146-147. Makrîzî, Gâzân'ın 12000 süvariden sadece 2000 kadarının bineği kaldığını haber verirken 11 Cemâziye'l-evvel 700/22 Ocak 1301 günü Gâzân'ın döndüğü haberi gelir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132.

1407 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 906;

1408 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 350; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 257-258; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909;

1409 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 384; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 258; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 907.

1410 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 350. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909.

1411 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 258; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132.

1412 İbn Devâdârî 40 gün boyunca yağan yağışların benzeri görülmediğinden bahsederek İlhanlı askerinin hayvanlarıyla beraber telef olduğunu bildirir ve diğer Memlûk müellifleri gibi bu durumun Allah'ın takdiri, bir lütfu olduğunu ileri sürer. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46-47; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 384-385; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 258; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132.

Dımaşk'ta 9 Cemaziyelevvel 700/20 Ocak 1301 Pazartesi günü münadiler; "Bu ilandan sonra Dımaşk'ta kalanın kanı kendi sorumluluğuna aittir, sefere katılamayacak olanlar Dımaşk kalesine sığınsın" diye bağırırken çok geçmeden 11 Cemaziyelevvel/22 Ocak Pazar günü Gâzân'ın Fırat'ı geçip geri döndüğü haberi üzerine halk sakinleşmiştir.[1413] Gâzân'ın birinci Suriye seferi sonrası yaşananlara öfkelenerek 700/1300-1301 yılı kış aylarında düzenlediği ikinci Suriye seferi de amacına ulaşamamıştır. Ancak bölge halkı gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiştir. İlhanlı askerlerinin kuzey Suriye bölgesinde yaptığı yağma ve çapul hareketlerinin yanında ağır geçen kış mevsimi halkı olumsuz etkilemiş. Yine Suriye'nin diğer bölgelerinde bu şartların yanı sıra İlhanlı korkusu, İlhanlılara karşı bölgedeki savaş hazırlıkları temel gıda maddelerinin fiyatlarını artırmış bunun sonucunda halk iyice perişan olmuştur. Kısacası daha önce olduğu gibi bu kez de Gâzân'ın öfkesi bölge halkının sıkıntılara boğulmasına yol açmıştır.

c. Gâzân'ın Diplomatik Teşebbüsleri: Alternatif Çabalar

Gâzân'ın Vâdî'l-Hazindâr savaşında elde ettiği başarısı batı dünyasında hemen yankı bulmuştur. Avrupalı elçiler tebrik için Tebriz'e Gâzân'ın huzuruna gelerek Haçlı-İlhanlı ittifakından söz etmişler.[1414] İlk olarak çıkarları örtüşen Venedikliler ile işbirliği temelli yapılan mektuplaşmalar tarafları birbirlerine yakınlaştırmıştır. Aragon Kralı II. James (1297-1327) 700 Ramazan/1301 Mayıs ayında kutsal toprakların kurtuluşu için İlhanlılarla omuz omuza savaşmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Yine 1300 Mayıs'ında Katalonya Kralı II. Jakob (1291-1327) Gâzân'ı kazandığı zaferden dolayı tebrik etmiş.[1415] Bu gelişmelerin yanında kutsal toprakların İlhanlılar eline geçtiği için Avrupalılar sevinç çığlıkları atmıştır.[1416] Gâzân'a Avrupa'dan gelen elçilerden en dikkate değeri şüphesiz Papa VIII. Boniface (1294-1303)'in elçileridir. Papa bölge hakkında İlhanlılar, Ermeniler ve Gürcülerin birlikte hareket ederlerse kutsal toprakların kurtuluşunun ancak mümkün olabileceğini ileri sürmüş. Ayrıca Papa, Tanrı'nın affına uğraması için Gâzân'a altın bir taç göndermiştir.[1417] Gâzân, Papa ile sayısız mektuplaşmalar yapmış, Cenevizli Buscrello de Ghisolfi aracılığıyla da Roma, Paris ve Londra'ya

1413 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909.
1414 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 244; Mahmud Saîd Ümran, *el-Muğûl ve Evrubâ*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi 'a, B. t. y. , s. 262; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 229.
1415 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 229.
1416 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262-263.
1417 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 264; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 230.

mektuplar göndermiştir. Gâzân 12 Nisan 1302 tarihinde Papa'ya ikinci kez gönderdiği anlaşılan mektubunda Memlûklere karşı açıkça ittifak teklif etmektedir. Buscrello de Ghisolfi Londra'ya giderek İngiltere Kralı I. Edward (1272-1307) ile görüşmüş. Kral günümüze ulaşan 13 Mart 1303 tarihli cevabî mektubunda, kutsal toprakların önemine değinmiş, ancak Avrupa'nın içinde bulunduğu dâhili hadiselerden dolayı hareket edemediğinden yakınmıştır.[1418] Bu mektuplaşmalarda dikkat çeken husus İlhanlı-Batı ittifakıyla Memlûklerin ortak düşman ilan edilmesidir. Çıkarları uyuşan bu devletler sözde ittifak arayışına girmek için birbirlerine iltifat etmişler ancak birlikte hareketleri hiçbir zaman vuku bulmamıştır.

Gâzân bir taraftan batı ile ittifak arayışlarını sürdürürken diğer taraftan da elçilik teatileri yaparak Memlûklere sözde barış teklifi götürmüştür. Kısacası Gâzân'ın ikinci Suriye seferi sonrası Memlûklerle ve batılı devletlerle yoğun diplomatik faaliyetleri söz konusudur. İlhanlı ordusunun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde teyakkuzla bekleyişinin ardından Gâzân, Emir Nasırüddin Ali Havâce ile Musul Kadısı Kemaleddin Musa b. Yunus[1419] başkanlığındaki yirmiye yakın elçilik heyetini Moğolca yazılı bir mektupla[1420] Sultan en-Nâsır Muhammed'e gönderir.[1421] Ramazan ayının ortasında (Mayıs 1301) yazılan mektup Kahire'ye 15 Zilhicce 700/21 Ağustos 1302 Pazartesi günü ulaşır.[1422] Elçilik heyeti bir gün sonra sultanın huzuruna alınırlar. Arapça'ya çevrilen mektubunda barış isteyen Gâzân, Memlûklerin İlhanlı topraklarına, Mardin ve çevresine girerek yağma ve çapulculuk yaptığını,[1423] Müslümanlara Ramazan ayında eziyet ettiklerini, bölge halkının çocuklarıyla birlikte kendisine şikâyette bulunduğunu, yardım istediğini, bunun üzerine de ülkemizi savunmak adına Suriye'ye girdiğini belirtmekte, kazandıkları zafer ile de Mardin'de yapılanların intikamını alarak Memlûkleri cezalandırdıklarını ileri sürmektedir. Ayrıca (Memlûklerin) pişman-

1418 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 263-264; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 231-232.

1419 İbn Devadârî, kadının adını farklı olarak Ziyâeddîn b. Bahâeddin bin Yunus eş-Şafiî olarak verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 52.

1420 Mektup için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352-353; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 53-56; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 265-267; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 68-71; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1016-1018.

1421 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s.286; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 385.

1422 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 352; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 52; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 915; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 135. Nüveyrî, Gâzân'ın elçilerinin 2 Muharrem 702'de geldiğini haber verir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 9.

1423 Gâzân'ın bu sözlerle kastı Halep askeri ile Sülemiş'in Mardin'e girip burada yağma ve talan yapmasıdır. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878.

lık duyup barış isteyeceklerini umarak da zafer sonrası Dımaşk'ta beklediklerini ifade etmiştir. Sonraki seferde de Halep'e kadar geldiklerini ancak Memlûklerin korkarak geri çekildiğini duyunca halkın zarar görmemesi adına ülkelerine döndüklerini anlatır. Bunun yanında Gâzân savaşın asıl zararını toprak sahipleri ile tacirlerin gördüğünü bunun hesabını (Allah katında) en-Nâsır Muhammed ile vereceklerini, yaşanacak gelişmelerden de Memlûklerin sorumlu olacağını vurgulamıştır. Son olarak Memlûklerden ilişkilerin seyrini ortaya koyacak bir hediye istemiş. Mektubu getiren elçiler şifahî olarak, İlhanlıların savaşa hazır olsa da barış yapma taraftarı olduklarını ayrıca belirtmişlerdir.[1424] Gâzân'ın tehdit içerikli meydan okuyan bu mektubuna cevap gecikmez. İlhanlı elçilerine Gâzân'ın ikili oynadığını asıl yakıp yıkanın kendisi olduğu halde suçlu olarak kendilerinin gösterilmesinin kabul edilemez olduğu ifade edilir.[1425]

En-Nâsır Muhammed avlanmak için gittiği Abbâse'den[1426] dönüşte es-Sâlihiyye'de 28 Muharrem 701/3 Ekim 1301 Salı günü İlhanlı elçilerinin de katıldığı gösterişli hil'at törenleri düzenleyerek Memlûk askerinin ihtişamını sergiler. Elçilerin gördükleri karşısında gözleri büyülenmiş kalabalık bir emirler topluluğuna ve elçilik heyetine süslü hil'atler giydirilmiştir. Daha sonra bolca ihsanda bulunulan Gâzân'ın elçileri Memlûk elçileriyle beraber yola koyulmuşlardır.[1427] Imadüddin Ali b. Abdülaziz b. Abdurrahman b. es-Sükkârî, Emir Şemseddin Muhammed b. et-Tîtî ve Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî'den oluşan Memlûk elçilik heyeti[1428] ile İlhanlı elçileri 16 Rabiulevvel 701/19 Aralık 1301 günü Gâzân'ın huzuruna çıkarlar.[1429] en-Nâsır Muhammed 28 Muharrem 701/3 Ekim 1301 Salı günü Kadı Alâeddin Ali b. Fetheddin Muhammed b. Muhyiddin b. Abdüzzahir tarafından kaleme alınmış ayet ve hadislerle süslü, edebiyat ve belağat yönüyle

1424 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 915.
1425 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 56.
1426 Mısır-Suriye güzergâhı üzerinde Kahire'den 15 fersah uzaklıkta (80-90 km.) bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 75.
1427 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 3; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 918. İbn Tağriberdî hil'at giydirilen ümera'nın ve önde gelen devlet adamlarının sayısını 420 olarak verir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 142.
1428 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 915.
1429 Reşidüddin İlhanlı ordusunun 700 yılı Safer-Rabiülevvel aylarında (Ekim-Kasım 1301) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde teyakkuzlu bekleyişin ardından elçilik heyetinin 16 Rabiulahir (29 Aralık 1300) günü Mısır'dan döndüklerini söz eder. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 286; Spular, *İran Moğolları*, s. 112-113.

Gâzân'ın mektubuna meydan okuyan bir üslupla yazılmış mektubunda[1430] savaşın ve yaşananların sorumlusunun kendileri olmadığını açıkça ifade eder. Memlûk askerlerinin Mardin'e tedip amaçlı bir saldırı düzenlediği bunun gerekçesinin Mardinlilerin kâfir İlhanlıların isteklerini yerine getirerek Suriye bölgesine yaptıkları saldırılara karşı bir misilleme olduğu şeklinde cevap verilir. Gâzân gibi bir hükümdarın aksi ispatlanacak sözlerden kaçınması gerektiği ayrıca Gâzân'ın her anından haberdar olduklarını, öteden beri savaş için hazırlandığını bahaneler öne sürmemesi gerektiğini, asıl sorumluluğun İlhanlılara ait olduğu belirtilir. Haçlılarla (Ermeniler ve Gürcüler) bir olup Müslümanlara saldırdıklarından yakınılarak İslâm adına hareket eden birisinin böyle bir harekete girişmesinin asla kabul edilemez olduğu vurgulanır. Gâzân Suriye'de iken elçi gönderilmemesi meselesi için ise Kahire'ye döndükten sonra savaş hazırlığına giriştiklerini, İlhanlıların kazandıkları zaferin geçici olduğunu, ordunun tam teşekküllü savaşa katılamadığı hatta tahta yeni oturmuş bir Sultan olarak Suriye'ye halkın durumunu teftiş için geldikleri bir anda İlhanlı ordusunun geldiğini duyunca alelacele savaşa giriştikleri anlatılır. Gâzân'ın geri çekilme nedeni olarak ileri sürdüğü, bölge halkının zarar görmemesi gerekçesini alaya alan en-Nâsır Muhammed, halk ne zaman bu şefkati görmüştür, diye de soru sorarak muhatabını hafife almıştır. Müslümanların kendilerinden çok çektiğini, Dımaşk'ta Emevî Camii'nde yapılanları hatırlatarak askerlerin savaş sonrası yaptığı katliamlar, uygunsuz davranışlar, zulümler sıralanmış. en-Nâsır Muhammed daha da ileri giderek II. Suriye seferi sırasında, Memlûk ordusunun Hama'ya kadar gittiğini ancak kimsenin cesaret edip çıkamadığından dem vurarak Gâzân'ı korkaklıkla itham etmiştir. Ayrıca, Gâzân bir Müslüman ise o zaman halife'ye bütün müminler gibi itaat etmesi gerektiği hatırlatılır. Gâzân'ın istediği hediye ile ilgili olarak gönderilecek hediyenin İlhan'a layık olmayacağı, öncelikle kendilerinin bir hediye göndermeleri halinde iki misli ile mukabelede bulunacağı, ayet ve hadisler ile süslü ifadelerle dile getirilir.

1430 Mektup için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 356-361; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 66-70; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 267-272; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VII, s. 242-250; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1018-1023; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 142-146. Kaynaklardaki mektupları incelediğimizde İbn Devâdârî ile ondan iktibas ettiğini düşündüğümüz İbn Tağriberdî'nin nüshası aynı nüshadır. Bunun dışında diğer müelliflerin verdiği nüshalar hepsi de aynı metindir. İki farklı nüsha söz konusu olsa da incelediğimizde anlam bakımından aynı şeylerden bahsetmektedirler.

Mektuplardan anlaşılmaktadır ki her iki taraf savaşmaktan çekinmediği gibi yaşanan hadiselerden birbirlerini sorumlu tutmaktadırlar. Dikkat çekici nokta ise Gâzân'ın yaptıklarını İslâm adına yaptığını ileri sürmesi ve bölge sakinlerini düşündüğü için daha ileri gitmediğini dillendirmesidir. Ayrıca bu mektuplaşmalar esnasında, mektubun cevabı gelmeden İlhanlı Hükümdarı Gâzân'ın batılı devletlerle yaptığı elçi teatileri de göstermektedir ki, Gâzân'ın geniş çaplı askerî bir operasyon ile Memlûk topraklarını gerektiğinde tamamen işgal etme gibi bir amacının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Gâzân, Çağatay Hanlığı ile aralarındaki sorunlu bölge olan Horasan'da halefi olacak olan Olcâytû (1304-1316)'yu önemli askeri bir kuvvetle bırakarak bölgeyi güven altına almış. Kendisi de çok sert geçen kış mevsiminde üç ay boyunca Memlûkleri mektuplarla oyalarken diğer taraftan da batılı güçlerle ittifak arayışına girmiştir. Gâzân'ın Memlûklerden gelen mektup sonrası Nisan 1302'de Papa ile teması daha önce de değindiğimiz üzere son derece dikkat çekicidir.[1431] Mektuplar bir yerde oyalama amacı güden zaman kazanmaya yönelik girişimler olarak öne çıkmaktadır.

Gâzân Memlûk elçilesinin cevap mektubunu almadan Suriye üzerine sefer hazırlıklarının başlanması emrini verir.[1432] Emirleri Kutluşah, Mulay ve Çoban'ı 30 bin kişilik bir orduyla Musul üzerinden Suriye'ye göndermiş. Kendisi de Ucân'dan[1433] hareket ederek Hamedan üzerinden Kirmanşah'a[1434] geçmiştir. Burada Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un elçileri İmparator'un hediyelerini takdim edip mektubunu sunarlar.[1435] Bu sırada Memlûkler ile elçilik teatileri devam etmektedir. Mısır'a gönderdiği Kadı Nasıruddin Tebrîzî ve Kadı Kutbuddin el-Mevsılî beraberlerinde Memlûk elçileriyle Hille'de 702 yılı başlarında (Eylül 1302) Gâzân'ın toy düzenlediği bir sırada gösterişli bir kabul merasimi ile Gâzân'ın huzuruna çıkmışlar. Gâzân söz konusu merasim sırasında Memlûk elçilerinin yanı sıra üç yüz süvariyle korunan Altın Orda elçilerini

1431 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ,* s. 262-264; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 212, 228-231

1432 Reşidüddin'in verdiği bilgiye göre Gâzân, Ucân'da kaldığı sürede (Zilhicce 701-Muharrem 702/Ağustostos 1302) düzenlediği Toy'da devlet ricali ile istişare ettikten sonra Horasan ve Azerbaycan sınırları ile ilgili güvenlik tedbirleri alır. Kardeşi Harbende ile Emir Nurin bu tedbirlerle görevlendirilir. Emir Kutluşah ta Gürcistan tarafına giderek bir kısım Gürcü ordusuyla Diyarbakır yönünde hareket etmiş, Mulay'ın tümeni ile birleşip Suriye seferine hazırlanmıştır. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 289-290; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 316-317.

1433 Ucân, Tebriz açıklarında bir yerleşim yeri olup İlhanlı hükümdarlarının taht merkezidir. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 160.

1434 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. IV, s. 454-455.

1435 Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 156-157.

de kabul etmiştir. Altın Orda elçilerine gösterilen ihtimamdan yoksun Memlûk elçileri diplomasi kurallarına uymadıkları gerekçesiyle tutuklanarak Tebriz'e gönderilmiştir.[1436] İbn Devâdâri'nin naklettiği bilgiler heyet hakkında önemli ipuçları verir. Memlûk elçisi Emir Özdemir el-Mücîrî ile Gâzân, aralarında perde olmadan yaptıkları konuşmalar İbn Devâdârî tarafından uzunca anlatılır. Gâzân'ın bir memlûk askeri olarak Özdemir'in şahsında memlûkleri anlamaya çalıştığı görülür.Acaip gördüğü konular hakkında sorular yöneltir. Emir Özdemir çekinmeden açık yüreklilikle cevaplar verir. Özellikle Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi ile ilgili olarak sorduğu soruya Özdemir, 60 yıldır Moğolları yenmelerine rağmen bu savaşta alınan yenilginin sebebinin Memlûk ordusunun tam olarak savaşa katılmadığını ileri sürmüştür. Dört bölgede teşkilâtlanan Sultan'ın ordularının Güney'de Kûs'da[1437] Sudanlılar'a karşı, İskenderiye'de Mağrib ve Haçlılara karşı, Dimyat'ta[1438] da Frenklere karşı orduların beklediğini, savaşın ordunun 4/1'lik kısmı olan Suriye ordusu ile yapıldığından bahsetmiştir. Mektubun içeriği ile örtüşen bu sözlerin ardında Gâzân'a atalarının ulaşamadığı bir zafere ulaştın diyerek de gönlünü almayı ihmal etmemiştir. Gâzân Türk olduğunu söyleyen Özdemir'e, Mısır'da senin gibi kaç Türk askeri olduğuna dair sorusuna on bin cevabını vermiştir. Bu arada aynı salonda elçilerin biraz uzağında oturan elçilik heyetinin tanımadığı Memlûk Suriye ordusundan firar ederek Gâzân'a sığınmış, Memlûk emirlerinden Ali b. Kara Bek b. Berke Hân'a cevabın doğru olup olmadığını sorması üzerine: “Doğru değil, beş bin neferdir”, diye cevap vermiştir. Özdemir, uzağında oturan bu emirin kim olduğunu öğrenince, onun paradan dolayı kaçan bir Suriye askeri olduğunu ileri sürmüştür. Gâzân bunun üzerine firari emire Mısır ya da Suriye'den hangi ordudan olduğunu sorunca emir sükût etmiştir. Özdemir ise onun Halep askeri olduğunu, Dımaşk ordusundan olmadığını belirtmiştir. Gâzân, konuşmasını can alıcı iki soruyu yönelterek sürdürür. Birincisi, Memlûk emirlerinin genç memlûklerle beraber olup olmadığına dair sorusuna Özdemir, böyle bir şeyi bilmediğini ancak Memlûklere iltica eden Moğol emiri Turgay'ın kadın yerine genç Moğol erkeklerini tercih ettiğine dair alışkanlığından bahsetmiştir. Gâzân'ın Moğol ve Memlûk kadınları arasındaki farklılıklara dair ikinci sorusuna da Memlûk kadınlarının hayâ sahibi olarak örtündüklerini Moğol kadınlarının ise cehalet içerisinde

1436 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 75; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 292; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 157, 212-213.

1437 Mısır'ın güneyindeki Saîd bölgesinde büyük bir şehirdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 413.

1438 Mısır'ın kuzeyinde önemli bir liman kentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 472-473.

bulunduklarını ifade etmiştir. Gâzân bu cevaba çok fena sinirlenmiş bu kez kadıya da sormuş ancak tatminkâr cevap alamayınca elçilik heyetinin hapse atılmasını emretmiştir.[1439] Heyet İlhanlı topraklarında çok sıkıntılı bir hayat sürer. Gâzân'ın ölümünden sonra tahta oturan Olcâytû 704 Ramazan /1305 Mart-Nisan aylarında Memlûk heyetini serbest bırakınca ülkelerine dönebilmişlerdir.[1440]

Gâzân'ın ikinci defa Mısır'a gelen elçileri Muharrem ayı içinde (Eylül 1302) cevabî bir mektupla geri dönerler.[1441] Reşidüddin'in verdiği bilgiye göre İlhanlı elçileri Kadı Nasıruddin Tebrîzî ile Kadı Kutbuddin el-Mevsılî'dir.[1442] Vassaf'ın verdiği bilgiye göre Memlûk Sultan'ının Gâzân'a tabiiyetini sunmasını, yıllık vergi vermesini, Gâzân adına hutbe okutup sikke bastırması şeklinde çok ileri giden talepler söz konusudur.[1443]

d. Gâzân'ın Üçüncü Suriye Seferi ve Şakhab Savaşı (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303): Zafer Sarhoşluğundan Hezimete

Gâzân diplomatik gelişmelerden bir sonuç alamayınca üçüncü ve son kez Suriye üzerine sefere çıkar. Bizzat ordusunun başında 9 Cemaziyelahir 702/29 Ocak 1303 tarihinde Hille'den[1444] Suriye'ye doğru harekete geçer. 28 Recep/18 Mart günü Rahbe'de[1445] konaklar. Şehirdeki halk korkudan kaleye sığınır. Emirler Sûtay ve Sultan ile vezirler Sadüddin ve Reşidüddin kale yakınlarına kadar giderek Rahbelileri itaate çağırırlar. Ayrıca Gâzân'ın elçilik teatilerine rağmen barış görüşmelerinin Memlûkler tarafından kesintiye uğratıldığı için bölgeye geldikleri ayrıca yol üzerinde bulunduğundan dolayı Rahbe'ye uğradıklarına dair fermanı kale sakinlerine okunur. Teslim olmaları durumunda can ve mal güvenliklerinin sağlanacağına dair teminat verilince de kale teslim olmuştur.[1446] Rahbe nâibi Alemüddin Sencer el-Ğatmî, Gâzân'a güzel bir karşılama töreni hazırlamış ve en-Nâsır Muhammed'in Suriye'ye doğru hareket ettiğini haber verip Rahbe'nin kolay ele geçirilecek küçük bir yer olduğunu söylemirştir. Büyük şehirlere yönel-

1439 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 71-76.
1440 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 62; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5.
1441 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 163; a.mlf., *Zübde*, s. 366.
1442 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 293-295.
1443 Vassaf, *Tahrîri Târîh*, s. 220; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 212.
1444 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 294.
1445 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 34.
1446 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 293-295; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 158.

mesini, oraları ele geçirdiğinde zaten itaatini sunacağını söylemiştir. Gâzân nâibin oğlunu ve bir memlûkünü rehin aldıktan sonra[1447] çevredeki şehir nâiblerine ve Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem'e teslim olmaları için fetihnâmeler[1448] gönderir.[1449] Emirleri Kutluşah, Mulay ve Çoban ilerlemeye devam ederek Rakka üzerinden Halep yakınlarına ulaşırlar. Sonradan gelen birliklerin asıl orduya katılımıyla Kutluşah komutasındaki 80 bin kişilik kalabalık İlhanlı ordusu Dımaşk'a doğru yol alırken Gâzân bölgeyi terk ederek geri döner.[1450] Önce Sincar[1451] daha sonra Musul taraflarına hareket ederek 13 Şaban/2 Nisan'da Fırat nehrini daha sonra da Habur'u geçmiş Suriye'yi tamamen terk etmiştir. Yol üzerinde Mardin Artuklu hükümdarı II. Necmeddin İl-gazî'ye *Melikü'l-Mansûr* unvanıyla Diyarbakır bölgesinin emirliğini tevcih etmiş ardından Dicle nehrini aşarak Kuşaf ovasına inmiştir.[1452] Suriye'deki harekâtın emir-komutasını emirlerine bırakan Gâzân, Memlûklere karşı zaferden emin olduğu kadar emirlerine de güvenmektedir. İlerleyen İlhanlı ordusu Kutluşah komutasında Halep ve Hama'yı geçtikten sonra Humus'a ulamıştır. Düşman ordusunun Suriye topraklarında görünmesiyle savaşın kaçınılmaz olduğunu gören halk Suriye'nin kuzey bölgelerinden Dımaşk'a akın etmeye başlamıştır. Giderek kalabalıklaşan Dımaşk'ta ise korku ve çaresizlik insanların şehri terk etmesine yol açmış. Bunu engellemek için kaçanların canlarının ve mallarının helal olduğu şeklinde sokaklarda münadiler halkı uyarmıştır.[1453]

1447 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 367-368; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 151.

1448 Gâzân mektubunda daha önceki mektuplarda bahsettiği konuları tekrarlıyor, Diyarbakır ve Sîs'e yapılan mütecaviz saldırılar, İlhanlı elçilerinin maruz kaldığı muameleler, Memlûk elçilerinin huzurundaki davranışların sorumlusunun Memlûkler'e ait olduğunu dile getirerek nâiblerin itaatlerini ister. Mektup için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368-372; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 1024-1027.

1449 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157.

1450 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 930; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157. Baybars el-Mansûrî ile Nüveyrî Kutluşah'ın 12 tümen ile kaldığını haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 368; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15. İbn Haldun Kutluşah ve Çoban'ın 90 000 hatta daha fazla bir ordu ile Dımaşk'a doğru hareketinden bahseder. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478. Gâzân'ın geri dönmesiyle ilgili olarak Simpat Vekayinamesi'nde, havaların aşırı sıcak olduğu için sağlığına zarar vereceği, yerine vekil göndermesi teklifini uygun görerek geri döndüğününden bahseder. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98.

1451 Günümüz Kuzey Irak bölgesinde bir yerdir.Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 262.

1452 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 295; Stewart, *Armenian*, s. 149; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 159-160.

1453 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 930-931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157

Memlûk tarafında Gâzân'ın Suriye'ye doğru harekete geçtiği haberleri duyulunca emirler Baybars el-Çaşnigîr, Tuğrul el-Îğâlî, Geray el-Mansûri, Baybars ed-Devâdâr, Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî el-Üstâdâr komutasında 18 Recep/8 Mart Cuma günü 3000 kişiden oluşan atlı bir birlik başkentten ayrılmış.[1454] Birliğin Dımaşk'a girmesi ile halk geçici de olsa sakinleşmiştir.[1455] Mısır'dan gelen bu birlik ile Halep, Hama, Trablus ve Dımaşk askerlerinden oluşan Suriye ordusu Hama'da buluşurlar. Halep askerine Emir Şemseddin Kara Sungur, Hama askerine Zeyneddin Ketboğa, Trablus-Sahiller askerine Esendemür Gürcü ve Dımaşk askerine de Seyfeddin Bahadır Âs komuta etmektedir.[1456] Bu arada Ermeni Kralı II. Hetum'un birliklerinin de yer aldığı İlhanlı öncü kuvvetleri[1457] Humus yakınlarında Karyeteyn'de[1458] Türkmenlere saldırarak bir kısmını esir almışlar ayrıca bölgede yağma ve çapulculuk yapmışlardır. Gelişmeler üzerine 7 Şaban/27 Mart Çarşamba günü 1500 kişiden oluşan bir süvari birliği bölgeye sevk edilmiştir. Emirler Esendemür Gürcü, Seyfeddin Geçkin, Bahadır Âs, Seyfeddin Enes el-Câmdâr ve Seyfeddin Uğurlu'nun komutasındaki birlik 10 Şaban702/30 Mart 1303 Cumartesi günü Urz[1459] yakınlarındaki bir mevkide İlhanlı kuvvetleri ganimet toplamakta iken karşılaşırlar ve gün ortasından ikindi vaktine kadar çarpışırlar. Ebü'l-Fidâ'nın ifadesiyle çok kanlı bir çarpışma sonucunda İlhanlılar hezimete uğrar. Sayıları 6000'i bulan kadın, erkek ve çocuklardan oluşan Türkmenler İlhanlıların elinden kurtarılır. Memlûk birliği daha sonra bol ganimetle 13 Şaban/2 Nisan günü Hama'ya dönerler.[1460] Her iki tarafın öncü kuvvetlerinin

1454 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 163; a.mlf., *Zübde*, s. 367; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 930; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 108; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157. İbn Devadârî, on bin kişilik askerî bir birliğin 20 Cemaziyelahir (9 Şubat 1303) günü yayınlanan mersûm ile Suriye'yi koruması için hazırlıklara başladığını emirler Baybars el-Çaşnigîr ile Hüsameddin Üstadar'ın Dımaşk'ı korumak üzere yola çıkarıldıklarından bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 82.

1455 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 22.

1456 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 478; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157.

1457 İlhanlı birliklerinin sayıları hakkında Ömerî, Zehebî ve Makrîzî 4 000 olarak Ebü'l-Fidâ ve İbn Habîb 10 000 olarak vermekte diğerleri sessiz kalmaktadır. Memlûk kuvvetlerinin sayısı ve komutanları hakkında ise kaynaklar hemfikirdir. Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 234; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931.

1458 Humus'a bağlı büyük bir kasabadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 336.

1459 Halep yakınlarında bir yerdir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 103.

1460 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 373-374; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 234; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15-16; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 158; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 247-248.

çatışmasında Memlûk askerinin sayıca kendilerinden üstün bir birliği yenmeleri Memlûk müellifleri tarafından zaferin müjdecisi olarak değerlendirilmiş. Ayrıca bu zafer şüphesiz orduyu motive etmiştir.[1461]

Suriye'de herkes savaşa odaklanırken Mısır'da da savaş hazırlıkları son safhasına gelir. Sultan en-Nâsır Muhammed, İzzeddin Aybek el-Bağdâdî'yi Kahire'de nâib olarak bıraktıktan sonra 3 Şaban/23 Mart[1462] Cumartesi günü maiyetinde yeni halife el-Müstekfî[1463] ve dört mezhebin başkadıları ile beraber bedevi Arap göçebelerinin de katıldığı kalabalık Mısır ordusuyla Suriye'ye hareket eder.[1464]

İlhanlı tarafında Urz mevkiindeki hezimetten kurtulanlar Kutluşah'ın yanına dönerler. Sadece Suriye ordularının bölgede olduğu yönündeki bilgiler üzerine Kutluşah saldırı amaçlı bir savaş taktiği üzerinde karar vererek süratle Hama yakınlarına kadar iner (23 Şaban 702/12 Nisan 1303).[1465] Düşmanın yaklaşması ile Dımaşk'a doğru geri çekilen Suriye ordusu düşmanı karşılamak ya da Sultan'ı beklemek gibi ikilem içinde kalsa da sonunda Sultan'ı beklemeyi tercih etmişlerdir. Bunun yanında düşmanın kendilerini gafil avlama ihtimaline karşılık hem geri çekilmek hem de gerektiğinde düşmanı oyalamak için zaman kazanmaya yönelik taktikleri uygulamaya koyarlar. Sonuçta ağırlıklarını bırakıp kadın ve çocuklarını kaleye yerleştirdikten sonra Dımaşk'tan geri çekilmeye başlarlar.[1466] Mevcut huzursuzluğun yanında ordunun geri çekilme kararıyla iyice korkuya kapılan halk

1461 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 165.

1462 İbn Devadâri çıkış tarihini 20 Recep 702/10 Mart 1303 olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 82.

1463 Halife Hakim Biemrillah'ın 18 Cemaziyelevvel 701/19 Ocak 1302 günü ikamet ettiği Menâzıru'l-Kebeş'te vefat etmesiyle 20 yaşlarında olan oğlu Ebu'r-Rebî Süleyman el-Müstekfî Billah 20 Cemaziyelevvel 701 Pazar günü Sultan'ın huzurunda halifelik beratı okunarak halifelik makamına oturur. Sultan en-Nâsır Muhammed'e yaşça yakın olan yeni halife ile ilişkileri arkadaşçadır. Makrîzî'nin ifadesiyle iki kardeş gibidirler, birlikte meydanda oyunlar oynayıp birlikte ava çıkarlar. Ancak bu birliktelik pek fazla sürmeyecek Sultan üçüncü kez tahta oturduğunda halifeyi azledecektir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 362-363; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 79; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 919; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 147; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 410.

1464 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 16-17; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 413.

1465 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 165; a.mlf., *Zübde*, s. 374; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 17; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931.

1466 Düşmanı takiple görevlendirilen Ebü'l-Fidâ düşmanın Hama yakınlarına geldiğini rapor etmek üzere Ketboğa'nın emrindeki Hama ordusuna katılıp Dımaşk'taki Suriye ordusuna katılmak üzere Dımaşk'a hareket eder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 187.

ise canının derdine düşer.[1467] Nüveyrî'nin tanık olduğu korku o denli etkilidir ki, Halep, Hama ve diğer yerleşim yerlerinden kaçan insanlar kale kapılarına yığılarak izdiham yaşanmış, ayrıca gıda maddeleri aşırı pahalanmış, hırsızlık çoğalmış, yağma ve çapul yaygınlaşmış, halk ne yapacağını şaşırmıştır. Halk bu korkuyla Ramazan ayının ilk gününün Cuma gününe tekabül etmesiyle camilere koşarak dua etmekten başka yapacak bir şeyleri yoktur.[1468]

Memlûk ordusunun kararsızlığı konusunda İbn Devâdârî, Baybars el-Çaşnigîr'in tutumundan söz eder. Baybars'ın İlhanlılardan korktuğunu bunun üzerine geri çekildiği yazar.[1469] Aynî ise Yûsûfî'den naklettiği bilgide Baybars el-Çaşnigîr'in istişare sırasında sessiz kalan Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî'ye fikrini sorunca, düşmanın güçlü olduğunu Sultan'ın geleceğini bilmediklerinden nâiblerin askerlerinin mevcut İlhanlı ordusuna intikam duygusuyla hırsla saldıracaklarını ancak olası bir hezimet karşısında gelmekte olan ordunun maneviyatının kırılacağını dolayısıyla böyle kötü bir sonucun sorumlusu olarak Sultan'ın kendilerini sorguya çekeceğini söyler. Lâçîn er-Rûmî sabretmelerini, Sultan'ın bir-iki gün içinde asıl orduyla gelmesiyle düşmanı yeneceklerinden emin olduğunu vurgulamış ve kısaca teklifini şöyle özetlemiştir: Düşmanı oyalamak için sahte bir ricat sonrası Suriye ve Mısır ordularının birleşerek düşmanı karşılamasıdır. Dımaşk nâibi Kara Sungur bu teklife karşı gelmiş ancak Baybars'ın emriyle derhal uygulanmaya konulmuştur.[1470]

Memlûkler tarafında bunlar yaşanırken İlhanlı kuvvetleri boşalmış Halep ve Hama'yı geçtikten sonra Memlûk askerinin bir hilesi olduğu düşüncesiyle boşaltılan Dımaşk'a uğramadan yakınından geçmişlerdir.[1471] İntikaline devam eden İlhanlı kuvvetleri 1 Ramazan 702/19 Nisan 1303 günü Dımaşk'ın yaklaşık 25 km.

1467 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 374-375; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 17; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931-932; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 158.

1468 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 17; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 24-25.

1469 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 83.

1470 Ayni, *Ikdü'l-cümân*, c. IV, s. 227-228; Ayaz, "Şakhab Savaşı", s. 16-17.

1471 Dımaşk emirlerinden Fahreddin İyaz, sultanın kendisini şehirde İlhanlı askerinin olup olmadığını teftiş için gönderdiğini, ayrıca Dımaşk halkına sultanın Mısır ordusunun başında Suriye ordusu ile birleştiğini haber verir. Halk bu haberle sevinir. İlhanlılar şehre girmeden Mısır askerine doğru yönelmişler, galip geldikleri takdirde Dımaşk bizimdir, yenilirsek de zaten Dımaşk'a ihtiyaçlarının olmayacağı şeklinde bir haber yayılmıştır. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 28.

güneyinde bir tepe önündeki Mercü's-Suffer[1472] ovasına ulaşmışlardır.[1473] Sultan en-Nâsır Muhammed de ordusuyla beraber 2 Ramazan/20 Nisan günü Mercü Râhit'de[1474] emirler tarafından karşılanarak savaşın yapılacağı alana gelmiştir.[1475] Savaş alanında bulunan müellif Nüveyrî, Sultan'ın ordu ile savaş alanına girdiği günün gecesinde İlhanlı askerinin yaklaştığı haberinin gelmesi üzerine Memlûk askerinin zırhlarını giyerek at üzerinde savaşa hazır sabaha kadar beklediğini, sabah namazı sonrası tekrar atlarına bindiklerini ve bu arada da iki saat yağmur yağdığını, öğle vaktine kadar hazır kıta beklemeye devam ettiklerini yazar.[1476] Bu savaşta en önemli husus İlhanlı veziri ve tarihçi Reşidüddin ile Memlûk tarafından Ebü'l-Fidâ, Nüveyrî ve Baybars el-Mansûrî savaşın tanıkları olarak karşılıklı saflarda yer almalarıdır. Ayrıca müellif Birzalî de savaş sırasında Dımaşk'tadır. Bu durum savaşın nasıl vuku bulduğu hakkında birinci elden bilgi almamızı sağlar.

İlhanlıların 50 000 kişilik bir ordu ile alana geldiği haberleri üzerine Memlûk birlikleri Şakhab köyü yakınlarındaki Mercü's-Suffer'de harp nizamına geçerken Kutluşah komutasında İlhanlılar nehrin yukarı kısmında savaş düzeni almışlardır. Memlûklerin merkezinde Sultan ve Halife'den başka saltanat nâibi Seyfeddin Sâlâr, üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr, İzzeddin Aybek el-Hazindâr, Seyfeddin Bektemür el-Çevkendâr, Şam nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem ile diğer büyük emirler yer alırken sağ kanatta Hüsameddin Lâçîn er-Rûmî, Cemaleddin Akkuş el-Mevsılî Kattâlü's-Seb', Cemaleddin Yakup eş-Şehrizûrî ile daha sağda Hama askeri ve göçebe Araplarla Seyfeddin Kıpçak yer alır. Sol tarafta ise Bedreddin Bektaş el-Fahrî, Halep nâibi Kara Sungur, Trablus nâibi Esendemür Gürcü, Safed nâibi Seyfeddin Bethas, müellif Baybars el-Mansûrî ve diğer emirler birliklerinin başında yer alırlar.[1477] Memlûk ordusunda savaşa başlamadan önce Kur'an okuyan hafızlarla beraber safları gezen Sultan ve Halife askerin maneviyatını yükseltmek için konuşmalar yaparlar. Halife askerlere, Sultan için değil dininiz ve aileniz

1472 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 101.

1473 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296-297; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 161; Ayaz, "Şakhab Savaşı", s. 17.

1474 Dımaşk yakınlarında Mercü's-suffer'e yakın bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 101.

1475 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 165; Baybars el-Mansûrî *Zübde*, s. 375; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 388; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 932; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 159.

1476 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 17.

1477 Müelliflerimiz Nüveyrî sağ tarafta Baybars el-Mansûrî birliğinin başında sol tarafta İlhanlılara karşı saf tutarlar. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 165-166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 375-376; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 18; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 246; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 932; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 159.

için savaşın şeklinde askeri savaşa teşvik etmiş ayrıca şehit olanların karşılığında cenneti kazanacaklarını hatırlatmıştır. Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr askere sebat göstermelerini istemişler, tedbir olarak da savaş alanının en gerisine bir birlik yerleştirerek firar edenleri vurmaları emredilmiştir.[1478]

Memlûk kuvvetleri kalabalık bir orduyla[1479] meydanda bu şekilde saf tutarken aralarında Ermeni ve Gürcü askerlerinin de yer aldığı İlhanlı kuvvetlerinin[1480] sayısı hakkında Memlûk müellifleri ihtilaflı bilgiler verir. Makrîzî ve Ömerî 50 000 olarak verirken[1481] savaşta bulunan Baybars el-Mansûrî ile Nüveyrî ise 100 000'den fazla olarak yazarlar.[1482] İlhanlı kuvvet komutanlarının kalabalık Memlûk ordusu karşısında nasıl bir saldırı ya da savunma planı yapacakları üzerinde anlaşmazlık içerisine girdikleri kaynaklarda geçer. Geri çekilme ya da başka bir yerde savaşılması fikri ortaya atılsa da Emir Çoban'ın henüz yerleşmeden düşman ordusunun sol tarafına saldırılmasını ve bu ani saldırı ile oluşacak şaşkınlık ve gece karanlığından istifade ederek kaçmaları fikrine karşılık Kutluşah beklemeyi tercih eder.[1483] Kutluşah'tan başka İlhanlı tümenlerinin başında emirler Çoban, Kurumşî/Kurumçi/Kurmuşî[1484], Sûtây, Aktacı, Doğan, Tuğrul, Bûlay gibi önemli komutanlar tümenlerinin başlarında Memlûk ordusunun tertibine göre her birliğin karşısına bir birlik gelecek şeklinde harp nizamı alırlar. Bekleyişin ardından Emir Çoban'ın teklifi doğrultusunda hareket ederek 2 Ramazan 702/20 Nisan

1478 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 933; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 160.

1479 İbn İyas Memlûk kuvvetlerini 200 000 olarak verir. İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 413.

1480 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 19; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

1481 Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 932.

1482 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 19. Ermeni müverrih Nerses 90 000 kişilik ordudan bahseder. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315.

1483 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 161. Burada müverrih Nerses'in dikkat çeken fakat itibarsız bilgisine yer vermek gerekirse, Kutluşah'ın sultan'dan 9 vazo dolusu ya da 900 altın aldığını, bunun için de savaşmak istemediğini belirtir. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315.

1484 Hülagu Han ile batıya gelen ünlü devlet adamı Alinak Noyan'ın oğlu olan Kurmuşî, babasının Argun Kaan tarafından sonra devlet kademelerinde hızla yükselmiş ve Gazan Han döneminde İlhnalı ordu saflarında Suriye'deki savaşlara katılmıştır. Geniş bilgi için bk. Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan Ve Emir Kurmişi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41, Aralık 2015, s. 563-577.

1303 Cumartesi günü öğle vaktinde İlhanlı sol kanat kuvvetleri Memlûk sağ kanadına hücum ederek savaş başlar.[1485] İlhanlıların bu şiddetli taarruzu ile ağır bir darbe alan Memlûk sağ kanadının kuvvet komutanları savaşın ilk sahnesinde şehit düşerler.[1486] Bunun üzerine Memlûk merkez kuvvetleri darbe alan sağ kanada yardıma koşarlar. Sâlâr, "Vallâhi ehl-i İslâm helak oldu" diye bağırarak askeri cesarete getirir. Baybars emrindeki Burcî memlûklerini alarak yardıma koşar. Memlûk emirleri canlarını dişlerine takarak savaşırlar. Dağılan sağ kanat nispeten toparlanır ancak ilk hücumu yapan üç İlhanlı komutanı Memlûk kuvvetlerinin arka saflarına sızmayı başarmış ve önlerinden kaçan Memlûk askerinin peşine düşmüştür. Bu kuvvetlerin başında bulunan Bulay'a destek için gelen Çoban ile Kurumçi Memlûk emirleri Baybars el-Çaşngîr ve Sâlâr komutasındaki birlikler tarafından durdurulur. Arka taraflarda bunlar yaşanırken Memlûk ve İlhanlı kuvvetleri arasında savaşın en şiddetli anları yaşanmaktadır. Bu şiddetli çarpışmalar Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr komutasındaki Memlûk merkezi kuvvetleri ile Kutluşah komutasındaki İlhanlı kuvvetleri arasında geçmektedir. Kısacası dağılan sağ kanadı toparlamak için yardıma koşan Memlûk merkez kuvvetleriyle Kutluşah emrindeki İlhanlı kuvvetleri arasında çok çetin bir mücadele yaşanmaktadır. Bu arada merkezde yalnız kalan Sultan'ın yanına Kıpçak ve diğer emirler yardıma gelmiş. Memlûk sağ kanadının kırılmasıyla yaşanan hengâmede ordu yenildi zannederek Sultan'ın hazineleri yağmalanmaya başlanmıştır. İlhanlı kuvvetlerinden Bulay emrindeki 20 000 kişilik bir birlik ile ikindi sonrası savaş alanından kaçmayı başarır. Arkalarından giden memlûkler takipten vaz geçerek geri dönerler.[1487] Burada Memlûk müellifleri Baybars el-Mansûrî ile Nüveyrî, Bulay'ı firarî olarak gösterirken Makrîzî, Bulay'ın sağ kanattan kaçan Memlûk askerlerinin peşinden gittiğini yazar. Aslında dağınık bilgileri disiplin altına aldığımızda ilk taarruzla birlikte dağılan sağ kanadı takip eden Bulay burada firarî olarak anlatılmaktadır. Yine Makrîzî, Bulay'ın kaçan Memlûk askerinin arkasından gittiğini, Kutluşah'ın yanına aldığı esirlerle dağa çekildiğini nakleder. Kutluşah buradan savaş alanına

1485 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 296; İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 478.

1486 Ömerî, *Mesâlik,* c. XXVII, s. 326. Reşidüddin, Lâçîn er-Rûmî'den başka on üç Memlûk emirinin öldürüldüğünden bahseder. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 296. Savaşta şehit olan emirler şunlardır. Hüsameddin Üstadâr, Mübarizüddin Evliya b. Karaman, Şemseddin Sungur el-Kafiri, İzzeddin Aydemir eş-Şemsi, Cemaleddin Akkuş eş-Şemsi el-Hacip, İzzeddin Aydemir er-Rafa el-Mansuri, İzzeddin Aydemir en-Nakîb, Alâeddin Ali b. Dudâ et-Türkmani, Hüsameddin Ali b. el-Bahîl. Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 376-377; a.mlf., *Tuhfe,* s. 167; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm,* c. II, s. 235; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 19; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 88.

1487 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 377; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 19.

baktığında şaşkınlık içinde Memlûk askerinin yerinde durduğunu, sadece sağ kanadın dağıldığını dağ taş her tarafın askerle dolup taştığını görür. Sorguya çektiği esirlerden birisi Sultan'ın memlûklerinden olan Emir İzzeddin Aydemir'den Sultan'ın savaş meydanında olduğunu ayrıca savaştıkları ordunun sadece Suriye ordusu değil Mısır ordusunun da alanda bulunduğu bilgisini alır. Bu arada dağa sığınan İlhanlı ordusunun korkması için ve kaçan Memlûk askerinin dönmesi için kösler vurulup borazanlar çalınmasıyla Sultan'ın savaş alanında bulunduğu kesinlik kazanır. Neticede Dağı ablukaya alan Memlûk askeri ile İlhanlı kuvvetleri geceyi teyakkuz halinde geçirir.[1488]

Savaşın genel bir değerlendirmesini yapalım. İlhanlı sol kanadı Memlûk ordusunun sağ kanadını dağıtmış ve bu şiddetli darbe sonrası kaçan Memlûk birliklerini takip eden bir grup İlhanlı askerinin ordu ile arasını birkaç fersah açılınca İlhanlı odusunun disiplini bozulmuştur. Orduyu toparlamaya çalışan Kutluşah bir taraftan savaşırken diğer taraftan dağılan sol kanattaki boşluğu doldurma çabası merkezde ve sağ kanattaki dengeyi de bozmuştur. Böylece İlhanlı ordusu dağılmıştır. Daha sonra havanın da kararmasıyla Kutluşah tepeye çıkarak dağılan orduyu burada toparlamaya çalışmıştır.İlhanlılar içeride susuzluktan kırılırken dışarıda Memlûkler tarafından kuşatılmışlardır.[1489] Reşidüddin'in verdiği bu bilgilere benzer ifadeler Ebü'l-Fidâ tarafından da kaydedilir. İlhanlı kuvvetleri dağınık bir durumda birbirinden habersiz hareket etmekte, bir kısmı meydandan Dımaşk'a kaçarken bir kısmı da Kutluşah komutasındaki tepeye sığınmış diğer bir kısmı da tepeye çıkamayarak kendilerini düşman karşısında bulmuştur. Savaş giderek Memlûkler lehine gelişmektedir. Nihayet 3 Ramazan 702/21 Nisan 1303 Pazar sabahında saflarda yerini alarak savaşa hazır bekleyen Memlûk kuvvetleri düşmanı tamamen kuşatarak beklemeye başlar. Sultan'ın bulunduğu kuvvetler ile tepedeki Kutluşah'ın askerleri arasında ara sıra çatışmalar yaşanmış ancak İlhanlı kuvvetleri savaşa cesaret edememişlerdir. Bunun yanında açlık, susuzluk ve kuşatma altındaki sıkıntılar dayanılmaz bir hal almış sonunda dağdan inmeyi göze almışlardır. Çıkan hengâmede esir Memlûk askerleri kaçmayı başarmışlar ve İlhanlıların yaşadığı sıkıntıları, açlıktan atlarını kesip yediklerini Sultan'a haber vermişler. Bunun üzerine en-Nâsır Muhammed emirler ile istişare ederek beklemekten usanan askerin durumunu da göz önünde bulundurarak dağdaki İlhanlı kuvvetlerine bir

1488 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 477; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 933-934; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 160-162.

1489 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 296.

çıkış koridoru açmalarını ve tamamı indikten sonra tepelemelerini emretmiştir.[1490] Ermeni ve Gürcü askerlerinin de bulunduğu İlhanlı kuvvetleri açılan gedikten nehre doğru hızlıca koşmaya başlamışlar ancak aşırı yağmurlardan bataklığa saplanmışlardır. Pek çok asker atlarıyla beraber çamura gömülmüştür. Bataklık ve Memlûk askerleri arasında İlhanlılar telef olurken kaçıp kurtulabilenler bu kez Memlûklerin kurduğu pusularda can verirler. Kutluşah ise canını zor kurtararak alandan kaçabilir. Halktan sıradan birisi bile İlhanlı askerini etkisiz hale getirip ganimetini alabilmektedir.[1491] Memlûklerin kılıcından, bataklıktan ve pusulardan kurtulabilenleri ise daha büyük bir tehlike beklemektedir. Aşırı yağışlarla taşan Fırat nehrini geçmek neredeyse imkânsızdır. Yüzerek geçmeye çalışanlar boğuluyor, aşırı rüzgârdan sallar devriliyor, bunların yanında açlık ise cabasıdır. Moğollar tulum ve ağaç dallarından sal yapıp karşıya geçmeye çalışırken Ermenileri de parayla karşıya taşırlar.[1492] Sağ kurtulup nehre kadar gelenlerin de birçoğu nehirde boğulur.[1493] Ermeni müverrihler İlhanlılardan 5 000, Ermenilerden de 500 askerin ancak kurtulabildiğinden söz ederler.[1494] Kurtulup sağ kalabilen Kutluşah, Çoban ve Sûtây gibi emirler maiyetlerindeki çok az sayıda askerle beraber önce Bağdat'a daha sonra da Gâzân'ın huzuruna çıkabilmişlerdir.[1495] Ordunun onda birine yakınının ancak kurtulabildiğini gören Gâzân hezimeti kabullenememiş, Kutluşah'ı önce ölüm cezasına çarptırsa da affederek merkezden uzak Arran'a[1496] sürgüne göndermiştir.[1497] Gâzân hezimet sonrası yeni bir sefer hazırlığına girişir ancak yakalandığı hastalık yüzünden 11 Şevval 703/17 Mayıs 1304 Pazar günü ikindi vakti Kazvin[1498] yakınlarında vefat eder.[1499]

1490 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 388; Ayaz, "Şakhab Savaşı", s. 22.
1491 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 388; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 937; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 163-164.
1492 Galstyan, *Ermeni Kaynakları,* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176-177; Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315; Simbat Vakayinamesi, s. 98-100; Ersan, *Ermeniler,* s. 221.
1493 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 388; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 296.
1494 Simbat Vakayinamesi, s. 99; Galstyan, *Ermeni Kaynakları,* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176; Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 163; Subaşı, *Gürcü-Moğol,* s. 166.
1495 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 296; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 164-165.
1496 Günümüz Ermenistan başkentidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. I, s. 136.
1497 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 296; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 938-939; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 164.
1498 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. IV, s. 342-343.
1499 Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih,* s. 304-305; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 390; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 954; Stewart, *Armenian,* s. 152; Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 366. Ermeni müverrihi Nerses, Gâzân'ın zehirlenerek öldüğünü ileri sürmekte, Suriye'ye yeni bir sefer hazırlığı yapan

En-Nâsır Muhammed üç gün süren savaşın ardından zaferin ülke geneline müjdelenmesi için elçiler çıkarır.[1500] Önemli bir İlhanlı esiri ile İbn Devâdârî'nin metnini verdiği bir mektubu[1501] Gâzân'a gönderir.[1502] Sultan 5 Ramazan/23 Nisan günü girdiği Dımaşk'ta törenlerle karşılanır. Müslüman halkın yanı sıra Hıristiyan ve Yahudilerin de katıldığı sevgi gösterileri arasında süslenmiş Dımaşk sokaklarından geçerek özel olarak hazırlanmış saltanat tahtına oturur.[1503] Düzenlenen gösterişli kutlamalar sırasında emirlere hil'atler giydirilir. İlhanlıların ilk hücumuyla savaş meydanından firar eden Seyfeddin Birliğî ümeranın şefaatiyle affedilirken İlhanlılara yol gösterdiği gerekçesiyle Halep emirlerinden birinin çivilenerek idam edilmesi emredilir.[1504] Ramazan ayını ve bayramı Dımaşk'ta geçiren Sultan 3 Şevval 702/21 Mayıs 1303 günü Dımaşk'tan ayrılmış[1505] daha sonra 23 Şevval/10 Haziran günü günler öncesinden hazırlıkların yapıldığı Mısır'a girmiştir. Burada emirlerin birbiriyle yarışan zafer taklarıyla süslü Kahire sokaklarında ilerlerken halkın olağanüstü sevgi gösterileri arasından geçerek halkı selamlamış. Kalavûn'un yaptırdığı Bimaristan'ın[1506] yanında metfun babasının kabri başında

---

Gâzân'ın maiyetindeki devlete adamlarının Memlûk sultanı tarafından çeşitli ağır hediyelerle gönlünü kazandığı devlet adamlarının ülke ordusunun mahvolacağı gerekçesiyle seferden vazgeçirdiklerini hatta eşi tarafından zehirlendiğini söyler. Başkumandan Simbat, s. 100; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 177-178; Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 316. Gâzân'ın zehirlendiğine dair bilgiler bazı Memlûk müellifleri tarafından da desteklenir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 112-113; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 214; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 417. Gâzân'ın ölümüyle ilgili bk. Başkumandan Simbat, s. 100; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 174; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 390; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 954; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 169; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 417. Gâzân'ın ölümü ve zehirlenmesi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 366-367.

1500 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 936.

1501 en-Nâsır Muhammed mektupta elçi teatilerinden başlayarak İlhanlıların Dımaşk'a doğru gelirken yaptığı zulümlerden bahsederek Urz çatışmasındaki yenilgi sonrası Şakhabp'taki hezimeti kısaca özetledikten sonra aslandan kaçan koyun gibi İlhanlı askerinin kaçtığını anlatarak Gâzân'ın küçük düşürücü ifadeler ile yermiş ve söz dinlemediğini ifade etmiştir. Ayrıca en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak'tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

1502 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479.

1503 O gün orada bulunan Ömerî, o günden daha tatlı, güzel bir gün yaşamadığını yeminle anlatır. Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 326; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 29.

1504 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 163-164.

1505 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 28.

1506 Kalavûn'un yaptırdığı Bimaristan'ın da yer aldığı türbelerin ve medresenin de bulunduğu külliye hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 70-75; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 379-380, 406-408; Eşref Buharalı, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu; Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri", *TAD*, Cilt:XXV, Sayı:40, 2006, s. 32-36.

dua ederek zaferden dolayı Allah'a şükretmiş.[1507] Bu zafer edebiyat alanında da etkisini göstererek en-Nâsır Muhammed için uzun şiirler ve nesirler kaleme alınıp methiyeler yazılmıştır.[1508]

Memlûklerin İlhanlılara karşı kazandığı bu zaferde ulemanın da katkısı açık bir şekilde görülür. Dönemin idarecileri ve halkı üzerinde tartışmasız nüfuzu olan İbn Teymiyye'nin Moğollar aleyhine yayınladığı fetvalar önemli ve bir o kadar da ilginçtir. Halkı teskin etmek ve askeri teşcî etme hususunda çaba sarf eden İbn Teymiyye, İslâmiyeti kabul etmesine rağmen *Cengiz Yasası*'nı[1509] uygulayan Gâzân'ın,[1510] sarayında her dinden insanın aynı muameleyi görmesi, Hıristiyanlarla bir olup Müslüman topraklarına saldırmaları Müslümanlıklarının aslında sahte olduğu ve bu cümleden onlarla cihat etmenin farz olduğuna dair fetvalar yayınlamıştır.[1511] Fetvalar hem asker nezdinde hem de Sultan nezdinde büyük bir itibar görmesini de sağlamıştır. Ayrıca askerin ve halkın savaşma azmini, motivasyonunu yüksek tutarak herkesi Gâzân'ın ordusu ile savaşmaya teşvik etmiştir. Öğrencisi İbn Kesîr tarafından uzunca anlatıldığı üzere İbn Teymiyye savaşa bizzat katılmış, savaşın Ramazan ayının ilk günlerine gelmesi üzerine askerlere ve savaşa katılacak halka oruç tutmamalarını, oruçlu iseler oruçlarını bozmalarına dair fetva vermiş ve bizzat kendisi o gün yiyerek de askeri savaşa teşvik etmiştir.[1512]

1507 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 168-170; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 29; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 28-29; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 938-940; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 166-168.

1508 Şakhab zaferini konu alan uzunca yazılmış nesir ve nazım örnekleri için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 89-100-Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 20-38; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 247-252.

1509 Cengiz Hân tarafından tanzim edilen yasalardır. Yasa ile ilgili bk. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 84-91; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 98-100; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s.310-312; Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 220-221; Fethi Gedikli, "Yasa", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 336-337.

1510 Yargılama usulleri başta olmak üzere *Yasa*'yı her alanda uygulayan Gâzân'ın babasının hanımı Bulugan Hatun ile evliliğini Müslüman olduktan sonra da sürmüştür. Safedi, *A'yânü'l-Asr*, c.IV, s. 9. Gâzân'ın Bulugan Hatun ile evliliği için bk. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 195-196.

1511 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c.XVII, s.735-736. Söz konusu fetvalar ve bu fetvaların yorumları hakkında bk. İbn Teymiyye, *Kitâbü Mecmûu Fetâvâ*, Kahire 1326-1329/1908-191, c. IV, s. 289-302; Denise Aigle, "The Mongol Invasions of Bilâd al-Sham by Ghâzân KHan and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlûk Studies Review*, XI-2 2007, s. 97-115; Ayaz, "Şakhab Savaşı", s.18; Ulaş Töre Sivrioğlu, Muzaffer Ercan Yılmaz, "Bir İslâm Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 6-7.

1512 Askerin oruç tutmamasıyla alakalı: "Siz yarın düşmanın karşısına çıkacaksınız. Oruç bozmanız daha da kuvvetlenmenize yarar. Ebu Said el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadis-i şerif'te Hz. Peygamber (a. s.) Mekke fethi senesinde sahabilerin cephede iken oruç tutmamalarını emret-

Son Moğol-İlhanlı saldırısını özetlemek gerekirse Memlûkler Vâdi'l-Hazindâr yenilgisinin ardından hemen savaş hazırlıklarına başlamışlar ve inkıraza uğrayan siyasî otoriteyi bölgede hemen tesis etmeyi başarmışlardır. Mısır'ın güneyinde yaşayan asi bedevi Arap göçebelerden toplanan bol ganimet[1513] savaş hazırlığı için kullanılmış. Yine Arvâd adasına yapılan baskın[1514] ile Sîs üzerine yapılan seferler[1515] savaş için yapılacak masrafın tedarikinde kullanılmıştır. Diğer taraftan da Gâzân I. ve II. Suriye seferlerinin başarısızlığına rağmen bölgeyi terk ederek ordunun sevk ve idaresini emirlerine bırakmış, üstelik İlhanlılar istihbarat konusunda sınıfta kalarak en-Nâsır Muhammed'in Mısır ordusuyla savaş alanına geldiğini savaşın bittikten sonra ancak öğrenebilmişlerdir. Mısır ordusunu beklemek amacıyla sahte bir ricat ile geri çekilen Memlûkler savaşın en başında kovalanan konumunda iken savaş sonrası kovalayan durumuna geçerek kendi evlerinde düşmanlarını avlamışlar. İlhanlılara çok ağır bir yenilgi tattırmışlardır.

Bu yenilgi yarım asırdır süren İlhanlı-Memlûk savaşlarının sonuncusu olmuştur. en-Nâsır Muhammed zafer sonrası Gâzân'a yazdığı mektubunda, Vâdî'l-Hazindâr yenilgisinin intikamını aldığını belirttikten sonra dış politikadaki hedefini de açıkça ortaya koyar. Sultan mektubunda karşılıklı elçilik teatilerinden

---

miştir" diyerek askerin savaşa güçlü olarak çıkması için çaba sarf etmiştir. Sultanın muzaffer olacağını Allah'a yemin ederek ifade edince, "inşâallah" demesini söyleyen emirlere, "Olabilir anlamında değil, muhakkak olacak anlamında inşâallah diyorum" diyerek de cevap verdiği nakledıir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 23.

1513 1302 yılı Şubat ve Nisan aylarında yapılan geniş çaplı bir operasyon ile tedip edilen asi konar göçer Araplardan bolca ganimet toplanmıştır. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 6; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476. Kahire'ye getirilen ganimetlerin rakamları muhteliftir. Sefere bizzat katılan Baybars el-Mansûrî, 100 000 koyun, 5 000 at, 20 000 deve geldiğini haber verir. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 364. İbn Devadâri, toplamda 127 200 baş olduğundan bahsederek 4 000 at, 12 600 deve, 110 200 koyun getirildiğini haber verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 63. Nüveyrî, 5 000 at, 20 000 deve, 100 000 koyun ile sayısız sığır, manda, katır gibi hayvanların yanı sıra sayısız kılıç, mızrak gibi savaş aletlerinin getirildiğinden bahseder. Makrîzî rakamları daha da farklı olarak 80 000 keçi, 16 000 koyun, 4 000 at, 32 bin deve, 8 000 sığır ile 280 katıra yüklenmiş 260 yük kılıç ve mızrak yüklü sila getirilir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 922.

1514 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 163; *Zübde*, s. 366; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 80; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 10; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 233; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 252-253. Makrîzî 28 Safer Cuma günü adanın ele geçtiğini ve esirlerin 280 olduğunu haber verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 927-928.

1515 Memlûkler Vâdî'l-Hazindâr yenilgisi sonrası Sis üzerine tedip amaçlı kısa süreli bir sefer düzenlemiştir. Ebû'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, 922-923; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Stewart, *Armenian*, s. 155-156; Ersan, *Ermeniler*, s. 220-221.

bahsetmiş İlhanlıların Dımaşk'a doğru ilerlerken yaptıkları zulümleri, Urz çatışmasındaki yenilgi ve sonrasında tattırılan ağır Şakhab hezimetini kısaca özetlendikten sonra aslandan kaçan koyuna benzettiği İlhanlı askerini aşağılayıcı bir üslupla alaya almıştır. Ayrıca Gâzân'ın söz dinlemediğinden yakınmıştır. Ayrıca en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin İlhanlıları Bağdat ve Irak'tan çıkararak buraların asıl sahibi olan halifeye vereceğine dair yeni siyasetini de açıklamıştır.[1516] Sonuç olarak Şakhab zaferi ile Moğol bakiyesi İlhalıların Suriye üzerindeki emelleri tamamen sona ermiş. Suriye ve Mısır coğrafyası Moğol tehdit ve tehlikesini bir daha yaşamamıştır. Bölge tekrar Türkler idaresine geçerek huzur ve sükûnet yeniden tesis edilmiştir.

2. Olcâytû Dönemi (703-717/1304-1316) Memlûk-İlhanlı Münâsebetleri

Gâzân'ın ölümüyle İlhanlı tahtına oturan Olcâytû döneminde (703-717/1304-1316)[1517] Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde bazı olumsuz gelişmeler söz konusu olsa da savaşın eşiğine gelecek kadar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Tahta oturduğunda Memlûklerle olumlu diplomatik ilişkiler geliştirmek isteyen Olcâytû'nun ilk adımı Gâzân'ın Şakhab savaşı öncesinden beri alıkoyduğu Tebriz'de hapsedilen Memlûk elçilerini geri göndermesidir. Olcâytû yakın ilgi gösterdiği Memlûk elçileri Emir Hüsameddin Özdemir el-Mücîrî ile Kadı Imâdüddin b. es-Sükkerî[1518] İlhanlı elçilik heyeti ile 704 Ramazan/1305 Mart-Nisan ayların-

1516 en-Nâsır Muhammed'in Gâzân'a gönderdiği mektup için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

1517 Asıl adı Muhammed Hudâbende olan Olcaytu (ö. 716/1316) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 315-316; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. V, s. 203, c. IX, s. 315-316; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750*, s. 171-172; Derya Örs, "Târih-i Olcaytu: inceleme ve çeviri", *Ankara Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992O; Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 345-347.

1518 İbn Devâdârî'nin Memlûk elçisi Emir Özdemir'in babasına anlattığı bilgide, Olcaytu bizzat kendi elleriyle heyette bulunan kadı İmadüddin'e kımız içkisi ile dolu kadehi takdim eder ancak kadı bunu ret eder. Olcaytu elçilerle sohbet ederken en-Nâsır Muhammed'in *Ağa atası* yani büyüğü olduğunu söyler. "O Muhammed, ben de Muhammed'im. Ülke mamur hale gelinceye kadar on iki yıllık bir barış istiyoruz. Kardeşim Gâzân memleketi harap hale getirdi. O Müslüman görünse de kafirdir. Suriye'ye girmesi benim ve ümeranın rızası olmadan olmuştur. Bunun için Allah onun canını aldı. İlhanlı ümerası Mısır sultanına selam göndererek bu fitnenin sonlandırılmasını ve barış yapılmasını isterler". Bu bilgiyi nakleden İbn Devâdârî bunu duyan Altın Orda hanı Angây (Toktây)'ın İlhanlılar ile savaşa karar verdiğini yazdıktan sonra rivayetine devam ederek Olcaytu ile Özdemir arasında geçen konuşmaları nakleder. Olcaytu, ikramda bulunup hil'at giydirdikten sonra Özdemir'e; "Ya Hüsameddin, melun Gâzân'a Al-

da Mısır'a dönmüşler heyet Olcâytû'nun mektubunu Sultan'a sunmuştur. Kardeşi Gâzân'ın vefatıyla tahta oturduğunu bildiren Olcâytû barış teklif ederek artık fitnenin son bulmasını istemiş ülkenin mamur hale gelmesi için en az 12 yıllık bir barış teklifi sunmuştur.[1519] Sultan tarafından çok iyi karşılanan İlhanlı elçilerinin talepleri kabul edilerek halka emirlerinden Alâeddin Ali b. Emir Seyfeddin Balaban el-Kalencekî ile Kadı es-Sadr Süleyman el-Mürtekî'nin[1520] de yer aldığı mukabil bir Memlûk heyeti ile beraber hediyelerle birlikte Zilkade ayında (Mayıs-Haziran 1305) yola Mısır'dan ayrılmışlardır.[1521] Elçiler Olcâytû'ya Sultan'ın mektubunu sunduktan sonra 705 yılı Ramazan ayında (Mart-Nisan 1306) da Mısır'a dönerler.[1522]

En-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat döneminde İlhanlılar ile yapılan son sıcak temas 708 yılı Cemaziyelahir (Kasım 1308) ayı başlarında yaşanır. Baybars el-Mansûrî, İlhanlıların Fırat sınırındaki hareketliliğine dair haberler üzerine tedbir amaçlı emirler Cemaleddin Akkuş el-Mevsılî ile Şemseddin ed-Deniz es-Silahdâr komutasında bir birlik başkentten Dımaşk'a gelir. Buraya gelindiğinde düşman hareketinin olmadığına dair haberler kesinleşince teyakkuz durumdan normal dönülür.[1523] Ancak Cemaziyelahir (Kasım 1308) ayı çıkmadan İlhanlılar Fırat'ın doğusundan Kerker beldesine[1524] saldırarak Türkmenlere zarar vermişler. Bunun üzerine Halep nâibi Kara Sungur'un memlûkü olan bölgenin nâibi Seyfeddin Bethas komutasında bölgeye sevk edilen birlik İlhanlı esirleri ve ganimetleriyle geri dönerler.[1525] Makrîzî 60 esir ve sayısız atla döndüklerini haber verir.[1526] Emir Bethas bu zafer sonrası başkentte Sultan'ın huzuruna çıkarak hil'at giyer.[1527]

---

lah'ın yaptığını nasıl görüyorsun", diye sorunca Özdemir yer öpüp selamlayarak; "Allah İlhanı korusun, ömrünü uzun kılsın", deyince Olcaytu sahip olduğu zenginliklerini saymaya başlar. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 127-128.

1519 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 62; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5.

1520 Nüveyrî bu emiri Alâeddin Ali b. Emir Seyfeddin Balaban el-Kalîcî olarak verirken kadının ismini de Kadı Süleyman el-Malikî eş-Şebrayrîkî olarak zikreder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 62.

1521 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5-6.

1522 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5-6.

1523 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 185.

1524 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 452-453.

1525 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 102; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 42-43; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 420.

1526 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43.

1527 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 403; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 102.

En-Nâsır Muhammed'in İlhanlılara karşı elde edilen zafer sonrası dış politikada bölgesel bir güç olarak daha aktif bir dış siyaset izlendiğine dair bir tespit mümkündür.

a. Olcâytû'nun Suriye Seferi (712/1312)

İlhanlı hükümdarı Olcâytû, Memlûk Türk Devleti içinde yaşanan gelişmelerden dolayı Suriye bölgesine sefer düzenleme kararı alır. Bu gelişmeler Memlûk iç politikasında Sultan en-Nâsır Muhammed'in otoritesini tesis etmek için potansiyel sultan adaylarını tasfiye etmesi sonucu bazı emirler de Olcâytû'ya sığınmışlardır. Canlarını tehlikede gören Kara Sungur ve Cemaleddin Akkuş el-Efrem ile bazı emirler sığınma talebinde bulundukları Olcâytû'dan can ve mal güvenliklerine dair teminat almışlar ve 712 Rabiulevvel/1312 Temmuz ayında Ordu şehrinde Olcâytû atından inerek misafirlerini karşılamıştır. Görkemli otağlarda ağırlanan emirler Suriye'nin alınabileceği yönünde bölgeye bir sefer düzenlenmesi için teşvik etmişler. Kara Sungur ile Akkuş el-Efrem Suriye bölgesine yapılmasını istedikleri seferi ısrarla dillendirmeleri üzerine[1528] İlhanlı ordusu Olcâytû'nun emrinde harekete geçmiş önce Çukurova Ermeni topraklarına girmişler daha sonra da Memlûk topraklarının hudut şehri olan Fırat üzerindeki Rahbe'ye 712 Şaban/1312 Aralık ayında ulaşmışlardır.[1529] İlhanlı ordusunda Ermeni ve Gürcü askerleri de vardır. Ermeni Kralı savaş aletleri hazırladığı gibi ordunun ihtiyacı olan esnaf ve sanatkârları, sayısız katırları, develeri, koyunları ve sığırları beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu sefer için 30 000 eşek yükü buğday ve arpa hazırlamıştır.[1530] Ermeni kuvvetlerinin yanında Gürcü askerleri de önde gelen birçok komutan ile bu sefere katılmışlardır. İbn Devâdârî'nin verdiği bilgilere göre Emir Demirhan komutasındaki Gürcü birlikleri İlhanlı ordusuna en son katılmışlar.[1531]

1528 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 245, 251. Makrîzî, Olcaytu'nun yanına giden Mühenna'nın teşviki ile Olcaytu'nun Suriye üzerine sefer düzenlemeye karar verdiğini söyler. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119.

1529 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 124; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 115.

1530 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 254-255.

1531 Gürcü birliklerine Demirhan'dan başka Tâlîş, Tabcû, Tartah, Tartak, Bîkâr, Bîkerî, Şalkîm, Kerbek (Kürbük), Ocî, Kerbâs, Bazar, Bağlu Kara, Çakal, Câğân, Kabteri, Câmkâr, Kardum ve Küncâr (Güncar) adındaki Gürcü komutanlar sefere katılmıştır. Müellif İslâm'a aykırı davranışlarından bahsederek görünüşlerinin farklılıklarına değinmiş sert görünümlü fiziki özelliklerinden bahsetmiştir. Dağdan bir parçaya benzettiği Gürcü komutan Demirhan'ı harp sanatından ve muhasara bilgisinden mahrum olmakla itham ettikten sonra da İlhanlı emirleri ile yaşadığı uzunca diyaloglara yer verir.İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 253, 255.

Memlûk kanadında İlhanlı hükümdarı Olcâytû'nun Suriye'ye sefer hazırlığında olduğuna dair haberler üzerine savaş hazırlıklarına başlanır.[1532] Sultan öncü kuvvetler olarak binler emirlerinden Hüsameddin Kara Lâçin el-Üstadâr, Seyfeddin Argun ed-Devâdâr, Bedreddin Çengeli b. el-Baba ve Hüsameddin Lâçin el-Çaşnigîr'i özel birliklerlerle teçhiz ettikten sonra Şevval ayında (Şubat-Mart 1312) bölgeye gönderir.[1533] Suriye bölgesindeki birlikler İlhanlı sınır bölgelerine kaydırılırken[1534] Sultan en-Nâsır Muhammed her gün bizzat binler emiri komutasındaki iki birliği emirleri ve askerleri ile teftiş edip bölgeye gönderir. Birliklerin teftişi ve gönderilmesi 712 Ramazan/1313 Ocak ayı boyunca devam eder.[1535] Sultan kendisi de Aytmış el-Muhammedî'yi Kahire'de nâibi olarak bıraktıktan sonra 2 Şevval 712/31 Ocak 1313 Salı günü maiyetiyle Kahire'yi terk eder. Suriye'ye doğru yol alırken Kahire'ye iki günlük mesafedeki es-Se'îdiyye mevkinde iken 6 Şevval/4 Şubat günü Suriye nâibi Tengiz'in elçisi İlhanlıların geri döndüklerine dair Memlûk ordusunu rahatlatan haberi getirir. Nitekim İlhanlı ordusu Ramazan ayının 26. günü (25 Ocak 1313) Rahbe'den geri dönmüştür.[1536]

İlhanlı ordusunun bu sefer sırasındaki faaliyetlerine baktığımızda Emir Çoban'ın emir komuta ettiği Kara Sungur ve Akkuş el-Efrem'in de katıldığı Rahbe kuşatması dönemin ağır silahları olan mancınıklarla desteklenmiş bir aya yakın ağır kış şartlar altında devam etmiştir.[1537] Rahbe nâibi Emir Bedreddin Musa Erkeşî/Üzküşî beş gün boyunca şiddetli bir savunma savaşı vererek Rahbe'ye girmelerine engel olmuştur. Muhasarada bulunan Reşidüddevle, Rahbelilere İlhanlı hükümdarı Olcâytû'ya itaat etmelerini, hediyeler sunup af dilemelerini tavsiye etmiş. Bunun üzerine şehrin kadısı Necmeddin İshak ve beraberindekiler 5 at ve 10 çuval şekeri hediye olarak takdim etmişler hükümdar da hediyeleri kabul etmiştir.[1538] Olcâytû bir ay muhasara ettiği Rahbe'den ileriye geçemeden mevsimin sefere elvermemesi[1539] atların ve yemlerinin azlığı, birçok atın da telef olması üzerine

1532 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 30-31.
1533 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 235.
1534 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413.
1535 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 246; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31. İbn Tağriberdî, binler emiri komutasındaki birliklerin Mısır'dan sevkini 5 Rabiulahir'den Cemaziyelevvel'in ilk gününe kadar (10 Ağustos 1312-4 Eylül 1312) devam ettiğini anlatır.
1536 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31.
1537 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 413
1538 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 123
1539 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152-153;

Reşidüddin ve Çoban'ın tavsiyesine uyarak İlhanlı ordusuna 712 Ramazan/1312 Aralık-1313 Ocak ayında geri dönmesi emrini vermiştir.[1540] İbn Devâdârî geri çekilmelerine dair farklı bilgiler verir. en-Nâsır Muhammed'in kalabalık bir ordu ile harekete geçtiğini duyan Olcâytû ile Kara Sungur'un korkudan geri döndüklerinden söz eder.[1541] Safedî ise kuşatma sırasında bulunan bir kimseden naklen, Emir Çoban'ın Ramazan bir günde Müslümanlara eza vermenin uygun olmayacağını anlattığı Olcâytû'nun geri çekilmeye ikna edildiğini kale içinden gelen kadılar ve önde gelen kişilere Olcâytû'nun hil'at giydirdikten sora mancınıkları terk ederek geri çekildiklerini yazar.[1542]

Suriye bölgesinde daha önceki İlhanlı istilâlarını yaşayan Halep, Hama ve Humus halkı korkudan yerlerini terk etmişler, şehirler harabeye dönmüştür. İlhanlıların ülkeyi terk ettikleri haberi alınınca Ramazan bayramına (31 Aralık 1312) huzurlu bir şekilde girmişlerdir. İbn Kesîr, "Haberler güzelleşti, kalpler sakinleşti, müjde davulları çalındı. İmamlar kunut okumaktan vazgeçtiler. Hatip bayram gününde hutbe irad etti ve insanlara bu nimeti anlattı"[1543] şeklinde ortamın sakinleştiğini yazar. Ebü'l-Fidâ, büyük umutlarla gelen firari emirler Kara Sungur ile Akkuş el-Efrem'in daha Rahbe'de umutlarını kaybettiğine değinir. Ayrıca Rahbe nâibi Erkeşî el-Kürdî ile Akkuş el-Efrem arasında daha önceden var olan hukuka dayanarak kalenin kolayca teslimini düşündükleri ancak nâibin Sultan'a olan sadâkatini göstererek direndiğini ve teslim olmayarak başarılı bir şekilde kaleyi savunduğunu övgüyle anlatır.[1544] Diğer taraftan Nasır Muhammed, İlhanlıların döndüğü haberini alınca[1545] ordunun bir kısmını Suriye bölgesine Kanûn[1546] ve Askalan'a[1547] gönderirken kendisi de maiyetiyle beraber 16 Şevval 712/14 Şubat 1313 günü Dımaşk'a girer.[1548] Burada emirler ile istişare ettikten sonra hac farizasını ifa etmek için Hicaz'a gitme kararı alır.

1540 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 123; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152-153.
1541 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 246, 254, 258-259.
1542 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 170-171.
1543 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 124-125.
1544 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 413.
1545 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152.
1546 Dımaşk ve Ba'lebekke arasında bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 301.
1547 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 122.
1548 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 153; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31. Makrîzî ile İbn Tağriberdî sultanın Dımaşk'a giriş tarihini 19 Şevval 712 (17 Şubat 1313) verirken İbn Kesîr Kudüs'ü ziyaret edip bir müddet kaldıktan sonra 1 Zilkade 712 (28 Şubat 1313) Salı günü Dımaşk'a girdiğini belirtir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 125. Ebü'l-Fidâ 23 Şevval 712 (21 Şubat 1313) olarak verir. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 414.

b. Malatya'yı Fethi (715/1315)

Anadolu'da İlhanlı Anadolu valisi İrencin Noyan'ın[1549] bölge halkına uyguladığı mezâlim İlhanlı hâkimiyetini sarsıntıya uğratmış Türkmenler başta olmak üzere beylikler isyan etmiş hatta Karamanoğulları Konya'yı ele geçirmeyi başarmışlardır. İlhanlı üst düzey emirlerden Çoban 714 Rabiulevvel/1314 Haziran ayında geldiği Anadolu'da Türkmen beylerinin bağlılığını almış ve aynı yılın Ramazan/Aralık ayında Konya'nın tekrar İlhanlı idaresine geçmesini sağlamıştır. Ayrıca söz konusu isyan hareketlerinin müsebbibi İrencin Noyan'ı azlederek yerine oğlu Timurtaş'ı İlhanlı Anadolu genel valiliğine atamıştır.[1550] Bu olayların yaşandığı aylarda Memlûk Suriye bölge nâibi Tengiz komutasında Malatya'nın fethi gerçekleşir.[1551] Çoban'ın iktâ'sı olan Malatya şehir idarecilerinin[1552] halka zulmetmesi üzerine halk en-Nâsır Muhammed'e mektup yazıp tebaası olmak istemiştir.[1553] Ebü'l-Fidâ, Tatarların şehirde ikameti için çevredeki Memlûk asker ve tebaasının yaşadığı Kal'atü'r-Rum, Besni, Kahta ve Gerger gibi yerlere yapılan İlhanlı akınlarını seferin ilave gerekçeleri arasında zikreder.[1554] Gelişmeler Ebü'l-Fidâ'nın Tatar şıhnesi, Makrîzî'nin de vergi tahsildarı olarak bahsettiği Mendûh ya da Mendû adlı şahıs merkezinde yaşanır. Malatya nâibi Mîzâmîr, Çoban adına şehri yönetmektedir. Nâib, Mendûh'un şehri kendisinden alacağı endişesiyle Sultan en-Nâsır Muhammed ile mektuplaşıp şehri kendisine teslim edeceğine söz vermiştir. Bu gelişmeler üzerine söz konusu sefer düzenlenmiştir.[1555]

1549 İrencin Noyan Anadolu emîru'l-ümeralığına 3 Zilhicce 704 (27 Haziran 1305)'de atanmıştır. Kaşânî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 53-54.

1550 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 246-247, 252-253; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 622; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

1551 Malatya'nın fethi için bk. Murat Zengin, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *TAD*, Cilt:33, Sayı:55 s. 108-113.

1552 Ebü'l-Fidâ şehrin hâkimi olarak Cemaledin el-Hızır'ı verirken İbn Kesîr ise Kürt bir adam diye bahsediyor. Makrîzî Malatya nâibinin adını Bedreddin Mezâmîr b. Nureddin olarak veriyor. Ebü'l-Fidâ mezkur Hızır'ın Mezâmîr olarak bilindiğini ve bölgedeki Nasara dilinde büyük emir anlamına geldiğini bildirir. Ebû'l-Fidâ şehir ele geçirildikten sonra ele geçirilen esirler hakkında bilgi verirken Tatar şıhnesi İbn Kürboğa ile Ergeni kalesi sahibi eş-Şeyh Mendû ele geçirilen esirler arasında zikrediyor. Makrîzî Mîzâmîr olarak yazar. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419-420; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 143.

1553 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143; Birzali, *el-Vefeyât*, s. 311; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418-419.

1554 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418.

1555 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 143.

Malatya üzerine düzenlenecek sefer gizli tutularak Sîs üzerine sefer düzenleneceğine dair haberler yayılır.[1556] Sefer için hazırlanan birlik 1 Zilkade 714/ 6 Şubat 1315 tarihinde düzenlenen merasimle Kahire'den bölgeye sevk edilir. Emirler Seyfeddin Bektemür el-Bûbekrî, Gullî es-Silahdâr, Alemüddin Sencer el-Cemakdâr, Rukneddin Baybars el-Hâcib, Bektemür el-Camekdâr, Bedreddin Muhammed b. el-Vezîrî, Aytmış el-Muhammedî ile diğer halka askerlerinin komutanlar katılır.[1557] Zilhicce ayının son günlerinde (Nisan 1315) Dımaşk'a giren birliğin emir komutasını bölge nâibi Tengiz devralır. Nüveyrî, sultanlara vurulan kösler ve asalar eşliğinde sefere iştirak ettiğini ve bu seferde Dımaşk Kâdı'l-Kudât'ı Necmeddin b. Sasrâ ile Şerefüddin b. Fazlullah ve inşâ dîvânından görevli memurların yer aldığını nakleder.[1558] Muharrem ayının başında (Nisan 1315) harekete geçen ordu yol üzerindeki Safed, Trablus, Humus ve Hama eyalet askerlerinin katılımıyla 12 Muharrem 715/17 Nisan 1315 Cuma günü önce Halep'e bir gün sonra da Antep'e ulaşır. Kadılar burada kalırken ordu intikaline devam ederek Derbend'i ve Göksu nehrini sıkıntılı bir yolculukla geçer.[1559] Öncü olarak gönderilen Emir Seyfeddin Aruktemür[1560] komutasındaki birlik kente ulaştığında halkın burçlara çıkarak Memlûk askerini beklediğine tanık olurlar.[1561] Üç günlük bir kuşatma sonrası Tengiz komutasındaki 10 000 bin kişilik ordu[1562] 22 Muharrem/28 Nisan 1315 Pazar günü Malatya'ya ulaşır.[1563] Asıl ordunun Malatya'ya ulaşmasıyla şehrin nâibi, ileri gelenler ve kadılar kalenin güney kapısının üzerine çıkarak eman[1564] dilerler. Bunun üzerine Tengiz eman vererek şehri teslim alır.

1556 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 139.

1557 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 167; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 284; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 139.

1558 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 142.

1559 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 284-285; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419.

1560 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168.

1561 Birzâlî, *el-Vefeyât*, s. 297.

1562 Memlûk kaynakları ordunun sayısı hakkında bilgi vermezke Kâşânî on bin atlının katıldığını olarak ifade eder. Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, s. 202. İbn Devâdârî'nin Mısır'dan altı binler emiri'nin katıldığını haber verdiğine göre diğer bölgelerden de biner atlının katıldığını hesap edersek on bin atlı ifadesini teyit eder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 284; Zengin, "Malatya'nın Fethi", s. 111. Halep askeri ile bu sayının daha fazla olabileceği uzak ihtimal değildir. Şu da var ki göstermelik Sîs üzerine yapılan seferi hesaba katarsak Malatya önlerine on bin atlının mevcudiyeti söz konusudur.

1563 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 285; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168. Tarihler bir iki gün ara ile farklı verilmekle birlikte bilgiler aynıdır. Sefer sırasında yer alan Ebû'l-Fidâ'nın tarihlerini vererek anlatmaya çalıştık.

1564 Eman kısaca, İslâm ülkesine girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir. Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

Askere de yağma ve çapulculuk yapmamalarını emreder. Öncü kuvvet komutanı Aruktemür şehri kılıcı ile üç gün boyunca kuşattığını asıl ordu gelince korkudan teslim olduklarını ileri sürerek kılıç hakkını ister. Bu arada da yaşanan kargaşa sırasında bir grup asker şehri yağmalar. Ermenilerden ve Hıristiyanlardan birçok kişinin malları gasbedilmiş, esir alınanlar hatta öldürülenler olmuştur. Müslümanlar da bu hengâmede zarar görmüştür.[1565] İbn Haldun, Malatya'da nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Hıristiyan Ermenilerden başka şehirde bedevi Araplar ile az sayıda Müslümanın yaşadığından söz eder.[1566]

Malatya'nın ele geçtiğine dair müjde Seyfeddin Kıçlıs tarafından 3 Safer 715/9 Mayıs 1315 günü kalede Sultan'a bildirilirken Malatya'daki Memlûk birlikleri 25 Muharrem/30 Nisan-1 Mayıs 1315 günü şehri terk ederler. Ayrıca Malatya'dan 19 000 adet yün dokuma tezgâhı ustalarıyla beraber Halep'e nakledilir.[1567] Diğer taraftan alınan esirler arasında şehir yöneticisi Şehabeddin Mîzâmîr, şıhne Kürboğa ile Ergeni kalesi sahibi eş-Şeyh Mendû da vardır.[1568] Mendû yolda firar ederken[1569] Mîzâmîr, oğlu ve beraberlerindeki otuz askerle beraber 5 Rabiulahir 715/9 Temmuz 1315 Çarşamba günü Kahire'ye getirilir.[1570]

Memlûk askerinin Malatya'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra İlhanlı saltanat nâibi Çoban Malatya'ya gelir.[1571] Surları tamir ettirip halkın girip çıkması için açık bıraktığı bir kapının dışında diğer altı kapıyı kapatır. Ayrıca şehrin tamiri için 2000 askeri bırakır.[1572] Böylece Malatya bir tedip hareketine maruz kalmış yeniden İlhanlı idaresine geçmiştir. Memlûk fethi geçici olmuştur.

Malatya'nın fethine yol açan Mendû adlı şahsın akıbetine gelince bir grup Halep askeri 1 Şaban 715/31 Ekim 1315 günü Nasıruddin el-Ayntâbî komutasında Diyarbakır yakınlarındaki Afkîn kalesini Mendû'yu ele geçirmek için kuşatırlar. Görüşmeler sonrası kale savaşılmadan teslim alınır. Kalede bulunan

1565 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 419; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 143-144; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 285; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 143; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.
1566 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.
1567 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 168; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 143-144.
1568 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 143-144.
1569 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420.
1570 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 169; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 144.
1571 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 169.
1572 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 169; Birzâlî, *el-Vefeyât*, s. 311.

Mendû'nun kardeşi öldürülerek kellesi kalenin giriş kapısına asılır.[1573] Diğer taraftan Sultan'ın yanında bulunan Malatya sahibi Mîzâmîr (=Mezâmîr)'in Çoban ile mektuplaştığı ve en-Nâsır Muhammed'ten kendisini talep etmelerini içeren bir mektubun ortaya çıkması üzerine tutuklanır. Mendû el-Kürdî ise önce Dımaşk'ta ortaya çıkmış[1574] ancak daha sonra da Gazze'de tutuklanmıştır.[1575] Ayrıca 716/1316 yılında Kahire'ye gelen birçok devlet elçisi arasında Ebû Saîd ile Çoban'ın elçileri de hediyelerle yer almışlardır.[1576] Muhtemelen Malatya hakkında görüşmeler yapmış olmalılardır.[1577]

Görüldüğü üzere Sîs üzerine yapılmış bir sefer gibi gösterilerek düzenlenen askeri bir harekât ile Malatya ele geçirilmiştir. Bu seferin aslında İlhanlılar'ın kısa bir süre önce Olcâytû komutasında yaptığı Suriye seferine bir misilleme olarak yapıldığını değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Malatya'da yaşanan iç gelişmeler fırsat olarak da değerlendirilmiştir. Şunu da ifade edelim ki Malatya seferinin sebepleri arasında saydığımız Malatya şıhnesi Mendû'yu ele geçirmek için takibatlar yapılması da bölgede devletin gücünü göstermesi açısından önemlidir.

c. Diyarbakır Fethi (716/1316)

Halep emirlerinden İbn Câcâ isimli bir Türkmen Beyinin emir komutasında bir grup Halep askeri Türkmenlerin ve göçebe Arapların da desteği ile Diyarbakır üzerine bir sefer düzenler. Yaklaşık 10 000 kişiden oluşan ordu 716 Rabiulahir/1316 Haziran ayında Diyarbakır şehrini ele geçirir. Müslüman ve Hıristiyanların yaşadığı şehirde Müslümanların mallarını alıp şehri boşaltırlar daha sonra da şehir yağmalanır. Ebü'l-Fidâ camilerin kandillere varıncaya kadar yağmalandığını büyük küçük her şeyin talan edildiğini yazdıktan sonra Müslümanların çok çirkin işler yaptıklarını, dinen uygun olmayan davranışlar sergilediklerinden söz eder. Acıklı durumu da şehirde sanki dün zengin kimse yokmuş gibi bir durum ortaya çıktı diyerek anlatır. Yağma ve talandan sonra Halep birlikleri daha sonra salimen yurtlarına dönerler.[1578] Diyarbakır'ın en-Nâsır Muhammed döneminde fethi ile alakalı bilgiler naklettiğimiz sınırlı bilgilerden ibarettir. Dönemin çağdaş

1573 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 172.
1574 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 176.
1575 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 184.
1576 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s164.
1577 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 163. Nâşir'in 2 nolu dipnotta yorumu böyledir.
1578 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 427-428; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 125; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 84.

müellifi Ebü'l-Fidâ'nın satırlarında böyle yer almaktadır. Bu fetih hareketini bir önceki Malatya seferinin devamı olarak tedip amaçlı görmek mümkündür. İlhanlı içi politikasından kaynaklı siyasî krizlerden yararlanarak yapıldığı açıktır. İlhanlı Hükümdarı Olcâytû çok geçmeden ölmüş (6 Şevval 716/22 Aralık 1316) yerine çocuk yaştaki oğlu Ebû Saîd tahta oturmuştur.[1579]

Olcâytû döneminde yaşanan bu gelişmelerin dışında İlhanlılar ile ilgili ilişkiler Mekke ve Medine'nin dahili meselelerinde de kendini göstermiştir. Mekke emirliği için mücadele eden kardeşler arasındaki çekişmede en-Nâsır Muhammed'in desteğini alan Rumeysa 300 atlı birliği ile Kahire'den Mekke'ye gelir. Çaresiz kalan Humeyda kaçarak Irak'ta sığındığı[1580] ve bir ay misafiri kaldığı Olcâytû'yu Mekke'ye bir sefer düzenlemesini ısrarla dillendirir. Mekke'yi ele geçirdiği takdirde minberlerde adına hutbe okunmasına dair de söz verir. Sonunda Olcâytû'yu ikna etmeyi başarmış hatta Horasan bölgesine ait 4 000 süvari 716 Recep/1316 Eylül ayında Mekke'ye doğru harekete geçmiştir. Ancak Olcâytû'nun ölmesi ile sefer yarıda kalmıştır.[1581] Nüveyrî, bu seferin amacının Hz. Muhammed (a. s.)'ın yanında medfun bulunan *eş-Şeyhayn*'in yani Hz. Ebu Bekir (r. a.) ile Hz. Ömer (r. a.)'in naaşlarının kaldırılması için Suriye'de yaşayan göçebe Araplardan 4 000 atlı tedarik edilerek teçhiz edildiğini, bu gelişmeleri Mekke emiri Rumeysa'nın Sultan'a bildirmesi üzerine emirler Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî ile Emir-i Alem Seyfeddin Bahadur es-Saîdî komutasında yüzler ve tablhane emirlerinden de birçok emirin katıldığı kalabalık bir birliği Mekke'ye gönderdiğini yazar.[1582] Bu arada da Olcâytû 6 Şevval 716/22 Aralık 1316 günü vefat etmiş yerine de oğlu Ebû Saîd tahta oturmuştur.[1583] Humeyda en büyük destekçisini kaybetmiştir.

1579 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 187; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 153; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 160; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 46. Bazı müellifler ölüm gününü farklı verir. İbn Devâdârî 6 Zilhicce 716 (19 Şubat 1317), Ebü'l-Fidâ ise 27 Ramazan 716 (13 Aralık 1316) olarak verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 288. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 427.

1580 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 12; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 147.

1581 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 148.

1582 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 192.

1583 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 187; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 153; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 160; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 46. Bazı müellifler ölüm gününü farklı verir. İbn Devâdârî 6 Zilhicce 716 (19 Şubat 1317), Ebü'l-Fidâ ise 27 Ramazan 716 (13 Aralık 1316) olarak verir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 288. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 427.

3. Ebû Said Dönemi (717-736/1316-1335) Memlûk-İlhanlı Münâsebetleri

a. Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Barış Dönemi

İlhanlı hükümdarı Olcâytû'nun vefat etmesiyle on yaşlarındaki oğlu Ebû Saîd (717-736/1316-1335)[1584] İlhanlı tahtına oturur.[1585] Biyografisini anlatan Safedî, adının *Bûsaîd* olması gerektiğini ifade ettikten sonra *Ebû Saîd* şeklinde yazılmasının hatalı oluşuna değinir.[1586] Üstelik yazışmalarda elkab kısmına *Bûsaîd* ibaresinin yazıldığını da gördüğünü yazar.[1587] Aynı müellif bu dönem iki devlet arasında barışın tesis edildiğini, bunun ise daha ilk mektuplaşmada kendini gösterdiğini belirtir. Sultan en-Nâsır Muhammed ile görüşen Sır Kâtibi Kadı Alâeddin b. el-Esîr, gönderecekleri mektupta *el-Memlûk* ibaresini yazmanın uygun olmayacağını ayrıca Ebû Saîd'in babasını ve kardeşini yazarsak bunun da çirkin olacağını söylemiş, yaklaşık bir ay sonra da ismi yerine elkâbını altın bir tomar ile yazma teklifi Sultan tarafından kabul görmüştür. İlhanlıların da aynı uygulama ile karşılık vermeleri üzerine böyle bir gelenek başlar.[1588] Sadece *Muhammed* ve *Bûsaîd* isimlerinin yazılmasıyla diplomasiye getirilen yenilik kısa sürede siyasî ilişkilere de yansımış ve karşılıklı barış görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bu dönem bazı sıkıntılar yaşanmışsa da savaşların geride kaldığı karşılıklı hediyeleşmelerin hız kazandığı bir devir olmuştur.

İlhanlı devlet idaresinde Ebû Said ilk dönemlerinde ismen hükümdar olup gerçekte ise devlete hâkim olan Emir Çoban ve oğullarıdır. Çoban, İlhanlı hükümdarı Argun döneminde adından söz ettirmiş Gâzân ve Olcâytû dönemlerinde ikinci emir rütbesinde en üst düzeyde bir emir olmuştur. Ebû Saîd'in yaşça küçük olmasını da kullanarak yönetimde söz sahibi olmuştur.[1589] Faruk Sümer, Çoban'ın konumunu *Beylerbeyi* olarak ifade eder. Çoban'ın oğullarından Dımaşk Hoca merkezde Ebû Saîd'i kontrolüne alarak başkentte söz sahibi olur-

1584 Ebû Saîd (ö. 736-1335) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68-70; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 321-325; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 442-443.

1585 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 187; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 160; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 299; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 46.

1586 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 442.

1587 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68.

1588 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 68.

1589 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 292; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 322; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 601-602.

ken en büyük oğlu Hasan Horasan bölgesinde, Hasan'ın oğlu Tâliş İsfahan, Fars ve Kirman bölgesinde, Timurtaş Anadolu'da, Mahmud ise Gürcistan bölgesinde yönetimi devralmış durumdadırlar.[1590] Kısacası Ebû Saîd'in tahta oturması Çoban ve oğullarının devlette söz sahibi olmasını sağlamış giderek de konumlarını güçlendirmişlerdir.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde önemli bir memlûk taciri ve aynı zamanda Sultan adına elçilik vazifesini deruhte eden el-Mecd İsmail b. Muhammed b. Yâkut es-Sellâmî[1591]Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde önemli bir siyasî-ticari bir kimliktir. 717/1317 yılında Ebû Saîd, veziri Hoca Ali Şâh, Çoban ve diğer üst düzey emirler adına kaleme alınan mektupta karşılıklı barıştan söz edilmiş mektup ile birlikte değerli hediyeler Sultan'a takdim edilmiştir. Bilmukabele hediyelerle elçiler uğurlanmıştır.[1592] Bu gelişmeyi Memlûklerin önce Malatya daha sonra Diyarbakır bölgesine yaptığı seferlerin yanında İlhanlı iç politikasında yaşanan yeni gelişmelerin etkisi olduğu açıktır. Ancak karşılıklı iyi niyet girişimlerinin yanında aynı yıl Mekke'de iki devleti karşı karşıya getirecek gelişmeler yaşanmıştır. Mekke emiri Rumeysa'nın kardeşi Humeyda beraberinde 50 kişilik bir Moğol birliği ile Irak'tan dönmüş, Mekke'ye girme isteği en-Nâsır Muhammed'in onayı ile olabileceği cevabını almıştır. Gelişmelerden haberdar olan Sultan eman vererek Humeyda'yı huzuruna çağırmıştır. Emirler Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî, Seyfeddin Bahadur el-Abdî Sultan'ın emanını getirmişler ancak Humeyda parası olmadığını ileri sürerek gitmek istememiştir.[1593] Humeyda hac dönüşü Mekke'de idareyi ele geçirerek Rumeysa'yı şehirden çıkarmış ayrıca hutbeyi İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd adına okutmuş tacirlerin mallarına da el koymuştur. Gelişmeler üzerine Kahire'den bölgeye 300 atlıdan oluşan bir birlik sevk edilmiştir. Mekke'de Memlûk birlikleri duruma el koyarak Sultan'ın emri ile Hicaz emiri Utayfe olmuştur. Böylece Memlûk idaresi yeniden bölgede tesis edilmiştir.[1594] Neticede gelişmeler askeri bir sonuç doğurmadan Memlûkler lehine halledilmiştir.

1590 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 27; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 292; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 89; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 618-620.
1591 El-Mecdü's-Sellâmî (ö. 743/1342) hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s.43.
1592 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 175.
1593 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, 176.
1594 Nüveyrî, *age.*, c. XXXII, s. 219; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 176.

720/1320 yılına gelindiğinde önce İlhanlı topraklarında daha sonra da Mısır'da karşılıklı olarak gönderilen suikastçı fedâiler krizi patlak verir. En-Nâsır Muhammed, İsmailî fedâilerin[1595] yaşadığı Misyâb[1596] kale sakini 300 fedâiyi İlhanlı topraklarına Kara Sungur'u öldürmeleri için göndermiştir. Tebriz'e vardıklarında bazıları amaçlarını ifşa edince fedailerin bazısı yakalanıp öldürülmüş bunun üzerine Ordu şehrinde kısa sürede haberler her tarafa yayılmıştır. Ebû Saîd, Çoban, vezir Ali Şah, Kara Sungur ve Moğol emirlerini öldürmek için geldiklerine dair yayılan haberler üzerine devlet adamları korkudan saklanmışlar. Çoban gelişmeler üzerine el-Mecdü's-Sellâmî'yi çağırarak hadiseler hakkında bilgi verdikten sonra kendisine çıkışarak: *"Mısır ile aramızda barıştan söz ediyorsun, o ise bizi öldürmek için fedâi gönderiyor"*, diyerek kendisini uyarmış ve ne olup bittiğini öğrenmesi için Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e göndermiştir.[1597] Bu arada çok geçmeden Kahire'de halkın şüphelendiği bir kişi yakayı ele vermiştir. Yabancı olup garip davranışları olan bu adam Kahire valisi tarafından sorguya çekildiğinde Kara Sungur tarafından Sultan'ı öldürmek için gönderilen dört fedâiden biri olduğunu itiraf eder. Fedâilerin ikisi firar ederken diğer ikisi yakalanıp öldürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Sultan'ın güvenlik tedbirleri artırılır.[1598]

İlhanlılar adına Kahire'ye gelen el-Mecdü's-Sellâmî, Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr tarafından karşılanarak kaleye Sultan'ın huzuruna çıkar. Ebû Saîd, Çoban ve diğer devlet erkânının barış yönündeki ısrarlı arzularını bildirir. Bunun üzerine Dımaşk ve Halep nâiblerine İlhanlı elçilerinin güvenliklerinin sağlanması yönünde emirler verilir. Kısa bir süre sonra da mektuplarla birlikte İlhanlı elçileri Kahire'ye gelerek iki devlet arasında yapılması düşünülen barış görüşmeleri için şartlar öne sürülür. Şartlar şunlardır:

1595 Şîa içinde farklı bir grup olup kendilerini feda edercesine hedeflerindeki kişileri öldürmek için kendilerini adayan kişilerdir. Ayrıca Kalkaşendî, Ömerî'den naklen bu grubun Mısır'a hâkim olan Sultan için canlarını feda ettiklerini yazar. Detaylı bilgi için bakınız. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. I, s. 119-122. İbn Battûta, seyahati sırasında fedâilerin yaşadığı Kadmus, Meyneka, Ulayka, Masyâf (=Misyab) ve Kehf kalelelerine uğradığını ve buralarda İsmaililiyye ya da Fidâviye denen topluluğun yaşadığını haber verir. Söz konusu topluluğun diğer topluluklardan ayrı yaşadığını ve en-Nâsır Muhammed adına maaşlı çalıştıklarını, görevini yerine getiren kimse eyer sağ ise kendisi sağ değil ise varisi yapılan iş karşılığında anlaşılan ücreti alır. Ancak en-Nâsır Muhammed'in kaçak emiri Kara Sungur kendisi için gelen birçok fedâiyi bölgedeki adamları saysinde yok etmeyi başarır. *Rihle*, c. I, s. 116, 118.

1596 Trablus yakınlarında bir sahil kalesidir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 144.

1597 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 116, 118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 207-208.

1598 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 208-209.

-Fedâilerin durumunu ele alan önemli bir husus şöyledir. Fedâiler Mısırdan gelirse istenilmemesi, İlhanlı topraklarından Mısır'a gelen olursa gönderilmemeleri şeklindedir. Ayrıca Fedâilerin gönderilmesi, taraflar arasında karşılıklı antlaşma sağlandığında mümkün olabilecektir.

-Göçebe Araplardan, Türkmenlerden ülkelerinde fitne çıkaracak kimselerin karşılıklı olarak gönderilmemesidir. Karşılıklı bilgi toplamak amacıyla uzun yıllar her iki ülkenin yaptığı casusluk faaliyetleri anlamına gelen bu gizli çalışmalar yerine elçilikler aracılığıyla temasların resmi kanallardan sağlanması ve böylece huzursuzluklara yol açacak telkinlerin ciddiye alınmamasıdır.

-İki ülke arasında yolların güvenli olması ve tacirlerin rahatça gidiş gelişlerinin sağlanması.

-Her yıl hac döneminde Irak'tan Hicaz'a gönderilen mahmil[1599] alayında Ebû Saîd'in sancağı ile Mısır sultanı en-Nâsır Muhammed'in sancaklarının her ikisinin birlikte bulunması.

-Kara Sungur'un asla istenilmemesi.

Sultan üst düzey devlet adamları ve istişare heyeti ile yaptığı görüşmeler sonrası sunulan bu teklifleri kabul etmiştir. Barışın yapılması yönünde olumlu bir tavır almıştır. Daha sonra hil´atler giydirilen elçilerle birlikte çok değerli hediyeler el-Mecd İsmail başkanlığındaki heyetle Ebû Saîd'e sunulmak üzere gönderilmiştir.[1600]

Maddelere bakıldığında daha önce firar eden emirler ve göçebe Arap liderlerini ilgilendirilen durumlar öne çıkmaktadır. Daha önceleri bu emirlerin ve liderlerin teşviki ile Gâzân döneminde savaşlar vuku bulmuş yine Olcâytû döneminde savaşın eşiğinden dönülmüş idi. Haliyle böyle gelişmelere bir daha fırsat verilmemesi için tedbir alınması yönünde adımlar atıldığı görülür.

1599 Hac zamanı geldiğinde özel hazırlık süreci sonrası hac emirinin himayesinde Mekke ve Medine'ye surre adıyla gönderilen para ve hediyelerin konulduğu, develere yüklenen bir çeşit vasıta. Başta devlet adamları olmak üzere önde gelen kimselerin hacca gidemedikleri için gönderdikleri bir çeşit hediye yüklü develer. İlki Recep ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendşirir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 57-58. en-Nâsır Muhammed dönemi bir mahmil gününe tanık olan İbn Battûta'nın gözlemlemleri için bk. İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 57.

1600 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 209-210.

Antlaşma maddelerinin müzakere edildiği 720 yılı Şaban ayı başlarında (Eylül 1320) İlhanlı topraklarında çok sert geçen kış şartları hayvanların telef olmasına yol açmış, şehirler sular altında kalmış ve bunlara bağlı daha birçok sıkıntılar vuku bulmuştur. Ebû Saîd bu konuyu fukaha ile istişare ettiğinde bunun sebebinin ülke geneline yaygın halde bulunan günah işlemeyi teşvik eden mekânlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.[1601] Bunun üzerine Ebû Saîd emir vererek içki içilen yerlerin, umumhanelerin kapatılmasını, mevcut ne kadar şarap varsa hepsinin buzlu yollara dökülmesini, yanında bulunduranların cezalandırılmasını, eğlence işi ile uğraşanların kovulmasını ayrıca yabancı tacirlerden alınan vergilerin de kaldırılmasını içeren fermanı ülke geneline gönderilmiştir. Bu arada Tebriz yakınındaki kiliseler yıkılmış camiler, mescitler yenilenmiştir.[1602] Makrîzî'nin naklettiğine göre bu gelişmeler sonrası en-Nâsır Muhammed de Suriye nâiblerine mektuplar yazarak şarapların dökülmesini, fuhşiyat merkezi yerlerin kapatılmasını emretmiştir. Nâibler bu emirleri aynen uygulamışlardır.[1603]

Ebû Saîd'in elçileri 720/1320 yılında el-Mecdü's-Sellâmî ile Kahire'ye gelerek Irak'tan Hicaz'a çıkacak olan bu yılki mahmil alayında taşınması için Sultan'ın sancağını isterler. Sarı atlas ipekten mamül altın işlemeli Memlûk sancağı kendilerine teslim edilirken ayrıca Mekke emirine de bir mektup yazılır.[1604] Irak'tan çıkan kafile Bahreyn taraflarından geçerken 1000 atlı önlerini keserek kafile emirinden 3000 dinar ister. Mısır Sultan'ı en-Nâsır Muhammed'in emri ile Irak'tan geldikleri ve Mekke emirine Sultan tarafından gönderilen mektubu gösterirler. en-Nâsır Muhammed'e olan bağlılıklarından dolayı kafileyi serbest bırakırlar. Hadiseyi duyan Sultan yaşananlardan pek memnun kalır. Bölgedeki Araplara inam ve ihsanını artırır.[1605]

İlhanlı elçisi 721/1321 yılında değerli hediyelerle geldiği sultanın huzurunda bilmukabil hediyelerle ülkesine dönmüşlerdir.[1606] Yine 722 /1322 yılında aralarında Emir-i Ahûr Hasan b. Şâdî b. Sûncâk ve Tebriz kadısı Nasreddin Muhammed b. Muhammed el-Kazvînî'nin olduğu Ebû Saîd'in elçilik heyeti Ka-

1601 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 258.
1602 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 258; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 211.
1603 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 211.
1604 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 211.
1605 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 214-215.
1606 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 6.

hire'ye gelir.[1607] Muhtemelen daha önce müzakere edilen ve anlaşılan maddelerin karşılıklı olarak imzalanması için gelen heyet olmalıdır. Diğer taraftan en-Nâsır Muhammed adına Ebû Saîd'e barış akdi için hediyelerle giden Aytmış el-Muhammedî İlhanlı hükümdarı ile görüşmesini yapmış ve antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca antlaşma metinleri Ebû Saîd, Çoban ve vezire ait olan yemin nüshaları Tebriz'de bir Cuma günü Aytmış'in de hazır bulunduğu bir mecliste okunmuştur. Gayet hoş karşılanan, hükümdarın cömertliğinden bolca istifade eden Aytmış, antlaşma için gerekli işlemleri tamamladıktan sonra önce Mardin'e uğramış daha sonra da Dımaşk üzerinden Kahire'ye gelmiştir.[1608]

İki ülke arasında barışın resmen tesis edilmesi sonrasında ilişkiler gayet iyi seviyede devam etmiş karşılıklı olarak hediyeleşmeler sürdürülmüştür. Öyle ki, Kahire'ye sığınan İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş dahi bu ilişkilerin seyrini değiştirememiştir. Timurtaş'ın ortadan kaldırılması sonrası ilişkilerin daha da ilerlediği görülmüştür. 728/1328, 729/1329 ve 730/1330 yıllarını Mekke'de geçiren İbn Battûta 728/1328 yılı hac mevsiminde Sultan en-Nâsır Muhammed'in adının hutbede İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'den önce okunduğundan söz etmiştir.[1609] Bir yıl geçmeden de 29 Cemaziyelahir 729/30 Nisan 1323 Pazar günü Ebû Saîd adına Kahire'ye gelen elçiler, birbirinden değerli hediyeleri Sultana takdim ettikten sonra hükümdarlarının Sultan'ın kızı ile evlenme isteğini içeren mektubu sunmuşlardır. Sultan, kızının yaşının küçüklüğünü mazeret göstererek bunun ancak ileriki yıllarda mümkün olabileceğine dair söz vermiştir. Hatta mehir[1610] olarak Sultan'ın Diyarbakır bölgesini istediğini Memlûk müellifi Nüveyrî kaydeder.[1611]

1607 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 31. Nüveyrî, bu elçilik heyetinin Halep'te kibirlik tasladığını ancak Halep nâibinin ikram ve ihsandan geri kalmadığını ifade eder. Dımaşk'a geldiklerinde ise Tengiz, adeta ders verircesine elçilere soğuk davranmış ilgi göstermemiştir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 47.

1608 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 237, 241, 242; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 48.

1609 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 346.

1610 Nikâh akdinin bedeli olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal ya da değerli bir eşyadır. Bu para ya da mal kadının kendi malı olup kocası karısının rızası olmadan hiçbir şekilde karışamaz. Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXVIII, Ankara 2003, s. 389-391. Ancak eğer yapılan evlilik siyasî bir evlilik ise karşılıklı anlaşma gereği toprak verme geleneği vardır.

1611 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 213.

b. İlhanlı Anadolu Valisi Timurtaş Noyan'ın Kahire'ye Sığınması

İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş Noyan[1612] İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in saltanat nâibliğini yapan Emir Çoban'ın oğludur. Timurtaş'tan önce İlhanlı Anadolu valisi İrençin Noyan'ın[1613] bölge halkına uyguladığı mezâlim sonrası Emir Çoban 714 Rabiulevvel/1314 Haziran ayında geldiği Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmeyi başarmış ve oğlu Timurtaş'ı İlhanlı Anadolu genel valiliğine atamıştır.[1614] Ayrıca vezir Reşidüddin'in oğlu Celaleddin Hoca dîvân işlerine Emir Seyfeddin Râzî de yardımcısı olarak tayin edilmiştir.[1615]

Çoban'ın Anadolu valiliğinden azlettiği İrenci Noyan ile bazı devlet adamları 719/1319 yılında Ebû Saîd'i Çoban aleyhine kışkırtarak başlattıkları tasfiye girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış,[1616] aleyhinde işbirliği yapan İrenci dâhil herkesi ortadan kaldırmıştır.[1617] Bu arada Timurtaş'ın Sultan en-Nâsır Muhammed ile olan ilişkilerinde bir yakınlaşma söz konusudur. İlhanlı siyasetinde dengelerin her an değişebileceğini gösteren bu gelişmeler sonrası 721/1321 yılında Timurtaş'ın elçileri Kahire'ye gelerek Sultan ile görüşmüşlerdir.[1618] Aynı yılın sonlarında (Ocak 1322) Sîs ve çevresine Çukurova Ermeni Krallığı topraklarına Karamanoğulları Beylerinin de desteği ile Timurtaş bir sefer düzenlemiştir. Bir ay bölgede kalarak yağma ve talan girişimlerinde bulunduktan sonra ülkesine dönmüş, ayrıca bu istilâ sırasında Ermeni Kralı denizdeki Ayas kalesine sığınmak zorunda kalmıştır.[1619] Bu sefer sırasında Timurtaş, en-Nâsır Muhammed ile mektuplaşarak yardımını istediği gibi Ayas'ın fethini teşvik etmiştir. Mektubunda Timurtaş, kar-

1612 Timurtaş (ö. 728/1328) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 111-115; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 622-646; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2009, Sayı:23, s. 161-177.

1613 Safedî, İrenci Noyan'ın biyografisini verirken bu ismin Türkçe ***ayrancı*** anlamına geldiğini belirtir. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 666-668; a.mlf., *el-Vâfî*, c. X, s. 15-16.

1614 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* s. 252-253; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 622; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81; Sait Kofoğlu, "Hamid Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı,* Editör. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 234.

1615 Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

1616 Ebu Saîd'i Çoban aleyhinde kışkırtan İrenci, Noyan, Kurumşî ve Dokmak bizzat Çoban tarafından ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 195; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 229-233.

1617 Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 623.

1618 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 437.

1619 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 438; Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar,* (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624-625.

şılıklı olarak Müslüman olduklarını vurgulamış, ortak düşmanları olan Ermenileri tedip etmelerinin zorunlu olduğunu tüccar başta olmak üzere halkın ve hacıların güvenli şekilde seyahat edemediklerini öne sürmüş, hatta aramızdaki dostluğun pekişmesi için iki bölge arasında seyahat güvenliğinin sağlanması gerektiğini bildirmiştir.[1620] Timurtaş bunlarla da yetinmemiş, Sultan en-Nâsır Muhammed'e ve Suriye bölge nâibi Tengiz'e elçi göndererek Irak, İran ve Horasan'ı zabtetmek için yardım istemiştir.[1621] Bu davranışlarıyla başına buyruk hareketlerine devam eden ve Ebu Saîd'in davetine icabet etmeyen ayrıca babası Çoban'ın sözünü dinlemeyen Timurtaş,[1622] Anadolu'da İslâmi esaslara göre teşkil ettiği siyasî konumunu kabul ettirip *"Adil Padişah"* unvanını dahi kullanmaya başlamış,[1623] Gelişmeler üzerine oğlunu yola getirmek için Anadolu'ya gelen Çoban burada bulunma amacını da bildiren bir mektubu Sultan en-Nâsır Muhammed'e göndermiştir.[1624] Timurtaş, babasına karşı savaşmak için ordusu ile karşısına çıkacağı sırada askeri isteksiz davranınca yaya olarak babasını karşılayıp birlikte Tebriz'e gitmişler, Ebû Saîd'in huzurunda pişman olup af dilemiştir.[1625] Timurtaş'ın Anadolu'daki bağımsızlık teşebbüsleri ve bu siyasî mevkiine uygun Sultan en-Nâsır Muhammed ile yakın siyasî ve askerî işbirliğine varan hamlelerine rağmen babasının şefaatiyle af edilmiştir. Çoban oğlunu isyana teşvik edenleri idam etmekle yetinerek Timurtaş'ı tekrar makamında bırakmıştır.[1626]

Timurtaş tekrar Anadolu'ya gelerek valilik makamına oturmuştur. Bu kez daha güçlü bir konumdadır.[1627] Anadolu'da siyasî birliği sağlama adına kendisini şikayet eden Türkmen beylerden intikam almaya girişmiştir. Önce Karamanoğulları daha sonra Eşrefoğulları beyliklerini hâkimiyet altına altına almıştır. Beyşehir'i ele geçirdikten sonra Eşrefoğulları Beyi II. Süleyman'ı vahşice öldürmüştür.[1628] Öyle ki, zalimce uzuvlarını kestirmiş, daha sonra Beyşehir gölüne atarak katletmiştir.[1629] Yine Hamidoğlu Feleküddin Dündar Bey'i uzun takibat sonrasın-

1620 Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 623-624.
1621 Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 626.
1622 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 440; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 625; Haykıran, "Demirtaş", s. 168.
1623 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* s. 252; Kofoğlu, "Hamid Oğulları", s. 235.
1624 Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 627.
1625 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 440.
1626 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 232.
1627 Kofoğlu, "Hamid Oğulları", s. 235.
1628 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 241; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 628.
1629 Kofoğlu, "Hamid Oğulları", s. 235

da yakalayıp öldürmüştür.[1630] Dündar Bey önce Felekâbâd/Eğirdir'den kaçıp kardeşi Yunus Bey'in oğlu Mahmet Bey idaresindeki Antalya'ya sığınmıştır. Ancak takipten vaz geçmeyen ve Antalya'yı kuşatan Timurtaş'tan korkan Mahmut Bey, Dündar Bey'e ihanet edip Timurtaş'a teslim etmiştir. [1631]

Anadolu'da beyleri hâkimiyet altına alma çabası sürerken en-Nâsır Muhammed ile de arası açılmıştır. Timurtaş, Sultan'ı öldürmesi için bir fedai göndermiş, ayrıca 725/1325 yılında memlûk temininde önemli bir geçiş güzergâhı olan Anadolu'dan Mısır'a memlûklerin geçişine izin vermemiştir. Bunun üzerine Sultan, Çoban'a oğlu Timurtaş'ı şikâyet etmiştir. Babasının ikazı sonrası bu davranışından vaz geçen Timurtaş Sultan'ın gönderdiği hil'at'ı giyerek ilişkiler tekrar önceki seyrine dönmüştür.[1632]

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in Çoban ve oğullarının baskısından kurtulma düşüncesi 719/1319 yılında başarısızlıkla sonuçlanmış idi.[1633] Ancak veziri Ali Padişah'ın ölümü sonrası[1634] giderek devlet işlerine hâkim olma gayretine girmiştir. Dolayısıyla Çoban ve oğullarının tahakkümünden kurtulmak amacıyla tasfiyelere girişir. Bu bağlamda 728/1328 yılında Çoban'ın emirlerini kendine bağlamayı başarır. İlk önce ahlaki zafiyetini fırsat bilerek önce Dımaşk Hoca'yı idam ettirmiş,[1635] daha sonra da Gürcistan hâkimi Mahmud'u, iki ay sonra da Çoban'ı etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Horasan hâkimi Hasan, Altın Orda Hanı Özbek Hân'a iltica ederken Çoban'ın bir diğer oğlu Timurtaş da Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığınmak zorunda kalmıştır.[1636] Bu arada Timurtaş Mısır'a ulaşmadan önce Ebû Saîd, Kahire'ye elçi göndererek devlet idaresinde yaşadığı sıkıntılardan basetmiş, Çoban ve ailesini siyasetten uzaklaştıracağından söz etmiştir.[1637] Böylece yaşanan gelişmelerden Sultan'ı haberdar etmiştir.

1630 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 232.
1631 Kofoğlu, "Hamid Oğulları", s. 235.
1632 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 263-264; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 628-629.
1633 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 229-233; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 195; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 604-605; Haykıran, "Demirtaş", s. 164-165.
1634 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 441.
1635 Dımaşk Hoca'nın Olcaytu'nun hanımları ile birlikte olduğu ve en son Ebû Saîd'in annesi ile beraber olacağı şeklinde aldığı haber üzerine düzenlenen bir kumpas ile o gece yakalanır. Daha sonra da idam edilir. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 191; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345-346.
1636 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 191-192; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 444-445; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345-346; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*,, c. II, s. 269; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 322-325; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293.
1637 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 295.

Anadolu'da beylikleri sindirerek[1638] Konya'dan Kayseri'ye İlhanlı Anadolu valiliğini deruhte eden Timurtaş[1639] 728/1328 yılında çaresizce en-Nâsır Muhammed'e sığınma talebinde bulunmuştur.[1640] Önce Sultan'ın Anadolu'da nâibi olmak isteyen Timurtaş gidişatın vehameti karşısında sığınma talebinde bulunur.[1641] Esasen bu gelişmelerin temel kaynağı Ebû Saîd'in Çoban ve oğullarına karşı giriştiği tasfiye harekâtıdır. Bu isteği İlhanlı iç siyasetinde ne olup bittiğinden haberdar olan[1642] Sultan tarafından kabul edilir.[1643] Eretna Bey'i vekili olarak tayin ettiktan sonra[1644] ailesini ve mallarını güvenli bir yer olan Larende'ye[1645] bırakan Timurtaş, Ebû Saîd'in yanına gideceğine dair bir haber yayarak askerleri ile harekete geçer. Suriye topraklarına girdiğinde gayesinin Mısır'a gitmek olduğunu açıklayınca askerlerinden birçoğu geri döner. Maiyetindeki 600 askeri ile yoluna devam eder.[1646] Suriye nâibi Tengiz tarafından 25 Safer 728/10 Ocak 1328 Pazar günü Dımaşk'ta karşılanır.[1647] Timurtaş Kahire'de 7 Rabiulevvel/21 Ocak Perşembe günü sabahleyin maiyetindeki Mahmud, Mâhinbâh, Ahi Osman ve Yunus adlı bir grup adamıyla Sultan'ın huzuruna çıkar.[1648] Timurtaş'ın maiyetindeki bu isimler hakkında kayınbiraderi Ahi Osman ile Antalya hakimi Mahmud Bey olduğu söylenir.[1649]

1638 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239, 256-257; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 345; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 625.

1639 Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar, c. II, s. 447; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293; Ebü'l-Fidâ'nın bu ifadesinin yanında Faruk Sümer Hâfız-ı Ebru'dan naklen Antalya'ya kadar Anadolu'yu yönettiğini anlatır. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 90.

1640 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 193; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 347; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293.

1641 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293.

1642 Sultan kendisine memlûk getiren aynı zamanda da İlhanlılar ile yapılan elçilik teatilerinde önemli bir kişi olan el-Mecdü's-Sellâmî'den gelen mektup Dımaşk Hoca'nın ve kardeşinin öldürüldüğü haberini verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293-294.

1643 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 193; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 347; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293. Safedî, bu sığınma talebinin Sultan adına eman veren emir Aytmış'ın teminatıyla gerçekleştiğini nakleder. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 113.

1644 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 416; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

1645 Günümüz Karaman ilinin o dönemdeki bir diğer adıdır.

1646 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 193; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 293-294. Makrîzî, üç yüz atlı adamıyla Behesnâ nâibi tarafından karşılandığını haber verir. Daha sonra Timurtaş'ın mallarını getiren askerlerin sayısı hakkında rakam verirken altı yüz atlı olarak verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 395. İbn Haldun yedi emir bin atlı ile beraber Kahire'de karşılandıklarını anlatır. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 498.

1647 Safedî, *A'yânü'l-asr*, c. II, s. 113; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 253-254; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 193; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 294.

1648 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 193; İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 254; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 294.

1649 Kofoğlu, "Hamid Oğulları", s. 235.

Amcası Dündar Bey'i Timurtaş'a teslim eden Mahmud Bey can güvenliği tehlikesiyle Mısır'a kaçmış olmalıdır.

Nüveyrî, Cîze yakınlarında bir bölük asker ile avlanmakta olan Sultan'ın emriyle Ûsîm (Evsîm)'de Emir Tayir Boğa refakatinde Timurtaş'ın önce karşılandığı daha sonra da burada üç kez yer öperek sultanı selamladığını yazar. Timurtaş, Kahire'de gayet iyi karşılanmış maiyetindekilere hil'at giydirilip özel merasimler tertip edilmiştir. Sultan kalede iskan etmesi için emirlerden Hâs Türk en-En-Nâsırî'nin[1650] ikamet ettiği odanın kendisine tahsis edilmesini emretmiştir. Daha sonra da iki odanın özel olarak tadilatı yapılarak Timurtaş'ın hizmetine sunulmuştur. Ayrıca Emir Seyfeddin Turgay el-Çaşnigîr[1651] de işlerini takip etmek ihtiyaçlarının karşılanması için memur edilmiştir.[1652] Timurtaş ayın 10 Rabiulevvel 728/24 Ocak 1328 Pazar günü hediye olarak getirdiği 100 iğdiş atını, 80 Horasan devesini, 5 memlûk ve içi değerli hediyelerle dolu 5 bohça'yı Sultan'a takdim etmiştir. Sultan içlerinden değerli taşlarla süslü atlas bir kaba ile bir iğdiş atını ve develeri kabul etmiş gerisini iade etmiştir.[1653] Safedî, Sultan'ın bir ara emirlerinden birisinin iktâ'sını Timurtaş'a vermek istediğini ancak Bektemür es-Sâkî'nin bunu engelleyerek maaş bağlanmasını kararlaştırdığını yazar.[1654]

Timurtaş Mısır'da Sultan ile istişareler yapıp toplantılara katılır. Hatta Anadolu'ya bir sefer düzenlenmesi noktasındaki ısrarı acele etmemesi şeklinde tavsiye edilerek ertelenir. Bir Mısır askeri gibi giyinip kuşanan Timurtaş bir gün Dâru'l-Adl'de akdedilen bir oturuma katılır. Burada binler emirlerinin altında bir mevkide Emir Seyfeddin Almelik el-Çevkendâr'ın[1655] yanında oturmasına içerler. Oysa Sultan'ın yanında bir yer beklemektedir. Bedreddin Cengelî, Sultan'ı büyüten babasının memlûkleri arasında oturan Timurtaş'a Sultan'ın babası makamındaki emirler arasında oturtularak taltif edildiğini söyleyerek gönlünü

1650 en-Nâsır Muhammed'in emirlerinden olan Hâs Türk (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 306-307; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. V, s. 197-198.
1651 Seyfeddin Turgay en-Nâsırı (ö. 743/1343) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 578-579; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. VI, s. 379-380.
1652 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 193; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 394; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 633-634.
1653 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 394.
1654 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 113.
1655 Almelik (ö. 747/1346), hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 411; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. III, s. 85-89.

almıştır. Aynı günlerde öldüğünü düşündüğü babası Emir Çoban'dan mektup almış, yine 19 Rabiulevvel/2 Şubat günü Çoban'ın amcaoğlu Şahinşah, Çoban tarafından İlhanlı iç siyasetinde yaşananları bildirmek üzere Kahire'ye gelmiş. Hemen arkasından da Timurtaş'ın mallarını getiren atlı birlikler başkente ulaşmışlardır.[1656]

Sultan, 9 Cemaziyelevvel/22 Mart tarihinde Seyfeddin Kıpçak'ın memlûkü Oruç'u Ebû Saîd'e kıymetli hediyelerle göndererek Timurtaş lehinde bir tavır almasını istemiştir.[1657] Ayrıca en-Nâsır Muhammed, Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey'e mektup yazarak Timurtaş'ın ailesinin ve mallarının hepsinin Mısır'a getirilmesini emretmiştir.[1658] Sultan'ın mektubunu Karamanoğlu'na götüren elçi 24 Recep/5 Haziran Pazar günü Kahire'ye döner. Mektubunda, Timurtaş'ın ailesinin gelmek istemediğini hatta oğlunun babası ile arasında bir parola olduğunu ileri sürerek ilgilenmediğini aktarır. Ayrıca Karamanoğlu Bey'i Timurtaş aleyhinde şikâyette bulunmuştur.[1659] Timurtaş'ın çok kan döktüğü, Müslüman âlimleri öldürerek zulümler yaptığı, birçok idareciyi de hapse attırdığı anlatılmış hatta iyi niyetle Mısır'da olmadığı vurgulanarak şikâyetçi olmuştur.[1660] Bununla da yetinmeyen heyetle birlikte babasının kanını dava etmesi için maktül Hamidoğlu Dündar Bey'in oğlu Necmeddin İshak Bey'i Kahire'ye göndermiştir. Babasının katili Timurtaş ile İshak Bey, Sultan ve ümeranın huzurunda tartışmışlar adeta boğaz boğaza gelmişlerdir. Kısas isteyen İshak Bey, Karamanoğlu'na yazılan cevap mektubu ile Anadolu'ya dönmüştür.[1661] Bu kısas talebinden başka bazı âmiller Timurtaş'ın gözden düşmesine neden olurken idam edilmesi için gerekçeler de

1656 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 194; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 295; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 634-635.

1657 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 296.

1658 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 194; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 295; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 634-635.

1659 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 636-637.

1660 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297.

1661 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 637. Makrîzî ve Makrîzî'den naklen Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre Karamanoğlu mektubu Antalya sahibi Necmeddin İshak er-Rûmî'yi Kahire'ye gönderdiğinden bahsedilir. Bu bilgilerin yanında Ömerî, Timurtaş'ın Hamidoğlu Dündar Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmesi üzerine oğulları Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığındıklarını, haber verir. Yerlerine vekil bırakarak Timurtaş'tan korktukları için Kahire'ye gelen Dündar Bey'in oğlu Necmeddin Bey'in Kahire'de mevcut olması da olasıdır. Çünkü Ömerî, Timurtaş'ın idam edilmesi sonrası ancak yurtlarına dönebildiklerini aktarır. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 231-232.

oluşmaya başlamıştır. Karamanoğlu'nun mektubu ve söz konusu tartışma sonrası Sultan'ın emri ile Timurtaş ile yakınları Şahinşah ve Mahmud tutuklanarak kalede hapsedilmiş, (25 Şaban/18 Haziran), memlûkleri de Mısır ümerasına dağıtılmıştır.[1662]

Safedî, Çoban'ın Ebû Saîd tarafından öldürüldüğü haberinin gelmesi üzerine Timurtaş'ın hapse atıldığını yazar. Ayrıca Safedî'nin Timurtaş hakkında verdiği şu bilgiler Makrîzî tarafından tutuklanma sebebi olarak gösterilir. Şöyle ki, Timurtaş'a ait Anadolu'daki 100 000 baş koyunu Kahire'ye ulaştıktan sonra 20 000 baş koyunu Emir Bektemür es-Sâkî'ye verdiği gibi Kavsun'a ve diğer emirlere parça parça hepsini dağıttığını ancak Sultan'a bir şey vermediğini yazar Ayrıca bir gün hamamcıya 1000 dirhem çıkışta da bekçiye 300 dirhem bahşiş verdiğini anlatır. Ancak bu aşırıya kaçan ihsanı Sultanı kızdırmıştır.[1663] Tedbir amaçlı hapse atıldığı anlaşılan Timurtaş burada iken sadece su içip karpuz yemiş yaşananlardan çok müteessir olmuştur. Emîr-i Silah Kıçlıs yanına gelerek hapiste olmasının Ebû Saîd'in elçilerine görünmesi için yapıldığından söz edince: *"Amacınız mal ise vereyim, kılıç ise öldürünüz"*, şeklinde serzenişte bulunmuştur.[1664]

En-Nâsır Muhammed, Aytmış'ı İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'e göndererek gelişmelerden haberdar eder.[1665] Buna mukabil aralarında Ebû Said'in Emir-i Candâr'ı Ayacı'nın da bulunduğu üç kişilik İlhanlı elçilik heyeti 11 Ramazan 728/20 Temmuz 1328 Çarşamba günü Kahire'ye gelir. Heyet Timurtaş'ı tutuklu bulunduğu yerde gördükten sonra Sultan'dan istemişler hatta karşılığında firari Memlûk emiri olan ve Ebû Saîd'in yanında bulunan Kara Sungur'un teslim edileceğini öne sürmüşlerdir. Sultan istişare sonrası Timurtaş'ı sağ salim göndermekten vazgeçmiştir.[1666] Timurtaş 4 Şevval 728/1 Eylül 1327 Perşembe günü tutuklu bulunduğu burçtan çıkartılarak Karâfe tarafındaki Bâbü's-Sır'ın yanında elleri boynuna bağlı bir vaziyette İlhanlı elçilerinin nezâretinde boğdurularak öldürülür. Gövdesinden ayrılan başı Ebû Saîd'e gönderilir. Naaşı ise idam edildiği yere gö-

1662 İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 498; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 447; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297.
1663 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 112-113; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IV, s. 140-141.
1664 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 114.
1665 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 299.
1666 Safedî, Tengiz'in yaşaması yönünde görüş beyan ettiğini yazar. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 114.

mülür.[1667] Sultan, Timurtaş'ın başına karşılık Kara Sungur'un başını istese de Kara Sungur'un eceli ile öldüğü haberi ulaşmıştır.[1668]

En-Nâsır Muhammed'in otuz yaşlarında olan Timurtaş'ın ölümüne göz yumması bazı sonuçları da beraberinde getirmiştir. Özellikle İlhanlı siyasetindeki etkinliği kırılan Çoban ve oğullarının ortadan kaldırılması İlhanlıların da sonunu getiren önemli siyasî bir gelişme olmuştur. Dolayısıyla bu hadise üzerinden on yıl geçmeden gerek İlhanlı gerekse İlhanlı idaresindeki Anadolu'da siyasî aktörler değişecek özellikle Anadolu'da Timurtaş'ın sindirdiği beylikler yeniden bölgelerinde söz sahibi olacaklardır.[1669]Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'in bu politikası Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir âmil olmuştur.

4. Ebû Saîd Sonrası (736-741/1335-1341) Memlûk-İlhanlı Münâsebetleri

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in otuz yaşlarında iken 736/1335 yılında ölümü[1670] İlhanlı iç siyasetinin karışmasına yol açar.[1671] Ebû Saîd sonrası İlhanlı tahtına oturan şehzadelerden Arpagu'yu devirerek iktidarı ele geçiren İlhanlı Diyarbakır valisi Ali Padişah şehzadelerden Musa'yı da tahta oturtarak idareyi ele alır.[1672] İlhanlı hükümdarı Musa ve nâibi Ali Padişah adına 15 Şaban 737/19 Mart 1337 günü Kahire'ye gelen elçiler İlhanlı Anadolu valisi Celayirli Büyük Hasan ile müttefiki Tugay b. Sûtay'a karşı yardım isterler. Sultan yardım ederse Ali Padişah Sultan'ın Bağdat nâibi olacağı sözünü verirler. Sultan meseleyi Suriye bölge nâibi Tengiz ve devlet erkânı ile istişare etmiş mutat vergiyi göndermediği gerekçesi ile Sîs üzerine bir sefer yapılmasına karar vermiştir. Sadece Halep askeri

1667 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 447-448; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 299; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 638-639. Safedî, Ramazan ayında gerçekleştirildiğini anlatır. *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 115. İbn Devâdârî, idam gününü 22 Zilkade 728 Çarşamba günü olarak gösterir. *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 348. Safedî ve İbn Hacer ise Ramazan ayında gerçekleştirildiğini yazarlar. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 115; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 518.

1668 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 349; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 518; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IV, s. 142. İbn Haldun Timurtaş'a mukabil olarak Kara Sungur'un öldürüldüğünü ileri sürer. İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 498. İbn Battûta ise çok farklı bir bilgi aktararak, Kara Sungur'un gelişmelerden haberdar olduktan sonra yüzüğündeki zehiri içerek intihar ettiğini nakleder. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 118.

1669 Konuyla alakalı Zeki Velidi Togan, Orhan Bey'in kendi adına sikke bastırmasını Timurtaş'ın idam edildiği 1327 yılı sonrası olduğuna işaret eder.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* s. 323.

1670 Yûsufî, *Nüzhe,* s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 69.

1671 Ömerî, *et-Ta'rîf,* s. 57; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 100.

1672 Sümer, "Çukurova", s. 15; a.mlf., "Anadolu'da Moğollar", s. 15.

ile Ermeniler tedip edilebilirken Sultan geniş çaplı bir asker sevki ile hem Sîs üzerine bir sefer gerçekleştirecek hem de Ali Padişah'ın isteğine olumlu cevap verilmiş olacaktır. Şeyh Hasan asker sevkiyatından kuşkulanır ise; "Biz Ali Padişah'a yardım etmedik, sadece Sîs üzerine orduyu sevk ettik" denilecektir. Bunun için de askerin Fırat yakınlarına kadar sevk edilmesine karar verilmiştir.[1673]

İlhanlı hükümdarı Musa ile Şeyh Hasan arasında yaşanan çatışmada galip gelen Şeyh Hasan, Musul'a doğru kaçmakta olan Ali Padişah ve adamlarına Tebriz'in kuzeyinde yetişir. Burada yapılan şiddetli çarpışmada Musa kaçmayı başarırken Ali Padişah ile beraber birçok kişi öldürülür. Üç aylık bir süreden sonra İlhanlı tahtı yeniden el değiştirerek Şeyh Hasan'ın nâibliğinde bu kez tahta Hülâgû'nun torunlarından Muhammed b. Yolkutlu oturur. Bu arada Şeyh Hasan, en-Nâsır Muhammed'e elçi göndererek hediyeler takdim eder.[1674] Ali Padişah'ın katli ile yalnız kalan Musa ise emirlerinden Tugay Temür ile beraber Horasan'a kaçmış ancak Şeyh Hasan'ın adamları Sultaniye yakınlarında Musa ve adamlarını yakalayarak öldürürler. Bu durum Musul, Bağdat ve Diyarbakır'da karışıklıklara neden olurken Anadolu'da Eretna Bey'in elini güçlendirir.[1675] Bu arada da İlhanlı hükümdarı Musa'nın vefatı sonrası vezir beraberinde birkaç devlet adamı ile beraber 8 Safer 738/5 Eylül 1337 Cuma günü Kahire'ye sığınır.[1676] Yine babası Ebû Saîd'in veziri olan Hoca Ali Padişah'ın oğlu da babasının dostu olan Tengiz'in yanına sığınır.[1677]

741 Şaban/1341Ocak-Şubat aylarında Şeyh Hasan ve Tugay b. Sûtay'ın elçileri Kahire'ye gelirler. Elçiler Sultan'ın ordusunu gönderdiği takdirde ülkeyi teslim edeceklerini, Sultan adına para basıp sikke dövdüreceklerini bildirirler. Sultan tablhane emirlerinden Ahmed'i göndererek dileğinizin gerçekleşmesi için öncelikle adıma hutbe okuyup para bastırmanız ve bağlılık yemini yapmanız gerekir, diyerek cevap verir. Kahire'den 27 Şaban/15 Şubat Perşembe günü ayrılan Emir Ahmed Ramazan ayının sonlarında (1341 Mart) önce Tugay b. Sûtay ile daha sonra da Şeyh Hasan ile görüşmeler yaparak anlaşma sağlanır. Hutbe okunacak, para bastırılacak ve yemin nüshaları hazırlanacaktır.[1678] Şeyh Hasan ve Tugay b.

1673 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 364-365; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 417-418.
1674 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 421.
1675 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 431.
1676 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 17-18.
1677 Şücâî, *Târîhu'l-Melikin'n-Nâsır*, s. 27.
1678 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-99; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 489, 491.

Sûtay tarafından gelen Şeyh Hasan'ın kardeşi Ebrahim Şah ile Tugay'ın oğlu Berhîş beraberlerinde kadılarla 6 Zilhicce 741/29 Eylül 1341 Cuma günü iki yüz atlı Kahire'ye gelirler. Aralarında Bağdat, Diyarbakır ve Musul kadıları da vardır. Kadılar Tugay ve Şeyh Hasan'ın mektuplarını Sultan'a takdim ederler. Mektuplar söz konusu bölge idarecilerinin ve önde gelen simaların Sultan için yaptıkları sadâkat yemin nüshaları ile Bağdat, Musul ve Diyarbakır'da Sultan adına okunan hutbeleri konu etmektedir. Ayrıca Sultan adına bastırılan paraları da takdim etmişlerdir. Sultan cömertçe ağırladığı misafirlerine hil´atler giydirmiş, Berhîş'e 5 000 dinar 80 000 bin dirhem, Ebrahim Şah'a 1000 dinar 20 000 dirhem ihsanda bulunmuş ayrıca kadıların her birine 10 000 dirhem bağışta bulunmuştur. Sultan düzenlenen merasimler bittikten sonra bu ülkelere sefer düzenlenmesi emrini verir. Binler emirlerinden Turgay, Gökay, Bersboğa el-Hâcib ve Kamarî ile 24 tablhane emiri, 10 onlar emiri 30 halka emirinin birlikleriyle sefere katılması emredilmiş. Birlikler gelen elçilerle beraber 8 Zilhicce 741/25 Mayıs 1341 günü Tebriz'e doğru harekete geçmişlerdir.[1679] Bu arada bu sefere Dımaşk ve Halep askerinin Halep nâibi Taştemür komutasında Türkmenlerin ve bölgedeki Arap göçebelerin de katılacağı emredilmiştir.[1680] Ancak sözünü ettiğimiz İlhanlı idarecileri Şeyh Hasan ile Timurtaş evladı arasında barış imzalandığını Mardin sahibinin haber vermesi üzerine söz konusu sefer iptal edilmiştir. Birlikler Sultan'ın emri ile Kahire'ye dönmüşlerdir.[1681] Bu arada da Sultan ağır bir ishale yakalanmış gün geçtikçe de ağırlaşmıştır.[1682] Kısa bir süre sonra vefat edecek olan Sultan en-Nâsır Muhammed dönemi İlhanlı ilişkilerinde Sultan adına zafer ile sonuçlanmıştır. İkinci kez tahta oturduğunda Suriye bölgesini kısa süreliğine işgal eden İlhanlılar, Ebû Saîd'in ölümü sonrası parçalanmışlar hatta en-Nâsır Muhammed'e bağlanmayı Memlûk Türk Devleti'nin bir parçası olmak için diplomatik faaliyetlere girişmişlerdir.

B. Çukurova Ermeni Krallığı ile Mücadeleler-Münâsebetler

Çukurova bölgesinde hüküm süren Çukurova Ermeni Krallığı'nın başkenti Sîs[1683] olup zamanla İlhanlılara tâbi olmuş bir krallıktır. Malazgirt Savaşı (1071) sonrası Çukurova kısa süreliğine Türklerin hâkimiyetine geçmiş olsa da Haçlı

1679 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 518-519.
1680 Makrîzî, *es-Sülûk*, c. II, s. 519.
1681 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 521.
1682 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 101; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 520, 522.
1683 Günümüz Adana ili sınırlarında bulunan Kozan ilçesinin adıdır.

Seferleri ve Bizans İstilâları ile bölge Hıristiyanların idaresine geçmiş, nihâyet doğudan göç eden Ermeniler bölge sakinlerini kovarak buraya yerleşmişlerdir.[1684] Çukurova'da giderek artan Ermeniler Haçlıların da desteği ile XII. yüzyılın sonlarında bir Hıristiyan krallığı kurmayı başarmışlardır.[1685] Moğol istilâları neticesinde de Ermeniler ile Moğollar yani Moğol Büyük Hânı Mengû Hân ile Ermeni Kralı I. Hetum arasında yapıldığı söylenen antlaşma şartlarından birisi Müslüman topraklarının Hıristiyanlara iade edileceği şeklindedir.[1686] Bu çerçevede Moğolların Çukurova bölgesine inmesiyle bölgedeki konumlarını güçlendiren Ermeniler Müslümanlar için tehdit ve tehlike teşkil etmeye başlamışlardır.[1687] Marco Polo'nun Moğollara bağlı Küçük Ermenistan diye bahsettiği bölgedeki Ermeniler,[1688] Suriye bölgesi ile Karamanoğulları Beyliği arasında bereketli Çukurova topraklarının sakinleridir.[1689] Moğolların bölgeye inmesiyle tabiiyetlerine girmişler[1690] daha sonra en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde Moğollar'ın bölgeden tamamen uzaklaştırılmasıyla da Memlûk Türk Devleti'ne yıllık vergi vererek tâbi olmuşlardır. Ermeniler yıllık 1 200 000 dirhem cizye ödeyerek[1691] siyasî yapılarını idame ettirmişlerdir.[1692]

Devletin kurulduğu ilk dönemler Çukurova Ermenileri Suriye ve Mısır'ı ekonomik açıdan sıkıntıya sokacak her türlü fırsatı değerlendirerek Anadolu'dan kereste ve demirin Memlûk Türk Devleti'ne girişini engelleme, kervanlara ve hac kafilelerine yönelik mütecaviz saldırılar, Türkmenler'e hücumlar ve en önemlisi

1684 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 527; Cüneyt Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", Adana 1999, s. 423-428. Ayrıca Memlûkler ile Çukurova Ermenileri ilişkileri için bk. Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 51-129.

1685 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 72; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 29; *Simbat Vekâyinâmesi*, s. 68; Süryani Mikhail, *Vekâyinâme*, c. II, s. 293; *Hetum Vekâyinâmesi*, s. 9; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 249; Mehmet Ersan, *Ermeniler*, s. 155-156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 42.

1686 *Abû'l-Farac Tarihi*, c. II, s. 555-556; Ermeni Kralı I. Hetum ile Moğol Hanı Mengû Hân arasında imzalanan anlaşma metni için bk. Oktay, *Ermeni Kaynakları*, s. 275-279; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, s. 128-131; Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dinî Siyasetindeki Rolleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:31, Bahar 2012, s. 212.

1687 Kanat, "Çukurova", s. 428.

1688 *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19.

1689 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 73; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 29-31; *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19-20.

1690 *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 19.

1691 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 72-73.

1692 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 114; Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 72.

de Haçlılar ve Moğollar ile Memlûk Türk Devleti aleyhine işbirliği yapmaları Memlûklerin bölge üzerine seferler düzenlemesini zorunlu kılmıştır.[1693] Sultan Baybars tarafından başlatılan seferler Kalavûn ve oğlu El-EşrefHalil döneminde aralıksız devam etmiştir.[1694] Bölgede bulunan Haçlılar ve İlhanlılar ile ittifak yaparak Müslümanlar aleyhinde siyaset güden Ermeniler, her fırsatta İlhanlıları Memlûkler üzerine kışkırtmakta ve İlhanlıların Suriye'ye düzenledikleri her sefere katılmaktadırlar.[1695] Bu tutumlarından dolayı da Memlûkler, Ermeniler üzerine meşru olarak seferler tertip etmişlerdir.

Sultan el-Eşref Halil'in 692/1392 yılında Çukurova üzerine düzenlemek istediği sefer, Ermeni elçilerin barış teklifiyle gelmeleri üzerine vazgeçilerek Dımaşk'ta bir antlaşma yapılır. Yıllık ödenmesi gereken vergilerin yanı sıra Behesnâ, Tell Hamdun ve Maraş kalelerinin teslim edilmesi şeklinde bir antlaşma imzalanır.[1696] Sadece Behesnâ'nın teslim alındığı bu antlaşma sonrası başkent Kahire'de yaşanan gelişmeler[1697] Memlûklerin Ermeniler ile ilgilenmesine fırsat vermez. Ermenileri himaye eden İlhanlıların yaşadığı dâhili hadiseler,[1698] Altın Orda devletindeki taht kavgaları[1699] ve Ermeni başkenti Sîs'te yaşanan iç çekişmeleri[1700] fırsat bilen Lâçîn, Eşref Halil döneminde yapılan antlaşma şartlarına riayet edilmediği gerekçesiyle emirlerden Bedreddin Bektaş önderliğinde on bin kişilik bir birliği Sîs'e gönderir.[1701] Dımaşk, Safed, Hama ve Trablus nâiblerinin birlikleriyle katıl-

1693 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 181-182; Kanat, "Çukurova", s. 430-431.

1694 Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", *TAD*, Cilt. I, Sayı: I, (1963), s. 10-13; Ersan, *Ermeniler*, 198-220; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 52-93.

1695 Haçlıların desteği ile Çukurova bölgesinde devlet kuran Ermeniler, İlhanlıların bölgeye dönük hareketlerini dini bir kisve ile desteklemişlerdir. Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dinî Siyasetindeki Rolleri", s. 205-221.

1696 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 465; Makrîzî, es-Süluk, c. I, s. 784; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 14-15; Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 13; Kılıç, "Eşref Halil", s. 156; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 89-90.

1697 el-Eşref Halil'in katli ile başlayıp en-Nâsır Muhammed'in birinci saltanatı ve sırayla Ketboğa ve Lâçîn'in sultan olması söz konusudur.

1698 1295 yılında üç kez yer değiştiren İlhanlı tahtında 24 Mart'ta öldürülen Geyhatu'nun yerine geçen Baydu 4 Ekim'de öldürülünce Gâzân Hân tahta oturur. Ancak Gâzân, Baltu İsyanı (Eylül 1296-Ekim 1297), Emir Nevruz İsyanı (Mart 1297-Ağustos 1297) ve Sülemiş İsyanı (Kasım 1298-Eylül 1299) ile uğraşır. Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2000, s. 103; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 118-132, 134-136.

1699 Makrîzî, es-Süluk, c. I, s. 837; Stewart, *Armenian*, s. 106-107.

1700 Ersan, *Ermeniler*, s. 217-218.

1701 İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 201; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 212-215; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 837-841; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 89; İbn Devadâri, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 89; Galstyan, *Ermeni Kaynakları* (Anonim Vakayinamesi), s. 149; Ersan, *Ermeniler*, s. 218;

dığı arka arkaya iki kez düzenlenen seferler sonucunda Çukurova bölgesi yağmalanmış, Tell Hamdun, Nuceyme ve Maraş'ın da aralarında bulunduğu önemli kaleler ele geçirilmiştir.[1702] Emir Bedreddin Bektaş yaklaşık 11 ay (Cemaziyelevvel 697-Rabiulahir 698/ Şubat 1298- Ocak 1299) ayrı kaldığı Kahire'ye döndüğünde Lâçîn katledilmiştir.[1703] Çukurova bölgesinde ele geçirilen yerlere Emir Seyfeddin Esendemür Gürcü nâib olarak atanır. Ancak Gâzân'ın Suriye üzerine sefer düzenlemesi ile fethedilen yerler tekrar Ermeni Krallığı'na geçer.[1704]

1. Gâzân'ın Suriye Seferlerinde Ermeniler

En-Nâsır Muhammed ikinci kez sultan olduğu 698/1299 yılında Ermeni Kralı II. Hetum (1289-1292/1295-1296/1298-1307) da üçüncü kez Çukurova Ermeni Krallığı tahtına oturmuştur.[1705] Sultan'ın kabul ettiği ilk elçiler arasında Kral'ın elçileri de vardır. Bizans İmparatoru'nun elçisi ile gelen Kral'ın elçisi önce Dımaşk'a uğradıktan sonra 6 Ramazan 699/26 Mayıs 1300 günü hediyelerle Sultan'ın huzuruna çıkar. Hatta Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un elçilerinin de yer aldığı heyet İmparator'un Çukurova Ermeni Kralı'nın affedilmesini isteyen mektubunu Sultan'a takdim eder.[1706]

Kral II. Hetum İlhanlılara tâbi bir devlet olarak Gâzân'ın birinci Suriye seferine (699/1299-1300) 10 000 kişilik bir ordu ile katılmıştır.[1707] Ermeni müverrihlerinden Nerses Palients, seferin gerçekleşmesinde Kral'ın etkisi olduğundan söz eder.[1708] Gâzân, Fırat nehrini aşıp Halep'i işgal ettikten sonra 28 Rabiulevvel 699 /23 Aralık 1299 Perşembe günü Humus yakınlarında vuku bulan Vâdî'l-Ha-

1702 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 212; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 470.

1703 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 868; Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 381-382.

1704 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 369-370; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 837. Sümer, "Çukur-ova", s. 13; Ersan, *Ermeniler*, s. 218; Kanat, "Çukurova", s. 423-434; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 94-96.

1705 Ersan, *Ermeniler*, s. 214-216. II. Hetum'un saltanat dönemleri için bk. Angus Donal Stewart, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)*, Köln 2001.

1706 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237; Stewart, *Armenian*, s. 134.

1707 Simbat Vakayinamesi, s. 95; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 141. II. Hetum'un 5000 kişilik bir orduyla katıldığını söyleyen araştırmacılar da vardır. Ersan, *Ermeniler*, s. 220; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 97.

1708 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 172; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 311.

zindâr savaşı'nda Memlûk ordusunu hezimete uğratmıştır.[1709] II. Hetum'un savaş sırasında aktif bir rol üstlendiğinden bahseden bazı Ermeni müverrihleri Kral'ın cesurca mücadele ettiğini ve savaşın kaderini belirlediğini vurgularlar. Kral ilk hamlede Moğolların yenik duruma düşmesi üzerine çadırında eğlenmekte olan Gâzân'ı uyararak askerlerinin kaçtığını haber vermiş. Bunun üzerine Gâzân firar eden askerlerini savaşa sokmuştur.[1710] Savaş sonrası Gâzân Dımaşk'ı işgal edip halkın malına ve canına dokunmayacağına dair söz vermesine rağmen askerleri ve Kral komutasında Ermeniler ne buldularsa yağmalamışlar, intikam alırcasına camilere, medreselere, türbelere saldırıp değerli gördükleri her şeyi talan etmişlerdir. Saklı paraları almak bahanesiyle mezarlıklardaki ölüleri çıkararak kin ve nefretlerini ortaya dökmüşler, Müslümanları esir alıp karşı gelenleri öldürmüşlerdir.[1711] Dımaşk'ı yerle bir etme hayalinde olan Kral'a kaçak Memlûk emirlerinden zamanın İlhanlı Dımaşk valisi Seyfeddin Kıpçak mani olmuş ve yağmalaması için kendisine es-Sâlihiyye'yi göstermiş. Kral burada ne bulduysa her tarafı yağmalamış talan etmiştir. İçindeki değerli eşyaları aldıktan sonra mescitleri, medreseleri yakıp katliamlar yapmış, sağ kalanlardan 10 000'e yakın müslümanı esir almıştır.[1712]

1709 İbni Habîb ve Ebü'l-Fidâ savaşın yapıldığı günü 27 Rabiulevvel, İbn Devadarî 29 Rabiulevvel olarak vermiştir. Savaş hakkında bk. Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 157; a.mlf., *Zübde*, s. 331; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 16-17; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 241-242; Ebû'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 381; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Dokmak, *Nüfha*, s. 106; Stewart, *Armenian*, s. 136.

1710 Bu bilgilerin yanında müellif, savaş öncesi Mısırlıların bir savaş hilesi olarak elli bin keçeden mamül asker şeklindeki maketleri develerin üzerinde parlak metallerle süsleyerek koyduklarını, kendilerinin de develerin arkasına gizlendiklerinden söz eder. Moğolların oklarının bitirdikten sonra da kaçtıklarını haber verir. *Simbat Vakayinamesi*, s. 95-97; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s. 173.

1711 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 360; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 220; İbn Devadarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 22-23; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 242.

1712 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 334; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 892; Stewart, *Armenian*, s. 141-142. Simbat Vekayinâmesi'nde kralın Kıpçak'tan değil de Gâzân Hân'dan Dımaşk'ı yakmak istediği ancak günah olduğu gerekçesiyle ret ettiği aktarılır. Ancak burada tarih olarak yanlışlıkla 1302-1303 olarak verilmiştir. Oysa hadiseler 1299'da gerçekleşiyor. *Simbat Vakayinamesi*, s. 94-95; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 235. Yine çağdaş müelliflerden Reşidüddin'in verdiği bilgide Ermeni, Gürcü ve mürtedlerden oluşan bir kısım İlhanlı askerinin Sâlihiyye'yi yağmaladığını, katliamlar yapıp esirler aldıklarından bahsederek Gâzân'ın bu durumdan haberdar olduğunda derhal yağma ve talanın durdurulmasını emrederek, Aragay'ı oraya giderek yasayı uygulamasını, halkı korumasını emrettiğini nakleder. Aragay vardığında askerler her tarafı harap edip dağıldıkları için sadece Ermeni ve Gürcülerin ellerindeki esirleri serbest bıraktırdığını anlatır. Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 281. Yine Nerses Palients, Gâzân'ın Dımaşk'ı aldığını ancak tahribat yapmadığını haber vermekte, kendisinden Dımaşk şehrini yakmak için izin isteyen Hetum'a, "Böyle bir şehri yakmak günah olacaktır. Ben onu oğluma vereceğim. Şehir onun namına muhafaza edilecektir" diyerek ret ettiğinden bahseder. Oktay, *Ermeni Kaynakları (*Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesinden Pasajlar), s. 172.

Savaş sonrası Emir Bulay'ın emrinde Memlûk askerini takip etmekle görevlendirilen Hetum, maiyetinde dört bin askerle beraber Memlûk ordusunu Kahire'ye dört gün mesafelik yere kadar takip ettikten sonra hiçbir kuvvetle karşılaşmadan korkarak geri dönmüştür.[1713]

İlhanlılar üç aylık geçici Suriye hâkimiyeti sonrasında bölgeye konuşlandırdıkları birliklerini geri çekerler. Kral bunun üzerine çok hızlı hareket ederek Azerbaycan'a gitmiş, burada Gâzân'ı Suriye üzerine bir sefer düzenlemesi için teşvik etmiştir. Ermeni kaynakları, kırk günlük yolu on bir günde kat eden Kral'ın, Gâzân'ın huzurunda yakasını yırtarak: "*Düşmanlarımın tamamını imha et demiştim, sen beni dinlemedin, şimdi nesiller karşısında mahcup olacaksın*", dediğini naklederler.[1714] Gâzân kışın geleceğine söz vererek Kral'a hazırlık yapmasını emretmiştir. Ayrıca Kutluşah komutasındaki bir orduyu 1 Muharrem 700/16 Eylül 1300 Cuma günü Dımaşk'ı almak üzere göndermiştir.[1715] Kutluşah komutasındaki İlhanlı birlikleri yol üzerindeki Halep halkını kılıçtan geçirmişler her tarafta yağma ve talan yaparak kadın ve çocuklar hariç herkesi esir almışlardır. Esirler o kadar çoktur ki Ermeni Kralı II. Hetum Müslüman esirleri 10 dirheme satın almış ve onları tacirlere satarak gemilerle Avrupa'ya göndermiştir.[1716] Ancak bu söz ikinci seferde İlhanlıların kaybı çoktur. Kral burada Gâzân'ın zararlarını telafi etmek için esirleri satın almıştır. Yaşanan bu hadisenin yanında kışın çok şiddetli geçmesi zayiatları artırmış çok ağır kayıplar verildiğinden Gâzân, 22 Cemaziyelevvel 700/2 Şubat 1301 günü geri dönülmesi emrini vererek seferden vaz geçmiştir.[1717] en-Nâsır Muhammed ise Vâdî'l-Hazindâr hezimeti sonrası Suriye'de otoritesini tesis ederek Ermeniler'i cezalandırmak üzere Sis'e sefer düzenlenmesini emreder. İlhanlılara verilen açık destek ve yapılan antlaşma şartlarına uymayarak vergiyi göndermemeleri, ticarete engel olunması ve Suriye bölgesindeki katliamlar seferin başlıca gerekçeleridir. Gâzân ile her

1713 Ermeni müverrihler on bin kişilik orduyla savaşa katılan kralın içlerinden en iyi dört bin atlı birliği ile altı gün boyunca sultanı Doli denilen Mısır sınırına dört günlük mesafelik yere kadar kovaladığını haber verir. Simbat Vakayinamesi, s. 95; Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 173; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 312; Stewart, *Armenian*, s. 144-145.

1714 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 97-98; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 151.

1715 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 152; Ersan, *Ermeniler*, s. 220.

1716 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 46; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 258.

1717 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 152-153.

fırsatta ittifak kurarak yapılan antlaşmaları hiçe sayan Ermenilerin bu durumu aslında öteden beri değişmez bir politikadır.[1718]

Memlûk birlikleri emirler Bedreddin Bektaş el-Fahrî ve Aybek el-Hazindâr[1719] komutasında 701 yılı Ramazan ayında (Mayıs 1302) Mısır'ı terk ederek önce 9 Şevval/7 Haziran Perşembe günü Dımaşk'a girmişler daha sonra güzergah üzerindeki birliklerin katılımıyla ilerlemişlerdir. Önce Hama Nâibi Ketboğa maiyetinde müellif Ebü'l-Fidâ'nın da bulunduğu birliğin katılımı sonrası 25 Şevval/23 Haziran Cumartesi günü Hama'dan, 1 Zilkade/28 Haziran Perşembe günü Halep'ten, 7 Zilkade/4 Temmuz Çarşamba günü Bagras'tan[1720] geçtikten sonra Sis'e ulaşırlar. Ordu geçtiği yerleri yağma ve talan edip ekili dikili alanları tahrip eder. Bölgedeki Ermeniler tedip edildikten sonra ordu Antakya ovasından geçerek 19 Zilkade/16 Temmuz Pazartesi günü Halep'e döner.[1721] Sefer sırasında hastalanan Hama nâibi Ketboğa 27 Zilkade/24 Temmuz Salı günü Hama'ya geri döner.[1722] 21 Zilhicce/17 Ağustos Cuma günü Dımaşk'ta nâib tarafından karşılanan ordu daha sonra Kahire'ye girer.[1723] İki hafta gibi kısa bir sürede ordunun Çukurova'da kaldığını düşünürsek bu seferin ikaz mahiyetli olup beklenmedik bir İlhanlı saldırısına karşı tedbiri elden bırakmadıklarını düşünebiliriz. Ayrıca kaynaklar sefer sonrası ele geçirilen esirler ve eşyalar hakkında pek bilgi vermemektedirler.

Ermeniler bu tedip hareketlerine rağmen Memlûklere karşı İlhanlılara her fırsatta desteklerini sürdürmüşlerdir. Gâzân'ın üçüncü Suriye seferinde Memlûkler adına zaferle sonuçlanan Şakhab savaşı öncesinde Ermenilerin çok faal oldukları görülür. Kral, 4 000 mızraklı süvari, 1000 piyade ve 4 000 okçudan oluşan bir birliğin yanı sıra ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında hizmet edecek zanaatkârlarla beraber toplamda 10 000 kişilik ordusuyla Gâzân'ın son Suriye seferine

1718 Baybars el-Mansurî, *Zübde*, s. 364; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 239; Ebû'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrîzî, *es- Sülûk*, c. I, s. 922-923; İbn Tağriberdî, en- Nücûm, c. VIII, s. 122; Stewart, *Armenian*, s. 154-155.

1719 Hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 644-645.

1720 İskenderun-Antakya yolu üzerindeki Amanos dağlarında Belen Geçidi girişindeki konak yeri. Günümüzde Hatay vilâyetinin Belen ilçesine bağlı Ötençay adında bir köydür. Yusuf Halaçoğlu, "Bağras", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara 1991, s. 450-451.

1721 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Stewart, *Armenian*, s. 155-156; Ersan, *Ermeniler*, s. 220-221.

1722 Ebü'l- Fidâ, *Muhtasar*, c. II, s. 386; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, 922-923.

1723 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Stewart, *Armenian*, s. 156.

katılmıştır.[1724] Kral Hetum'un birlikleri ile desteklediği İlhanlı öncü kuvvetleri Humus yakınlarında Karyeteyn'de Türkmenlere saldırmışlar esir alıp yağma ve çapul yapmışlardır. Gelişmeler üzerine 1500 kişilik Memlûk birliği bölgeye sevkedilmiş Urz mevkiinde 10 Şaban/30 Mart 1303 Cumartesi günü İlhanlı-Ermeni müttefik kuvvetleri baskınla püskürtülmüştür. Çarpışma sonucunda İlhanlılar hezimete uğramış sayıları 6000'i bulan kadın, erkek ve çocuklardan oluşan Türkmen esirler kurtarılmış birlik büyük bir ganimetle 13 Şaban/2 Nisan 1303 Salı günü Hama'ya dönmüştür.[1725] Kralın da içinde yer aldığı İlhanlı kuvvetleri bölgeyi terk ederek kaçmışlardır.

Gâzân, Şakhab Savaşı öncesi sıcaklıkları bahane ederek geri dönmüş.[1726] Ermeni Kral'ı yukarıda bahsettiğimiz birlikleriyle Kutluşah idaresindeki 100 000 kişilik İlhanlı ordusunda yer almıştır.[1727] İlhanlılar gördükleri bu en büyük hezimet sonrası savaş alanında can derdine düşmüşler kaçarken birçoğu ölmüştür. Kral ve askerleri İlhanlıların ardından kaçmaya çalışırken Ermeni müverrihlerinin Memlûkler tarafından hazırlandığını iddia ettikleri bataklıkta telef olmuşlardır. Firar eden askerleri bir taraftan bataklık diğer taraftan Memlûk askerleri karşılamakta, her iki engeli atlatanları ise aşırı yağışlarla taşan Fırat nehrinin azgın suları beklemektedir. İlhanlılardan 5000, Ermeniler'den de 500 askerin ancak kurtulabildiğini haber veren müverrihler, yüzerek geçmeye çalışanların boğulduğunu, aşırı rüzgârdan salların devrildiğini ve etrafta ölmüş insan cesetleri ile hayvan leşlerinin her tarafı kapladığını haber verirler. Bir taraftan da açlıkla boğuşan Ermeni askerleri bu kez de karşıya geçirmeleri karşılığında yüklü meblağlar isteyen müttefik İlhanlı darbesiyle sarsılırlar. Sağ salim kurtulan Kral yanındaki bir avuç asker ile Gâzân'ın

1724 Ermeni kaynağının bu hazırlıkları II. Suriye seferi öncesi göstermiş ise de anlatıma baktığımızda hazırlıkların III. Suriye seferi için yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla hazırlığın her iki sefer için yapıldığı ancak ikinci seferin amacına ulaşmayıp yarıda bırakıldığını hesap ettiğimizde yapılan hazırlığın üçüncü sefer için gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca Nerses Ermeni askerinin sayısını 18 000 olarak vermektedir. Hazırlıklar hakkında bk. Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98; Ersan, *Ermeniler*, s. 221; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 99.

1725 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 164; *Zübde*, s. 373-374; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 15-16; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 245-246; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 158; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 247-248.

1726 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 175; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 314; Simbat Vakayinamesi, s. 98.

1727 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 166; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 376; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 19;Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

huzuruna çıkmayı nihayet başarır. Gâzân, Kral'a yakın zamanda sefere çıkacağına dair söz verir. Ayrıca Kral'ın zararlarının telafisi için yardım ederek bin kişiden oluşan muhafız birliğini yol tedariği ile beraber donatır ve Kral'ın masrafları için Anadolu'dan alınan vergilerin toplamasına dair bazı yetkiler alan Kral Çukurova'ya döner.[1728] Gâzân yakalandığı hastalık yüzünden 11 Mayıs 1304 Pazar günü ölmüş[1729] verdiği sözlerin hiç birisini yerine getirememiştir.

2. Gâzân'ın Suriye Seferleri Sonrasında Ermenileri Tedip Seferi

Memlûkler Şakhab zaferiyle İlhanlıları Suriye bölgesinden uzaklaştırdıktan sonra her fırsatta İlhanlılarla birlikte hareket eden ezeli düşmanları Ermeniler üzerine iki yıldır ödenmeyen vergiler gerekçe gösterilerek[1730] yeni bir sefer düzenlenir. Bu seferin asıl gerekçesi ise Halep ordusundan bir birliğin Kralın idaresindeki topraklara yaptığı bir sınır baskını sırasında beklenmedik bir şekilde İlhanlı askerinin Memlûk birliğini taciz etmesidir.[1731] Gelişmeler üzerine en-Nâsır Muhammed Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesini emretmiştir.[1732] Emir Bedreddin Bektaş el-Fahrî komutasında emirler Alemüddin Sencer es-Savâbî ve Şemseddin Sungurşah ile beraber 3 000 kişilik Memlûk askeri başkentten ayrılmış. 12 Ramazan 703/ 18 Nisan 1304 Cumartesi günü uğradıkları Dımaşk'ta Bahadır As komutasında 2 000 kişilik takviye birliğin katılımıyla yol üzerindeki Trablus, Hama ve Safed nâiblerinin de birlikleriyle[1733] Halep'te birleşmişler ve burada iki kısma ayrılmışlardır. Emir Bektaş el-Fahrî hastalandığı için Halep'te kalırken birliklerin bir kısmı Hama nâibi Seyfeddin Kıpçak komutasında Kal'atü'r-Rum'dan Malatya'ya doğru diğer bir kısmı da Halep nâibi Kara Sungur komutasında Derbend'e doğru ilerlemiştir. Bagras'ı geçip Çukurova Sis bölgesine ulaşarak tarla ve ekinlerini yakıp çiftlikleri yıkarak bölgede yağma ve talanda bulunurlar. Ebü'l-Fidâ'nın hac ibadeti için Hicaz'da bulunduğu sırada gerçekleşen bu sefer sırasında

1728 Galstyan, *Ermeni Kaynakları*, (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 176-177; Oktay, *Ermeni Kaynakları* (Nerses Palients Vakayinamesi), s. 315-316; Simbat Vakayinamesi, s. 99-100; Ersan, *Ermeniler*, s. 221.

1729 Stewart, *Armenian*, s. 152.

1730 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 52; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 949.

1731 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 52; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327.

1732 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 35-35; Ayni,

1733 Sabık Sultan Ketboğa'nın vefatıyla boşalan Hama nâibliğine atanan Seyfeddin Kıpçak, Trablus ve Sahiller komutanı Esendemür Gürcü, Seyfeddin Balaban Humus askeriyle, Seyfeddin Kara Sungur da Halep askeriyle sefere iştirak eder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 34.

Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı muhkem Tell Hamdun kalesi uzun bir kuşatma sonrası emân verilerek 13 Zilkade 703/17 Haziran 1304 günü[1734] ele geçirilir[1735] ve bir antlaşma yapılır. Ceyhan nehri sınır kabul edilerek nehir ile Halep arası Memlûklere bırakılırken diğer taraf Ermenilerde kalır.[1736] Bu antlaşma ile Gâzân'ın birinci Suriye seferi sonrası elden çıkan topraklar tekrar Memlûk idaresine geçmiştir. Ayrıca Kral vergiyi göndermesine engel olduğunu ileri sürdüğü altı Ermeni baronundan[1737] Müslüman olup din değiştiren Nüceyme tekfuru hariç hepsi Halep nâibinin emri ile idam edilmiştir.[1738] Kaynaklarda adı Sarımsak[1739] ya da Sirmak[1740] olarak geçen Nüceyme yöneticisi Sultan adına Ceyhan nehrinden Karaman bölgesine kadar olan bölgeyi fethedeceğine dair söz vermiştir. Neticede Şakhab zaferi sonrası düzenlenen bu sefer ile Ermeniler tedip edilmiş ödenmeyen iki yıllık vergi topluca tahsil edilmiştir. Bolca ganimet ile 21 Zilhicce 703/25 Temmuz 1304 günü Dımaşk'a giren ordu Muharrem ayının başlarında (Ağustos 1304) Mısır'da olurlar.[1741]

Memlûkler bölgeye sık sık sefer düzenlemelerine rağmen Çukurova'da sular pek durulmamıştır. Çukurova bölgesinde oturan Türkmenlere ve Müslümanlara zarar verdikleri için Ermeniler üzerine çok geçmeden 705/1305 yılı içinde üçüncü bir sefer daha düzenlenmiştir. Kral vergiyi göndermediği gerekçesiyle[1742] Halep nâibi Şemseddin Kara Sungur memlûklerinden üstâdârı Seyfeddin Kuştemür eş-Şemsî komutasında emirler Şemseddin Aksungur el-Farisî ile Fethuddin b. Subre el-Mihmandâr'ın da bulunduğu yaklaşık 2 000 kişilik birliği 705 yılı baş-

1734 İbn Devâdârî Tel Hamdun'un fetih gününü 25 Zilkade (27 Haziran 1304) olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

1735 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 174; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 237; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 35; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, c. IX, s. 110-111; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 327; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 949; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 257; Ersan, *Ermeniler*, s. 222; Stewart, *Armenian*, s. 159-160; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 99-101.

1736 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 35; Stewart, *Armenian*, s. 161.

1737 Makrîzî bu yöneticileri altı olarak olarak verirken İbn Devâdârî yedi, Nüveyrî ise sekiz olarak zikretmektedir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 9; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 53; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

1738 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 53; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 949.

1739 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 53.

1740 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 111.

1741 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 53; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. XVIII, s. 35; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 12.

1742 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 16; Ersan, *Ermeniler*, s. 222.

larında (Ağustos 1304) Çukurova'ya gönderir.[1743] Askerler yol üzerinde ne var ne yok talan edip ilerlerken[1744] bölgeye gelen bir miktar İlhanlı askeri Memlûk askerine pusu atar. Kutluşah'ın oğlunun komuta ettiği 3000 kişilik İlhanlı askeri[1745] ile Frenk ve Ermeni askerleri Memlûk birliğine Derbend başında saldırırlar. İlhanlı askerleri ok yağmuruna tutarken Ermeni askerleri taş atarak Memlûk askerine saldırırlar. İbn Devadârî 10 000 kişilik Memlûk askerine 6 000 kişilik müttefik İlhanlı-Ermeni-Frenk birliklerinin saldırısından söz eder.[1746] Memlûk komutanı Kuştemür tedbir almadan çıktığı bu seferde canını zor kurtarırken birçok emir ve asker esir olur. Memlûk müelliflerinin birçoğu yaşanan bu talihsiz hadisenin sorumlusu olarak Kuştemür'ü gösterirler. İçkiye düşkün danışmadan başına buyruk hareket ettiği için talihsiz olayların yaşandığını ifade eden müellifler, Kuştemür'ün düşmanla ilgili istihbarat yapmadığı, onları küçümsediğini ve tedbirsiz davrandığını ileri sürmüşlerdir.[1747] Halep nâibi yaşananları Kahire'ye bildirmesi üzerine Sultan'ın emri ile aralarında Baybars el-Mansûrî'nin de bulunduğu Emir Bedreddin Bektaş el-Fahri komutasında 4 000 kişilik bir ordu Şaban ayının ortasında (Mart 1306) Kahire'den yola çıkarr.[1748] Ordunun Sîs üzerine geldiğini duyan Ermeni Kralı II. Hetum Halep nâibine elçi göndererek yaşananlardan özür dileyip çok değerli hediyelerle vergiyi gönderir. Kral bu talihsiz olayın sorumlusunun İlhanlılar olduğu, kendisinin bir dahlinin bulunmadığını ileri sürmüş ayrıca esirlerle ilgileneceğine dair de söz vermiştir. Elçiler daha sonra Kahire'ye gelerek Sultan'ın huzuruna çıkmışlardır. Gelişmeler üzerine ordu Şevval ayının sonlarında (1306 yılı Mayıs başı) Gazze'den başkente geri dönmüştür.[1749] Ermeni Kralı II. Hetum 706 yılı (13 Temmuz 1306-13 Temmuz 1307) vergisini 270 müslüman esirle beraber göndermiştir.[1750] İbn Devâdârî'nin verdiği bilgiye göre gönderilenler arasında 600 000 dirhem para, antika eşyalar, katırlar, develer, kırk deve yükü nal

1743 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 177; *Zübde*, s. 373; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 392; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 69; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 16.

1744 Makrîzî, askerlerin Muharrem ayında bölge sakinlerine çoluk-çocuk demeden kadınlara karşı hoş olmayan sözlü davranışlarından yakınarak bahseder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 16.

1745 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 69;

1746 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 131.

1747 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 392; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 69; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 16-17.

1748 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 384; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 18.

1749 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 177-178; *Zübde*, s. 384; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 17; Stewart, *Armenian*, s. 170; Ersan, *Ermeniler*, s. 222.

1750 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 388; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 89; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 30; Stewart, *Armenian*, s. 170.

ve çivi gibi ordunun ihtiyacında kullanılacak madeni eşyalar vardır.[1751] 705/1305 yılında krallığı yeğeni IV. Leon'a terk eden II. Hetum, İlhanlı Anadolu üst düzey komutanlardan Bulargu'nun bir yemek sırasında düzenlediği silahlı saldırıda IV. Leon ile birlikte ölmüştür. Tahta oturan yeni Kral Oşin (1307-1320) yaşananları anlatmak için İlhanlı hükümdarı Olcâytû'nun yanına gitmiş ve Bulargu'dan şikâyetçi olmuştur. Muhakeme sonucu Olcâytû, Bulargu'yu idam ettirmiştir.[1752]

En-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemine kadar Ermenilerin düzenli olarak vergilerini gönderdikleri siyasî ve askerî açıdan tatsız olaylar yaşanmadığı görülür. Bu çerçevede 708/1308 yılı vergisini mücevherlerle süslü altın leğen ve ibrik ile birlikte göndermiş.[1753] Kahire'ye Cemaziyelevvel ayında (Ekim 1308) gelen elçiler hil'at giydirildikten sonra ülkelerine geri dönmüşlerdir.[1754] Ertesi yıl en-Nâsır Muhammed'in kendisini saltanattan azlettiği 709/1309 yılında Kahire'ye gelen Kral'ın elçileri Sultan Baybars el-Çaşnigîr'e yıllık vergilerini takdim etmişlerdir.[1755]

3. Ermeni Kralı I. Oşin Dönemi (1308-1320) Münâsebetler

Sultan en-Nâsır Muhammed İlhanlılarla olan mücadelesinde siyasî ve askerî meselelerin bir parçası olan Çukurova Ermenileri üzerine baskıcı bir siyasetini üçüncü döneminde daha belirgin bir şekilde devam ettirir. Sultan ülkesinde iç politikayı tazim etmiş dış politikada da Ermenilerin yaşadığı Çukurova bölgesini uzun süreli saltanatı boyunca Halep nâibi eliyle hâkimiyet altına alma çabası içinde girmiştir. İyi ilişkiler yıllık olarak gönderilmesi gereken vergilerin ödenmemesi ya da geciktirilmeleri gibi sebeplerden dolayı zaman zaman sekteye uğramış karşılığında da bölgeye seferler düzenlenmiştir.

En-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin başında (Muharrem 710/Mayıs-Haziran 1310) Kahire'ye gelen Kral'ın elçileri mücevher taşlarla süslü billur bir ibrik ile altın bir leğeni Sultan'a takdim edip tahtına geri dönmesinden dolayı da kendisini kutlayan Kral'ın mektubunu takdim etmişlerdir.[1756] Ancak bu

1751 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 146; Stewart, *Armenian*, s. 170; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 102-103.
1752 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 394-395; a.mlf., *Tuhfe*, s. 183; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 38; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 76; Stewart, *Armenian*, s. 171.
1753 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 102; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 43.
1754 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 402.
1755 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 413; a.mlf., *Tuhfe*, s. 193;
1756 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 86.

elçilik heyetinin ardından aynı yılın sonunda (Nisan 1311) Sîs üzerine sözde bir sefer düzenlendiğini görüyoruz. Bu arada da Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla Hama nâibi Esendemür Gürcü Halep nâipliğine atanırken Hama nâipliğine de Ebû'l-Fidâ getirilmiştir.[1757] Sultan Halep nâibi Esendemür'ün adil olmayan ve zalimane yönetimine dair sayısız haberler gelince Sîs üzerine bir sefer düzenlenmesi emrini vererek aslında Halep nâibi Esendemür Gürcü'yü yakalamak ister.[1758] Seyfeddin Geray el-Mansûrî komutasında birlik 710 yılı Kurban Bayramı günü (1 Mayıs 1311) Cumartesi sabahı Halep'e ulaşmışlar bayram vesilesi ile sokakların kalabalık olduğu bir günde makamında oturan Esendemür'ü tutuklamışlardır.[1759] Bu sefer sonrasında Çukurova Ermeni toprakları ile ilgili meselelerden sorumlu olan Halep nâibliği el değiştirmiş Kara Sungur el-Mansûrî atanmıştır.[1760] Ancak o da kısa sürede gözden düşmüş İlhanlılara firar etmiştir.[1761] Halep nâipliğine ise Seyfeddin Sevdî el-Cemdâr atanmıştır.[1762] Bu arada Ermeni Kralı Oşin 711 yılı sonlarında (Haziran 1312) yıllık vergiyi göndermiş[1763] heyette Oşin'in teyzesi de yer almıştır.[1764]

Daha önce bahsedildiği üzere İlhanlılara sığınan Halep nâibi Kara Sungur ile Dımaşk nâibi Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in çabaları ile Olcâytû Suriye bölgesine sefer düzenlemiştir.[1765] İlhanlı ordusu 712 yılı Ramazan ayında (Ocak 1313) Fırat üzerindeki Rahbe'den öteye geçemeden geri dönmüştür.[1766] Ermeni Kralı savaş aletleri hazırlayarak katıldığı bu sefer için 30 000 eşek buğday ve arpa yükü gıda maddelerinin yanında katırlar, develer, koyunlar ve sığırlar hazırlamış, ordunun ihtiyacı olan esnaf ve sanatkârları beraberinde getirmiştir. İbn Devâdârî'nin verdiği bilgiye göre yedi günde askerini sevk eden Kral'ın birliğinde şu komutanları yer almışlardır; Sîr Madom, Sirikliyam, Sihrc, Basil, Yahya b. Dâkır, Bolis,

1757 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 125; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 89.

1758 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 223; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 126.

1759 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 404-405; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 223; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 126-127; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 93; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 23-24.

1760 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 223; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405-406; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 127; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24.

1761 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 140; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 114.

1762 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 148; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 410.

1763 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 407.

1764 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228.

1765 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 245, 251.

1766 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 407, 413; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152-153.

Corcis, İbn Merîme, Cerîh, Bersoma, Sîrlîs, Bartelema b. Karkar, Lukan, Devîb, Salîb b. Asar, Küra ve Sidom'dur. Yine aynı müellifin ifadesine göre her komutanın emrinde 50 Ermeni askeri bir sancak altında sefere katılmıştır.[1767] Ancak söz konusu sefer ağır geçen kış şartları yüzünden amacına ulaşmadan yarıda kalmış İlhanlı askerinin bölgeyi terk etmesinin ardından 713/1313 yılında en-Nâsır Muhammed Kral'ın göndereceği vergi miktarını yıllık 30 000 dirhem olarak belirlemiştir. Bu verginin alınması için de Kadı Alâeddin b. el-Esîr'i görevlendirir.[1768]

Olcâytû'nun başarısız Suriye seferi sonrası Halep askeri 714 Rabiulevvel/1314 Haziran-Temmuz aylarında Düneysir'i[1769] yağmalar. Birçok kişi öldürülüp esir alınır. Esirlerin bazısı Dımaşk'a gönderilir.[1770] Yine aynı yılın Recep/1314 Ekim ayında Halep nâibi Seyfeddin Sevdî'nin vefat etmesiyle de yerine Alâeddin Altunboğa el-Hâcib atanır.[1771] Ayrıca aynı yılın sonlarında (Nisan-Mart 1315) Sîs üzerine sefer düzenleneceğine dair haber yayılarak[1772] Malatya fethedilmiştir (28 Nisan 1315). İlhanlı toprağı olan Malatya hakkında İbn Haldun, bu kentte çoğunluk Hıristiyan Ermenilere ait olduğunu şehirde bedevi Araplar ile az sayıda Müslüman'ın yaşadığından söz eder.[1773] Ermenilerden birçoğu öldürülüp esir alınırken dönüşte Bedreddin Musa el-Ezkeşî komutasında bir grup Memlûk askeri asıl ordu döndükten üç gün sonra Ermenilerden korkarak gizlendikleri yerden çıkmışlar ve Ermeni topraklarına saldırıp 300 kişi öldürüp 100 Ermeni'yi de ganimetlerle birlikte esir almışlardır.[1774] Ebü'l-Fidâ, Malatya'dan dönüşte bir müddet Merci Dâbık'ta kaldıklarını Ermeni Kralı Oşin ile elçi teatilerinin gerçekleştiğini, Ceyhan nehrinin güneyindeki yerlerin iadesini ve yıllık ödenen verginin bir milyon dirheme çıkarılmasının konuşulduğundan söz eder.[1775] Ayrıca bir grup Halep askeri Sîs bölgesinde yağma ve çapul hareketlerinde bulunur.[1776]

1767 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 254-255.
1768 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 266.
1769 Düneysir, Mardin yakınlarında bir beldedir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 478.
1770 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 163;
1771 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 418; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 283; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 163.
1772 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 139;
1773 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 489.
1774 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 169.
1775 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 420.
1776 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 169.

716/1316 yılı içinde Malatya yakınlarındaki Darende kalesine bir grup Halep askeri baskın düzenleyip burayı ele geçirirler. Bolca ganimet ile birlikte kadın ve çocuklar hariç 1000 kişilik bir grubu esir alırlar.[1777] Ayrıca 718 Şaban/1318 Ekim ayında Ermenilerin yıllık vergilerini Kahire'ye getirdikleri kaynaklarda yer alır.[1778]

4. 720/1320 Yılı Sîs/Kozan Seferi

720/1320 yılında yine bilinen gerekçe ile yıllık gönderilen vergilerin ödenmediği gerekçesi ile Ermenilerin başkenti Sîs/Kozan üzerine Suriye bölge nâiblerinin katıldığı bir sefer düzenlenir.[1779] Dımaşk'tan çıkan 2000 kişilik süvari birliği[1780] emirler Seyfeddin Çoban el-Mansûri, Seyfeddin Bektut el-Karamâni, Bedreddin Bektut eş-Şemsî komutasında Trablus nâibi Şehabeddin Karatay,[1781] Hama nâibi Ebü'l-Fidâ ile Halep nâibi Altunboğa'nın da birlikleri ile katılımı ile 720[1782] yılı Rabiulahir ayı ortalarında (25 Mayıs 1320) Sîs topraklarına giren birlikler Ceyhan nehrine ulaşırlar. Trablus nâibi Karatay komutasındaki birlikler nehri geçmek için nehir sularını kesmeye çalışırken Trablus askerinin içindeki Türkmenlerin birçoğu boğulur.[1783] Nehrin suları kesildikten sonra asker ancak karşıya geçebilir. Sîs kalesi önlerine gelen birlikler on yedi gün bölgede kalırlar. Ekili dikili arazileri yakıp yıkarlar.[1784] Hayvan sürülerini çevirip bolca ganimet ile 29 Rabiulahir/8 Haziran 1320 günü Bagras'a daha sonra da Halep'e doğru geçerler. Burada bir müddet kalan birlikler daha sonra bölgelerine dönerler.[1785] Nüveyrî yapılan baskının sebebi olarak şunları kaydeder: Sultan ile Kral arasındaki antlaşmanın bozulması ile Kral Sultan'dan mütarekenin yenilenmesini istemiş. Sultan ise antlaşmadan çok Hüsameddin Lâçîn döneminde yapılan antlaşmaya uygun olarak kalelerin iadesini talep etmiştir. Sultan, Kral'ın söz dinlemediğini gerekçe göstererek söz konusu seferin Suriye nâipleri tara-

1777 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 173.
1778 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 185.
1779 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 249; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 203.
1780 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434.
1781 Trablus nâibi Şehabeddin Karatay (ö. 734/1333) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 101-102; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 51-52.
1782 Nüveyrî seferi 719 yılı olayları arasında zikreder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 249.
1783 Nüveyrî Türkmenlerden ve Trablus askerinden bin kişinin boğulduğunu yazar. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 249; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 435.
1784 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 249.
1785 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434-435; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 208;

fından yapılmasını emretmiştir.[1786] Çok geçmeden Çukurova Ermeni tahtında Oşin'in ölümü ile yerine çocuk yaştaki oğlu V. Leon[1787] oturur.[1788] V. Leon çocuk olduğu için annesi ile evlenen Bailiff Oshin isimli tekfurun vesayetinde[1789] kral olmuştur. Tekfur 723/1324 yılında ölünceye kadar ülkenin söz sahibi olarak öne çıkar.[1790]

5. Ayas'ın Fethi (722/1322) ve Ermeniler ile Barış Antlaşması 723/1323

İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın elçileri 721/1321 yılında Kahire'ye gelişlerinden[1791] kısa bir süre sonra aynı yılın sonlarına doğru (Ocak 1322) Sîs ve çevresine Çukurova Ermeni Krallığı topraklarına Karamanoğullarının da desteği ile Timurtaş bir sefer düzenlenmiştir. Bir ay bölgede kalan Timurtaş, bölgeyi yağma ve talan edip ülkesine dönmüş, Kral ise korkudan denizdeki Ayas kalesine sığınmıştır.[1792] Timurtaş sefer sırasında en-Nâsır Muhammed'e Ermenilere karşı ortak hareket etmeleri gerektiğini, iki bölge arasında seyahat güvenliğinin tesis edilerek tacirlerin, halkın ve hacıların güvenli olarak seyahat yapmalarını Müslüman olarak sağlamaları gerektiğini dile getirerek Ayas'ın Sultan tarafından fethini teşvik etmiştir.[1793]

Ermeni Kralı ile antlaşmanın sağlanamaması üzerine Sîs üzerine gönderilen birliklerin 722/1322 yılında Ayas'ı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştır.[1794] Cemaleddin Akkuş el-Eşrefi komutasında 5 000 atlı[1795] ile 2 Safer 722/20 Şubat

1786 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 249; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492.
1787 Oşin'in yaşı hakkında Nüveyrî 8 yaşında İbn Haldun ile Makrîzî ise 12 yaşında olduğunu nakleder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 28; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 237. Ebü'l-Fidâ ise ergen olmamaış bir çocuk olarak ifade eder. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436.
1788 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 28; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492.
1789 *Simbat Vekâyinamesi*, s. 103; Ersan, *Ermeniler*, s. 226.
1790 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 251.
1791 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 437.
1792 Nüveyrî, *Nihâye*,c. XXXIII, s. 29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438; Galtsyan, Ermeni Kaynaklarında Moğollar, (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624-625.
1793 Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 623-624.
1794 Ayas'ın fethi Nüveyrî ve Ebû'l-Fida tarafından 722 olayları içinde anlatılırken İbn Devâdârî 723 olayları arasında zikreder. Makrîzî ise 721 olayları içinde nakleder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 27-30; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438-439; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 309-310; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 229.
1795 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 309;

1322 günü Kahire'den bölgeye bir sefer düzenlenir. Nüveyrî sefer ile alakalı dikkat çekici bilgiler paylaşır. Trablus emirlerinden Bedreddin Muhammed b. el-Hâc 721/1321 yılı vergisi gelmeyince tahsil için bölgeye gider. Kararlaştırılmış 1 000 000 dirhem ve 200 000 gümüş taş olarak kararlaştırılmış mutat vergiyi tahsil etmiş bunun yanında at, katır, nal ve çivi gibi ulaşım ihtiyacında kullanılacak mallar Kahire'ye gönderilmiştir. Bunların antlaşma yapılmadan gönderildiğini belirten Nüveyrî, tahsil için giden emirden naklen sözlerine şöyle devam eder. Ermeni ülkesine vardığında sekiz yaşlarındaki Ermeni Kralı Oşin devlet erkânını toplayarak istişarede bulunur. Sultan'ı kızdırmamak için antlaşma yapılmadan söz konusu emtianın gönderilmesine karar verirler. Bunun yanında Sultan'a itaat ederek bağlanmak istediklerini belirtirler. Sultan'ın merhametini isteyen Ermeniler iki seçenek sunralar. Sultan dilerse, şeklinde başlayan birinci teklifte kişi başı 2 dinar vergi ödeme karşılığında ülkenin mütehassiller (baronlar) arasında paylaştırılmasıdır. Bir diğer teklif ise Ceyhan nehri sınır kabul edilerek Halep ile Ceyhan nehri arasındaki kalelerin teslimini ve bunun yanında her yıl gönderilen verginin üçte birinin yani 400 000 gümüş dirhem ödemeyi teklif olarak sunmuşlardır. Ayrıca elçilik heyetinde Sultan'ın merhametini talep etmesi için de (muhtemelen kralın yakını olan) bir kadın yer almış ancak bu kadın Halep'ten geri gönderilmiştir. Sultan, Emir Bedreddin Muhammed'i posta atlarıyla göndererek kalelerin teslimini ve antlaşmanın kararlaştırılmasını emreder. Bunun üzerine nâibler askerler ile kaleleri teslim almışlardır. Nüveyrî sözlerine devam ederek ilginç bir anekdotu da paylaşır. Ermenilerin en-Nâsır Muhammed'e bu denli yakınlaşmalarının sebebi olarak 721 yılı sonlarında (Ocak 1322) Timurtaş'ın bir ay boyunca bölgede kalarak ülke topraklarına yaptığı yağma ve talan faaliyetlerini gösterir.[1796] Makrîzî ise söz konusu seferin gerekçesi olarak verginin gönderilmemesinin bahane edildiğini asıl gerekçenin Altın Orda Hükümdarı Özbek Hân'ın İlhanlı topraklarına yapacağı sefer sırasında Memlûk askerinin de Suriye bölgesinde hazır bulunması için yapılan bir tedbir seferi olduğunu belirtir.[1797]

Cemaleddin Akkuş el-Eşrefi komutasında 2 Safer 722/20 Şubat 1322 günü Kahire'den çıkan 5 000 kişilik Mısır birliği 28 Safer 722/18 Mart 1322 günü Dımaşk'a ulaşmışlar 722 Rabiulevvel/1322 Mart ayında da Halep'te olmuşlardır.[1798]

1796 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 28-29.
1797 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 236.
1798 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 29.

Ayrıca yol üzerindeki Dımaşk, Halep ve Trablus nâiblerinin savaş araç ve gereçlerini tedariki sonrası ordular Sîs üzerine Çukurova'ya doğru yol alırlar.[1799] Cemaleddin Akkuş el-Eşrefi'nin komutasındaki Mısır askerlerinin başında Alemüddin Sencer el-Camekdâr, Seyfeddin Elmas el-Hâcib, Emîr-i Meclis Seyfeddin Turcu, Seyfeddin Aslan es-Silahdâr ile birçok tablhane emirleri yer alırlarken Dımaşk ordusunun başında Seyfeddin Bahadır ile Seyfeddin Küçkün, Trablus ordusuna da saltanat nâibi Şehabeddin Karatay Emir komuta etmektedir.[1800] Bir Ermeni vekayinamesi Sultan'ın 40 000 atlı ile bu seferi gerçekleştirdiğini nakleder.[1801] Biraz abartılı olsa da sayıca kalabalık olduğuna dair bir izlenim vermektedir.Sultan, ilerleyen birliklere göndermiş olduğu bir mersûm ile birliklerin yol güzergâhlarında durmadan hızlıca ilerlemelerini emir beklemeden Sîs bölgesine yönelmelerini emretmektedir.[1802] Mısır ve Suriye atlı birlikleri Bagras'tan tedarik ettikleri ağır savaş aletleri mancınıklar ile Ayas önlerine geldiklerinde şehrin boşaltılmış olduğu anlaşılmış ve bir engel olmadan kaleye girilmiştir. Kale yeni tamir görmüş karadan sadece bir kapı ile bağlantı sağlanmakta diğer kapılar denizden girişe müsaade etmektedir. Ayrıca denizin ortasındaki Atlas kalesi denilen bir kale ile de Ayas kalesinin bağlantısı vardır. Mancınıklarla dövülen bu kale karadan ve denizden yapılan kuşatma sonunda 20 Rabiulahir 722/8 Mayıs 1322 Pazar günü teslim alınmıştır.[1803] Kaledeki Ermenilerden bir kısmı Kıbrıs Kralı'nın gönderdiği kadırgalarla Kıbrıs'a kaçmayı başarmış birçoğu esir alınmıştır.[1804] Ayas'ın fethi sonrası askerler bolca ganimet ile dönmüşlerdir. Sultan 722 Cemaziyelevvel/1322 Mayıs ayının ortalarında müjdeyi getiren Rukneddin Baybars'a hil'at giydirmiştir.[1805] Nüveyrî gelişmelerle ilgili farklı bir bilgi paylaşır. Atlas Kalesinin kuşatılmasına gerekçe olarak Papa'nın dahli olduğunu ileri sürer ve Frankların savaş hazırlığına giriştiklerini yazar. Haçlılar 90 adet şîni adlı savaş gemilerini tamir ederek Lazkiye'ye saldırmışlar bunun üzerine Emir Şerefüddin İsa b. el-Birtâsî Franklara karşı mücadele vererek onları eli boş göndermiştir.[1806]

1799 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, c. XXXIII, s. 27-28; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 229.
1800 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 27-28; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 309-310; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 235-236.
1801 Galtsyan, Ermeni Kaynaklarında Moğollar, (Nerses Palients), s. 178
1802 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 28.
1803 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 438-439; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 229.
1804 Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, s. 120.
1805 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 310.
1806 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 29-30.

Ayas'ın fethi sonrası 723 yılı Cemaziyelahir ayının sonlarına/1323 Temmuz ayı başlarında Ermeni Kralı V. Leon'un annesi ile beraber önde gelen devlet adamlarından oluşan elçilik heyeti Kahire'ye gelmiş.[1807] Sultan'ın merhametini isteyip yıllık vergileri olan 1 000 000 dirhem ve 200 000 gümüş dirhem para ayrıca Sultan ahırlarına sevk edilmek üzere ulaşımda kullanılacak katırlar ile bol miktarda nal teslim etmişlerdir. Ayrıca Ayas'ın imarına izin vermelerini istemişlerdir.[1808] Makrîzî, muhtemelen Şücâî'den naklen Ayas'ın mamur hale getirilip yıllık 100 000 dirhem verginin ödenmesi karşılığında antlaşmaya varıldığını belirtir.[1809] Nüveyrî ise elçilerin ülkede toplanan verginin yarı yarıya bölüşülmesi teklifine Sultan'ın pek sıcak bakmadığı ancak 800 000 dirhemde anlaşıldığından söz eder. Yine Nüveyrî, İlhanlı elçilerinin Sultan'ın huzuruna çıkarak Ermenilerin taleplerine olumlu cevap verilmesi hususunda Sultan nezdinde girişimlerde bulunduklarını yazar.[1810] Simbat Vekayinamesi'nde geçen bilgide ise elçilik heyetinin başında bulunan Ermeni Patriği Konstantin'in 15 beş yıllık bir antlaşmaya vararak Kahire'de tutuklu bulunan aralarında üç şövalyenin olduğu bir grup esirle beraber Sîs'e döner.[1811] Varılan on beş yıllık antlaşma şartlarını özetlemek gerekirse: Yıllık 100 000 dirhem (50 000 filorin) cizye vergisinden başka Ayas limanının gelirinin yarısı ile tuz vergisinin yarısı nakdi olarak verilecek. Ayas başta olmak üzere harap olmuş yerler mamur hale getirilecek. İlhanlı elçilerinin araya girerek etkili olduğu söz konusu antlaşma Ebû Saîd'in öldüğü 736/1336 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[1812] Böylece 735/1335 yılına kadar Ermeni Kralı'nın mutat vergisini düzenli olarak ödediği uzun süreli karşılıklı sükûnet dönemi tesis edilmiştir.[1813] Böylece en-Nâsır Muhammed Sultan Lâçîn döneminde yapılan ancak uygulanmayan antlaşmaya uygun olarak Ceyhan nehrine kadar Halep nâibliğinin bölge sınırlarını genişletmiştir.

Kral V. Leon'un 729/1329 yılında Sultan ile ilişkilerini daha üst seviyeye çıkarmaya çalıştığı görülür. Karamanoğulları topraklarına yakın bir yerde yer alan Kerk'in sahibi Kral üzerindeki nüfuzunu giderek artırmış ve baskı altına almıştır. Kral bu adamın tahakkümünden kurtulmak için giriştiği mücadeleyi kazanmış

1807 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 46; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 246.
1808 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 46-47; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 246.
1809 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 246; Faruk Sümer, "Çukurova", 14.
1810 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 46-47.
1811 *Simbat Vekâyinamesi*, s. 105; Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, s. 121.
1812 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 284.
1813 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

hatta başını gövdesinden ayırarak Sultan'a göndermiştir. en-Nâsır Muhammed de bunun karşılığında Kral'a Emir Şehabeddin Ahmed el-Mihmandâr ile kılıç, at ve hil'at göndererek taltif etmiş Kral da hediyeleri teslim alırken yer öperek selamlamıştır. Ayrıca Kral'a kılıç kuşatılmış ata binmiştir.[1814] Memlûk tarihi araştırmacılarından Muhammed Takkuş, Kral'ın Sultan ile olan bu ilişkisini tâbi-metbu ilişkisi şeklinde yorumlamış.[1815]

Sultan ile Kral arasında akdedilen antlaşma uzun süreli bir sükûnet ve istikrar dönemini beraberinde getirirmiştir. Nihayet 735/1335 ve 736/1336 yılında yaşanan hadiseler bölgeye dönük geniş çaplı seferlerin düzenlenmesine yol açmıştır. Ermeni Kral'ının dahli olmadığı anlaşılan bu hadiseler 735/1335 yılı sonrası vuku bulmuştur. İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349)'nin 735 yılı olayları arasında naklettiği bir hadisede Şevval ayında (Haziran 1335) 10 000 kişiyi aşan atlı Halep birlikleri Adana ve Tarsus üzerine bir baskın düzenleyerek ekili dikili alanları harap edip hayvan sürülerini ele geçirerek bölgede yağma ve talan hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu baskının gerekçesi olarak Ayas ehlinin yaklaşık 2000 Müslüman taciri bir handa toplayıp ateşe vererek öldürmeleridir. Ramazan bayramında (25-27 Mayıs 1335) vuku bulan bu hadisede Bağdat ve diğer bölgelere mensup tacirlerden çok azı kurtulabilmiştir. Yaşanan bu feci hadiseden dolayı Adana ve Tarsus bölgelerine düzenlenen baskın sonrası Halep askeri ganimetlerin dışında 240 esirle geri dönmüştür.[1816] İkili ilişkilerin sekteye uğradığı diğer bir hadise de 735/1336 yılında yaşanmış karşılığında da Sîs bölgesine sefer düzenlenmiştir.[1817] Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Bahâeddin Musa hac farizasını ifa için 735/1335 yılında gittiği Hicaz'dan dönüşte Sultan tarafında ağırlanmıştır. Sultan'ı Çukurova Ermeniler'i üzerine sefere teşvik etmiştir. Müellifin verdiği bilgiler bununla da sınırlı olmayıp Karamanoğlu Bey'inin bölgedeki bazı yerleşim yerlerinin nâibliği için Sultan'dan taklîd aldığını yazar.[1818] Bey'in ülkesine salimen dönmesi için Sultan'ın emri ile maiyetine 4 emir ile 100 atlıdan oluşan bir muhafız birliği ayrıca güzegâh üzerindeki nâiblere yol emniyetinin alınmasına dair mersûmlar yazılır. Şam ve Halep bölgesini geçtikten sonra Ermeni ülkesine girdiklerinde

1814 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 449.
1815 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 285.
1816 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 471.
1817 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 397.
1818 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 240. Ömerî'de geçen bu bilgiler Karamanoğlu Bey'i söz konusu toprakları ele geçirdiği takdirde gerçekleşecek bir taklîd olup böyle bir durum kaynaklarda rastlanmamıştır.

yaklaşık beş yüz kişilik üst düzey Ermenilerin komuta ettiği bir birlik önlerini keserek düşmanları olan birinin topraklarından geçmesine müsaade etmeyeceklerini kesin olarak bildirmişler. Maiyetindeki Halep emirleri Musa Bey'in Sultan'ın misafiri olduğu herhangi bir saldırı söz konusu olursa bu durumun savaşa sebep olacağı şeklinde Ermenileri tehdit etmişler. Buna rağmen karşılıklı görüşmeler uzayınca heyet sıkıntı yaşamamak için geriye dönmüştür. Halep'e yaklaştıklarında gelişmelerden haberdar olan Kral süratle hareket edip Halep'e girmeden heyete yetişmiştir. Talihsiz hadiseden dolayı özür dileyerek güzel temennilerde bulunmuş ancak olanlar olmuş Sultan her şeyden haberdar olmuştur. Halep nâibi Altunboğa uzun dönemdir gerçekleşmeyen Sîs bölgesine baskın amaçlı sefer düzenlemiş gelişmeler üzerine Ebû Saîd ve nâibi Ali Şah'ın elçileri Kahire'ye gelerek akınların durdurulmasını talep etmişlerdir.[1819] Bunun üzerine emirler bölgede fazla ilerlemeden ekili dikili bölgeleri harap ettikten sonra geri dönmüşlerdir.[1820] İbn Devâdârî'nin ifadesi ile ülkeleri harap olmaktan sakinleri de garip olmaktan kurtulmuşlardır.[1821]

6. Ayas'ın İkinci Kez Fethi (737/1337)

Memlûk kuvvetleri tarafınan birinci kez ele geçirilen ve 722/1322 yılında harap hale gelen Ayas'ın mamur hale getirilmesi için bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşma 723/1323 yılından İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in öldüğü 736/1336 yılına[1822] kadar yürürlükte kalmıştır.[1823] Kral, Ebû Saîd'in ölmesi üzerine Sultan ile ilişkilerinde en büyük hamisini kaybetmiştir. Kendisini himaye edecek siyasî bir güç aradığını düşündüğümüz Kral 736/1336 yılında mutat vergiyi göndermemiştir. Papa XX. Yuhannis, Çukurova Ermeni Krallığı için bir Haçlı harekâtını Fransa Kralı VI. Philip kumandasında başlatma kararı almış. Ermeni Kralı Fransa Kral'ına yakınlaşırken Papa'nın ölmesi üzerine Kral'ın hayali sona ermiştir.[1824] Şücâî'nin tekfur dediği bir Ermeni yöneticisi Halep nâibinin memlûklerinden bir grubu ele geçirdikten sonra biri hariç hepsini öldürür. Antlaşmayı bozan bu talihsiz olayı Sultan'a bildiren Altunboğa'ya bölgeye girerek gerekeni yapması emredilir.[1825]

1819 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 398-399.
1820 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 397.
1821 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 399.
1822 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 69; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 226.
1823 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.
1824 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 285.
1825 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8-9.

Ayas'ın tamamen fethi ile sonuçlanacak bu gerekçenin dışında önemli bir gelişme de Ebû Saîd sonrası karışan İlhanlı iç siyasetidir. İlhanlı tahtına oturan şehzadelerden Arpagu'yu devirerek iltidarı ele geçiren İlhanlı Diyarbakır valisi Ali Padişah şehzadelerden Musa'yı da tahta oturtarak idareyi ele geçirmiştir.[1826] İlhanlı hükümdarı Musa ve nâibi Ali Padişah adına 15 Şaban 737/19 Mart 1337 günü Kahire'ye gelen elçiler İlhanlı Anadolu valisi Celayirli Büyük Hasan ile müttefiki Tugay b. Sûtay'a karşı yapacakları mücadelede yardım isteğinde bulunurlar. Sultan yapacağı yardım karşılığında Ali Padişah Sultan'ın Bağdat nâibi olacağı sözünü verir. Sultan bu gelişmeler üzerine sözde Sis seferi düzenleyerek yardımcı olacağı sözünü verir. Söz konusu gelişmeleri fırsat bilerek de antlaşmaya aykırı davranan Ermeniler mutat vergiği göndermedikleri gibi Halep nâibinin memlûklerini öldürmeleri ve bölgede yaşanan siyasî gelişmeler geniş çaplı askerîbir harekâtı zorunlu kılar.[1827] Mısır, Şam, Hama, Trablus ve Halep askerinin yanı sıra bölgedeki göçebe Araplar, Türkmenler ve Karamanoğulları'nın da katıldığı sefer[1828] sonrası Ayas tamamen fethedildiği gibi bölgede Türkmenlerin yurt tutmaya başladığı[1829] ve Anadolu beyliklerinin Memlûk Türk Devleti'ne bağlanma süreci başlar. Bu sefer sonrasında Ceyhan nehrinin yukarısında yer alan kaleler Memlûk idaresine geçer.[1830]

737 Recep/1337 Şubat ayında binler ümerasından el-Hâc Aruktay, Turgay el-Çaşnigîr ile tablhane ve onlar ümerasından birçok emirin katıldığı Mısır askeri[1831] Sîs üzerine sefer için yola çıkar. Dımaşk'tan Kutlu Boğa el-Fahrî, Trablus'dan Bahadır Abdullah, Hama'dan Sarimüddin Özbek birlikleri ile Halep'e hareket ederler. İki ay boyunca savaş hazırlıkları yapan nâib Altunboğa komutasında 24 Ramazan 737/26 Nisan 1337 Cumartesi günü Halep'te buluşurlar. İki gün sonra yürüyüşe devam ederek Ermeni topraklarına girerler. Bu arada da Suriye bölge nâibi Tengiz'den mektup alırlar. Tengiz, Sîs elçilerinin yanında bulunduğunu Sultan'ın istediği kaleleri teslim etmeye hazır olduklarını dolayısıyla Sultan'ın

1826 Faruk Sümer, "Çukurova", s. 15; a.mlf., "Anadolu'da Moğollar", s. 15.
1827 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 8-9; Yûsufî, *Nüzhe,* s. 364-365; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 417-418.
1828 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 9.
1829 Yûsufî, *Nüzhe,* s. 415; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 230; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 17; Kanat, "Çukurova", s. 100.
1830 Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar,* (Nerses Palients), s. 178.
1831 Şücâî, binler ümerasından iki, tablhane ümerasından on, onlar ümerasından sekiz, Mukaddü'l-Halka'dan on emirin yanında halka askerinin dört yüz memâlîkü's-sultaniye'nin de yüz elli nefer olduğunu nakleder. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 4.

emri gelinceye kadar ağır savaş aletlerinin Bagras kalesine bırakılarak Ayas'da beklemelerini emreder.[1832] Ancak bölgedeki askerler çoktan çevreyi yağmalamış Ayas'ın burçlarını yıkmışlar bölgede yağma ve talan hareketlerine başlamışlardır. Özellikle de Türkmenler ve Karamanoğulları Beyliği'ne mensup askerler bölgeyi harap etmişlerdir.[1833] Kral'ın deniz yolu ile gönderdiği elçi Dimyat'tan geri çevrilmiş önce Tengiz ile görüşmesi emredilmiştir.[1834] Tengiz hediyelerle huzuruna gelen elçiler hakkında Sultan'ı bilgilendirmiş diğer taraftan yukarıda değindiğimiz üzere askerin Ayas'da beklemesi daha ileri gitmemesini emretmiştir. Elçiler seferin durdurulmasını talep edip Ceyhan çevresindeki kalelerin teslim edileceğine dair söz vermişler bunun üzerine sefer sonlandırılmış teçhizatın Bagras'ta bırakılması emredilmiştir. Nâib Altunboğa, Ayas'dan ilerlemeyerek burayı muhasara eden askerlere 12 Şevval 737/14 Mayıs 1337 Pazartesi günü gelen emri bildirmiş. Ancak devam eden kuşatmada birçok Memlûk askeri yaralanmış ve ölmüştür. Çok şiddetli geçen kuşatma sekiz gün sürmüş nihayet 20 Şevval 737/22 Mayıs 1337 Perşembe günü Ayas kalesi ikinci kez fethedilmiştir.[1835] Şücâî, fethin gecikmesinin sebebi olarak kale içindeki tacirlerin güvenli bir bölgeye nakledilmesini ileri sürmüştür. Yabancı olan bu tacirlerin Memlûklerin eline geçmemesi için kalelerin anahtarları geciktirilmiş ve kalenin anahtarlarının sekiz gün içinde teslim edileceğine dair söz verilmiştir. Halep nâibi anahtarlar sekiz gün sonunda teslim edilmez ise dilediklerini yapacaklarına dair tehdit etmiş bunun üzerine sekizinci gün anahtarlar teslim edilmiştir.[1836] Daha sonra Ermeni Kral'ının elçileri Ceyhan nehrinin yukarısındaki kalelerin anahtarlarını 23 Şevval/14 Mayıs Perşembe günü sultana takdim etmişlerdir. Bu kaleler Ayas el-Cevvâniye, Ayas el-Berraniye, Haruniye, Kevare, Humisa, Nüceyme ve Serfendikâr kaleleridir.[1837]

1832 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 8; Yûsufî, *Nüzhe,* s. 397; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 428; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 115.

1833 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 9; Yûsufî, *Nüzhe,* s. 397; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 476; İbn Habîb, *Tezkire,* c. II, s. 279; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 428; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 16; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 115.

1834 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 137; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 32; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 521. Sadece Hama nâibi Ebü'l-Fidâ'nın saygın kişiliğine hürmeten sultanın emri ile yazışırken tevazu işareti olarak *yeri öper* anlamında '*yükabbilü'l-erza*' ibaresini kullanmıştır. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 504.

1835 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 10-11; Yûsufî, *Nüzhe,* s. 402-403; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 429; Akkuş, "Memlûkler Döneminde Çukurova", s. 116.

1836 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 10.

1837 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 420-421. İbnü'l-Verdi, ele geçen kaleleri şöyle sıralar: Musaysa, Kevîra, Haruniye, Sirfendikar, Ayas, Banas, Bahîme ile Nakber. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 476.

En-Nâsır Muhammed döneminde ikinci kez fethedilen Ayas daha önce mamur hale gelmesi için[1838] antlaşma gereği Ermenilere cizye vergisi karşılığında iade edilirken şimdi ikinci kez fethedilmiştir. Ayas, Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden birisi ve bölge için önemli bir ticaret merkezidir.[1839] Akdeniz'den Asya'nın içlerine değin geçişi sağlanan ticari metalardan önemli bir vergi girdisi sağlayan Ermeniler bundan böyle kentin harap olması ile bu gelirden mahrum olmuşlardır. Makrîzî, arazi haracı haricinde günlük 1000 dinardan aylık gelirinin 30 000 dinarı bulduğunu belirterek şarap üreten 400 imalatçı ile 600 bağcıdan bahseder. Ayrıca geliri 700 000 dirhem olan tuz madeni, bin bir çeşit meyvesi olan 216 bahçeden söz ederek bölgenin sahip olduğu zenginliği vurgular.[1840] Fethedilen her kaleye bir grup asker ile bir nâib atandıktan sonra bölgede yaklaşık yetmiş iki gün kalan Memlûk ordusu geri dönmüştür. Sultan Mısır askerine emir komuta eden Aruktay'a hil'at giydirmiş inam ve ihsanda bulunmuştur. Fethedilen yerler Suriye ve Halep nâiplerine iktâ' olarak tahsis edilmiş, seferde görev alan askerlere ve Türkmenlere emirlikler tevcih edilmiştir. Suriye bölge nâibi Tengiz'e fethedilen kalelerden Küvâre, Serfendikâr ve Nüceyme kaleleri iktâ' olarak tahsis edilerek gelirlerine ilave edilmiştir.[1841] İbnü'l-Verdî, Ayas'ın fethi ile sonlanan bu sefer sonrası Çukurova topraklarını ruhsuz bir cesede benzetip ıssız bir hale dönüştüğünü vurgulamıştır.[1842] Sultan en-Nâsır Muhammed de bu durumu göz önüne alarak üç yıllık vergiden muaf tutup 12 yıllık bir antlaşma yapmıştır. Ayrıca her yerin imar edilmesi için gerekli tedbirler alınmış bölgedeki Ermeniler de çeşitli işlerde istihdam edilerek bölgenin mamur hale gelmesine gayret edilmiştir.[1843]

Bölgedeki son hareketlilik Suriye bölge nâibi Tengiz'in 739/1338-1339 yılında Dımaşk'tan hareket ederek Hama üzerinden Halep'e daha sonra da Sîs topraklarına geçmesidir. Amacı iktâ'sı olarak tahsis edilen yerleri görmek ve teftiş etmektir. Tengiz kendisini gayet iyi karşılayan Tekfur'a hil'at giydirip onu taltif etmiş. Bölgenin mamur olması için gereken emirleri vermiş muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalar yapmıştır.[1844] Sonuç olarak Haçlılarla birlikte Çukurova bölgesinde siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıkan Çukurova Ermeni

1838 Ermeni müverrihleri Ayas'ın imarı için Papa'nın otuz bin altın yardımından bahsederler. Galtsyan, *Ermeni Kaynaklarında Moğollar*, (Nerses Palients), s. 178.

1839 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 11; *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 20.

1840 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430.

1841 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 16-17.

1842 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 476.

1843 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 414-415; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 430.

1844 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 469.

Krallığı, Moğol istilâları ile birlikte İlhanlılara tâbi devlet iken en-Nâsır Muhammed döneminde bölgeye dönük birbiri ardına düzenlenen seferler neticesinde giderek zayıflatılmış, Ceyhan nehri sınır kabul edilerek bölge Memlûk idaresine geçmiştir.

C. Haçlılar ile Münâsebetler ve Arvâd Adasının Fethi (702/1302)

Sultan el-Eşref Halil zamanında 1291 yılında Akka'nın fethi ile bölgeden tamamen temizlenen Haçlılar ile mücadeleler Akdeniz'de genelde ufak çaplı çatışmalar halinde geçmiştir. Bu dönemde Arvâd adasının fethi söz konusudur. Haçlılar başkentte yaşanan taht mücadelelerinden ve Ermeniler üzerine yapılan seferleri fırsat bilerek düzenlediklerini düşündüğümüz saldırı en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminin ilk günlerinde (1299 Mayıs ortaları) gerçekleşir. Her biri yaklaşık yedi yüz savaşçıyı barındıran otuz savaş gemisi[1845] ile Beyrut sahillerindeki Müslümanlara saldırırlar. Halk savaşmak için kıyıda Haçlıları beklerken ansızın çıkan aşırı rüzgârın etkisiyle kabaran deniz dalgaları gemilerin karaya yaklaşmasına fırsat vermez. Gemilerin birçoğu kırılmış su almasıyla da askerler boğulmaya başlamıştır. Kurtulan 80 kişiyi sahilde bekleyenler esir almışlardır. Ayrıca halk dalgalar sayesinde kıyıya vuran gemilerdeki eşyaları toplamıştır.[1846] Nüveyrî, olaylara tanık olan elli yaşlarındaki birisinin bu güne kadar böyle bir rüzgâra rastlamadığına dair şaşkınlığını yazar.[1847]

Memlûk-Haçlı münâsebetlerine baktığımızda Kutsal topraklardan kovulan Haçlılar, Kıbrıs ve Rodos adaları ile Trablus yakınlarındaki Arvâd adasına yerleşerek Müslümanlar için tehdit ve tehlike arz etmeye devam etmişlerdir. Kaynaklarda belirtilmese de yukarıda bahsettiğimiz Beyrut sahillerine saldıran Haçlıların Kıbrıs adası sakinleri olduğu düşünülür. Uzun yıllar burayı merkez olarak kullanan Haçlılar, bu kez Tartus açıklarındaki Arvâd adasını üs olarak kullanmaya başlamışlardır. Bölgede sıkıntı çıkarmaya başlayınca 702 Muharrem/1302 Eylül ayında Memlûkler buraya sefer düzenler. Frenklerin adaya silah ve mühimmat yığarak savunma amaçlı surlar inşâ ettikleri hatta saldırı hazırlı-

1845 İbn Devâdârî ve Nüveyrî bu gemiyi *batş*(a) olarak verirken Makrîzî *bats*(a) olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 12; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 875. Memlûklerin de savaşlarda kullandığı büyük savaş gemisidir. Ayrıca batsa için bk. Burak Gani Erol, "Memlûkler Zamanında Kullanılan Gemiler", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 2012, s. 179.

1846 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 12; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 875.

1847 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 237.

ğında oldukları ve Müslümanların yollarını kestikleri gerekçesiyle Sultan dört adet Şînî[1848] (=Kalyon)'nin deniz seferi için inşâ edilmesini emreder.[1849] Makrîzî ve Baybars el-Mansûrî'nin bahsettiği bilgide şînîlerin inşâsı sonrasında bazı tatsızlıklar yaşanır. Behnesa[1850] valisi Cemaleddin Akkuş el-Kârî el- 'Alâî, seferin komutanı olarak tayin edilmiştir. Tersanede hazırlık sırasında bir geminin batması ve Akkuş'un şehit olmasıyla sevk ve idare Seyfeddin Kühürdaş ez-Zerrâk el-Mansûrî'ye verilmiştir.[1851] Sahiller nâibi Seyfeddin Esendemür Gürcü'nün desteklediği donanma 2 Safer 702/26 Eylül 1302 Çarşamba günü çıkarma yaparak adayı ele geçirmişlerdir. Frenklerden yaklaşık 2000 kişinin öldüğü 500'e yakınının da esir alındığı çıkarmada Haçlıların nesi var nesi yok ele geçirilmiş ve ganimet olarak gemilerle Kahire'ye götürülmüştür.[1852]

Arvâd adası muhasarasının Gâzân'ın Vâdî'l-Hazindâr savaşında (699/1299) elde ettiği başarı sonrası Batılılar ile yaptığı mektuplaşmalar sırasında olması dikkat çekicidir. Avrupalı elçiler Tebriz'e tebrik için Gâzân'ın huzuruna gelerek Haçlı-İlhanlı ittifakından söz etmişlerdir.[1853] Venedik, Aragon ve Katalonya krallarının elçileri tebrik için gelirken[1854] İngiltere ve Fransa kralları ile Papa'nın Gâzân ile ittifaka yönelik mektuplaşmalar[1855] adaya düzenlenen seferin tarihleri ile yakın dönemlerdir.

D. Afrika'daki Devletler ile Münâsebetler

Kuzey Afrika, Ortaçağ Arap coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından, "Maşrik" kelimesinin zıddı olarak "Mağrib" diye isimlendirilmiştir. Dönemin coğrafyacıları kuzeyde Akdeniz, güneyde Büyük Sahra ile sınırlarını çizdiği bu bölge hakkında

1848 Çoğulu Şevânî olan Şînî ya da Şûne, Memlûk donanmasının en önemli savaş gemileridir. Memlûkler Akdeniz'de yürüttüğü savaşları bu kalyonlarla yapmıştır. Erol, "Gemiler", s. 191.

1849 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 10; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 923.

1850 Mısır'ın güneyinde Nil nehrinin batı tarafında kalan bir yerleşim yeridir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. I, s. 516-517; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 237-238. Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 237-238.

1851 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 927-928.

1852 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 387; Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 163; *Zübde*, s. 366; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 80; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 10; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 233; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 325; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 252-253. Makrîzî 28 Safer Cuma günü adanın ele geçtiğini ve esirlerin 280 olduğunu haber verir. Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 927-928.

1853 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 244; Mahmud Saîd Ümran, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 229.

1854 Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 229.

1855 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ*, s. 262-263.

önemli bir görüş ayrılığına düşmezken, Mağrib'in doğu ve batı sınırları üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları doğu sınırlarını Kızıl Deniz'den başlatmakta, bazıları da batıdaki sınıra Endülüs'ü dahil etmişlerdir. Ancak bölge genel olara üç isim altında değerlendirlmektedir. Mağrib, genel olarak İfrikiyye, Orta Mağrib ve Uzak Mağrib olmak üzere üç ana bölgeye taksim edilmektedir. Kasr-ı Ahmed'den Bicâye'ye kadar İfrikiyye, Bicâye'den Mulûye'ye kadar Orta Mağrib (Mağribu'l-Evsât), Mulûye'den Sûs'un dahil olduğu alana kadar da Uzak Mağrib (Mağrib'ul-Aksâ) diye isimlendirilmektedir2. Kısaca, Kuzey Afrika'nın batısında bulunan ve Libya,Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya ülkelerini içine alan bölgeye "Mağrib" denilmektedir.[1856] Ayrıca Ömerî, Afrika kelimesinin bir bölge adı olduğunu ifade ederek Tunus merkezli günümüz Mısır ile Fas arasındaki bölgenin Afrika adıyla tarif etmektedir.[1857]

1. Kuzey Afrika ile Münâsebetler

Bu dönem Tunus ve Trablusgarb çevresinde hüküm süren Hafsîler[1858] ile Afrika'nın kuzeybatısında yani Fas ve çevresinde hüküm süren Merînîler[1859] Kuzey Afrika'ya hükmeden siyasî teşekküllerdir. Merînîlerden gelen devlet adamlarının hac gidiş ve dönüşlerinde önemli uğrak yerlerinden birisi de Kahire'dir. en-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminde İlhanlı tehdidinin yükseldiği bir dönemde (Recep 700/Mart-Nisan 1301) hac farizasını ifa etmek için yol üzerindeki Kahire'ye uğrayan Mağrib veziri, daha önce değindiğimiz üzere İlhanlılara karşı alınan yenilginin sebebi olarak Hıristiyan Kıptilerin devlette söz sahibi olmaların ileri sürmüştür. Bunun üzerine Mısır'da gayri müslimler günlük yaşamlarında şeklî bir değişikliğe mecbur edilmişlerdir.[1860] Yine 704/1305 yılında Merînî Sultanı Yusuf

1856 İbrahim Harekât, "Mağrib", s. 314-318.

1857 Ömerî, *Mesâlik,* c. IV, s. 62-85.

1858 Berberi asıllı Hafsîler hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. XXVII, s. -234-238; Muhammed Razûk, "Hafsîler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XV, Ankara 1997, s. 125-128. en-Nâsır Muhammed'in Hafsîlerle ilgili yazışmaları için bk. Ömerî, *et'Ta'rîf,* s. 32-33; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VII, s. 376-384.

1859 Ömerî'nin Fas, Tilimsan ve Sebte'den oluşan Berrü'l-Udve ülkesi olarak tesmiye ettiği bölgeye el-Mağribü'l-Aksâ da denir. (Ömerî, *Mesâlik,* c. IV, s. 85-116.) Berberi asıllı bir hanedan olan Merînîler (1196-1465) hakkında bk. İsmail Ceran, "Merînîler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199. en-Nâsır Muhammed'in Merînilerle ilgili yazışmaları için bk. Ömer, *et-Ta'rîf,* s. 29-32; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VII, s. 385-411.

1860 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 351-352; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 47-51; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 259-265; İbn Habîb, *Tezkire,* c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 476; Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 132-135.

b. Yakub b. Abdülhak'ın Alâeddin eş-Şehrizorî adlı elçisinin hac ibadeti için Kahire'ye uğramış. Beraberinde getirdiği 500 ü aşkın at, katır gibi binek hayvanlarının yanı sıra eyer, altın, kumaş gibi çeşitli hediyeleri en-Nâsır Muhammed'e takdim etmiştir.[1861] Kahire'den her yıl düzenli olarak çıkan hac kafilesiyle beraber Hicaz'a gider. Hac sonrası Sultan da bilmukabil çeşitli hediyelerle Sungur el-Aşkar'ın memlûkü Alâeddin Aydoğdu et-Telîlî'nin maiyetinde elçiyi ülkesine uğurlar.[1862] Nüveyrî hediye olarak Mağrip sultanına Şakhab Savaşından esir alınan 15 İlhanlı esirinin yanı sıra 5 kişilik Türk memlûk grubunun gönderildiğinden bahseder.[1863] Makrîzî ise İlhanlılardan alınan 20 İğdiş[1864] ile 20 esirin gönderildiğini yazar.[1865] Mağrip Sultanı bu gelişmeden kısa bir süre sonra saraydaki bir hademe tarafından öldürülür.[1866] Bölgeye giden Memlûk heyeti üç yıl sonra dönebilmiştir.[1867]

Merînîler ile ilişkiler Ebü'l-Hasan Ali b. Osman b. Yakup el-Merînî'nin sultanlığı döneminde de devam etmiştir. 737/1337 yılında Bicaye'nin[1868] fetih müjdesini ve Tilimsan'a[1869] karşı kazandığı zaferi Sultan en-Nâsır Muhammed'e yazdığı mektuplarla paylaşmıştır. Ayrıca Merînî sultanı her yıl gönderdiği hac kafilesi ile Sultan'a çeşitli hediyeler göndermiş karşılıklı hediyeleşmeler sürmüştür.[1870]

Hafsîlerle ilişkilere gelince 711 Cemaziyelevvel/1311 Eylül-Ekim 1311 ayları içinde Mısır'a gelen Trablusgarb sahibi eş-Şeyh Ebu Yahya Zekeriyya[1871] Sultan en-Nâsır Muhammed ile görüşerek; "Afrika'ya ordu göndermesini, şehri fethedip

1861 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 176; a.mlf., *Zübde*, s. 381; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 63; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 391; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 263; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 481-482; Makrîzî. *Sülûk,* c. II, s. 9.
1862 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 68;
1863 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 68.
1864 XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'dan büyük emîrlere ve sultanlara takdim edilmek üzere Suriye ve Mısır'a gönderilen atlara Memlûk kaynaklarında "ikdiş" denilmekteydi. İkdiş (=İğdiş) atların babalarının Arap, annelerinin de Türk olduğu ve çok hızlı koştukları kaydedilmektedir. Faruk Sümer, "İğdiş", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 524-525.
1865 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 15.
1866 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 393; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 23.
1867 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 192; a.mlf., *Zübde*, s. 410-411 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 106; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 49-50.
1868 Kuzey Afrika'da Tunus'dan sonra büyük bir sahil şehridir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. I, s. 339; Ömerî, *Mesâlik,* c. IV, s. 68; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 109-110.
1869 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân,* c. I, s. 44. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 149.
1870 Mektuplar hakkında bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 99-103; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 144-145.
1871 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 106.

hâkim olduğunda sultanın nâibi olarak yöneteceğini" sözünü vermiştir. Dolayısıyla bu dönem ilişkiler en-Nâsır Muhammed'in yükselen siyasî konumuna paralel bir gelişme göstermiştir. İbn İyas'a göre Sultan bu isteğe icabet edip 100 memlûkten oluşan bir birliği *onlar emiri* rütbesinde bir emirin komutasında göndermiştir.[1872] en-Nâsır Muhammed'in sancağını taşıyan Mısır birliklerinin yardımıyla şehri fetheden Ebu Yahya, Sultan en-Nâsır Muhammed adına hutbe okutmuştur.[1873] Baybars el-Mansûrî konu ile ilgili geniş malumat verir. Tunus hükümdarının can güvenliği endişesiyle Mısır'a gelerek sultana sığındığını ve Sultan tarafından çok iyi karşılandığını bildirerek, isteği üzerine hac ibadetini ifa ettikten sonra ülkesine güvenli bir şekilde dönebilmek için Sultan'ın maiyetinde bir bölük askerle gönderir. Sultan memlûkleriyle sağ salim Tunus'a ulaştığında gelişmeler üzerine halk ve asker Ebu Yahya'ya biat ederek sadâkatlerini bildirirler. Böylece kaçak iken en-Nâsır Muhammed'in desteği ile hükümdarlık tahtına oturur. Baybars el-Mansurî'nin bundan sonraki bilgileri Makrîzînin verdiği bilgilerle paralellik arz eder. Recep ayında (Kasım-Aralık 1311) Mısır askerinin Tunus'a girdiğini ve hutbenin sultan adına okunduğunu yazar.[1874] Sözlerine devam eden müellif, Ebu Yahya'nın hasmı olan herkesin en-Nâsır Muhammed sayesinde 711 yılı Cemaziyelevvel ayının onuncu (24 Eylül 1311) Cuma günü kendisine biat ettiklerini ve biat edenler arasında Franklarla belirli bir süre için antlaşma yapan Ebû Debbus el-Haricî'nin de olduğunu yazar.[1875] en-Nâsır Muhammed'e 711 Zilhicce/1311 Nisan ayında Ebû Yahya Zekeriya'dan gelen mektupta ülkesinin kendisine olan itaatini bildirmekte ve bütün bunların Sultan'a olan bağlılıkları sayesinde olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada Tunus'u iki yıldır yöneten Ebu'l-Bukâî Halid b. Yahya aynı yıl Cemaziyelevvel ayında (Eylül-Ekim 1311) vefat edince Ebu Yahya Zekeriyya Trablus'tan gelerek buraya hâkim olmuştur.[1876]

Sultan en-Nâsır Muhammed adına Hafsîler sultanlığında okunan hutbe 711/1311 yılından 717/1317 yılına kadar devam etmiştir.[1877] 717/1317 yılında Tunus tahtından indirilen Halid b. Yahya'nın kardeşi Ebu Bekir, Tunus'a girince Ebu Zekeriyya Yahya ülkesini terk etmek zorunda kalmış önce Fas'a daha sonra

1872 İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 439-440.
1873 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 106; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 440.
1874 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 229-230. Ayrıca Tunus hükümdsarı için okunan yemin nüshası için bk. 229-230.
1875 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 230-231.
1876 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 238.
1877 Poole, *A History of Egypt*, s. 208; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavûn*, s. 143; Takkûş, *Târihu'l-Memâlik*, s. 269.

da Trablus'a geçmiştir. 721 yılında da Ebu Zekeriyye Yahya el-Lihyânî ülkesinde tutunamayarak Mısır'a sığınmıştır. Emirlik tevcih edilerek İskenderiye'de ikamet etmesine müsaade edilmiş ölünceye kadar burada yaşamıştır.[1878]

Sultan en-Nâsır Muhammed döneminde Merînîlerler ile iyi ilişkiler sürerken Hafsîler bir süre de olsa en-Nâsır Muhammed adına okunan hutbe okutmuşlardır. Ebu Zekeriyye Yahya'nın saltanatı döneminde yaşanan bu gelişmelerle Berka, Trablus ve Tunus'a kadar uzanan bir tâbi devlet statülüğü söz konusudur.[1879] Ebu Zekeriyye Yahya'nın ülkesini terk etmesiyle bölge daha önceki siyasî statüsüne dönmüştür.

2. Nûbe ve Habeş Bölgesi ile Münâsebetler

Merkezi Düngula[1880] olan Nûbe, Mısır'ın güneyinde Nil nehri çevresinde yer alan bir bölgedir.[1881] Sultan Baybars döneminden beri Memlûk Türk Devleti'ne yıllık olarak cizye ödeyen Nûbe Kralı ile diplomatik[1882] ve askerî gelişmeler dikkati çeker. Bölgeye sefer düzenlenerek Nûbe'nin İslâmlaşması yönünde bir siyaset takip edildiği görülür.[1883] 704/1304-1305 yılında Nûbe bölgesinde hüküm süren Düngula Kralı Ayây (=Amey) beraberinde deve, sığır, köle, şap ve taş cilası olan hediyelerle en-Nâsır Muhammed'in huzuruna çıkar. Bu hediyeler mutat olarak aslında bir tür vergi olarak verilmektedir. Kral'ın Sultan'dan bazı talepleri olur. İtaat etmeyen, vergiyi geciktiren düşmanlarını dize getirmek, Sultan adına ülkeler fethetmek için asker talebi vardır. İsteği olumlu karşılanan Kral'a halka birliğine mensup 300 atlı, bir grup vâfidiye, Mısır'ın güney eyalet askerlerinden ve bedevi Araplardan oluşan sayısız asker bu seferde yer alırlar. Birlikler Kûs valisi Emir Seyfeddin Tokusba komutanlığında Kûs'ta toplanırlar. Daha sonra da Kral ile birlikte Düngula'ya geçip birlikler gerekli tedip faaliyet-

1878 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 215-216; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavûn*, s. 143; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 269.
1879 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 269.
1880 Nûbe bölgesinde büyük bir şehir olan Düngula hakkında bk. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 470, 478.
1881 Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 47; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 6. Günümüzde Afrika'nın kuzey doğusunda yer alan büyük kısmı Sudan'da, küçük bir kısmı Mısır'da kalan bölgedir. Nebi Bozkurt, "Nûbe", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 222-223.
1882 Ömerî *et-Ta'rîf*, s. 37; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 6.
1883 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

leri sonrası geri dönerler.[1884] Kaynaklardaki bu sınırlı bilgiler bölgenin Mısır ile ilişkisi ve Sultan ile münâsebeti açısından önemlidir.

Nûbe Kralı 711 Cemaziyelevvel/1311 Ekim ayında vefat etmiş yerine kardeşi Kernebes geçmiştir.[1885] Makrîzî, suikast sonrası tahta oturan Kernebes'in aynı yıl vergi ile Kahire'ye geldiğini yazar.[1886] İbn İyas ilave bilgilerle 1000 köle, 500 deve, 500 sığır ve 1000 koyun'dan oluşan hediyeleri de beraberinde getirdiğini nakleder.[1887] İbn İyas'ın hediye olarak bahsettiği emtia muhtemelen Makrîzî'nin vergi olarak zikrettiği emtia olsa gerekir. Aytrıca verginin para cinsinden değil de emtia olarak verildiği anlaşılıyor. Nitekim Ömerî, söz konusu vergilerin para cinsinden olmayıp ayni olarak köle, hayvan ve vahşi hayvanlar[1888] şeklinde verildiğinden bahseder. Neticede ilişkiler 716/1316 yılına kadar mutat verginin ödenmesi şeklinde devam etmiştir. Sultan en-Nâsır Muhammed Nûbe'nin Müslüman birisi tarafından idare edilmesine yönelik 716/1316 yılında bir teşebbüsde bulunur. Bir önceki Kral'ın yakınlarından Seyfeddin Abdullah Berşenbu isminde ki bir Nûbeli, Kahire'de Sultan'ın memlûkleri ile beraber özel olarak eğitilir. Sultan'ın amacı kendisini Nûbe'de idareci yapmaktır. Bunun için Abdullah Berşenbu'nun da olduğu Emir İzzeddin Aybek komutasında birçok emirin katıldığı bir birlik 716 Şaban/1316 Kasım ayı içerisinde Nûbe'ye sefer düzenler. Kahire'deki bu gelişmelerden haberdar olan Nûbe Kralı Kernebes yakını Kenzü'd-Devle'yi Kahire'ye göndererek müdahaleyi engellemek ister. Nûbe'nin kendisinden sonra Müslüman Kenzü'd-Devle tarafından yönetilebileceği mesajını gönderir. Ancak isteği kabul görmez hatta Kenzü'd-Devle tutuklanır.[1889] Diğer taraftan birlikler harekete geçerek Düngula'ya ulaşırlar.[1890] Bölgeden ayrılan Kernebes ile kardeşi Ebram yakalanıp tutuklanarak Kahire'ye gönderilir. Nûbe'de Sultan'ın adamı Abdullah Berşenbu tahta oturarak yönetimi ele alır. Abdullah Berşenbu bölgede ülkenin yasalarını, kanunlarını değiştirmeye çalışır. Ancak bölge halkı bu yeni uygulamalara sıcak

1884 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 176; *Zübde*, s. 381-382; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 63; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; İbn Habîb, *Tezkire*, c. I, s. 263-264; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 7-8; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 417.

1885 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 228-229, 238; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

1886 Makrîzî, kardeşini katlederek tahta oturduğunu nakleder. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 107.

1887 İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 441.

1888 Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 48.

1889 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 181; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 161.

1890 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 291; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490. İbn Haldun bu kişiyi Abdullah Neşlî el-Muhacir olarak vermekte ayrıca söz konusu seferin gerekçesi olarak yıllık ödenen verginin ödenmediği şeklinde izah etmektedir. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.

bakmaz. Birlikler bölgeyi 717 Cemaziyelevvel/1317 Ağustos ayında terk ettiğinde ise Kenzü'd-Devle serbest kalmış ve geri dönmüştür. Yerel halk Nûbe'nin daha ilk yerleşim yerinde yerel dillerinde kral için kullanılan "Moşây Moşây" sözcükleriyle Kenzü'd-Devle'yi bağırlarına basarlar. Kenzü'd-Devle tahta oturmuş ve karşısına çıkan Abdullah Berşenbu 717 Şevval/1317 Aralık ayında öldürülmüştür.[1891] Gelişmeler üzerine Sultan, Kahire'de hapiste bulunan Kernebes'in kardeşi Ebram'ın çıkarılarak Nûbe'ye gönderilmesini ve Kenzü'd-Devle'nin yakalamasını emreder. Ayrıca başarılı olduğu takdirde Kernebes'in de serbest kalacağına dair söz verir. Ebram, Nûbe'ye ulaştığında itaat eden Kenzü'd-Devle'yi tutuklar. Ancak üç gün sonra Ebram ölür. Bölge halkı toplanarak yine Kenzü'd-Devle'yi kral ilan edip taç giydirirler.[1892] Sonuç olarak Sultan en-Nâsır Muhammed'in bu hadiseden sonra Kenzü'd-Devle'nin bölgedeki konumunu bir süre kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Nûbe ile ilişkilerde 723 Şevval/1323 Ekim ayında bölgeye yönelik bir müdahale görüyoruz. Sultan bu yıl Nûbe'ye sefer düzenlenmesini emretmiş Emir Seyfeddin Toksuba komutasında emirler Alâeddin Ali b. Kara Sungur ve İzzeddin Aydemir, sultan memlûklerinden ve halka askerlerinde bir grup toplamda 500 kişilik atlı birlik 723 Zilhicce/1323 Aralık ayında Kahire'den çıkarlar. Seferin gerekçesi Kenzü'd-Devle'nin yerine Kahire'de bulunan ve Müslüman olan Kernebes'in burada Kral yapılmasıdır. Kernebes'in de yer aldığı birlik Nûbe'ye yaklaştığında Kenzü'd-Devle bölgeyi terk etmiş. Kernebes tahta oturmuştur. Ancak Mısır askeri döndükten sonra Kenzü'd-Devle yanına topladığı askerleriyle Düngula'ya gelerek Kernebes'i tahttan indirmiş kendisi oturmuştur.[1893] Kernebes ise Üsvan sınır bölgesine yerleşerek 726/1326 yılına değin kendisine verilen mersûm ile burada ikamet etmiştir.[1894]

En-Nâsır Muhammed'in bölgeyi İslâmlaştırmaya yönelik çabası istediği şekilde olmasa da Kenzü'd-Devle'nin Müslüman olmasıyla bir yerde amacına ulaşmıştır. Bu durum çocukları döneminde de devam etmiştir. 725/1326 yılında Sultan'ın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Nûbe Kralı'nın elçileri de vardır.[1895] Ömerî, Kenzü'd-Devle'nin Sultan'ın onayı ile kendisine bağlı Müslü-

1891 İbn Haldun öldürülme gerekçesi olarak Arapların yoğun devlet işlerinde istihdamını gösterir. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.
1892 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 181-182; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 161-162.
1893 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 49-50; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 250.
1894 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 49-50.
1895 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 259; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 65.

man olan çocukları tarafından bölgenin yönetildiğinden söz eder.[1896] Neticede en-Nâsır Muhammed'in Düngula'ya dönük olitikası olumlu sonuçlanmıştır.

Habeş ile İlişkilere gelince büyük çoğunluğu Hıristiyan olan Habeş ülkesi ile ilişkiler İskenderiye'de bulunan Yakubî Kilisesi merkezinde gelişmiştir. Habeş ülkesinde söz sahibi piskoposlar İskenderiye'de oturan patriğin onayı ile atanmakta görevlerini icra etmektedirler. Gönderilecek din adamları hakkında son söz ise Sultan'ın onayı ile gerçekleşmektedir.[1897] Dolayısıyla zaman zaman hediyeleşmler karşılıklı diyaloglar söz konusudur. Ömerî, Habeş bölgesinde 100 yerel krallığın mevcut olduğunu bunların sadece 7 tanesinin Müslüman olduğunu ifade eder. Hatta bunlardan Hediyye bölgesi Kralı'nın tahtını kaybetmemek için Müslümanlığını gizli tutarak Hıristiyan gibi göründüğünü nakleder. Ayrıca Ömerî, Habeş bölgesindeki kralların en büyüğü Amda Seyon denilen yerde ikamet eden Amhara sahibini kralların kralı olarak isimlendirmekte ve Sultan ile yaptığı yazışmalarından bahsetmektedir.[1898] Amhara Kralı'nın bölgedeki müslümanlara baskı uyguladığına değinen Ömerî Evfât, Devârû, Erâbînî, Hediyye, Şarhâ, Bâlî ve Dâre'nin bölgedeki Müslüman krallıklar olduğundan söz etmiştir.[1899]

Kaynaklara yansıyan önemli bir gelişme Amda Seyon bölgesi Kralı (Habeş bölge kralı) Gabra Maskal'ın elçilerinin 16 Muharrem 726/23 Aralık 1325 Pazartesi günü Sultan'ın huzuruna çıkmalarıdır. Elçiler, Mısır'da Hıristiyanların zillet içinde yaşadıklarını ve kiliselerin kapatıldığına dair haberler geldiğini, Sultan'ın Hıristiyanlara ihsanda bulunmasını talep ederek kapatılan kiliselerin açılmasını istemişlerdir. Kral, eğer söz konusu kiliseler açılmaz ise ülkesindeki Müslümanlara da aynı muamelenin yapılacağı ve camilerin de yıkacağına dair tehdit etmiştir. Ayrıca Mısır'ın can damarı Nil nehrini kesmekle tehdidini ileri bir safhaya taşımıştır. Sultan duydukları karşısında sadece gülüp geçer.[1900] Kral'ın elçileri Kahire'ye geldiğinde huzura çağrılan patrik Mısır'da Müslümanların Hıristiyanlara baskı yapmadığına, namuslarına halel getirmediklerine dair bir mektubu Habeş kralına yazar.[1901] Elçiler daha sonra ülkelerine dön-

1896 Ömerî, *Mesâlik,* c. IV, s. 48; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 278.

1897 Ömerî *et-Ta'rîf,* s. 39; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 308-309.

1898 Ömerî *et-Ta'rîf,* s. 38-41; a.mlf., *Mesâlik,* c. IV, s. 40-41. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 332

1899 Ömerî, *Mesâlik,* c. I, s. 116. Ömerî, söz konusu yedi bölge hakkında detaylı bilgi verir. *Mesâlik,* c. IV, s. 33- 40.

1900 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 149; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 270; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 157.

1901 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 333; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 157.

müşlerdir.[1902] Bölge hakkında Memlûk kaynaklarının aktardığı bilgiler bununla sınırlıdır. Münasebetlere baktığımızda Sultan'ın bölgeye dönük politikalarında İskenderiye'deki Yâkubî Kilisesi'ni bir koz olarak kullandığı görülür. Dolayısıyla Kral da Patriğin etkisi altında kalmıştır. Ayrıca bölgenin siyasî ve askerî gücü Memlûk Türk Devleti ile kıyaslanmayacak ölçüdedir.

E. Hicaz ve Yemen ile Münâsebetler

Sultan Baybars döneminden itibaren Memlûk Türk Devleti'ne tâbi olan Mekke ve Medine ile Yemen bölgesi kendi içlerinde otonom yapılarını korumuşlardır. Memlûk sultanları halifeliğin Kahire'de yaniden ihdas edilmesiyle Mekke ve Medine gibi tarihî, dini, siyasî ve ticarî öneme haiz iki şehrin kendilerine bağlı kalmasına çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca aynı güzergâhta bulunan ve ticarî yönden Kızıldeniz'e hâkim olmak için de Yemen bölgesinin huzuru ve istikrarına önem vermişlerdir. Sultan en-Nâsır Muhammd b. Kalavûn döneminde de söz konusu bölgelerin hâkimiyet altına alınması için çaba sarf edilmiş, hatta zaman zaman yaşanan sıkıntılar üzerine bölgeye asker sevkedilmiştir.

1. Mekke ve Medine Emirlikleri ile Münâsebetler

İslâm dünyası için büyük öneme haiz bulunan kutsal toprakların Memlûk Türk Devleti idaresinde kalması devlete siyasî ve dini bir prestij sağladığı muhakkaktır. Dolayısıyla halifenin Mısır'da ikamet etmesi ve kutsal toprakların himaye edilmesi Müslümanların hamisi sıfatıyla dış politika güden Memlûk Türk Devleti sultanı için son derece önemlidir. Bu çerçevede sultanların adı hutbelerde okunup darp edilen sikkelere nakşedilerek sözde bir tabiiyet söz konusu her zaman olmuştur.[1903] Bölgeye hâkim olmak siyasî bir üstünlük sağladığı kadar bazı sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Devletin gücünün de bir göstergesi olan bu yükümlülükler İslâm tarihi boyunca devam etmiştir. Örneğin her yıl hac emiri ile yola çıkan mahmil devesi Mekke'ye gönderilen hediyelerin yüklü olduğu bir alaydır. Aylar öncesinden başlayan ve bir şenlik haline dönüşen mahmil devesi bir yerde hacca gidemeyenlerin gönderdikleri hediyeler anlamına gelir.[1904] Başta Sul-

1902 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 149; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 270; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 157.

1903 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 117; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 262-263.

1904 İlki Recep ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendirir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 57-58; İbn Battûta, *Rihle,* s. 57.

tan olmak üzere devlet adamlarının ve zenginlerin gönderdiği hediye adı altındaki bağışlar kutsal toprakların ihtiyaçları için harcanır. 728 yılı hac mevsiminde (Ekim 1328) Mekke'de bulunan İbn Battûta, Kâbe'nin örtüsü başta olmak üzere Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, Kâbe ve çevresinin ibadet için bakımıyla görevli memurların maaşları Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından karşılandığını ve bunları her sene gönderdiğinden söz eder.[1905] Kısacası, hac mevsiminde kutsal topraklara giden hacıların ve tacirlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması Sultan'ın sorumluluk alanına girmektedir. Yine aylar süren yolculuklarında hacıların bölgeye güvenli bir şekilde gidip gelmeleri, tacirlerin güzergâhlarında güvenli bir şekilde seyahat etmeleri, Mekke ve Medine'nin su ihtiyacının karşılanması düşünüldüğünde tüm bunlar malî açıdan bir külfet gerektirmektedir. Ancak tüm bunların bir ibadet anlayışı içerisinde yüksünmeden yapılmış olduğu da bir gerçektir. Kaynaklara yansıyan bir hadise dikkat çekicidir. İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd döneminde devlette söz sahibi Emir Çoban'ın 726 Cemaziyelevvel/1326 Nisan ayında Mekke-i Mükerreme'ye su getirterek Mekke ve Medine arasında önemli bir sıkıntı olan su ihtiyacını gidermesini[1906] Sultan en-Nâsır Muhammed kıskanmıştır. Sultan daha önce bölgeye yaptığı hizmetler[1907] gibi bu hizmeti de üstlenmek istemiştir. Yapılanları anlatan huzurundaki Çoban'ın elçisine: *"Bu hususta ona kim izin verdi ve benimle niçin danışmadı?"* şeklinde çıkışması üzerine, elçi arada tercümanlık yapan emire: *"Sultan'a söyle, Çoban hayratını yaptı. Şimdi Sultan'ın görevi ya o hayratı harap etmek ya da gerektiği zaman tamir etmektir. Bu iş ondan çıkmıştır, ferman sultanındır"* şeklinde cevap vermiştir. Sultan yapılan hayrat karşısında sükut etmekten başka çare bulamamıştır.[1908]

1905 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 235-236. İbn Battûta 728, 729 ve 730 yıllarında Kutsal topraklarda ikamet eder.

1906 Getirilen su sayesinde başta Mekke olmak üzere Safa, Bab-ı İbrahim ve Medine vadilerinin su ihtiyacı karşılanır. Daha önce su para ile satılırken bu çalışma sayesinde sorun giderilmiş olur. Çoban 725 yılında geldiği hac mevsiminde sıkıntıyı görünce öteden beri de Mekke'de bir hayrat yapma isteği söz konusu olunca 50 bin altın verdiği bir adamını bu işle görevlendirir. Dört aylık bir çalışma sonrası 28 Cemaziyelevvel 726 (2 Mayıs 1326)'da Safa ile Merve arasında su akıtılır. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 169; Makrîzî, *Sülûk*,(Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 90; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 541; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s.617.

1907 Sultan, 719 (1319) yılında ikinci kez gittiği hac dönüşünde Mekke ile Medine arasında hacıların mallarını bıraktıkları bir kale olan Huleys kalesi için iki yıldır çekilen su sıkıntısının giderilmesi amacıyla beş bin dirhem bağışta bulunur. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 200.

1908 Makrîzî, *Sülûk*,(Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 90; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s.617.

Mekke ve Medine gibi vasal siyasî bir yapısı söz konusu olan iki şehirde yönetici aileler arasında eksik olmayan çatışmalarda hakem rolünü üstlenen Sultan en-Nâsır Muhammed seleflerinden farklı olarak üç kez bölgeye giderek hac farizasını ifa etmiştir.

a. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Hac Ziyaretleri

Sultan en-Nâsır Muhammed seleflerinden farklı olarak üç kez Hicaz bölgesine gidip üç kez hac ziyaretinde bulunmuştur. Halife ile olan soğuk ilişkisinin aksine bu hac seyahatlerinde sıradan bir Müslüman olarak ibadetlerini yerine getirmiştir. Bu durum Mısırlıların ve memlûklerinin kendisine olan saygısını artırdığı gibi ilmiye sınıfı nezdindeki itibarını da her zaman en üst seviyede tutmasını sağlamıştır.

Birinci Hac Ziyareti: Memlûk emirleri Kara Sungur ile Cemaleddin Akkuş el-Efrem'in İlhanlı hükümdarı Olcâytû'ya sığındıktan sonra İlhanlılar Suriye'ye sefer düzenlemişler[1909]ancak Rahbe'den geri dönmüşlerdir. Sultan ordusuyla Kahire'ye iki günlük mesafedeki es-Se´îdiyye mevkinde iken İlhanlıların döndüğü haberini almış[1910] sükunet içerisinde Dımaşk'a girmiştir. Burada törenler düzenlenip eğlenceler tertip eikten sonra hac farizasını ifa etmek için Hicaz'a gitme kararı almıştır.Sultan saltanat nâibi Argun en-En-Nâsırî ile vezir Emînüddin'i Tengiz'in yanında Dımaşk'ta bırakmış maiyetinde Hama nâibi Ebü'l-Fidâ ile 40 emirin de bulunduğu kalabalık bir heyetle 2 Zilkade712/1 Mart 1313 günü Dımaşk'tan ayrılmıştır. Yol üzerinde önce Kerek'e daha sonra da Hicaz'a hareket etmiştir.[1911]

Sultan ve beraberindekiler önce Medine-i Münevvere'yi ziyaret etmişler daha sonra hacı olmak için Mekke-i Mükerreme'ye gitmişlerdir. Arefe günü (7 Nisan 1313) Arafat dağında vakfe yaptıktan sonra hac vecibelerini yerine getirerek Mekke'den ayrılmışlardır. Medine'ye uğrayarak Hz. Peygamber (a.s.)'ın kabrini tekrar ziyaret ettikten sonra da bölgeyi terk etmişlerdir. Emir Seyfeddin Kıçlıs, Sultan ve beraberindekilerin salimen Hicaz'dan dönmekte olduklarına dair müjdeli haberi yeni yılın ilk günü (1 Muharrem 713/28 Nisan 1313) Kahire'ye

1909 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 245, 251; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119.
1910 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 152; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.
1911 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 153; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 119; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31; Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 414.

ulaştırır.[1912] Sultan ve beraberindekiler ise 2 Muharrem/29 Nisan günü Kerek'e uğramışlar 11 Muharrem/8 Mayıs günü de Dımaşk'ta olmuşlardır. Burada görkemli törenler yanında Sutan'ın sınırsız cömertliğinden herkes yararlanmıştır.[1913] Müelliflerin görülmeye değer bir gün (yevm-i meşhûd) şeklinde bahsettikleri bugünde Dımaşk'a girişi sırasında yol üzerindeki evlerin yarım günlük kirası 600 dirhemi bulmuştur. Sultan Araplara has yünden mamül bir aba giymiş elinde bir mızrak ile şehre girmiştir. Cumartesi günü meydanda çevgen oynamayı da ihmal etmemiştir. Burada 15 gün kaldıktan sonra 17 Muharrem/14 Mayıs günü şehirden ayrılmıştır.[1914] Kahire'ye 12 Safer/8 Haziran Cuma günü Dımaşk'ta yaşananların tekrarının yaşandığı görkemli karşılama merasimleri ve halkın coşkulu tezahüratları arasında girmiştir.[1915]

İkinci Hac Ziyareti: Sultan'ın birinci hac ziyareti İlhanlılarla savaşın eşiğinden dönülmüş aniden alınan bir karar sonrası gerçekleşmiş idi. İkinci hac ziyareti ise özel bir hazırlık süreci ile başlar. Siyah ipekten mamül atlas bir örtü olan Kâbe'nin kisvesi her zaman olduğu gibi 719/1319 yılı haccı için de özel olarak İskenderiye'de dokunmuştur.[1916] Şam, Hama ve Gazze nâiblerine mersûmlar yazılarak ihtiyaç listelerinin hazırlanması emredilmiştir. En dikkat çekici hazırlık ise develer üzerine hazırlanmış sandukalardır. Toprakla dolu bu sandukalar içine ekili reyhanlar, ıspanaklar, yeşillikler ve bakliyat çeşitleri yol boyunca Sultan ve maiyetindekilerin sofralarını süslemeleri için hazırlanmıştır. Seyyar mutfağının yanında gidiş-dönüş yolculuğunda içeceği Nil suyu da develer üzerinde taşınmıştır. Nüveyrî'nin ifadesi ile altı ay süren hazırlık sonrası Hama nâibi Ebü'l-Fidâ başta olmak üzere üst düzey elli iki emir ve devlet adamlarından birçok kişinin katıldığı hac kafilesi gösterişli merasimler sonrası 719 Zilkade ayının ilk Cumartesi günü (15 Aralık 1319) kaleden ayrılır. 7 Zilhicce 719/19 Ocak 1320 Cumartesi günü sabahı Mekke'ye girerler.[1917]

1912 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 153, 155; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31.

1913 Ebü'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 415; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 155; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31.

1914 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122-123.

1915 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122-123; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 31.

1916 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 57.

1917 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 235-236; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 431-433; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 295; İbn Haldun, *İber*, c. 5, s. 490; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 195-197, 200-201; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 49-51.

Sultan Hicaz bölgesine çıkmadan önce Kahire'de idareyi saltanat nâibi Argun ile Aytmış el-Muhammedî'ye bırakmıştır. Argun, Sultan ve maiyetindekilerin Mısır'ı terk etmesiyle nâiblerin hızlı bir şekild bölgelerine dönmelerini emretmiş ve tehirli gidenleri tehdit etmiştir. Ayrıca Suriye'deki bütün nâiblerin yerlerini asla terk etmemelerini, avlanmaya çıkmamalarını emrederek Sultan'ın dönüşüne kadar herkesin teyakkuz halinde olmasını istemiştir.[1918]

Sultan, Kâbe ve çevresinde hac ibadetini ifa ederken adeta tevazuda sınır tanımamış makam ve mevkisini unutarak huşu ile yaptığı ibadetler dönemin kaynaklarında detaylı olarak yer almıştır. Sultan, Kâbeyi görünce kibirlenmeyi unuttuğunu, çevresindekilerin aşırı saygısıyla büyüklenmenin Allah'a secde edince kaybolduğunu Kadı Bedreddin Cengelî b. el-Baba'ya itiraf etmiştir. Cengelî, Peygamber Efendimiz (a.s.)'ın yaptığı gibi at üzerinde tavaf yapabileceği teklifini, peygambere nasıl benzeyebilirim, diyerek kabul etmemiştir. Sıradan bir insan gibi diğer hacılarla beraber ihramlı olarak zahmetlice tavafını yapar. Ayrıca hâcibine emir vererek kendisi tavaf ederken diğer hacıları tavaftan men etmemesini istemiştir. Sultan bunlarla yetinmemiş ihramını kendisi yıkamış yine Kabe'nin örtüsünü bizzat çıkardığı gibi kendisi giydirmiştir. Boşlukta iki rekat namaz kılarak dua etmiştir. Sultan'ın cömertliğinden Mekkeliler ve Medineliler herkes yararlanmıştır. Fakirler sevinmiş yoksullar duacı olmuştur. [1919] Hac mevsimi dolayısıyla Mekke'de bulunan bir grup İlhanlı emiri Sultan'ın hac için burada olduğunu duyunca tutuklanma korkusu ile gizlenmeyi tercih etmişler. Ancak her yerde hafiyesi olan Sultan, onlardan haberdar olunca huzuruna çağırmış onlara bolca ihsanda bulunup gösterişli hilatler giydirmiştir.[1920] Kısacası dost düşman herkesin gönlü alınmış ihsanına boğulmuştur.

Sultan dönüş güzergahında Mekke ile Medine arasında hacıların mallarını bıraktıkları bir kale olan Huleys kalesi[1921] için iki yıldır çekilen su sıkıntısının giderilmesi için 5000 dirhem bağışta bulunmuştur.[1922] Yine dönüşte maiyetinin dışında kalabalık bir topluluk yürüyerek yolculuk yapmak zorundadır. Önüne geçip acziyetlerini ifade etmeleri üzerine Sultan onları yanına almış hattaa içlerinden

1918 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 234-235; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 196-197; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 50.
1919 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 197; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 50-51.
1920 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 235; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 197-198; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 51.
1921 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 387.
1922 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 200.

bazıları Sultan ile beraber seyahat ettiklerini sonradan öğrenmişlerdir. Yine develerin üzerindeki sandukalar boşaltılmış yürümekten aciz olanlar develer üzerinde seyahatlerine devam etmişlerdir.[1923]

Kahire'de Sultan'ın salimen dönmekte olduğuna dair müjdeli haber Muhammed b. Argun ile Kutluboğa el-Muizzî tarafından getirilirken Bedreddin Bedircik de aynı haberi Dımaşk'a ulaştırmıştır.[1924] Sultan 12 Muharrem 720/23 Şubat 1320 Cumartesi günü hacıların uğurlanıp karşılandığı Birketü'l-Hac mevkiinde emirler, devlet erkânı ve halk tarafından her zamanki gibi coşkulu bir şekilde karşılanmıştır.[1925] Ayrıca Muharrem ayı içinde birçok emire hil'at giydirilirken özel saltanat şiarıyla yürüyen Hama naibi Ebü'l-Fidâ için de el-Mansûriyye Medresesi'nde[1926] tertip edilen törenle hil'at giydirilir.[1927] Birçok tutuklu emiri de hapisten çıkarır.[1928]

Üçüncü Hac Ziyareti: Sultan, oğlu Anuk'u yüzler emiri rütbesine tevcih edip gözde emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin kızı ile evlendirdiği 732/1332 yılının[1929] sonunda üçüncü kez Hicaz'a kutsal topraklara gitme kararı almıştır.[1930] Emirlerden Seyfeddin Elmas el-Hâcib'i Mısır'da nâib olarak, Akboğa Abdülvahid'i kale muhafızı ve Cemaleddin Akkuş Nâibü'l-Kerek'i de kalede emir olarak bırakır.[1931] Dönünceye kadar görev yerlerini terk etmemelerini yine görevlilerin dışındaki emirlerin iktâ'larına giderek hactan dönünceye kadar bölgelerinden ayrılmamalarını emretmiştir. Sultan beraberinde birçok emirin yanı sıra Ebü'l-Fidâ'nın yerine Hama nâibi olan el-Efdal Muhammed'i de alarak Kahire'den ayrılmıştır.[1932]

1923 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 236.
1924 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 201.
1925 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 433; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 236; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 201; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 52.
1926 Sultan Kalavûn tarafından inşâ edilen hastane, türbe ve medresenin de yer aldığı külliye hakkında bk.Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 70-75;Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 379-380, 406-408.
1927 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 434; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 245; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 202; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 52-53.
1928 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 299; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 246
1929 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 78.
1930 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.
1931 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 167; Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. Abdülkadir Atâ), c. III, s. 158-159; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 80-81.
1932 İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 532; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366; Makrîzî, *Sülûk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 158-159; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 80-81.

Sultan'ın kefilesinde bulunan üst düzey emirler şunlardır. Cengelî b. el-Baba, el-Hâc Almelik, Bahadur el-Muizzi, Aydoğmuş Emir-i ahûr, Bektemür es-Sâkî, Dokuz Temür, Sencer el-Câvelî, Kavsûn, Tayirboğa, Beştak, Arukboğa, Tuğcû, Ahmed b. Bektemür es-Sâkî gibi birçok emir ile baş kadılar Celaleddin el-Kazvînî, İzzeddin Abdülaziz b. Cemââ, Muvafiku'd-dîn el-Hanbelî, İzzeddin b. el-Fırat el-Hanefî, Fahreddin en-Nüveyrî el-Malikî kafilede yer alır. Ayrıca yüzler, kırklar, onlar ümerasına mensup birçok emir bu ziyarette yer almıştır.[1933]

Sultan'ın bu hac seyahatinde suikast dedikodusu öne çıkar. Kaynaklarda yer alan bu hadise şöyledir. Kafile Akabe'ye[1934] geldiğinde Bektemür es-Sâkî'nin bazı memlûklerle işbirliği yaparak kendisine suikast girişiminde bulunacağına dair haberler alır.[1935] İddiaya göre Bektemür es-Sâkî Sultan'ı öldürüp oğlu Ahmed'i[1936] tahta oturtmayı düşünmektedir. Sultan iddialar üzerine Bektemür'ü sınamak istemiştir. Hastalanmış taklidi yapıp geri dönme talebi Bektemür hariç emirlerin hepsi tarafından olumlu karşılanmıştır. Bektemür ise hactan önce dönmesinin yanlış anlaşılacağını söylemiştir. Sultan seyahatine temkinli olarak devam etmiştir. Oğlu Anuk ile annesini Kerek nâibi Seyfeddin Meliktemür es-Sercüvânî'nin yanına bırakır. Diğer oğulları Ahmed ile Ebu Bekir de burada ikamet etmektedir. Seyahat sırasında tedbirli davranıp geceleyin birkaç defa yer değiştirerek kontrolü elden bırakmayan Sultan'ın muhafızları gece gündüz silahlı olarak nöbet tutmuşlardır. Kafile Mekke'ye yaklaştığında Mekke emir-i Rumeysa tarafından karşılanır. Mekke ile Medine arasındaki Huleys kalesine geldiklerinde otuz memlûkün İlhanlılara firar ettiği ortaya çıkar. Sultan bu duruma aldırmaz.[1937] Mekke'ye geldiklerinde yine tevazuyu elden bırakmadan ibadetini yapar. Herkes cömertli-

1933 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366-367; Makrîzî, *Sülûk*, c. III, (Thk. Abdülkadir Atâ), s. 159-160; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 81.

1934 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 134-135.

1935 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 355; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 82.

1936 Aynı yıl haçta bulunan İbn Battûta, bu bilgileri paylaşmadan önce Bektemür es-Sâkî'nin oğlu Ahmed'in Sultan'ın oğlu olduğunu ileri sürer. Şöyle ki, Sultan yedikleri içtikleri bir olan Bektemür es-Sâkî'ye bir cariye hediye eder. Cariye, kendisine yaklaşmak isteyen Bektemür'e sultandan hamile olduğunu söyleyince Bektemür kendisinden uzak durmuştur. Cariye çok geçmeden bir erkek çocuk doğurur. Ahmed adını alan bu çocuğun halk arasında da Sultan'ın oğlu olarak bilindiğini İbn Battûta rihlesinde yazar. İbn Battûta, *Rihle*, s. 395.

1937 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 355-356; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 82. Şu notu paylaşmamız gerekir ki, Sultan suikast girişiminden hacca giderken mi yoksa dönüşte mi haberdar oldu. Makrîzî olayları h. 733 yılı içinde yani dönüşte ele alırken İbn Tağriberdî 732 yılı içinde hacca giderken ele almaktadır. Kanaatimizce hadise hacca giderken yaşanmıştır.

ğinden yararlanır. Ancak ihtiyatlı davranır.[1938] Sultan bu son hac seyahati sırasında Kâbe'nin kapısının gümüşle kaplanmasını emretmiş ayrıca kaynakların verdiği bilgiye göre 35 000 dirhem para dağıtmıştır.[1939]

En-Nâsır Muhammed'in son haccı olan 728 yılı hac mevsiminde (Ekim 1328) Mekke'de bulunan İbn Battûta, Kâbe'nin örtüsünün tedariki başta olmak üzere Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, Kâbe ve çevresinin ibadet için bakımıyla görevli memurların maaşlarının Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından karşılandığını ve her sene bu parayı gönderdiğinden söz eder.[1940] Yine aynı müellif tanık olduğu bir mahmil gününü anlatır. Her yıl Mekke'ye gönderilen hediyelerin yüklü olduğu mahmil devesi o yılın hac emiri ile yola çıkar. Yola çıkmadan aylar öncesinden başlayarak bir şenliğe dönüşen mahmil devesi İbn Battûta'nın kaydına göre Receb ayında sokakları şenlendirmeye başlar ve hac mevsimine kadar sürer.[1941] Alayın uğrak yerlerinden birisi şüphesiz Sultan'ın ikametgâhı olan kalesidir. Beraberinde dört mezhebin baş kadıları, Beytü'l-Mâl Vekili, Muhtesib ve diğer önde gelen devlet adamları eşliğinde Sultan'ın huzuruna çıkarak hediyeyi kabul ederler. Bir yerde hacca gidemeyenlerin gönderdikleri hediye anlamına gelen mahmil yani deve heybesi Kahire sokaklarında gezdirilir. Mahmil alayının gezdiği sokakların dolup taşmasını seyirlik bir gün olarak ifade eden İbn Battûta gördüklerini rihlesinde yazarak bizimle paylaşmıştır.[1942] Dolayısıyla Sultan'ın son hac seyahatine katılarak gözlemlerini aktarmış birinci el kaynaktır.

Sultan ve beraberindekiler hac farizasını ifa ettikten sonra Mekke'den ayrılarak Medine'ye Peygamber (a.s)'ın kabrini ziyaret için uğramışlar ayrıca burada Medine emiri firar eden memlûklerle beraber Sultan'ı karşılamıştır.[1943] Sultan emire hil´at giydirip memlûklerinin hepsine inam ve ihsanda bulunmuştur.[1944] Daha sonra da Medine'den ayrılmışlardır.

1938 İbn Battûta, *Rihle*, s. 395.
1939 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490.
1940 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 235-236.
1941 İlki Recep ayının ortasında ikincisi de Şevval ayının ortalarında olmak üzere yılda iki kez mahmil alayı Kahire sokaklarını şenlendşirir. Kalkaşendî, *Subhu'l- A'şâ*, c. IV, s. 57-58.
1942 İbn Battûta, *Rihle*, s. 57.
1943 Yusufi, firar eden memlûklerin Gâzân ile yapılan savaşlarda esir alınan İlhanlı askerleri olduğundan bahsederek sultanın kendisi için seçtiği memlûkler olduğunu belirtir. Firar etmelerinin sebebi olarak da Ebû Saîd'in yanında rütbe elde edecekleri umududur. Yûsufî, *Nüzhe*, s. 140-141.
1944 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83.

Hicaz'dan ayrılırken yol üzerinde önce Bektemür es-Sâkî'nin oğlu Ahmed'i daha sonra da Bektemür ölür. Ölümlerin sebebi olarak Sultan tarafından zehirlendiği iddia edilir. Bektemür, Baybars el-Çaşnigîr'in memlûklerinden ike daha sonra Sultan'ın memlûkleri arasına katılmıştır. Mevkii yükseldikçe zamanla iki dost olan Bektemür ile Sultan arasında yakın dostâne ilişkiler öne çıkmıştır. Sultan, Bektemür'ün evinde kalmış hatta onun evinin dışında yemek yemediği rivayet edilir.[1945] Dostluk akrabası tesis edilerek ileri bir safhaya taşınmak istenmiştir. Sultan oğlu Anuk'u Bektemür'ün kızı ile nikâhlamıştır.[1946] Ancak son seyahat öncesi ayyuka çıkan iddialar üzerine Bektemür'ün Sultan'ın tahtında gözü olduğuna dair düşüncesi kesinleşmiştir. Böylece Sultan tasfiye etmediği takdirde tahtından olacağı daha önemlisi istikrarsızlığın ülkeyi iç felakete götüreceği düşüncesiyle önce Bektemür'ün oğlu Ahmed'i ortadan kaldırır. Sıcak bir günde huzuruna çağırdığı Ahmed'i serinlemesi bahanesi ile sunduğu içi zehirli bir kadeh suyu ikram etmiş daha sonra da Ahmed vefat etmiştir. Bu acıya dayanamayan Bektemür hastalanmış. Yemeden içmeden kesilmiştir. Sultan bu kez de teselli etme bahanesi ile yanına yaklaştığı Bektemür'e su ikram eder. Sultan: *"Hayatım için, şunu iç de yüreğinin ateşi sönsün"*, diyerek ikram ettiği su ile Bektemür zehirlenir ve ölür. Bu bilgileri nakleden İbn Battûta, Bektemür'ün yanında saltanata ait hil'atler/elbiseler bulunduğu için Sultan'ın bu hareketini haklı görürü.[1947] Ahmed 7 Muharrem 733/28 Eylül 1332 Pazartesi günü babası Bektemür es-Sâkî de 10 Muharrem/1 Ekim Perşembe gecesi vefat ederler.[1948] Sultan gelişmeler üzerine emniyet tedbirlerini artırır. Kapı önünde nöbet tutan memlûklerinin daima silahlı olarak uyumalarını emreder.

İbn Battûta, teşrîfat olarak emirlere dağıtmak üzere beraberinde götürdüğü hil'atleri duyan Sultan'ın öldürme teşebbüsünde bulunduğunu kaydeder.[1949] Safedî, Bektemür'ün muhallefatı arasında emirlere ve devlet adamlarına teşrîf için sayısı beş yüzü bulan çeşitli hil'at libası ile yine dağıtılmak üzere birçok hediyelerin beraberinde Hicaz'a götürüldüğü şeklindeki haberi şüpheli olarak kaydeder.[1950] Ayrıca İbn Battûta hil'atlerden başka yanına saltanat alâmeti olarak davul, bayrak

1945 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 709; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 143, 147-148; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 221.
1946 İbn Cezerî, *Târîhu Havâdis*, c. II, s. 524; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 78.
1947 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 54, 395-396; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 142-143.
1948 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83.
1949 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 395.
1950 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 711.

ve meblağı büyük miktarda para aldığını da yazar.[1951] Çok geçmeden haberler Kahire'ye ulaşmış kocasının ve oğlunun ölüm haberi üzerine yıkılan Bektemür'ün hanımı herkesin duyacağı şekilde bağırarak yeri göğü inletmiştir: "*Ey Zalim! Kocamdan ve oğlumdan ne istedin. Kocam senin memlûkün, oğlum seninle onun arasında idi*", diyerek yas tutmuştur.[1952]

Sultan 18 Muharrem 733/4 Ekim 1332 Pazar günü Kahire'ye girer. Halk salimen kavuştukları için sevinmiş tedirgin bekleyiş sona ermiştir. Sultan'ın bizza yüzünü görmek istediklerini tezahürat yaparak ifade etmişlerdir. Sultan'ı gören halk şükrederek dua ederek Sultan'a olan bağlılıklarını belirtmişlerdir. Bu yaşananlardan pek memnun kalan Sultan üç gün boyunca şenlikler düzenleyerek halk ile kaynaşmış onları kucaklamıştır.[1953]

Sultan yaşanan bu gelişmeler sonrası tedbir olarak bazı emirleri tutuklamayı ihmal etmez. Sultan hacta iken Mısır'da nâib olarak bırakılan Seyfeddin Elmas el-Hâcib, Bektemür es-Sâkî[1954] ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle 20 Zilhicce 733/1 Eylül 1333 günü kardeşi Kara ile birlikte tutuklanmıştır.[1955] Argun ed-Devâdâr'ın Halep'e nâib olarak atanmasıyla nâiblik makamında birisi gibi hareket eden Elmas el-Hâcib, Arapça bilmeyen konuşması fasih olmayan birisidir. Ayrıca Bektemür es-Sâkî'nin cüzdanında (evrak çantası) Elmas el-Hâcib'in Bektemür'e gelinceye kadar Kahire'ye hâkim olacağına dair bir not bulunduğu ve yapılan inceleme sonrasında da tutuklandığı[1956] daha sonra da 2 Safer 734/13 Ekim 1333 günü idam edildiği[1957] kaynaklarda yer alır.

b. Mekke ve Medine ile Yaşanan Gelişmeler

En-Nâsır Muhammed'in bölge ile ilgili münâsebetlere gelince, Şakhab zaferi öncesinde 702 yılı (Temmuz-Ağustos 1303) Hac emiri Emir Birliği tarafından Mekke emirleri Ebü'l-Ğays ve kardeşine yazılan mektupta ezanın "*hayye*

1951 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 395.
1952 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83-84.
1953 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 356-357; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 84-85.
1954 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 135-139; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83-84.
1955 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 617; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 85.
1956 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 616-617; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 167; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 363; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 85.
1957 İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IX, s. 90.

alé'l-felah" yerine "*hayye alé'l-hayri'l-amel*" okunmaması ve Zeydiye[1958] mezhebine mensup imamların kabede imamlık yapmamaları emredilmiştir. Bu emirler karşılık bularak hemen yerine getirilmiştir.[1959] Yine Şakhab zaferi sonrası çok sıkıntılı geçen hac mevsimi sırasında Mekke'nin idarî sorunu ile ilgili Kahire'de ikamet etmekte olan Şerifler Rumeysa ve Humeyda kardeşler Emir İzzeddin Aydemir el-Kündekî ile Mekke'ye gönderilirler. Baybars el-Çaşnigîr, Ebi'l-Ğays ve kardeşi Utayfe'yi tutuklatarak yerlerine Humeyda ile Rumeysa'yı Mekke'ye emir olarak atar.[1960] Hac için Hicaz'da bulunan Baybars el-Çaşnigîr dönüşte Ebi'l-Ğays ve kardeşi Utayfe'yi Kahire'ye getirir.[1961] Baybars böylece Mekke'de kendi politikalarına uygun atamalar gerçekleştirir.

Mekke ve Medine emirlikleri ile ilgili bu dönemde ilişkiler her yıl düzenlenen hac kafileleri ile öne çıkmaktadır. Hac emiri olarak hac mevsiminde Mekke ve Medine'ye giden emirler bir yerde bölgenin siyasî meselelerine de müdahale etmektedirler. Sâlâr ve Baybars'ın hac ibadeti için Hicaz bölgesine gittiğine daha önce değinmiştik.[1962] en-Nâsır Muhammed ise söz konusu iki emirin tahakkümünden kurtulmak için hac niyetiyle Kahire'yi terk etmiş ancak Kerek'e vardığında saltanattan feragat ettiğini ve hac seyahatinden de vazgeçtiğini bildirmiş idi. Gelişmeler hakkında detaylı malumatlar daha önce geçtiği için tekrardan kaçınalım.

Nasır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde kaynaklarda yer alan gelişmeler şunlardır. Mekke'de Şerif Ebî Nümmâ'nın oğulları Humeyda ile Rumeysa aleyhine 713 yılında (Mart-Nisan 1314) hacca giden hacıların ve Mekke sakinlerinin şikâyetleri üzerine Sultan tedip amaçlı bölgeye sefer düzenlenmesini emretmiştir. Şöyle ki, Mekke'yi birlikte yöneten kardeşler Rumeysa ile Humeyda arasındaki anlaşmazlık çatışmaya dönüşmüştür. Gelişmeler üzerine Kûs valisi Seyfeddin Toksuba komutasında emirler Seyfeddin Yelva, Sarimüddin Saruca el-Hüsamî ile Alâeddin Aydoğdu el-Havarezmî'nin de katıldığı bir birlik Mekke'ye sevk edilirken Dımaşk'tan da Seyfeddin Balaban et-Tatarî komutasında

1958 Zeydiyye mezhebi, II. (m. VIII.)yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe'de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen'de varlığını sürdüren ılımlı bir Şiî fırkası. Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 328-331.

1959 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 940-941.

1960 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 382; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 11.

1961 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 15.

1962 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 391.

ikinci bir birlik destek için bölgeye hareket etmiştir.[1963] Birlikler Mekke'ye varınca Humeyda firar etmiş.[1964] Birlikler hac mevsiminden sonra iki ay bölgede kalmışlar Sultan'ın emri ile Mekke'de Ebu'l-Gays'ı emir olarak atayıp geri dönmüşlerdir (714 Rabiulevvel/1314 Temmuz).[1965] Birlikler bölgeyi terk ettikten sonra şehre dönen Humeyda, Ebu'l-Gays ile çarpışarak tekrar yönetimi ele geçirmiştir. Sultan'a mektup yazıp özür dileyerek 12 at hediye göndermiş ancak bu tavrı kabul görmemiş elçisi de tutuklanmıştır.[1966]

Mekke emirlerinden Rumeysa 3 Cemaziyelahir 715/7 Temmuz 1315 günü Hicaz'dan gelerek Kahire'de Sultan'ın huzuruna çıkar. Sultan'dan af dileyip yer öpen Rumeysa'nın isteği kabul görür ve Emirler Seyfeddin Demirhan ile Seyfeddin Taydemir komutasındaki birliklerle beraber Mekke'ye hareket ederler.[1967] Makrîzî'nin anlattığına göre Humeyda hutbede Sultan'ın adını kaldırarak yerine Yemen sultanının adını okutmaya başlamıştır. Gelişmeler üzerine de 300 atlı tedip için emirlerle birlikte yola çıkmışlardır.[1968] Yaşanan mücadele sonrası Humeyda kaçarak Irak'ta Olcâytû'ya sığınmış[1969] burada bir ay kalmıştır. Humeyda, Olcâytû'yu Mekke'ye askeri bir sefer düzenlemeye teşvik edip karşılığında adına hutbe okutma sözünü vermiştir. Humeyda, Olcâytû'yu ikna etmeyi başarmış ve Horasan bölgesine ait 4000 atlı Recep ayında Mekke'ye hareket etmiş ancak Olcâytû'nun ölümü üzerine sefer amacına ulaşamamıştır.[1970] Nüveyrî, Makrîzî'nin verdiği bu bilgilerden farklı ve detaylı olarak şunları aktarır. Rumeysa, en-Nâsır Muhammed'e yazdığı mektubunda, kardeşi Humeyda'nın Mekke'ye girmek istediğinden bahsetmiştir. Ayrıca Olcâytû'nun ölmeden önce Humeyda ile birlikte Delkandi isminde bir adamını Mekke'de Hz. Muhammed (a.s.)'ın yanında medfun bulunan şeyhayn'in yani Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile Hz. Ömer (r.a.)'in naaşlarının kaldırması için teçhiz ettiğinden bahseder. Muhammed b. İsa Araplardan 4000 atlı toplamış ve bunun için de hayvanlar ve silahlar hariç her birinden 1000 dirhem

1963 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 158; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 417; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 128. Ebü'l-Fidâ, Humeyda'nın Mekke Emir-i Ebû'l-Gays üzerine yürüyerek mücadeleyi kazandığını ve kardeşini kestiğini ve daha sonra da hacıların gelmesiyle kaçtığını yazar. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 417.

1964 Makrîzî, Yemen'e firar ettiğini belirtir. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 138.

1965 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 158; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 138.

1966 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 158.

1967 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 171-172; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 145.

1968 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 145.

1969 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 12; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 147.

1970 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 148.

para almıştır. Aslında bu işten göçebe Araplar kârlı çıkmıştır. Rumeysa, yaşanan bu gelişmeleri Sultan'a bildirince emirler Seyfeddin Aytmış el-Muhammedî ile Seyfeddin Bahadur es-Seîdî komutasında yüzler ve tablhane emirlerinden de birçok emirin katıldığı birlik 16 Rabiulevvel 716 /8 Haziran 1316 günü Mekke'ye Humeyda'yı almak için harekete geçmişlerdir. Mekke'de Humeyda özür dileyerek Sultan'ın Kahire'ye davetine icabet etmekten kaçınmıştır.[1971] Gelişmeler kaynaklarda bu bilgilerle sınırlıdır. Ortaya çıkan bir başka gelişme 717/1317 yılında Mekke Emiri Rumeysa'nın Sultan'a yazdığı bir mektup ile başlar. Kardeşi Humeyda'nın Irak'tan 50 Moğol ile Mekke'ye geri geldiğini ve şehre girmek istediğinden bahsetmektdir.[1972] Çok geçmeden Humeyda, Mekke'de idareyi ele alarak hutbeyi İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd adına okutur. Tacirlerin de mallarına el koyar. Bu gelişmeler[1973] üzerine bölgede gerekli düzenlemeleri yapan birlik yeni yılın ilk ayında (718 Muharrem/1318 Mart) Mekke'den döner. Bu arada birlikler içinde bir çekişme söz konusu olmuştur. Sarimüddin Özbek maiyetindeki emirlerden Bahadır el-İbrahîmî'nin Humeyda'yı almaya mani olduğunu ayrıca içki içtiğini Sultan'a bildirerek kendisinden şikâyetçi olur. Bunun üzerine iktâ'sı elinden alınır. Yine Bahadır'ın dışında bir grup emir tutuklanarak İskenderiye'ye gönderilir.[1974] Aynı yıl Bedreddin Muhammed b. et-Türkmânî komutasında Kahire'den Mekke'ye gelen birlik Rumeysa'yı kardeşi Humeyda hakkında ağırdan alıp ihmalkâr davrandığı gerekçesiyle tutuklayıp Kahire'ye gönderir. Et-Türkmânî de işleri yoluna koymak için Mekke'de nâib olarak kalır. Sultan, Rumeysa'nın diğer kardeşi Utayfe'yi Mekke'ye emir olarak gönderinceye kadar burada ikamet ettikten sonra emir aynı yılın Recep (Eylül 1318) ayında Kahire'ye dönmüştür.[1975] Gelişmeler kardeşler arası Mekke emirliği merkezinde yaşanmakta Sultan da kendisine yakın ve hizmet edecek ismi emir olarak atamaktadır. Ancak bir türlü sükûnet tesis edilememektedir.

Emir Şemseddin Aksungur 718/1318 yılı hac mevsimi sonrası 7 Muharrem 719/28 Şubat 1319 Çarşamba günü Kahire'ye getirdiği Rumeysa kalede hapsedilmiş bir süre sonra kaçmayı başarsa da yakalanıp tekrar hapse atılmıştır. Burada bir yıl kaldıktan sonra 8 Safer 720/20 Mart 1320 Perşembe günü hapisten çıkarılarak

1971 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 192.
1972 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 175.
1973 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 219; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 176. Makrîzî yaşanan gelişmeleri 717 yılı içinde ele alırken Nüveyrî 718 yılı olayları arasında anlatır.
1974 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 180.
1975 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 430; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 219.

hil'at giydirilir.[1976] Diğer taraftan 27 Recep 719/13 Eylül 1319 Perşembe günü Mekke'den dönen Bedreddin Muhammed b. et-Türkmânî, Mekke'ye Emir Utayfe'nin hâkim olduğunu Humeyda'nın ise Yemen'e gittiğini haber verir.[1977] Sultan en-Nâsır Muhammed'in ikinci hac ziyaretinin üzerinden fazla geçmeden 20 Cemaziyelahir 720/28 Temmuz 1320 Pazartesi günü Humeyda Mekke'de öldürülür. Sonuç olarak Mekke'de Rumeysa ve Utayfe kardeşler emirlik yaparken Medine de Mansur b. Cemmaz b. Şeyha yöneticidir.[1978] 720/1320 yılı hac mevsiminin huzurlu geçtiğini aktaran Nüveyrî en önde en-Nâsır Muhammed'in sancağı ve mahmilinin yer aldığını daha sonra da sırayla İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd ile Yemen sahibinin sancaklarının ve mahmilinin bulunduğunu yazar.[1979] Yine 728/1328, 729/1329 ve 730/1330 yıllarını Mekke'de geçiren İbn Battûta 728/1328 yılı hac mevsiminde Sultan en-Nâsır Muhammed'in adının hutbede İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'den önce okunduğunu ifade eder.[1980] Bunun yanında seyyahımız tanık olduğu bir olayı aktarır. 730/1330 yılı hac sırasında yaşanan hadisede Utayfe ile Emir-i Candar Aydemir en-Nâsırî arasındaki kavga sonrası öldürülen Aydemir'in intikamını almak için Mekke çevresinde çatışma yaşanır. Gelişmelerden haberdar olan Sultan'ın bölgeye asker sevk edince Utayfe firar etmiş. Mekke idaresinden sorumlu diğer kardeşi Rumeysa'nın arabulucu tavrı sayesinde emân almış ve ortam yatışmıştır. Birlik Mısır'a dönmüştür.[1981] Bu arada da Humeyda'nın katili Kahire'ye getirilerek 3 Şevval 722/15 Ekim 1322 Cuma günü idam edilmiştir.[1982]

Mekke'de 731/1331 yılında Utayfe ile Rumeysa arasında yaşanan sıkıntılar üzerine Sultan, Seyfeddin Aytmış komutasında emirler Taydemür es-Sâkî, Akboğa As, Aksungur, Tarkuş, Toktemür el-Ahmedî ve Toktemür es-Salâhî ile halka askerleri komutanlarıyla bölgeye sefer düzenlenmesi emrini vermiştir. Sultan Dâru'l-Adl'de birlik komutanı Aytmış'a hitaben ne var ne yok karşı çıkan herkesi tedip etmesini, Mekke'nin çevresindeki mesken mahalleri tahrip etmesini, arkasından ikinci bir birlik gelinceye kadar orada ikamet etmesini emretmiştir. Kahi-

1976 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 227-228; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 431; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 190.
1977 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 194.
1978 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 299; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 436; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 209.
1979 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 256.
1980 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 346.
1981 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 346-347.
1982 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 308.

re'den yola çıkan (15 Safer 731/28 Kasım 1330) 700 kişilik atlı birlikler[1983] 7 Cemaziyelahire/18 Mart 1331 Pazartesi günü Mekke'ye girerler. Rumeysa topladığı Araplar ile karşılık vermeyi düşünmüş ancak Aytmış ile yaptığı görüşmeler sonrası affedilmiştir. Sultan'ın kendisini tekrar atadığına dair taklîdi okunarak tekrar emirlik görevine dönmüştür.[1984] Kaynaklarda Mekke ile ilgili yer alan son bir not ise Mekke şerifi Utayfe'nin oğlunun 739/1339 yılında Kahire'ye gelerek amcası Rumeysa'yı tüccarın mallarını gasbettiğine ve bazı kimselere sıkıntı çıkardığına dair şikayetlerini sultana arz etmesidir.

Bu dönemde Medine'de yaşanan gelişmeler Mekke'ye göre daha az kaynaklarda yer bulmuştur. Medine Emiri Şerif Mukbil b. Cemmaz ile kardeşi Mansur arasında 709/1309 yılında bir anlaşmazlık çıkar. Mansur emirliği bırakarak Kahire'ye gelir. Baybars el-Çaşnigîr ile görüşen Mansur'a Necd'de kısmi emirlik tevcih edilirken oğlu Kübeyş de halefi tayin edilir. Kübeyş de şehri terk edince Mukbil tek başına şehre hâkim olmuştur. Ordu toplayarak şehre tekrar dönen Kübeyş, Mukbil'i yenerek şehri ele geçirmiştir.[1985] Bu gelişmeler üzerine Şerif Mansur b. Cemmaz Medine-i Münevvere'den getirdiği çeşitli hediyelerle Kahire'ye Sultan'ın huzuruna gelir. Medine emirliği kardeşi Mukbil'den alınarak tekrar kendisine verilir.[1986] Yine 711/1311 yılında Medine emiri Mansur b. Cammaz, Yenbu[1987] sahibi Katade b. İdris'e saldırır. Ancak bu açgözlülüğü neticesiz kalır.[1988] Mansur vefat ettiği 725/1326 yılına kadar emirlik görevini deruhte etmiştir. Bir başka dikkat çekici gelişme Kübeyş'in 728 yılı Şaban ayının ilk günü (11 Haziran 1328) şehrin dışında öldürüldüğüne dair haberler Kahire'ye ulaşır.[1989]

Mekke ve Medine'de yaşanan hadiselerde görüldüğü üzere zaman zaman yönetici aileler arasında yaşanan sıkıntıların ayyuka çıktığı hatta bu sıkıntıların bazen İlhanlılarla Memlûkleri karşı karşıya getirecek türden gelişmeler olduğu görülür. Dolayısıyla sıkıntıların bertaraf edilmesi için Kahire'den sık sık askeri birlikler bölgeye sevk edilmiştir. Günümüz Memlûk araştırmacılarından Muhammed Takkuş, en-Nâsır Muhammed'in Hicaz'da ismen var olduğunu bunun

1983 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 331; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 121-122; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 265.
1984 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 333
1985 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 84.
1986 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 94;
1987 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. V, s. 449-450.
1988 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 229.
1989 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 198.

ise hutbelerde ve sikkelerde adının yer alması şeklinde tezahür ettiğini ifade eder. Ayrıca, Mekke ve Medine emirlerinin Kahire'deki Abbasi halifesini kabul etmeyerek adını hutbede zikretmediklerini vurgular. Dönemin Sır Kâtibi Ömerî, Mısır ve Şam bölgesini anlatırken Hicaz bölgesine sınır olan Kerek ile konuyu tamamlayarak Hicaz'ın tam olarak mazbut olmadığını ifade etmesi dikkat çekicidir.[1990] Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız üzere münâsebetler tâbi-metbu merkezinde gelişmiş, bölgenin İslâm açısından önemine binâen prestij üstünlük için hâkimiyet tesis edilmeye çalışılmıştır. en-Nâsır Muhammed'in haç ziyaretleriyle öne çıkmıştır. Ayrıca Sultan'ın politik emellerine uygun idarecilerin bölgede söz sahibi olmasına özen gösterdiği görülmüştür.

2. Yemen Resûliler Devleti ile Münâsebetler

Mısır için önemli bir ticaret güzergâhı olan Kızıldeniz'in giriş kapısı mahiyetindeki Yemen bölgesi Baybars döneminden itibaren Memlûk Türk Devleti'ne tâbi bir devlet statüsüne alınmıştır.[1991] Bölgeyi idare eden Yemen Resûlîler[1992] sultanları yıllık hediye adıyla ödedikleri belirli bir meblağı Kahire'ye göndermekle yükümlüdürler. Yemen'de Kahire'deki halife ile Memlûk sultanının isimleri hutbede zikredildiği gibi darp edilen sikkelere de adları nakşedilmiştir.[1993] Sultan el-Melikü'l-Muzaffer Yusuf b. Ömer (647-694/1250-1295) kırk yıl boyunca daha sonra da oğlu Eşref Ömer (694-696/1295-1296) düzenli olarak hediyelerini göndermişlerdir. Eşref Ömer'in halefi olan kardeşi Melik Müeyyed Davud (696-721/1296-1321)[1994] döneminde yaşanan sıkıntılar söz konusudur.[1995] Yemen San´a'da ikamet eden Zeydi imamları bölgede söz sahibi nüfuzlu kimseler olup Abbasi halifelerini kabul etmedikleri için bu imamlar bölgenin en önemli sorunu olarak karşımıza çıkarlar.[1996] Müeyyed Davud, birçok defa başkaldıran bölge şeriflerinin 701/1302 yılındaki isyanlarını kanlı bir şekilde bastırıp itaat altına aldıktan sonra hâkimiyet alanını da genişletmeye çalışmıştır.[1997] Makrîzî, 704 yılı (Ağustos

1990 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 263; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 265-266.
1991 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 451, 563-564.
1992 Yemen'de 1229-1454 yılları arasında hüküm sürmüş Türkmen asıllı bir Hanedan devleti olan Resûliler hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 97-123; Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 14-24; Cengiz Tomar, "Resûlîler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXV, Ankara 2008, s. 1-2.
1993 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 266.
1994 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750*, s. 227-229.
1995 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 7.
1996 Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18-19.
1997 Tomar, "Resûliler", s. 1.

1304-Temmuz 1305) olaylarından bahsederken, Yemen sultanı aleyhinde tacirlerin şikâyetinden ayrıca Kahire'ye göndermekle yükümlü olduğu 6 000 dinar tutarındaki hediyeyi de bu yıl göndermediğini yazar. Sultan'ı hafife alan bu tutumu karşısında halifenin kaleme aldığı tehdit içerikli bir mektupla mukarrer hediyenin gönderilmesi için elçiler Nasıruddin et-Tûrî ile Şemseddin Muhammed b. Adlân Yemen'e gönderilir.[1998] Müeyyed Davud yapılan ikazı dikkate almış olmalı ki, 705 yılında (Temmuz 1305-Temmuz 1306) Kahire'ye hediyesini göndermiştir. Emir Esedüddin Muhammed b. Nûr'u elçi olarak gönderen[1999] Yemen sultanının gönderdiği hediyeler arasında gündelik işlerde kullanılacak eşyaların yanı sıra sandık dolusu misklere, çeşitli baharatlar ile fil, zürafa, yaban eşeği ve iyi cins atlara varıncaya kadar çeşitli hediyeler içerir.[2000] Ancak bu hediye mutat olandan az olduğu için ikaz dolu tehditkâr bir mektupla beraber halka emirlerinden Bedreddin Muhammed et-Tûrî tedip amaçlı Yemen'e gönderilmiştir.[2001]

Yemen sultanı Müeyyed Davud'un bu ikazlara pek aldırış etmediği görülür. Kahire'den gelen elçileri cevapsız bırakıp yıllık gönderdiği hediyeleri kıstığı ve tacirlere zulmettiği gerekçesiyle 707 (Temmuz 1307-Haziran 1308) yılında askeri bir sefer düzenlenmesi söz konusudur. Memlûk kaynaklarında celbe,[2002] felve[2003] ve kıyâse[2004] denilen ahşaptan mamül büyük gemiler emirlerden İzzeddin Aybek eş-Şücâî'nin gözetiminde Kûs'ta bu sefer için inşâ edilir.[2005] Hutbede kendi adını en-Nâsır Muhammed'in isminden önce okutan Yemen sultanına[2006] Sultan ve Halife adına mektuplar yazılarak tehdit edilmeye devam edilir.[2007] Saltanat nâibi Sâlâr'ın bizzat emir komuta etmeyi düşündüğü bir

1998 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 7.
1999 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 131.
2000 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 68; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 20-21; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 131.
2001 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 383; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 68; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 20-2.1
2002 Celbe, Kızıldeniz'de hacıları taşımak için kullanılan bir çeşit gemidir. Erol, "Gemiler", s. 184.
2003 Nil nehri üzerinde eşya taşımak için kullanılan bu gemiler savaş zamanında asker ve insan nakliyesi için de kullanılır. Erol, "Gemiler", s. 184.
2004 Kıyâse, Nil nehrinde kullanılan geniş enli, alçak ve yavaş hareket eden erzak ve insan naklinde kullanılan gemidir. Erol, "Gemiler", s. 187.
2005 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 96-97; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 131.
2006 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 33.
2007 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 131-133. Yemen'e bizzat halifenin adıyla kaleme alınan mektup için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 397-399; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VI, s. 421-426.

sefere karar verilir. Ancak Sâlâr[2008] hac ibadetini tamamladıktan sonra dâhili elişmelerden dolayı Yemen üzerine gitmeyi düşündüğü bu seferden vaz geçer. en-Nâsır Muhammed'in Sâlâr ve Baybars'a karşı düşündüğü suikast girişiminin ayyuka çıkması ve Baybars'ın ısrarı ile Yemen'den cevap gelinceye kadar sefer ertelenir.[2009] Başkentte en-Nâsır Muhammed'in tahtını terk etmesi sonrası yaşanan sıkıntılardan dolayı Kahire, Yemen ile ancak en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde ilgilenebilecektir. Bu arada elçi olarak giden Muhammed b. Adlân'ın dönüşü ise en-Nâsır Muhammed'in Kerek'te olduğu 709/1309-1310 yılında ancak gerçekleşebilir.[2010]

Yemen hükümdarı Müeyyed Davud'un elçisi 200 deve ile beraber 200 deveci, atlar, vahşi hayvanlar ve kuşların yer aldığı çeşitli hediyeler ile 711/1311 yılında sultanın huzuruna gelir. Sultan bu hediyeleri emirleri arasında paylaştırır.[2011] Baybars el-Mansûri, Yemen hükümdarının gönderdiği hediyelerle ilgili olarak nadide eşyalar, kamerî udlar, sihirli amberler, miskler, Hint yapımı eşyalar, kınalar, atlar ve hizmetçilerden söz eder. Bütün bu hediyelerin 100 deve ile getirildiğini ve 200 hamalla ancak taşınabildiğini yazar.[2012] Bu elçilik teatisi sonrasında kaynaklara yansıyan olumsuz haberler Müeyyed Davud döneminde söz konusu olmamıştır. Yıllık mukarrer verginin ödendiği sıkıntıların yaşanmadığı söz konusu olmalı ki, Müeyyed Davud ölmeden önce Sultan en-Nâsır Muhammed'e mektup yazarak kendisinden sonra oğlu Mücahid Ali'nin sultan olmasını vasiyet etmiştir. Bunun yanında düşmanlarına karşı yardımını da talep etmiştir. Bölgeye gelen Mısır askeri düzeni sağladıktan sonra geri döner.[2013]

2008 Sâlâr'ın bu sefere bizzat çıkmasını Makrîzî şöyle izah eder. Sultan en-Nâsır Muhammed'in Sâlâr ve Baybars'a karşı düzenlediği suikast girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve bunu fırsat bilerek Baybars'ı sultan yapmak isteyen Burciyye'nin bu teşebbüsü Sâlâr'ın yumuşak siyaseti ile sultanla barışılmış ve fırsat değerlendirilememiştir. İşte bundan dolayı başkentte kalmasını kendisi açısından iyi görmeyen Sâlâr bunu fırsat bilerek uzaklaşmak istemiştir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 37-38; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 226-227.

2009 Doğu İslâm dünyasının (Meşrik) sınırı kabul edilen Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ İslâm kaynaklarında Mağrib adıyla anılmaktadır. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 96; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 67; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 226-227.

2010 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 52.

2011 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 107.

2012 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 238.

2013 Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18.

Yemen sultanı Mücahid Ali b. Davud, Kahire'ye elçi göndererek Demlûh (Dümlüva)[2014] kalesinin sahibi amcaoğlu Abdullah b. Mansûr'dan şikayetçi olur. Sultan bu talebe pek aldırış etmez.[2015] Ancak bir yıl sonra 725 yılı Safer (1325 Ocak-Şubat) ayında Sultan'ın huzuruna bolca hediyelerle gelen Yemen elçisinin ikinci kez gelişine kayıtsız kalınmamıştır. Emir Rukneddin Baybars el-Hâcib komutasında beş tablhane, iki onlar emiri ve dört halka emiri komutasındaki askerler ile 300 sultan memlûkleri ile 1000 kişilik halka askeri[2016] Sultan tarafından dağıtılan bolca paralarla 5 Rabiulahir 725/21 Mart 1325 Perşembe günü Kahire'yi terk ederek ayın 26. günü (11 Nisan 1325) Mekke'ye ulaşırlar. Mekke şerifi Utayfe'nin de yer aldığı birliklere yol üzerinde Yemen askeri eşlik eder. 19 Cemaziyelevvel 725/3 Mayıs 1325 günü Yemen topraklarına giren birliklere yerli halka sıkıntı çıkarmamaları ve ihtiyaçlarını para ile satın almaları emredilir. Mısır askerinin bölgeye gelmesi ile korkuya kapılan yerli halka emân verilerek can ve mal güvence verilir. Ayrıca kendilerine sunulan hayvanları kabul etmezler. Bölgenin yerleşim merkezleri Zebîd[2017] halkı Mısır askerinin geldiğini duyunca korkudan Abdullah b. Mansur'a karşı gelerek Mücahid Ali b. Davud'ın tarafına geçerler. Asker burada 10 Recep 725/22 Haziran 1325 Cumartesi günü Mücahid tarafından karşılanır. Sultan'ın gönderdiği mektubu yer öperek selamladıktan sonra alır. Ayrıca Sultan'ın gönderdiği teşrîfat kendisine takdim edilir. Demluh'ta ikamet eden Abdullah b. Mansur'a ulaşan birlikler ise Sultan'ın mektubunu kendisine takdim edip amcaoğlu Mücahid ile anlaşmasını sağlarlar. Kendisi ile Mücahid'in yaşamlarının araştırılmasını isteyen Abdullah b. Mansur Demlûh'da Sultan'ın nâibi olarak yaşamak istediğini bildirir.[2018] Birlikler bir süre burada kalırlar. Ancak bölgenin havasına pek alışkın olmayan asker gün geçtikçe sıkıntılar yaşar. Hatta birçok asker bölge şartlarına dayanamayarak ölür. Mücahid, ülkesinin harap olduğunu gerekçe göstererek askerin ikameti için yardımcı olmaya pek yanaşmaz. Parası ile bir şey alamayan asker sadece meyve yiyerek ihtiyacını karşılar. Askerin burada kalmasını istemeyen hatta burayı ele geçirecekleri kuşkusuyla Mücahid, askere hitaben: *"Eğer Sultan burada ikamet etmenizi istiyorsa buyurun kalın, ancak bana yardım için geldi iseniz artık dönebilirsiniz"*, şeklinde gitmelerinin uygun olacağı imasında bu-

2014 Yemende büyük bir kaledir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. II, s. 471.

2015 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 254.

2016 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 60, 129-131; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 259-260; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 65-66; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 134-135.

2017 Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. III, s. 131; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. V, s. 9-10.

2018 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 130-133; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 265-266; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 68-69.

lunur. Mekke emiri Utayfe'nin Abdullah b. Mansur'un Sultan'ın itaatine girdiğine dair haberi getirmesinin ardından Emir Rukneddin Baybars el-Hâcib görevlerini tamamladıklarını, Sultan'a karşı sözünde durması için Mücahid'den kadıların huzurunda alınan yemin sonrası asker bölgeden ayrılır. Ramazan ayının ilk günü Mekke'ye ulaşan birlikler 1 Şevval'de buradan ayrılmışlar Zilkade'nin ilk günü (9 Ekim 1325) Kahire'ye ulaşmışlardır. Sultan bölgeden gelen emirlere huzurunda hil´at giydirerek onları onurlandırır.[2019]

Yemen'den Mücahid'in elçileri 26 Rabiulevvel 727/19 Şubat 1327 Perşembe günü Kahire'de Sultan'ın huzuruna çıkarak getirdiği hediyeleri takdim etmiştir.[2020] Bu dönemde kaynaklara yansıyan bir başka gelişme 730/1330 yılında hediyelerle gelen Yemen elçisinin hapse atılmasıdır. Yemen'de Hindistan Delhi sultanı Muhammed b. Tuğluk Şah'ın en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği elçilik heyeti alıkonularak elçilerin bazısı öldürülmüş bazısı hapse atılmıştır. Ayrıca hediyelere de el konulmuştur.[2021] Gelişmelerle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler bununla sınırlıdır. Yemen San´a'da ikamet eden nüfuzlu Zeydiyye imamları bölgede her zaman sorun çıkarmışlardır.[2022] Dolayısıyla bölgenin Kahire ile irtibatı sık sık sekteye uğramıştır. Ancak en-Nâsır Muhammed döneminde kaynaklara yansıyan vakıaların dışında pek sıkıntı yaşanmadığı görülmüştür. Bölge üzerinden Kahire'ye oradan da diğer bölgelere sevk edilen ticaret malları için önemli olan güzergâhlar güvenli bir şekilde çalışmıştır.[2023]

F. Anadolu'da İlhanlı Hâkimiyetinin Kırılganlığı ve Anadolu Beyliklerini Himaye Politikası

Memlûk Türk Devleti kuruluşundan itibaren Anadolu'ya kayıtsız kalmamış, Moğol-İlhanlılara karşı mücadele ederken şüphesiz Anadolu beylikleri ile olan münâsebetlerini sürdürmüştür.[2024] Moğol istilâsıyla yeni bir döneme giren Anado-

2019 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 134-135; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 266-267; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 71.

2020 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 151.

2021 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 322.

2022 Ömerî, *Mesâlik*, c. IV, s. 18-19.

2023 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 137; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 267-268.

2024 Memlûk Türk Devleti'nin Anadolu Beylikleri ile olan münâsebetleri için bk. Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile olan münasebeti", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu: Bildirileri*, 19-20 Ekim 2004, Editör: Necdet Hacıoğlu, Yayına Hazırlayan: Nahide Şimşir, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Basımevi. (2005), ss. 166-173; Kürşat Solak, "Memlûkler Devletinin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri", Ege Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.

lu, İlhanlı hükümdarı Hülâgû döneminden (1256-1265) Ebû Saîd'in vefat ettiği 1336 yılına değin İlhanlı idaresinde kalmıştır. Memlûk Türk Devleti, İlhanlılara karşı başarılı savunma savaşlarını en-Nâsır Muhammed döneminde de sürdürmüş hatta dış politikada Anadolu beylikleri lehinde İlhanlılara karşı bir tavır takınılmıştır. Sultan, Şakhab zaferi (20 Nisan 1303) sonrası Gâzân'a gönderdiği[2025] mektubunda şu ifadeleri kullanır: *"Kendi canın için seç. Ya hızlıca Horasan'a girmeyi ya da topluca Anadolu'dan ve Irak'tan çıkmayı...... "*.[2026] Memlûk Anadolu politikası çok açık ve nettir. İlhanlıların Anadolu'dan uzaklaştırılmasıdır.

Bu dönemde İlhanlılar Suriye bölgesinden tamamen uzaklaştırıldığı gibi Ebü Saîd döneminde yapılan barış görüşmeleriyle taraflar arasında sükûnet tesis edilmiş, kısacası İlhanlılar dize getirilmiştir. Ancak hasmane tutumun devam ettiği yıllarda Anadolu kaynaklı meselelerde İlhanlı iç siyasetine sık sık müdahil olan en-Nâsır Muhammed devletinin çıkarları açısından yaşanan siyasî krizleri fırsat olarak kullanmıştır. İkinci saltanat döneminin başlarında Sülemiş'in Gâzân'a karşı giriştiği isyanın[2027] desteklediği gibi yine Ebû Saîd'e karşı isyan eden Timurtaş'ı[2028] da Kahire'ye çağırarak siyasî çıkarlarına uygun olarak idam ettirmiştir.[2029]

Bu dönemin kaynaklardan İbn Battûta Anadolu için Türk ülkesi, Türk toprağı anlamında *Berrü't-Türkiyeti'l-Ma'rûf bi Bilâdi'r-Rûm (=Rum ülkesi olarak bilinen Türkiye toprağı)* ifadelerini kullanır.[2030] Yine *Bilâdü'r-Rûm (=Rum Ülkesi)* yanında Anadolu'yu *Bilâdü'd-Dürûb*[2031] şeklinde eserlerinde zikredenler vardır. Ayrıca Ömerî (ö. 749/1349), İlhanlı valileri idaresinde Anadolu'da yaşayan Türklerin Anadolu'da beylikler kuran ilk Türk beylerinin çocukları olduğunu hatırlatarak ovalarda İlhanlılar ikamet ederken dağlık kesimlerde de Türklerin söz sahibi ol-

2025 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 378; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 479.

2026 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

2027 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 878; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 403; Reşidüddin, *Câmi'ut-Tevârih*, s. 275-276; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; Spular, *İran Moğolları*, s. 106-111; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 631-640; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 134-136.

2028 Timurtaş (ö. 728/1328)'ın hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 111-115; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s 193-195; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 622-646.

2029 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447-448; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 299; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 638-639.

2030 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 400, 445.

2031 Anadolu'ya geçiş anlamında kullanılan bir kavram.

duğunu dile getirir.[2032] Bunun yanında Anadolu'dan söz ederken, İlhanlı valisinin idaresi altında olan yerler ve Türk beylerinin idaresi altında olan yerler, diyerek bölgeyi iki farklı başlık altında ele alır. Türk beyleri ya da Türk emirleri anlamında *Ümerâü'l-Etrâk*[2033] başlığı altında verdiği bilgilerin yanında tek tek bölge bölge, savaşan insan sayısına varıncaya değin kısa bilgilerle Anadolu beyliklerini ele alır.[2034] Ömerî'nin, ovalarda İlhanlıların dağlık kesimlerde de Türklerin söz sahibi olduğuna dair bilgiler kırsal bölgelerde özellikle de uç kesimlerde yaşayan Türklerin Anadolu'da yarı bağımsız birer siyasî teşekkül olduklarını akla getiriyor. Bu bilgilerin yanında Anadolu'yu *Türkiye* diye adlandıran dönemin bir başka seyyahı Marco Polo, burada yaşayan Türklerin Müslüman olduklarını, dağlık bölgelerde ve ovalarda yaşadıklarını, hayvancılık ve tarımla geçindiklerini yazar. Ayrıca çok güzel at yetiştirdiklerini, besili hayvanları olduğunu gözlemlerine dayalı olarak anlatır.[2035] İbn Battûta ise Anadolu'nun siyasî ve içtimai durumu hakkında çok önemli detaylı bilgiler verir.[2036] Bu arada dönemin Memlûk müelliflerinin Memlûk Türk Devleti için Türkiye devleti (ed-Devletü't-Türkiye) ifadesini kullandığını hatırlatmakta yarar vardır.

Ömerî, sır kâtipliği yaptığı dönem başta olmak üzere en-Nâsır Muhammed'in Anadolu beylikleriyle yaptığı yazışmalardan örnekler verir.[2037] Bu bağlamda Sultan ile olan ilişkilerine de değinir. Söz konusu mektuplara baktığımızda en-Nâsır Muhammed, Anadolu'daki beyliklerin tamamına yakını ile yazışmış, hediyeleşmiştir.[2038] Moğol istilâsı sonrası XIV. yüzyılın ilk yarısında yeni yeni tam bağımsız hareket etmeye başlayan beylikler siyasî politikalarına uygun olarak zaman zaman en-Nâsır Muhammed'in himayesine başvurdukları görülmüştür. Bazen ara bu-

2032 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 240.

2033 Ömerî, *et-Ta'rif,* s. 51

2034 Ömerî, Cengiz Hân sülalesine ait yerler olarak Şerefoğulları, Turgutoğlu, Uğurlu ili, Doğancık memleketi ve Yakub ilini gösterir. Haydar el-Uryan adındaki raviden naklettiği bu bilginin yanı sıra aynı eserin 242. sayfasında da Cenovalı Balaban diye isimlendirdiği kişiden aktardığı bilgide on sekiz Türk beyinin yönettiği beyliklerden bahseder. Ömerî'nin bahsettiği bu beylikler şunlardır: En büyükleri Germiyan beyliği olup sırayla Toguzlu (Denizli), Tevâze, Amîdlî (Hamid İli), Kastamonu, Kavya, Bursa (Osmanlılar), Ekîra (Balıkesir), Marmara (Karesi), Nîf, Mağnisa (Saruhan), Birgi (Aydınoğlu), Foka (Menteşe), Antalya, Karasar ve Ermenek (Karamanoğlu)'dir. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 241-255; a.mlf., *et-Ta'rîf,* s. 51-55.

2035 *Markopolo Seyahatnamesi*, c. I, s. 20.

2036 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 400-444.

2037 Ömerî, *et-Ta'rif,* s. 51-55; a.mlf., *Mesâlik,* c. III, s. 256; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 12-20.

2038 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 256-257.

lucu rolünde bazen bir baba gibi onları koruyup kollayan en-Nâsır Muhammed üçüncü döneminin sonlarında kendisine tâbi birer siyasî teşekkül haline gelen Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Eretnaoğulları beylikleri ile sıkı bir politik münâsebeti söz konusudur. Bu üç beylikle ilişkilerine geçmeden önce diğer beyliklerle ilgili kaynaklara yansıyan bilgilere kısaca göz atalım.

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in küçüklüğünden istifade eden Emir Çoban, ülke idaresini oğulları ile ele almış, Anadolu'ya da oğlu Timurtaş'ı vali olarak tayin etmiş idi.[2039] Timurtaş'ın Anadolu birliğini tesis etme yönünde Hamidoğlu Dündar Bey'i uzun takibat sonrasında yakalayıp katletmesi[2040] üzerine oğulları Mısır'a en-Nâsır Muhammed'e sığınmışlardır. Yerlerine vekil bırakarak geldikleri Kahire'de Sultan tarafından gayet iyi karşılanmışlar kaldıkları müddetçe de Sultan'ın cömertliğinden bolca yararlanmışlar 728/1327 yılında Timurtaş'ın idam edilmesi sonrası yurtlarına ancak dönebilmişlerdir.[2041] Yine Ömerî'nin Kastamonu memleketi Süleyman Paşa[2042] ili olarak zikrettiği Candaroğlu Beyi Süleyman Bey'in oğlu İbrahim ile Sultan arasında dostluğun tesis edildiği ve güzel işlerin yapıldığına dair ifadeleri dikkate değerdir. Burasının en-Nâsır Muhammed'in himayesi altında olduğunu da bildiren müellif, deniz yolu ile askerlerin bölgeye ulaştığını ve Sultan'ın her zaman yardımcı olduğundan söz etmiştir.[2043] Bölgenin Kıpçak bozkırlarına yakınlığı gözönüne alındığında memlûk temini noktasında bölge önemli bir güzergâh üzerindedir. Moğol istilâsına uğrayan Karadeniz ve Hazar Denizinin kuzeyinde bolca bulunan savaş esirlerinin bölgeden Mısır'a intikal ettirilerek memlûk sınıfına katıldığı bir gerçektir. Kastamonu bölgesinde bir uç beyi olarak hareket eden ve Anadolu Selçuklu döneminin önemli devlet adamlarından olan hatta Sultan Alâeddin Keykûbâd'ın emriyle Kırım'a düzenlenen deniz seferinin emir komutasını deruhte eden Hüsameddin Çoban'ın bahse konu bölgeden gulamlar getirdiği kaynaklarda yer alır.[2044] Dolayısıyla bölgeden devamlı gulam ve memlûk temini için sürdürülen bir ticaretin olduğu bir gerçektir. Kanaatimizce bu dönemde Altın Orda Devleti ile memlûk temini noktasında yapılan ve her yıl tekrarlanan bu ticaret için Karadeniz güzergâhı kullanılmakta haliyle Kastamonu Bey'i ile temas kurulmakta iyi ilişkiler öne çıkmaktadır.

2039 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325.
2040 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 232.
2041 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 231-232.
2042 Candaroğulları Beyliğinden Süleyman Bey olma ihtimali yüksektir. XIV. yüzyılın başlarında Kastamonu ve Sinop civarında kurulan bir Türk beyliği olan Candaroğulları hakkında bk. Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, s. 146-149.
2043 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 234, 248-249.
2044 Göksu, *Gulâm*, s. 74-77.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in her zaman desteğini alan Karamanoğulları ve Çukurova bölgesindeki Türkmen grupları her fırsatta İlhanlı Anadolu idarecilerine isyan etmişler, Memlûklerin Çukurova Ermenilerine uyguladıkları baskı politikasının da destekçisi olmuşlardır. Bu dönemde Ermeniler üzerine düzenlenen büyük seferlerin hepsine katılan Çukurova bölgesindeki Türkmen grupları[2045] ve Karamanoğulları Sultan'ın bölge üzerindeki siyasetinin daima bir parçası olmuşlardır.[2046] Ermeni Kralı ile 723/1323 yılında yapılan antlaşma İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in öldüğü 736/1336 yılına[2047] kadar yürürlükte kalmıştır.[2048] Ermeniler 737/1337 yılında antlaşmaya aykırı davranarak mutat vergiyi göndermedikleri gibi Halep nâibinin memlûklerini öldürmeleri ve bölgede yaşanan gelişmeler bölgeye dönük askeri bir harekâtı zorunlu kılmıştır.[2049] Mısır, Şam, Hama, Trablus ve Halep askerinin yanı sıra bölgedeki göçebe Araplar, Türkmenler ve Karamanoğullarının da katıldığı geniş çaplı bir sefer[2050] sonrası Ayas tamamen fethedilmiş bölgede Türkmenler yurt tutmaya[2051] hatta bölgedeki beyliklerin Memlûk Türk Devleti'ne tâbi hareket etme süreçleri başlamıştır. Aslında bu gelişmeler bir yerde on yıl öncesi başlayan bölgedeki İlhanlı inkırazının da bir sonucudur. Anadolu'da güçlü bir İlhanlı idaresini tesis eden Timurtaş'ın Kahire'ye sığınması sonrasında yaşanan gelişmeler üzerine Sultan, Timurtaş'ın ölümüne (4 Şevval 728/1 Eylül 1327) göz yummuştur.[2052] Bu durum zamanla bazı sonuçları da beraberinde getirmiştir. İlhanlı siyasetinde etkinliği kırılan Çoban ve oğullarının ortadan kaldırılması İlhanlıların da sonunu getiren önemli siyasî bir gelişmedir. Dolayısıyla bu hadisenin üzerinden on yıl geçmeden gerek İlhanlı gerekse İlhanlı idaresindeki Anadolu'da siyasî aktörler değişecek özellikle Anadolu'da Timurtaş'ın sindirdiği beylikler yeniden bölgelerinde söz sahibi olacaklardır. Anadolu üzerinde aktif bir dış politika güden Sultan, öteden beri bağımsız hareket etmek için sık sık baş-

2045 Kanat, "Memlûkler ve Çukurova", s. 93-101.

2046 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

2047 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 334-336; İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 325; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 69; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 226.

2048 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8.

2049 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 8-9; Yûsufî, *Nüzhe*, s. 364-365; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 417-418.

2050 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 9.

2051 Yûsufî, *Nüzhe*, s. 415; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 230; Faruk Sümer, "Çukurova", s. 17; Kanat, "Çukurova", s. 100.

2052 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447-448; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 299; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 115; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 348.; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 518.

kaldıran Karamanoğulları başta olmak üzere Eretnaoğulları ve Dulkadiroğulları İlhanlı tahakkümünden kurtularak en-Nâsır Muhammed'e bağlı siyasî birer teşekkül olmuşlardır. Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'in bölge politikası Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir âmil olur.

Son olarak bu dönem beylik olarak kuruluş aşamasında olup ileride büyük bir devlete dönüşecek olan Osmanlı Beyliği hakkında birkaç söz yerinde olacaktır. Özellikle en-Nâsır Muhammed'in bölgeye dönük uyguladığı politikadan diğer beylikler gibi olumlu olarak etkilendiği bir gerçektir. Örneğin Sülemiş isyanı süreciyle alakalı Zeki Velidi Togan, Sülemiş--Bayıncar Noyan mücadelesinde Osman Bey'in Sülemiş yanında yer aldığını bu tavrının Osman Bey'i siyaset sahnesine çıkaran ilk büyük önemli bir hadise olduğunu ileri sürmüştür.[2053] en-Nâsır Muhammed isyanı desteklemiştir. Yine en-Nâsır Muhammed'in kendisine sığınan Timurtaş hakkında Anadolu Beylerinin şikayetleri üzerine muhakeme edip idamına karar verdiği Timurtaş idamıyla alakalı Zeki Velidi Togan, Orhan Bey'in kendi adına sikke bastırmasını Timurtaş'ın idam edildiği 1327 yılı sonrası olduğuna işaret etmiştir.[2054] Dolayısıyla bu hadise sonrası en-Nâsır Muhammed'in desteklediği beyler kendi bölgelerinde bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Son olarak Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Melik Nasır adında bir oğlu olması[2055] manidardır. Muhtemelen el-Melikü'n-Nâsır unvanını kullanan kudretli Memlûk Sultan'ı en-Nâsır Muhammed'in adının yaşatılmak istenmesidir. Böyle bir ad ne öncesinde ne de sonrasıda Osmanlı hanedan adlarında görülmez.

1. Karamanoğulları Beyliği ile Münâsebetler: Tâbi-Metbu İlişkisi

Karamanoğulları Anadolu beylikleri arasında en güçlüsü olup Moğol-İlhanlı idaresine karşı her fırsatta ayaklanmalarıyla öne çıkmışlardır. İlhanlı valilerine karşı ayaklandıkları gibi Anadolu İlhanlı valilerinin merkeze karşı giriştikleri her isyan hareketinde de destekçisi olmuşlardır. İlhanlı hükümdarı Gâzân'ın "*Doğuda ve batıda düşmanımı arıyorum Oysa düşmanım elbisemdeki (yurdumdaki) Karamanoğullarıdır*" ve "*Karamanoğulları, Anadolu Türkmenleri ve Ekrâd olmasaydı Moğol atları Güneşin battığı yere kadar giderdi*" sözleri beyliğin bölgedeki konumunu anlatması bakımından önemlidir. Gâzân'ın bu sözlerini nakleden Ömerî, Gâzân'ın Karamanoğullarına musallat olmadığına işaret ederek Suriye'yi ele geçirdikten

2053 Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 331.
2054 Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 323.
2055 Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", Türkiye *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 2010, c. XXXVIII, s. 96.

sonraki hedefinin Karamanoğulları olduğuna da dikkat çekmiştir.[2056] en-Nâsır Muhammad'in ikinci saltanat döneminde İlhanlılara karşı yapılan savaşların Memlûk zaferi ile neticelenmesi Anadolu'da özellikle de Karamanoğulları üzerinde İlhanlı hâkimiyetinin sekteye uğramasına yol açmıştır. Daha önce Gâzân dönemi Memlûk-İlhanlı ilişkilerinde bahsettiğimiz üzere Sülemiş isyanının en büyük destekçisi Karamanoğulları olmuş[2057] hatta Memlûk Sultan'ının desteğini almasında aracı olmuşlardır.[2058] İsyanın Gâzân tarafından sert bir biçimde bastırılmasının ardından Türkmenler ve Karamanoğulları her zaman olduğu gibi yurtlarına dönmüşlerdir.[2059] Karamanoğulları tehdit ve tehlikenin kol gezdiği durumlarda yüksek yerlere sığınmayı çare olarak görmüşlerdir. Yine İrencin Noyan'ın Anadolu'daki mezâlimi sonrası bölgeye gelen Emir Çoban İlhanlı otoritesini yeniden hâkim kılıp oğlu Timurataş'ı 714 Ramazan/1314 Aralık ayında Konya'nın tekrar İlhanlı idaresine geçmesini sağlamıştır oğlu Timurtaş'ı da İlhanlı Anadolu genel valiliğine atamıştır.[2060] Anadolu'daki bütün beyler, Türkmen gruplarının önderleri ile Ermeni Kralı, Çoban'ın Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiindeki ordugâhına gelerek huzurunda itaatlerini arz ederken Karamanoğulları gelmeyerek tanımadıklarını açıkça ilan etmişlerdir.[2061]

Karamanoğulları en-Nâsır Muhammed'in desteğini almış olmanın verdiği güven olsa gerek İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın babası Çoban'a karşı 719/1319 yılında İlhanlı devlet adamları tarafından başlatılan başarısız tasfiye harekâtı sırasında[2062] İlhanlıların içinde bulundukları karışıklıktan istifade ederek Konya'yı tekrar ele geçirmişler hatta Çukurova Ermenilerine saldırılarda bulunmuşlardır.[2063] Timurtaş ile ilişkilerin daha sonra düzeldiği görülür. Timurtaş, Çukurova

2056 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 239; Ömer Subaşı, "Karamanoğulları Beyliği'nde Siyasi Hayat (1256-1320) ve Ermeni-Gürcü Kaynaklarının Konuya Bakışı", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II- Karamanoğulları Beyliği*, Editör: Mehmet Şekerci, Mehmet Mercan, Yakup Kaya, Cem Uncu, Konya 2016, c.I, s. 404.

2057 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 8; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 236; Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 237-238; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 876.

2058 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 238.

2059 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 10; Nüveyrî, *Nihâye*, *c.* XXXI, s. 236; Makrîzî, *Süluk*, c. I, s. 877; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 119.

2060 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 252-253; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 603; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 81.

2061 Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.252; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 603Habîb; Ersan, *Ermeniler*, s. 224.

2062 Çoban aleyhinde Ebu Saîd'i kışkırtan İrenci, Noyan, Kurumşî ve Dokmak bizzat Çoban tarafından ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 195.

2063 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 491-492.

Ermeni Krallığı'na, Sîs ve çevresine Karamanoğulları Beyliğinin de desteği ile 721 yılı sonlarında baskın düzenlemiş[2064] ancak Anadolu'da idareyi tekrar ele alınca 723/1323 yılında Timurtaş Konya'ya hâkim olmuştur.[2065]

Karamanoğulları, Sultan Nasır Muhammed'e tâbi siyasî bir yapıda hareket etmek için bazı teşebbüslere girişmişlerdir. Bunula alakalı en önemli argümanlar günümüze ulaşan Sultan adına Karamanoğulları topraklarında basılan paralardır. Paralara geçmeden önce kroniklerde dikkat çeken bilgileri paylaşalım. Anadolu Selçuklu Devleti'nin ya da Makrîzî'nin ifadesi ile Konya Kutalmışoğulları Sultanlığı'nın inkıraza uğradığı 718/1318 yılında Karamanoğulları Beyliğine mensup elçiler Kahire'ye gelerek tabiiyetlerini sunmuşlardır. Elçiler en-Nâsır Muhammed adına bastırılan paraları takdim edip Sultan adına okunan hutbeden söz etmişlerdir. Bunun üzerine Sultan taklîd yazarak beyliğe uygun hediyelerle elçileri uğurlamıştır.[2066] Yine Makrîzî'nin 725 yılı olaylarını anlatırken fazla detay vermeden aktardığı Kahire'de Sultan'ın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Karamanoğulları elçisini de zikreder.[2067] Şüphesiz Sultan en-Nâsır Muhammed ile Karamanoğulları arasındaki tabiiyet ilişkisini belgeleyen en önemli kanıtlar Karamanoğulları şehirlerinde sultan adına darp edilen sikkelerdir.[2068] Kitabımızın sonuna ek olarak Resim:8 ve Resim:9'da görüleceği üzere I. İbrahim Bey tarafından h.710 ve 729 yıllarında Sultan en-Nâsır Muhammed adına darp ettirilen dirhemler günümüze ulaşmıştır.[2069] Karamanoğullarının kuruluş yıllarında merkez ittihaz ettiği Alanya'da 1321, 1326 ve 1329 tarihli en-Nâsır Muhammed adına darp edilmiş sikkeler[2070] ve diğer şehirlerde basılan sikkeli damgalar[2071] mevcuttur. Alanya'nın Karamanoğlu yurdu olduğuna en önemli kanıt ise şüphesiz İbn Battûta'nın kayıt-

2064 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 29; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 438; Galtsyan, Ermeni Kaynaklarında Moğollar, (Nerses Palients), s. 178; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624-625.

2065 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 447; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", s. 624.

2066 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 185-186.

2067 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 259.

2068 Y. İzmirlier, "Karamanoğulları'nın Memlük Sultanı Nasır Nasreddin Muhammed Adına Darp Ettikleri Paralar", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni 35-36,* 1999, s.5-22.

2069 Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir. KE:1240; Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir. KE:1240.

2070 İbrahim Hakkı Konyalı, Alanya (Alâiye), İstanbul 1946, s.81, 134; Kürşat Solak, "Memlûkler ve Alâiyye", *Tarih Okulu,* Ocak-Nisan 2012, Sayı: XII, s.118.

2071 Halûk Perk-Hüsnü Öztürk, "XIV.Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'daki İslâm Paraları Üzerinde Görülen Bir Kısım Damgalar", *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-8-9- Nisan 2003),* s. 121, 122, 123, 125. en-Nâsır Muhammed'e adına damgalanan damgaların resimleri için adı geçen çalışmanın s.243-248 arasında verilen Resim: 2. 3, Resim: 2. 2, Resim: 3. 4, Resim: 4. 5, Resim: 7. 2 nolu resimlere bakınız .

larıdır. Seyyah İbn Battûta 733/1333 yılında uğradığı Alanya (Alâiyye) hakkında bilgi verirken, Alanya sultanı olarak Karamanoğlu Yusuf Bey ismini zikreder.[2072] Yine Ömerî, kendi döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey'in Alanya emiri olduğunu aktarır ve daha önce de Yusuf isminde birisinin emirliğini anlatır.[2073]

İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd'in Çoban ve oğullarına karşı giriştiği tasfiye teşebbüsü sırasında Kahire'ye sığınan Timurtaş burada yargılanmış ve idam edilmiştir. Söz konusu idam hadisesinde Karamanoğlu Bedreddin Bey'in yazdığı mektup etkili olmuştur.[2074] Bedreddin Bey Timurtaş aleyhinde şikayetçi olması için maktül Hamidoğlu Dündar Bey'in oğlu Necmeddin İshak Bey'i[2075] Kahire'ye göndermiştir. Gelişmeler sonrası da Timurtaş öldürülmüştür.[2076]

Karşılıklı münâsebetlerle ilgili kaynaklarda bilgiler yer alır. Hac ziyaretleri sırasında Kahire'ye uğrayan Bedreddin'in kardeşi Bahâeddin Musa[2077] Sultan en-Nâsır Muhammed tarafından ağırlanır. Sultanı Çukurova Ermenileri üzerine sefer düzenlenmesini teşvik emiş dönüş sırasında Ermenilerle ilgili sıkıntı yaşanmış.[2078] Gelişmeler üzerine Ebû Saîd ve nâibi Ali Şah'ın şefaatiyle ganimetle yetinilen bir sefer söz konusudur.[2079] Yine en-Nâsır Muhammed ile Ermeni Kralı arasında yapılan antlaşmanın bozulması sonrası Ayas'ın 737/1337 yılında fethi sırasında Karamanoğulları bölgelerinden hareket ederek seferde görev almışlardır.[2080] İbn Battûta 1332-1333 yıllarında Anadolu'yu gezmiş ve bu dönem Karamanoğulları hakkında geniş bilgiler vermiştir. Alanya, Konya ve Lârende (Karaman) bölgesinin Karamanoğulları beyleri tarafından[2081] yönetildiğine değinirken Karamanoğulları beyleri arasındaki anlaşmazlığı ilginç bir anekdot ile anlatır. Larende sahibi Karamanoğlu Bedreddin Bey'in kardeşi Musa Bey bölgesine hâkim iken en-Nâsır Muhammed'in verdiği bir bedel karşılığında tahtından feragat edip

2072 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s.402.
2073 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 234.
2074 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 297.
2075 İbn Battûta, 1333 yılı sonrasında uğradığı Eğridir (Ekrîdûr) hakkında bilgi verirken Dündar Bey oğlu Ebû İshak'ı şehrin hakimi olarak zikreder. Babasının bir süre önce hacca gidip bir süre Mısır'da kaldığından bahseder. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 406.
2076 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 193-196; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 394-300.
2077 İbn Battûta 728/1328 yılı hac mevsiminde kendisini Mekke'de gördüğünden söz eder. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 345.
2078 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 398-399.
2079 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 399.
2080 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 9.
2081 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s.402-414.

yerine Mısır'dan bir emirin birliği ile geldiğinde söz eder. Daha sonra da Bedreddin Bey'in şehre hakim olduğunu yazar.[2082] Seyyahımızın bedel karşılığında Karaman'ın Memlûk idaresine geçtiğine dair verdiği bilgiler maalesef Memlûk kronikleri tarafından desteklenmemektedir.

2. Eretna Beyliği ile Münâsebetler

Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkıraza uğradığı 718/1318 yılında Sivas'da İlhanlılar adına emirlik yapan[2083] ve Eretna Beyliğinin[2084] kurucusu olan Alâeddin Eretna Bey,[2085] Uygur Türkü olup[2086] İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş[2087] 727 yılı Zilhicce ayında (1327 Ekim) Kahire'ye en-Nâsır Muhammed'in yanına giderken kendisini vekili olarak bırakmıştır.[2088] Aynı zamanda Timurtaş'ın kayınbiraderi olan Eretna Bey, Timurtaş'ın Kahire'de öldürülmesinin ardından Ebû Saîd tarafından Anadolu valiliğine atanan Celâyirli Büyük Şeyh Hasan adına vekâleten yönetmeye devam etmiştir. İbn Battûta, Sivas'da ikamet eden Eretna Bey'in Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas'ı Şeyh Hasan adına idare ettiğini, kendisiyle Sivas'ta, eşi Togay Hatun ile de Kayseri'de görüştüğünü detaylı olarak anlatır.[2089] Eretna Bey İlhanlı taht mücadelelerinden istifade ederek Aladağ'da Büyük Şeyh Hasan'ı yenen Çobanlı Şeyh Hasan'ın kendisine tâbi olması için yaptığı teklifi reddederek 738/1337-38 yılında Anadolu'da bağımsızlığını ilan etmiştir.[2090]

2082 İbn Battûta, c. I, s. 414.
2083 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 186.
2084 Eretna Beyliği (1335-1385) hakkında bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten,* XXXII, s. 161-189; Kemal Göde, "Eretnaoğulları", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XI, Ankara 1995, s. 295-296; a.mlf., *Eretnalılar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
2085 Eretna Beyliği'nin kurucusu Alâeddin Eretna Bey (ö. 753/1353)'in hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 448-449; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 348-349; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. II, s. 294.
2086 Uzunçarşılı, "Eretna Devleti", s. 164.
2087 Timurtaş (ö. 728/1328)'ın hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 111-115; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 518-519; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IV, s. 139-143; Uzunçarşılı, "Çoban Soldoz", 622-646.
2088 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 416; İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 498.
2089 İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 414-417. İbn Battûta'nın geliş tarihi olarak büyük olasılıkla 736/1336-741/1341 yılları arasındadır. Kemal Göde, *Eretnalılar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 39. Faruk Sümer seyyah İbn Battûta'nın Eretna Bey ile görüşmediğini ileri sürer. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 113-114.
2090 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 363; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 445; Göde, *Eretnalılar,* s. 39-42. Bağımsızlığını ilan etmesindeki en önemli âmil ise en-Nâsır Muhammed'den aldığı Anadolu nâibliği taklîdidir. en-Nâsır Muhammed'in Eretna Bey'e verdiği taklîd için bk. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 26-27.

Ebû Saîd sonrası İlhanlı tahtına oturan Musa ile Şeyh Hasan arasında vuku bulan çatışmada Şeyh Hasan önce nâibi Ali Padişah'ı Tebriz yakınlarında, Musa'yı da adamlarıyla Sultaniye'de öldürerek mücadeleyi kazanmış, İlhanlı tahtına Hülâgû'nun torunlarından Muhammed b. Yolkutlu'yu oturturken kendisini de nâibi ilan etmiştir.[2091] Musul, Bağdat ve Diyarbakır'da 738/1338-1339 yılında yaşanan bu karışıklıklar Eretna Bey'in Anadolu'da elini güçlendirmiştir.[2092] Diğer taraftan bölge sakini bir başka Türkmen grubu lideri olan Halil et-Tarafî 737/1337 yılında Kahire'ye giderek Sultan'a 700 iğdiş atı takdim etmiş ve Elbistan nâibliği talep etmiştir. Talebi olumlu karşılanmış ve kendisine menşûr verilmiştir.[2093] Ancak Elbistan nâibliği meselesi bölge sakini Türkmen grupları karşı karşıya getirmiş çok geçmeden de nâiblik el değistirmiştir. Halil et-Tarafî'yi mağlup eden Dulkadiroğlu Karaca Bey'in kardeşi Halil, Suriye bölge nâibi Tengiz'in desteği ile Elbistan nâibliğini almıştır.[2094]

Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetinin giderek zayıflamasıyla Dulkadiroğulları ile Eretna Bey arasında bölgesel hâkimiyet mücadelesi başlar. Sultan en-Nâsır Muhammed'in desteğini alan bu mücadelede öne çıkacakcaktır. Ancak Suriye bölge Nibi Tengiz ile bölgede önemli bir güç sahibi olan Halep nâibi Altunboğa da bu çekişmeye dâhil olurlar. Tengiz'in desteğini alan Karaca Bey, Eretna Bey'ine karşı mücadelesinde başarılı olmuş[2095] ancak Sultan'ın araya girmesiyle barışmışlardır. Şücâî ve Makrîzî, Karaca Bey ile Eretna Bey arasında 500 kişinin öldüğü bir çarpışma yaşandığını ve Karaca Bey'in üstün geldiğini yazarlar. Pek çok ganimet ele geçiren Karaca Bey 20 000 baş koyun, at ve deve karşılığında Eretna Bey'i barış yapmaya mecbur bırakmıştır.[2096] Ancak gelişmeler bununla sınırlı kalmamış Karaca Bey'in Eretna topraklarına saldırması sonucu Sultan-Eretna Bey işbirliğine karşı Tengiz-Karaca Bey birlikteliği söz konusu olunca daha önce bahsettiğimiz gibi Sultan'ın Tengiz aleyhinde tavır almasına yol açmıştır.[2097] Ancak bu günlerde Eretna Bey sadece Karaca Bey'in saldırısına maruz kalmaz. Büyük Şeyh Hasan 738/1338 yılında Arap göçebelerden Cebbar b. Mühenna'yı da yanına alarak

2091 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 23; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 421.
2092 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 23; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 431.
2093 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 415.
2094 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 430-431.
2095 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 83.
2096 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 469; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103; Göde, *Eretnalılar,* s. 49.
2097 Yine Makrîzî'nin verdiği bilgide Karaca Bey Darende'yi ele geçirmesinde Tengiz yardımcı olmuştur. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 494-495.

Eretna Bey'e karşı savaşa girişir.[2098] Gelişmeler üzerine Eretna Bey, İlhanlıların inkırazıyla bölgesinde elini güçlendirmek için önemli bir hamlede bulunur. Kayseri kadısı Siracüddin Süleyman'ı[2099] Mısır'a en-Nâsır Muhammed'in huzuruna göndererek nâibi olarak Anadolu'yu yönetmek ister. Birkaç defa Kahire'ye gelen kadıya sonunda en-Nâsır Muhammed taklîd yazıp gönderir. Ve aralarında dostluk ilişkileri başlar. en-Nâsır Muhammed adına hutbe okuyup sikke kestirir hatta bağlılığının işareti olarak darp ettirdiği paralardan da Kahire'ye gönderir.[2100] en-Nâsır Muhammed tarafından Eretna Bey'ine münşi Şehabeddin el-Hüseyn ibn Kadı'l-Asker tarafından kaleme alınan taklîd[2101] ile "*Nâibü's-Sultân fî Bilâdi'r-Rûm*" unvanı tevcih edilmiş[2102] Memlûk Türk Devleti'ne bağlı "Anadolu Saltanat Nâibi" olmuştur.[2103] Eretna Bey, Sultan adına kestirdiği sikkeleri ve okunan hutbe vesikaları bağlılığının bir işareti olarak Kahire'ye gönderir.[2104] Şücâî, Eretna Bey'in bölgesinde giderek güçlenen Dulkadiroğullarından önce davranıp söz konusu taklîdi aldığını yazar.[2105]

Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre 738/1338 yıllarında Çukurova bölgesinde Türkmen beyleri arasında bir çatışma söz konusu olup Dulkadiroğlu Karaca Bey Elbistan topraklarına saldırarak burayı ele geçirir. Eretna Bey, en-Nâsır Muhammed'e şikâyet edince Karaca Bey askerini çeker.[2106] Yine aynı yıllarda İlhanlı topraklarında çıkan kargaşa sonrasında Büyük Şeyh Hasan'ın elçileri el-Mecdü's-Sellâmî ile hediyelerle Kahire'ye Sultan'ın huzuruna gelirler. Talepleri Şeyh Hasan ile Sultan arasında barış yapılmasıdır.[2107]

2098 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 25; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 445.
2099 Kadı Siracüddin, Kadı Burhaneddin'in dedesidir. Göde, *Eretnalılar*, s. 44.
2100 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 238-239; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 448; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 25; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. V, s. 363; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 445.
2101 en-Nâsır Muhammed'in Eretna Bey'e verdiği taklîd için bk. Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26-27.
2102 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 445.
2103 Faruk Sümer bu unvanın ilk kez kullanıldığını vurgular. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 101. Ancak Ömerî, Gâzân'a karşı isyan eden Sülemiş'e Memlûk sultanı tarafından Anadolu nâibliği ünvanı verildiğinden bahsederek şeyhimiz diye bahsettiği katip Ebî's-Senâî Mahmud b. Selman b. Fehdü'l-Halebî eliyle yazılmış taklîdi eserinde verir. Taklîd için bk. Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 235-237.
2104 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 238-239.
2105 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 26.
2106 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 446.
2107 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 446.

en-Nâsır Muhammed'e bağlı Anadolu nâibliğini deruhte eden Eretna Bey 738/1338 yılından en-Nâsır Muhammed'in vefat yılı olan 741/1341 tarihine kadar nâibi olarak bölgesini yönetmiş, her yıl hediyelerle Kahire'ye elçiler göndermiş bağlılığını her defasında bildirmiştir.[2108] Uzunçarşılı'nın bu tespitinin yanında Makrîzî, Eretna Bey'in 740/1340 yılında hutbede Sultan'ın adını zikretmeyip Sultan adına darp edilen paralardan adını kaldırması üzerine Eretna topraklarına, Sivas'a sefer düzenlenmiş yağma ve talanda bulunulmuş bunun üzerine de Eretna Bey'in değerli bir otağ ve bolca hediyelerle elçilerini Kahire'ye gönderdiğini yazar. Hediyeler arasında 30 iğdiş atı, 4 sungur, 10 doğan ve 10 çakır avcı kuşları ile 60 ipek tefsile vardır. Yine bu ziyaret sırasında bölgedeki Türkmenler aleyhinde şikayet mektubu da vardır.[2109] en-Nâsır Muhammed ise şikayet edilen konular dâhil bölgedeki gelişmelerin kendi kontrolünde olduğu hutbeden ve paradan adının çıkarıldığı için tedip amaçlı yapıldığını anlatan bir mektup ile cevap verir.[2110]

Eretna Bey önce Timurtaş'ın daha sonra da Celayirli Şeyh Hasan'ın vekili olarak yönettiği İlhanlı Anadolu valiliğini 738/1338 yılı itibari ile de Sultan en-Nâsır Muhammed'in Anadolu Nâibi olarak sürdürmüştür. Bölgede özellikle en-Nâsır Muhammed'in emirlik tevcih ettiği Dulkadiroğlu Karaca Bey ile kapışması söz konusu olmuş ancak en-Nâsır Muhammed vefatına kadar ülkesine ve Anadolu'ya tamamen hâkim olduğu için bir hakem rolünde olaylara müdahale etmiş meseleleri çözüme kavuşturmuştur. Sultan'ın vefatı sonrası Kahire'de yaşanan taht mücadeleleri bölgeye de yansımış ve Eretna Bey tamamen bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Eretna Bey ilk dönemler Kuruluş aşamasında iken en-Nâsır Muhammed'in himayesinde varlığını idame ettirerek bölgesine hâkim olmuştur.

3. Dulkadiroğlu Beyliği ile Münâsebetler

Dulkadır (Tulgadır, Dulgadır ya da Zülkadr) oğulları Halep bölgesinde kışlayan ve Uzun-Yayla'da yaylayan Oğuzların Bozok koluna mensup bir Türkmen grubudur. Zamanla bir beyliğe kavuşan bölgedeki Türkmen gruplarından birisi-

2108 Uzunçarşılı, "Eretna Devleti", s. 166.
2109 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 490; Uzunçarşılı, "Eretna Devleti", s. 167; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103-104.
2110 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 490.

dir.[2111] Memlûk Türk Devleti'nin Çukurova bölge siyasetine her zaman desteğini veren Dulkadiroğlu Karaca Bey[2112] en-Nâsır Muhammed döneminde bir Türkmen emiri/beyi olarak hizmet etmiştir.[2113]

Memlûk kaynaklarında Karaca Bey hakkında geçtiği düşünülen bilgide en-Nâsır Muhammed Nil kıyısında önemli bir avlanma merkezi olan Cîze bölgesinde avlanırken 717/1317-1318 yılında emirlik tevcih ettiği Zeyneddin Karaca et-Türkmânî'nin Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğunu düşünüyoruz.[2114] 735/1335 yılında Çukurova bölgesine baskın yaparak yağma ve talanda bulunmuş[2115] İlhanlıların bölgedeki hâkimiyetlerinin kırılmasıyla da Malatya ve Maraş bölgelerinde aktif bir faaliyet içine girişmişlerdir. 738/1337 yılında bölge sakini bir başka Türkmen grubunun başı olan Halil et-Tarafî[2116] ile Karaca Bey arasında bir çarpışma yaşanır. Halil et-Tarafî Kahire den Elbistan nâibliğini talep etmiş 10 emir ile 1000 atlının emrinde hazır olacağının da sözünü vererek nâiblik menşûrunu almıştır.[2117] Ancak bölgede daha güçlü büyük bir Türkmen grubuna liderlik yapan Karaca Bey bu duruma hazmedememiş oğlu Halil'i bir grup askerle Halil et-Tarafî üzerine göndererek mağlup etmiştir. Gelişmeler üzerine de Halil et-Tarafî, Karaca Bey'i kendine yakın hissettiği Halep nâibi Altunboğa'ya şikâyet eder. Nâibin Halep'e davetine olumsuz cevap veren Karaca Bey, oğlu Halil ile bir grup adamını Suriye bölge nâibi Tengiz'e göndererek gelişmeleri aktarıp Halep nâibi Altunboğa'dan şikâyetçi olur. Bölgesinde Sultan'ın memlûkü olarak hizmet etmek istediğini belirtip 2000 iğdişi de hediye eder. Tengiz, Halep nâibi aleyhindeki bir

2111 Faruk Sümer, "Çukurova", s. 15.

2112 Dulkadiroğlu Beyliğinin kurucusu Karaca Bey (ö. 754/1353) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 83-87; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IX, s. 41.

2113 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. IV, s. 83.

2114 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 177. Faruk Sümer sözü edilen Karaca et-Türkmanî'nin Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğunu düşünür. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 102. Makrîzî, aynı eserin 185. Sayfasında sultanın emirlik tevcih ettiği *Hartebirt Sahibi* şeklinde okuyabileceğimiz bir ibaresi söz konusu olup nâşir bunu Dulkadiroğlu Karaca Bey olduğuna işaret ediyor. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 185. Bu bilgilerin yanında Zeyneddin Karaca ismi aynı eserin farklı sayfalarında çokca geçmektedir. Özellikle Özbek Hân ile yapılan elçilik teatilerinde görev almış bir emirdir. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 137, 145.

2115 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 102-103.

2116 Mükrimin Halil Yınanç bu ismi Taraklı Halil şeklinde okur. M. H. Yınanç, "Dulkadırlılar", *İ. A,* c. III, s. 654-655. Faruk Sümer Halil el-Tarafî okuduğu gibi Halil et-Turakî biçiminde de okunabileceğini ifade eder. Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103. Faruk Sümer'in muhtemelen görmediği dönemin müelliflerinden Şücâî, Faruk Sümer'in yorumunu teyit eden bir imla ile yazmıştır. *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22.

2117 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 7, 22; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 415.

mektup ile Karaca Bey'in bölgesinde büyük bir Türkmen grubu olduğunu Halil et-Tarafî'ye göre bölgede devletin çıkarlarına daha iyi hizmet edeceğini Sultan'a bildirmiş Karaca Bey lehinde açıkça tavır takınmıştır. Sultan bunun üzerine huzuruna çağırdığı Karaca Bey oğlu Halil'e Tengiz'in isteği doğrultusunda istedikleri emirlik menşûrunu verir. Böylece Elbistan bölgesinin nâibi olurlar.[2118] Bu gelişme aynı zamanda beyliğin kuruluşu anlamına gelir.[2119] Makrîzî'nin aktardığına göre 738/1339 yılında Çukurova bölgesinde Türkmen beyleri arasında bir kapışma söz konusu olmuş Dulkadiroğlu Karaca Bey Elbistan arazilerinde yer tutması üzerine Eretna Bey en-Nâsır Muhammed'e şikâyetçi olmuştur. Eretna Bey'in korkusu hâkim olduğu topraklarda bir çatışmanın çıkması ya da Dulkadiroğlu'nun Şeyh Hasan ile beraber hareket etmesiyle dengelerin değişmesi endişesidir. Söz konusu şikâyetin ardından Karaca Bey askerini çekmiştir.[2120] Yine aynı aylarda Büyük Şeyh Hasan'ın elçileri Kahire'ye barış için gelmişlerdir.[2121]

Karaca Bey 739/1339 yılında Darende nâibi Mercan el-Hadim'in Anadolu nâibi Eretna Bey'in hizmetinde bulunmak üzere yanına gittiğine dair haberler aldıktan sonra Darende'yi ele geçirir. Karaca Bey'in söz konusu gelişmeyi bildiren ve şehri yönetmesi için bir emir isteyen mektubu Tengiz'e ulaşmış en-Nâsır Muhammed gelişmelerden haberdar olmuştur. Tengiz, Emir Alâeddin Ali b. Subh'u Darende'ye gönderirken Sultan yaşanan gelişmelerden memnun kalarak Karaca Bey'e teşrîf gönderip övgüler yazmıştır.[2122] Yine yukarıda değindiğimiz üzere Karaca Bey ile Eretna Bey arasında vuku bulan çatışmada 500 kişi ölmüştür.[2123]

Eretna Bey hutbede Sultan'ın adını hutbeden ve paradan kaldırması üzerine tedip amaçlı tertip edilen sefere Dulkadiroğulları faal görev icra etmişlerdir. Eretna Bey tekrar bağlılığını sürdürmek zorunda kalmıştır. Sultan'ın verdiği destekle Karaca Bey idaresinde Dulkadiroğulları bölgelerinde beylik olarak giderek güçlenmişler ve bölge tarihinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bunun yanında Karaca Bey'in Sultan'ın son günlerinde itaatten çıktığına dair haberler de söz

2118 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 22; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 430-431.
2119 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103.
2120 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 446.
2121 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 446.
2122 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 40-41; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 459, 494-495. Makrîzî s. 459'da kısaca değinirken s. 494-495'de olayı detaylandırıyor. Ancak sayfaların verildiği tarihler farklı olup biz olayın ilk anlatıldığı yılı baz alarak verdirk.
2123 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 469; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 103; Göde, *Eretnalılar,* s. 49.

konusudur.[2124] Sultan en-Nâsır Muhammed'in vefatı ile başkentte yaşanan taht değişiklikleri ve emirler arasındaki mücadeleler en-Nâsır Muhammed'in bölgede uyguladığı politikaları haliyle sekteye uğratmıştır. Ancak şu tespiti vurgulamak gerekir ki Sultan'ın İlhanlı karşıtı politikası ve Anadolu Beyliklerini destekleyeci tavrı özellikle yukarıda ele aldığımız üç beyliğin Sultan'a tâbi siyasî konumlarını bir yerde kuruluş yıllarını oluşturmuştur. en-Nâsır Muhammed'in vefatıyla da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

II. DİPLOMATİK MÜNÂSEBETLER

Sultan en-Nâsır Muhammed döneminde İlhanlılar ve Çukurova Ermenileri ile devam eden komşuluktan kaynaklı aktif dış gelişmelerin yanı sıra diğer devletlerle de diplomatik ilişkiler söz konusudur. Yukarıda aktif dış gelişmelerle beraber kısmen diplomatik ilişkilere de değindik. Burada sadece diplomatik gelişmelerin yaşandığı devletlerle olan münâsebetlere değineceğiz.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in yabancı devletlerle yaptığı yazışmalara baktığımızda genel olarak kendisini Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün Sultan'ı olarak vasıflamakta[2125] ve izlediği dış politikayı bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla yürüttüğünü de alenen ilan etmektedir. Kısaca cihanşümul bir devletin başında olduğu vurgusu öne çıkmaktadır.

İspanya Aragon Kralı'nın 1322 yılı Aralık ayında Sultan'a gönderdiği elçilerin[2126] Mısır'da yaşayan gayri müslimlerle ilgili talepleri ile Hıristiyanları himaye etmeye çalışan ifadeleri söz konusudur.[2127] Sultan, Kral'a hitaben 15 Safer 723/23 Şubat 1323 tarihli cevap mektubunda Kral'ın ülkesinde yaşayan Müslümanlarla ilgili o günlerde yaşanan sıkıntıları hatırlatarak ibadethanelerinde rahatça ibadet yapmalarının sağlanmasını, aralarındaki dostluğa binaen talep etmektedir. Bu isteğini da yeryüzündeki bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla talep ettiğini açıkça dile getirmiştir. Söz konusu mektubun içeriği Sultan en-Nâsır Muhammed'in yaşadığı dönemin en güçlü devleti olmasının yanı sıra kendisini İslâm âleminin mümessili olarak görmesi açısından da önemlidir.[2128] Ayrıca Sultan, İspanya'daki

2124 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 516.
2125 Ömerî, *Mesâlik,* c. I, s. 111-112; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 25.
2126 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 439.
2127 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-46; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 270.
2128 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 47-49, 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 272.

Müslümanların huzuru için kendi ülkesindeki Hıristiyanlar adına isteklerde bulunan krala olumlu cevap vererek sorumluluğunu bir yerde yerine getirmiştir.[2129]

Diplomatik yazışmalarla ilgili Sultan adına kaleme alınan mektupların başında yeni giriş kısmında genelde aynı cümlelerin yer aldığı görülür. Örnek olarak söz konusu mektupların giriş cümleleri şöyledir;

> "es-Sultânü'l-A'zam, el-Melikü'n-Nâsır'dan
>
> Âlim, âdil, mücahid, murâbıt, müsâğır, müeyyed, muzaffer, mansûr, şâhinşâh, dinin ve dünyanın adamı, İslâm'ın ve Müslümanların Sultan'ı...
>
> Yeryüzünde adaleti ihya eden, mülkün vârisi, Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün Sultan'ı...
>
> Allah'ın yeryüzünde gölgesi, O'nun farzı ve sünneti ile kâim olan zamanın İskenderi, minberlerin, tahtların ve tâçların sahibi, şehirlerin ve bölgeleri bağışlayan, kâfirleri, zalimleri, azgınları yok eden, îman sözcüğünü bir araya getiren haremeynin (Mekke-Medine) ve kıbleteyn'in (Mekke-Kudüs) hâmîsi, adalet ve ihsan sancağının yayıcısı, zamanın sultanlarının efendisi, müttakîlerin önderi, müminlerin emirinin ortağı...
>
> Şehit Sultân el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavûn'un oğlu Ebû'l-feth Muhammed,
>
> Allah, onun saltanatını ebedi kılsın, ordusuna, askerlerine ve yardımcılarına yardım etsin."[2130]

Bu giriş kısmından sonra yazılan besmelenin altına hangi devlet adamına gönderilecek ise önce iyi niyet temennilerini içeren genelde muhatabını öven dua cümleleri yer alır. Bu uzun cümlelerden sonra da söz konusu mesele dini-edebî teamüller çerçevesinde ele alınır.

Yukarıdaki metinde görüldüğü üzere saltanatın verasetle intikali açıkça ifade edilmekle beraber evrensel bir devlet başkanı, Müslümanların ve İslâm'ın sultanı olarak kendisini tesmiye etmektedir. Bu bilgilere ilave olarak Memlûk tarihi araştırmacılarından Hayat Nâsır, En-Nâsır Muhammed'in iç ve dış yazışmalarından hareketle kendisini önceki dünya sultanları ile kıyasladığını ileri sürer. Osmanlı

2129 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 272, 274.

2130 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 25. Ömerî söz konusu metni hacimli eserinin ilk sayfalarında ilave ifadelerle nakleder. Ömerî, *Mesâlik*, c. I, s. 111-112.

sultanlarının kullandığı *İslâm'ın Kılıcı, Zamanın İskenderi, Kur'an'ın Sahibi, Cihan Pehlivanı*[2131] gibi birçok elkabı En-Nâsır Muhammed'in daha önceden kullandığına dikkat çeker.[2132] Bizim inşâ müellifleri Ömerî ve Kalkaşendî'den naklen verdiğimiz yukarıdaki metnin aynısını Aziz S. Atiya'nın En-Nâsır Muhammed ile Aragon Kralı arasında yaptığı yazışmalarla ilgili çalışmasında da görmek mümkündür.[2133]

Memlûk Türk Devleti en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde iç politikada olduğu gibi dış politikada da zirvesindedir. Makrîzî 716/1316 yılı olaylarını anlatırken birçok devlet elçisinin Sultan'ın huzuruna çıkmasını '*ed-Devletü't-Türkiye'de benzerinin görülmediği*' şeklinde ifade eder. Söz konusu elçiler İlhanlı Hükümdarı, Bizans İmparatoru, Gürcü Kralı, Altın Orda Hükümdarı, İspanya Aragon Kralı ve Nûbe Kralı'nın elçileridir. Aynı yıl Kahire'ye gelmişlerdir.[2134] Toplam sekiz elçinin geldiğini yazan Makrîzî, bugüne kadar Kahire'de bir arada olan elçi sayısının en fazla Sultan Baybars döneminde beş olduğunu belirterek son diplomatik gelişmeye olağanüstü bir anlam yüklemiştir.[2135] Yine benzer bir elçilik teatisi[2136] 725/1326 yılında gerçekleşir ki, Bizans İmpratoru, İlhanlı Hükümdarı, Mardin Sahibi, Yemen Sultanı, Karamanoğlu Beyi, Çukurova Ermeni Kralı ve Nûbe Kralı'nın elçileri Sultan'ın huzuruna çıkmışlardır. Makrîzî bu gelişmeyi de yine benzer ifadelerle ed-Devletü't-Türkiye'de benzerinin yaşanmadığı şeklinde abartarak anlatır.[2137] Papa'nın elçisi de 727/1327 yılında Kahire'ye gelir. Nüveyrî daha önce böyle bir ziyaretin en son Eyyûbî sultanı Es-es-es-Sâlih Eyyûb döneminde gerçekleştiğini yazar.[2138] İlginç elçilik teatilerinden birisi de 731/1331 yılında Kahire'ye Sultan'ın huzuruna gelen Bulgar şehrinin elçisi, Sultan'dan merhamet dileyip düşmanlarını alt etmeleri için kılıç ve sancak is-

2131 Dünya kahramanı anlamına gelen Farsça bir terim.

2132 Hayat Nasır, *The Internal*, s. 35-36.

2133 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 274.

2134 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 163-164. Makrîzî, burada İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd ile nâibi Çoban'ın ayrı ayrı elçilerini zikrettiği gibi Altın Orda hükümdarı Tugay ile Özbek Hân'ı ayrı ayrı vermiştir. zikretmiştir. Nâşir söz konusu krallar ve imparatorların kim olduğuna dair şunları aktarır. İspanya Aragon kralını Makrîzî, Barselona sahibi olarak verir ki kral II. James (1297-1327)'dir. Bizans imparatoru II. Andronikos (1282-1328), Gürcü kralı VI. Giorgi (1310-1318), Nûbe kralı Davud'un elçileridir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 163-164.

2135 Makrîzî, *es-Sülûk*, c. II, s. 162-163.

2136 Nüveyrî 717 olayları içinde sultanın huzuruna gelen Altın Orda hükümdarı, Bizans imparatoru ve Mardin sahibinin elçilerini zikreder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 173.

2137 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 259; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 65.

2138 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 286-287.

temesidir.[2139] Elçiye değerli hediyeler ve hil'atler takdim edilir. Bulgar hakanına verilmek üzere teşrîfat olarak takdim edilen hil'at[2140] sultanın en üst düzeyde takdim ettiği hil'at[2141] cinsindendir. Uzak bölgelerle ilgili diplomatik ilşkilerden bahsedelim.

A. Aragon Krallığı ve Diğer Avrupalı Ülkeler ile Diplomatik Münâsebetler: Müslümanları Himaye Politikası

en-Nâsır Muhammed döneminde İspanya'da hüküm süren Aragon Krallığı (1035-1833)[2142] ile aktif bir elçilik teatisi söz konusudur. Bu dönemde kaynaklara yansıyan ilk diplomatik gelişme İlhanlıların Suriye'yi işgal ettiği dönemin (23 Aralık 1299-8 Nisan 1300) hemen ardından Aragon Kralı II. James (1267-1327)'in Kahire'ye elçi göndermesi ile başlamıştır. Gerçekleşen bu ilk ziyarette Kral, iki ülke arasında dostluk kurulmasını önermekte ayrıca tacirlerin karşılıklı güvenliğinin sağlanmasını, Aragon hacılarının Kudüs'ü rahatça ziyaret etmelerini, tutuklu Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmalarını ve bunun yanında Mısır ve Suriye'de yaşayan Kıptiler ile diğer Hıristiyanlara güzel davranılmasını talep etmektedir. En-Nâsır Muhammed 13 Şevval 699/2 Temmuz 1300 Cumartesi günü Kral'ın mektubuna cevap vererek İlhanlılarla olan savaş haline işaret etmiş ve iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin artırılmasını talep ederken tüccarların güvenli bir şekilde gidip gelmeleri için de gerekenin yapılacağına dair söz vermiştir.[2143] Bu arada Aragon elçileri İlhanlılar ile de görüşmeler yapmakta[2144] Kral, İlhanlı hükümdarı Gâzân'ı Memlûklere karşı kazandığı zaferden dolayı kutlamaktadır.[2145]

2139 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 150-151; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. V, s. 418-419; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 335.

2140 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 151; Makrîzî, c. II, s. 236.

2141 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 52-54.

2142 İspanya'nın kuzeydoğusunda bağımsız bir bölge olan Aragon, 1035-1833 yılları arasında burada hüküm süren ve Endülüs'teki İslâm hâkimiyetine son veren bir Hıristiyan krallığıdır. Abdülkerim Özaydın, "Aragon", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

2143 Atiya, *Egypt and Aragon,* s. 17-19; Süruri, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 262-263; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 287-288.

2144 Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ,* s. 265.

2145 Aragon kralı II. James, 700 yılı Ramazan ayında (1301 Mayıs-Haziran) Barcelona sefiri Pedro Soliveiro ile Gâzân'a bir mektup göndermiş ve bu mektubunda kendi halkının kutsal toprakların kurtuluşu için Moğollar ile omuz omuza savaşmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Özgüdenli, *Gâzân Han,* s. 229.

Aragon Kralı'nın gönderdiği ikinci bir elçilik heyeti 703/1303 yılında gerçekleşir. Kahire'ye gelen elçiler çok değerli hediyelerle En-Nâsır Muhammed'in huzuruna çıkarlar.[2146] Kral'ın, kapalı tutulan kiliselerin açılması, Aragon sakinlerinden ve tacirlerinden hapiste bulunanların serbest bırakılması ayrıca talebine olumlu cevap verilmesi halinde ülkesindeki Müslümanlara iyi muamelede bulunulacağına dair söz vermektedir.[2147] Nüveyrî ve Makrîzî'nin Barselona sahibi olarak zikrettiği Aragon Kralı'nın talebine olumlu cevap verilerek Yakubîler ve Melkânîler'e ait Kahire'deki iki kilise ibadete açılmıştır.[2148] Daha sonra elçiler dönüş zamanı geldiğinde Kral'ın gönderdiği bir rica mektubu ile Arvâd adasının fethi sırasında esir alınan bir kişinin de serbest bırakılmasını istemişlerdir. Nihayet çok iyi karşılanan ve kaldıkları süre içerisinde en iyi şekilde ağırlanan elçilerin istekleri karşılanmış ve birçok esirle beraber geri dönmüşlerdir.[2149] Serbest bırakılan esirin Kral'ın ailesinden olduğu anlaşılınca İskenderiye'de heyetin alıkonulması emredilmiş[2150] ancak heyet denize açıldığında İskenderiye'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra Memlûk elçisi Emir Fahreddin Osman gemiden indirilip bir kayıkla geri gönderilmiştir.[2151] Ayrıca Baybars el-Mansûrî elçi olarak giden emir Fahreddin Osman'ın limandan ayrıldıktan sonra Frenkler tarafından gemiden atıldığını yazar.[2152]

Baybars el-Mansûrî, Nüveyrî ve Makrîzî'nin 703 yılı olaylarını anlatırken elçi Fahreddin Osman'ın yaşadığı bu talihsiz olay 703 yılında mı yoksa 705 yılında mı gerçekleşmiştir? Açıkçası bu kaynaklar En-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemine kadar Aragon Krallığı ile ilgili sadece bu yılllarda (703 ve 705) geçen sınırlı bilgiler verirler. Ancak Memlûk Türk Devleti'nin Aragon Krallığı ile 1300 ila 1330 yılları arasında gerçekleştirdiği elçilik teatilerindeki mektupları veren Aziz Suryal Atiya'nın *Egypt and Aragon*[2153] *adlı* çalışması ile bundan naklen

2146 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 54; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 950.

2147 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 20; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 264; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288.

2148 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 54; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 950.

2149 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 54; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 950; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 264; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288.

2150 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 950-951.

2151 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 54; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 950-951; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 264-265; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385.

2152 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385.

2153 Aziz Suryal Atiya, *Egypt and Aragon : embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D. 1966* (İlk baskısı 1938).

M. Cemaleddin Sürurî'nin *Devletü Beni Kalavûn*[2154] adlı çalışmasında En-Nâsır Muhammed'in ikinci döneminde Kral adına gelen üç elçilik heyeti söz konusudur.[2155] Yapılan elçilik teatilerindeki mektuplar dikkate alındığında üç kez Aragon Kralı'nın elçilerinin Kahire'ye geldiği görülür. Modern araştırmacılarından Sürûrî'nin çalışmasında da değindiği bu belirsizlik[2156] Aragon Kralı'nın bir yıl geçmeden gönderdiği elçileri hesaba katarak Fahreddin Osman'ın 705/1305 yılında İspanya'ya gönderildiğini söyleyebiliriz. Makrîzî'nin dönüş zamanı geldiğinde Sultan'a arz edildiğine dair söz ettiği mektup muhtemelen 705/1305 yılında gerçekleşen ve Kral'ın ikinci kez gönderdiği sefaret heyeti ile gelmiştir.

Aragon Kralı'nın üçüncü kez gönderdiği elçilikle ilgili Kral amacına ulaşmış olmalı ki[2157] bir yıl geçmeden üçüncü kez elçilik heyeti göndermiştir. Heyet 1305 yılının Eylül ayında En-Nâsır Muhammed'e Kral'ın mektubunu getiriler. Kral, Sultan'ın elçisinin gelmesinden memnun olacağını ifade ettikten sonra daha önceki isteklerini tekrarlayarak dindaşlarının huzurunu ve Aragon esirlerinin serbest bırakılmasını talep etmektedir. Ayrıca Sultan'ın ülkesinde ikamet etmekte olan Hıristiyanların himaye edilmesini, ülke içinde rahatça seyahat etmelerini ve Kudüs'ü rahatça ziyaret etmelerinin sağlanmasını rica etmektedir.[2158] En-Nâsır Muhammed bazı değerli hediyelerle Kral'ın elçileriyle birlikte 705 yılı Şaban ayının başlarında (1306 yılı Şubat ayı sonları) Fahreddin Osman el-Efrem ile bir mektup gönderir.[2159]

Aragon Kral'ının başlattığı bu elçilik teatilerine ve yazılan mektuplara baktığımızda esas konu Hıristiyanların korunup kollanmasına yönelik girişimlerdir. Elçilerin Hıristiyanlar ile ilgili söz konusu istekleri 700 yılının Recep ayında (Mart-Nisan 1301) Kahire'ye uğrayan Mağrib vezirinin ikazı sonrası gayri müslimleri ilgilendiren bir meselenin ortaya çıkışı ile ilgili olmalıdır. Şöyle ki, vezirin ikazı ile alınan kararlar gayri müslimlerin günlük işlerinde uyması gereken bazı

2154 M. Cemaleddin Sürur, *Devletü Beni Kalavûn*, Kahire 1947.

2155 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 263-267; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 287-289.

2156 Sürûrî, çalışmasının s. 267'de 1 nolu dipnotta değinmiş ve Makrîzî'nin Fahreddin Osman'ın geri gönderilme hadisesinin 705 (1305) yılında gerçekleştiği yönünde kanaatini belirtmiştir. Bu kanaatini de Memlûk elçisine ihanet eden elçi Dusay'ın korkudan kralın yanına gitmeyip II. Frederik'in himayesini istediğini nakleder. Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 267.

2157 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 265.

2158 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 26; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 265-267; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 288-289.

2159 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 28-30; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 266; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 289.

uygulamaların[2160] istenildiği bir dönemde gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca Memlûk elçisi Fahreddin Osman'ın 705/1306 yılında İskenderiye açıklarında yaşadığı talihsiz olaydan sonra İskenderiye'deki Aragonlu tüccarların mallarına el konulup tutuklanmışlardır. Bunun yanında Aragon Kralı adına Kahire'ye gelen elçi Dusay yaşanan talihsiz vakıa sonrası II. James'in kendisini cezalandırmasından korkarak İspanya'ya ancak Kral'ın ölümünden sonra dönebilmiştir.[2161]

En-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturduktan sonra Memlûk elçisi Fahreddin Osman'ın yaşadığı sıkıntıdan sekiz yıl sonra 714/1314 yılında Aragon Kralı'nın elçisi Kahire'ye gelir. Yaşanan sıkıntılardan özür dileyen Kral'ın elçileri Guillen de Cassal ile Arnaldo de Bastida, Kral'ın Sultan'dan taleplerini içeren mektubunu sunarlar. Kral, ülkesinde yaşayan Hıristiyanlar'a hürriyetlerini bahşetmesini, alıkonulan Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmalarını ve kutsal topraklara giden hacıların güvenliklerinin sağlanmasını talep etmektedir. Sultan 714 yılı Kurban bayramının ilk günü (17 Mart 1315) yazılan bir mektup ile Kral'a cevap verilmiş.[2162] Mektupta[2163] elçilerini onurlu bir şekilde ağırladığını, kendi tebaası olan Hıristiyanların özgür olduklarını, topraklarında seyahat eden Latin hacılarının himaye edildiğini ayrıca altı arkadaşı ile birlikte esir alınan Aragonlu önde gelen iki kişinin İslâm düşmanlarıyla birlikte hareket etmelerine rağmen Kral'ın hatırına serbest bırakıldıkları anlatılmıştır.

Makrîzî'nin 716 yılı olaylarını anlatırken Sultan'ın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Barselona sahibinin yani Aragon Kralı'nın elçisini de zikretmiştir.[2164] Yine bu tarihten kısa bir süre sonra 718/1318 yılında elçiler Kral adına getirdikleri mektupla Kahire'ye gelerek Sultan'ın huzuruna çıkmışlardır. Daha önceki sefirlerden Arnaldo Sa Bastida'nın yanı sıra Barselona asilzadelerinden F. De Villafrancha serbest bırakılan esirlerle ilgili Kral'ın teşekkürünü Sultan'a bildirirler. Ayrıca geri kalan esirlerin de serbest bırakılmasını da talep ederler.

2160 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 47-51; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, c. II, s. 230; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 259265; İbn Habîb, *Tezkire*, c. III, s. 233. İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 476; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 909-913; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 132-135.

2161 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 23, 33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 267.

2162 Mektup için bk. Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 35-38; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 268-269; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 290.

Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 267-268; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 289-290.

2163 Mektup için bk. Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 35-38; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 268-269.

2164 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 163-164.

Kahire'de ağırlanan elçilere bu kez Sultan tarafından olumlu ya da olumsuz bir mektupla cevap verildiği belirsizdir.[2165]

Ebü'l-Fidâ 722/1322 yılı olaylarını anlatırken piramitler bölgesinde huzuruna çıktığı Sultan'ın kendisi ile beraber Aragon Kralı'nın elçilerinini de kabul ettiğini yazar.[2166] Kral'ın elçileri Berenger ile Geraldus 1322 yılı Aralık ayına ait mektupta Dominikalı kardeşlerin kutsal kabirin[2167] himaye ve idaresine atanmasını, patriğin bu idareye bağlı olarak burada ikamet etmesini ayrıca Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen bazı emanetlerin İspanya'ya gönderilmesini talep etmektedir.[2168] Kral'a 15 Safer 723/23 Şubat 1323 tarihli cevap mektubu yazılmış. Sultan mektubunda elçilerin onurlu bir şekilde ağırlandığını, ülkesinde yaşayan tebaası olan Hıristiyanların huzur ve güveninden sorumlu olduğunu ifade edip Kral'ın ülkesinde yaşayan Müslümanlarla ilgili o günlerde yaşanan sıkıntıları hatırlatarak ibadethanelerinde rahatça ibadet yapmalarının sağlanmasını aralarındaki dostluğa binaen talep etmiştir. Sultan bu isteğini de yeryüzündeki bütün Müslümanların hamisi sıfatıyla dile getirmiştir. Söz konusu mektubun içeriğine baktığımızda En-Nâsır Muhammed'in siyasî ve askerî gücünün yanında kendisini İslâm âleminin mümessili olarak görmesi de oldukça önemlidir.[2169] İspanya'daki Müslümanların huzuru için kendi ülkesindeki Hıristiyanlar lehinde aldığı tavırlarla olumlu cevaplar vererek sorumluluk aldığı ortadadır.[2170] Dolayısıyla İspanya Aragon Kralı kendisini Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların hamisi sıfatıyla Sultan'dan talepte bulunduğu gibi Sultan da tüm Müslümanların hamisi olarak benzer taleplerde bulunmuştur.

Kral son defa 727 yılı Şevval ayında (Ağustos 1327) hizmetkârlarından Pero de Mijaville'yı Mısır'a gönderir.[2171] Bu ziyaret aynı yıl Kahire'ye gelen Fransa Kralı IV. Charles (1322-1328)'in[2172] Guillaume de Bonnasmains adlı elçisi ile birlikte gerçekleşir. Fransa Kralı Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların durumu ile alakalı

2165 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-43; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 270; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 290.

2166 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 439.

2167 Kudüs'de İsa'nın kabrinin olduğuna inanılan *Kutsal Kilise* kasdedilmektedir.

2168 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 42-46; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 270; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 290-291.

2169 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 47-49, 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 272.

2170 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 52; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 272.

2171 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 272; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.

2172 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 286-287; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavûn*, s. 276-277; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.

Sultan ile görüşmek için Papa XXII. Yuhanna (1316-1334)'nın onayını almış ve elçi göndermiştir.[2173] Kahire'ye gelen Aragon ile Fransa elçileri arasında bir sıkıntı yaşanır. Ayrıca her ik, devletin Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanların hamiliğini üstlenme yarışına girdikleri görülür. Çekişme Aragon elçisinin ispiyonuyla ayyuka çıkar. Şöyle ki, elçi Fransız elçisinin kendisine gizlice söylediği bigiyi Sultan'a iletir. Fransızlar 300 filodan müteşekkil bir kuvvet ile Mısır sahillerine saldırı hazırlığındadır. Bunun üzerine Sultan, Fransız elçisine iyi davranmadığı gibi kutsal kabrin himaye hakkının Fransız Kral'ına verilmeyeceğini açıkça belirtir.[2174] Aragon elçisinin bu ispiyonu aralarındaki rekabetten kaynaklıdır. Kaldı ki, 730/1330 yılında 120 kişilik kalabalık bir heyet ile gelen Fransız elçilerinin Kudüs ve Şam sahillerini istemeleri[2175] Mısır sahillerine saldırı hazırlığının ciddi olduğunu akla getirmektedir.

Sultan en-Nâsır Muhammed 727 yılı Şevval ayında (Ağustos 1327) gelen elçilere yazılan 10 Cemaziyelevvel 728/23 Mart 1328 tarihli cevap mektubunda Müslümanlar için gizli tehdit ve tehlikeye karşı her yerde her zaman savaşmaya hazır olduğunu ima eden elkablar kullanmıştır.[2176] Kral'ın son isteklerine değinmeyen Sultan, Aragon Kral'ına Aziz Barbara'nın naaşından kalanların ülkesinde inşâ edilen kiliseye nakledilmek üzere gönderilmesine söz verir.[2177] Ancak söz konusu Aziz Barbara Kilisesi 718/1318 yılında Hıristiyanlarla ilgili yaşanan kargaşada Makrîzî'nin deyimi ile yıkılarak dümdüz edilmiştir.[2178] Dolayısıyla bu işin gerçekleşip gerçekleşmediği kesin değildir.[2179]

2173 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 273.

2174 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 55-56; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 273; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 291.

2175 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 451; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 231; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 319.

2176 "............ *Arab'ın, Acem'in ve Türk'ün sultanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesi, O'nun farzı ve sünneti ile kaim olan zamanın İskenderi, minberlerin, tahtların ve tâçların sahibi, şehirleri ve bölgeleri bağışlayan, kafirleri, zalimleri, azgınları yok eden, îman sözcüğünü bir araya getiren haremeynin (Mekke-Medine) ve kıbleteyn'in (Mekke-Kudüs) hamisi, adalet ve ihsan sancağının yayıcısı, zamanın sultanlarının efendisi, müttakilerin önderi, müminlerin emirinin ortağı...*" Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 25; Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 274.

2177 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 57-59; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 273-274; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 291.

2178 Makrîzî, *Sülûk,* c. I, s. 183.

2179 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 274.

Aragon Kralı II. James'in 1327 yılında vefat etmesi üzerine Sultan'ın gönderdiği mektubun muhatabı yeni tahta oturan VI. Alfonse (1327-1336) olur. En-Nâsır Muhammed ile olan iyi ilişkileri selefi gibi devam ettirmek isteyen yeni Kral 1330 yılında elçisi Francesco Marco'yu hediyelerle sultana göndererek selefi dönemindeki siyasetin sürdürülmesinden yana olduğunu açıkça belirtir. Sultan En-Nâsır Muhammed aynı dilek ve temenniler içeren çeşitli hediyelerin yer aldığı 1 Cemaziyelevvel 730/20 Şubat 1330 tarihli mektubu ile cevap verir.[2180]

İspanya Aragon Kralı'ndan başka bu dönemde Avrupa ülkelerinin kralları adına Kahire'ye elçiler gelmiştir. Fransız Kral'ının elçilerinin 727/1327 ve 730/1330 yıllarunda dikkat çekici ziyaterleri söz konusudur.[2181] Papa XXII. Yuhanna (1316-1334) ile Fransa Kralı IV. Charles (1322-1328)'in elçileri 727/1327 yılı Şaban ayının ilk günü (22 Haziran 1327) Kahire'ye gelirler. Beraberinde getirdikleri hediyeleri Sultan'a takdim eden elçiler Papa ve Kral'ın mektuplarını sunarlar. Hıristiyanlarla ilgili tavsiyeler içeren mektuplarda Suriye ve Mısır'daki uygulamalara göre ülkelerindeki Müslümanlara da aynı muamelede bulunacağına dair üstü kapalı bir tehdit vardır. Sultan kendilerini dinleyip onurlandırır. Daha sonra da Hıristiyanlarla ilgili olumlu açıklamalar yapar.[2182] Fransız elçisi hakkında Sultan'ın diğer elçilerden farklı olumsuz bir tavrı söz konusudur. Aragon elçisi Fransız elçisinin kendisine aktardığı gizli bilgileri Sultan'a aktarır. Fransızlar 300 filodan müteşekkil bir kuvvet ile Mısır sahillerine saldırı hazırlığındadırlar. Bundan dolayı ikiyüzlü davrandıklarını düşündüğü Fransız elçisine iyi davranmadığı gibi isteklerine de olumlu cevap vermez.[2183] Ayrıca şu hususu aktarmakta fayda vardır. en-Nâsır Muhammed dönemlerinde ilk kez Papa'dan bir elçi gelmektedir.[2184]

Fransız Kralı VI. Philip (1328-1350)'in elçileri 15 Rabiulahir 730/5 Nisan 1330 Perşembe günü Sultan'ın huzuruna çıkarak küstahça bir teklif sunarlar. Yüz yirmi kişilik kalabalık elçilik heyeti Kudüs ve Şam sahillerini istemektedir.[2185] Sul-

2180 Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.
2181 Fransa ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bk. Ömerî *et-Ta'rîf*, s. 81-84.
2182 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 286-287; Sürûrî, *Devleti Benî Kalavûn*, s. 276-277.
2183 Atiya, *Egypt and Aragon*, s. 55-56; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 273; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik*, s. 291.
2184 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 182-183; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 286-287.
2185 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 319.

tan haddi aşan bu sözlere öfkelenerek: "*Eğer elçi olmasaydınız boynunuzu vurdurdum*",[2186] diyerek heyeti tehdit eder. Kahire'de kaldıkları sürece diğer elçilere gösterilen ilgiden mahrum kalan bu elçiler bir başka oturumda tekrar huzura çıkarıldıktan sonra Sultan'ın emri ile gönderilirler.[2187] Elçiler Sultan'ın huzurunda iken sır kâtibi olarak oturumda bulunan Ömerî, Sultan'ın aşırı derecede öfkelenerek kendinden geçtiğini hatta öfkesine zor hâkim olduğunu elçilere şu ifadeleri kullandığını nakleder. Sultan, İlhanlılardan başka bir devlet ile savaşmadıklarını şu an onlarla barış içinde bulunduklarını hatırlatmış topraklarımıza göz dikmeleri halinde atlarla denizi aşmaya hazır olduklarını restini çekmiştir.[2188] Sultan açık bir şekilde tehdide karşı tehdit ile cevap vermiş gerekirse gemilerle sözü edilen ülke ile savaşa hazır olduklarını belirtmiştir. Şunu hatırlatmak gerekir ki, bu dönemde İngiltere ile Fransa arasında vuku bulan yüz yıl savaşları söz konusudur.

B. Bizans İmparatorluğu ve Gürcü Krallığı İle Diplomatik Münâsebetler: Stratejik Müttefikler Merkezinde

en-Nâsır Muhammed dönemi Bizans İmparatoru[2189] ve Gürcü Kralı[2190] ile diplomatik ilişkiler söz konusudur. Her iki devket Altın Orda hükümdarları ile yapılan elçilik teatilerinin yapıldığı yol güzergâhı üzerinde bulunur. Elçiler Karadeniz üzerinden İstanbul ve Akdeniz güzergâhı ile Mısır İskenderiye limanına ulaşırlar. Devletin hayat memat meselesi olan memlûk tedariki için tacirlerin önemli bir güzergâhı olan bu yol aynı zamanda iki ülke arasındaki ilişkiler için de hayati önem taşır. Bizans İmparatoru ile Gürcü Kralı'nın elçilerinin Kahire'ye birlikte gelişleri söz konusu olduğu için konuyu ayrı ayrı olarak değil de birarada anlatmayı uygun gördük.

2186 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451.

2187 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 319. Burada şu hususa açıklık getirelim ki Nüveyrî, 732 yılı (Ekim 1331-Eylül 1332) olaylarını anlatırken konuyu ele almakta, Frenk elçisi olarak anlatan Ebü'l-Fidâ ile Makrîzî 730 yılı olayları arasında zikretmektedir. Ebû'l-Fida, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXIII, s. 231; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 319.

2188 Ömerî *et-Ta'rîf*, s. 83-84.

2189 Bizans devleti ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 68-69; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 43-45.

2190 Gürcü kralı ile yapılan mektuplaşmalar hakkında bk. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 70-71; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VIII, s. 27-29.

Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) ile Gürcü Kralı III. Wakhtang'ın[2191] elçileri 705 (1305-1306) yılı içinde deniz yolu ile İstanbul üzerinden Kahire'ye gelirler. Beraberinde getirdikleri hediyeleri Sultan'a takdim eden elçiler Kudüs'te bulunan el-Musallebe[2192] adlı bir kilisenin ibadete açılmasını rica eden İmparator ve Kralın mektuplarını Sultan'a takdim ederler. İlhanlıların bölgeye yönelik istilâları sırasında yaşanan kargaşa dönemlerinde olsa gerek Hıristiyanlardan alınıp camiye çevrildiği anlaşılan kilise Hıristiyanlara tekrar iade edilir.[2193] Makrîzî'nin verdiği bilgide Gürcü Kralı Sultan'a itaat edeceklerini ve gerektiğinde yardımcı olacaklarını mektubunda bildirir.[2194] İlhanlılar'a tâbi bir devlet olan Gürcü Krallığının en-Nâsır Muhammed'e itaat edeceğine[2195] dair söz konusu bu bilgi Şakhab zaferinin bölgedeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminin ilk yıllarında yine benzer bir meseleden dolayı elçilerin tekrar Kahire'ye geldiklerini görüyoruz. 710 yılında (Mayıs 1310-Mayıs 1311) Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328) ile Gürcü Kralı Konstantin b. Davud'un[2196] elçileri getirdikleri hediyeleri Sultan'a takdim ederek Kudüs'te bulunan el-Musallebe adlı bir kilisenin ve kapatılan diğer kiliselerin ibadete açılması ile Hıristiyanların günlük işlerini rahatça sürdürmelerini rica eden İmparator ve Kralın mektubunu Sultan'a takdim ederler. Bu kilise Sultan Baybars döneminde kapatılmış ve yerine mescit inşâ edilmiştir.[2197] Daha

2191 D. M. Lang, "Georgia in the Reign of Giorgio the Brillant (1314-1346)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London,* Vol, 17, No. I(19959), pp, 74-91, s. 79. Söz konusu Gürcü Kralı hakkında modern Memlûk tarihi araştırmacılarından Cemaeddin Sürûrî, II. Davud olarak gösterirken bir diğer Memlûk araştırmacısı Takkûş, VI. Davud olarak zikretmektedirler. Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 260; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* s. 286.

2192 Nüveyrî kilisenin adını el-Müsâlebe olarak verir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 69.

2193 Baybars el-Mansûrî, *Zübde,* s. 385; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 69; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 17.

2194 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 17.

2195 Kalkaşendî, Gürcü kralı olarak bölgede söz sahibi iki kraldan bahseder. Dolayısıyla tek bir kral olmayıp iki farklı kralın olduğunu düşündüğümüzde her iki kral arasındaki mücadeleden kaynaklı bir durum söz konusu olabilir. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 27-28.

2196 Baybars el-Mansûrî, Gürcistan ve Tiflis sahibi Davud oğlu Konstantin'in elçileri ifadesini kullanır. (Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 221.) Gürcü Kralı ve ülkesi hakkında bilgi verip yapılan diplomatik ilişkilere değinen Ömerî ise İlhanlı nâibi emir Çoban'ın oğlu Mahmud tarafından bölgenin yönetildiğini kaydetmekle beraber Bartelemo adlı bir kraldan bahseder. Ömerî, *et-Ta'rîf,* s. 70-71; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 27-28.

2197 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 220-221; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 125; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 90. Nüveyrî, Zahir Baybars döneminde Şeyh Hıdır tarafından kapatılarak yerine zaviye yapılan bu kilise hakkında ulema söz konusu gasbın caiz olmadığını öne sürerek fetva verdiklerini belirtir. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 171.

önce 705 (1305-1306) yılında her iki devletin elçileri gelerek açılmış olmasına[2198] rağmen tekrar elçilerin aynı konuyu gündeme getirmeleri dönem dönem gayri müslimlerle ilgili yaşanan sıkıntılardan dolayı tekrar kapanmış olmasını akla getirmektedir. Kadim bir kilise olan *el-Musallebe* Kilisesi'nde Gürcülerin büyük bir din adamı ikamet etmektedir, diyen Baybars el-Mansûri Sultan'ın konuyu kadılarla istişare edeceğini söyleyerek elçilere taleple ilgili hemen cevap verilmediğini aktarır.[2199] Ayrıca elçilerin sunduğu mektupta Mısır'da yaşayan ehli zimme'ye yani Hıristiyanlara iyi muamelede bulunulması istenmektetir.[2200] Buna mukabil en-Nâsır Muhammed, İmparator ve Kral'a yazdığı mektupta ülkesinde yaşayan Müslümanların can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını, camilerde ibadetlerini özgürce yapabilmelerini, sıkıntı yaşamamalarını ayrıca tüccarların ticari faaliyetlerini güvenli bir şekilde yürütmeleri için yardımcı olunmasını ister. Gürcü ve Bizans elçileri Kahire'de kaldıkları süre zarfında onurlandırılmışlar Sultan'ın cömertliğinde sonsuz istifade etmişlerdir. Müellif, kendilerine hediye edilen elbiselerin eteklerini sürüye sürüye gezindiler şeklinde özetler.[2201] İmparator ve Kral'ın isteklerine gelince, Kilise'nin gasbedilerek camiye çevrilmesinin dinen caiz olmayacağı şeklindeki fetvanın alınmasının ardından Sultan kilisenin iadesini emrederken[2202] ayrıca Mısır'da Hıristiyan Melkâî ve Yakûbîlere ait kiliseler ile Yahudilere ait ibadethanelerin açılmasını emretmiştir. Bunun yanında gayri müslimlerin gündelik işlerini yaparken istedikleri hayvana binme serbestliği getirilmiştir.[2203] Böylece istekler karşılanmıştır.

Kaynaklara çok bilgilerle yansıyan elçilik teatilerinden bahsedelim. İmparator II. Andronikos'un elçileri 712/1312 yılında beraberinde getirdikleri hediyeleri sultana takdim ederler.[2204] Kırk iki hamalın Eyvan'a taşıdıkları hediyeler arasında çuha, atlas ve sincab derisinden mamül libaslar, 5 adet şahin ve bir sungur kuşu vardır.[2205] Makrîzî 716/1316 yılında Kahire'ye gelen elçiler arasında Bizans İmpa-

2198 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 385; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 69; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 17.
2199 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 221.
2200 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 125.
2201 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 221.
2202 Nüveyrî elçilerin taleplerine icabet edildi diyerek söz konusu kilisenin gasbının dinen caiz olmadığı gerekçesi ile Hıristiyanlara iadesi anlaşılsa da Makrîzî mescide çevrilen mabedin kilise'ye çevrilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde cevap verildiğini kaydeder. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 125-126; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 90.
2203 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 125-126; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 90.
2204 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 120.
2205 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 245.

ratoru ile Gürcü Kralı'nın elçileri de vardır.[2206] 717/1317 yılında da İmparator'un üst düzey adamları olan Mîkail, Kaşmanos ve Tedoros Kahire'ye Sultan'ın huzuruna gelirler.[2207] Bazı modern araştırmacılar ziyaret sebebi olarak Anadolu'daki Türk beyleri tarafından Bizans topraklarına yapılan saldırılar olduğunu ileri sürmüşlerdir.[2208] Yine 725/1326 yılında Kahire'ye gelen birçok devlet elçisi arasında Bizans imparatoru II. Andronikos'un elçileri de vardır.[2209] Kaynaklarımıza yansıyan ilginç bir elçilik ziyareti de 727 yılı Cemaziyelevvel ayının ilk günlerinde (25 Mart 1327) gerçekleşir. Sultanın huzuruna çıkan Bizans elçilerinden ikisi Müslüman olur. Sultan da bu duruma çok sevinir. Nüveyrî'nin İstanbul sahibi diye zikrettiği söz konusu İmparator'un elçilerinden Aksungur er-Rûmî Müslüman olup Sultan'ın inam ve ihsanına nail olmuş daha sonra da 24 Şevval 727/12 Eylül 1327 Cumartesi günü emirlik tevcih edilmiştir. Ayrıca kardeşi Bahadır da daha sonra müslüman olmuştur.[2210]

Bizans İmparatoru II. Andronikos (1282-1328)'un ölümü sonrası halefi III. Andronikos (1328-1341) döneminde de iyi seyirde devam eden diplomatik ilişkiler söz konusudur. Kaynaklara yansıyan olumsuz bir gelişme söz konusu değildir. Bu dönem Anadolu uç beyliklerinin Bizans sınırlarında yoğunlaştığı bir dönemdir. Timurtaş'ın Kahire'de idamı sonrası Anadolu Türk Beylikleri bağımsız hareket etmeye başlamışlar dolayısıyla Bizans aleyhinde gelişme göstermişlerdir.

C. Altın Orda Devleti ile Diplomatik İlişkiler: Önemli Stratejik Müttefik-Memlûk Temin ve Tedarik Merkezi

Moğol bakiyesi Altın Orda Devleti[2211] ile ilişkiler Sultan Baybars dönemi ile başlar. Ortak düşmanları İlhanlılara[2212] karşı askerî müttefik olarak hareket etmiş-

2206 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 163-164.

2207 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 177.

2208 Poole, *A History of Egypt,* s. 310; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 261.

2209 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 259; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 65.

2210 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXIII, s. 173; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 282.

2211 Altın Orda Devleti Cengiz Hân'ın kurduğu Moğol devleti bakıyelerinden olup 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm sürmüş bir Türk-Moğol devletidir. Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. II, Ankara 1989, s. 538-540. Dönemin çağdaşı Ömerî, devletin hâkimiyet alanını Ceyhun nehrinden Tuna nehrine kadar olan yerler şeklinde ifade eder.

2212 Altın Orda –İlhanlı mücadelesi her iki devletin kuruluş dönemi ile başlar. Cengiz'in torunları İlhanlı hükümdarı Hülâgû ile Altın Orda hükümdarı Berke Hân arasında başlayan Azerbeycan bölgesi üzerindeki anlaşmazlık İlhanlılar devletinin sona ermesine değin sürer. Hülâgû'nun Berke'ye karşı kaybettiği bu mücadele için bk. Baybars Mansûrî, *Zübde,* s. 16-18; Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 103-104.

lerdir. Altın Orda-Memlûk ilişkileri özellikle bölgeden Mısır'a getirilen memlûk ticareti merkezinde gelişerek en-Nâsır Muhammed döneminde ilişkiler en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde önce Toktây Hân (1290-1312) daha sonra da Müslüman olan Özbek Hân (1313-1340) zamanında yoğun elçilik teatilerinin yanı sıra çok iyi ilişkiler söz konusudur.[2213] Dikkat çeken önemli bir husus elçilik teatilerinde gelen elçiler çok iyi ağırlanmakta ve her zaman karşılıklı olarak her iki tarafın elçileri gidiş gelişlerde yer almaktadırlar.

Altın Orda hükümdarı Toktây'ın[2214] elçileri İlhanlılar'a karşı kazanılan Şakhab zaferinin ardından 704 yılı Rabiulevvel ayında (Ekim 1304) Kahire'ye gelir.[2215] Menâzıru'l-Kebeş'te ikamet ettikten sonrası Sultan tarafından çok iyi ağırlanan ve onurlandırılan elçiler Hân'ın selamını iletip hediyelerini sunarlar. İbn Devâdârî'nin verdiği bilgiye göre 400 memlûk ve 200 cariyeden oluşan hediyelerden 120 memlûkü Sultan kendisine ayırırken diğerlerini emirlere bırakmıştır. Mektubunda İlhanlı hükümdarı Hudâbende yani Olcâytû'ya karşı[2216] Horasan'dan Tebriz'e kadar olan bölgeyi ele geçirmek için hareket edeceklerini Sultan'ın da Mısır ordusuyla kendilerine doğru hareket etmesini istemektedir. İlhanlı topraklarından ele geçirilecek yerlerin sahibi olacaklarını da sözlerine ilave eder. Ortak düşman İlhanlılara karşı askerî bir ittifak öneren Altın Orda Hükümdarı'nın bu girişiminden Olcâytû haberdar olmalı ki, Memlûk sınırını emniyet altına almak için İlhanlı elçileri çok geçmeden Kahire'de görülür.[2217] Olcâytû, 704 Ramazan ayında (Mart-Nisan 1305) Mısır'a gönderdiği heyet ile kardeşi Gâzân'ın vefatıyla tahta oturduğunu bildirmekte düşmanlığın son bulması için barış teklifi sunmaktadır.[2218]

2213 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 62-64; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492-493. Ayrıca bu dönemde elçilik teatilerinde Moğolca bilen Aytmış el-Muhammedî, Tayir Boğa en-Nasırî ile Arukdağ elçi olarak gidip gelmişlerdir. Birçok defa da mektuplar Moğolca kaleme alınmıştır. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 63.

2214 Toktây Hân (ö. 712/1312) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. II, s. 614-615; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 425-426.

2215 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 61; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128. İbn Devâdârî Toktây'ın ismini Angây olarak vermektedir. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128.

2216 Makrîzî mektupta Altın Orda hanının Memlûklerden Gâzân'a karşı savaşmak için yardım istediğini aktarsa da Gâzân'ın 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) tarihinde öldüğünü düşündüğümüzde olası savaşın Olcaytu ile yapılması doğru olandır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 7.

2217 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 128.

2218 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 176; a.mlf., *Zübde*, s. 381; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 62; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 5.

Altın Orda Hükümdarı Toktây'ın elçilerine Gâzân'ın akıbetinden bahsedilip Olcâytû'nun barış teklifinden söz edilir. Bilmukabil değerli hediyelerle birlikte Memlûk elçileri emirler Seyfeddin Balaban es-Sarhadî ve Altın Orda elçilik heyeti aynı yılın Recep ayında (Şubat 1305) İskenderiye'den deniz yoluyla geri dönerler.[2219] Karşılıklı olarak elçi teatileri devam edilirken 706/1306-1307 yılında Memlûk elçileriyle beraber Toktây Hân'ın mektubuyla Namun isimli elçisi Kahire'ye gelir. Mektubunda, kendi ordusuyla birleşmek üzere Mısır ordusunun Fırat boylarına gelerek İlhanlı topraklarını işgal etmeyi tavsiye etmektedir. İzzet ve ikrama boğulan Altın Orda elçisine, Olcâytû ile barış antlaşması yapıldığı için antlaşmanın bozulmasının doğru olmayacağı ayrıca antlaşmaya aykırı bir durum arz ederse ona göre yeni bir durum değerlendirmesi yapılabileceği şeklinde durumu idare etme yönünde bir cevap verilir. Emir Bektemiş ez-Zâhirî, Emir-i Ahûr Fahreddin Ayaz eş-Şemsî ile halka emirlerinden Sungur el-Aşkar, handan gelen elçilik heyetiyle beraber gönderilir.[2220]

Toktây Hân döneminde sık sık elçilik teatileri karşılıklı hediyeleşmelerle sürdürülürken 711 yılı Rabiulevvel ayında (Temmuz-Ağustos 1311) karşılıklı ilişkileri sekteye uğratmayı ya da farklı bir amacı taşıyan bir rehin krizi yaşanır. Toktây Hân'ın yanından dönmekte olan yaklaşık 60 kişilik Mısır ve Altın Orda elçilik heyeti Franklar tarafından esir alınır. Nüveyrî'nin bahsettiğine göre esirleri satmak için Trablusşam'a götürürler. Yüksek bir rakam isteyerek 60 bin altın nakit isterler. Talep olmayınca Ayas'a götüreürler ancak burada da Ermeni Kralı satın almaktan kaçınır.[2221] Hatta Ermeniler Memlûk elçilerinin Sakız adasında alıkonulduğuna dair bir haber ulaştırır. Hatta Toktây Hân 60 000 dinarı fidye göndermiş ise de sonuçsuz kalır.[2222] Gelişmeler üzerine Sultan en-Nâsır Muhammed misilleme olarak İskenderiye ve Dimyat nâiblerine mektuplar yazarak bölgede ticari faaliyetler yürüten Frankların mallarına el konulup esir edilmelerini emreder. Malları müsadere edilen tacirler hapsedilir. Bunun üzerine Cenovalı tacirlerden birisi elçileri kurtarmak için harekete geçer.[2223] Nüveyrî'nin kaydına göre Sakran ismindeki

2219 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 381; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 7.
2220 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe*, s. 180; a.mlf., Baybars el-Mansûrî *Zübde*, s. 388; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 89; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 27-28
2221 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 132.
2222 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 101-102.
2223 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 132; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 101-102.

Cenovalı bir tacir[2224] Sakız adasına giderek görüşmeler yapar. Girişimler olumlu sonuç verir. Elçilik heyeti tutuklandıktan bir yıl sonra sağ salim Mısır'a dönebilirler.[2225]

Bu günlerde İlhanlı hükümdarı Olcâytû ile Altın Orda hükümdarı Toktây arasında yapılan savaşta Toktây'ın askerleri mağlup olmuştur.[2226] Hezimetin ardından Toktây Hân, Beklemiş b. Gancu Boğa'yı elçi olarak en-Nâsır Muhammed'e göndermiş. Olcâytû'ya iltica eden firari Memlûk emiri Kara Sungur'dan da şikâyetçi olmuştur. Birçoğu üst rütbede olan 300 asker ile Kahire'ye gelen elçiler beraberlerinde memlûkler ve cariyeler getirmişlerdir. Heyet arasında Frank taciri Sakran'ın kardeşi de vardır. Menâzıru'l-Kebeş'te üç günlük istirahatten sonra Sultan'ın huzuruna çıkan elçiler ağırlanırken karşılaştıkları olağanüstü göz kamaştırıcı zenginlik karşısında büyülenirler.[2227] Daha sonra meydanda oynanan oyunlarla eğlenen elçiler dönüş zamanı geldiğinde sandık sandık kumaşlar birbirinden değerli hil'atlerle bilmukabil hediyelerle gönderilir. Sultan elçiye hitaben amcaoğluma selam söyle, diyerek başladığı konuşmasında kendisine Kıpçak memlûkleri ile güzel cariyeler göndermesini ayrıca Olcâytû kendisine karşı harekete geçtiğinde hemen haber vermesini, biz önden gelirken kendisi de arkadan gelerek Olcâytû'yu mahvedeceklerini söyler. "Neresi olursa olsun atım her yere ulaşır" diyen Sultan amacının da halifenin kürsüsü olan Bağdat'ı geri almak şeklinde özetler. Elçiler İskenderiye üzerinden dönüş yaparlar.[2228] Yaşanan bu vakıanın üzerinden bir yıl geçmeden 9 yaşında tahta oturan Toktây Hân 23 yıllık bir saltanatının ardından 712/1312 yılında vefat eder.[2229] Kıpçak ülkesinden gelen Mısır elçileri Zeyneddin Karaca el-Hazindâr ile Hâs Türk vefat haberini getirirler.[2230]

2224 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 132.
2225 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 132; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 101-102. Nüveyrî, elçilik heyetinin Mısır'da sultan tarafından karşılanma tarihini 16 Rabiulevvel 712 (22 Temmuz 1312) olarak verir.
2226 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 272-280.
2227 İbn Devâdârî'nin bu bilgileri ile Kıpçak ülkesindeki tefrîşat hususundaki eksikliği gözlemlerine dayalı olarak anlatan İbn Battûta'nın bilgileri ile örtüşmektedir. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 474.
2228 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 279-281.
2229 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 615; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 405.
2230 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 137.

Toktây Hân (ö. 712/1312)'ın vefatıyla tahta oturan halefi Özbek Hân[2231] (1313-1340) dönemi[2232] Özbek Hân'ın Müslüman olmasıyla iyi olan ilişkiler daha da bir üst seviyeye çıkar.[2233] Altın Orda hükümdarı Özbek Hân'ın ilk elçilik heyeti 26 Zilhicce 713/13 Nisan 1314 Cumartesi günü Bizans elçisi ile beraber Kahire'ye gelir. Özel olarak ağırlandıkları Menâzıru'l-Kebeş'te ikamet ederler.[2234] Yine 715 yılı Ramazan ayı sonlarında (Aralık 1315) Özbek Hân'dan gelen emirler Seyfeddin Araç ve Hüsameddin Hüseyn b. Saru ile bir müddet Kahire'de kaldıktan sonra 28 Şevval 715/25 Ocak 1316 günü sultanın huzuruna çıkarlar. Daha sonra (Özbek Hân'ın elçileri) Alâeddin Aydoğdu el-Huvârezmî ve Hüseyn b. Saru'nun da yer aldığı Memlûk elçileriyle beraber dönerler.[2235] Makrîzî, Özbek Hân'dan gelen elçilerin isimlerini Zeyneddin Karaca el-Hazindâr ile Hâs Türk olarak vermekte ayrıca Özbek Hân'ın Müslüman olduğu haberini de bu elçilerin getirdiklerinden söz eder.[2236] Aydoğdu el-Huvârezmi ile Hüseyn b. Saru'nun da yer aldığı Özbek Hân'ın elçileri 716 Muharrem ayında (Nisan 1316) Kahire'ye döner. Kahire'de 716/1316 yılında Sultan'ın huzuruna çıkan birçok devlet elçisi arasında Özbek Hân'ın elçileri de vardır.[2237] Bir süre Kahire'de kalan elçiler aralarında Melkâi patriğinin de olduğu heyet ile birbirinden değerli hediyelerle beraber Kahire'den ayrılırlar.[2238] Heyet 717 yılı Ramazan ayında (Aralık 1317) tekrar Kahire'ye Özbek Hân'ın elçileri ile dönerler.[2239] Sultan en-Nâsır Muhammed bu sık elçilik teatilerini kardeşim dediği Özbek Hân ile daha ileri bir safhaya taşımak arzusundadır. Son gelen heyetle Cengiz Hân'ın ailesi ile akrabalık tesis etme arzusunda olduğunu bu vesile ile Özbek Hân'ın kızlarından birisi ile evlenmek istediğini belirtiştir. Değerli hediyeleri de beraberinde göndermiştir. Heyetten mehir olarak bir milyon dinara tekabül eden yüz tuman altın ve savaş için donatılmış bir milyon at istenmiştir. Ayrıca kızı istemek için ümeradan, devlet adamlarından ve

2231 Özbek Hân (ö. 742/1342) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 481-482; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 343-344; Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Ankara 2007, s. 107-109.

2232 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 405; Ömerî, *Mesâlik*, c. XXVII, s. 334; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137.

2233 İbn Battûta, misafiri olduğu Muhammed Özbek Hân hakkında geniş bilgiler sunmakta gözlemlerine dayanarak İslâm'ın burada artık günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkça vurgulamaktadır. İbn Battûta, *Rihle*, s. 474-480.

2234 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 158; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122.

2235 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 173.

2236 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 145.

2237 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 163-164.

2238 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 164.

2239 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 195; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 174.

kadınlardan kalabalık bir topluluğun hazır bulunması şartı koşulmuştur. Nüveyrî bu bilgileri verdikten sonra bunlardan başka icabeti mümkün olmayan şartların olduğunu yazar. Bu ağır şartlar karşısında Sultan'ın söz konusu dünürlükten vaz geçtiği ancak karşılıklı elçilik teatileri ve mektuplaşmalar merkezinde diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğü görülür.[2240] Sultan da bu günlerde ilk eşi Ertekin Hatun'u boşamıştır.[2241] Daha önce bahsettiğimiz gibi Ertekin Hatun abisi Sultan el-Eşref Halil'in karısı idi.[2242] Abisinin ölümü üzerine evlilikleri yapılmıştır.

İbn Devâdârî evlilik teklifi hakkında şunları yazar. Özbek Hân'a evlilik talebinin iletilmesinden sonra devlet adamları aralarında istişare etmişler, önce bu teklif hoş karşılanmamış hatta güç talepler öne sürülmüştür. Ancak zamanla sultan adına bazı hediyelerin ulaşmasından sonra sultanlar arasında evliliklerin yapılabileceğini ayrıca Mısır Sultan'ının büyük bir sultan olduğu, talebine icabet etmek gerektiği şeklinde bunu da bir şartla kabul etmişlerdir. Şartları bu evliliğin dört sene sonra olabileceğidir. İlk yıl söz açılmıştır, ikinci yıl kız istenecek, üçüncü yıl hediyeleşecekler dördüncü yıl da söz konusu evlilik gerçekleşecektir. Böylece dünürcülük bağları kuvvetlenmiş olacaktır. Kararlar, mehir ve şartları hâvî talepler bölgede Türk cariyeler satın almak için bulunan Sultan'ın elçisi Seyfeddin Aturcu/Otacı'ya bildirilir.[2243] Söz konusu şartlar aslında yapılacak olan evliliğin Türk geleneklerine uygun olarak yapılmak istendiğidir. Dolayısıyla hem geleneğe uygun yapmak hem de zamanla karşılıklı dostluğu evlilikle ileri bir aşamaya taşımaktır.

Nüveyrî ise bu evlilik meselesinin yeniden gündeme taşınmasını şöyle anlatır. Altın Orda Devleti'ne 719/1319 yılında elçi olarak giden Seyfeddin Aturcu/Otacı[2244] başkanlığındaki Memlûk heyeti Sultan en-Nâsır Muhammed adına değerli hediyeler, armağanlar ve sırmalı özel dokumalı kıymetli bir kaftanı Özbek Hân'a

2240 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 195.

2241 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 177.

2242 Baybars el-Mansûrî, *Tuhfe,* s. 108; a. mlf, *Zübde,* s. 232; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 349-350; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXI, s. 66; İbn Habîb, *Tezkire,* c. I, s. 72; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. M. Abdülkadir Ata), c. II, s. 177; Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 111.

2243 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302-303.

2244 Elçinin ismi Nüveyrî ve İbn Devâdârî'de Atarcı, Aturcu ya da Oturcu şeklinde okunabilir bir imla ile yazılmıştır. Araştırmacıların bunu Utucı ya da Otacı şeklinde okudukları görülür. Kanaatimizce Atucu olması kadar Otacı yani hekim anlamına gelmektedir. Değişik yazılış biçimleri için bk. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 250; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302; İsmail Hakkı İzmirli, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, (Haz. W. De Tıesenhausen), Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 304, 307.; Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXIV, Ankara 2007, s. 108.

takdim ederler. Hân kaftanı giymiş sonrasında daha önce kapanan dünürlük meselesini açarak Cengiz neslinden Berke Hân ailesinde bir kız[2245] hazırlandığını huzurundaki Memlûk elçisine söylemesi üzerine elçi bu iş için gönderilmediğini Sultan'ın bundan haberinin olmadığı şeklinde serzenişte bulunur. Özbek Hân kızı göndereceğini ısrar edince elçi çaresizce kabul eder. Elçiden mehri hazırlaması emredilir. Elçi para olmadığını özürle beyan edince tüccardan ödünç para alması emredilir. Elçi, Hân'ın emri ile tüccardan 20 bin dinar altını borç alır. Hatunların toplanıp eğlenmeleri için de 7 bin dinarlık ihtiyaç listesi tedarik edilerek kız tarafının düğün eğlencesi yapılır. Nihayet eğlenceler tertip edilip hazırlıklar sonrası başkent Saray[2246] şehri kadısının[2247] ve kalabalık bir kadın topluluğunun da bulunduğu gelin alayı heyeti 2 Ramazan 719/ 17 Ekim 1319 günü deniz yolu ile Mısır'a doğru hareket ederler. İstanbul üzerinden yaklaşık 6 ay süren sıkıntılı bir seyahat sonrası 720 Rabiulevvel/1320 Mayıs ayında Mısır-İskenderiye'ye ulaşırlar.[2248] Altın Orda heyeti arasında devletin önde gelen üst düzey emirlerinin de bulunduğu heyet İstanbul'dan geçerken Bizans İmparatoru tarafından ağırlanır. İmparator burada 60 000 dinarı gelin alayı için sarf etmesi[2249] dikkat çekicidir. Bu dönem siyasî evlilikler devletler arasında diplomasinin bir parçası olarak stratejik öneme haizdir. Bizans İmparatoru ile Özbek Hân arasındaki akdedilen siyasî bir evlilik söz konusudur.[2250] Seyyah İbn Battûta Özbek Hân'ın yanından ayrılıp İstanbul'a giderken Özbek Hân'ın eşi aynı zamanda Bizans İmparatoru'nun kızı olan Beyelûn Hatun ile beraber seyahat ettiğini yazar.[2251] Ayrıca Mısır'a Altın Orda Dev-

2245 Makrîzî, kızın künyesini Cengiz Hân oğlu Dûşî/Cûcî Hân oğlu Batu oğlu Hendû Togay kızı şeklinde verir. İsmini ise Makrizi bu gelinin adını Tulunbay olduğunu Dülünbüye ya da Tûlûniyye şeklinde de söylenildiğini yazar. Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Mustafa Atâ), c. III, s. 25. Kaynaklardaki muhtelif bilgiler için ayrıca bk. Akkuş Yiğit, "İktidar ve İzdivaç", s. 112: Tulunbay (Aybüke) Hatun'un Özbek Han'ın kızı mı yoksa yeğeni mi olduğu ile ilgili Memlûk kaynaklarında ihtilaf vardır. Makrîzî, İbn Devâdârî ve İbn Hacer'de Tulunbay Hatun'un Özbek Han'ın erkek kardeşi Togay'ın kızı olduğu kayıtlıdır (Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Abdülkadir Atâ), c. II, s. 25; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302; İbn Hacer, *Dürer,* c. II, s. 228. Tulunbay Hatun'un Özbek Han'ın kızı olduğunu kaydeden müellifler de vardır. (Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 120). Nüveyrî ise ise Cengiz Han soyundan geldiğini vurgular. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 250.

2246 Saray şehri hakkında bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 155-156;İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 517.

2247 İbn Devâdârî, kadının Özbek Hân'ın Müslüman olmasını sağlayan Nûr isimli bir kadı olduğundan bahseder. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302.

2248 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 250-251; Makrizi, *Sülûk,* c. II, s. 203-204.

2249 İbn Haldun, *İber,* c. V, s. 493.

2250 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 260; İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 486, 497, 510.

2251 İbn Battûta bu seyahatini 734 yılı Şevval ayının sonlarında miladi olarak 14 Haziran 1334 tarihinde yapmıştır. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 510.

leti'nden gelin alayının geldiği tarihlerde Özbek Hân'ın Müslüman olduğu yıllara tekabül etmesi de ilginçtir.[2252]

İbn Devâdârî heyettekilerle ilgili daha geniş bilgiler verir. İskenderiye'ye gelen elçiler içinde Özbek Hân'ın üst düzey devlet adamlarından başka yeğeni olan üst düzey bir hatun, Muk´ad adında birisi ile daha önce Sakız adasında esir edilen Memlûk-Kıpçak elçilerinin kurtarılmasında faal rol oynayan Sakran isimli Frenk elçisi ile onun arkadaşları da yer almaktadırlar. Yine aynı müellif seyahatin tek bir gemi ile yapıldığını ve toplamda 2400 kişinin bulunduğunu belirtir. Hatta seyahat sırasında 400 kişinin denizde öldüğünü sözlerine ekler. Ayrıca kalabalık Altın Orda elçilik heyeti, Memlûk heyeti ile tacirlerin dışında her yıl mutat olduğu üzere bölgeden Mısır'a sevk edilen memlûk ve cariyelerin de bu gemide bulunduğunu sayılarının da 440 olduğunu belirtir.[2253] Her zaman olduğu gibi Bizans ve Gürcü elçilerinin de kafilede yer aldığını aktaralım.[2254]

Gelin alayı, görevli emirler ve hizmetçiler eşliğinde Nil nehri üzerinden 25 Rabiulevvel 720/5 Mayıs 1320 Pazartesi günü Kahire'de saltanat nâibi Argun tarafından karşılanır. Heyette Altın Orda elçilerinin yanı sıra Bizans ve Gürcü elçileri ile Frank tacirleri de vardır. Gelin, Sultan tarafından özel olarak inşâ edilen Nüveyrî'nin ifadesi ile benzerinin İslâm ülkelerinde olmadığı kaledeki özel evinde ağırlanır. Daha sonra baş kadı Bedreddin Muhammed b. Cemâa tarafından Kadı Alâeddin b. el-Esîr'in kâtipliğinde 6 Rabiulahir 720/16 Mayıs 1320 Cuma günü otuz bin miskal dinar ayni olarak belirlenen mehir üzerine nikâh akdedilir. Sultan adına nikâhta vekâleten nâibi Argun bulunur. Sultan'ın onurlandırdığ ve cömertliğinden bolca istifade eden heyet 720 Şaban/1320 Eylül ayında dönüş için harekete geçerken Özbek Hân'ın kadısı hac için kalarak 721/1321 yılında ülkesine dönmüştür.[2255]

Sonuç olarak en-Nâsır Muhammed'in Tulunbay ya da Tolûniye[2256] Hatun ile evliliği neticesinde iki devlet arasındaki siyasî ilişkilere yansıyan olumlu gelişmeler akrabalık tesisi ile daha üst bir seviyeye çıkarılmıştır. Her yıl gerçekleşen elçilik teatileri hem memlûk teminini hem de dostluğu pekiştiriyordu. Açıkçası Türk

2252 Kafalı, "Özbek Han", s. 108.
2253 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302-303.
2254 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 251.
2255 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 251-252; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 302.
2256 Mısır'a geldikten sonra Tolûniye şeklinde söylendiğine dair kaynaklarda kayıtlar vardır. Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXX, s. 250; Makrîzî, *Sülûk,* (Thk. Mustafa Atâ), c. III, s. 25.

kökenli memlûk ve cariyelerinin bölgeden Mısır'a sevki ilişkilerin merkezinde her zaman yer almıştır. Ancak bu evlilikle karşılıklı stratejik müttefiklik kuvvetlenmiş özellikle Sultan en-Nâsır Muhammed, Cengiz soyundan birisiyle evlenerek iktidar anlayışına küresel bir anlam kazandırmak istemiştir.

Memlûk tarafından Özbek Hân'a giden ve gelen elçilik heyetlerinde her zaman her iki tarafın elçileri birlikte yer almışlardır. Özbek Hân'ın elçileri Kahire'ye gelmesi aynı zamanda Memlûk elçilerinin de Altın Orda ülkesinden dönmeleri anlamına gelir. Yine Özbek Hân'ın elçilerinin dönüşü sırasında Memlûk elçileri de Hân ile görüşürler. Rutin olarak her yıl devam eder. Söz konusu elçilik teatilerine yenileri 721 Zilkade/1321Kasım[2257] ve 722 Rabiulahir/1322 Nisan aylarında eklenir. Hatta Özbek Hân Memlûk elçisi Toksuba'dan son mektubunda şikâyetçi olduğuna dair dikkat çekici anekdot vardır. Sultan bilmukabil cevap vererek[2258] sorunu çözmüş olmalıdır.

Taraflar arasında memlûk ticaretine dayalı diplomatik ilişkiler sekteye uğramadan devam eder.[2259] Ancak bu evlilikle ilgili dikkat çekici gelişmeler kaynaklarda yer alır. Özbek Hân'dan 735/1335 yılında gelen elçiler Tulunbay Hatun'un sultanın memlûkleri ile evlendirildiğine dair haberler aldıklarını dolayısıyla kendisinin iade edilmesini talep etmişlerdir. Sultan ise öldüğü şeklinde oyalayıcı bir cevap ile elçileri göndermiştir. Tulunbay Hatun'a gelince Sultan 728/1328 yılında boşadıktan sonra emirleri ile evlendirmiştir. Aynı yıl Altın Orda'dan gelen Emir Mengliboğa es-Silahdar ile evlendirdi. O'nun ölümünden sonra düğün alayı ile gelen Emir Kavsun'un kardeşi Emir Sûsun ile en son da Nâib Emir Ömer b. Argun ile evlendirilir.[2260] Son olarak Tulunbay Hatun 15 Rabiulevvel 741/8 Eylül 1340 tarihinde vefat etmiştir.[2261]

Karşılıklı son elçilik teatisi mukabil evlilik talebiyle dikkat çekicidir. Memlûk elçisi Sarı Toktây 14 Cemaziyelahir 739/28 Aralık 1338 Pazartesi günü Özbek Hân'ın elçileri ile başkente geri dönmüştür.[2262] Hân'ın elçileri Kahire'ye gelişlerinin onuncu günü çıktıkları Sultan'ın huzurunda, Özbek Hân'ın Sultan'ın kızla-

2257 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 251; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 215.
2258 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 236.
2259 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 197.
2260 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 120; Makrîzî, *Sülûk*, (Thk. Mustafa Atâ), c. III, s. 109-110, 184; Akkuş, "İktidar ve İzdivaç", s. 114.
2261 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 120; Akkuş, "İktidar ve İzdivaç", s. 114.
2262 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 457-458.

rından birisi ile evlenerek bununla övünmeği ve dostluklarının daha da pekişmesini arzuladığını ifade eden bir mektup sunmuşlardır. Sultan daha önce kendisinin Tulunbay Hatun'a yaptığına bir misilleme olacağı düşüncesiyle en büyükleri altı yaşında olan kızlarının yaşlarının çok küçük olduğunu büyüdükleri zaman inşallah göndereceğine dair söz vermiştir.[2263] Kaynaklardaki bilgiler bu son elçilik teatisiyle sınırlıdır. İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in 736/1336 yılında vefatıyla iki devletin ortak düşmanı parçalanma safhasına girmiş böylece diplomatik ve iyi ilişkiler bir yerde başarılı olmuştur.

Bu bilgilerden sonra kaynaklarda kısa bilgilerle öne çıkan bazı elçilik ziyaretleri hakkında bahsedelim. Ömerî'nin Sırp ve Bulgar sahibi[2264] Makrîzî'nin sadece Bulgar sahibi[2265] olarak zikrettiği devlet başkanı adına 731 yılında (Ekim 1330-Eylül 1331) Kahire'ye gelen elçilerin dikkat çekici talepleri söz konusudur. Sultandan merhamet dileyip düşmanlarını alt etmeleri için kılıç ve sancak isteyen elçiler Sultan'ın cömertliğinden bolca istifade ederler.[2266] Elçilere hükümdarlarına sunulmak üzere teşrîfat[2267] kabilinden hediye olarak hil'at takdim edilir.[2268] Söz konusu hil'at hediye olarak sultanın en üst düzeyde takdim ettiği kaftan cinsindendir.[2269]

Kaynaklara baktığımızda Ömerî, Kalkaşendî ve Makrîzî'nin verdiği bilgiler ışığında söz konusu devlet Bulgar devleti mi Sırp devleti mi tam olarak açık değildir. Ortaçağ Sırp Krallığı'nın zirve noktası olan Stefan Duşan bu dönemde Sırp topraklarının yanı sıra Bulgar topraklarını da idaresine alarak Balkanlarda büyük bir krallık kurmuş hatta Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştır. Kahire'ye gelen elçiler hakkında bilgi veren Ömerî'nin eserlerindeki bilgileri ele aldığımızda hangi devlet olduğuna dair kesin değildir. Kanaatimizce söz konusu devlet Müslüman

2263 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45. Hâlbuki bu tarihten çok kısa bir süre sonra Dımaşk nâibi Tengiz'in oğulları ile iki kızını nişanlamasından anlaşılmaktadır ki Sultan'ın evlenecek çağda kızları vardır.Bkz. Akkuş, "Emir Tengiz", s. 136.

2264 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150; a.mlf., *et-Ta'rîf*, s. 67.

2265 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 325.

2266 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 150-151; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. V, s. 418-419; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 335.

2267 Teşrîfat, sultanın inam ve ihsanı çerçevesinde üst düzey devlet adamlarına protokol gereği takdim ettiği hediyelerdir. Memlûk Türk Devleti'nde tam teşekküllü çalışan bu kurum bir yerde devletin gücünü gösterir. Kalkaşendî, sultanların kılıç ehline takdim ettiği hilatleri, yılda iki kez ümeraya verdiği atları, Sultan memlûklerinin iaşesi, giyinme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını teşrîfat başlığı altında alır. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. IV, s. 52-57.

2268 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 151; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 236.

2269 Kalkaşendî, *Subhu'l-'Aşâ*, c. IV, s. 52-54.

bir Türk devleti olan İdil-Volga Bulgarlarıdır.[2270] Sırp sözcüğü bizi yanıltmış gibi görünse de ravilerin verdiği bilgilere dayalı coğrafi bilgiler sunan Ömerî, hacimli eseri *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr* adlı eserinin ilk sayfalarında duyduklarını naklettiğini ifade ederek doğru ya da yanlışlığını sorgulamadığını belirtir. Bunun yanında Ömerî, *et-Ta'rîf* adlı eserinde *Bulgar ve Sırp Sahibi* olarak bahsettiği ülkeyi Saray[2271] sahibi'nin yakınında yani Altın Orda Devleti'ne tâbi komşu bir devlet olduğuna değinir.[2272] Ayrıca diğer çalışması *Mesâlik*'de ise Mesûdî'nin Mürûcû'z-Zeheb adlı eserinden naklen daha önce Müslüman olduklarını[2273] şimdi ise kâfir bulunduklarını kaydeder.[2274] Yine Ömerî'nin *et-Ta'rîf* adlı eserinde Bulgar ve Sırp sahibine cevaben yazılan mektubunu incelediğimizde muhatabı Müslüman olan bir devlet başkanı olduğu görülür.[2275] Ayrıca Ömerî'nin Hasan er-Rûmî adlı bir adamdan naklen Bulgar ülkesini tarifi de İbn Battûta'nın bilgileri ile örtüşür.[2276] Sonuç olarak elçilerin Müslüman İdil Bulgar Hanı adına gelmiş olmaları yüksek ihtimaldir. Şunu da ilave etmek gerekir ki Ömerî'nin Kastamonu memleketi Süleyman Paşa ili olarak zikrettiği Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim ile Sultan'ın ilişkisini buranın en-Nâsır Muhammed'in himayesi altında olduğunu, deniz yolu ile askerlerin bölgeye ulaştığını ve Sultan'ın her zaman yardımcı olduğundan bahsetmesi[2277] söz konusu Bulgar hakanının talebini son derece haklı gösterir.

Bu bilgilerin yanı sıra Kalkaşendî'nin naklettiği bir vesikada Sırp ve Bulgar krallarının farklı devletlerin kralları olduğunu söylemek mümkündür. Sırp Kralı Stefan Duşan'a en-Nâsır Muhammed tarafından Kudüs'ü ziyareti için verilen

2270 İdil (Volga) nehrinin orta havzasında kurulmuş bir Türk devleti olarak X.-XV. Yüzyıllar arasında hüküm sürmüştür. İslâmiyeti kabul eden ilk Türk devleti olma özelliğine sahip İdil Bulgar Hanlığı XIII. yüzyılın ortalarında Altın Orda Hanlığı tarafından istilâ edilmiş olsa da yarı bağımsız siyasî yapılarını Moğol istilâsından sonra kurulan Altın Orda Devleti zamanında da sürdürmüşlerdir. Söz konusu elçilik teatisinden otuz yıl sonra İdil Bulgar hanlarının yeniden kuvvetlenme arzusu Altın Orda Hanı Pulat Timur'un 1361'deki saldırısıyla son bulur. Ahmet Taşağıl, İdil-Bulgar Hanlığı", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 472-474.

2271 Saray şehri hakkında bk. İbn Battûta, *Rihle,* c. I, s. 517.

2272 Ömerî, *et-Ta'rîf,* s. 67; Kalkaşendî, *Subhu'l- A'şâ,* c. V, s. 417-418, c. VIII, s. 26.

2273 Mesudî, *Murûc ez-Zeheb,* (Altın Bozkırlar), (Çev. D. Ahsen Batur), İstanbul 2011, 142-143.

2274 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 150

2275 Ömerî, *et-Ta'rîf,* s. 67; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. VIII, s. 26.

2276 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 152.

2277 Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 234, 248-249.

emannâme'de[2278] işaret edildiği gibi Sırplar ve Bulgarlar Balkan coğrafyasının Hıristiyan sakinleri olup farklı devletleri vardır. Ayrıca Ömerî'nin Bulgarları iki ayrı topluluk olarak düşünmediği tek bir millet olarak ele aldığını düşünüyoruz. Bulgarlar Tuna ve İdil-Volga Bulgarları olarak ikiye ayrılır ki Hıristiyan olanlar Tuna Bulgarları, Müslüman olanlar İdil-Volga Bulgarlarıdır. Seyyah İbn Battûta, Altın Orda hanlarından Özbek Hân'ı ziyaretten sonra hükümdardan kılavuz alarak on günlük mesafe uzaklıktaki Bulgar şehrine gidişini anlatır. Kutuplara yakınlığına değinerek Ramazan ayının bir gününde ulaştıklarını kaydetmiş ve iftar sonrası kılınan teravih namazının hemen ardından günün ağardığını şaşkınlık içinde anlatmıştır.[2279] Kısaca Bulgar Devleti ile kastedilen İtil-Volga Bulgarları'dır. Makrîzî'nin Bulgar sahibi olarak naklettiği bilgileri[2280] dipnotta izah etmeye çalışan nâşir'in Bulgar Kralı olarak John Alexander'i gösterip Balkanlara doğru ilerleyen Osmanlı akınları karşısında böyle diplomatik bir girişiminden bahsetmesi[2281] bu bilginin doğruluk payının çok zayıf bir ihtimal hatta imkânsız olduğunu düşünüyoruz.

en-Nâsır Muhammed döneminde Mısır coğrafyasına uzak başka bir İslâm ülkesi olan Hindistan Delhi Sultanı[2282] Muhammed b. Tuğlukşah[2283] ile Sultan en-Nâsır Muhammed arasındaki diplomatik ilişkiler sınırlı da olsa kaynaklarda yer almıştır.[2284] Ömerî'nin bir milyona yakın askeri ve iki bin savaş filinin olduğundan bahsettiği Hind Sultanı Müslüman olmuş Sultan en-Nâsır Muhammed'e, Halife'ye, Mekke ve Medine'ye gönderdiği hediyelerle dikkat çeker.[2285] Bu bağlamda Hindistan'dan 730 yılında (1330-1331) yüklü hediyelerle gönderdiği elçilik heyeti Yemen'den geçerken önleri kesilmiş mallarına el konulmuştur.[2286] Mekke, Medine

2278 Eman, İslâm hukukunda Müslüman bir ülkeye girmek ya da İslâm askerine teslim olmak isteyen yabancıya verilen can ve mal güvenliğidir. Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 234-235; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 321; Nebi Bozkurt, "Eman", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 75-77. Sırp kralı Stefan Duşan için verilen emannâme vesikası için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. XIII, s. 327-328.

2279 İbn Battûta, *Rihle*, c. I, s. 480-481.

2280 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 325-326.

2281 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 325-326.

2282 Hindistan Delhi'de 1320-1414 yılları arasında hüküm süren bir Türk-İslâm devletidir. S. Haluk Kortel, "Tuğluklular", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXI, Ankara 2012, s. 333-336.

2283 Muhammed Tuğlukşah hakkında bk. İbn Battûta, *Rihle*, c. II, 652-663.

2284 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 64-65.

2285 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 65.

2286 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. II, s. 451; Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 65; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 322

ve Sultan için gönderilen bir milyon dinar para ve eşya yüklü kafilenin ellerindekiler gasbedilmiştir. Ebü'l-Fidâ'nın bildirdiğine göre Yemen Sultanı heyettekilerin bazısını alıkoymuş bazılarını da öldürmüştür. Kahire'ye Sultan'ın huzuruna gelen Yemen elçisi gelişmeler üzerine hapse atılmıştır.[2287] Bu bilgilerin yanında Ömerî, yaşanan hadiselerin yol kesici eşkıyalar tarafından yapıldığına dair Yemen Sultan'ının mazeret beyan ettiğini nakleder.[2288] Hind sultanı Muhammed b. Tuğluk bu elçilik hadisesinden bir yıl sonra 1331 yılında Horasan bölgesine yapacağı saldırı için İlhanlılara karşı Sultan en-Nâsır Muhammed'den yardım istemiştir.[2289] Bu bilgilerden başka Muhammed b. Tuğluk'un yaptığı en ilginç diplomatik ilişki Sultan en-Nâsır Muhammed'e gönderdiği hediyelerin yanı sıra halifeden istediği taklîd'dir. Hind sultanı Halife el-Müstekfî Billah ile oğlu el-Hâkim Biemrillah Ahmed ile mektuplaşmış ve söz konusu taklîd yazılmıştır.[2290] Bu durum Memluk Türk Devleti'nin siyasî gücünü göstermesi açısından özellikle de hilafet kurumunun Kahire'de Memlûk sultanlarına diğer sultanlar nezdinde prestij kazandıran önemli bir argümandır.

2287 Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar,* c. II, s. 451; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 322; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 140-141.
2288 Ömerî, *et-Ta'rif,* s. 65.
2289 Makrîzî gelen elçi hakkında bilgi verirken detaylı bilgi sunmaz. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 322; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 141.
2290 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn,* s. 141.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN EN-NÂSIR MUHAMMED'İN SİYASÎ KİŞİLİĞİ

I.YÖNETİM ANLAYIŞI

A. İdareciliği

Sultan en-Nâsır Muhammed'in ilk iki dönemi üçüncü döneme nazaran kendi siyasî hâkimiyetinden çok üst düzey emirlerin tahakkümü devresidir. Bu iki dönemde tek başına bir emirin sultan olmasını sağlayacak şartlar olmadığı gibi tek başına gücü elinde tutacak bir emir de yoktur. Doğrusu Memlûk grup mücadeleleri söz konusudur. Çare olarak en-Nâsır Muhammed'in tahta oturması, gerçek iktidarın ise üst düzey emirlerde kalmasıdır. Bu bölümde en-Nâsır Muhammed'i değerlendirirken üçüncü saltanat dönemi siyasî kişiliğine baktığımızda kendi yönetim anlayışını tesis etmeyi başarmış, her açıdan devlete hâkim bir kişilik karşımıza çıkar. Açıkçası yaşadığı tecrübelerden ders çıkararak kendi otoritesini hâkim kılmak için gerekli düzenlemeleri dönemin başında faaliyete sokmuştur. Bu yöndeki poltitikalarının en önemlisi emirlerin güç ve nüfuz sahibi olmasını engelleyip kendi memlûklerini idarî mevkilere atamasıdır. Ayrıca emirlerin gelir kalemlerini düzenleyerek malî açıdan denetim altına almasıdır. Kendi gelirleri için ihdas ettiği Nâzıru'l-hâslar eliyle de emirleri devamlı kontrol altında tutmayı başarmıştır. Ayrıca mezâlim dîvânları ile emirlerin yargılanması yolunu açmıştır. Aşağıda emirlerle münâsebetlerine dair malumat vereceğimizden burada detaya girmeden bazı hususları paylaşalım.

Sultan bu dönem devlete tamamen hâkim, iç ve dış politikaya yön veren bir isim olmasının yanında bölgesel ve küresel meselelerde etkili bir devlet adamıdır. Esasen O, abisi el-Eşref Halil'in vefatıyla başkentte ayyuka çıkan memlûk grup mücadeleleri arasında başkentte yaşanan siyasî çekişmelerin sadece seyircisi olmuştur. Genç Sultan tahtta oturarak bir yerde üst düzey ümeraya meşruiyet kazandırmıştır. Kader kendisini üçüncü kez tahta çıkma fırsatı verdiğinde bu kez önceki dönemlerden ders çıkarmış, politikayı yaşayarak öğrenmiş, devletin çıkarları ile kendi çıkarlarını hatta Mısırlıların kaderi ile kendi kaderi bir yerde aynı

noktaya gelmiştir. İşte tüm bu siyasî açmazlar içinde çok ince hesaplar yaparak başlattığı tasfiye girişimleri başarılı olmuş ve bu sayede konumunu güçlendirmiştir. Bunun yanında kısa dönemde hayata geçirdiği çeşitli alanlardaki birçok reformlar sayesinde de istikrarlı uzun bir saltanat dönemi devletine ve ülkesine altın bir çağ yaşatmıştır.[2291] Kısaca en-Nâsır Muhammed siyasî olarak kendi iktidarını güçlendirecek adımları atmış, istikrarın sürmesi için siyasî yapıyı güçlü kılacak âmilleri her zaman devreye sokma becerisi göstermiştir.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tekrar tahta oturmasında destekleri olan babası Kalavûn'un memlûkü olan emirler çabalarının karşılığını fazlasıyla almışlardır. Başkent Kahire ve Suriye eyaletlerinde önemli idarî mevkilerde söz sahibi olmuşlardır. Bu emirlerden Emir Bektemür el-Çevkendâr saltanat nâibliğine atanırken emirlerden Kutlubek el-Mansurî Safed nâibliğine, Cemaleddin Akkuş Sarhad nâibliğine, Şemseddin Kara Sungur Dımaşk nâibliğine, Seyfeddîn Kıpçak Halep nâibliğine, el-Hac Bahadır es-Silâhdâr Trablus nâibliğine ve Esendemür Gürcü Hama nâibliğine atanmıştır. Ancak en-Nâsır Muhammed daha önceki saltanat dönemlerinde yaşadığı tecrübelerinden hareketle kendi memlûk oligarşisini kısa sürede kurmayı başarmıştır. Sözünü ettiğimiz emirleri kısa sürede tasfiye edip yerlerine emirlik tevcih ettiği memlûklerini önce başkentte daha sonra da eyaletlerde söz sahibi yapmıştır. Geniş yetkilerle donattığı cömertlikte ve onurlandırmada sınır tanımadığı memlûk oligarşisi zenginleşerek devlete tamamen hâkim olmuştur. Ancak üçüncü dönemin başındaki tasfiyelerini dönemi boyunca icra eden Sultan bu kez de çok cömert davrandığı kendi memlûklerinin aşırı nüfuz ve güç sahibi olmaları karşısında onları ortadan kaldırma noktasında hiç tereddüt etmemiştir. Şücâî'nin ifadesiyle, emirlerinden birisi yükseldiği zaman onu görevinden alır ve yerine kıdemce daha küçük birisini tayin eder. Bu onun âdeti ve siyasetinin özelliğidir.[2292] Argun ed-Devâdâr, Bektemür es-Sâkî ve Tengiz en-Nâsırî devlete önemli hizmetlerde bulunmuş ancak daha sonradan gözden düşmüş

2291 Önde gelen batılı Memlûk tarihi araştırmacıları en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemini gerek Memlûk tarihi açısından gerekse Mısır tarihi açısından parlak bir dönem olarak vurgulamışlardır. İngiliz şarkiyatçılardan Stanley Lane-Poole (1854-1931) '*The Story Cairo*' adlı eserinde Mısır kültür ve medeniyetinin doruk noktası olarak ifade ederken S. J. Glubb, devletin gücünün ulaştığı zirve noktası olarak vasıflar. Stanley Lane-Poole, *The Story of Cairo,* London 1918, s. 215; Sir John Glubb, *Soldiers of Fortune: The Story of The Mamlukes,* Newyork, 1973, s. 226; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi,* I-IV, (Çev. Salih Tuğ), c. IV, s. 1101-1102; Howayda al-Harithy, "The Patronage of al-Nāṣir Muḥammad ibn *Qalāwūn,* 1310-1341", *Mamlūk Studies Review IV, 2000,* s. 222.

2292 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 113.

onlarca memlûklerinden birkaçıdır. Emir Tengiz, Suriye bölge nâibi olarak 28 yıl 8 ay kendisine hizmet etmesine rağmen giderek değişen tavrı sebebiyle kendisinden kuşkulanarak tasfiye etmiştir. Yine Nâzırı'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr ve Neşv gibi kendisinin malî konumunu güçlendirmelerine rağmen aynı zamanda emirler ve halk aleyhine tutumlarını sürdürünce bir yerden sonra tasfiye etmekten çekinmemiştir.

Sultan bu dönemde yöneticilerin çok özel hususiyetlere haiz olmasına özen göstermiştir. Özellikle abisi el-Eşref Halil'in katli ile başlayan önce Ketboğa sonra Lâçîn'in iktidarı gasbetmesi daha sonra da Baybars el-Çaşnigîr'in tahta oturması iç politikada sıradan taht değişimleri değildir. Devletin kuruluşundan itibaren devlet yönetiminin üst düzey emirlerinin ortak noktası Kıpçak Türkü olmalarıdır. Dönemin kaynakları devletin adı ile eşdeğer tuttuğu bu noktaya dikkat çekerek devletin adını Türk Devleti, Türklerin Devleti anlamında ifadeler kullanmışlardır. Bu meyanda özellikle Baybars ve Kalavûn devirlerinde siyasî anlamda başkaldırılar söz konusu olmuş, her iki sultan bu başkaldırıların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Ancak el-Eşref Halil suikastı ile ayyuka çıkan ve yukarıda adı geçen sultanların tahta oturmaları devletin üst düzey yönetiminde gayri Türk unsurların söz sahibi olması anlamına da gelmektedir. Yani sıradan taht değişimleri değil aynı zamanda devlette söz sahibi olacak etnik unsurun da değişmesidir. Sultan en-Nâsır Muhammed bu gelişmeleri dikkate alarak hem kendi memlûklerini yönetimde söz sahibi yaparak diğerlerini tasfiye etmiş hem de her yıl Kıpçak Bozkırlarından Altın Orda ülkesinden özenle Kıpçak Türklerini ülkesine getirmiştir. Yönetim anlayışının en önemli özelliği siyasî erki oluşturanların kendi milletinden olmasına özen göstermiştir. Sultan Mısır'da doğup büyümesine rağmen bu husustaki özelliği dikkat çekicidir.

Batılı Memlûk tarihi araştırmacılarından Sir John Glubb, en-Nâsır Muhammed'in otuz iki yıl süren üçüncü saltanat dönemini yedi madde halinde şöyle özetler: "*Dönemi boyunca tam bir otokrat olan Sultan'ın üçüncü dönemi tam bir barış ve refah dönemidir. Kerek'ten döndüğünde tutukladığı otuz emirin çoğu otuz yıl tutuklu kalmış böylece potansiyel asilerin yüreklerine korku salmıştır.* ***İkinci*** *olarak, saltanatı boyunca halkının çıkarları uğruna çalışmış ve onların sevgisini kazanmıştır.* ***Üçüncüsü***, *yorulmak bilmeyen enerjisini ve çalışmasını halkın işlerine harcayarak yollar yapıp köprüler inşâ etmiştir. Su kanalları yaptırarak sulama işlerini yaygınlaştırmıştır.. Farklı alanlarda yapılar inşâ etmiştir. Kısacası yoğun imar faaliyetleri ile donattığı ülkesinin birçok yerine seyahat etti.* ***Dördüncü*** *olarak, dindar kişiliği ile*

orta seviyede tuttuğu giyim kuşamında aşırı gösterişten uzak, ipek giymeyen, alkolden nefret eden, fuhuş evlerini kapatan, güzel cariye ve memlûkler ile sarayını donatmasını bilen bir sultan oldu. ***Beşinci*** *olarak, Sultan'ın tek kusuru ise her şeye inanan kuşkucu yapısı.* ***Altıncısı,*** *savaşlardan hoşlanmayıp barışçıl politikalarla çözüm yolunu tercih etmesidir. Genç yaşlarında yaşadığı savaşlardan olsa gerek düşmanlarına karşı askerî operasyonlardan çok suikast timlerini kullandı. Askerî operasyonlar sadece Klikya Ermenileri ile Nûbeliler üzerine gerçekleşmiştir.* ***Son olarak*** *da kısa boylu, topal ve fiziki olarak normal olmasına rağmen her bakımdan tam bir kraldır".*[2293] Bu meyanda Hassanein Rabie, en-Nâsır Muhammed'in devrinin tarımda, iç ve dış ticarette parlak bir devir olduğuna hatta Mısır'da altın dinarların sirkülasyonun en fazla olduğu bir dönem olduğuna değinir. Bu gelişmelerde Sultan'ın politikalarının etkisinden dem vurur.[2294] Kısaca söz konusu gelişmeleri Sultan'ın kişisel çabasına bağlar.

Sultan uzun dönem süren siyasî istikrarı şahsi çabalarıyla inşa etmiştir. Bu meyanda Muhammed el-Esedî (ö. 854/1450) siyasî kaos ortamlarına sebep olan gelişmeleri dört maddede sıralar. Toprak idaresinin ihmâli, köylerde serseri-eşkıya gruplarının türemesi, vergi tahsildarlarının keyfi ve zorba davranışları dördüncü olarak bazı idarî görevlerin para karşılığında satılmasıdır.[2295] Yine çağdaşı Makrîzî, Mısır'da kıtlık ve hayat pahalılığına neden olan gelişmeleri idarî düzende bozulmalar ki, vezir, vali ve kadı gibi üst düzey memurların rüşvet almadan iş yapmamaları, yüksek vergiler, iİktâ' sahiplerinin her yıl haraç vergisini artırması ve iki yılda on katına ulaşması, son olarak piyasada bakır paraların dolaşmasıdır ki, ekonomik çöküşün habercisidir. Mısırlı köylüler iktâ' sahipleri ile yaptıkları bir anlaşmaya dayalı kendilerine toprak ve tohum tahsis edilir. Üstelik iktâ' sahiplerinin köylülerin ihtiyacı olan sulama sistemini temin etmeleri gerekmektedir.[2296] Mısır'da tarım, idarî işlerle yakın bağlantılıdır. Adil yönetim ile tarımsal refah arasında sıkı bir bağ vardır.[2297] Sultan'ın yönetiminde söz konusu tespitlere karşı tedbirler aldığı görülür.

2293 Bu bilgileri aktaran Glubb, en-Nâsır Muhammed'i Fransız krallarından XIV. Louis'e benzetir. Glubb, *Soldıers,* s. 226-227.

2294 Rabie, *The Financial System,* s 189.

2295 Abdul Azim Islahi, "Al-Asadi and his work al-Taysir: A study of his socia-economic ideas", *İslamic Economics Institute,* 2016, s. 9-10.

2296 Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümmeti bi Keşfi'l-Ğummeti ev Târîhu'l-Mecâât fi Mısr,* (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956, s. 71; Tsugitaka, *State,* s. 237-239.

2297 Tsugitaka, *State,* s. 237.

Memlûk Türk Devleti kuruluş döneminden itibaren altmış yıldır yaşadığı savaşları geride bırakarak en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde her türlü tehdit ve tehlikeden emin, devletlerarası siyasete yön veren bir güç haline gelmiştir. Sultan, Şakhab zaferi sonrası İlhanlı hükümdarı Gâzân'a[2298] ve yine İlhanlılara karşı yardım isteyen Altın Orda Hükümdarı'na yazdığı mektuplarında amacının halifenin kürsüsü olan Bağdat'ı geri almak[2299] şeklinde özetlemiştir. Yine Kudüs ve çevresini isteyen Fransız elçisine, İlhanlılardan başka bir devlet ile savaşmadıklarını şu an onlarla barış halinde bulunduklarını hatırlatmış ve topraklarına göz dikmeleri halinde atlarla denizi aşmaya hazır oldukları restini imalı bir şekilde ifade etmiştir.[2300] Sultan izlediği bu politikanın bir yansıması olarak daha önce değindiğimiz gibi Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesinde önemli bir rol oynamıştır.

en-Nâsır Muhammed istikrarlı bir saltanat dönemi için gerekli olan iki unsuru yani siyasî gücü ve malî zenginliğini sağladıktan sonra iki noktayı da yani saltanatının istikrarlı bir şekilde sürmesi için memlûk tedariğini ve halkı ile bütünleşmeyi ihmal etmediği kaynaklara yansır. Bunlardan birincisi siyasî gücünü zirvede tutmak için memlûk tedarikine önem vererek memlûklerini her zaman taze kanlar ile beslemeyi yani tasfiye edilenlerin yerine yenilerini ikame etmeyi ihmal etmemiştir. Memlûk temini ve yetişmiş memlûklerin devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi devlet için hem taze kan hem de devletin devamlılığı için mühimdir. Yani hayat memat meselesidir. Bu dönem devletlerarası ilişkilere de yansıyan memlûk tedariki seleflerinden farklı birçok unsuru da beraberinde getirmiştir. Osmanlı devşirme sistemine de ilham kaynağı olan bazı uygulamalar söz konusudur. Değişen memlûk tedarik merkezleri ve fahiş ücretler karşılığında satın alınan memlûkler, ilk defa örneğini gördüğümüz kendi rızalarıyla yüz bin dinara çocuklarını satan aileler, Mısır'a tacir olarak gelip memlûk sınıfına dâhil olanlar bu dönemde ortaya çıkan gelişmelerdir. Tüm bunlar aslında tek bir şeye, o da Sultan'ın otoritesine idarî ve askerî kadroların yenilenmesine hizmet ediyordu. Gerçekten Sultan rahatsızlanmayıp ölmeseydi, tüm dengeleri şahsına göre kurduğu için muhtemelen sistem devam edecekti. Ancak vefatı yalnız kendi vefatı olmadı. Uzun yıllar devlete hizmet etmiş üst düzey birçok devlet adamı vefatına

2298 Gâzân'a yazdığı mektubunda en-Nâsır Muhammed asıl hedefinin, halifenin yeri olan Bağdat ve Irak'tan İlhanlıları çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Mektup için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 118-122.

2299 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 279-281.

2300 Ömerî *et-Ta'rîf*, s. 83-84.

yakın sağlığında iken vefat etti. Bu da haleflerinin kendisinin ilk saltanat dönemlerinde olduğu gibi taht çekişmelerinin arasında yıpranmalarına yol açtı. Devlet bu çekişmelerden büyük zarar gördü.

İkinci unsur ise sahip olduğu zenginliği halkı ile paylaşmasıdır. en-Nâsır Muhammed tahtında gözü olan emirlere karşı acımasız davranırken Mısırlılara karşı son derece şefkatli ve onların çıkarlarını her zaman hesaba katan politikalarıyla dikkat çekmiştir. Özellikle tahta oturur oturmaz halkın omzuna binmiş geçici iken kalıcı olmuş ağır vergi yüklerini kaldırmış, bunun yanında günlük ihtiyaçlarına hizmet amacıyla başlattığı inşaat faaliyetleri[2301] vefatına değin sürmüştür. Ağır hastalığına rağmen vefatından birkaç ay önce Birketü'l-Habeş taraflarında açılan haliç ve su kanallarını yerinde teftiş etmiştir.[2302] Barış yılları olarak adlandırabileceğimiz üçüncü saltanat dönemi Mısır'ın mimari çehresinin olağanüstü değişim dönemidir. Günümüze kadar ulaşmış bu eserler Sultan'ın dindar kişiliğinin yanında halktan topladığını halk ile paylaşmasını bilmiş ikinci ve üçüncü kez tahta oturmasında açık desteklerini aldığı Mısırlılara karşı vefakârlığının bir işaretidir. Gerçekten Sultan halk adına olumsuz hiçbir girişimde bulunmadığı gibi böyle bir girişime de müsaade etmemiştir. Haksız alınan vergileri kaldırdığı gibi kuraklık dönemlerinde yaşanan kıtlık günlerinde halka yardımcı olmuş, fırsatçılar ve stokçular tehdit edilerek halkın lehine girişimlerde bulunmuştur. O, gayri müslimlerle ilgili durumlarda dahi meseleleri sükûnetle ele almasını bilmiş hırslı kişiliğine rağmen bu gibi durumlarda meselelere soğukkanlı yaklaşmıştır. Halkın omuzlarına yüklenen otuzu aşkın vergiyi üçüncü dönemin başlarında kaldırdıktan sonra *er-Ravkü'n-Nâsırî* olarak bilinen Mısır'ın kadastrosunu yaptırarak iktâ' nizamını kendi çıkarlarına uygun yeniden tanzim etmiştir. Mısırlılara karşı dürüst ve saygılı davranan Sultan'ı her zaman bağrına basmışlar buna karşılık halkı baskı altında tutarak sindiren emirler oligarşisine karşı son derece kuşkulu ve dikkatli

2301 Sultan başkentle sınırlı tutmadığı bu imar çalışmalarını 714 (1314) yılında köprüler ve kanallar inşâ etmeleri için ümerayı emrindeki mühendislerle Mısır coğrafyasının geneline görevlendirmiştir. Sultanın görevlendirdiği emirler Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre şunlardır. Aydemir el-Hutayrî'yi Mısır'ın doğusuna, Alâeddin Aydoğdu Şükayr'i *Behnesâ*'ya, Şerefeddün Hüseyn b. Haydar *Asyût* ve *Menfelût*'a Seyfeddin Akûl el-Hâcib batıya, Seyfeddin Gullî emîr-i silah *Tahâve* ve *Üşmû'a*, Bedreddin Cengelî b. el-Bâbâ *Kalyûbe*'ye Alâeddin et-Telîlî *Bahîra*'ya, Bedreddin eş-Şemsî *Feyyûm*'a Seyfeddin Bahadır el-Muizzî *İhmîm*'e ve Bahâeddin Aslûm *Kûs*'a imar çalışmalarını yapmak üzere görevlendirilirler. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137-138.

2302 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 514.

davranmak zorunda kalmıştır. Yeni iktâ' nizamı emirlerin aşırı zenginleşmesine ve nüfuz sahibi olmasına fırsat vermediği gibi haftada iki gün toplanan mezâlim dîvânı ile de olası adaletsiz uygulamaların önüne geçmesini bilmiştir.[2303]

Sultan en-Nâsır Muhammed sonrası vaki sıkıntılardan birisi iktâ' nizamının bozulması ve bu meyanda Makrîzî'nin aktardıklarıdır. Makrîzî halka askerlerinin yerlerini terk edip ticaretle uğraşmaları topraklarının harap olmasına yol açar.[2304]

Sultan 726/1326 yılında yayınladığı bir mersûm ile kırbaç cezasının kaldırılmasını ve bunun Mısır ve Suriye'de cami minberlerinde okunarak halka duyurulmasını emretmiştir.[2305] Yine Kahire valisi Kadâdâr'ın halka yaptığı zulümlerin artması üzerine ülke içindeki bütün valilere mersûmlar yazılarak hiç kimsenin öldürülmemesi, kimsenin elinin kesilmemesi emrini vermiştir.[2306] Bunların yanında emirler ile devlet işlerini istişare eden[2307] Sultan bu istişareler sırasında saray içindeki konumları, devlet içinde emirlerin mücadelesi hakkında detaylı ve dolaylı olarak bilgi sahibi olurken diğer taraftan da olası kaygılarını test etmesini bilmiştir. Sultan emirler arası ahengi gözeterek tedbirler almıştır.

B. Halife ile Münâsebeti

İslâm toplumunda kökü Hz. Peygamber (a.s.)'e kadar dayanan, yüzlerce yıl siyasî-dini bir kurum olarak Türk-İslâm devletlerinin üstünde yer alan hilafet, son ikamet yeri Bağdat'ın İlhanlı hükümdarı Hülâgû tarafından 656/1258 yılında işgali sonrası sekteye uğramıştır. Üç yıllık aradan sonra Kıpçak Türkleri idaresinde Mısır'da kurulan Memlûk Türk Devleti Sultanı Baybars, Abbasi hanedanına mensup el-Mustansır Billah Ebu'l-Kasım Ahmed'i[2308] 1261'de gösterişli törenlerle Kahire'ye davet etmiş ve burada halife olarak ilan edilmiştir.[2309] Halife de Müslümanların başı sıfatıyla Baybars'ı Sultan olarak atamış ve böylece memlûk

2303 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 300-301.
2304 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 219.
2305 İbn Dokmak, *et-Nüfha*, s. 129-130.
2306 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 300-301.
2307 Ömerî, *Mesâlik*, c. III, s. 297; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 182, 523.
2308 Hayatı hakkında bk. Süyûtî, *Hulefa*, s. 345-346.
2309 İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zahir*, s. 275; Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 60-61; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 73, 94; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 13-14, 47; İbn Kesîr, *El-Bidâye*, c. XVII, s. 428, 445-446; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 449; Süleyman Özbek, "El-Melikü'z-Zahir Rüknü'd-Din Baybars Zamanı Dinî Siyaseti", *TİD*, Sayı: IX, (1994), s. 289-307

kökenli askerlerin önderliğinde kurulan yeni siyasî oluşumun siyasî ve dini meşruiyeti tamamlanmıştır.[2310] Teorik olarak sultanın üstünde olan halife tahta oturan sultanın cülûs töreninde seremoninin en önemli parçası olarak yer alır. Şöyle ki, halife Abbasilere özgü siyah cübbeyi sultana giydiriyor, verdiği ahidnâme ile de tüm yetkilerini sultana devrederek onu bütün işlerde vekili olarak addediyordu. Kısacası hilafet kurumu memlûk kökenli askerler tarafından kurulan Memlûk Türk Devleti'ne ve yöneticilerine hukukî meşruiyet kazandırmıştır. Haçlılar ve Moğollarla yapılan mücadelelerde elde edilen başarı söz konusu meşruiyeti pekiştirmiştir. Kısa sürede devlet Müslümanların hamiliğini üstlenmiş hatta işgal altındaki Müslüman toprakların yeniden İslâm idaresine geçmesi yönünde bir siyaset izlenmiştir. en-Nâsır Muhammed Şakhab zaferi sonrasında Gâzân'a yazdığı mektubunda asıl hedefinin İlhanlıları Bağdat ve Irak'tan çıkarıp buraların asıl sahibi halifeye iade edilmesi şeklinde açıklamıştır.[2311] Sultan en-Nâsır Muhammed'in saltanatının son günlerinde Bağdat, Diyarbakır ve Musul'da sultan için bağlılık yemini alınmış adına hutbe okunmuş ve Bağdat'ta adına para bastırılmıştır.[2312]

Memlûk siyasetinde teorik olarak var olan halife sultana verdiği ahidnâme ile tüm siyasî yetkilerini sultana devretmiştir. Halifelik, dini-adli meselelerin de dört Sünnî mezhep (Şâfiî-Malikî-Hanefî-Hanbelî) kadıları tarafından yürütülmesiyle hiçbir işlevi olmayan bir kurum olarak varlığını idame ettirmiştir. Özel günlerde, merasimlerde, devlet adamlarının tertip ettiği meclislerde seremoninin bir parçası olmuştur. Devlet erkânının haftada bir kez bir araya geldiği mezâlim dîvânında dahi yer almayan[2313] halife siyasete karışmayan, gözlerden uzak maaşlı bir memur gibi yaşamıştır.[2314] Memlûk müelliflerinden en-Nâsır Muhammed'in çağdaşı Tarsûsî, Memlûk devlet nizamında Kıpçak Türk'ü olan sultanların hukuken asaleten meşru sultan olduğuna dair Hanefi görüşü detaylı bir şekilde ele almıştır.[2315] Bunun yanında halifelik kurumu devletin sukutuna değin devam etmiştir.

2310 P. M. Holt, "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", s. 227.

2311 en-Nâsır Muhammed'in Gâzân'a gönderdiği mektup için bk. İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 118-122.

2312 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 98-100; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 520; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 100.

2313 Mezâlim dîvânında yer alan görevliler için bk. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 292-293; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 44; Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 209; Uzunçarşılı, *Medhal,* s. 374.

2314 Samira Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler,* İzmir 1993, s. 70.

2315 Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibü en Yu'mele fi'l-Mülk,* (Haz. Ve Çev. Muhammed Usame Onuş, Editör. Özgür Kavak), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.

Memlûk Türk Devleti'nde teorik olarak sultanın üstünde yer alan halifelik kurumu bir yerde memlûk kökenli askerlerin sultanlığına ve onların idaresindeki devlete meşruiyet kazandırmıştır. Bu durum diğer Müslüman devletler üzerinde üstünlük sağlarken sorumluluklarını da beraberinde getirmiştir. Kalavûn, müslüman olduğunu bildiren İlhanlı hükümdarı Ahmed Tekûdâr'a, en-Nâsır Muhammed de Gâzân'a halifeye itaat etmelerini istemeleri[2316] hilafet kurumunun dış politikada nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Mekke şerifi Ebu Nümey hilafetin Kahire'de tesisinin hemen sonrasında Memlûk Türk Devleti'nin himayesine girerek tabiiyetini sunmuştur.[2317] Yine Yemen sultanı Müeyyed Davud, her yıl hediye adı altında gönderdiği tâbi olduğunun bir işareti olarak vergileri Kahire'ye göndermeyip hutbede kendi adını en-Nâsır Muhammed'in isminden önce okutur. Yemen Sultanı'na Sultan ve Halife adına mektuplar yazılarak tehdit edilip itaat etmesi emredilir.[2318] Yine Hind Sultanı Muhammed b. Tuğluk Memlûk sultanlarının tahta otururken halifeden aldıkları ahidnâmenin benzeri bir belgeyi Kahire'deki Halifeden ülkeyi yönetme meşruiyetini elde etme anlamına gelen bir taklîd istemiştir. Hind Sultanı Halife el-Müstekfî Billah ile oğlu el-Hâkim Biemrillah Ahmed ile mektuplaşmış ve söz konusu taklîd kendisine yazılmıştır.[2319]

İlk halife el-Mustansır Billah'ın kısa süren (1261-1262) hilafeti sonrasında Baybars döneminden en-Nâsır Muhammed'in ikinci saltanat dönemi başlarına değin halifelik yapan el-Hâkim Biemrillah Ebu'l-Abbas Ahmed (1262-1302)[2320] en-Nâsır Muhammed'in birinci ve ikinci kez tahta oturduğu cülûs törenlerinde yer almıştır. en-Nâsır Muhammed'in ilk dönemler halifelerle arasının iyi olduğu söylenemez.Tahttan uzaklaştırılıp Ketboğa'yı destekleyen Halife el-Hâkim Biemrillah ile Baybars el-Çaşnigîr'in sultanlığının meşru olduğunu ileri süren Halife el-Müstekfi Billah[2321] en-Nâsır Muhammed aleyhine tavır almışlardır. Birinci kez tahttan uzaklaştırılmasına ve Ketboğa'nın tahta oturmasına[2322] meş-

2316 Kalavûn'un Tekûdâr'a, en-Nâsır Muhammed'in de Gâzân'a yazdığı mektuplar için bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VII, s. 236-250.
2317 Levanoni, *The Mamlûks*, s. 240.
2318 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 395-396; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 32-33; Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 131-133. Yemen'e bizzat halifenin adıyla kaleme alınan mektup için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 397-399; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. VI, s. 421-426.
2319 Sürûrî, *Devletü Benî Kalavûn*, s. 141.
2320 Hayatı hakkında bk. Süyûtî, *Hulefa*, s. 346-350.
2321 Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 141-144; Süyûtî, *Hulefa*, s. 350-353.
2322 Ketboğa, maktül Sultan Eşref Halil'in memlûklerinin isyan ettiği günün sabahında emirlerin hepsini toplayarak makamında oturum düzenler. Emirlere hitaben; *"Devletin şeref ve namusu kırıldı, saygınlığı kayboldu. Çocuk yaştaki en-Nâsır'ın sultanlığıyla bunları sağlamak imkânsız"*

ruiyet kazandıran kırk yıl boyunca da hilafet makamında oturan el-Hâkim Biemrillah 18 Cemaziyelevvel 701/19 Ocak 1302 Cuma günü ikamet ettiği Menâzıru'l-Kebeş'te vefat edince 20 yaşlarındaki oğlu Ebü'r-Rebî´ Süleyman *el-Müstekfî Billah* unvanıyla 20 Cemaziyelevvel/21 Ocak Pazar günü Sultan'ın huzurunda halifelik vesikası okunarak hilafet makamına oturmuştur. Genç Sultan ile Genç Halife İlhanlı işgalindeki Suriye'nin kurtulması için birlikte savaşmış birlikte mücadele etmişler sonunda da başarmışlardır.[2323] Halife Şakhab savaşı sırasında askerin moralinin yüksek olması için gayret sarf etmiş askerlere hitaben: "*Sultan için değil dininiz ve aileniz için savaşın*" diyerek onları cesaretlendirmiş, ayrıca şehit olanların karşılığında cenneti kazanacaklarını hatırlatarak askerin maneviyatını yüksek tutmaya çalışmıştır.[2324] Savaştan zaferle çıkan Sultan ile Halife arasındaki dostluk iyice pekişmiş, yaşça birbirine yakın olan her ikisi iki arkadaş gibi hareket etmişlerdir. Makrîzî'nin ifadesiyle iki kardeş gibidirler. Birlikte meydanda oyunlar oynarlar, birlikte ava çıkarlar.[2325] Ancak bu güzel günler pek uzun sürmez. Halife el-Müstekfi Billah 709 yılının Şaban ayında (Ocak 1310) en-Nâsır Muhammed'in üçüncü kez tahta oturmak için harekete geçtiği haberi gelince Baybars el-Çaşnigîr lehine yayınladığı ahidnâmesinde şunları kaleme almıştır; "*...Ben size Allah'ın kulu el-Melikü'l-Muzaffer Rukneddin'i Mısır ve Suriye ülkelerinin idaresi için dini, becerisi ve yetkinliğinden dolayı nâibim olarak seçtim. Tüm yetkilerimi ona devrettim. Müminler adına ondan razıyım. Sultanlıktan feragatini öğrendikten sonra onu (en-Nâsır Muhammed) azlettim. Bu benim kararımdır. Dört mezhep kadısı da böyle hükmetti. Biliniz ki, Allah size rahmet etsin, saltanat irsi değildir. Sultanlık seleften halefe, büyüklerden büyüklere veraset ile intikal etmez. Ben size el-Melikü'l-Muzaffer'i sultan olarak tayin ettim. Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur....*"[2326] Bu ahidnâme hem devletin orijinal saltanat yapısını özetlemekte hem de halifenin devlet içindeki konumuna işaret etmektedir.

---

dedikten sonra halifenin ve kadıların huzurunda emirlerin ittifakıyla en-Nâsır Muhammed'in hal edilip Ketboğa'nın Sultan olmasına karar verdiler. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 179; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 806.

2323 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 16-17; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 931; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 157; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 413.

2324 Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 933; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 160.

2325 Baybars el-Mansûrî, *Zübde*, s. 362-363; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 79; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 919; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. VIII, s. 147; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 410.

2326 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 65-66.

en-Nâsır Muhammed üçüncü kez tahta oturduğunda kalede düzenlenen cülûs merasimi sırasında kendisini selamlayan[2327] Halife'ye: *"Demek ben asiyim, Baybars peygamberin amcasının soyundan öyle mi?"* deyince cevap veremeyen Halife'nin yüzü kızarmıştır.[2328] Bu diyaloğun yeni dönemde Sultan ile Halife arasındaki ilişkilerin soğuk geçeceğinin belirtisi olarak değerlendiren modern araştırmacılardan Hayat Nasır el-Haccî bu durumu, yeni dönemde Halife'nin fikrinin alınmayacağı, Halife tarafından Baybars el-Çaşnigîr'e verilen ahdin geçersiz olduğu ve yeni Sultan'a Halife'nin kurumsal desteğinin olmadığı şeklinde ifade eder.[2329] Aslında halifelik, Bağdat'ta inkıraza uğramasının ardından Kahire'de yeniden ihdas edilerek manevi saygınlığından öteye geçmeyen sadece törenlerde ve önemli günlerde seremoninin bir parçası olmuştur. Siyasette hiçbir etkisi kalmamıştır. En-Nâsır Muhammed'in üçüncü dönemi öncesinde yaşanan söz konusu gelişmelerle birlikte iyice gözden düşmüştür. Daha önce Sultan Lâçîn kalede sığıntı gibi yaşamakta olan Halife el-Hâkim Billah'ı kaleden çıkararak rahat edeceği düşüncesiyle Menâzıru'l-Kebeş'e[2330] nakletmiş idi.[2331] Babasının yerine geçen el-Müstekfi Biemrillah da burada ikametine devam etmiştir. en-Nâsır Muhammed, Baybars el-Çaşnigîr lehine yayınladığı söz konusu ahidnâmesinden dolayı Halife'yi kaledeki bir odaya adeta hapsetmiştir. Ancak çok sonraları Emir Kavsun'un şefaati ile Menâzıru'l-Kebeş'te ikametine izin verilmiştir. İyice gözden düşen ve uzun dönem burada kalan Halife Sultan'ın emri ile 13 Zilkade 736/23 Haziran 1336 Pazar günü kaleye taşınarak göz hapsine alınmıştır. Kalede hücre hayatı yaşayan Halife'nin kapısına muhafızlar dikilirken halkla kaynaşmamasına dikkat edilmiş-

2327 Cülûs töreni halifenin ve kadıların huzurunda ümeranın ve devlet adamlarının biat etmesiyle gerçekleşir. Biat, karşılıklı olarak verdikleri sözü teyit amacıyla ellerini üst üste koyan, tokalaşan alıcı ile satıcının durumuna benzediğinden, Sultan ya da emirin elinin üzerine ellerini koyan devlet ricali bu hareketle "biat" yani sadakat yemini ederler. Kelime anlamı "söz vermek, itaat etmek, kabul etmek" gibi anlamlara gelen yemin seremonisi Memlûkler döneminde "yer ve el öpmek veya sultanın eteğini öpmek" şeklinde değişikliğe uğramıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, c. I, s. 528-530.

2328 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 72-73; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 7; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 432-433.

2329 Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 31.

2330 Tolunoğlu Camii'nin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâçîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 135-136.

2331 Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 203-204; Makrîzî, *Sülûk*, c. I, s. 828. Tolunoğlu Caminin yanında Yeşkur dağı üzerine bina edilen Menâzıru'l-Kebeş ilk halifenin de bir müddet ikamet yeri olup Sultan Lâçîn halifeyi kaleden buraya nakletmiştir. Menâzıru'l-Kebeş hakkında bk. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 135-136.

tir.[2332] Yaklaşık beş ay yedi günlük göz hapsi dönemi sonrası halife sultanın emri ile Kahire dışına Mısır'ın güneyindeki Kûs'a[2333] 737 yılı Zilhicce ayında (Temmuz 1337) sürgün edilir. Vefat ettiği 740 yılı Şaban ayına (Şubat 1340) kadar da burada yaşar.[2334] Halife el-Müstekfi Billah'ın Kûs'da vefatı ile yaklaşık dört ay boyunca hutbede halifenin ismi zikredilmemiştir. Yeni halifenin kim olacağı hususunda da bir sıkıntı yaşanır. Halife, halefi olarak gösterdiği oğlu Ahmed'in hilafetine Sultan karşı çıkarak diğer oğlu İbrahim'in halife olmasını istemiştir. Daha önce yaşadığı sıkıntılı bir evlilikten dolayı[2335] kadılar günahkâr olduğu[2336] gerekçesi ile karşı çıksalar da İbrahim, sultanın isteği doğrultusunda halife olarak 6 Zilkade 740/4 Mayıs 1340 tarihinden itibaren hutbelerde ismi anılmaya başlar. Yeni halife *el-Vâsık* elkabı alırken halk *el-Müsta'tî* diye tesmiye etmiştir.[2337] en-Nâsır Muhammed'in vefatı sonrasında ise babasının vasiyetine uygun olarak ve kadıların da bu yöndeki ısrarı sonucu Ahmed halife olarak tayin edilmiştir.[2338]

Halifenin gideri olarak harcamalar hakkında bilgi veren Şücâî, her ay üç bin beş yüz altmış dirhem maaş, on dokuz irdeb[2339] buğday ve on irdeb arpa gelir tahsis edildiğininden söz eder. [2340]

en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde halife ile arası soğuk olmasına rağmen halifenin manevi gücünden kurumsal olarak istifade edildiği

2332 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 403; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 90.

2333 Kus, Saîd bölgesinin yükseklerinde ve Nil nehrinin doğusunda bulunan, canlı ticarî ve sosyal hayatı ile tanınan tarihî bir şehirdir. Kahire'dan 12 günlük mesafe uzaklıktadır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, c. IV, s. 413; Makrîzî, *Hıtat*, c. I, s. 205-206; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, c. III, s. 396-398.

2334 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 14. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 416, 502; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 116.

2335 Yeni halife İbrahim daha önce 3 Zilhicce 725 (10 Kasım 1325) günü şarkıcı bir kadın ile evlenip hapse atılmıştır. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 268.

2336 Sultan, daha önce şarkıcı bir kadın ile evlenen İbrahim'in işlediği günahı hatırlattığında tevbe etmiş. Kadılar karşı çıkınca da tevbesini öne sürerek itiraz kabul etmemiştir. İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 116.

2337 Şücâî, *Târîhu'l-Melikin'n-Nâsır*, s. 70; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 502-503; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 116.

2338 Şücâî, *Târîhu'l-Melikin'n-Nâsır*, s. 70.

2339 XIV. Yüzyıl Mısır'ında yaklaşık 71 kg'a denk gelen bir ağırlık ölçü birimidir. Ayrıca 1 irdeb 100 litre su alan hacim ölçüsü olarak da kullanılır. Yine döneme ve bölgeye göre de değişir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442. Sato Tsıgitaka, 90 litrelik hacim birimi olarak kaydeder. Tsugitaka, *State*, s. 241.

2340 Şücâî, *Târîhu'l-Melikin'n-Nâsır*, s. 70; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 503.

görülür. Paralar üzerine kazınan yazılarda sultan ile birlikte halifenin adı da yer alır. Yine Cuma günleri hutbede önce halifenin ismi daha sonra da sultanın adı zikredilir.[2341]

C. Emirler ile Münâsebeti: Sultan ve Üst Düzey Yöneticiler

Sultan en-Nâsır Muhammed'in emirlerle münâsebetini iki kısımda ele almakta yarar vardır. İlk iki dönem ve üçüncü saltanat dönemi Sultan açısından çok farklı dönemlerdir. Daha önce de vurguladığımız gibi genç yaşta sultan olduğu ilk iki dönem devlette söz sahibi olmaktan ziyade üst düzey emirlere meşruiyet kazandıran bir role sahiptir. Esasen bu rölü Bahrî ve Burcî memlûk grup mücadelesinin seyircisi olmaktan öteye geçmez. Dolayısıyla bu dönemler Sultan'ın kendi inisiyatifi dışındadır. Bunun yanında gelişmelere seyirci kalmasına kalmıştır, ancak saltanat gerçeğini de öğrenme fırsatı yakalamıştır. Emirler arası çekişmede kaybeden ve kazanan tarafın hamleleri, diyalogları, politik manevraları Sultan'ın gözleri önünde vaki olmaktadır. Üçüncü kez sultan olmasına fırsat tanıyan gelişmelere baktığımızda hac bahanesiyle başkentten ayrılmış, Kerek'te çok ince taktik ve stratejilerle önce Suriye'de daha sonra Mısır'da saltanat tahtına oturmuştur. Bundan böyle politika üreten, gelişmelerin seyrini takip ederek sonucu tayin eden kişi olarak öne çıkmıştır.

Sultan üçüncü saltanat döneminde haşmetli bir çağ inşa etmiştir. Bu haşmetli dönemi nasıl inşa edildi? Emirler arasındaki münâsebetlere baktığımızda bu sorunun cevabını bulmak pekala mümkündür. Üçüncü kez tahta oturduğunda önceki dönemin yöneticilerini başta sâbık sultan Beybars el-Çaşnigîr ile saltanat nâibi Sâlâr olmak üzere üst düzey emirleri tasfiye ederek intikamını almış, hatta bununla da yetinmeyip üçüncü kez sultan olmasını sağlayan emirleri de tedbir amaçlı tasfiye etmiştir. Tutuklu Halep nâibi Esendemür ile aralarında geçen şu konuşma Sultan'ın uzun yıllar görev yapmış yaşlı emirlerle münâsebetini göstermesi açısından önemlidir. Tutuklanma gerekçesini soran Esendemür'e hitaben: " *Suçun yoktur, sen bana: Ey Sultanım! Kocamış koçları bırakmamanı tavsiye ederim, memlûklerini yetiştir" dememiş miydin?, senden başka kocamış koç kalmadı*"[2342] şeklinde anlamlı ve bir o kadar imalı cevap verir. Sultan bu yeni döneminde tedbir siyasetini uygulayarak bir önceki dönemde görev alan üst düzey emirlerden kimini

2341 Hayat Nasır, *The İnternal*, s. 37, 39.
2342 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 94; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 24; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 79.

intikam hırsıyla tasfiye ederken kimisi kumpaslarla idareden uzaklaştırmış kimisi de ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yeni atamaları emirliğe terfi ettiği memlûklerinden seçerek kendi memlûk oligarşisi ile devlete hükmeden bir idare tarzı inşa etmiştir. Devrin en önemli özelliği budur. Yöneticiler kendi memlûk-emirler grubundandır. Ancak şunu açıkça ifade edelim ki, kendine sadâkat ve duhte ettiği görevini hakkıyla yapması için için de bu emirleri keyfî bir yönetim ile bırakmayıp gerek Kıpti kökenli asker olmayan yönetici nâzırlar ile gerekse mezâlim mahkemeleri ile kontrol eden bir yapı tesis etmiştir.

Sultan kendine özgü idarî bir yapı inşa ederken neler yapmıştır? Yakın dönem yaşanan hadiselerden ders çıkarmıştır. Öncelikle yukarıda değinmiş idik. Yönetimde söz sahibi emirlerin kendisi gibi Türk olmasına özen göstermiştir. Bununla da yetinmemiş tüm dengeleri kendi lehine çevirerek otokrat kişiliğine uygun yeni kurumlar ihdas etmiş, bazı kurumları kaldırmış ya da işlemez hale getirmiştir. Saltanat nâibliği gibi idarî, vezirlik gibi malî işlerde söz sahibi en üst kurumları lağvetmiş, aksine nezâretü'l-hâs ve Suriye bölge nâibliğini ihdas etmiştir. Üçüncü dönemin başlarında saltanat naibliğine memlûkü olan Fakîh Argun ed-Devâdâr en-Nâsırî'yi 712/1312 yılında atamıştır.[2343] Argun ed-Devâdâr, Sultan Kalavûn tarafından annesiyle birlikte çok küçük yaşlarda satın alınmış, tıbaklara gönderilmeden özel olarak en-Nâsır Muhammed ile beraber eğitim almıştır. Sultan ile birlikte oyun oynamışlar, beraber tahsil görüp birlikte Kur'an öğrenmişlerdir. Argun, çocukluğundan vefat edinceye kadar en-Nâsır Muhammed'in hizmetinde kalmıştır. En sıkıntılı günlerinde maiyetinden ayrılmamış, son saltanat nâibi olarak ölünceye kadar da bu görevi deruhte etmiştir. Türkler arasında müstesna bir yere sahip şerî ilimlerle meşgul olmuş, Sahih-i Buhari'yi kaleme almış, iyi bir Hanefî fakihi, mîkat ilmine vâkıf, bilgili birisidir. Kaynaklar onun güzel idaresinden sitayişle bahseder.[2344] Argun ed-Devâdâr en-Nâsır Muhammed'in son saltanat nâibidir.

Bu dönem başkentte Argun saltanat nâibi iken Suriye saltanat nâbi de Tengiz'dir. Tengiz geniş yetkilerle donatılarak Suriye bölge nâibliği gibi Mısır hâricinde ülkenin doğu topraklarının idaresini uzun dönem deruhte etmiştir. Sık sık Kahire'ye giderek ülke meselelerini istişare ettiği, önemli meselelerde Tengiz'in görüşlerine Sultan'ın yer verdiği kaynaklarda yer alır.[2345] Tengiz'in şahsında ihdas

2343 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 244; Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 151; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 118; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 34.

2344 Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXXII, s. 151; Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 453-454.

2345 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. II, s. 119; Kütübi, *Fevâtü'l-vefeyât,* c. I, s. 252; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 521; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IV, s. 167.

edilen Suriye saltanat nâibliği Sultan'ın üçüncü saltanat dönemi boyunca devam etmiş idarî bir yapıdır. 28 yıl gibi uzun bir dönem bölgede yöneticilik yapmıştır. Daha önce bahsettiğimiz evlilikler ile akrabalık kurduğu Tengiz ile Sultan adeta ülkeyi birlikte yönetmiştir. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat döneminde ortaya koyduğu haşmetli çağın teşkil edilmesinde haklı bir paya sahiptir. Sultan'ın devlete hâkim memlûk oligarşisinden en önemli isimlerden birisidir. 712/1312 yılında başlayan görevi daha önce değindiğimiz üzere 740/1340 yılında Sultan ile arasının açılmasıyla son bulmuştur.

Sultan yeni kurumların başına atadığı emirleri ya da yöneticileri geniş yetkilerle donatırken, birbirlerini kontrol eden idarî bir yapı oluşturmayı da ihmâl etmemiştir. Aşağıda bahsedeceğimiz kurumlar ve yöneticileri memlûk kökenli asker olmayan idarecilerdir. Esasen dönemin kontrol mekanizması işlevi görev kurum ve idarecileri bunlardır. Bu kurumlardanbirisi ordu nâzırlığıdır. Sultan ile Nâzıru'l-Ceyş Fahreddin Muhammed b. Fazlullah arasında çok farklı bir ilişki söz konusudur. Sultan'ın sözünden çıkmadığı çok önemli kararların alınmasında önemli rol oynayan bu Kıpti kökenli sonradan Müslüman olan Kâdı Fahreddin Mısır ordu dîvânından sorumludur. Sultan'ın kendisini çok sevdiği çok önemli kararların alınmasında sözü geçtiği kaynaklarda yer alır. Kâdı Fahreddin ile yapılan müzakereler sonrası vezirlik ile saltanat nâibliği kaldırılmış,[2346] yine aynı ismin teklifi ile başlayan kadastro/ravk çalışmaları sonrası iktâ'lar yeniden dağıtılmıştır.[2347] İktâ dağıtımıyla alakalı Sultan, bir emire; "*Uzatma! Sen Kalavûn'un oğlu dahi olsan, Kâdı Fahreddin sana 3000 dirhemden fazla ekmek (iktâ') vermez*",[2348] şeklindeki cevapta Fahreddin ismine yapılan vurgu dikkat çekicidir. Bu yeni düzenleme ile kimin nerede iktâ'sı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Sultan iktâ'lı toprakların dağıtım sırasında bütün emirleri tek tek teftiş ederek kim olduğu, kimin memlûkü olduğu şeklindeki suallerle emirlerin gruplaşma hareketlerini de hesaba katarak bilgi sahibi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten iktâ'ların dağıtımı ile de amacı daha önce aşırı gelirleriyle devlette nüfuz sahibi olmuş ve kendisini baskı altında tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısarak nüfuz alanlarını daraltmak ve siyasî arenadaki etki alanlarını kırmaktır.

2346 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 280, 547; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 454; a.mlf., c. V, s. 56-57; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 138-139; Ayaz, *Vezirlik*, s. 75-76; Yalçın, "Saltanat Nâibliği", s. 23-24.
2347 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, 286-287; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 174; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 149-150; a.mlf., *Hıtat*, s. 88-91; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 36.
2348 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 55; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. X, s. 264.

Bu dönem vezirlik kaldırılmıştır. Bunun sebebi olarak devlet adamları arasındaki çekişmeler gösterilse de asıl neden Sultan'ın gelir kalemleri ile ilgilenen ve bu dönem ihdas edilen Hâs Nâzırlığının vezirliğin görev alanını ele almasıdır. Bu nezâret kadastro/ravk çalışmaları sonrası düzenlenen yeni iktâ' nizamı sonrası Sultan'ın üçe katlayan gelir kalemleriyle ilgilenmiştir. Bu arada Sultan toplam iktâ'lı arazilerin gelirinin de yarısını kendisine tahsis etmiştir. Kâdı Fahreddin'in telkini ile yapılan reformların asıl amacı şüphesiz üst düzey emirlerin aşırı güçlenmesini engellemektir. Daha önce çok fazla gelirleriyle nüfuz sahibi olarak devlete hâkim olmuş ve kendisini baskı altına tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısmak ve kendi otoritesini tesis etmek için gerekli olan malî kaynağı iktâ' gelirlerinden temin etmektir.

Bu dönem dikkat çeken yöneticilerden birisi de Nâzıru'l-Hâs Kerimüddin el-Kebîr'dir. 711/1311 yılında atandığı bu görevini 723/1324 yılına kadar sürdürmüştür. Sultan adına birçok meselede yetki sahibidir. Sultan üzerinde de etkili olmuş, bu göz kamaştırıcı gücünden olsa gerek emirlerin hizmetinde bulunmak için yarıştıklarından bahsedilir.[2349] Bir keresinde haftalarca maruz kaldığı hastalığından iyileşince Kahire sokakları kendisi için süslenmiştir.[2350] Kerîmüddin el-Kebîr aşırı güçlenmiş, nihayet kontrolden çıkmıştır. Daha önce bahsettiğimiz şekilde yaşanan sıkıntılar ileri sürülerek malları müsadere edilmiş, başkentten uzaklaştırılmıştır. Kıpti kökenli bir diğer dîvânın başına geçen nâzırlardan birisi de Neşv'dir (1332). Olağanüstü bir makam ve mevki sahibi olmuştur. Ancak zamanla zulme varan uygulamaları da söz konusudur. Sultan'ın üçüncü dönem iktidarına damgasını vuran mutlak güç ve otokrat kişiliğini Neşv'in istismar ederek haksız yere mal topladığı, adeta zulmettiğini anlatan uzun hikâyeler kaynaklarda yer alır. Sultan emirlerin 735/1335 yılında Dâru'l-Adl'de şikâyetlerini ciddiye almaz. Şikâyetler artmış ısrarla dillendirilmiştir. Hacıların Kabe'de dua ederek Allah'a havale ettikleri kaynaklarda yer alır. Nihayet ısrarlı şikâyetler sonunda 740/1339 yılının güz mevsiminde tutuklanır. Yakınlarıyla beraber idam edilir ve Yahudi mezarlığına gömülür.

Görüldüğü gibi Sultan'ın güvenini kazanan bir emir ya da yönetici memur kolay kolay makamını kaybetmemekte, ısrarla makamını korumaktadır. Emirlerin güçlenmesini engellemek amacıyla ihdas edilen bir kurumun başına geçen Mı-

2349 İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.
2350 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 210-211; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. II, s. 402.

sırlı Kıpti kökenli bu memurların Sultan'ın kendilerine aşırı güvenlerini zamanla suistimal etmişlerdir. Kanaatimizce aşırı kuşkulu bir hüviyete sahip Sultan'ın askerî sınıfın dışındaki kadroların başında olan bu yöneticiler hakkındaki şikâyetleri önce ciddiye almayıp zamana bıraktığı görülüyor. Açıkçası emirler üzerinde malî anlamda baskı kurup kraldan fazla kralcı kesildikleri için Sultan hesabına çalıştıklarından emin olduğu için pek ciddiye almadığı anlaşılıyor. Daha açık bir ifade ile Sultan siyasî otoritesinde gözü olmayacağı kesin olan bu insanların bazı faaliyetlerine göz yumduğunu söyleyebiliriz.

Sultan'ın emirleri kontrol amacını taşıyan bir diğer uygulaması adalet merkezlidir. Ramazan ayı dışında her Pazartesi ve Perşembe günleri inşâ ettirdiği mezâlim dîvânları düzenleyerek halkın şikâyetlerini dinlemiştir. Bu uygulama emirler ile halk arasındaki dengeyi gözeten bir terazi vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Aşırıya kaçan, görevini suiistimal eden memurlar için bir supap vazifesi görmüştür. Ayrıca iktidara üçüncü kez gelmesinde açık desteğini gördüğü halka karşı sorumlu davranarak toplum yararına birçok yapı inşâ etmiştir. Dönemin müelliflerinin detaylı olarak verdiği bu imar faaliyetleri[2351] hakkında modern araştırmacıların da hayranlıkla bahsettiğini paylaşmamız gerekir.

Sultan üst düzey mevkilere atadığı emirler ve yöneticilerle istişare ederek görüşlerine yer vererek ülkeyi yönetmiştir. Bunun yanında kendi memlûklerinden atadığı emirler ile idarî ve askeri kurumları yönetirken ilmiye sınıfından yetkili nâzırlar eliyle de tavizsiz bir denetleme mekanizması kurmayı başarmıştır.

Emirler ile münâsebeti bağlamında Sultan en-Nâsır Muhammed'in Eyyûbî hanedanına mensup bir devlet adamı olan Ebü'l-Fidâ[2352] ile münâsebetlerine değinelim. Dönemin memlûk kökenli olmayan valisidir. en-Nâsır Muhammed'in üçüncü döneminde Hama valisi olarak vefatına kadar yöneticilik yapmıştır. 672 Cemaziyelevvel ayında (Kasım 1273) doğan Ebü'l-Fidâ küçük yaşta Kur'an-ı Kerimi hıfzetmiş, fıkıh konusunda ilerlemiş, dil, edebiyat, tarih ve coğrafya alanında

2351 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 113-117; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 538-546; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 137-147, 245-246.

2352 Tam adı İmadüddin İsmail İbnü'l-Meliki'l-Efdal Ali olan Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331)'nın hayatı hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 503-512; İbn Hacer, *ed-Dürer,* c. I, s. 371-373; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. II, s. 399-408; Brockelman, "Ebü'l-Fidâ", *İA,* İstanbul 1987, c. IV, s. 78; Abdülkerim Özaydın, *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

eserler vermiş bilge bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.[2353] Ebü'l-Fidâ, Haçlılara karşı yapılan savaşlara çocuk yaşlarda katılmıştır. Memlûk sultanları Kalavûn, el-Eşref Halil, Hüsameddin Lâçîn ve en-Nâsır Muhammed dönemlerinde Suriye'de vuku bulan seferlere iştirak etmiş ve müşahedelerini *el-Muhtasar*[2354] adlı eserinde nakletmiştir.

en-Nâsır Muhammed'in Kerek günlerinde iken beraberinde yer alıp hizmetinde bulunan Ebü'l-Fidâ, daha burada iken Hama nâibliğine atanacağına dair söz almıştır. en-Nâsır Muhammed üçünkü kez sultan olduğu dönemin başlarında Halep nâibi Seyfeddin Kıpçak'ın vefatıyla Hama nâibi Esendemür Gürcü Halep'e atanırken Hama nâibliğine de 18 Cemaziyelevvel 710/13 Ekim 1310 Salı günü Ebü'l-Fidâ getirilmiştir.[2355] Babası el-Melikü'l-Efdal Ali'nin 683-698/1284-1298 yılları arasında deruhte ettiği bu göreve[2356] yine aynı aileden biris tekrar atanmıştır. Ebü'l-Fidâ ile Sultan'ın diyaloğu diğer nâiblerinden çok farklı olup arkadaşçadır.

Ebü'l-Fidâ 10 Rabiulahir 712/15 Ağustos 1312 Pazartesi günü geldiği Kahire'de Sultan en-Nâsır Muhammed'in 25 Rabiulahir 712/30 Ağustos 1312 Salı günü yayınladığı taklîdi[2357] ile Hama sultanı olarak atanmıştır. Kahire'de düzenlenen gösterişli törende kılıç kuşanıp hil´at giymiş, saltanat nâibi Argun ed-Devâdâr dâhil herkes yaya olarak yanında yürümüştür. Sultan tören sonrası kendisine *el-Melikü's-Sâlih* unvanı vermiştir.[2358] Ebü'l-Fidâ Sultan ile beraber gittiği 719 yılı hac ziyareti (Şubat 1320) dönüşü Kahire'de Sultan tarafından görkemli bir tören ile onurlandırılmıştır. Sultanlara uygun bir şekilde el-Mansûriyye Medresesi'nde[2359] tertip edilen merasimde Ebü'l-Fidâ saltanat şiarı ile 17 Muharrem 720/28 Şubat 1320 Perşembe günü kılıç kuşanmış, hil´at giyip ümeraya hilatler giydirmiş *el-Melikü'l-Müeyyed* unvanı ile taltif edilmiştir.[2360]

2353 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 506; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 372; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 401-403.
2354 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer = Târîhu Ebi'l-*Fidâ, I-II, (Thk. Mahmûd Deyyub), Beyrut 1997/1417.
2355 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 401-402; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 124; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 89.
2356 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 402-403.
2357 Söz konusu taklîd için bk. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 411-412.
2358 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 520; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 371;
2359 Kalavûn tarafından inşâ edilen el-Mansûriyye Medresesi hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXI, s. 70-75;Makrîzî, *Hıtat*. c. II, s. 379-380, 406-408.
2360 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 431-432; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 245; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 297-298; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 505; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 202; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 371.

Sultan ilmine ve edebine hayran kaldığı Ebü'l-Fidâ ile yazışmalarında onu kardeşi olarak taltif etmiş ayrıca Suriye bölgesindeki nâiblerine Ebü'l-Fidâ ile yazışırken tevazu işareti olarak 'yeri öper' anlamında *yükabbilü'l-erza* ibaresini kullanmalarını emretmiştir. Suriye bölge valisi Tengiz de geniş yetkilerine rağmen kendisi ile mektuplaşırken bu ifadeyi aynen kullanmıştır. Hama sahibi anlamında *Sâhıbü'l-Hama* unvanı ile muhatap alınan[2361] Ebü'l-Fidâ yabancı devlet başkanı sıfatındaki kimselere kullanılan bir inşâ dîvânı anlayışı ile muhatap alınmış adeta devlet içinde sultan mesabesinde taltif edilmiştir.

Sultan kendisini taltif etmek için yeni yeni elkablar tanzim etmiştir. Hama'da sırasıyla nâib (710/1310), melik(=emir) (712/1312) ve Sultan (720/1320) unvanlarıyla yöneticilik yapan Ebü'l-Fidâ'nın sultanla ilişkisi sultan-nâib ilişkisinden çok dostane ve arkadaşçadır. Ebü'l-Fidâ'nın yılda iki üç defa Kahire'ye bolca hediyelerle geldiğini hatta birlikte hac ibadeti için kutsal topraklara gittiklerini daha önce çeşitli başlıklar altında ele almış idik. Ebü'l-Fidâ, geniş kültürlü bilge bir yönetici olarak karşımıza çıkar. 23 Muharrem 732'de (26 Ekim 1331) Hama'da vefat ettikten sonra kendisi için yaptırdığı türbesine defnedilmiştir. [2362]

Ebü'l-Fidâ'nın ölümü sonrasında hanımı değerli hediyeleri kendisine takdim ettiği Suriye bölge nâibi Tengiz ile Dımaşk'ta 10 Rabiulahir 732/10 Ocak 1332 günü görüşme yapar. Oğlu el-Efdal'in babasının yerine geçmesini ister. Tengiz de durumu Sultan ile müzakere edip onayı ile bu isteğini olumlu karşılamıştır.[2363]

Sultan oğlu Anuk'u yüzler emiri rütbesine tevcih ettikten sonra 732/1332 yılında gözde emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin kızı ile nikâhlamış[2364] ve düğün törenine Hama nâibliğine atanan el-Efdal Nasıruddin Muhammed'i de davet etmiştir.[2365] Sultan, Hama nâibi için 10 Rabiulahir 732/10 Ocak 1332 Cuma günü saltanat şiarı ile süslü gaşiye altında Kahire'de geçit merasimi düzenleterek kendisini taltif etmiştir. Hama nâibi tören sırasında başında üç bayrak olduğu halde yürümüştür. Üç bayraktan birisi siyah renkte olup halifeyi temsil etmekte diğer ikisi ise sarı renkte olup sultanı temsil etmektedir. Nâib tören sonrası kalede

2361 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 504-505.
2362 Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, c. I, s. 456; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 506; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. I, s. 527; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. II, s. 403.
2363 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 79.
2364 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 78.
2365 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 344.

Sultan'ın huzuruna çıkar ve yer öperek sultanı selamlar.[2366] Ümeranın huzurunda hil'at giyen Hama nâibi, böylece bizzat Sultan tarafından taltif edilerek bir yerde yeni görevine atanmıştır. Ayrıca aynı yıl sultanın üçüncü kez gittiği hac kafilesinde yer almıştır.[2367] Özetle babasına gösterilen ilgi ve alaka oğlu Muhammed'e de gösterilmiştir. Bu uygulama sıra dışıdır. Zira Memlûk siyasî yapısında memlûk kökenli olmayanların idarede söz sahibi olması nadirdir. Bu durum bu müstesnadır. Sultan bu uygulaması ile hem Kerek günlerinde desteğini aldığı zor günlerde yanında yer alan Ebû'l-Fidâ'yı ödüllendirmiş, hem de Eyyûbî hanedanına mensup bu kişiyi onurlandırmıştır. Sultan en-Nâsır Muhammed'in çok yönlü politik kişiliğinin dikkat çekici özelliklerinden birisidir.

Özetle en-Nâsır Muhammed kurumların özelliklerini dikkate alarak yöneticiler atamıştır. İdarî ve askerî yöneticiler ile evlilikler yolu ile akrabalık tesis etmiş, ancak bu uygulaması ayrıcalık tanımamış aksine bir oto kontrol mekanizması olarak iş görmüştür. Yine memlûk kökenli olmayan yöneticiler yetkileriyle emirleri kontrol etmiş bu sayede geçmiş dönemlerde olduğu gibi aşırı güçlenen hatta sultan adayı emirlerin çıkmasını engellemiştir. Bu durum Sultan'ın vefatı sonrası oğullarının ve torunlarının sultan olmasını sağlamış yeni bir emirin sultan olmsı uzun bir zaman almıştır.

D. Memlûkleri ile Münâsebeti

en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri ile diyaloğu önceki sultanlardan çok farklı bir anlayış ve uygulamalarla öne çıkar. Memlûk tedarik merkezleri başta olmak üzere memlûkler için ödenen ücretler, hür insanların çocuklarını memlûk tacirlerine satmaları, memlûklerin Kahire'de gördükleri muamele ve önceki dönemlerden çok farklı memlûk kimliği çalışma dönemimizde öne çıkan özelliklerdir.

en-Nâsır Muhammed uzak diyarlardan pek çok memlûk ve cariye getirterek uzun süreli saltanatı boyunca idarî ve askerî kadrolar için ihtiyacı olan insan gücünü seleflerinin yolundan giderek temin etmiştir. Sultan er-Ravkü'n-Nâsırî adlı tahrir çalışmasını yaptırdıktan sonra iktâ'ların emirlere dağıtımını yeniden düzenlemiştir. Sultanın bu tahrir çalışmaları sonrasında 2000 kayıtlı sultan mem-

2366 İbn Habîb, *Tezkire*, c. II, s. 225; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 344-345.
2367 İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 490; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 81.

lûklerinin[2368] sayılarının zamanla 12 000'e ulaşması[2369] memlûk temini noktasında ne derece önemli bir noktaya gelindiğini de göstermektedir. Devletin başından beri en önemli memlûk temin merkezi Kıpçak bozkırları olmuştur. Altın Orda Hükümdarı Özbek Hân (1313-1340) ile çok iyi siyasî ilişkiler geliştirmesinin temelinde de memlûk tedariği yatmaktadır. Bu dönemde Kıpçak bozkırından başka Tebriz, Anadolu ve Bağdat memlûklerin tedarik edildiği önemli merkezlerdir.[2370] Kıpçak ülkesinden Kahire'ye taşınan memlûkler Gürcü ve Bizans bölgesinden geçerek Karadeniz üzerinden Akdeniz'e önce İskenderiye'ye nihayet Kahire'ye ulaşıyorlardı. Dolayısıyla memlûk dolu gemilerle üç ülkenin elçilerinin sık sık birlikte Kahire'yi ziyaretleri karşılıklı olarak elçi teatilerini de beraberinde getirmiştir.[2371] Sultan: "Amcaoğluma selam söyle, Kıpçak memlûkler ile güzel cariyeler göndersin", dediği Altın Orda elçisini ağırlayıp onurlandırmış birbirinde değerli hediyelerle uğurlamıştır.[2372] en-Nâsır Muhammed her şeyin en güzelinin olmasını istediği gibi en güzel memlûklerin ve cariyelerin ülkesine gelmesini istemiştir. Kendisi adına özel olarak memlûk tedariğini sağlayan tacirler kişi başı maliyeti 20 000, 30 000 ya da 40 000 dirhem ödeyerek Sultan'ın beğeneceği memlûk için karşılığında 100 000 dirhem alıyorlar çok para kazanıyorlardı.[2373] Ülkesinden yeni gelen bir memlûkünü ağırlamakta sınır tanımayan Sultan, en güzel elbiseler giydirip altın kemerler ve iyi cins atlar hediye ederek memlûkünü kendisine bağlar. Makrîzî Sultan'ın bu tavrıyla memlûkünü kendisine bağladığını ve karşılıklı olarak amacın hâsıl olduğunu vurgular.[2374] Sonra gelen memlûklere derecelerine göre üç ila on dinar arasında maaşlar bağlamıştır.[2375] Ayrıca Sultan memlûklerine Ba'lebekki pamuğundan ve ham ketenden mamül bölgenin en güzel elbiselerini giydirerek onurlandırmayı de ihmal etmez.[2376] Kıpçak ülkesinden getirdiği Türk kökenli memlûklerini yine aynı bölgeden getirttiği Türk cariyeler ile evlendirme husununda dikkat etmiş özellikle Türk kökenli olanların liyakat ve sadâkat konusunda öne çıkanları üst düzey mevkilere atamıştır.

2368 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 217.
2369 İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr*, c. I, s. 481.
2370 Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 314; a.mlf., *Sülûk*, c. II, s. 524-525.
2371 Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 62-64; Nüveyrî, *Nihâye*, c. XXXII, s. 158, 173, 195, 251, 252, ; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 279-281, 382; Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 45; İbn Haldun, *İber*, c. V, s. 492-493; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 122, 145, 164, 203, 204, 215,
2372 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 279-281.
2373 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 127-128.
2374 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524-525; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 127-128.
2375 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524.
2376 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 524.

Esaret müessesesine dayalı İslâmî kaideler çerçevesince tanzim edilmiş idarî, askerî, iktisadî ve hukuki bir terim olan *memlûk* kimliğinin en önemli vasfı savaşlarda esir olmaktır. Yani Sultan Kutuz[2377] ve Moğol asıllı Sultan Ketboğa[2378] gibi hür bir insan iken savaşta esir alınıp memlûk sınıfına dâhil olduktan sonra eğitilerek zamanla sultanlığa kadar yükselebilmektir. Bu çerçevede Moğolların 1239-40 yılında Deşt-i Kıpçak[2379] bölgesine yaptıkları istilâlar neticesinde[2380] esir pazarlarında bolca bulunan gayri müslim Kıpçaklar esir tacirleri tarafından Mısır'a getirilmişlerdir. Dolayısıyla Kıpçak Türkleri ilk dönem memlûkler içinde yoğun olarak mevcuttur.[2381] Yine esaretten başka kıtlık, açlık, kuraklık ve hastalık gibi zorunlu ya da ailelerin çocuklarını satmasının adet olduğu durumlar memlûk sisteminin önemli insan kaynaklarıdır.[2382] Bunların dışında özellikle en-Nâsır Muhammed döneminde olduğu gibi aileler çocuklarını fahiş ücretler karşılığında ileride çocuklarının yaşayacağı şaşalı günlerin hayali ve kendilerinin de fakirlikten kurtulacağı ümidiyle gönüllü olarak çocuklarını satmışlardır.[2383] Nadir de olsa tamamen hür olan kimseler memlûk sınıfına katılmıştır. Örneğin en-Nâsır Muhammed için Özbek Hân'dan gelen gelin alayında görevli Kavsûn,

2377 Kutuz'un annesi Sultan Celaleddin Harezmşah'ın kızkardeşi olup babası da Celaleddin Harezmşah'ın amcasının oğludur. (Nüveyrî, *Nihâye,* c. XXIX, s. 480; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. VIII, s. 40; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 458). Bir savaş sırasında Moğollar'a esir düşen Kutuz Türk ve Müslüman olup esaretten sultanlığa yükselmiştir. Kutuz hakkında bk. Safedî, *el-Vâfî,* c. XXIV, s. 251-254; İbn Tağriberdî, *el-Menhel,* c. IX, s. 74-77; Tekindağ, "Kutuz", s. 1057-1060; Yiğit, "Kutuz", s. 500-501.

2378 Ketboğa, İlhanlı hükümdarı Hülâgû (654-663/1256-1265)'nun ordusunda genç bir asker iken Nüveyrî'ye göre Ayn-ı Calut Savaşı (Eylül 1260)'nda, Zehebî, İbn İyas, ve İbn Tağriberdî'ye göre Birinci Humus Vakası (10 Aralık 1260)'nda Memlûkler tarafından esir alınır. Memlûkü olarak girdiği Kalavûn'un hizmetinde terakki ederek onlar emirliği, tablhane emirliği ve binler emirliğine kadar yükselmiştir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm, H. 701-750,* s. 30-31; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. VIII, s. 55; İbn İyas, *Bedâi'u'z-zühûr,* c. I, s. 386. Memlûklerin Moğollarla yaptığı II. Humus Savaşı (679-1281) sırasında Sultan Kalavûn memlûkü Zeyneddin Ketboğa'yı Mısır'da nâib olarak atamıştır. Hammâde, *el-Vesâik,* s. 203.

2379 Kıpçak çölü veya Kıpçak bozkırı anlamına gelen Deşt-i Kıpçak, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde Dinyester ve İrtiş ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adıdır. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Ankara 2006, s. 180.

2380 İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi,* c. XII, s. 312-315.

2381 Altan Çetin, *Askerî Teşkilât,* s. 69-70.

2382 Kalkaşendî, Maişet darlığından dolayı evlatlarını sattıklarından söz ederek gayri müslim olan özellikle Türk cinsinin cesareti, şecaati, vefakârlığının yanında çehresi güzel ve zarif insanlar olduklarından bahseder. Ömerî, *Mesâlik,* c. III, s. 150; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ,* c. IV, s. 458.

2383 Makrîzî bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır; "Memlûk Sultanı adına kişi başına 100 bin dirhem (5 000 dinar) ödeyen tacire bir baba karşı koyamaz, oğlunu satardı". Makrîzî, *Hıtat,* c. II, s. 214.

hür bir insan iken resmi işlemler sonrası tacirlikten en-Nâsır Muhammed'in memlûkleri arasına katılmıştır.[2384]

Sultan her zaman memlûkleri için cömertlikte sınır tanımamış onları sık sık düzenlediği hil'at törenleriyle onurlandırmayı ihmal etmemiştir. Bu durum teamüle dönüşerek saltanatının ilk yıllarından itibaren son yıllarına değin sürmüştür. Örneğin 738/1338 yılında memlûkleri olan emirler Kavsun, Altunboğa el-Mardâni, Beştâk ve Meliktemür el-Hicâzî'ye 200 000 Mısır dinarı bağışta bulunmuştur.[2385] Yine aynı yıl memlûklerinden Yelboğa el-Yahyâvî ile Altunboğa el-Mardânî için birer kasır inşâ ettirmştir.[2386] Emirlik tevcih ettiği memlûklerini önemli idarî görevlere atadıktan sonra onun önünü açar ancak zamanla çok aşırı güç ve nüfuz sahibi olduklarında görevinden alarak hilesinden emin olmak ve şerrinden korunmak için yerine daha küçük birisini tayin eder. Böylece tedbiri elden bırakmadığı gibi yönetim mekanizmasını taze kanlarla daima takviye etmiştir. Bu durum Sultan'ın en belirgin yönetim anlayışıdır.[2387] Özetle Sultan memlûklerini ihya etmek için gerekeni yaptığı gibi onları kontrol altında tutmasını da bilmiştir.

II. VEFATI VE ŞAHSİYETİ

A. Vefatı: Halefsiz Sultan

Sultan en-Nâsır Muhammed'in 741 yılı Şevval ayında (Mart 1341) baş gösteren rahatsızlığı Zilkade ayına (Nisan 1341) geldiğinde giderek ağırlaşır. Günde yirmi-otuz kez gittiği def-i hacetinde çıkardığı kanlı ishal 14 Zilhicce 741/1 Mayıs 1341 Perşembe gününe gelindiğinde ise artık dayanılmaz bir hâl almıştır.[2388] Hasta yatağında iken aralarında tartışan emirler Kavsun ile Beştâk'ı yanına çağırıp; "*Ben ölüyorum siz ise tartışıyorsunuz*" diyerek serzenişte bulunur. Emirlere tavsiyelerde bulunup barıştırmış, birlikte hareket etmeleri, ayrılığa düşmemeleri

2384 Hür bir insan olan Kavsun, en-Nâsır Muhammed'in dikkatini çekmiş ve sekiz bin dirhem ödeyerek memlûkleri arasına girmiştir. Yine tıbak'a göndermeden emirlik tevcih ettiği Kavsun sultanın damadı olarak gözde emirlerinden olmuştur. Makrîzî, *Hıtat*, c. II, s. 307-308. Kavsun hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. IV, s. 136-140; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. VI, s. 106-110; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. III, s. 257-258.

2385 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 93.

2386 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 95.

2387 Şücâî; *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 534.

2388 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 101.

yönünde uyarmıştır.[2389] Gittikçe de durumu ağırlaşmıştır. Yakalandığı dizanteri hastalığından kurtulamayarak 21 Zilhicce 741/7 Haziran 1341 Perşembe sabahı vefat etmiştir.[2390]

Sultan ölmeden birkaç gün önce hastalığının iyice ağırlaşması üzerine 18 Zilhicce/4 Haziran 1341 Pazartesi günü son kez meşveret meclisini toplamıştır. Emirler Cengelî, Almelik, Sencer el-Câvelî ve Baybars el-Ahmedî'nin katıldığı toplantı sonrası Almelik ile Sencer el-Câvelî Sultan'dan bir veliaht tayin etmesini istemişler.[2391] Oysa Sultan bu konuda daha ömce Türk bir cariyeden dünyaya gelen ve şeklen güzelliği kaynaklara yansımış oğlu Anuk'u[2392] veliaht olarak tayin etmiş, ancak kısa bir süre önce 7 Rabiulevvel 741/31 Ağustos 1340 günü vefat etmiş idi.[2393] Aslında Sultan'ın hastalığının ağırlaşmasının sebeplerinden birisi de bu çok sevdiği oğlunun ayrılığıydı. Çok üzülmüştü. Sultan en-Nâsır Muhammed oğlu Anuk'u veliaht tayin etmek için 23 Safer 732/25 Kasım 1331 Pazartesi günü halife başta olmak üzere kadıları ve ümerayı kalede toplar. Anuk'u önce saltanat şiarı ile veliaht tayin etmek istemiş ancak bundan vaz geçerek sadece emirlik tevcih ederek veliaht olmasına karar vermiştir. Anuk hil'at giyerek yüzler emiri rütbesi tevcih edilmiş tören alayı için süslenmiş at üzerinde sağlı sollu hizmetindeki emirler eşliğinde Kahire sokaklarında halkı selamlamıştır. Kalenin altına geldiğinde ise üzerine para saçılır. Sultan oğlu ile birçok emire de hil'at giydirip saltanat yemeği vermiştir.[2394]

Anuk, Sultan'ın diğer oğulları Ahmed, Ebu Bekir ve İbrahim'den sonra en küçükleridir. Diğerleri kırklar emirliği rütbesine haiz iken Anuk yüzler mirliği rütbesi tevcih ettiği tek oğludur.[2395] Tengiz'in Sultan'a hediye olarak gönderdiği Türk asıllı eşi Hond Tugay'dan 15 Cemaziyelahir 721/12 Temmuz 1321 Pazar

2389 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 104; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 522-523; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 125.

2390 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 106-110; Ömrî, *Meâlik*, c. XXVII, s. 359; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 126.

2391 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s126.

2392 Anuk (ö. 740/1340) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 634; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. III, s. 108-112.

2393 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 120; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 513.

2394 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 78.

2395 Safedî, *A'yânü'l-Asr*, c. I, s. 630.

günü doğmuş[2396] emirlik tevcih edildiği yılın Şaban ayının on birinci (8 Mayıs 1332) Cuma günü en-Nâsır Muhammed'in gözde emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin kızı ile nikâhlanır.[2397] Nikah törenine Hama nâibi Ebü'l-Fidâ'nın oğlu el-Efdal Muhammed ile Suriye bölge nâibi Tengiz de özel olarak katılmışlar görkemli kutlamalar eşliğinde gerçekleşmiştir.[2398] Ayrıca düğünde bir milyon Mısır dinarı harcanmış, gece eğlencelerinde her taraf en büyüğünden üç bin mum ile aydınlatılmış yemek olarak at, deve ve diğer hayvanlardan toplam yirmi bin baş hayvan kesilmiş, on sekiz bin kantar[2399] helva tüketilmiştir.[2400] Sultan oğlu Anuk'un dîvânında görev yapacak emirler tayin etmiş ayrıca gelirlerini artırarak Akabe'de vefat eden Emir Moğoltay'ın iktâ'sı Anuk'a tahsis edilmiştir. Daha sonra malî işlerinden Hilâlü'd-Devle sorumlu tutulurken Emir Altunkaş[2401] Anuk'un üstâdâr'ı tayin edilmiştir.[2402] Anuk ölünceye kadar da görevini sürdürmüştür.[2403] Anuk babasının gözdesi olarak yaşamı boyunca dikkatleri üzerinde toplamış ancak erken yaşta ölümü Sultan'ın hastalığını daha da tetiklemiştir.

Sultan ölümünden üç gün önce son kez topladığı meşveret meclisinde oğlu Ebu Bekir'i veliaht tayin edip vasiyette bulunarak oğlu Ahmed'i Kerek'ten kesinlikle çıkarmamalarını emretmiştir. Ebu Bekir'e babasının lakabı olan *el-Melikü'l-Mansûr* unvanını verirken amcası el-Eşref Halil'in de kılıcını hediye eder.[2404] Ayrıca Kavsun ile Beştak'ı vasîsi olarak tayin etmiş, huzurda bütün emirler yemin ederek sözlerinde duracaklarına dair söz vermişlerdir.[2405] Bu arada vefatına yakın hapiste bulunan bütün emirleri hapisten çıkarmıştır.[2406]

2396 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 231-232. Hond Tugay hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 559-601.
2397 İbn Cezeri, *Târîhu Havâdis, Havâdisü'z-zaman,* c. II, s. 524; İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer,* c. IX, s. 360; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 343; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 78.
2398 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 344; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 79-80.
2399 Eski bir ağırlık ölçüsü birimi olan kantar bölgeye ve döneme göre değişkenlik gösterir. XIII-XVI. yüzyıllarda hazırlanmış tüccar rehberlerinin verdiği bilgilere göre kantar 41, 3 kg. ile 44, 464 kg. arasında bir değere sahiptir. Cengiz Kallek, "Kantar", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIV, Ankara, s. 317-320.
2400 İbn Cezerî, *Târîhu Havâdîs,* c. II, s. 525; İbn Habîb, *Tezkire,* c. II, s. 221.
2401 Emir Altunkaş (ö. 745/1345) hakkında bk. Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 615.
2402 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 631; Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 343-344; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 78.
2403 Safedî, *A'yânü'l-Asr,* c. I, s. 615.
2404 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır,* s. 105.
2405 Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 126.
2406 Bu emirler Tayboğa, Hacı, Saruca ve Olcayboğa el-Adili'dir. Makrîzî, *Sülûk,* c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *Nücûm,* c. IX, s. 126.

Sultan en-Nâsır Muhammed 21 Zilhicce 741/7 Haziran 1341 Perşembe sabahı vefat ettiğinde 57 yıl 11 ay ve 5 gün süren çoğu saltanat ile geçen bir hayatı geride bırakmıştır. Önce gasledilen daha sonra tahnit edilen naaşı kefenlendikten sonra babası Kalavûn'un yanına defnedilir. Cenaze merasimi gününde her taraf kapatılmış, sokaklar boşalmış bütün emirler hazır bulunmuş dört mezhep baş kadılarının nezâretinde 23 Zilhicce/9 Haziran Cumartesi gecesi defin işlemi tamamlanmıştır.[2407]

Sultan vefat ettiğinde sağlığında iken ölenler hariç geride on iki erkek evlat bırakır. Bunlar büyükten küçüğe Ahmed, Ebû Bekir, Ramazan, Yusuf, İsmail, Şaban, Hüseyn, Küçük, Hacı, Hasan, Muhammed en-Nedîm ve Ali'dir.[2408] Bunlardan sekizi Ebu Bekir, Küçük, Ahmed, İsmail, Şaban, Hacı, Salih ve Hasan sırayla tahta oturur.[2409] Özetle sekiz erkek evladı ve dört torunu kendisinden sonra tahta oturmuştur. Dolayısıyla en-Nâsır Muhammed Memlûk Türk Devleti'nde sultan çocuğu ve sultan kardeşi olduğu gibi oğulları ve torunları sultan olmuş müstesna bir kimsedir. Ancak şunu da kaydedelim ki, en-Nâsır Muhammed sonrası (1341-1382) emirler arasındaki çekişmeler çerçevesinde tahta oturtulan sultanların kukla olarak kullanıldığı istikrarsız bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Kendisinin haşmetli yıllarının aksine oğulları ve torunları dönemi silik bir devir olarak devletin duraklama dönemi diyebileceğimiz bir evre oluşturur.

Babası ve kardeşi sultan olan en-Nâsır Muhammed beş yaşında babasını, sekiz yaşında abisini kaybederek dokuz yaşlarında oturduğu saltanat makamının ne olduğunu daha çocuk iken dokuz yaşlarında tahta çıkarak yani yaşayarak öğrenmiş ve kader elde ettiği tecrübelerini yaşamı boyunca kullanmasına fırsat vermiştir. Dolayısıyla birinci ve ikinci saltanat dönemlerinde kukla sultan olarak yaşadığı dönemin tecrübesini tekrar yaşamamak için otoritesini kimse ile paylaşmaya yanaşmamış, bu durum otokrat ve müstebit bir kişiliğinin oluşumunda etkili olmuştur.[2410] Ümera huzuruna girdiği zaman kendi aralarında konuşmaya bile cesaret edemeyecek kadar[2411] ödün vermediği sert yapısına gölge düşürecek en ufak bir teşebbüse dahi tahammül etmemiştir. Üçüncü hac ziyareti dönüşünde kendisi-

2407 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 106-110; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 523; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 126.

2408 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 110; Safedî, *el-Vâfî*, c. IX, s. 371; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 546; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 148.

2409 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 546; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 147.

2410 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 534; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 134.

2411 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 112.

ne darbe planı yaptığı gerekçesiyle zehirlediği düşünülen üst düzey emirlerinden Bektemür es-Sâkî'nin vefatını[2412] veren İbn Devâdârî Sultan'ın bu teşebbüsünü feraset sahibi olduğuna bağlar. Sultana hayranlık derecesinde öven İbn Devâdârî, Sultan'ın iman feraseti, saltanat feraseti ve doğal feraset sahibi olduğunu ileri sürerek yaptıklarına bir meşruiyet addeder.[2413] Vefat ettiğinde ne veziri, ne nâibi ne de hâcibi vardır. Hâciplik görevini deruhte eden Barsboğa el-Hâcib bu görevini Şücâî'nin ifadesi ile hâciblik asasını taşımadan yürütmüştür.[2414] Kısacası her şey bizzat Sultan tarafından idare edilmiştir.

B. Şahsiyeti

en-Nâsır Muhammed yaşadığı devrin en kudretli sultanı olmasının yanında en uzun ömürlü saltanat dönemi ile Memlûk sultanları arasında öne çıkar. Bu hususta Türk, İslâm ve dünya tarihinde çok özel bir duruma haizdir. O, Memlûk kaynakların ortak ifadesi ile Türk sultanlarının en büyüğüdür. Yine akıcı Arapça konuşan ilk sultan olması ile öne çıkar. Doğrusu halk ile iyi bir diyalog kurduğuna kuşku yoktur. İyi bir siyasetçi olmasında olağanüstü zekâsının katkısı da ortadadır. Bu anlamda babasının memlûklerini hûşdâşlarıyla birlikte tanıyan Sultan kendi memlûklerini isim isim bildiği gibi öne çıkan özelliklerini, güzel yönlerini çok iyi bilir. Onları çağırırken güzel isimleri ve sıfatları ile çağırır.[2415] Sultan'ın zekâsı hayranlık uyandıran türdendir. Sultan ahırlarına alınan atlar için tutulan çetele ve şecerelere varıncaya kadar takip eder ve bu hususta yapılan ödemelere değin bilen bir hafızaya sahiptir. *"Filan zaman filanın getirdiği şu kadar ödediğim şu atı getirin"*, dediği nakledilir.[2416] Atlara olan aşkına daha önce değindiğimiz için burada sadece zekasına atıfta bulunmak için dikkat çektik. Sultan uzun barış günlerinde tertip ettirdiği gelenelsel av partilerinden bahsetmemek olmaz.Av merakı ve avcılık da Sultan için hususi bir yere sahiptir. Uzun süreli barış dönemlerinde askerin eğitim aracı avcılıktır. Yılın belirli mevsimlerinde düzenlenen av partileri döneme damga vuran önemli faaliyetlerdir. Emirlerin askerleri ile kaynaşmasını sağlayan bu etkinlikler aynı zamanda başkent dışındaki bölgelerin teftişine de imkân sunmaktadır.

2412 İbn Devâdârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 366; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 83.
2413 İbn Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, c. IX, s. 322.
2414 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 111.
2415 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 532-534; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 133;
2416 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 127.

Yırtıcı hayvanlara merakı Sultan'ın öldüğünde bıraktığı hayvanlardan anlaşılır. Babası Kalavûn sadece bir sungur kuşu bırakırken en-Nâsır Muhammed'in emirlerinin on'u aşkın sungur kuşu bulundurduğu kaydedilir. Sultan vefat ettiğinde sungur, şahin ve çakır cinsi yırtıcı kuşlardan sayısız avcı kuşları bırakmıştır.[2417]

Sultan tam bir imaret aşığıdır. Görüntüsünü beğenmediği binaları yıktırır. Yerine en güzel surette ortaya çıkacak yapıların inşâ edilmesini emreder. Başlı başına çalışma konusu olan bu çalışmalarla Mısır'ın çehresini değiştirmiştir. Cami, medrese, hânkâh gibi dini ve ilmi mekânların yanı sıra köprüler, yollar, su kanalları, haliçler, barajlar, su kuyuları, su kemerleri, meydanlar, evler, kasırlar gibi halkın ihtiyacına yönelik hizmet amaçlı yapılar ülkenin dört bir tarafını süslemiştir.[2418] Sultan bu çalışmaları bizzat yerinde teftiş ederek inşâ çalışmalarını takip eder.[2419] Özellikle tahta oturur oturmaz halkın günlük ihtiyaçlarına hizmet amacıyla başlattığı inşaat faaliyetleri[2420] vefatına değin sürer. Ağır hastalığına rağmen vefatından birkaç ay önce Birketü'l-Habeş taraflarında açılan su kanalını ve su kuyularını yerinde teftiş etmiştir.[2421] İnşaat çalışmaları için günlük sekiz bin dirhem harcadığı nakledilir.[2422]

Sultan en-Nâsır Muhammed'in şahsiyeti hakkında[2423] çağdaşı ve muahhar kaynaklarda çok geniş malumatlar vardır. Kendi iktidar dönemi olan üçüncü saltanat dönemi boyunca Dâru'l-Adl'de mezâlim dîvânları addederek halkın ve yöneticilerinin taleplerini dinlemiştir. Seleflerinden farklı olarak üç kez hacca gidip sıradan bir Müslüman gibi ibadetini yerine getirmiştir. Sultan emirlerin ve devlet memurlarının ahlâklı olmasına dikkat etmiş kendisi içki içmediği gibi içenlerden hoşlanmamış, bu konuda çok hassas davranmıştır. İbn Tağriberdî, ne bir valinin

2417 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 530.

2418 Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'n-Nâsır*, s. 113-114, 117-118; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 537-546; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 136-141.

2419 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 231.

2420 Sultan başkentle sınırlı tutmadığı bu imar çalışmalarını 714/1314 yılında üçüncü saltanat döneminin başlarında köprüler ve kanallar inşâ etmeleri için ümerayı emrindeki mühendislerle Mısır coğrafyasının geneline görevlendirmiştir. Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 137-138.

2421 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 514.

2422 Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 537; İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 136.

2423 Sultan en-Nâsır Muhammed'in şahsiyeti hakkında bahseden memlûk kaynakları şunlardır: Şücâî, *Târîhu'l-Meliki'Nasır*, s. 111-119; Safedî, *el-Vâfî*, c. IV, s. 353-374; a.mlf., *A'yânü'l-Asr*, c. V, s. 73-103; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, c. IV, s. 35-36; Makrîzî, *Sülûk*, c. II, s. 523-548; İbn Tağriberdî, *el-Menhel*, c. X, s. 267-286; a. mlf, *Nücûm*, c. IX, s. 126-150; İbn Hacer, *ed-Dürer*, c. IV, s. 144-147.

ne kadıların ne de muhtesiblerin hülasa memurlarının rüşvet almaları ile meşhur olmadıklarına değinerek Sultan'ın şerî şerife tazimde kusur göstermediğini yazar. Bu bilgileri verdikten sonra da en-Nâsır Muhammed sonrası bozulan sisteme değinerek kaygısını dile getirir.[2424] Özetle Sultan en-Nâsır Muhammed Mısır tarihine damgasını vurmuş sıra dışı bir sultandır.

2424 İbn Tağriberdî, *Nücûm*, c. IX, s. 134

SONUÇ

Memlûk Türk Devleti, Sultan Kutuz önderliğinde kazanılan Ayn Câlût Zaferi ile adından söz ettirmeyi başarmış, Sultan Baybars devri devletin kuruluş dönemi, Sultan Kalavûn devri yükseliş dönemi olmuştur. Sultan en-Nâsır Muhammed devri ise devletin zirve dönemi olarak tarihte yerini almıştır. Baybars ve Kalavûn'dan sonra en kudretli sultandır. En uzun süre saltanatta kalma başarısını göstermiştir. Memlûk tarihinde kendisine özgü saltanat dönemleriyle damga vurmuştur. Sarayda doğmuş, yine sarayda ölmüştür. Üç saltanat dönemi çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinden oluşur. Esasen ilk iki dönem kukla bir sultan mesabesindedir.Yirmi beş yaşlarda bir yetişkin olarak başladığı üçüncü saltanat devri otuz yılı aşan haşmetli bir çağdır.

Sultan en-Nâsır Muhammed'in üçüncü saltanat dönemi özelde Memlûk Türk Devleti tarihinin genelde Mısır tarihinin parlak bir devri olarak tarihçiler tarafından hakkı teslim edilir. İlk kez tahta oturduğunda Haçlılar ve Moğolların siyasî varlıkları söz konusu iken üçüncü saltanat döneminde devlet her ikisinin tehdit ve tehlikesinden emin bir hâle gelir. Mısır, Suriye ve Hicaz'a hâkim, Anadolu'da sözü geçen, dış politikada etkili, bölgesel ve küresel meselelerde söz geçiren bir sultan olarak karşımıza çıkar.

Mısır tarihinin her açıdan haşmetli bir devrini konu alan bu çalışmamızda dönemin siyasî olayları ve gelişmeleri merkezinde haşmetli bir çağın oluşumunu sağlayan döneme özgü siyasî yapıyı ve bu yapının ortaya çıkmasında etkili olan âmilleri ortaya koymaya çalıştık.

Memlûk tarihi, kaynaklar ve çalışmamızla alakalı bazı hususlarda görüşlerimi paylaşmak, önemli noktalara temas etmek, araştırmacıların dikkati çekerek kitabımızın sonuç kısmını tamamlamak istiyorum.

Çalışmamız Haçlı işgalleri ve Moğol istilâlarının ardından uzun bir dönem sonrası ilk kez Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesinde tesis edilen istikrarlı bir dönemi ele alıyor. Esasen bu sıkıntılı dönem sonrası Memlûk Türk Devleti'ni Haçlılar ve Moğollar karşısında başarılı kılan âmiller nelerdir. Şüphesiz bu başarının arkasında devlet yöneticilerinin yetiştiği memlûk sistemi ya da nizamı gelmektedir. Bu

nizamı anlamak devleti anlamakla eşdeğerdir. Herşeyden önce bu nizamdan yetişmiş askerleri *köle askerler* şeklinde ifade ederek değersizleştirmek yalnıştır. Dolayısıyla memlûk'ü sözcük anlamından hareket ederek *köle* diye isimlendirmek, devlete de *kölemenler* adını yakıştırmak büyük bir hatadır. Bu hususta maalesef ülkemiz araştırmacılarının ezberleri ortadadır. Açıkçası sözcük anlamından hareket ederek böyle isimlendirme yapılmaktadır. Zamanla anlam değişimine uğramış bu kavramla alakalı kitabımızın giriş kısmında konuyu net bir şekilde ele aldık. Savaş esirliğinin dışında köle doğmadıkları gibi asla köle olmayan, hürler gibi yargılanan bu insanlar idarî ve askerî kadroların yetiştiği memlûk sınıfına mensup devletin seçkin bir sınıfıdır. Diğer insanlardan farklı olan tek unsur memlûkü olduğu Sultan ya da emirine hayatı boyunca sadâkatle bağlı kalmasıdır. Aslında bu durum hayal etmediği makam ve mevkilere gelmesini sağlayan bu insanlara karşı vefalı davranmaktan başka birşey değildir. Sıradan bir insanın kendisine en ufak bir iyiliği dokunan kişiye karşı vefakârlığı nasıl erdemli bir insan davranışı ise bu durumda böyledir. Söz konusu sadâkat elbette sıradan bir insan diyaloğu ya da davranışı değildir. Ölünceye kadar sürecek hukukî ve insani bir davranıştır. Bu noktada Kahire'de çok özel bir yaşam süren bu insanları *köle* sözcüğü ile değil de *memlûk* kavramı ile ifade etmek doğru olandır. Bu konuda daha geniş araştırmalar yapılması gerektiği kanaati oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle başta *fürûsiyye* dediğimiz bir memlûk'ün ya da bir süvarinin eğitimini konu alan İstanbul kütüphanelerindeki onlarca muhtemelen daha da fazla elyazma eserler matbu hale gelmeyi beklemektedir. Bu ve benzer çalışmalar başta olmak üzere dönem kaynakları iyice irdelendiğinde ve Memlûk nizamı için uygulanan hukuk çok iyi analiz edildiğinde bu nizam tam olarak ancak anlaşılmış olacaktır. Bunun yanında Osmanlı'ya ilham kaynağı olarak devşirme sisteminin temelini daha iyi kavrama imkânı hâsıl olacaktır. Şu hususu çok iyi bilmeliyiz ki, Haçlı seferleri ve Moğol istilâlarıyla inkıraza uğrayan Türk-İslâm dünyası memlûk nizamı üzerine kurulan bir devlet ile ayağa kalkarken bu nizamdan ilham almış devşirme sistemi ile de Osmanlı yüzlerce yıl batıya askerî sahada üstünlük sağlamıştır. Bu durumun sadece askerî eğitim ve beceri ile anlatılabilecek ve anlaşılabilecek bir durum olmadığı çok açıktır.

Çalışma dönemimizin kaynaklarında gördüğümüz ve çalışmamızda da tespit ettiğimiz bir husus daha var. Devletin adı meselesi... Dönemin kaynakları ağız birliği yapmışcasına *Türk Devleti* diye isimlendirir. Oysa bizler ısrarla memlûk kelimesinin basit anlamına odaklanıyoruz. Esasen batılı çalışmaların gölgesinde kalan bu isimlendirme de hatalıdır. Bir vakıa ki tarihteki devletlerin isimleri dev-

let kadim bir devlet değil ise ya hanedanın ismini alır ya da sultanın adı ile anılır. Günümüzde geçmişteki devletler için kullandığımız devlet isimlerinin birçoğu o devlet hayatta iken kullanılmamıştır. Oysa Memlûk Türk Devleti açıkca bu isim ile daha ilk yıllarında anılmaya başlanmıştır. Devleti yöneten Türklerin dilini Mısırlı Türk olmayan devlet adamlarına öğretmek amacıyla kitaplar yazılmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere asla köle olmayan memlûk sınıfına mensup bu insanlar Mısır'da hayatları süresince seçkin bir sınıf olarak yaşamlarını idame ettirmişlerdir.

Devletin ismi meselesiyle ilgili Makrîzî'nin Mısır tarihini tasnifi dikkat çekicidir. Bu konuda Salahaddin Eyyûbi'nin şahsında Eyyûbileri Kürt olarak takdim edip Memlûkleri de Bahrîler ve Çerkesler ya da Burcîler şeklinde isimlendirmesi söz konusudur. Bahrî yakıştırması bir yere kadar uysa da Burcî isimlendirmesi yanlış ve eksik hatta Türk Devleti adını kamufle etmek için Makrîzî'nin söz konusu bu tasnifi birileri için bir fırsattır. Dolayısıyla batılıların yaptığı isimlendirmeleri üstünkörü kabul etmek maalesef hatalıdır. Ayrıca çok azı Çerkes olan bu sultanların ortak dili Türkçe'dir. Bu dönemde Afrika'nın batısında yaşayan İbn Haldun Memlûk Türk Devleti için Mısır'a gelmeden önce yazdığı Mukaddime-si'nde *Mısır ve Suriye Türk Devleti* ifadesini kullanır. Keza çağdaşı münşî Kalkaşendî tarih boyunca Mısır'a hâkim devletlerden bahsederken sırasıyla Eyyûbîleri *Eyyûboğulları* olarak isimlendirirken Memlûk devrini kuruluşundan yıkılışına değin *Türk Sultanlar* olarak isimlendirir. Yine birçok yerde *Türk Devleti* ifadesini kullanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz Makrîzî de defaatle çalışma dönemimizden *Türk Devleti* diye bahseder.. Yine devletin ismiyle alakalı çalışma dönemimizdeki müellifler eserlerinin adlarını *Türk Devleti Tarihi* diye isimlendirirler. Kısaca en-Nâsır Muhammed döneminde kaleme alınan eserler ilk defa bu ismi zikretmişler ve bu tesmiye devletin sükûtuna kadar sürmüştür. Tarsûsî'nin siyasetnâme türünde yazdığı *et-Tuhfetü't-Türk* adlı eserin de Türkler idaresini hukuki anlamda meşrulaştırdığı görülür.

Kaynakların analizi ile alakalı olarak şunları söylemek mümkündür. Çalışmamız nitelik ve tür açısından zengin tarihi kaynakların tahlilinin bir sonucudur. Mısır ve Suriyeli müelliflerin Arapça kroniklerinin yanında dönemin zengin biyografi çalışmaları vardır. Safedî önemli ve dikkat çekici bilgilerle özellikle kurumların başındaki şahısların özel hayatlarını aktararak çalışmamıza katkı sunmuştur. Ömerî'nin ansiklopedik eserinde en-Nâsır Muhammed hakkında verdiği çok özel bilgiler önemlidir. Anadolu beylikler dönemine dair verdiği nadir bilgiler bu devre

aittir. Sultan'ın sır katibliğini yapan hatta sultan adına sahte imza atma kumpasından dolayı kolu kesilmekten son anda kurtulan Ömerî, yaşamının sonlarında Dımaşk'ta iken kaleme aldığı kısaca *et-Ta'rîf* ve *Mesâlik* adlı eserleri yaşadığı çağı anlatması itibariyle sıra dışı eserlerdir. Ülkemizde Batılı çevirilerinden yararlananlar olsa da özellikle diplomatik ilişkileri anlamak için metnin aslını görmek gerekir. Ömerî'nin ve meslekdaşı Kalkaşendî'nin inşâ dîvânı üzerine kaleme aldığı eserler üzerinde yapılacak ince ve detaylı çalışmalar ülkemiz tarihçiliği açısından önemli olacaktır. Dolayısıyla tarihi kuru bir bilgi aktarımı dışında son derece ince mesajlar yüklü dönemin teamülleri çerçevesinde iç ve dış diplomasiyi konu alan inşâ dîvânına ait bu mektuplar bilinen birçok bilgileri de ters yüz edecektir. Aynen İlhanlı hükümdarı Ahmed Tekûdâr'ın Kalavûn'a yazdığı mektubunu söz konusu inşâ sanat bilgileri ışığında ele alan Adel Allouche'nin bunun 150 yıldır barış içeren bir mektup olduğu iddiasını ters yüz ederek bunun bir ültimatom içerdiğini ortaya koymasıdır. Aslında bu durum yukarıda da değindiğimiz üzere memlûk sözcüğü ile de örtüşen bir gerçektir. Yani kavramları sadece sözcük anlamıyla ele almayıp sahaya özgü terim anlamını göz önünde bulundurarak ele almak gerekir. Dolayısıyla çalışma dönemimizin zengin vesika örnekleri günümüze ulaşarak meseleleri diplomatik açılardan da ele almamıza imkân sunuyor.

Çalışmamızda Ömerî ve Safedî gibi dönemin farklı tarih çalışması yapan muasır müelliflerin yanında Aynî, Makrîzî ve İbn Tağriberdî gibi muahhar müelliflerin bilgi devşirdiği kaynaklar hem farklı bakış açısı hem de karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Özellikle Makrîzî'nin kaynak belirtmeden verdiği bilgileri çağdaş kaynaklardan takip etmeye çalıştık. Dolayısıyla bilgi kaymasına dikkat edip doğru bilgiyi aktarmaya çalıştık. Muahhar müelliflerin çağdaş tarihçilerden farklı olarak öne sürdükleri tespitleri ve tahlillerini de elbette değerlendirdik. Yine ülkemizde ortaçağ tarihi üzerine araştırmalar yapan duayen isimlerin Anadolu tarihi ile ilgili çalışmalarında sadece eser adı vererek istifade ettiği yazma eserlerin günümüzde matbu hale gelmiş çalışmalar olmasından hareketle söz konusu matbu çalışmalardan yararlanarak hem daha geniş bilgi toplamaya çalıştık hem de araştırmacılara yol göstermesi açısından dipnotlarda açık künyelerini verdik.

Kaynaklara dair son olarak Baybars el-Mansûrî, Nüveyrî, İbn Devâdârî ve Şücâî gibi çalışma dönemimizin çağdaşı tarihçiler olmasaydı çalışmamız iddialı bilgiler vermek ve açık fikirler beyan etmek yerine elbette yoruma dayalı bir çalışma olurdu. Duyduklarının yanında tanık oldukları olayları açıkça anlatan bu

müellifler siyasî bir çalışma olan bu kitabın oluşumunda haklı paya sahiptirler. Ayrıca İlhanlı müellifleri Reşidüddin, Vassaf, Aksarâyî gibi çağdaş müelliflerin eserlerinden Memlûk-İlhanlı ilişkileri detaylı olarak yer alıyor. Yine Çukurova Ermenileri ile ilişkilerde Ermeni vekayinâmeleri var. Memlûk-İlhanlı-Ermeni kaynaklarını karşılaştırdığımızda birbirini tamamlayan hatta kapalı kısımları açan bilgiler söz konusudur. Örneğin Gâzân'ın birinci mektubunu eksiksiz veren Memlûk kaynakları ikinci mektubun içeriğinden söz etmez iken İlhanlı müellifi Vassaf aktardığı bilgilerle bu konuya açıklık getirmektedir. Çalışmamızda sadece Memlûk kaynakları değil aynı zamanda diğer kaynakları da analiz ederek sonuçlara ulaşmaya çalıştık.

Kitabımızın konusuna dair de kısaca şu notları paylaşalım. Bu kitap Sultan en-Nâsır Muhammed'in üç saltanat döneminde yaşanan iç ve dış siyasî hadiseleri ve bu hadiselerle birebir bağlantısı olan gelişmeleri konu alır. Sultan tarafından inşa edilen kurumlarla takviye edilmiş bir devlet yapısı karşımıza çıkıar. Sultan birinci ve ikinci saltanat dönemlerindeki kukla bir sultan konumunda iken üçüncü saltanat döneminde artık devlete memlûk oligarşisi ile hâkim otoriter bir sultandır. Bu duruma nasıl gelindiğini ve sonrasında uzun süreli istikrarın nasıl tesis edildiğini siyasî yapıları analiz ederek kitabımızda ele aldık. Yaptığımız çalışmada gördük ki, öne çıkan en önemli husus sultanın siyaseti ve politika üretmeyi yaşayarak öğrenmiş olmasıdır. İlk kez dokuz yaşında iken tahta oturan sultanın birinci ve ikinci saltanat dönemleri üst düzey emirlere meşruiyet kazandırmaktan öteye geçmemiş, kukla sultan konumunda kalmıştır. İç ve dış siyasette yaşanan yoğun hareketlilik sultanın yaşamında derin izler bırakmıştır. Kısaca Sultan saltanatı yaşayarak öğrenmiştir. Konuyla alakalı şu anekdotu paylaşmak isterim. Sultan'ın ikinci saltanat döneminde karşılaştığı Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr'in dayanılmaz baskısını Makrîzî, şöyle izah eder; *"Babası Kalavûn'un kendisi için tahsis ettiği vakıfları olmasa, muhtaç duruma düşecek, her türlü tasarruftan yoksun, istediğini yiyip içemeyen zavallı bir sultan"* olarak tanımlar.

Sultan'ın bireysel becerileri üçüncü saltanat döneminde öne çıkmış, güç-otorite-kontrol merkezli bir iktidar anlayışını halkı kucaklayarak pekiştirmiştir. Öncelikle yakın dönem gelişmeleri dikkate alarak üst düzey görevlilerin Türk olmasına ve sadakâtine özen göstermiştir. Bununla da kalmamış iktidarını kimse ile paylaşmamış, kendisini tahta çıkaran üst düzey emirleri dahi başarılı bir şekilde tasfiye ederek yerlerini emirlike tevcih ettiği kendi memlûkleri ile doldurmuştur.

Siyasî evlilikler yaparak bu emirler ile akrabalık tesis etmiş, ancak bu uygulaması ayrıcalık tanımamış aksine bir oto kontrol mekanizması olarak iş görmüştür. Zamanla otoriter kişiliği ile devlete mutlak hâkim olmasını bilmiştir. Ayrıca gölge sultan mesabesindeki saltanat nâibliğini kaldırarak iktidarını kimse ile paylaşmamıştır. Vezirliği kaldırıp hâs nâzırlığı inşâ ederek sadece kendi gider gelir kalemlerine bakan bir kurum ihdas etmiştir. Mısır ve Suriye'nin kadastro çalışmasını yaptırmış, iktâ'lı arazinin neredeyse yarıya yakınını kendisine tahsis etmiş, böylece gelirlerini üç katına çıkarmıştır. Böylece malî gücünü pekiştirerek siyasî gücü için gerekli malî kaynağı temin etmiştir. İktâ'lı arazilerin dağıtımını bizzat kendisi yönetmiştir. Bu yeni düzenleme ile hem emirleri tanımış hem de olası memlûk hizip hareketinin önüne geçmek için gerekli tedbirleri almıştır. Zaten iktâ'ların dağıtımı ile de amacı daha önce aşırı gelirleriyle devlette nüfuz sahibi olmuş ve kendisini baskı altında tutmuş Sâlâr ve Baybars el-Çaşnigîr tecrübesinden hareketle emirlerin gelirlerini kısmak, nüfuz alanlarını daraltmak ve siyasî yönden etki alanlarını kırmaktır. Sultan, Selçukluların geliştirdiği askerî iktâ'yı amacına dönük uygulayarak şahsında devlet gücünü hâkim kılmıştır. Nizamülmülk'ün geniş coğrafyada merkeziyetçi devlet anlayışını hâkim kılmak, yerel beylerin güçlenmesini engellemek ve Türkmenlerin sevk ve iskânı için geliştirdiği nizam, esasen en gelişmiş bir biçimde en-Nâsır Muhammed devri Memlûk Mısır'ında karşılık bulmuştur. Sultan bu alandaki tatbik ile bahse konu amaca ulaşmış, bir daha hiç bir emir tahtına göz dikecek cesareti bulamamış, nihayet 30 yıl boyunca iktidarı istikrara kavuşmuştur.

Sultan kendi memlûk oligarşisinden çıkan emirlerin aşırı güç ve nüfuz sahibi olmalarını da engellemek için bazı tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Nâzıru'l-Hâs olarak atadığı kişiler emirleri bırakın kontrol etmeyi daha ileri giderek baskı altına almıştır. Kurumun başındaki Mısırlı Kıpti kökenli yöneticiler Sultan'ın kendilerine olan aşırı güvenlerini zamanla suistimal etmişlerdir. Sultan, siyasî bir amaç gütmesi imkânsız olan bu insanların kendi emirleri aleyhine bazı faaliyetlerine de ses çıkarmamıştır. Bu sayede aşırı güçlenip sultan adayı emirlerin çıkmasını engellemiştir. Bu durum Sultan'ın vefatı sonrası oğullarının ve torunlarının sultan olmasını sağlamış, ailesi dışında yeni bir emirin sultan olması uzun bir zaman almıştır.

Sultanın emirleri kontrol için geliştirdiği bir diğer mekaznizma ise bir geleneğin yeniden ihya edilmesidir. Mezâlim mahkemelerinin kurulmasıdır. Ramazan ayı haricinde her hafta aralıksız olarak kurulan mezâlîm mahkemeleri ile hal-

kın şikâyetlerini dinlemiş, merkez ve taşra memurlarının taleplerini yetkili devlet adamlarıyla karara bağlamıştır. Her hafta Pazartesi günü halkın şikâyetlerini dinlerken her Perşembe de nâiblerle ilgili meselelere bakmıştır. Nitekim yöneten ile yönetilen arasındaki dengeyi çok iyi işleyen istihbarat ağı ile de kontrol etmeye çalışmıştır. Velhâsıl üçüncü saltanat döneminde tesis ettiği idarî ve malî yapılarıyla O, sadece döneminin değil selefleri ve halefleri arasında kıskanılacak bir konuma ulaşmış, Mısır tarihine damga vuran bir sultan olarak tarihe geçmiştir. Ganimetlerin olmadığı, savaşların sona erip barışın tesis edildiği ihtişamlı bir dönemde müreffeh bir devir söz konusu olduğuna dair dönemin çağdaşı kaynaklar ve modern araştırmalar hemfikirdir.

en-Nâsır Muhammed iç politikada Mısır ve Suriye'de tesis edilen istikrar ile ülke genelinde huzur ve refahı getirmiş, bu durum dış politikada Sultan'ın elini güçlendirmiş, hârici meselelerin çözümünü kolaylaştırmıştır. Açıkçası Sultan dış politikada bölgesel hatta küresel bir güç olan bir devletin sultanıdır. Hülâgû döneminden beri ısrarla Suriye'yi istilâ etme siyaseti güden İlhanlılar, Sultan'ın ikinci döneminde elde edilen Şakhab zaferi ile bölgeden tamamen uzaklaştırılmıştır. Üçüncü saltanat döneminde ise karşılıklı barış yapılarak İlhanlılar dize getirilmiştir. Ortak düşman İlhanlılara karşı Altın Orda Hanlığı ile geliştirilen dostluk ilişkileri ve diğer devletlerle yoğun diplomatik ilişkiler söz konusudur. Ayrıca Sultan sınır komşuluğu olmamasına rağmen Müslümanların yaşadığı İspanya Aragon Krallığı, Bizans İmparatorluğu ile Müslümanları himaye merkezinde bir politika yürütmüş, hatta Müslümanlara iyi davranılması için Kral ve İmparator'un Mısır ve Suriye'deki Hıristiyanlarla ilgili taleplerine olumlu karşılık vermiştir. Suriye nâibi Tengiz'in Şam'da Hıristiyanların çıkardığı bir yangın hadisesinden sorumlu tutulan bazı Hıristiyanların idamla cezalandırmasını Bizans'ın misilleme olarak ülkesindeki Müslümanlara ve Müslüman tacirlere sıkıntı çıkaracağını öne sürerek tasvip etmemiş, müsadere edilen malların sahiplerine iadesini emretmiştir. Sultan sadece kendi ülkesinde yaşayan herkesi değil uzak ülkelerdeki dindaşlarını da koruyup kollayan bir dış politika geliştirmiştir. Bu durum devletin cihanşümul bir anlayışla yönetildiğinin göstergesidir.

Özellikle Anadolu tarihiyle alakalı, İlhanlılar ve Çukurova Ermenileri üzerinde uygulanan baskı siyaseti her ikisinin giderek çözülmesine yol açtığı gibi en-Nâsır Muhammed'in izlediği genel dış siyasetin bir sonucu olarak Anadolu'nun tekrar Türkler idaresine geçmesini sağlanmıştır. Karamanoğulları en-Nâsır

Muhammed'in desteğini alarak Ermeniler ve İlhanlılara karşı mücadeleleye girişmiş hatta Sultan en-Nâsır Muhammed'in nâibi sıfatıyla hareket etmiştir. Yine Eretna Bey'ine Anadolu Nâibi unvanıyla nâiblik vermesi dikkat çekicidir. Hem Karamanoğulları hem de Eretna Beyliği topraklarında en-Nâsır Muhammed adına darp edilen paraları dikkate aldığımızda en-Nâsır Muhammed'in sadece Mısır, Suriye ve Hicaz bölgesi için değil Türkiye tarihi için de yeri ve önemi olan bir sultan olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sonuç olarak Sultan en-Nâsır Muhammed üç kez saltanat tahtına oturmak ve en uzun hükümranlık yapmak gibi seleflerinin ve haleflerinin ulaşamadığı bir siyasî başarısının yanında üçüncü dönemi özelde Memlûk Türk Devleti'nin genelde Mısır tarihinin en haşmetli yılları olarak tarihte yerini almıştır.

KAYNAKLAR

I. ANA KAYNAKLAR

ABDERİ, (Ebu Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Abderî el-Hâhî), *er-Risaletü'l-Abderî* (Thk. Ali İbrâhim Kürdi-Tkd. Şakir el-Fehham), Dımaşk 1999.

AKSARÂYÎ, (Kerîmüddin Mahmudî Aksarâyî), *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* (Çev: Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

AYNÎ, (Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefi Aynî), *Ikdü'l-Cümân fî Târihi Ehli'z-Zemân: Asru Selâtîni'l-Memâlîk* (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1982.

AYNÎ, (Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefi Aynî), *es-Seyfü'l-Mühenned fî Sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed Şeyhu'l-Mahmûd,* (Thk. Fehîm Muhammed Ulvî Şeltût), Kahire 1998,

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *et-Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* (Thk. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Muhtâru'l-Ahbâr Tarih ed-Devlet el-Eyyûbîyye ve Devlet el- Memâlik el-Bahriyye hattâ sene 702 el-Hicriyye,* (Thk. Abdulhamid Salih Hamdân), Kahire, 1993.

BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Zübdetü'l-Fikre fî Târîhi'l-Hicre,* (Thk. D. S. Richards), Beyrut Das Arabische Buch Berlin, 1998/1419.

BİRZALÎ, (Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf Birzali), *Târih,* Topkapı Sarayı Ktp. , III. Ahmed, Nr. : 2951-2.

BİRZALÎ, (Ebû Muhammed Alemüddin Kâsım b. Muhammed b. Yusuf Birzali), *el-Vefeyât li'l-Birzali,* (Thk. Ebu Yahya Abdullah Kenderi), Kuveyt 2005/1426.

CÜVEYNÎ, (Alaaddin Ata Melik), *Tarih-i Cihan Gûşâ* (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.

EBÜ'L-FİDÂ, *Takvîmü'l-Büldân,* (Ed. Fuat Sezgin, Haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer), Frankfurt 1992. (J. T. Reinaud ve William Mac Guckin de Slane'nin hazırladığı Paris 1840 basımından tıpkıbasımdır.

EBÜ'L-FİDÂ, (el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer = Târîhu Ebî'l-Fidâ* (Thk. Mahmûd Deyyub), I-II, Beyrut 1997/1417.

GREGORY Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi,* I-II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

HALİL B. ŞAHİN EZ-ZAHİRÎ, *Zübdetü Keşfi'l-Memâlik fi Beyanii't-Turuk ve'l-Mesâlik,* (Thk. Halil Mansur), Beyrut 1997/1417.

HAMDULLAH MÜSTEVFİ, Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi (ö. 750/1350), *The Tarikh-i Guzida=Tarih-i Güzide,* Compled by Edward G. Browne), Leiden 1913/1331.

HAMEVÎ, (Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut el-Hamevî), *Mu'cemü'l-Büldân,* I-V, Beyrut 977/1397.

HETUM, *Gorigos Senyörü Hetum Vekayinamesi,* (Ter. H. D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.

HİMYERÎ, (Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdülmünim es-Sanhâcî el-Himyerî), *Er-Ravdü'l-Mi'sâr fî Haberi'l-Aktâr* (Nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1975.

İBN ABDÜZZAHİR, (Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah), *er-Ravzü'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zahir* (Nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1396/1976.

İBN ABDÜZZAHİR, (Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah), *Teşrîfü'l-Eyyâm fî Sîreti'l-Meliki'l-Mansûr,* (Tah. Murad Kamil-Muhammed Ali Behhâr), Kahire 1961.

İBN ABDÜLHAKEM, (Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem), *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib* (Thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1995.

İBN BATTÛTA, (Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levatî et-Tancî), *İbn Battûta Seyahatnâmesi,* I-II, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

İBN DEVÂDÂRÎ, (Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek İbnü'd-Devâdârî), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer* I-IX, c. VIII, *ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri'd-Devleti't-Türkiyye*, (Thk. Ulrich Haarmann), Kahire 1971; c. IX, *ed-Dürrü'l-Fâhir fî Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, (Thk. Hans Robert Roemer) Kahire 1960/1379.

İBN DOKMAK, (Sarimüddin İbrahim b. Bedreddin Muhammed b. İzzeddin Aydemir İbn Dokmak), *el-Cevherü's-Semîn fi Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, I-II, (Thk. Muhammed Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1985/1405.

İBN DOKMAK, *en-Nüfhatü'l-Miskiyye fî'd-Devleti't-Türkiyye: min Kitâbi'l-Cevheri's-Semin fî Siyeri'l-Hulefâ ve'l-Mülûk ve's-Selâtîn (min sene 637 hatta sene 805 h.)*, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 1999/1420.

İBN HABÎB EL-HALEBÎ, (Ebû Muhammed Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb el-Halebî), *Tezkiretü'n-Nebih fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, I-III, (Thk. Muhammed Muhammed Emin), Kahire 1986.

İBN HABÎB EL-HALEBÎ, *Dürretü'l-Eslâk fi Devleti'l-Etrâk*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami, Nr. : 849.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, (Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî), *ed-Dürerü'l-Kâmine*, I-VI, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Dân), Haydarabad 1392/1972.

İBN HACER EL-ASKALÂNÎ, (Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî), *İnbâü'l-Gumr bi-Enbâi'l-Umr fi't-Târîh*, I-IX, (Thk. Muhammed Abdulmuîd Han), Beyrut 1986.

İBN HALDUN, (Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun), *Kitâbü'l-İber ve Dîvanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Berber ve men Âserehüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, I-VIII, (Thk. Halil Şehhâde), Beyrut 1421/2001.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, I-III, (Ter. Zakir Kadiri Ugan) MEB Yay. İstanbul 1991.

İBN HALLİKAN, (Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekir b. Hallikan), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Ebnâü Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968.

İBN İYAS, (Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas), *Bedâi'u'z-Zühûr, fî Vekâi'ı'd-Dühûr*, I-V, (Thk.Muhammed Mustafa), Kahire 1395/1975.

İBN KESİR, (Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Şihabüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'b. Kesir), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze 1998/1419.

İBN KESİR, *Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1995.

İBN MEMMÂTÎ, *Kitâbü Kavânîni'd-Devâvîn*, (Aziz Suryal Atiya), Kahire 1991.

İBN MUHAYZİL, *Zeylü'l-Müferricü'l-Kurub fî Ahbâr benî Eyyûb*, (Nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî), Beyrut 2004.

İBN ŞEDDÂD, (İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim), *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir* (Nşr. Ahmed Hutayt), Beyrut 1983.

İBNİ ŞEDDAD, *Baypars Tarihi*, (Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

İBN TAĞRİBERDÎ, (Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî), *el-Menhelü's-Sâfî ve'l-Müstevfî ba'de'l-Vâfî*, I-XIII, (Thk. M. Muhammed Emin, Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1984/1405.

İBN TAĞRİBERDÎ, (Ebü'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf İbn Tağriberdî), *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, I-XVI, Kahire t.y.; *age.* c. IX, (Thk. Muhammed Hüseyn Şemseddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992/1413.

İBNÜ'L-CEZERÎ, (Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dımeşkî), *Târîhu Havâdîsü'z-Zemân ve Enbâihî ve Vefeyâtü'l-Ekâbîr ve'l-A'yân min Ebnâihi = Târîhu'l-*Cezerî, I-III, (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut 1998/1419.

İBNÜ'L-ESİR, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, I-XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1985.

İBNÜ'L-FURAT, (Nasîruddîn Muhammed b. Abdürrahîm b. Ali el-Mısrî el-Hanefî İbnü'l-Furat), *Târîhu İbnü'l-Furat=Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*, c. VIII-IX, (Thk. Necla İzzeddîn, Konstantin Züreyk) Beyrut 1967.

İBNÜ'L-VERDÎ, (Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdi), *Târîhu İbni'l-Verdi = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*, (Thk. Ahmed Rıfad Bedravi), I-II, Beyrut 1970.

İBNÜ'L-VERDÎ, *Harîdetü'l- 'acâib ve ferîdetü'l-garâib,* (Thk. Enver Mahmud Zenâtî,), Kahire 1428/2008.

KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ,* I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1914, 1915, 1916, 1987.

KÂŞÂNİ, (Ebü'l-Kāsım Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî) "Tarih-i Olcaytu": (İnceleme-Çeviri Derya Örs), Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1992.

KÜTÜBÎ, (Salâhuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed ed-Dârani el-Kütübî), *Uyûnü't-Tevârîh,* I-IV, (Thk. Afif Nayif Hatum), Beyrut 1996.

KÜTÜBÎ, *Fevâtü'l-Vefeyât,* I-IV, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut, 1973-1974.

MAKRÎZÎ, (Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî), *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk,* I-IV, (Thk. Muhammed Mustafa Ziyade-Said Abdülfettah Âşûr), Kahire 1934, 1958; a. g. e., I-X, (Thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut 1417/1997.

MAKRÎZÎ, (Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî), *Kitâbü'l-Mevâız ve'l-İtibâr fi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr,* I-II, Beyrut, Dâru Sâdır, t. y. *age.* , I-III, (Thk. Muhammed Zeynühüm-Mediha eş-Şarkâvî), Kahire 1997.

MAKRÎZÎ, (Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî), *İğâsetü'l-Ümmeti bi Keşfi'l-Ğummeti ev Târîhu'l-Mecâât fi Mısr,* (Thk. Bedreddîn Sibâî), Kahire 1956.

Markopolo Seyahatnamesi, I-II, Tercüman 1001 Temel Eser.

MESUDÎ, *Murûc ez-Zeheb,* (Altın Bozkırlar), (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

MUFADDAL B. EBİ'L-FEDÂİL, *en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürrü'l-Ferîd fîmâ ba'de't-Târîh İbni Amîd,* (Thk. E. Blochet 658-716; Samira Kortantamer, Agypten und Strien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaddal b. Abi l-Fadâil, Freiburg, 1973.

NÜVEYRÎ, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb,* I-XXXI (Thk. Dr. Necip Mustafa Fevvaz, Dr. Hikmet Keşlî Fevvaz), c. XXXII-XXXIII (Thk. Üstaz İbrahim Şemseddin), Beyrut 2004.

ÖMERÎ, (Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî), Beyrut 2010.

ÖMERÎ, (Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî), *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf* (Thk. Semîr Mahmûd Derubi), Kerek 1992/1413.

REŞÎDÜDDİN FAZLULLAH (ö. 718/1318), *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısmı), (Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani), Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2013.

SAFEDÎ, (Hasan b. Ebû Muhammed Abdullah Haşimi Abbasi Safedî), *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Memlûk fî Muhtasari Sîre min Veliyyi Mısr mine'l-Mülûk Yüerrihu min Asri'l-Feraine ve'l-Enbiya hatta sene 717h.* , (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut 2003/1424.

SAFEDÎ, (Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXIX, (Thk. Ahmed Arnavud, Tezkî Mustafa), Beyrut, 1420/2000.

SAFEDÎ, (Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî), *A'yânü'l-Asr ve A'vânü'n-Nasr*, (Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ıd), I-VI, Dımaşk 1998/1418.

SAFEDÎ, (Salâhaddin Halil bin İzzeddin Aybek es-Safedî), *Tühfetü zevi'l-Elbâb fî men Hakeme bi Dimeşk minel'l-Hulefâi ve'l-Mülûk ve'n-Nüvvâb*, I-II, (Thk. İhsan bint Said, Hulusi-Züheyr Hamidan es-Samsam), Dımaşk 1991.

SEHÂVÎ, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Dav'u'l-lâmi liehli'l-karni't-tâsi*, I-XII, (Nşr. Hüsameddin el-Kudsi), Kahire 1353-1355/1934-1936.

SÜYÛTÎ, (Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudeyrî es-Süyûtî), *Husnü'l-Muhadara fi Târîhi'l-Mısr ve'l-Kahire*, I-II, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim) Kahire 1967.

SÜYÛTÎ, *Târîhu'l-Hulefâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1964.

ŞEMSEDDİN EŞ-ŞÜCÂÎ (ö. 745/1344), *Târîhu'-l-Meliki'n-En-Nâsırî Muhammed bin Kalavun es-Sâlihî ve Evlâdihî*, (Thk. Barbara Schafer), Wiesbaden 1977.

TARSÛSÎ, Necmeddin Ebû İshak et-Tarsûsî (ö. 758/1357), *Tuhfetü't-Türk fî mâ Yecibü en Yu'mele fi'l-Mülk,* (Haz. Ve Çev. Muhammed Usame Onuş, Editör. Özgür Kavak), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2018.

VASSAF, (Şerefüddîn Abdullah b. İzziddîn Fazlillâh b. Ebî Naîm-i Yezdî Şirazi Vassaf), *Tahrîr-i Târîh-i Vassaf,* (Yay. Abdü'l-Muhammed Ayetî), Tahran 1372/1994.

YÛNÎNÎ, (Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah Yûnînî), *Zeylü Mir'âti'z-Zemân*, I-IV, Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1954.

YÛSUFÎ, (Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yûsufî), *Nüzhetü'n-Nâzır fi Sîreti'l-Meliki'n-Nâsır* (Thk. Ahmet Hutayr) Beyrut 1986.

ZEHEBÎ, (Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşahir ve'l-A'lâm* (Thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), (H. 681-690 ve H. 691-700 yıllarını konu alan 2 cildi), Beyrut 2000.

ZEHEBÎ, (Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî), *el-'Iber fî Haber men Ğaber,* I-IV, (Thk. Ebu Hâcir Muhammed es-Se'îd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

ZEHEBÎ, *Düvelü'l-İslam (et-Târîhu's-sağîr,)* (Thk. Hasan İsmail Merve-Mahmud el-Arnaût), I-II, Beyrut 1999.

II. ARAŞTIRMALAR

AMITAI-PREISS, Reuven, *Mongol and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge 1996.

ÂŞÛR, Said Abdülfettah, *ez-Zâhir Baybars*, Kahire 1963.

ÂŞÛR, Said Abdülfettah, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısr ve'ş-Şam,* Kahire 1976.

ATİYA, Aziz Suryal, *Egypt and Aragon: embassies and diplomatic correspondence between 1300 and 1330 A. D. 1966* (İlk baskısı 1938).

ATİYA, Aziz Suryal, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi,* (Çev. Nurettin Hiçyılmaz), İstanbul 2005.

AYALON, David, *Islam and the Abode War:* military slaves and Islamic adversaries, Aldershot: Variorum, 1994.

AYAZ, Fatih Yahya, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İsam Yay., İstanbul 2009.

AYAZ, Fatih Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı: Üstâdârlık (1250-1382)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2008.

BALTACI, Cahit, *İslam Medeniyeti Tarihi,* Marmara Üni. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2010.

Başkumandan Simbat Vekayinamesi, (Ter. Hrand D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu, Basılmamış Nüsha, İstanbul 1946.

BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1967.

EL-BÜHEYT, Mahmud Adnan, *Memleketü'l-Kerek fî'l-Ahdi'l-Memlûkî,* Ürdün 1976.

CLIFFORD, Winslow Williams, *State Formation end the Structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A. H. /1250-1340 C. E.* , Bonn 2013.

CLOT, Claude Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517),* (Çev. Turhan Ilgaz), Epsilon Yay., İstanbul 2005.

ÇETİN, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât,* Eren Yayıncılık, İstanbul 2007.

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri,* Dünya Yayınları, İstanbul 1997.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

DÜHMAN, Muhammed Ahmed, *Mu'cemü'l-Elfâzı't-Târihiye fî Asri'l-Memlûkî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1410/1990.

ELÇİBEY, Ebülfez, *Tolunoğulları (868-905),*(Haz. Fazil Gezenferoğlu), İstanbul 1997.

ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yay., İstanbul 2007.

GÖDE, Kemal, *Eretnalılar,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

EL-HACCÎ, Hayat Nasır, *The İnternal Affairs in Egypt During the Third Reign of Sultan al-Nasır Muhammad b. Qalawun 709-741/1309-1341,* Kuwait University, Kuwait 2000.

EL-HADDÂD, M. Hamza İsmail, *es-Sultânü'l-Mansur Kalavun,* Kahire 1413/1993.

HAMMÂDE, Muhammed Mahir, *el-Vesâiku's-Siyâsiyyeti ve'l-İdâriyyeti li'l-Asri'l-Memlûkî,* Dımaşk 1398/1978.

HITTI, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* I-IV, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.

HOLT, P.M., *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290), Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers,* Leiden-New York-Köln, 1995.

IRWIN, Robert, *The Middle East in the Middle Age, The Early Mamluk Sultanate 1250-1382,* Southern Illinois University Press, 1986. İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler,* (Haz. W. De Tıesenhausen), Maarif Matbaaası, İstanbul 1941.

ISLAHİ, Abdul Azim, "Al-Asadi and his work al-Taysir: A study of his socia-economic ideas", İslamic Economics Institute, 2016, s. 1-35.

JEAN DE JOINVILLE, *Bir Haçlının Hatıraları* (Çev. Cüneyt Kanat), Vadi Yayınları, Ankara 2002.

KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milli Kültürü, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

KANAT, Cüneyt, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza,* Küre Yayınları, İstanbul 2010.

KASIM, Abduh Kasım, *Asrı Selâtîni'l-Memâlik, et-Târîhu's-Siyâsî ve'l-İçtimâî,* Kahire 1998.

KASIM, Abduh Kasım, *el-Müerrihûn fi'l-Usûri'l-Vüstâ,* 1984 Kahire (II. Basım).

KIRZIOĞLU, Fahreddin, *Kıpçaklar,* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992.

KOÇİ BEY, *Koçi Bey Risalesi,* (Sad. Zuhuri Danışman), Milli Eğitim Bak. Yay. İstanbul 1993.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Alanya (Alâiye),* İstanbul 1946.

KORTANTAMER, Samira, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler,* Ege Üni. Edeb. Fak. Yayınları. No. 75, İzmir 1993.

LEVANONI, Amalia, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of Nasır Muhammad b. Qalawûn, 1310-1341*, Leiden 1995: E. J. Brill.

MÂCİD, Abdülmün'im, *Nüzûmü Devleti Selâtîni'l-Memâlîk ve Rüsûmühüm fî Mısr*, I-II, Kahire 1979.

MUIR, William, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A history of Egypt from the fall of the Ayyubıte dynasties to the conquest by the Osmanlıs A. D. 1260-1571,* Amsterdam 1968.

NEVVÂR, Salâhaddin Muhammed, *et-Tavâifi'l-Moğoliyyeti fi Mısr ve Te'sîrâtihâ ve'l-Askeriyye ve'l-İçtimaiyyeti ve'l-Lüğaviyyeti ve'l-Umraniyeti fi Asri devleti'l-Memâliki'l-Bahriyyeti (H. 658-7839/M. 1250-1381),* İskenderiye t. y.

NİCOLLE, David, *Mamluk 'Askarı 1250-1517,* New York 2014.

NORTHRUP, Linda, *From slave to sultan: The Career of al-Mansûr Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678–689 A. H. /1279–1290 A. D.),* Stuttgart 1998.

OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar,* Selenge Yayınevi, İstanbul 2007.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., 4. bsk. , Ankara 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998.

ÖZBEK, Süleyman, *Moğolları Durduran Türk Sultan Baybars*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

ÖZBEK, Süleyman, *Memluklerde Devlet ve Saltanat-I,* Berikan Yayınevi, Ankara 2019.

ÖZDEMİR, M. Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi,* Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Gâzân Hân ve Reformları,* Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

POLAT, Hüseyin, *et-Tuhfetu'l-Mulukiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312),* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016.

RABİE, Hassanein, *The Financial system of Egypt A. H. 564–741/A. D. 1169–1341*, London 1972.

RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1993.

SARI, Mevlüt, *Mevârîd (Arapça Türkçe Lügat)*, İstanbul 1982.

SPULER, Berthold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1987.

STANLEY, Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901.

STANLEY, Lane-Poole, *The Story of Cairo*, London 1918.

STEWART, Angus Donal, *The Armenian Kingdom and the Mamluks War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)*, Köln 2011.

SUBAŞI, Ömer, *Gürcü Moğol İlişkisi- Güney Kafkasya 1220-1346*, Kitapevi yay. İstanbul 2015.

SÜMER, Faruk, *Yabanlu Pazaru, Selçuklular Devrinde Milletlerarası Bir Fuar*, İstanbul 1985.

SÜMER, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

SÜRÛRÎ, M. Cemaleddin *Devletü Benî Kalavun*, Kahire 1947.

ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu ve diğerleri), İstanbul 2011.

ŞEŞEN, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul 2013.

ŞEŞEN, Ramazan, *Câhız Türklerin Faziletleri*, Yeditepe Yayınları, 2017 İstanbul.

TAKKÛŞ, Muhammed Süheyl, *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şam*, (Nşr. Dârü'n-Nefâis), Beyrut 1997/1418.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.

THORAU, Peter, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, (Ter. P. M. Holt), London 1992.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.

TSUGITAKA, Sato, *State and Rural Society in Medievel Islam, Sultans, Muqta's and Fallahun,* Leisen-New York-Köln 1997.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2004.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefküresi Tarihi,* Ötügen Neşriyat, İstanbul 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yay., IV. Basım, Ankara 1988.

ÜMRAN, Mahmud Saîd, *el-Muğûl ve Evrubâ,* Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'a, B. t. y..

YALÇIN, M. Fatih, *Bahrî Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdılkudâtları (1266-1382)*, Aybil Yayınları, Konya 2016.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Kamer Yayınları, İstanbul 2000.

YİĞİT, İsmail, *Memlükler 648-923/ 1250-1517,* Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.

III. MAKALELER

AĞIR, A. Mesut, "Sultan Kalavun Devri Memlûk-İlhanlı Münasebetleri II. Humus Savaşı H. 679/M. 1281", *Akademik Bakış,* Sayı: 15, Ekim 2008, s. 1-10.

AĞIR, A. Mesut, "Memlûklarda Bir Kadın Sultan: Şecer ed-Durr İsmet ed-Dîn Umm-i Halîl (1250)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 3, Issue: 13, 2010, s. 9-15.

AĞIR, A. Mesut, "Memlük Sultanlarının Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", *GÜSBD,* X-2, 2011, 637-651.

AIGLE, Denise, "The Mongol Invasıons of Bilâd al-Sham by Ghâzân Khân and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol" Fatwas", *Mamlūk Studies Review,* XI-2 2007, s. 89-120.

AKKUŞ, Mustafa, "Ermenilerin İlhanlı Dinî Siyasetindeki Rolleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 31, Bahar 2012, s. 205-221.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "Memlûkler Döneminde Çukurova", Gazi Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "Emir ve Devlet: Dımaşk Nâibi Emir Tengiz'in Hayatı", *Gazi Türkiyat,* Bahar 2014/14, s. 127-144.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "Memlûk-Ermeni Münâsebetleri", *Akademik Bakış,* C.8, S. 16/Yaz, Ankara, 2015, s. 171-206.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "Memlûkler'de Evlilik Hazırlıkları", *Türkiyat Mecmuası,* C.25/Bahar, İstanbul, 2015, s. 331-351.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 43, 2016, s. 556-564.

AKKUŞ YİĞİT, Fatma, "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları,* S. 49/Bahar, Ankara, 2016, s. 103-120.

AKTAN, Ali, "Memlüklerde Saltanat Değişikliği Usulü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı 9, Erzurum 1990, s. 270-279.

AKTAN, Ali, "Bahri Memlüklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten,* Cilt: *LIX*- Sayı: *226*, 1995 Aralık, s. 605-620.

AMITAI-PREISS, Reuven, "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review,* XII-I, 2008, 119-131.

AYALON, David, "The Wafidiya in the Mamluk Kingdom," *İslamic Culture* (1951): s. 89-104.

AYALON, David, "Studies on the Structure of the Mamluk Army", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 15, 1953/4, s. 448-476.

AYALON, David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon: The importance of the Mamluk institution", *Der Islam,* 53, 2 (1976), s. 196-225.

AYALON, David, "Mamluk Military Aristocracy, a Non-Hereditary Nobility," *Jerusalem Studies in Arabic and Islam,* 10 (1987), s. 209-210.

AYALON, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi,* IV (1989), s. 211-247.

AYAZ, Fatih Yahya, "Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Selus (ö. 693/1294), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Der,* V/1 (Adana 2005), s. 91-122.

AYAZ, Fatih Yahya, "Memlûkler Döneminde Vezirlerin Görevleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fak. Der.* VI/1 (Adana 2006), ss. 143-183.

AYAZ, Fatih Yahya, "Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)" *SÜİFD*, XV, (Sakarya 2007), s. 1-32.

AYAZ, Fatih Yahya, "Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/1, (Adana 2007), s. 45-94.

AYCAN, İrfan, "Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4; S:2, Nisan 1990, ss. 130-145.

BAYHAN, Ahmet Ali, "Mısır'daki Türk Kültür Varlığından Örnekler: Kahire/Nasır Muhammet B. Kalavun Camii", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Erzurum 2001, s. 23-26.

BAYHAN, Ahmet Ali, "Kahire Kalesi", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Erzurum 2003, s. 7-41.

BEAUMONT, Daniel, "Political Violence and Ideology in Mamluk Society", *Mamlūk Studies Review*, VIII-1-2004, s. 202-225.

BERKEY, Jonathan P. "The Muhtesibs of Cairo Under The Mamluks: Toward an Understanding of an Islamıc Institution", *The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. Michael Winter-Amalia Levanoni, Leiden, Boston 2004, s. 245-277.

BUHARALI, Eşref, "Üç Türk Hükümdarının Yaptırdığı Üç Sağlık Kurumu: Tolunoğulları, Zengiler ve Memlüklerde Sağlık Hizmetleri", *TAD*, C. XXV/S. 40, 2006, s. 29-39.

BUHARALI, Eşref, "Mısır Türk Sultanlığı'nda Sünnet Düğünü Törenleri", Türk Kültürü Araştırmaları, Sayı: XXXI/1-2, s. 63-79.

ÇETİN, Altan, "Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri", *Belleten*, LXVIII-Sayı: 251, 2004 Nisan, s. 1-24.

ÇETİN, Altan, "Memlûkler Devrinde Kullanılan Meskûkâta Bir Bakış", *TİD*, C. XIX/S. I, 2004, s. 39-54.

ÇETİN, Altan, "Memlûk Devletinde Yemek Kültürüne Genel Bir Bakış", *Milli Folklar*, 2006, Yıl: 18, S. 72, s. 107-117.

ÇETİN, Altan, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", *Belleten*, C. LXXI/S. 262, 2007 Aralık, s. 909-921.

ÇETİN, Altan, "Memlûk Devleti'nde Cezalar ve İşkencelere Dâir", *Belleten,* Cilt: LXXIV-Sayı: 270 - Yıl: 2010 Ağustos, s. 351-368.

ÇETİN, Şükrü, "XV. Yüzyıl Memlük Kaynaklarından Zübdetu Keşfu'l Memâlik ve Sosyal Kültürel Açıdan Değerlendirmesi", Gazi Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

ÇUHADAR, Mustafa, "Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yusuf bin Tağriberdi, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti ve Eserlerinin İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Yazmalarının Tavsifi", Erciyes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Doktora Tezi), 1991.

DORRIS BEHRENS-Abouseif, "Al-Nasır Muhammad and Al-Asraf Qaytbay-Patrons of Urbanism", *Egypt and Syrıa in the Fatımıd, Ayyubids and Mamluk Eras,* Leuven 1995, 267-284.

D.M. Lang, "Georgia in the Reign of Giorgio the Brillant (1314-1346)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London,* Vol, 17, No. I (19959), pp, 74-91.

DEMİR, Mustafa, "İlhanlı Devletinin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", *Türkler*, Ankara 2002, C. VIII, s. 376-385.

DURMUŞ, Efe, "Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmli Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 19/1, s. 223-232.

ELİAÇIK, Muhittin, "Tarihçi Atâ'nın Atçılık ile ilgili eseri: Et-Tuhfetü'l-Fârisîn fi-Ahvâli Huyûli'l-Mücâhidîn", *Turkish Studies*, Volume 8/ 7 Summer 2013, s. 149-156.

EMİN, Fevzi M., *el-Mücteme'u'l-Mısrî fi Edebi'l-Asri'l-Memlükiyyi'l-Evvel*, Kahire 1982.

ERDEM, İlhan, "Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)", Ankara Üniversitesi, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi,* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

EROL, Burak Gani, "Memlûkler Zamanında Kullanılan Gemiler", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 3/S. 6, 2012, s. 175-195.

FAYDA, Mustafa, "Hz. Ömer'in Divan Teşkîlâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1993, C. II, s. 173-181.

GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar,* (Çev. İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

GLUBB, Sir John, Soldıers *of Fortune The Story of The Mamlukes,* Newyork, 1973.

GÖKHAN, İlyas, "XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtlıklar ve Vebalar", Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1998.

GÖKSU, Erkan, "Celaleddin Es-Suyûtî ve Tarihçiliği", *NÜSHA,* Yıl: 7, S. 25, 2007, s. 37-53.

GÜL, Muammer, "Harezmli Türkler'in Anadolu ve Yakındoğu'daki Rolleri ve Tesirleri", Belleten, S. 257, Nisan 2006, s. 95-118.

HAARMANN, Ulrich, "Joseph's Law—The Careers and Activities of Mamluk Descendants before the Ottoman Conquest of Egypt," in *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, ed. Philipp and Haarmann, s.55-84.

HAARMANN, Ulrich, "Regicide and the 'Law of the Turks'", in *Intellectual Studıes on Islam,* ed. Michel M. Mazzaoui and Vera B. Moreen (Salt Lake City, 1990), 127-135.

HANAY, Necattin, "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrizi", *Tarih Okulu Dergisi,* Aralık 2013, Yıl 6, S. XVI, ss. 289-308, s. 292-297.

HARITHY, Howayda, "The Patronage of al-Nāṣir Muḥammad ibn *Qalāwūn,* 1310-1341", *Mamlūk Studies Review* IV, 2000, s. 219-244.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Güz 2009, Sayı:23, s. 161-177.

HOLT, P.M., "The Sultanate of al-Manşúr Lachin (696-8/1296-9)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 36/3 1973, 521-532.

HOLT, P. M., "The Position and Power of the Mamluk Sultan," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 38, 2 (1975), 237-249.

HOLT, P.M., "Succession in the Early Mamluk Sultanate," *Deutscher Orientalistentag 16*, (1985).

HOLT, P.M., "Memlük Sultanlığında Devlet Yapısı", (Ter. Samira Kontantamer), *Belleten* LII/202, 1988, s. 227-246.

HOLT, P.M., "An-Nasır Muhammad B. Kalavun (684-741/1285-1341): His ancestry, Kindred and Affinity", *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven 1995, s. 313-324.

IRWIN, Robert, "Mamluk Literature", *Mamlûk Studies Review*, VII-I, (2003),1-29.

İZMİRLİER, Y. , "Karamanoğulları'nın Memlük Sultanı Nasır Nasreddin Muhammed Adına Darp Ettikleri Paralar", Türk Nümismatik Derneği Bülteni 35-36, 1999, ss. 5-22.

JACKSON, Peter, "The Crisis in the Holy Land in 1260", *EHR*, XLV/376, (1980), ss. 481-513.

JONATHAN P. , Berkey, "Mamluk Religious Policy", *Mamlūk Studies Review*, XIII- 2, 2009, s. 7-22.

KAFALI, Mustafa, "Altın-Orda Hanlığı", *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 397-411.

KANAT, Cüneyt, "Bahrî Memlûkler Zamanında Hüküm Süren Çerkez Asıllı Bir Sultan: Baybars el-Çaşnigîr 1309–1310", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. XIII, (1998), ss. 97–120.

KANAT, Cüneyt "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", Adana 1999, s. 423-428.

KANAT, Cüneyt, "Memlûk Devleti'nde Askerî Bir Oyun: Kabak Oyunu", *CİEPO* XIV, Çeşme 2000, ss. 371–379.

KANAT, Cüneyt, "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, İstanbul 2000, ss. 23–56.

KANAT, Cüneyt, "Gazan Hân Zamanında Memlûk Devleti'ne İltica eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, (2000), ss. 105–120.

KANAT, Cüneyt, "Memlûkler ve Çukurova", Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, Haz: Doç. Dr. ERMAN Artun-M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000, ss. 92-107.

KANAT, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Sayı. XVI, (2001), ss. 31-45.

KANAT, Cüneyt, "İlhanlı Hükümdarı Teküdar'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devleti'ndeki Yankıları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 12, (2002), ss. 233–247.

KANAT Cüneyt, "Memlûk Devleti'nin Batı Anadolu Beylikleri ile olan münasebeti", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu: Bildirileri,* 19-20 Ekim 2004, Editör: Necdet Hacıoğlu, Yayına Hazırlayan: Nahide Şimşir, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Basımevi. (2005), ss. 166-173.

KANAT, Cüneyt, "Mısır'da Bin Yıllık Türk Tarihi ve Bu Tarihin Mirası", I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 09-15 Nisan 2006, ss. 1217-1221.

KANAT, Cüneyt, "Memlük Devleti'nde Eğlence Kültürü, *Tarih İncelemeleri Dergisi,* Sayı. XXII, (2007), ss.53-62.

KANAT, Cüneyt, "Memlûk Devleti'nde İktidar Değişikliği Bahrî Memlûklarden Burcî Memlûklar'a", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına,* Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 541-546.

KANAT, Cüneyt, "Ketboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. EK-2, 2016, ss. 47-49.

KAZAN, Ramazan, "El-Kalkaşandi'nin Subhu'l-a'şa Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri", *NÜSHA,* Yıl: III: , Sayı: 8, Kış 2003.

KELEŞ, Bahattin, "Memlükler Döneminde İdarî Yapı", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 309-319.

KELEŞ, Bahattin, "Memlükler Döneminde Sosyal Yapı", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 394-398.

KIZILTOPRAK, Süleyman, "Memlük Sistemi" *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 320-338.

KILIÇ, Mustafa, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XIV/1-2010, s. 133-171.

KOFOĞLU, Sait, "Hamid Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı,* Editör. Haşim Şahin, Ankara 2016, s. 231-245.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Tolunoğulları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1992, c. VI, s. 55-80.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "İhşidiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. VI, s. 194-206.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Mısır Memlükleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. VI, s. 433-540.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Ikdu'l-Cumân'da Karamanoğullarına Dâir Kayıtlar", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağan*, İzmir 1999.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Memlûkler" *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 99-126.

KORTANTAMER, Samira, "Memlük Tarihçiliğine Genel Bir Bakış" *TİD*, 1983, s. 31-35.

KORTANTAMER, Samira, "Memlüklerde Devlet Yönetimi ve Bürokrasi" *TİD* 1984, 27-45.

KORTANTAMER, Samira, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslûp Unsuru: El-'Acâib ve'l-Garâib", *TİD*, IX, 1994, s. 69-87.

KORTANTAMER, Samira, "Memlüklerde Türk Kültürü", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999 s. 173-190.

KORTANTAMER, Samira, "Şecer ud-Durr'un İntikamı", *Acta Turcıca*, Yıl III, Sayı 1 / 2, Ocak 2011, s. 212-218.

LEV, Yaacov, "Symbiotic Relations: Ulama and the Mamluk Sultans", *Mamlūk Studies Review*, XIII-1,2009, s. 1-26.

LEVANONİ, Amalia, "Awlâd al-nas in the Mamluk army during the Bahri period", *In Mamluks and Ottomans: Studies in Honour of Michael Winter*, ed. A. Ayalon and D. J. Wasserstein. Abingdon and New York: Routledge: s. 96-105.

LEVANONİ, Amalia, "The Mamluk Conception of The Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 3 (Aug., 1994), pp. 373-394.

LEVANONİ, Amalia, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 923/1382 1517)" *The New Cambridge History of Islam:* The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries, Edited By Marıbel Fıerro, Vol. II, s. 237-285.

LEVANONİ, Amalia, "Food and Cooking during the Mamluk Era: Social and Political Implications", *Mamlūk Studies Review*, IX, 2, 2005, s. 202-222.

LITTLE, Donald Presgrave, *An İntroduction to Mamluk historiography: an Analysis of Arabic Annalistic and Biographical Sources for the Reign of al-Malik an-Nasır Muhammad ibn Qalawun*, Wiesbaden 1970.

LITTLE, Donald Presgrave, "Notes on the Early Nazar al-Khâs", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society* (ed. Th. Philips-U. Harmann), Cambridge 1998, s. 242-247.

LITTLE, Donald Presgrave, "Historiography of the Ayyûbid and Mamlûk epochs", *The Cambridge History of Egypt,* Cambridge University Press, 2008, I, 412-444.

MORGAN, David O., "The "Great Yasa of Chinggis Khan" Revisited", *Mongols, Turks and Others. Eurasian Nomads and the sedentary World,* ed. Reuven Amitai-Michal Biran, Leiden-Boston 2005, s. 291-308.

NIELSEN, Jorgen S., "*Seculer Justice in an İslamic State: Mezâlim under the Bahri Mamluks, 662/1264-789/1389", İstanbul: Nederlands Historisch-Archeologisch Institute*, Istanbul 1985.

NORTHRUP, Linda, "The Bahri Mamlûk Sultanate, 1250-1390", *The Cambridge History Of Egypt, Cambridge University Press,* 2008, I, s. 242-289.

ÖZBEK, Süleyman, "Memlüklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur", *Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt: 32, Sayı: 53, s. 155-172.

ÖZBEK, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 134-143.

ÖZBEK, Süleyman, "El-Melikü'z-Zahir Rukneddin Baybars Zamanı Memluk Devletinin Dinî Siyaseti" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı, 9 (1994), s. 289-307.

ÖZBEK, Süleyman, "Zübdetü'l-Keşfi'l-Memâlik'de Türk Devlet Telâkkisinin Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt, 29, (Prof. Dr. Reşat Genç'e Armağan sayısı), s. 82-94.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Devşirme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, Ankara 1994, s. 254-257.

ÖZKAN, S. Hilmi, "Sultan Kalavun ve Haçlıların Ortadoğu'dan Temizlenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Prof. Dr. Kemal Göde Armağan Sayısı, İstanbul, 2013, ss. 503-526.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Tolunoğulları", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 15-38.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "İhşîdiler", *Türkler,* Ankara 2002, c. V, s. 39-59.

ÖZKUYUMCU, Nadir, *Mısır ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Ankara 2007, (Kültür Bakanlığı e-kitap).

PERK, Halûk-Öztürk, Hüsnü, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'daki İslam Paraları Üzerinde Görülen Bir Kısım Damgalar", *VII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (7-8-9- Nisan 2003),* Yay. Haz. Gülgün Köroğlu, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

RABİE, Hassanein, "Memlûk Askerinin Eğitimi", (Çev. Altan Çetin), *TSA*/ Cilt: 7, S: 2, Ağustos 2003; s. 219-235.

RABİE, Hassanein, "Kalawun", *Encyclopedia of Islam*, Leiden 1978, c. IV, s. 484.

SAĞLAM, Ahmet, "Ortaçağda Orijinal Bir Siyasi Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:4, s. 107-126.

SAĞLAM, Ahmet, "Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* Cilt:2, Sayı:2, Sonbahar 2015, s.53-79.

SAĞLAM, Ahmet, "Memlûk Çağında 1304 Kahire Depremi ve Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* / Cilt: 18, Sayı: 2, Aralık 2016, s. 171-181.

SAĞLAM, Ahmet, "Hüsameddin Lâçîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1298):Memlûkler'de Meşrûtî bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXXII/1, 2017, s.155-190.

SAĞLAM, Ahmet, "Mısır-Kahire en-Nâsıriyye Medresesi Vakfiyesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt:15, Sayı:1, Mart 2017, s.249-268.

SAĞLAM, Ahmet, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi,* Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

SAĞLAM, İ., Ruveyda, "Kur'an-ı Kerimde Kölelik Konusu", Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*- Basılmamış (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

SCHAMİLOGLU, Uli, "Altın Ordu", *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 412-428.

SCOTT, Richard J. , "Mamlûk-Armenian Relations (1250-1375)", *Institute of Islamic Studies*, Mc. Gill University, Montreal 1981.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre-Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Bir İslam Düşünürü ve Siyasal Teorisyen Olarak İbn Teymiyye", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı; 37, Temmuz-Ağustos 2013; s. 1-16.

SMİTH, Jr. John M., " 'Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328.

SOLAK, Kürşat, "Memlûkler Devletinin Anadolu Beylikleriyle Münasebetleri", Ege Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.

SOLAK, Kürşat, "Memlûkler ve Alâiyye", *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2012, Sayı: XII, ss. 117-128.

SPEISER, Philipp, "The Sultan al-Nasır Muhammad Madrasah in Cairo: Restoration and Archaeological Investigation" *Mamlūk Studies Review*, XII/2 2008, s. 197-221.

STEENBERGEN, J. Van, "The Amir Qawsun: Statesman or Courtier? (720-741 AH/1320-1341 AD)" *In Egypt and Syria in the Fatımid, Ayyubid and Mamluk Eras*, III, ED. U. Vermeulen and J. Van Steenbergen, 2001, 449-66.

SUBAŞI, Ömer, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan Ve Emir Kurmişi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41, Aralık 2015, s. 563-577.

SUBAŞI, Ömer, "Karamanoğulları Beyliği'nde Siyasi Hayat (1256-1320) ve Ermeni-Gürcü Kaynaklarının Konuya Bakışı", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II- Karamanoğulları Beyliği*, Editör: Mehmet Şekerci, Mehmet Mercan, Yakup Kaya, Cem Uncu, Konya 2016, c.I, s. 404.

SÜMER, Faruk, "Çukur-Ova Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:I, Sayı:I, (1963), s. 1-98.

SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), s. 1-147.

ŞEKER, Mehmet, "Bahri Memlûklerde Dîvânü'l-Mezalim", Gazi Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2010.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, "Memlûkler", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* c. I, Sayı A-23, Ankara 1992.

THORAU, Peter, "The Battle of 'Ayn Jâlût: a Re-examination", *Crusade and Settlement*, ed. Peter W. Edbury, Cardiff 1985, s. 236-255.

TOPARLI, Recep, "Kıpçak Dili ve Edebiyatı", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 814-821.

TSUGITAKA, Sato, "Fiscal Administartion in Syria during tha Reign of Sultan al-Nasir Muhammad", *Mamluk Studies Review* XI-2007, 19-37.

TSUGITAKA, Sato, "The Proposers and Supervisors of al-Rawk al-Nasıri in Mamluk Egypt" *Mamlūk Studies Review*, 2, 1998, s. 73-92.

Uzun, Kâzım, "VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu", *TİD*, XXXV/2, 2020, s. 727-751.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Emir Çoban Soldoz ve Timurtaş", *Belleten,* S: XXXI/124, Ekim 1967, s. 601-646.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretne Devleti", *Belleten,* S: XXXII/126, s. 161-189.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı-Memlük mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vadi el-Hazindar Savaşı", *ICANAS,* Ankara 2007.

WING, Patrick, "The Decline of the Ilkhanate and the Mamluk Sultanate's Eastern Frontier" *Mamlūk Studies Review,* XI-2 2007, s. 77-88.

WİLFONG, Terry G., "The non-Muslim communities: Christian communities", *The Cambridge History of Egypt*, Vol. I, (2008), Cambridge University Press, s. 175-197.

YALÇIN, M. Fatih, "Bahrî Memlûklerde Saltanat Nâibliği", Marmara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011.

YALÇIN, M. Fatih, "Bahrî Memlükler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Nâibinin Rolü", *Turkish Studies,* Yıl:8, Sayı:11, 2013, s. 389-405.

YALÇIN, M. Fatih, "A Path to Throne Among The Mamluks in Early Period: Naib al-Saltana (Regent of Reign)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, Sayı: XX, Aralık 2014, s. 81-96.

YALÇIN, M. Fatih, "Memlükler Döneminde Bir Tüccar Ailesi: Harrûbî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X/50, Haziran 2017, s. 275-284.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Türklerin Müslüman Olmaları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* İstanbul 1992, c. VI, s. 17-27.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "İlk Dönem Abbasi Halifeleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. III, s. 64-69.

YINANÇ, Mükrimin Halil, "Dulkadırlılar", *Milli Eğitim Bakanlığ İslam Ansiklopedisi,* c. III, s. 654-655.

YİNANÇ, Refet, "Dulkadiroğulları Beyliği", *Türkler*, Ankara 2002, c. VI, s. 809-815.

YİĞİT, İsmail, "Memlükler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, Ankara 2002, c. V, s. 748-758.

YOSEF, Koby, "Mamluks and Their Relatives in the Period of the Mamluk Sultanate (1250–1517)", *Mamluk Studies Review,* XVI-2012, s. 55-69.

YOSEF, Koby, "The Term *Mamluk* and Slave Status during the Mamluk Sultanate", *Al-Qantara* XXXIV 1, 2013, s. 7-34.

YOSEF, Koby, "Dawlat al-Atrâk or Dawlat al-Memâlîk? Ethnic origin or slave origin as the defining characteristic of the ruling elite in the Mamlûk sultanate" *Jerusalem Studies in Arabic and İslam,* 39(2012), s. 387-411.

YUVALI, Abdulkadir, *İlhanlılar Tarihi, I, Kuruluş Devri,* 2. Baskı, Kayseri 1994.

YUVALI, Abdulkadir, "İlhanlılar'ın Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, II/2, (1988), s. 267-278.

YUVALI, Abdulkadir, "İlhanlılar", *Türkler*, Ankara 2002, c. VIII, s. 359-363.

ZENGİN, Murat, "Memlük Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara 2014, Cilt: 33, Sayı: 55, s. 91-120.

IV. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

AKA, İsmail, "Aksarâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. II, İstanbul 1989, s. 293.

EL-ALEVÎ, Abdülaziz, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIX, İstanbul 1999, s. 483-484.

ALPTEKİN, Coşkun, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. IV, Ankara 1991, s. 38-40.

ALTIKULAÇ, Tayyar, "Zehebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XLIV, Ankara 2013, s. 180-188.

ANSARİ, A. S. Bazmee, "Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. VII, İstanbul 1993, s. 506-507.

ATİYA, Aziz Suryal, "Ravza", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. IX, İstanbul 1964, s. 639.

AVCI, Casim, "Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXX, İstanbul 2005, s. 364-365.

AVCI, Casim, "Yâkut el-Hamevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XLIII, Ankara 2013, s. 288-291.

AYAZ, Fatih Yahya, "Sır Kâtipliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXVII, Ankara 2009, s. 116-117.

AYAZ, Fatih Yahya, "Vezir" (Memlûkler), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XLIII, Ankara 2013, s. 87-89

AYDIN, Mehmet, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XVII, İstanbul 1998, s. 353-357.

AYDIN, Mehmet Akif, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXVIII, Ankara 2003, s. 389-391.

AYKUT, A. Sait, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

BİLGE, Mustafa L. , "Himyeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XVIII, İstanbul 1998, s. 60-61.

BİLGE, Mustafa L. "İbnü'l-Verdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 238-239.

BİLGE, Mustafa L. "Kerek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXV, Ankara 2002, s. 278-279.

BOZKURT, Nebi, "Eman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XI, Ankara 1995, s. 75-77.

BOZKURT, Nebi, "Nûbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXIII, Ankara 2007, s. 222-223.

BROCKELMAN, "Ebü'l-Fida", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul 1987, c. IV, s. 78.

CERAN, İsmail, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIX, Ankara 2004, s. 192-199.

ÇELİK, Mehmet, "Süryaniler", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 175-178.

ÇETİN, Osman, "İsa b. Mühenna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXII, Ankara 2000, s. 482-483.

ÇUBUKÇU, Asri, "Baybars", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1992,c. V, s. 220/221.

ÇUBUKÇU, Asri, "İbn Dokmak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIX, Ankara 1999, s. 415-416.

ÇUBUKÇU, Asri, "Halil b. Şahin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 1997, c. XV, s. 328-329.

ÇUBUKÇU, Asri, "İbnü's-Sedîd Kerimüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 202.

ÇUBUKÇU, Asri, "Laçin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXVII, Ankara 2003, s. 39-40.

ÇUHADAR, Mustafa-Yiğit, İsmail, "İbn Tağriberdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XX, Ankara 1999, s. 385-388.

DURMUŞ, İsmail, "İbnü'l-Verdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 239-240.

DURMUŞ, İsmail, "Safedî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXV, İstanbul 1998, s. 447-450.

ERKAL, Mehmet, "Beytülmâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1992, s. 90-94.

ERKAL, Mehmet, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 42-45.

ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, "Evlâdü'n-Nâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, 1995, s. 525-526.

EYMEN, Fuad Seyyid, "Kahire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 173-174.

EYMEN, Fuad Seyyid, "Makrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 448-451.

GEDİKLİ, Fethi, "Yasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 336-337.

GÖDE, Kemal, "Eretnaoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, Ankara 1995, s. 295-296.

GÖKALP, Yusuf, "Zeydiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, Ankara 2013, s. 328-331.

GÖRGÜN, Tahsin, "İbn Haldun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 538-555.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Bağras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, Ankara 1991, s. 450-451.

HALICI, Feyzi, "Çevgân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VIII, Ankara 1998, s. 294-295.

HAMİDULLAH, Muhammed, "Abd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1988, s. 57.

HAREKÂT, İbrahim, "Mağrib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 314-318.

HELVACI, Mustafa-Unat, Yavuz, "İlm-i Mîkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2002, s. 133-134.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Kalkaşendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 265-267.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 140-141.

İZGİ, Cevat, "İbnü'd-Devâdârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, Ankara 2000, s. 11-13.

KAFALI, Mustafa, "Özbek Han", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIV, Ankara 2007, s. 108.

KALLEK, Cengiz, "Kantar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Ankara, s. 317-320.

KALLEK, Cengiz, "İrdeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, Ankara 2000, s. 440-442.

KALLEK, Cengiz, "Meks", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVIII, Ankara 2003, s. 583-588.

KALLEK, Cengiz, "Kırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, 2002 Ankara, s. 437-439.

KALLEK, Cengiz, "Miskal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, 2005 Ankara, s. 182-183.

KANDEMİR, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalâni", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

KANDEMİR, M. Yaşar, "İbn Hacer el-Askalâni", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIX, İstanbul 1993, s. 516.

KARAHAN, Abdülkadir, "Süyutî", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 258-263.

KASIM, Abduh Kasım, "Muhammed b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, Ankara 2005, s. 547-548.

KIZILTOPRAK, Süleyman, "Memlük", *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 87-90.

KILIÇ, Mustafa, "Yusufî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIV, s. 42-43.

KOCA, Ferhat, "İbn Teymiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, Ankara 1999, s. 391-405.

KOÇKUZU, Ali Osman, "Aynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Burciyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, Ankara 1992, s. 419-420.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Baybars II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. V, Ankara 1992, s. 224.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Divan", (Memlûkler), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, İstanbul 1994, s. 383.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. V, s. 221-223.

KOPRAMAN, K. Yaşar, "Nâib-i Saltanat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXII, Ankara 2006, s. 313-314

KORTEL, S. Haluk, "Tuğluklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXXI, Ankara 2012, s. 333-336.

KUCUR, Sadi S. , "İbnü'l-Furat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, Ankara 2000, s. 45-46.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Baybars I", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, c. II, s. 357-363.

KRATCHHKOWWSKY, "Nüveyrî", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, c. IX, s. 374-375.

KRENKOW, "Safadî", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1979, c. X, s. 50.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Yûnînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLIII, Ankara 2013, s. 596-597.

MERÇİL, Erdoğan, "Gulâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, c. XIV, s. 181-184.

ÖRS, Derya, "Kâşânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 4-5.

ÖZ, Mustafa, "Nüveyri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306.

ÖZ, Mustafa, "Dürzilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. X, Ankara 1994, s. 39-48.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Aragon", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1991, s. 263-265.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Ebü'l-Fidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. X, İstanbul 1993, s. 320-321.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1994, s. 275-276.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Halil b. Kalavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, Ankara 1997, s. 319-320.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, İstanbul 1997, s. 454-455.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Kesîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 132-134.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbn Şâkir el-Kütübî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVII, Ankara 2003, s. 8-9.

ÖZEN, Şükrü, "Kâdılkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIV, Ankara 2001, s. 77-82.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Merâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Olcaytu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXIII, Ankara 2007, s. 345.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Reşîdüddin Fazlullah-ı Hamedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Vassaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XLII, Ankara 2012, s. 558-559.

ÖZKAN, Halit, "Suyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 188-189.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "İbn Abdülhakem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, c. XIX, s. 278-279.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Kelb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXV, Ankara 2002, s. 203-204.

RAZÛK, Muhammed, "İbn İyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, İstanbul 1999, s. 97-98.

RAZÛK, Muhammed, "Hafsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XV, Ankara 1997, s. 125-128.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dirhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, Ankara 1994, s. 368-371.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dinar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. IX, Ankara 1994, s. 352-355.

SALİHOĞLU, Mahmut, "Samiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVI, Ankara 2009, s. 79-81.

SARAY, Mehmet, "Altın Orda Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. II, Ankara 1989, s. 538-540.

ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, "Evlâdü'n-Nâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XI, 1995, s. 525-526.

SİNANOĞLU, Mustafa, "Melkâiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIX, Ankara 2004, s. 84-85.

ŞAFAK, Ali, "el-Ahkâmü's-sultâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. I, Ankara 1988, s. 554-555.

SÜMER, Faruk, "Abaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. I, Ankara 1988, s. 8.

SÜMER, Faruk, "Argun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. III, Ankara 1991, s. 355.

SÜMER, Faruk, "İğdiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 524-525.

TAŞAĞIL, Ahmet, "İdil-Bulgar Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXI, Ankara 2000, s. 472-474.

TAŞDEMİR, Mehmet, "Besni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. V, Ankara 1992, s. 540 -543.

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, "Kutuz", *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi,* c. VI, İstanbul 1977, s. 1057-1060

TOMAR, Cengiz, "İbn Haldun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* c. XX, İstanbul 1999, s. 1-12.

TOMAR, Cengiz, "Resûlîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXV, Ankara 2008, s. 1-2.

TOMAR, Cengiz, "Sehâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXVI, Ankara 2009, s. 313-316.

TOMAR, Cengiz, "Şecerü'd-Dürr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXVIII, Ankara 2010, s. 404-405.

TOMAR, Cengiz, "Tabaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXXIX, Ankara 2010, s. 288.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "İbn Habîb el-Halebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIX, İstanbul 1999, s. 508-510.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Devşirme", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* c. III, s. 563-565.

YARDIM, Ali, "Birzâlî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. IV, İstanbul 1992, s. 216.

YAZICI, Tahsin, “Hemedan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XVII, Ankara 1998, s. 183-185.

YILDIZ, H. Dursun, “Abbasiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. I, İstanbul 1988, s. 31-48.

YILDIZ, H. Dursun, “Bermekiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c.V, İstanbul 1992, s.517-520.

YİĞİT, İsmail, “Halka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XV, Ankara 1997, s. 360-362.

YİĞİT, İsmail, “Kalavun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIV, Ankara 2001, s. 227-228.

YİĞİT, İsmail, “Kutuz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXVI, Ankara 2002, s. 500-501.

YİĞİT, İsmail, “Memlükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XXIX, Ankar 2004, s. 90-97.

YUVALI, Abdulkadir, “Gâzân Han”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIII, Ankara 1996, s. 429-431.

YUVALI, Abdulkadir, “Geyhatu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XIV, Ankara 1996, s. 44-45.

YUVALI, Abdulkadir, “Hülâgû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. XVIII, Ankara 1998, s. 473-475.

YÜCEL, Yaşar, “Candaroğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* c. VII, Ankara 1993, s. 146-149.

http://shamela.ws/

http: //www. al-mustafa.com

http: //mamluk.unchicago.edu/MamlukStudiesRevew_I_1997. pdf

http://library.kiwix.org/wikipedia_tr_all_01_2013/A/Nas%C4%B1r%20 Muhammed%20bin%20Kalavûn.html

http://www.coinarchives.com/w/results.php?results=1000&search=Islamic+coins

http://www.eroncoins.com/Index.php

DİZİN

A

B

K

L

M

N

O

P

R

S

T

U

V

Y

EKLER

Ek 1: Memlük Türk Devletinin en geniş sınırları.

Kaynak: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 92.

[العلامة السلطانية]

ومن عادة هذا السلطان أن يكتب خطه على كل ما يأمر به. أما مناشير[1] الأمراء والجند وكل من له إقطاع فإنه يكتب عليه علامته[2]. وعلامة السلطان القائم الآن:

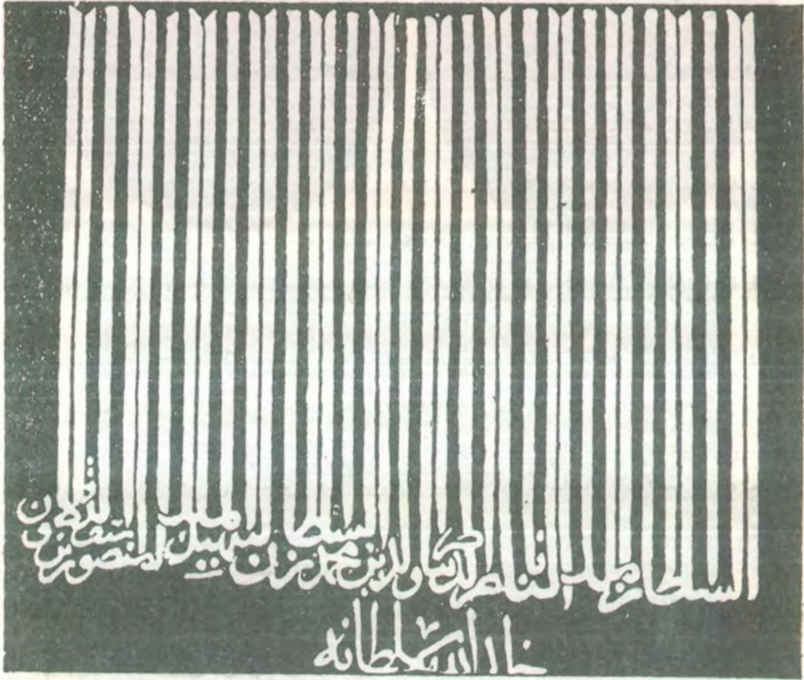
السلطان الملك الناصر ناصر الدنيا والدين أبي المعالي محمد ابن الملك المنصور قلاون خلد الله دولته الله أملي

الله أملي

Ek 2: en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un vesikalarda kullandığı tuğrası ve imzası

Tuğrası: *Es-Sultânü'l-Melikü'n-Nâsır en-Nâsıru'd-Dünyâ ve'd-Dîn Ebî'l-Me´âlî Muhammed ibnü'l-Melikü'l-Mansûr Kalavûn Khalledellâhü Devletehû Allahü emelî*

Kaynak: Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, I-XXVII, (Thk. Kamil Selman el-Cebûrî,) Beyrut 2010, c. III, s. 298-300.

Ek 3: en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'un Münşî Kalkaşendî'nin eserinde yer alan tuğrası.
es-Sultânü'l-Melikü'n-Nâsır en-Nâsıru'd-Dünyâ ve'd-Dîn Muhammed İbn es-Sultanü'ş-Şehîdü'l-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavûn Haalledellâhü Sultânehû

Kaynak: Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali Kalkaşendî (ö. 821/1418), *es-Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin) Beyrut 1987, c. XIII, s. 165.

Ek 4: en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn adına darp edilen 5.97 gr. ağırlığındaki altın bir dinar örneği.

Kaynak: http://www.coinarchives.com/w/results.php?results=1000&search=Islamic+coins

Karamanoğulları / I. İbrahim Bey

LARENDE	710 H.	DİRHEM	1,66 gr.	23 mm.	KE1240
VEMA EN-NASR İLLA MİN İNDİLLAH, ES-SULTAN EL-MELİK EL-NASIR NASIREDDÜNYA VEDDİN MUHAMMED			VEMA EN-NASR İLLA MİN İNDİLLAH, KELİME-İ TEVHİD ERSELEHU Bİ'L HUDA SOL YANDA Bİ LARENDE (SAĞ YANDA AŞER VE SEB'A MİE).		

Ek 5: Sultan en-Nâsır Muhammed Adına Karamanoğullarının Darp Ettiği Paralar Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir. KE:1240

Ek 6: Sultan en-Nâsır Muhammed Adına Karamanoğullarının Darp Ettiği Paralar
Kamil Eron Koleksiyonu, İzmir KE:1428

Kaynak: http://www.eroncoins.com/Index.php

EN-NÂSIR MUHAMMED DEVRİ

Memlûk Türk Devleti

en-Nâsır Muhammed üç farklı dönemde [(1293-1294)-(1299-1309)-(1310-1341)] uzun süre hüküm sürmüş sıra dışı bir sultandır. Çocukluk ve gençlik dönemlerinde kukla sultan olarak üst düzey devlet adamlarına meşruiyet kazandırmış, her iki dönemde edindiği tecrübelerle son döneminde otoritesini tesis etmeyi başarmıştır. Ülkenin bayındırlığı, kurumların reformu, kişilerin tasfiyesi hâsılı politik hamleler ile öne çıkan bu devrini, Batılı Memlûk tarihi araştırmacıları özelde Memlûk tarihi, genelde Mısır tarihi açısından parlak bir devir olarak öne çıkarmışlardır. İngiliz şarkiyatçılardan Stanley Lane-Poole ve Arap kökenli Amerikalı İslâm tarihçisi Philip K. Hitti bu dönemi Mısır kültür ve medeniyetinin doruk noktası, S. J. Glubb ise devletin gücünün ulaştığı zirve noktası olarak tarif ederler. Bu noktada çalışmamızın konusu, Haçlı seferleri ve Moğol istilâları bertaraf edildikten sonra sultan tarafından tesis edilen devlet yapısıdır. Nitekim Üstad Ahmet Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, adlı eserinde Memlûkler hakkında bir-iki sayfalık çok kısa bahsettiği malumatta en-Nâsır Muhammed dönemi hakkında ***"Nasıreddin Muhammed yalnız Memlûk değil tekmil Türk tarihinde mühim mevki tutan bir şahsiyettir. Mısır'daki İslâm devri bilhassa Türk devri eserlerinin başlıcaları onun zamanında vücuda getirilmiştir..."*** şeklinde birkaç cümle ile özetlediği bu devir, Türk kültür ve medeniyetinin bariz bir şekilde damgasının vurulduğu bir dönemdir. Siyasî, askerî, iktisadî, içtimaî, mimarî, edebî, adlî, dinî her açıdan incelenmeye değer zengin tarihi kaynaklarıyla tarihçiliğin zirve dönemi olan muhteşem bir çağdır. Türk adının devlet adı olarak kaynaklarda açıkça yer aldığı sıra dışı bir devirdir.

ISBN: 978-975-17-4937-6

Fiyatı: 120,00 TL